

MAGYAR SZEMLE

1943. JÚLIUS

XLV. KÖTET I. (191) SZÁM

JUBILEUM

HETVENÖT ÉV! Aki ezt a tisztes kort megérte, boldog, ha távol az élet fárasztó rohanatától csendben tengeti életét, nyugalomban szemlélődik, unokáiban gyönyörködve éli át újra fiatalságát, minden energiáját arra fordítva, hogy megőrizze, ápolja lankadó életenergiáit.

Horthy Miklósnak nem jutott ki a nyugalom magas életkorában sem: ő ma is Magyarország legmagasabb őrhelyén végzi a legnehezebb munkát. Intézi a nép millióinak sorsát, járja keresztül-kasul az országot, viseli a legnagyobb felelősségű elhatározások súlyát.

De mintha a Mindenható, ki annyiszor sújtotta már magyar népét történelme folyamán, ezúttal kivételes szerencsében részesítette volna ezeréves szentjeinek országát: töretlen erővel, fáradhatatlan munkabírással áldotta meg háromnegyedszázados korában is az ország vezetőjét, aki immár élete harmadát, legérettebb éveit szánta erre a magasztos, de nehéz munkára. Horthy Miklós ma is az, aki ezelőtt huszonöt évvel, zürzavaros időkben átvette az ország kormányzását: délceg alakja, friss szelleme, ítélete, bölcsesége, akarata, bátorsága ma is a régi, ugyanaz, amivel az országot e negyedszázadon át nagy veszélyek között sikerült fenntartania és gyarapítania.

Amikor tehát ebben a ritka jubileumi évben feléje tekint az ország népe, örömmel telik él minden jó magyar ember szíve, mikor látja kormányzóját régi őrhelyén, bizalommal tekint a jövőbe, mert tudja, hogy most, világok rengése közben is jó kezekben van a sorsa.

Magyarország nagy kormányzójának bámulhatjuk minden uralkodói kiválóságát, de egyik sem látszik olyan sorsszerűen fontosnak, mint rendcsináló, építő, rendfenntartó képessége.

Abban az időben vette át kormányát, mikor az ország épülete minden eresztékében meglazult, szerteszéjjel hordták, ami benne volt, mikor a legjobbak is csüggedten néztek a szomorú jövőbe, s e nemes nép barátok nélkül, mohó, méltatlan és igaztalan bosszúra szomjazó ellenségek szabad prédájaként ájultan hevert a világháború porondján.

Mennyi reményt hozott ő nekünk akkor! Aki 1919-et átélte, emlékszik még arra, hogy buzgott szívünk, ujjongott lelkünk, mikor a nagy megaláztatás, a kétségbeesés lelket emésztő vacuuma után megjelent újonnan szervezett serege élén a szimbolikus hős, a fellendülés reménységét árasztva maga körül, rendet teremtve a romok között, újra normális emberi keretek közé szorítva a belső és külső anarchiában vonagló magyar életet.

Bizonyos, hogy mikor annak idején a Szegeden csoportosuló nemzeti ellenállás vezetőt keresett a talpraállás mozgalmának és Horthy Miklóst hívta el a kormány élére, nem kellett különösebb politikai éleslátás ahhoz, hogy éppen ő rá gondoljanak: a nagy katona fizikai megjelenése, műveltsége, de főleg erkölcsi kiválósága és kétségbevonhatatlan magyarsága mindenkit megkapott, aki valaha vele találkozott. Hadi érdemei pedig máris mint kitűnő parancsnokot tették ismertté.

Az ország nem is csalódott várakozásában. Kapott erős vezetőt, aki szétzüllött hadseregét újjászervezte és meg tudta adni azt, amire egy hadseregnek mindenkor legfőbb szüksége van, hogy atomjaira ne bomolják szét: a parancsnokló tekintélyt, melynek vonakodás nélkül, teljes bizalommal tud engedelmessé válni. Banális igazság, hogy ahol az ilyen vezető hiányzik, a hadsereg csak az ország átkává, a széthúzás fészkevé válik, mert ott mindenki parancsol és senki sem engedelmessé válik. Horthy Miklósról, a forradalmak idején megszűnt hadsereg felépítőjére mindenkor megingathatatlan tisztelettel és fenntartás nélküli engedelmességgel tekintett minden jó magyar katona; végrehajtott parancsát, mert tudta, hogy mögötte és fölőtte olyan ember áll, akinek hűséget fogadott és aki ezt a hűséges tiszteletit meg is érdemli a nagy uralkodókat jellemző bölcsességével, férfias erényeivel.

De kapott az ország polgári élete is bölcs vezetőt. Hányszor élvezte az okos vezetés gyümölcseit annak idején a talpraállás nehéz korszakában, azóta is, legutóbb meg az országgyarapodás mámoros napjaiban!

Kezdődött már a trianoni megaláztatás idején, amikor az ország feldarabolását Európa ünnepélyesen szankcionálta, a magyar és velünk együtt érző más anyanyelvű nemzetiségek millióit kiszolgáltatva éretlen, saját fikcióikkal küzködő ál-nemzetállamoknak. A nemzet megint, mint 1918-ban, a kétségbeeséshez állott közel. Kormányzója azonban tovább is ott állt a kormányon a vészben, biztatva népét, előrenézve, a jobb jövő felé.

Akkor jött a nehéz munka korszaka. Az ország lassan-lassan talpra állott, s a tengeri csaták hőse épp oly kitűnő építőnek bizonyult, mint amilyen elsőrangú csatavezetőnek. Az ország új virágzásnak indult, újra keringett a vér szervezetének minden csatornájában, bölcs vezetője megóvta minden kalandtól, mely végzetes lett volna a lábbadozó egészségére.

S azóta is mennyi veszélyben oltalmazott meg minket.. Ma még nem tudjuk, csak sejtjük, hogy például a mostani évek örvénylései között, sorsdöntő akarata, ellenállása, kellő pillanatokban fogamzott elhatározásai milliókat tartottak vissza attól, hogy mint annyi más nép az anyagi és erkölcsi nyomor megsemmisítő fertőjébe süllyedjenek. E nehéz évek történetírója majd még egyszer megmutatja az ámuló közvéleménynek, mit jelentett nemzetének energikus és tehetséges vezére sorsának legkritikusabb pillanataiban.

Kifelé egyelőre szemünk előtt folyt le az ország területének meggyarapodása, sok millió jó magyar ember felszabadulása. Meg-

gyötört erdélyi székely-magyar, kislalföldi, nagyalföldi, felvidéki tömegek ujjongtak feléje, nevét énekelve, harsogva, könnyes szemmel, mert Horthy Miklós neve jelentette e szerencsétlen, megviselt tömegeknek a legdrágább kincset, — amiért még ma is százezrek dobják oda életüket hősi önfeláldozással — a szabadságot!

Mi, kik itthon végigéltük a gyógyulás lassú folyamatát, nehezen tudjuk átérezni, milyen Örömmámort válthatott ki ezekben a kiszolgáltatott, agyonsanyargatott, anyagi és erkölcsi romlásban sínylődő népek szívében Horthy Miklós katonáinak megjelenése!

Nem csoda tehát, ha a magyar közvélemény semmiben sem egységesebb, mint abban az óhajban, hogy a Mindenható nekünk sok-sok évig megtartsa jó egészségben az ország hajójának tengernagyát. Nem titok: kis- és nagyemberek, értelmi és testi munkások, asszonyok és férfiak mintha összebeszéltek volna, úgy mondogatják — léptenyomon lehet hallani: „Mi lenne, ha ő nem volna!“ Gondolatban is elutasítjuk magunktól azt az elképzelést, hogy nélkülözzük bölcs parancsait, méltóságos, férfias, bátor kitartását, amivel szembeszáll viharokkal, villámlással és mennydörgéssel.

Mert szükségünk van rá, ma jobban, mint valaha, jobban, mint huszonöt évvel ezelőtt, a forradalmak mélységeiben. Szükségünk van képességeire, magyarságára, erényeire. Ma újabb, még rettenetesebb örvények között hánykódik a hajó, erejük már nem egy árbocot letört. De ő ott áll a parancsnoki hídon, szilárdan, arccal a kikötő lámpái felé fordulva és veszedelmes szirtek között vezeti a rábízott drága jószágot: egy egész ország üdvét, milliók sorsát.

VÁROSRENDEZÉS A HÁBORÚBAN

AMAI ÜGYNEVEZETT totális háborúban az ország egész szerkezete átállítódik a háborús célok miatt. Gazdasági és pénzügyi téren szembeszökő a hadi beállítottság. És mégis a közigazgatásban és a kulturális életben nem találjuk meg azt a tervszerű és céltudatos átállást, ami az ipar és kereskedelem berendezkedését jellemzi. Míg a gazdasági és pénzügyi életben új elvekre fektetett élet indul és ebből a rendszerből nyilvánvalóan igen sok alapgondolat fog átkerülni a békeéletbe, a közigazgatási és kulturális élet háborús működése zökkenést és nehezen folytatott útvonalat mutat, s még hozzá ugyanabban az irányban, ami a békét jellemezte. Az eltérések ideiglenesek és kényszerűek, amiről azonnal visszaállunk a régi irányvonalra, amint lehet, függetlenül a háborútól.

Hasonló helyzetet találunk a városrendezés terén. Vizsgáljuk meg részletesebben a helyzetet, igyekeztetéseket levonni abból a szempontból, hogy helyes irányban fejlődtek-e itt a dolgok?

A városrendezési hivatalok úgyszólván teljes békementilitással dolgoznak tovább a háborúban. Az a tény, hogy egyes hivatalnokokat hadi feladatra szólítottak el, csak azt jelenti, hogy a tervek elkészítése, elbírálása, az akták elintézése tovább tart, mint rendesen. A városrendezési tervek elkészítésében és megállapításában bizonyos bátortalanság mutatkozik. A takarékoság, a növekvő szegénység az általános hangulatot úgy változtatja meg, hogy a békében lehetséges, reális tervek utópisztikusakká válnak. Az építési ügyek elbírálásánál bizonyos engedékenység mutatkozik, mintha örülne az építési hatóság, hogy a magántevékenységben, vagy lakástermelésben még van egyáltalán élet. Az építésrendőri ügyek elbírálásánál különösen mutatkozik a türelmesség. A háború nehézségeinek fokozódásával mind gyakoribbá válik az az eset, hogy a hatóság a megtorló intézkedésektől, lebontásoktól, átalakításoktól a háború utáni egy év időtartamáig eltekint.

Az elmúlt világháborúban és az utána következő időben tapasztaltuk ezen állapot súlyos következményeit. A városrendezési tervek elkészítése és megállapítása nem szünetelt. Bár kevés terv nyert jóváhagyást, azok mégis nagyon bátortalan részletmegoldások voltak. A múlt viágháború alatt és az utána következő években sok olyan építkezés nyert engedélyezést, amely nem válik díszére a városnak s egyik-másik ma is útjában áll a nagyvonalú tervek kialakításának. A Bethlen-udvar ott terpeszkedik a tabáni parkban, a Kálvin téri „Fenyves Áruház“, vagy a lebontott Nemzeti Színház helyén éktelenkedő épületmaradvány ideiglenes épülete kibírta a következő háborúig. Nem válik díszére a városnak a Nyugati pályaudvar melletti Westend-szálló sem és a pályaudvar előtti, Berlini-térre néző félköríves épületet sem tudta elsöpörni a szabályozás szükségessége. Szélesre kialakított fontos főforgalmi útvonalunkat szűkíti meg a Bellevue előtti, utólagosan és ideiglenesen sem engedélyezett garázsépület. Ez csak néhány kiragadott feltűnő példa, de nagyon sok olyan épület áll a városban, amit a háborús idők elnéző jóakarata varrt a nyakunkba. Ezeket az épületeket megszoktuk s az elnézést nem váltotta fel a háború után sem a szigorúság. Csak az az egy következményük volt, hogy az építési hatóságok irtózni kezdtek az „ideiglenes“ engedélyezéstől, mert a tapasztalat véglegesebbnek igazolta azokat az „ideiglenes“ épületeket, mint az állandó jelleggel engedélyezett épületeket. Ugyancsak a múlt világháborúnak köszönhetjük többek között a kilógó reklámtáblák mérhetetlen elszaporodását. A hadi gondok elterelték a figyelmet az utcaképről. Ki törődött akkor azzal, hogy a hirdetőberendezések szabályellenesek? Az előljárásságok személyzete mással volt elfoglalva és nem ért rá a hirdetősi táblák elterjeszkedését méregetni. Nem lehet csodálkozni rajta, hogy a viharos történelmi idők közepette az üléseken nem sokat foglalkoztak azzal, hogy egy rőföskereskedőnek olyan táblát engedélyeztek, ami a járdán túlnyúlik, túl a kocsiúttest fölé. Mikor felocsúdtunk a történelem pörölycsapásai alól, azt vettük észre, hogy a

nagyszabású városrendezési tervek elé a háborús konjunktúra házai telepedtek, az övezetek rendszerét és a telepítési politika kibontakozó szárnyait úgy összekuszálta a rendszertelen és szabálytalan építkezés, hogy legfontosabb utcáink képe a szörnyű reklámtáblák tömegével balkanizálódott. Alig eszméltünk rá arra, hogy milyen alattomos kór fészkelődön be az elmúlt háború alatt a városba, máris benne voltunk az új háborúban, a feléledt régi veszedelmek között. Közvetlenül a mostani háború előtt új alapokon, nagyvonalú elgondolásokon kezdett kialakulni a modern, egységes, főváros környékét felölelő városrendezés. Megjelent az új Építésügyi Szabályzat, új övezeti határokkal, szigorúbb rendelkezésekkel örködve a város egészsége és szépsége felett. Az új városrendezési törvény 1937-ben lefektette az alapját országosan a városok közérdekű szabályozásának és rendezésének. Közvetlenül utána kitört az új világháború. Új felfogások, új világnézetek távoli földrengése rengeti a frissen lerakott alapköveket. De megállapíthatjuk, hogy ezekben a kritikus időkben a városrendezés ugyanazokon az utakon halad, mint a múlt világháború alatt.

Mind gyéribben és mind szűkebb területre korlátozva nyer jóváhagyást egy-egy városrendezési terv, s ezekben tagadhatatlanul szembeűnik a merészségben és gondolatokban mutatkozó elszegényedés. Az építkezések elbírálásánál felburjánzik a kímélet és a hadiérdek előbbrevalósága. Nem is lehet megűtközni azon, hogy a bódék és rekláamberendezések kérdése nem vált ki érdeklődést, hogy a többi ház fölé magasodó épületnél nem a tűzfal, a kilátás, a városkép dönt, hanem a lakásnyomort enyhítű, keletkező lakások száma. A fiatal szabályzat békeszigorúsága beleűtközött a háborús célszerűségekbe. A városrendező tehetetlenű áll a jelenségekkel szemben. Csűkkent személyzettel folyik a béke alapelvei szerint irányított munka és az ellenűzés. Látjuk előre a múlt világháborű eredményének megismétlűdését a város utcáin. Érezzük, hogy ugyanazt a módszert követűjük, s hasonló jóvűtehetetlen hibák után hasonló termést fogunk — de fokozott mértékben — aratni a mostani háborű végeztével. Kérdés ezek után, elkerűlhetű-e mindez és lehet-e más feladata és útja a városrendezésnek a háborű alatt?

—A napokban érdekes felhívás repűlt szét Stuttgartból. Strűlin, a Stuttgarti fűpolgűrmester szűlt a világh városrendezűihez, mint a nemzetközi város- és lakásépítési kongresszus elnűke. Kűzűlte, hogy ez a tipikusan békeidűkre szűlű szervezet tovűbb műkűdik a háborűban. Sűt háborűs cűlokat tűzűtt ki. A veszűlyeztetett városok vűdelmének rendszerén dolgozik, majd azok újrűépítésének problűmájával foglalkozik. Hangsűlyozta, hogy az újrűépítést szerves formában kell vűgrehajtani és ennek érdekeben a tűr- és tűjrendezés mindinkább nűvekvű jelentűségű, felsűbbrendű problűmait keű nemzetközi tapasztalatokkal megoldani. A tűr- és tűjrendezés fogalmai még nem tisztultak. A magyarra lefordított kifejezések nem fedik tisztűn a fogalmat. Inkább megye- és országrendezésrűl beszélhetűnk magyar vonatkozásban, a nűmet „Raum“ és „Landesplanung“, vagy az angol „space“ és „national planning“ esetében. Kűtsűgtelen, hogy a városi kűrzetben kűvűl esű nagyobb tűr vagy ország-részek rendezése a háborű után elűtűrbe fog kerűlni, mert itt a nemzetközi kapcsolatok és vonatkozások nűlkűlűzhetetlenek, márcsak a tűvolsági kűzlekedés és forgalom újszerű kiépítése miatt is!

A város- és lakásépítési szűvetség már be is rendezkedett e munka elűkészítésére. Folyoiratában és ennek a kűlűn kiadásiban egyműsűtűn jelennek meg az ilyen irányű szakmunkák. Egy részűk a Délkelet-Eurűpa városépítési és lakásűgyi kérdéseivel foglalkozik, s most készítik elű az északi- és földkűzitengeri országok hasonló kiadványait. A stockholmi kongresszus zárűjelentésében a néptelepűlés-csoportok lakásűgyét, a városépítés és forgalom, valamint a megye- vagy tűjrendezés kűzigazgatás-kérdéseit tárgyaljuk meg. A kűzeljűvűben akarjuk kiadni a város-, megye- és országrendezés tűbbnyelvű szakszűtűrűt. A szűvetség nemzetközi vonatkozásű kűnyvtűrűt, okmánytűrűt, fűnykép-, diaposztív és tervrajz-gűjtemenyűt állít össze.

Strölin jelentéséből kiderül, hogy nagy és tervszerű előkészítés folyik a háború utáni nemzetközi összefogás érdekében, de nem tesz említést arról, hogyan kellene berendezkedni a városrendezési hatóságoknak egyes országokban a háború alatt. Hogyan lehet a városrendezésből háborús üzem, hogyan lehetne elkerülni a háborús évek súlyos következményeit. Kétségtelen, hogy a polgári lakosság védelme éppen olyan fontos, mint az újjáépítés kérdése, de nem kevésbé fontos a háború alatt végzett munka rendszeresége és a szerzett tapasztalatok lerögzítése.

Kíséreljük meg átvizsgálni a háborús követelményeket. Bizonyos, hogy a békebeli szabályzat rendelkezéseinek megtartása nehézségekbe ütközik, rendszerint nagyon erőltetett és ez váltja ki a veszedelmes kivételeket és az ideiglenes engedélyek tömegét. Ahány város, kerület, egyéni felfogás, annyi elbírálás születik. A közigazgatás egyenetlenségét túlhaladja a városrendezési felfogások sokfélesége. Ezen csak egy általános háborús szabályzat segíthetne. Meg kell és meg lehet állapítani azt, hogy mi a hadi érdek és mi a szociális követelmény. Nyíltan, határozottan szembenézve a nehézségekkel, jobban el lehet szigetelni a veszedelmet. A honvédelmi célú és hadiipari létesítményeket területileg lehet körülhatárolni és irányítani. A lakástermelés fokozását is el lehet érni városrendezési irányítással, olyan rendelkezésekkel és feloldásokkal, melyek nem veszélyeztetik az általános városrendezési érdeket és vezérgondolatot. A békebeli szabályzat rendelkezéseinek szigorú megtartása háborúban olyan feszültséget okoz, ami az egész konstrukció összeroppanásának a veszélyével fenyeget. Ha ez a feszültség bizonyos megadott, öntudatosan kijelölt irányban levezetést nyer, a rombolás és jóvátehetetlen hibák veszélye megszűnik, vagy legalább is csökken. Nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy egészen apró, békébe illő szigorúságok erőltetése feszült hangulatot teremt. A városi polgárság erős pillérét pedig nem szabad veszedelmes időkben szuvasodásnak kitenni. Példaképpen vegyünk egy olyan apró esetet, amilyen százával fordul elő. Egyik fővárosi kereskedő jó pár évvel ezelőtt járda fölé kinyúló hirdetőtáblát szerelt fel s azt három évenként engedélyezték. Közben életbelépett az új szabályzat, amely pontosan megállapítja az engedélyezhető méreteket. A hároméves engedélyezés lejár s a hatóság megállapítja, hogy az új szabályzat rendelkezéseinek a tábla nem felel meg, mélyebbre vagy kijebb lóg, mint a megállapított méret, a táblát le kell szerelni vagy átalakítani. A kereskedő, aki a háborús rendelkezések és viszonyok miatt túl van halmozva munkával és gonddal, zaklatásnak veszi, hogy a húsz év óta kint lógó tábláját most kell átalakítania, amikor se munkást, sem anyagot nem tud kapni. A városrendezési hatóság okulva a múlt háborús engedékenységek következményein, szigorú s a táblát a „városkép“ érdekében leszerelteti. Egyik előljáróság szigorúan keresztülhajtja a rendelkezéseket, a másik szemet hűny, vagy nem képes ellenőrizni a személyzethiány vagy túlterhelés miatt. Az ilyen eljárás nem szolgálja a város általános érdekeit és csak egy általános érvényű háborús szabályzat segíthetne az ilyen esetekben. Ebben az esetben például a háborús szabályzat új táblák felszerelését teljesen eltilthatja és a meglevőket a háború végéig megtűrheti.

Ez a kiragadott példa csak egy apró kellemetlen szálkának a kihúzását mutatja be, de jellemző a bonyolultabb háborús példákra is. A háborús szabályzatnak természetesen ki kellene terjeszkedni a kaszárnyák, hadi kórházak, garázsok, légvédelmi állások és óvőhelyek létesítésére és a lakáshiány enyhítésére is. Ezenkívül több olyan változtatásra volna szükség, amely a városrendezési hivatalokat úgyszólván hadiüzemmé alakítaná át. Elsősorban a városrendezés hivatalos feladatává kellene tenni a békeévek munkatervének előkészítését. Rendszeresen meg kell állapítani, melyek azok a munkák, amelyek közvetlenül a háború után megkezdhetők lesznek. Olyanok, amelyek a háború utáni munkahiány veszedelmét

enyhítenék, s amelyek mégis a megtervezett jövő városának előre megállapított egyes lépéseit jelentik. A városrendezés összefoglaló keretébe kellene beállítani a háborús beruházások jelentős részét, így például a légvédelmi építkezéseket. Ez azonban nemcsak a légvédelmi óvóhelyek építési módozatainak megállapítására szorítkoznék. A nyilvános óvóhelyek létesítésének rendszerét is tervszerűvé kellene tenni. A több milliós évi beruházást bele kellene illeszteni a békeidőszak egységes tervébe. Az utcai óvóhelyet úgy kellene készíteni, hogy az a jövőben már kész gyalogos aluljáró, vagy leendő földalatti gyorsvasút lejárója legyen és így tovább ... A másik légvédelmi ténykedés, a nagyvárosok kiürítése, ugyancsak rendkívül sokat nyerhet a városrendezés tervszerű irányítása révén. Végül is ez egy villámcsapásszerűen végrehajtott telepítési és forgalmi kérdés. Lehetséges-e a város mozgósítását elképzelni tervszerű városrendezési előkészítés nélkül?

A szociális lakásépítési beruházásokat is a város-, illetve országrendezés összefoglaló keretébe kellene állítani, hiszen békére maradó létesítményekről van szó. Meg kell határozni a telepek helyét, formáját, kialakítását. A területet biztosítani kell és a magángazdaságot abba a helyzetbe kell hozni, hogy részben saját vállalkozásával segítse elő a rendkívül fontos mozgalmat. Egyes területek adómentességi ügye, közművel való ellátottság kérdése, szabályzati rendelkezések felfüggesztése abban a formában, hogy a béke városának előnyére szolgáljon és ne hátrányára. Ma a szociális lakástermelés terén országosan a legteljesebb ötletszerűség uralkodik. Állami, városi, egyéb közületi, iparüzemi és biztosító intézeti kislakásépítés, egymástól teljesen függetlenül, országos viszonylatban teljes rendszertelenséggel végzi ezt a közérdekű és jóindulatú munkásságát. Így történhetik meg az, hogy egyes városokban több közület egyszerre épít a véletlenül adódó telkeken többszáz kislakást, míg egész országrészekben, ahol a legégetőbb szükség volna rá, hírehamva sincs a lakásépítésnek. Magántőke nem fog bele szociális kislakásépítésbe, mert az adókedvezményi rendszer, a városrendezés és az anyaggazdálkodás a magános által épített szociális bérű kislakás fogalmát hivatalosan nem ismeri még abban az esetben sem, ha az építető kötelezően megelégszik a 30%-os kamatozással és a lakbéreket ezzel az alapfeltétellel állapítja meg.

A szociális lakáskérdés szorosan összefügg a hadiipari létesítmények kérdésével. Sajnos ezen a téren a legkevésbé sem vonják be a városrendezési hatóságokat. Többmilliós vagy milliárdos hadiüzem építkezése úgyszólván csak formáságból kerül a városrendezési hatóság elé. A tervek rendszerint csak akkor kerülnek bírálatra, amikor már az épület tető alatt van, vagy esetleg már üzembe is helyezték. Tehát csak papírforma^ szólni úgysem lehet, vagy illik ellene. Még mindig nem ment át a köztudatba, hogy a városrendezési hatóság nemcsak és főleg építési hatóság, hanem a szerves összeműködés tényezője. A hadigyár megszerzi az alkalmasnak látszó telket, elkezd a sürgős építkezést, majd benyújtja a terveket az illetékes építési hatósághoz. Innen kerül át az ügy városrendezési elbírálásra. Az üzem felépül, megkezd a munkát, s közben rájön, hogy terjeszkedésre, a munkások elhelyezésével és azok szállításával nem számolt. Kapkodva igyekszik segíteni mindenki, utakat, telkeket kell hevenyészett tervek alapján kisajátítani, lakótelepeket építeni, gyorsan és ott ahol éppen lehet. Nagyon későn szokott kiderülni, hogy kezdetben, sokkal könnyebben és egyszerűbben tudott volna segíteni a városrendezés. Elsősorban a hely megválasztásában, mégpedig úgy, hogy az ipartelep a hozzá odavonzódó lakótelepüléssel együtt bekapcsolódik a város és a városkörnyék szerves egészébe. Beleülnek és elősegíti a régóta kérelt közlekedési hálózatot, s elfogadott munkaterv alapján épülnek az utak és vasutak, nem pedig a szükségszülte kényszerítés pillanatában, elvonva az erőket a rendszeres fejlődés elől. Előre megállapított városrendezési terv az ipartelep fejlődését biztosítja, — a területek megvásárlása nélkül — s kivonja a teleküzérkedés kezéből azokat a területeket, amelyek az ipari

munkások és tisztviselők letelepedésére a legalkalmasabbak. Arról, hogy a közművek létesítése kényszerű körülmények között nehezebb, mint ezek alapján kiválasztott települési helyen, nem is szükséges beszélni.

A városrendezés a háborúban még inkább tervezésből és szervezésből áll, mint békében. Sajnos, a közönség még mindig úgy tudja, hogy a városrendezés csak ellenőrzés, tiltakozás, korlát és szigorúság, holott nem a rend megőrzése jelenti a legfontosabb feladatát, hanem a rend megszervezése. A háborúban mindkét feladat egyaránt fontos, mert a háborús rend megszervezése és az általános rend fenntartása nem egyszer országok sorsát döntötte el. A városok fontossága a háborúban vitathatatlan, mind hadászati, mind politikai szempontból. Régen túl vagyunk már azon, hogy a városrendezés csak az utcák vonalvezetését és a házak sorbaállítását jelenti. A városrendezés a város minden életmegnyilvánulásának szerves összehangolása. Az ország szerkezetében a városok jelentik a legkényesebb és legbonyolultabb csuklópontokat. A legnagyobb igénybevétel alkalmával a legfontosabb részek zavartalan működése biztosítja a teljesítményt, az eredményt. A városrendezési hatóság tehát a háborúban igen felelősségteljes feladat előtt áll. Át kell igazítania mindent a túlzott teljesítésre és minden mozzanatot meg kell figyelnie. A fokozott igénybevétel alatt mutatkozik meg a gyöngeség, a hiba, de ugyanakkor jelentkezik az erő és biztonság is. A háborús évek határozzák meg a város jövőjét. Ezt pedig csak akkor lehet kibontani, ha a városrendezési hatóság kellő rugalmassággal jár el a háború alatt. Idejében levonja a következtetéseket. Nem ragaszkodik görcsösen a múlt szabványaihoz, de felismeri a bevált értékeket. A háborús szabályzat életbeléptetésével egyidejűleg előkészíti a háború utáni szabályzatot, ami semmiesetre sem lehet azonos a háború előttiével. Ezzel idejében számot kell vetni, nem szabad vele elkésni. A háború után új élet indul s az első lépéseknek már a megtervezett rend felé kell irányulni. A múlt háború alkalmával ez a felismerés teljesen hiányzott, amire legjellemzőbb példa, hogy a legfontosabb városrendezési hatóságunkat, a Fővárosi Közmunkák Tanácsát közvetlenül a háború után, az úgynevezett népköztársasági kormány megszüntette, úgyhogy az csak 1919 szeptember 20-án kezdte meg újra működését, szétszaggatott, megcsontított irattárral és térképtárral, rendezési kidolgozások és kiértelt elgondolások teljes hiányában. Ma ugyanez a városrendezési hatóság a fővárost távoli környékével egybefűzve rendezi és közben minden háborús anyagihiány ellenére építi a szociális kislakásokat, ott, ahol azzal a jövő városrendezését segíti elő. Ezenkívül arra lenne szükség, hogy megalkossa a háborús szabályzatot, előkészítse a béke szabályzatát, kiépítse a szoros, tervszerű együttműködést a háborús beruházások terén valamennyi hatóság között, az értékek békére való átmentése céljából, hogy kialakítsa az egyöntetű tervszerűséget a szociális telepek létesítése terén, hogy a hadiipari munkáknál idejében felvegye a kapcsolatot az összefüggések és célszerű elhelyezések érdekében. Végül ki kellene dolgoznia a háború után, a munkanélküliség enyhítése miatt szükségessé váló közmunkák beállításának pontos és célszerű sorrendjét és részletes terveit. Mindezzel a munkával megteremtheti azt a lehetőséget, ami kibontja a háború utánra szóló érett terveket.

A legközözelebbi évtized nagy változásokat fog hozni a városok életében. A társadalmi rend átforgalmazása, az igények változása, a közlekedés várható újításai, munkára felkészült embereket és hivatalt kíván a startnál, mert ha ez nincs, akkor lemaradunk a versenyben, városokban és országban egyaránt.

KAFFKA PÉTER

TUNISZ ÉS AZ INVÁZIÓ

E GYEZERKILENC SZÁZNEGYVENEGY márciusában a tengelyhatalmak hadvezetése az egész világot meglepte azzal a merész hadászati sakkhúzással, hogy egy német páncélos hadtestet — Rommel tábornok vezérlete alatt — áthajóztatott Olaszország déli részéből Líbiába.

Majd az Észak-Afrikában egészen rendkívüli lendülettel és eséllyel működő német-olasz páncélos haderő erős izgalomban tartotta az angol világbirodalom vezető köreit. Különösen izgalmassá vált a helyzet, mikor az olasz-német haderő a múlt évben Tobruknál döntő győzelmet aratott az angol-amerikai hadsereg fölött, majd ezt üldözve, átlépte Egyiptom határát és El Alemeinig nyomult. Az angol világbirodalomnak ekkor még azzal a lehetőséggel is kellett számolni, hogy Egyiptom északi részét és vele együtt a fővárost, Kairót az ellenség szállja meg, s hogy ennek hatása alatt Egyiptom, valamint az egész arab világ átválton a tengely oldalára és így a szuezi csatorna többé nem szolgálhat összeköttetésül az angol szigetország és India között.

Az eseményeket távolról szemlélők előtt egyenesen rejtélyesnek tűnt fel, hogy a fölényes angol hajóhad és erős angol légi kötelékek jelenlétében, aztán Málta angol tengerészeti és légi támpont közvetlen közelében miként biztosíthatta a tengely ilyen hosszú időn át az északafrikai tengelyhaderők ellátását. Az általános vélemény az volt, hogy egészen rendkívüli vezető és szervezőképesség, vakmerőség és hadi szerencse példátlan összetalálkozása párosulva az angol hadvezetés túlságos nehézségével volt szükséges annak a csodának a létrehozására.

Az angol közvélemény csak akkor nyugodott meg, mikor 1942 novemberében egy vegyes angol-amerikai haderő hajózott ki Marokkóban és Algériában, tehát az akkor még mindig Egyiptomban álló német-olasz hadsereg hátába és ugyanakkor támadásba ment át. Az angolszászok lassúsága azonban még egy teljes félévvel hosszabbította meg ellenfeleinek afrikai tartózkodását.

Még nem tudjuk, hogy mi okozta a Marokkóban és Algériában partraszállt angolszász haderőknek ezt a feltűnő késedelmeskedését. Talán egész biztosra akartak menni és ezért vártak az Egyiptomból elindult angol 8. hadseregnek Tunisz határára való beérkezésére? Vagy azt hitték, hogy a tengely-hadvezetés nem fog új csapatokat küldeni Afrikába Tunisz megszállása és Rommel hadai hátának fedezése céljából? Vagy abban reménykedtek, hogy Rommel csapatai nem is vonulnak Tuniszba, hanem az útbaeső afrikai kikötőkből — Tobrukából, Bengháziból és Tripoliszból — visszahajóznak Európába?

Bármiként álljon is a dolog, a tény az, hogy mielőtt az angolszászok az orruk előtt fekvő Tuniszba bevonultak volna, ott Európából légi úton szállított német csapatok jelentek meg és ezeket rövidesen követték áthajózott német és olasz kötelékek. Így történt meg, hogy a csak ezután végrehajtott angolszász megszálló kísérletek igen érzékeny veszteség mellett kudarcot vallottak.

Sokan úgy vélik, hogy vagy egy ilyen angolszász kísérlet visszaverése után, vagy általában a tél végén vagy kora tavasszal, mikor az angolszászok még nem rendelkeztek légi fölényvel, a német-olasz hadsereg elhagyhatta volna Afrikát. Német megokolás szerint a német-olasz afrikai haderő feladata azonban az volt, hogy a végsőkig kitarva szerezze meg az időt Európa déli partvidékének megerősítésére és általában a Földközi-tenger északi partjának védelme érdekében szükséges rendszabályok megtevésére. Ez a feladat kívánta meg, hogy a szóban forgó haderő még tavasszal is Afrikában maradjon.

Az angolszászok számítottak arra, hogy a tengelycsapatok megkísérlik az Európába való visszatérést. A tuniszi harcok különböző időszakában számok is voltak forgalomban, hogy mennyi tengelycsapat menekülhetne el. Az oknyomozó hadtörténelem ezzel a kérdéssel még bizonyára sokat fog foglalkozni. Egy bizonyos. Az ellenállás beszüntetése azért következett be, mert az angolszász tengeri és légi fölény megakadályozta annak az aránylag mérsékelt hajó és légi forgalomnak fenntartását is, ami szükséges lett volna a tengely hadsereg utanszállítási szükségleteinek folytatólagos biztosításához.

A szerepek most megcserélődtek. Eddig a tengely haderői harcoltak Európán kívül az angolszászok ellen. Most az angolszász haderőnek kell majd Európába átjönni.

Mármost több alapvető kérdés merül fel. Először: akarnak-e az angolszászok valóban Európa szárazföldre átjönni, vagy csak megelégednek a szicíliai csatornának biztosításával a zavartalan hajózás számára? Másodsor: mikor akarnak átjönni? Harmadszor: hol lesznek az angolszász partraszállás helyei?

Az első kérdésre igennel válaszolhatunk. Több mint valószínű, hogy az angolszászok északafrikai vállalkozásának útja nem csupán a Gibraltár és Suez között levő tengeri út biztosítása, hanem még az is volt, hogy megszereztesék a Földközi-tenger dél-észak irányú áthajózásához a legalkalmasabb kiinduló pont. Az is nyilvánvaló, hogy a tengelyhatalmakat egyedül tengerzár alkalmazásával és légi támadásokkal nem lehet belátható időn belül ellenállásra teljesen képtelenné tenni. Ez a két eszköz vagy eljárás igen hatásosan előkészítheti a földi támadást (az inváziót), de arra még nincs bizonyíték, hogy döntő eredményt el is érhetne.

A második kérdésre, — hogy mikor kezdődik az invázió — már nehéz választ adni.

Pantelleria elfoglalásából ugyanis még nem következik az invázió megindítása; bevezetésnek tekinthető, ha követi Szicília megtámadása. Ma még csak arra támaszkodhatunk, hogy az angolszász vezetők megadták az invázió végrehajtásának általános időpontját: ez év elején a Casablancában tartott tanácskozáson azt a határozatot hozták, hogy kilenc hónapon belül, tehát a folyó év szeptember végéig terjedő idő alatt megindulnak Európa ellen, a tengely földi haderőivel való megütközés céljából. Az akkor elhangzott magyarázatokból az az általános vélemény alakult ki, hogy Tunisz elfoglalását nyomon követi az Európába való áthajózás megalapozása Szicília és Szardínia elfoglalásával. Tavasszal aztán az Észak-Afrikában vezénylő amerikai tábornok kijelentette, hogy Tuniszt a tengelyhatalmak csapatától június közepére elragadja. Szándéka egy hónappal hamarabb valósult meg. Az áthajózáshoz tehát az angolszászok — jó felkészülés esetén — május második felében már hozzáfoghattak volna. Jelen fejtegetéseink lezárásakor (június közepén) azonban egy kétségtelenül invázióknak tekinthető hadművelet még nem kezdődött meg, mert — miként már említettük — Pantelleria elfoglalása a szicíliai csatornának a hajózásra való biztosítását is célozhatta. Az angolszász lassúságnak vagy methodikus, óvatos eljárásnak persze alapos okai lehetnek. Talán az északafrikai haderők még nincsenek készen olyan nagyarányú hadműveletre, mint amilyenek az inváziót kell tekintenünk. Vagy talán a szovjet arcvonal támadására várnak, mert megállapodás történt bizonyos időbeli együttműködésben. Az is lehetséges, hogy az invázióknak légi támadásokkal és megtévesztő célzatú hírekkel való előkészítése még nem érte el az angolszászok által várt hatást. Olyan vélemény is elhangzott, hogy nem

lehetetlen az invázióknak elhalasztása a jövő évre — a támadók közös meg-egyeződésével. A folyó évben tehát csak az „idegháború“ volna soron, súlyosbítva állandóan növekvő erőben végzett légi támadásokkal. Az utóbbiak nagy hatását eléggé bizonyítja a spanyol javaslat a légi támadások térbeli korlátozására. Mindez utal az invázió elhalasztására.

Nem áll az, hogy az idő akár az egyik, akár a másik félnek különösen kedvezne. Csupán annyi az igaz, hogy Angliának a háború kitörése után még bizonyos időre volt szüksége, hogy felkészüljön a mérkőzésre, mert a német—lengyel ellenségeskedések kirobbanása a szinte teljes készületlenség állapotában találta. Hajóhada ugyan rendben volt, de földi és légi hadereje még mennyiségileg sem volt elegendő arra, hogy a németekkel a sikerre való reménnyel megütközzék. Arra számított, hogy szövetségeseinek, különösen a franciák Maginot-vonalának ellenállása megszerzi neki a fegyverkezéshez szükséges időt. Bár ez a reménye nem teljesült, mert 1940 júliusáig minden szövetségese és fegyvertársa összerokadt, mégis az angol anyaország szigeti fekvése, az angol domíniumoknak és gyarmatoknak pedig tengerentúli helyzete biztosította az időt, míg a viszonylagos nyugalmat a fegyverkezési időszak alatt megszerezte az a körülmény, hogy új szövetségeseik — Jugoszlávia és a Szovjetunió — magukra vonták a német erőt. Most azonban a fegyverkezés befejeztével már nem lehet angolszász cél a háború elhúzása. Más kérdés persze, hogy a háború nem szándékos, vagyis kényszerű elhúzódása a hadviselő felek melyikének okoz több hátrányt, mint előnyt. A választ erre a kérdésre olvasóinkra bízuk.

A harmadik kérdésre: hol kerülhet sor Európa szárazföldjén angolszász partraszállási kísérletre, a válasz támaszkodhatik egyrészt földrajzi adottságokra, másrészt az ezek alapján már megtörtént angolszász erőcsoportosításra. Nem vagyunk tehát csupán találgatásokra utalva.

A kihajózás elképzelhető Norvégiában vagy a La Manche-csatorna déli oldalát alkotó francia—belga—holland parton. Aztán ezzel párhuzamosan elképzelhető az angolszász partraszállási kísérlet Szicíliában és Szardíniában, az olasz félszigetnek a Tirrén-tenger mosta partján, valamint a Balkán-félsziget epiruszi, de inkább tesszáliai és tráciai partján, de a lehetőségek körébe tartozik az is, hogy semleges török terület kiero-zsakolt felhasználásával kíséreltetik meg a Balkánra való benyomulást.

Az északi hadseregcsoport az angol szigetországban és részben Izlandon állomásozó, támadó hadműveletekre felfegyverzett angol (anyaországbeli és kanadai) és amerikai hadosztályokból áll. Persze, nem tudhatjuk, hogy hány hadosztály lehet ott. Nem is akarunk becslés-kebe bocsátkozni.

Az angol haderő 1917 tavaszán (tehát 2³/₄ évi háborúskodás után) 94 gyalogos és 13 lovas hadosztályt számlált. Ebből a franciaországi hadszíntéren volt 62 gyalog és 5 lovashadosztály. A többinek elosztása a következő volt: Angliában mint tartalék 9 gyalog és 3 lovas, Macedóniában 6 gyalog, Egyiptomban 5 gyalog és 2 lovas, Irakban 5 gyalog és 1 lovas, Indiában 7 gyalog-hadosztály. Ezenfelül Kelet-Afrikában a német gyarmati csoportokkal szemben különleges indiai és afrikai kötelékek álltak.

Biztosra vehető, hogy Anglia ebben a háborúban nagyobb erőfeszítést tett, ha nem is azonnal, de Franciaország összeomlása után, mikor abba a kényszerhelyzetbe került, hogy ellenséges invázió ellen kellett felkészülnie. Később pedig a japán beavatkozás bírta újabb erőfeszítésre, hogy legalább Indiát óvja meg az ellenséges inváziótól. Mármost az olvasó tetszés szerint eloszthatja ezt a nagyobb, például 120—150 hadosztálynyi erőt az európai főhadszíntéren alkalmazni szándékolta három hadsereg-

csoportra és az ázsiai mellékhadszíntérre. Az angol haderő nagyságát és létszámát illetően összehasonlításként vehető, hogy 1914 augusztusában a 2.1 millió főerjű osztrák—magyar tábori hadsereg 48 gyalog és 11 lovas hadosztályból, 1 önálló tábori, 21 népfőlkelő és 14 menetdandárból állt.

Az első világháború amerikai hadserege 1917 tavaszán mozgósított. 1918 nyarán a franciaországi hadszíntéren 23 erős amerikai hadosztály (egyenként 28.000 főnyi létszámmal) volt. A háború befejezésekor az amerikai hadsereg létszáma elérte a 3½ millió főt. Ebből 2 millió volt Európában, a többi Amerikában volt átszállításra készen. Most az amerikai hírek egy 7—8 (sőt 111) millió főnyi hadsereg felállításáról számolnak be. A fentiek szerint ez is elosztandó volna egy kisebb európai és egy nagyobb ázsiai részre.

Az angolok a második világháború eddigi véráldozatát kerekén 550.000 főben adják meg. Ezzel szemben Anglia vesztett az első világháború alatt 1914 augusztustól november végéig szinte szünet nélkül vívott csatákban 677.000 főt, az 1915 évi tavaszi csatában 233.000, az 1915. évi őszi csatában 186.000, az 1916. évi Somme-csatában 500.000, az 1917 tavaszi csatában 414.000, az 1917 őszi csatában 406.000, 1918 március—júniusban 688.000 főt, vagyis ugyanannyi idő alatt, mint amióta a második világháború tart, csak a nagy csatákban 3.1 millió főt. Amerika vesztesége eddig elenyésző csekély i még a 90.000 főt sem érte el.

Térjünk vissza a jelen helyzet taglalására.

A déli hadseregcsoport erejéről már valamivel többet tudunk vagy sejtünk, mint az északiról. Ez a csoport felöleli a Tuniszi harcokban szereplő angol 1. és 8. hadsereget, az amerikai 5. hadsereget, valamint Giraud és De Gaulle francia tábornokok kötelékeit. Ezek a francia kötelékek részben még szervezés alatt állanak. A teljes erőt Giraud tábornok 400.000 főben adta meg. Az afrikai francia birtokok néperejéből (kerekén 40 millió lakos) ennyi egész könnyen kiállítható. Ami az egész csoport létszámát illeti, utalunk a tuniszi harcok idejéből származó hírekre, hogy a tengelycsapatoknak sokszoros túlerő ellen kellett küzdeni. A kölcsönös erőviszonyok szerint tehát adódnék angolszász részen az 1 millió főt túlhaladó létszám.

A délkeleti hadseregcsoportot alkotják a szövetségeseik közelkeleti haderői. Ezekhez tartoznak: az Egyiptomban állomásozó „Nilus“ angol hadsereg, az Irán, Irak, Szíria, Palesztina területén levő angol 9. és 10. hadsereg, a „keletafrikai“ amerikai hadsereg, egy a Szovjetunió területén lengyel hadifoglyokból szervezett és a Közelkeletre szállított mintegy 75.000 főnyi lengyel hadsereg, amelyet más elmenekült lengyel csapatok megerősítettek, az Iránt megszállva tartó szovjet hadsereg, a szíriai francia csapatok (ezek béketagozása 1 gyalghadosztály és 1 lovasdandár volt). Ennek a hadseregcsoportnak létszáma is felülmúlhatja az 1 milliót.

Minden további következtetéshez hiányzik a megbízható alap.

JULIER FERENC

A HADVEZÉR, A KATONA ÉS AZ ÁLLAMVEZETÉS

HADVEZÉR SZÓ a maximumát jelenti annak, amire egy kiművelt katonai agy velő képes. A harctéren győzelmekkel szerzett koszorú, amely a sors által erre kijelölt katona addig való munkáját, életművét koronázza.

Hangsúlyozom a szó súlyos voltát, mert a köznyelv hajlamos az általánosításra. Könnyen nevez ki hadvezéreket, holott nem minden derék harcos hadvezér. Amint nem művész a legjobb mesterember, vagy az élet sokrétű foglalkozásának bármilyen lelkes munkása sem, ha az eredmény csak átlagos, ha sors a többhöz és jobbhöz szükséges erőt nem adta meg neki.

Ez a bizonyos erő, ez a meg nem határozható valami, gyönyörködteti művészi produktumaival az igényesebb szemlélőt, ez fűti az alkotót, a művészt, hajtja és ösztökéli mind újabb és tökéletesebb munkára.

Nevezzük ezt az erőt intuíciónak, megézésnek, meglátásnak, géniusz-nak — közömbös.

A hadvezér munkáját, a hadvezetést hadművészetnek is szokták mondani. Ez az allúzió, ha közérthető is, talán nem egészen helytálló, mert a katonai géniusz megnyilatkozásának egészen mások a feltételei, mint például az ábrázoló művészeté vagy a zeneköltészeté. Egy síkon, a magasabb szellemiség és lelkiség síkján azonban találkoznak. Innen szemlélik a formálandó matériát. Szoktuk azt is hallani, hogy az igazi művész független ember, aki csak magának, csak művészetének él, sőt valóban nagy alkotásainak ez a titka.

A hadvezér, aki a történet embere — a sors ily kedvezését nem ismeri. Műhelyének nincsenek elhatároló falai; nem holt anyagot kelt életre, nem papírra vetett hangjegyekből teremt örök melódiát. Katonái húsból és vérből való emberek. És mindnyájan tudjuk, hogy az ember a legnehezebben kezelhető „anyag“. A hadvezér katonái kezébe különféle fegyvert ad, ezek mozgását formálja, igazgatja, ellátásukról gondoskodik, ő a lelke, a szíve annak az embertömegnek, amelyben gazdag és szegény, fiatal és Öreg harcos egyesül olyan harmóniában, amelyből sorozatos küzdelmek, sikerek és balsikerek változata végén kicsendül a győzelem himnusza. Mindezt nem önmagáért, nem a maga kedvéért teszi — hanem a közös jóért, a köznek hoz adozatot.

De milyen legyen ez a hadvezér? Sokrates e kérdésre így válaszolt:

„Minden hadvezérnek tudnia kell, hogy katonáit miként ruházza, élelmezze és szerelje fel mindennel, amire a harcban szükségük van. Legyen haditervek kiagyalására termékeny agyvelő és maga az élő energia, ha azok gyakorlatias végrehajtására kerül sor. Legyen fáradhatatlan, éleseszű figyelő; jólelkű és kegyetlen; egyszerű észjárású és agyafűrt; pandúr és betyár; pazarló és fősvény; nagylelkű és kicsinyes; vakmerő és óvatos.

Mindezek és sok más tulajdonság jellemezzék: akár a saját énjéből fakadnak ezek, akár tapasztalat révén, másoktól leste el őket. Természetes, hogy járatosnak kell lennie a haditudományokban. E mellett különösen a fegyelmezéshez értsen, mert a fegyelmezetlen tömeg éppoly kevéssé hadsereg, mint ahogy a halomra hányt építőanyag sem épület.“

Ebben a nagyon is húsrá és vérre emlékeztető fogalmazásban ne ütközzünk meg az ellentétes tulajdonságok tömeges felsorolásán. Hisz tudjuk mindnyájan, hogy ugyanaz a katona, akit békében példás magatartásra nevelünk, akit a legkisebb rendzavarásért szigorúan megbüntetünk, háborúban a legádázabb kézitására kényszerül.

Sokrates általános emberi tulajdonságokra alapított meghatározása ma is élő. Nem érdektelen azonban egyéb véleményeket is felsorolni.

Clausewitz, a német katona-filozófus, energikus, erős jellemű embernek kívánja adni a hadvezéri pálcát, akinek lelkében kiolthatatlan, másokat melegítő tűz ég: a szellem örök fénye, a bátorság ereje. Ha ez a tűz kialszik, a tömeg irányítója, a hadvezér lealjasodik, eltűnik a tömegben, amely megriad minden veszélytől, mert nincs szégyenérzete. E tömeg cselekvése állatiasan ösztönös és kicsinyes létfenntartássá válik, mint a veszélybe került nyájé.

A kiolthatatlan tűz azonban csak azokban él, akik minden tapasztalat, tanulmány és gyakorlat után is saját meggyőződésük, belső sugallatuk hangjára hallgatnak s nem válnak értéktelen epigonokká. Epigon ritkán képes arra a merészségre, amely a jó hadvezér vezette sereg minden harcosának legfőbb erénye. Majmolási vágya, mások utánzása, annyira megtéveszti, kifárasztja, hogy vagy nem ismeri fel az alkalmas pillanatot — vagy nincs már ereje rá, hogy üstökön ragadja a szerencsét.

Schlieffen német tábornagy szerint sokszor csalódik az az uralkodó, aki azt hiszi, hogy fővezérré kinevezett katonáját ezzel már hadvezérré is avatta. Hadvezéreket nem lehet sem nevelni, sem kinevezni, azok születnek. Példákkal szemlélteti megállapítását. Elsősorban Dávidra, Hannibálra hivatkozik. De Julius Caesar, Nagy Sándor, Nagy Konstantin, Cromwell, Wallenstein, Nagy Frigyes, Napóleon is mint egy magasabb küldetés végrehajtói hittek hadvezéri missziójukban. Ez a tudat képesítette őket csapások elviselésére, a nehézségekkel való gyors megbirkózásra. A hadvezér küldetés-szerű feladata, — hogy legyőzze az ellenséget, amelyről még nem tudja, hol áll, milyen erős, merre megy és mit akar. A vérbeli hadvezér e gondolat megszállottja, bármikor ébredjen is tudatára küldetésének. Mint érdekes bizonyosságot említi Schlieffen Hannibált, aki már 9 éves korában fogadalmat tesz a rómaiak megsemmisítésére és Napóleont, akiben ismeretlen tűzértiszt korában is már égett a „feu sacré“: a szent tűz.

Ennek a magasabb küldetések a lázas tudata égette fiatal huszártiszt korában Görgey Artúrt, mikor kis helyőrségekben arról panaszkodik, hogy sivár a katona békeélete: „Varga, aki nem varr csizmát“, holott tetterőben egy világra valót érez magában. Folytathatnék ezt a felsorolást, hivatkozhatnánk Zrínyire, a vezérlő fejedelem vallomásaira, de nem szükséges. A kifejezésmódok változnának csupán, a lényeg az maradna, amit Sokratestől tanultunk. A kérdés összetett, a válasz szintén nem egyszerű. A komplexumból kiragadjuk a hivatástudatot és annak gyakorlati megnyilatkozását. Ez a kettős egység, az ok és okozat, a vizsgálódás lényege. Hivatástudat nélkül nincs hadvezér, de ez minden művészi értéktobblet indítója is és ezen a tényen a kortársak véleménye mit sem változtat; — a hívő lelket sem zavarják az istentagadók agyarkodásai.

A hivatástudat gyakorlati megnyilatkozása, különösen a hadvezetés terén, talán még jobban hozzáigazodik a kor szükségletéhez, a valódi élethez, mint az élet, vagy művészet más megnyilvánulásaiban.

Minden kor más eszközökkel, más fegyverekkel visel hadat. A technika vívmányait sokszor előbb hasznosítja a hadvezetés, mint a gazdasági élet. Ehhez képest a jó hadvezér nem vezethet néphadseregeket, ha nem gondoskodik idejében mindenről, amire a harcban szükség van, hisz tudjuk, mennyi anyag, fegyver, stb. mozgatásával jár az ily hadseregek minden hadművelete.

Milyen emberi külsőben, habitusban él eddigi tapasztalatunk szerint a hadvezér hivatástudata? Erre sem könnyű válaszolni, mert itt is az ellentétes példák százait ontja a hadtörténelem.

A hadvezér független az életkortól, a külső megjelenéstől, még a vasegészség sem mindig tulajdona. Az ellentétek körének teljessége végett arra is van számos példa, hogy az illető nem volt az ortodox hadiszabályok mértéke

szerint kiművelt katonai agyvelő, hanem közlegényi sorból nőtt ki. Talán egy emberöltő hadjáratain át, borjújában hordta magával a hadvezéri pálcát, hogy az utolsó döntő csatákban ő vezesse győzelemre bajtársait.

Ezt tudva és mondva mindig eszembe jut egy ismert magyar filozófus kijelentése: „Minden józan és félig-meddig gondolkodó ember magától, saját élete küzdelmeit figyelve jön rá azokra a filozófiai igazságokra, amelyek diák korában annyi fejtörést okoztak neki s amelyek nem mindig egyszerű, tudományos meghatározására mi filozófusok oly büszkék vagyunk.“

Egy nyugati katonai író — Wavell tábornagy — szellemes megállapítását idézem a hadvezér életkoráról: „Nehéz megmondani, mikor szűnik meg egy hadvezér veszedelmes volta ellenfelére és dón juani mivolta a gyengéd nimmel szemben.“

Schlieffen oly hadvezérekre hivatkozott, akik nagyrészt fiatalon szereztek babért, viszont Hunyadi János — akinek emlékére szólnak meg délben az egész keresztény világ harangjai — csaknem 60, Marlborough 61, Turenne 63, Moltke 66 éves korukban aratták legszebb győzelmeiket. Moltke hírnevét 70 éves korában újból megerősítette, ő, a nagy hallgatag egyébként a Haudegen-típus szöges ellentéte, mert fiatal vezérkari tiszt kora óta nem szolgált csapatnál. (A német birodalom ennek mégsem látta kárát.)

A külső megjelenéssel röviden végezhetünk. A lelki tényezők túlsúlya annyira nyilvánvaló, hogy sokszor nagyobb hatása van még a szép külső iránt fogékony tömegre is — különösen a csatatéren — a robusztus, marcona, mint a szép vagy e réven nőhódító férfi típusnak. Sőt, nem egyszer a katonáival tábori nélkülözésekben, véres csatákban összeforrt, törődött, inkább rút, mint szép külsejű vezért valóságos nimbusz övezte. 1848/49-es szabadságharcunk erdélyi hadvezére, ifjúkorunk legendáinak Bem apója, a félszemű, félkarú és epilepsziás Nelson, a trafalgári hős, példázák legjobban ezt a tapasztalati tény.

Utóbbi egyben a ma mindenütt megkívánt egészségi posztulátum szabályát megerősítő kivétel. Viszont a hadvezérrel szemben támasztott erkölcsi követelmények egyik kiváló képviselője. Német hadtörténelmi méltatója írja róla: „Es herrschte guter Geist auf seiner Flotte“, hajórajja lelkesedett érte.

Már hadnagy korában hős akar lenni, bízik a Gondviselésben, hogy ehhez erőt ad neki. Vezető állásaiban is ugyanez a nemes becsvágy a főtulajdonsága; végül, győzelmes csatában súlyosan megsebesülve, nyugodtan megy a halálba, mert megtette kötelességét.

Korszerű néphadseregek vezetésében sokan *conditio sine qua* nőnként kívánják meg a hadvezér robusztus egészségét. E feltételnek, nézetük szerint, az öreg hadvezérével hasonló intuícióval bíró fiatal ma inkább megfelel. Ugyanígy vélekedik az említett nyugati katonai író is. ő hasonlattal magyarázza felfogását. Valamelyik hadseregben új gyalogsági löveg átvételekor azt kívánták, hogy magas templomtoronyból való ledobás után a löveggel azonnal löni lehessen. írónk szerint a hadvezérnek hosszú hadjáratok folyamán sokkal több és nagyobb testi és lelki inzultust kell elviselnie, mint amilyent a holt lövegtől kívántak meg s ezt inkább bírja meg a fiatal, mint az öreg szervezet.

Nézetem szerint mi, kortársak aligha lehetünk a kérdés tárgyilagos eldöntői. Kerülni kívánom a szubjektív vonatkozásokat, de eddigi változatos katonai pályám tapasztalatai alapján mégis azt hiszem, hogy a hadtörténelem újból méltathatja majd a különböző életkorok képviselőinek hadvezéri egyéniségét és tulajdonságait.

Az azonban nem lehet vitás, hogy túlságosan érzékeny lelkű, habozó természetű emberek, legyenek azok bármily tehetséges és képzett katonák,

nem ütök meg azt a mértéket, amellyel a hadtörténelem nagyjait mérjük. A sok ellentét vizsgálata reális szemléletre s gyakorlati útmutatásra készítet. Moltke tanítása és közismert mondása: „Genie ist Arbeit, — auf die Dauer hat nur der tüchtige Glück“, állandó hadtörténelmi tanulmányt, lelkiismeretes önvizsgálatot követel meg még a sors kiválasztottjaitól is.

Zrínyi Miklós két évszázaddal korábban ugyanezt tanította, ő ítélte el elsőnek azt a magyar példabeszédet, amely bolond dolognak mondta a papírosból való hadakozást. A vitéz hadnagytól megkívánta az idő és körülmények megszabta helyes magatartást. Erre pedig csak a történet lapjainak forgatása tanítja meg. S lehet-e nemzeti önbizalmat nála „korszerűbben“ fokozni, amikor megmondja: egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, ha az őt megillető helyre tesszük a katonai fegyelmet (militarem disciplinam). Zrínyi tanítása ránk nézve azért is örökérvényű, mert ő nemcsak pennával, hanem szablyával írta be nevét történelmünkbe. Még korábban Mátyás király, aki értett valamit a hadviseléshez, óva intett a hadtörténelem elhanyagolásától. „Ha a mi korunknak volnának olyan katonái, mint az óvilágnak “ s ha mi a hadban oly képzetek volnánk, „bizonyára nem nyert volna a Törökbirodalom olyan roppant kiterjedést“. Beszél az ókor hadigépeinek és hadifelszerelésének fejlett voltáról. A katonai emberanyag helyes megválogatására gondosan ügyel. (A helyes idevágó elveket különben Zrínyitől is halljuk.) Máskor így folytatja elmélkedését: „Senki sem lehet annyira esztelen, hogy magát — álljon bármilyen bajnok hfrében — Hannibál vagy Nagy Sándor, Scipio vagy Julius Caesar fölé helyezni, sőt azokhoz még csak hasonlítani is merészelje.“

Mátyás serege jó, harcedzett, fegyelmezett volt. Bizonyára ez a körülmény, a fegyelemre való emlékezés ihlette meg a nemzetnevelő Széchenyit, amikor nem azért sajnálja a nagy király elmúltát, mert „oda az igazság“, hanem azért, mert Mátyás ráncba tudta szedni a magyart.

Ha ma azt kérdeznék tőlem egy katona, mit tanulmányozzon, nyugodt lelkusmerettel mondanám neki: a hadtörténelem, vagy akár a tengeri hadviselés bármelyik fejezetét. De ne csak azt kutassa, miként vívták meg ezt, vagy azt a győzelmes csatát vagy hadjáratot. Figyelmét ezek előkészületei se kerüljék el. Ismerje meg, hogyan nevelte a hadvezér katonáit, milyen és mennyi hadiszer, élelem, szállítóeszköz, stb. kellett a győzelem kivívásához; milyen volt a terep, rajta az utak, milyen az időjárás, az egészségügyi viszonyok, milyen térképeket használtak stb. Az ellenfél hasonló részletességgel való tanulmányozása és a két szemközt álló hadvezér jellemének, intézkedéseinek elemzése ugyancsak hasznos tanulsággal jár.

Ez az a fejezete a hadi mesterségnek, amely a hadvezér és katonái viszonyának vizsgálatához vezet.

EZ A KÉRDÉS SEM egyszerű. Konvencionális meghatározás szerint a katona olyan, amilyennek nevelték, vagy még egyszerűbben: amilyen a gazda, olyan a szolga. De vajjon megadatik-e minden hadvezérnek, hogy már a hadviselés előtt maga nevelje seregét? A hadtörténelem, de különösen a mi századunk harcainak ismerete sokszor nemet mond. Tehát e kérdés taglalásánál is általános elvi síkon kell maradnunk. Csak az ideális követelmény felrajzolása lehet kötelességünk. A katona, az ember lelkének ismerete, azaz iránytű, amely nem vezet útvesztőbe.

Kezdjük a hadvezérrel — hisz ő a lelke, első katonája seregének. Érte ő felelős. Tudnia kell, hogy mit akar s hogyan érheti el célját. Mióta megszületett a vezérkar intézménye, ez támogatja munkájában. Ez a tény azonban nem csökkenti felelősségét, mert a legdrágább kincsnek, a nemzet vérének ő marad a sáfára. Ezt nem lehet eléggé ismételni. A jó hadvezérnek

ehhez képest gondja lesz rá, hogy elsősorban vezér legyen és ne ő dolgozzon vezérkara helyett. Nem túlzás, ha megállapítom, hogy ez a munkája nem nyerné meg Sokrates tetszését.

De arra is vigyázni fog, hogy a vezérkar vele együtt mint egy ember álljon a sereg élén, s vezérkara ne legyen válaszfal vezér és katonái között. „Amit a csapat, sereg és a hadvezérnek alárendelt alparancsnokok minden távolból jött elismerésnél és érezhető gondoskodásnál többre tartanak, amit a hadvezértől csaknem elvárnak, az a gyakori személyes érintkezés. A tömeg bármilyen fegyelmezett is, vezetésre, állandó lelki gondozásra szorul. Egy vezér se vezérkara szemével lássa csapatait. Jó, ha kevesebb időt tölt az íróasztalánál és többet csapatainál. Ez a vezetés titka. Minden hadvezér ismerje alvezéreit, jellemüket, vérmérsékletüket, erőnyeiket és emberi gyengeségüket. E szerint ad nekik önálló feladatot, vagy irányítja őket közvetlenül, nagyon sokszor személyesen.

Ugyanez vonatkozik a tisztikarra is, amelynek vezetése inkább lehet egyéni, mint az egyszerű katonáké. A tisztikar műveltsége, nevelése, iskolázottsága, hazafias érzése, jó részt hivatásos katonamivolta révén a megértő, jószemű hadvezérnek sok gondot nem okoz. Előléptetés, kitüntetések — különösen az igazságosság lehetőségének emberi keretein belül, jó hatással lesznek. A kölcsönös megértés a köteles subordináció mellett sem nélkülözhetetlen tényező.

De mi az, ami az egyszerű katonát halálmegvetéssel tölti el, mi az az erő, amellyel legyőzi létfenntartási ösztönét? Eddig úgy tudtuk s reméljük így is van: a fegyelem, a dicsőség utáni vágy, a hagyományokhoz való ragaszkodás, a haza ügyének szolgálata s e szolgálatban feltétlen odaadás, kritika nélkül való bizalom egy emberben: a hadvezérben.

Mi az, amivel a fentiek mellett a hadvezér ezt különösképpen megnyerheti? Semmiesetre sem a népszerűségelhajzás. Jó, de nem szükséges, hogy a vezér népszerű legyen. Legyen tekintélye és becsüljék. Ez teljesen elég. Ennek elérésére nem kellene mindig sikerek, még csak vállveregetés, vagy különleges jutalmak sem. Ha a katona érzi, hogy talpig férfi az, aki ügyes-bajos dolgaival törődik, ha azt látja, hogy hadvezére vele van, megszerzi sorsát, ha egy filozófus nyugalmával, a vérbeli katona fegyelmezett-ségével hallgatja a jó és rossz híreket és töretlen harci kedvvel akar úrrá lenni a nehézségeken: akkor ezeken úrrá is lesz, mert katona i nem hagyják el.

A katona nem azért szökik meg a harcterről, mert veszett ügyért harcol, mint ahogy nem is azért megy rohamra, mert ebben a nehéz pillanatban tudja, egyedüli gondolata az, hogy igazságos ügyet véd. Megfutamodik, mert gyenge, rohamra megy, mert erős, vagy mert vezére vasakarata erőssé tette.

Görgey a bányavárosokon át vonul vissza, harcokban szervezi újjá és képezi ki Schwechatra emlékező seregét. Majd a Tisza mentéről előretörve megvívja a diadalmas tavaszi hadjáratot. Súlyos fejszével is ő az, aki az élen áll. Azután erőltetett menetekkel, állandó harcban, súlyos nélkülözések közepette siet egyesülni a déli hadsereggel. Amikor mindez hiábavaló, fegyelmezett sereget vezet Világosra. Katonái ide ugyanolyan megadással követték, mint amilyenvel megvívták volna vele az utolsó önfeláldozó csatát.

önmagát becsüli az a katona, aki ellenfele katona mivoltáról, a katona máshol is tisztelt becsületéről, nem feledkezik meg. Az ellenség ócsárlása, különösen harctértől távol élők részéről, inkább visszataszító, mint lelkesítő vagy bátorító hatással van az egyszerű ember lelkére. De ez felesleges is. Hisz az a katona, aki naponta szemben áll ellenfelével, úgyis tudja kivel van dolga. Tehát: amíg a katonai titoktartás mást nem kíván, kinek-kinek értelmiségi fokához képest kell tudnia, vagy ha úgy tetszik, lehet vele közölni mind-

azt, ami elmondható. Más fejezetbe tartoznak azok az intézkedések, amelyek a híradóeszközök fejlődésével újabban napirenden lévő bomlasztó és valótlan hírek közömbösítésére nélkülözhetetlenek. A jó vezetés azonban itt is mértéktartó lesz.

Lovas nemzetnek tartatunk s így bizonyára megértjük az alábbi hasonlatot: a hadvezér és a katonák viszonya olyan, mint a lovasé és lóé. A ló állandóan ellenőrzésre, fegyelmezésre szorul, néha bátorítani, biztatni kell. Istállóban drága paripaként kell kezelni, kint a pusztán nem szabad kímélni. A ló nemcsak azt érzi meg, hogy jó-e a lovasa, de azt is tudja, határozott vagy gyenge jellem-e, bátor-e vagy gyáva. A legjobb lovasok nem mindig azok, akik a lovat ok nélkül kímélik.

Lehet, hogy a hadvezér (különösen, ha csak kinevezett vezér) néha sikerrel hiteti el előjáróival hadvezéri mivoltát s azok el is ismerik ily kvalitásait. Alárendeltjeit, seregét aligha tudja megtéveszteni. Azokat csak akkor győzheti meg kiválóságáról, ha valóban hadvezérként viselkedik, ha csakugyan a sors küldöttje.

A HADVEZÉR ÉS AZ ÁLLAMVEZETÉS viszonyával óriási irodalom foglalkozik. Ennek ismertetésétől most eltekintek. Szeretném a kérdés velejét egy rövid mondatba foglalni: a katona ne politizáljon, a politikus ne akarjon katona lenni, ne avatkozzék a hadviselésbe.

Hogy szómat félre ne értsék, ismételnem kell a hadvezér és vezérkara, a hadvezér és katonái viszonyáról mondottakat. Azaz még egyszer meg kell mondanom? hogy a hangsúly a helyes szereposztáson, munkamegosztáson van. A hadvezér vezet, a vezérkar tervez, a csapat a vezér (és vezérkara) parancsai alapján végrehajtja a terveket. A felelős a vezér. Az eredmény akkor teljes, ha kifelé a munkamegosztás nem látható, ha a sereg egy emberként vívja ki vezérével az élen a győzelmet.

Az egész világ unalomig, de nem alaptalanul és feleslegesen ismételve, hogy a háború — hadviselés — a politikának más eszközökkel való folytatása. Ha ehhez képest osztjuk meg a szerepeket, akkor nyilvánvaló, hogy a háború céljának meghatározása: az ellenség — ellenfél — megjelölése, a háborúnak egyedül, vagy másokkal együtt való megvívása, oly kérdések, amelyeknek eldöntése nem a katona dolga, hanem az államvezetése.

A végrehajtás maga, az ellenfél megsemmisítése, legyőzése, tehát a gyakorlati megoldás viszont a katona feladata.

De vajjon azt jelenti-e, jelentheti-e a helyes szereposztás, a feladatkörök pontos elhatárolása, hogy a nemzet ezzel két táborra szakad? Egy politikai (polgári) és egy katonai táborra? Semmiképpen sem. Ez öngyilkos eljárás lenne békében is, de különösen az háború idején. Nemzeti társadalomban erről szó sem lehet, mert balgaság lenne azt hinni, hogy bármelyik tábor egyedül megvédheti a nemzet érdekeit, vagy ha önző felfogás kerekedne felül, az egyik tábor pusztulása árán a másik létét biztosíthatja. Vagy együtt élnek tovább mint nemzet, vagy együtt buknak el. (Egy-egy nemzeti katasztrófa vámszedőinek emlékére a történetírás soha sem szokta kegyeletes szavakkal illetni). Úgy érzem, Mohács nemzetének ezt nem kell hosszasan fejtegetnem.

Van azonban még valami, amit ugyancsak nem lehet elég sokszor elmondani. Ez pedig arra a lelkiségre vonatkozik, amely a győzelmek és vereségek forrása. A közvélemény ugyanis nagyon hajlamos arra, hogy katonai sikerekben rögtön saját kiváló nemzeti tulajdonságainak tükröképét lássa, balsikerekben vagy vereségekben viszont azonnal oly hibákat, mulasztásokat vegyen észre, amelyekért természetesen ő nem felelős. Ezeket csak egy, egyetlen egy ember követhette el: a hadvezér. Tehát ő a bűnbak.

Megjegyzendő, hogy ebben a szigorú ítéletben is lenne némi igazság, ha a hadvezér lett volna az államvezetés egyetlen felelős képviselője éveken át. Ha 6 szervezte volna meg egyedül hadseregét, a melyet a maga kereste háborúban — erejét meghaladó feladatot vállalva — maga vitt volna a pusztulásba.

Parlamentáris országokban, vagy ha az előbbi feltételek nem helytállóak, ennek a felfogásnak a helytelenségét bizonyára mindenki belátja. Nem kell újból Mohácsra gondolnunk. 1848/49-es történetünk, a Görgey—Kossuth-kérdés ismerete meggyőző érvek az általánosítás ellen.

1848/49 történetének legszebb fejezete a honvédsereg harca. Ez azonban Kossuth nélkül, vagy ellene alig lett volna lehetséges. Ez az oka annak, hogy surlódások, ellentétek (váci kiáltvány, debreceni függetlenségi nyilatkozat, stb.) ellenére sem került a sor nyílt törésre vagy szakadásra az államvezetés és a hadvezér között. A hadsereg fegyelmezetten, méltón régi jó híréhez, két nagy hatalom ellen is állta dicsőségesen a harcot. „Világos“ nem egy elvetemült áruló kétségbeesett tette volt, hanem az ellenséges túlerő okozta tragédia.

Az államvezetésnek és hadvezetésnek együttes gondja megőrizni a nemzetnek azt az egységét, amely erős lélekkel visel el balsikereket is, amelyben háttérbe szorul az önzés és mindenki csak a deákferenci elvre gondol: a hazáért mindent, de a hazát kockáztatni nem szabad!

De vájjon mi a szerepe, a kötelessége a katonai vezetésnek az ukima ratio bekövetkezte előtt? Nem a római közmondás hangos, de annak annál realisabb követése. Teljes egyetértésben az államvezetéssel. Egyébként a katonai vezetés maga nem valami kínai fallal elhatárolt, idegen nagyság, hanem béke idején is részese az államvezetésnek, hisz a katonai adminisztráció annak szerves része, ő végzi a hadsereg szervezését, kiképzését, stb. Vezérkara, felelős katonai minisztere révén állandóan tájékoztatja az államvezetést a maga munkájáról, hadserege erejéről, a várható vagy lehetséges ellenfél katonai erejéről, felfegyverzettségének fokáról. Megfigyelései kapcsán bizonyára javaslatokat is fog tenni, ezek azonban nem jelenthetik egyben a politikai kezdeményező st, a politikai irányítást, mert ez az államvezetés, az államférfi feladata.

Viszont az államférfi mindent el fog követni, hogy a hadsereg állandóan feladata magaslatán állhasson. Hadsereg, erős hadsereg nélkül, még kis államok sem folytathatnak eredményes külpolitikát. Jó példa erre a minden konfliktusban semlegességre törekvő államok hadseregfejlesztési politikája.

A hadvezér megmondja mi az, amire hadserege képes, milyen feladatot vállalhat, az államférfi viszont ehhez szabja külpolitikai gesztióit és idejében közli a hadvezérrel, hogy milyen cékitűzéssel, milyen politikai feladat más eszközökkel való megoldásával kívánja a hadvezért és hadseregét megbízni.

Az államférfi és katonai, az államvezetés;és hadvezér viszonyának ilyen alakulása a történelmi fejlődés következménye. Elég a patriarchális monarchiákra, a feudalizmus kiskirályaira, a királyság isteni eredetének elvére, az abszolút fejedelmi hatalom lényeges ismertetőjeleire gondolnunk, hogy meglássuk a korábban többnyire egy személyben megtestesült politikai és katonai vezetés későbbi elkülönülésének logikus okait. Igazat kell adnunk Schlieffen tábornagnak, aki a hadtörténelmi tények és események mélyén felismeri a történelem logikáját: minden úgy történt, ahogyan történnie kellett és véleménye szerint, ez a törvényszerűség hasonló helyzetekben és körülmények között valószínűleg a jövőben is megőrzi jogait.

Az igazi államférfi és az igazi hadvezér ezt az igazságot adott helyzetekben együtt ismeri fel és közös erővel hasznosítja azt a nemzet javára.

Megtagadnék a helyes történelmi felfogást, ha a fentieket akár a mai eseményekre, akár a közelmúlt eseményeire vonatkoztatnák. Ehhez nincs meg a megkívánt történelmi távlatunk. Ugyanígy helytelen lenne az a következtetés is, hogy az egységes politikai és katonai vezetés történelmi példái elítélő nyilatkozatra készíthetnek az egységes vezetéstől eltérő és immár ugyancsak történelmi formákkal szemben. Akkor is, később is voltak győzelmes és veszített hadiáratok, függetlenül a harcoló felek államformáitól és államvezetési normáitól. Az államfők, államférfiak, hedvezérek akkor is, később is emberek voltak, akik nézeteiket nem az angyalok vagy ördögök nyelvén, hanem emberi szóval mondták meg egymásnak. Ilyen emberek voltak belső küzdelmeik, egymás ellen, de a köz érdekében folytatott közös harcaik is. Háborúik is emberek hadjáratai voltak.

Szerencsés minden nemzet, amelynek voltak igazi államférfiai és igazi katonái, mert akkor ilyenekkel ezt a nemzetet a jövőben is megajándékozza a sors.

Ifjabb Andrassy Gyula mondását: legnagyobb csodája történelmünknek, hogy létezőnk, Ötletesnek tartom, örülök is ennek az igazságnak, de kijelentést a „csoda“ hétköznapi jelentésében nem tehetem magamévá. Ha valaki, akkor a történetíró az, aki az isteni gondviselésnek, nem pedig emberi tulajdonságok és törekvések kicsinyes játékanak tekinti a népek sorsának alakulását. Azt is tanítja a történelem, hogy valóban nem emberek vagy népek, hanem azok létének vagy nemlétének örök törvényei a döntők a háború nehéz kérdésében.

De mi hiszünk abban is, hogy az igazi államférfi és az igazi hadvezér Isten akarata szerint cselekvő ember. Ha mögöttük áll egy dolgos, áldozatos, önfeláldozó nemzet: valóban betölthetik hivatásukat. A magyar történet lapjai nem adnak okot pesszimizmusra. A magyar katona hőskora — a végvári vitézek dicsősége — a magyar nemzet legnehezebb századaiban született meg. Ugyanakkor akadtak mindig államférfiak is, akik soha meg nem szűnő gonddal munkálták a nemzeti egység megteremtését és ha ezt nem is érték el, ébren tartották az erre való törekvést, vágyat. Ez biztató ígéret a jövőre.

Világot járó magyarok a szélrózsa minden irányában találnak katona sírokon magyar fejfákat. Ezek gyakran névtelenek. Ennek a névtelen katonának, a honfoglaló ősök, a végvári vitézek örökösének fejfája, Doberdó, Galícia, a Közel-Kelet, a Balkán harcmezői és még távolabbi csatamezők sok-sok névtelen hősének sírkeresztje nemcsak emlék, amelynek kegyelettel áldozunk. A névtelen katona emlékét a hősök terén megörökítő kőlap nem egy nemzet sírboltját takarja.

A kőlap a feltámadás örök szimbóluma, a fejfák pedig mérföldkövek a nemzeti áldozatkészség és halhatatlanság útján.

HARDY KÁLMÁN

FILM VAGY SZÍNHÁZ

KÖZEL EGY ÉVTIZEDE, amióta rendszeresen foglalkozunk e folyóirat lapjain a magyar film ügyével, mindig illúziók nélkül ugyan, de szinte aggódó tárgyilagossággal beszéltünk a magyar filmélet gondjairól. A fejlődés érdekében mindenkor azzal a meggyőződéssel bíráltuk a magyar filmet, hogy jövőjének az őszinte szavak és a szakszerű útmutatások többet használnak, mint amennyit a reklám-kritikák díszítő jelzői és az érzelmes rajongások egész áradata ártnak neki. Ezért is mutattunk rá — illúziók nélkül — utolsó szemlénkben is azokra a tennivalókra, amelyekre a fejlődésnek sürgősen szüksége van, ha a magyar filmgyártás a közeledő versenyben is a közép európai filmgyártás ura óhajt maradni.

Azóta itt is, ott is — ügylátszik — kedvező változások jelei mutatkoznak. örülünk tehát, hogy legalább részben sikerült megtörnünk a jeget. Ez a megállapítás elsősorban a gyakorlati életre vonatkozik, ahol az új művészi felfogás végre egészségesebb törekvésekben is jelentkezik. Az elmúlt évad filmjei között ugyanis akadt már néhány figyelemreméltó részleteredmény, sőt találkoztunk egy-két olyan filmmel, amely felfogásával a régóta sürgetett művészi és eredeti filmszerű törekvések felé fordult. (Harmincadik, Emberek a havason.) Az elfogulatlan bírálónak ezt el kell ismernie. De ugyancsak öröndetes jelenség s a múlthoz képest egészen rendkívüli eredmény, hogy éppen a konjunktúra gondtalan magaslatán fogta el a jobbjézésű gyakorlati szakembereket a közeledő verseny aggodalma és hétről-hétre ismétlődő összejöveteleiken órákon át bogozzák és vitatják meg a magyar film művészi és technikai kérdéseit. A magyar film fejlődésének ügye tehát végre lelkiismereti kérdés is lett! Ez az általános érdeklődés, a sürgős javítani-akarás különben ott van napilapjaink és folyóirataink hasábjain is. Felszínre engedték tehát végre minden oldalon az évek óta takart és titkolt nehézségeket.

Ha örömdünk mégsem zavartalan, annak az az oka, hogy a felszínre dobott kérdések és megoldásuk legnagyobb hányada biznyságot tettek szemléinkben többízben hangoztatott álláspontunk mellett, hogy egy teljes évtized gazdag szakirodaimának jelentős eredményei kiestek fejlődésünkéből. Mintha egy évtized leforgása alatt semmi sem történt volna. A hangosfilm első éveinek sokat vitatott, de azóta legnagyobb részben immár megoldott kérdései kerültek mint újdonságok ismét terítékre. A film művészi léte, tulajdonképpeni alkotóművésze, a rendező és a színész szerepe, a kép és a dialógus viszonya, a film és az irodalom, illetőleg az író kapcsolata s a film egyik-másik dramaturgiai kérdése vetődtek fel, nagyobbára tehát a hangosfilm első nagy kérdőjele kísértett ismét: a film és a színház viszonya, és művészi-gyakorlati részletkérdéseik.

A feleletek viszont ugyancsak a régi idők emlékeit idézték fel. Alkalmunk volt — többek között — gyakorlati szakember ajkáról is hallani, hogy a film nem művészet, korántsem az, esetleg egyszer majd azzá lehet. Továbbá, hogy a film — hangossága óta — drámai művészet s a színpadi alkotáshoz hasonlóan jelenetekből épül fel. Alapja a dialógus, mert — mint azt olvashattuk is: „ma már a szó győzött a filmen“. Mások megjrodalmat szeretnének látni a filmen: a film „irodalmi“ értékéről beszélnek, a „mély irodalom“ és a nagy irodalmi alkotások rendszeresebb megfilmesítését sürgetik s ezért támadják a magyar filmtermelést. Mindezek a megállapítások olyan szemléletről tanúskodnak, amely külföldön a néma- és a hangosfilm határán volt divatos, amikor a hang újdonsága szélsőséges következtetésekre ragadta — a dilettánsokat. Bókay Jánosnak a színházra vonatkozó frappáns megállapítása a jelen filméletére talán még jellemzőbb: „A dilettantizmusnak ... mindig irodalmi allúrjei vannak.“ (Forrás I. évf. 3. sz.) Sokkal egészségesebb

eredményekhez vezetne, ha az általunk több ízben hangoztatott eljárást követnék az írók: nem kész színdarabjaikat, vagy egyéb irodalmi alkotásaikat ajánlanák fel a filmnek, hanem magukévá téve a film belső törvényeit (nemcsak technikai fogásait) közvetlenül a film számára teremtenének mesét. A „Harmincadik“ c. filmnek pl. végre valóban egészséges filmmeséje volt. Széles, epikus mederben folyó miliójében és bonyolításában változatos meséje nagyszerű képekre és lendületesen folyó eseménybonyolításra adott alkalmat. Az a kép például, ahol a pap balján és jobbán a karjába csimpaszkodó gyermekekkel felénk rohan az úton a nagyszerűen beállított háttérből, akár melyik nagy amerikai filmnek is becsületére vált volna. Kár, hogy a mesének néhány fordulata túlzásaival alaposan kizökkentett bennünket a darab ritmusából.

Így tehát —? minden jóakarát ellenére — a dilettantizmus veszélye fenyeget bennünket: miközben elintézett kérdéseken rágódunk, ahelyett, hogy ezekre építve sürgősen továbbhaladnánk, lekésünk majd ismét a fejlődés menetében.

A film és a színház viszonyának legutóbb sokat vitatott kérdései és az új film- és színházzszemlélet következményei világosan jelentkeztek Zilahy Lajos: „A függöny mögött“ c. cikkében (Híd IV. évf. 2. sz.). Züahy általános felfogása és részletmegállapításai sok szempontból találkoznak a folyóiratok és a szakmai viták felvetett kérdéseivel és azok megoldásával. Ezért nem is térhetünk napirendre a kérdés felett. Züahy ma nemcsak egyik legjelesebb élő írónk és gondolkozónk, hanem egyik legkiválóbb színpadi szerzőnk is, sőt az új magyar filméletnek egyik megteremtője. Nem csoda tehát, hogy a színházra és a filmre vonatkozó megállapításai nagy hatást, sőt megdöbbenést okoztak azokban, akik lelkükkel mélyen gyökereznek az európai kultúra talajában. De érthető, hogy a kiváló színházi és filmszakember megállapításai nem hagyták közömbösen a két művészet gyakorlati szaktekintélyeit sem. A kitűnő író említett cikkében ugyanis a film művészi lehetőségeinek oly magyarázatát adta, amelyből aztán önként adódott a cikk konklúziója, hogy a színház immár „süllyedő Atlantis!“ Zilahy hisz ugyan a színház jövőjében, de felfogása szerint a színházat ideig-óráig csupán „a film fogja fenntartani kísérleti nyúltnak“. Jóslataiban a színházat mintegy a film üzleti érdekei alá rendelve a filmőke kísérleti eszközeül dobja oda. Ami ilymódon a színházból mégis fennmarad, „mindez — szerinte — már csak utófénye lesz annak a rivaldának, amely a tizenkilencedik században Sarah Bernhard, Duse és Blaháné alakját világitotta“. Ezt a felfogást azonban nem csupán elméleti alapra fektette, mintegy hipotézisként állította fel, hanem adatokkal és tényekkel is bizonyítani óhajtotta. A kérdés tehát nemcsak a filmet érinti, amelynek törekvéseit és lehetőségeit félreértette — mint igen sokan napjainkban — de a színház létét is alapjaiban támadta meg.

Zilahy cikke mindezek ellenére sem keltett volna oly mély benyomást a szakkörökben, ha egyes, igen fontos részletmegállapításai nem fednék teljesen az igazságot. Még az sem cáfolhatja őket, aki jól ismeri mind a két művészet fejlődéstörténetének utolsó éveit.

Többek között nekünk is Zilahynak kell igazat adnunk: „Valóságos Blitzkrieg volt az, ahogy a hangosfilm megverte a színházat“. Zilahy azonban aggódó tekintetével (mert úgy érezzük, hogy cikke mégis kulturális aggodalmából született) egy vajdú és alakuló kor lelkébe temetkezett és a korforduló felületes tévedéseiből egyetemes érvényű törvényszerűségekre következtetett. Így ugyanabba a hibába esett, mint szakíróink és szakvitázóink nagy része, mikor egy-egy kész filmről, helyesebben egy fejlődési korszak néhány alkotásából kiindulva próbálnak egyetemes érvényű törvényekhez jutni.

A harmincas évek tájékán, amikor a hangosfilm teljes pompájában a porondra lépett, valóban úgy történt minden, ahogy Zilahy mondja. Mind-

nyáján emlékezhetünk rá: a színházak ebben az időben félig üres házak előtt játszottak, gyakran — mint egy elavult világ utolsó maradványai — alig egy-néhányan lézengtek a nézőtéren. Ugyanakkor pedig a film évről évre nagyobb és nagyobb tömegeket láncolt magához. A színháznak és a hangos filmnek ezen a találkozásán mégsem a színház vérzett el! Csak egy korszak színpadi stílusa, művészi gyakorlata vesztette el a versenyt a filmmel szemben. Néhány évtized színpadszemlélete bukott meg a közönség előtt. A film területére tévedt színházat verte meg a film. Ez a színpadi gyakorlat ugyanis mozi játszott már a film születése előtt is.

Amikor a hangos film megjelent, ez a színpadi felfogás még elemében volt. Az „Überregie“ virágkorát élte. A színpad művésze és egyeduralkodója a rendező volt, aki a külső rendezés technikai fölényével és raffinált bravúrjainval érzéki szépségekben pompázó változatos képeket vitt a közönség elé. Az egyes képeken belül pedig a részletesen és színesen kidolgozott hatalmas miliőben a ritmikusan mozgó tömegek és a kosztümök vakító fényárban úsztak. A közönség szeme meg tágra nyílt, a színes képek látványa elragadta, a rendezés váratlan technikai trükkjei és pompás látványossága magukhoz láncolták tekintetét. Közben a közönség akarva-akaratlan elfeledkezett a színpad tulajdonképpeni művésztől, a színésztől, aki ilyen módon csupán egy része, jelentéktelen tényezője lett a „kép“-nek. Egyénisége, élő játéka, beszédművészete az eredeti irodalmi alkotással együtt elveszett a nagyarányú „kép“- és „hangulat“-kultuszban. Tele voltunk revükkel és látványos, énekes-táncos színpadi alkotásokkal, sőt — s ez volt a komolyabb baj — a nagy drámai alkotások színpadi feldolgozása is teljesen ennek a „képies“ felfogásnak a hatása alá került. Ezek a törekvések különben — jól tudjuk — egyik-másik nagy színpadunkon — sajnos — ma is még érvényesülni tudnak. A rendezés ilyen felfogása mellett a szélesen kidolgozott miliőben és a változatos ritmusban a drámai keretek szétpattantak s a drámai módon koncentrált színpadi mese epikus terjedelemben folyt széjjel. A színház tehát nemcsak formai megnyilatkozásaiban, de életképének a felépítésében is filmet játszott — anyagi-technikai adottságainak és lehetőségeinek keretein belül.

A közönség pedig, ha művésztől és illúzióról van szó, nem ismer tréfát. Valóban, igaza van Zilahynak, a közönséget az „érzelgős“ szempontok nem érdeklik. Ugyanaz a közönség ugyanis, amely új érdeklődésével: érzéki-vizuális követelődzéseivel rávette a színpadot erre az „önárulásra“, rögtön cserben hagyta azt, mihelyt a közvetlenül képekkel dolgozó filmen mindezeket eredeti szépségükben, a képies-vizuális hatás változatos pompájában, anyagi-technikai gátlások nélkül látta kibontakozni. A színpadot váratlanul érte a csapás, nem talált elég gyorsan vissza a maga útjára. Úgy bolyongott a bizonytalanságban, mint aki elvesztette önmagát. Mindenért a filmet vádolta. A helyett, hogy önmagába tekintett volna, minden felelősséget a filmre hárított. A közönséget pedig ezek a viták nem érdekelték, ment a maga útján, de a művészetszemléletnek ebben a zűrzavarában, a végén maga sem tudta már, hogy mitévő legyen. ízlése és ítélőképessége megzavarodott: színházba járt és nem vette észre, hogy a színpad szűk korlátai között filmet mutatnak neki; majd beült a moziba, ahol a fehér falon színpadi előadást közvetítettek a számára.

A film tehát nem a színházat verte meg. Az igazi színház és az eredeti film között nincsenek közös művészi érdekek. A színház korántsem „magasabb művészet“, mint a film amint pl. a képzőművészet sem „magasabb“ vagy „alacsonyabb“ művészet, mint a színház. A kettőt ilyen módon összevetni és mérlegelni nyilvánvalóan alapvető tévedés. A film sem fogja sohasem megverni a színházat. Ez nem áll módjában. Az igazi színház művésze a színész, művészi alapja a dialógus. Az eredeti film pedig mozgó képekből

áll, illetve mozgókép-kompozíciókkal dolgozik. Igazat adunk Zilahynak abban is, hogy „ma már a szó győzött a filmen“, ez a tény azonban a film részéről éppen olyan „önárulás“, mint amilyen tévedés volt a színpadon a „képkultusz“. A szó, vagyis a dialógus sohasem lehet a film művészi alapja (jellemző, hogy a hang a filmszalag szélére csak közvetve, fénnnyé átalakítva kerülhetett s bár közelebb esik hozzánk Kárpáti és Jankovich felfogása, nekik sem adhatunk igazat. (Híd IV. évf. 3. és 4. sz.) ők csupán a színész játékának a szemszögéből nézik a kérdést, amikor a gesztust, a mimikát tekintik a film művészi alapjának. A gesztus is, a mimika is csak egy része a képnek, s csak egy-egy tényezője a kifejezési eszközöknek a képen belül. A színpad életképe tulajdonképpen absztrahál, amikor az élet teljességéből az embert és annak problémáit emeli ki (azért is áll a színpad előterében a színész egyénisége). A film viszont életteljességre törekszik: a film története az ember és a milió folytonos kölcsönhatása közben játszódik le előttünk. A színpad drámai módon koncentrálna, a film pedig epikus ábrázolásra törekszik. Továbbá a színpad zárt és koncentrált drámaiságával szemben a film egyik alapvető művészi követelménye (minthogy a mozgás, a történet illúziókeltése már eleve, anyagi-technikai adottságaiban is adva van), hogy a széles, epikus mederben és változatos milióban folyó történet gyors ritmusban, gátlás nélkül, lendületesen rohanjon előre. A színpad milió nélkül is színpad marad, a filmen pedig ennek egészen rendkívüli szerepe van. Mert nemcsak a színész játszik a filmen, helyesebben a film nemcsak a színész játékaról készített képekkel dolgozik, hanem a milió képei is szervesen résztvesznek a kifejezésben. A színpad művésze a színész, a filmé pedig az az egyéniség, aki a képeket és képkompozíciókat felépíti és rendszerezi. Ezek a megállapítások persze csak az eredeti filmre vonatkozólag igazak. Egészen természetes ugyanis, hogy a színpadi reprodukciókon a színpad művészi törvényei érvényesülnek. Érthető tehát, hogy azok, akik a két törekvést nem tudják elválasztani egymástól, csupán csak stíluskülönbséget látnak rajtuk, azok a film és a színház művészi eszközeit és lehetőségeit végkép összezavarják. Még egyet nem szabad elfelejtenünk: az eredeti film a rendező részéről egészen sajátos képzelőerőt és teremtőképességet követel, egyszóval művészi alkotóképességet. Ilyen rendező pedig nem terem úton-útfélen. Így most már azt is megértjük talán, hogy a legtöbb rendező miért fordul a színpadi reprodukció felé szívesebben, miért védi körömszakadtáig a filmen — a színház a színpad művészi törvényeit. Miért akar a filmen is a háttérben maradni, mint alkotóművész? Mert ebben az esetben az író és a színész vállaira nehezedik egyedül az alkotás sorsa és sikerének felelőssége.

Zilahy érvelésének azonban anyagi oldala is van. Az igazi színház ma is közönséget vonz: csak körül kell néznünk egyes hazai színházainkban. Ez az érdeklődés nemcsak a felsőbb társadalmi rétegekre vonatkozik, ugyanazt megtaláljuk a perifériákon is, különben — ha nem így lenne — egyik budapesti színingazgatónk több év óta működő három kis színházával nem tudna boldogulni (ezek közül egyik 10 lépésnyire egyik mozi tőzsomszédságában fekszik). A vidéki színházi élet vajdásának pedig egészen más okai vannak.

Zilahy a kolozsvári színház állami támogatására hivatkozik. Ez azonban nem jó példa. Az állami színházak mindenkor különleges nemzeti hivatást szolgáltak, s ezek a múltban is pénzébe kerültek az államnak. Különösen vonatkozik ez olyan színházra, amely nemrég tért vissza hozzánk, s így egész anyagi-művészi mivoltában újra kell építenünk. A jó magánszínház ma is jó üzlet. Velem együtt bizonyára még igen sokan szívesebben járnak ma kis színházakba, ahol a színpad mérete és befogadó képessége már eleve meggátolja azt, hogy a milió és a rendezés ránehezedjenek a színészre és eltereljék róla és művészetéről a figyelmet. A színész tehát egyéniségével és

művészetével plasztikusan kiemelkedik a keretből — a távolság ellenére is közel érezzük hozzánk. Az a bizonyos „Wechselwirkung“, a szellemi-lelki kapcsolat és kölcsönhatás — ami az igazi színházban — a közönség és a színészek között kialakul, itt szabadon, gátlás nélkül érvényesülhet.

Végül Zilahy még az angolszász színházakra, de különösen az amerikai színházi életre hivatkozik, ahol szerinte „a színház a nagymama zenélőórája lett, amit néha felhúztak“. Mi úgy látjuk, hogy Zilahynak ez az érve sem meggyőző. Amerikának sohasem volt európai értelemben vett színházi élete és színpadi kultúrája. Amerika kezdettől fogva elárasztotta a színpadot gazdag, színes, szinte buja vizuális kultúrájának hagyományával, mint ahogy Európa nyelvi kultúrája viszont folytonos befolyása alatt tartotta a filmet. Amerika kezdettől fogva mintegy a film szemüvegén keresztül szemlélte a színpadot, mint ahogy Európa egy-két epizódot kivéve, irodalmán és színpadi kultúráján át nézi és értékeli ma is még a filmet. Az európai filmgyártás ugyan a hangosfilm másfél évtizede alatt is nem egy nagy filmmel lepte meg a közönséget (Álmodó száj, Moszkvai éjszakák, örvény, Mazurka stb.), melyeknek mélységeiből és formaművészetéből Amerika kétségkívül igen sokat tanulhatna. Ennek ellenére mégis el kell ismernünk, hogy a szó eredeti értelmében vett igazi film hazája egyelőre mégis Amerika. Viszont színházi életet és nagy színpadi kultúrát Európa tudott csak igazán létrehozni és fenntartani. Ezek után talán eléggé érthető, hogy Amerika a színházzal szemben a filmnek engedte át a versenyt, az európai filmélet ellenben a nyelvi kultúra újabb gyámsága alatt nyög: tele van irodalmi filmgiccekkel és színpadi reprodukciókkal, így találkozunk most már a kérdés lényegével. Színpadi reprodukció mindig lesz, ahogy mindig is volt. Igaza van Zilahynak, gyártásuk a tőke érdekei közé tartozik. De nemcsak ezért lesz mindenkor létjogosultsága. Ahol nincs színházi élet vagy ahová a nagy színházak művészi eredményei nem juthatnak el, ott a reprodukcióknak megbecsülhetetlen szociális-kulturális jelentőségük van. A festmények reprodukciói is értékesek, ha nem lehet az eredeti képek közelébe férközni. S e tekintetben a grammofoonak is megvan a maga különleges értéke. Noha talán nem fér kétség ahhoz, hogy az eredeti, élő színházi előadás és annak gépi közvetítése között mégis csak lényeges különbségek vannak. Ezt a közönségnek egy része máris észrevette. S hogy ez valóban így van, arra több példát is hozhatnánk. A Földindulás vidéken jó üzlet volt, ahová a budapesti színház vagy színészeinek a művészete a maga élő, közvetlen formájában nem juthatott el. A vidéki közönség hálás volt a reprodukcióért is. Budapesten azonban megbukott a film: a nagyszerű eredeti, élő színházi előadás után senki sem volt már kíváncsi — a reprodukcióra. Ezen a hozzáfényképezett műiöképek sem tudtak változtatni. A film reprodukzív törekvései és eredményei tehát színházi élet híján többé-kevésbé pótolhatják a színházat, de semmi esetre sem helyettesíthetik azt. Ez pedig elég mélyreható különbség.

Egy aktuális példa más szempontból is megvilágítja a kérdést. A pék felesége c. nagysikerű francia filmre gondolunk. Nem kell nagyon boncolgatnunk, hogy átlássuk, miről is van szó. Egy nagy író szellemesen felépített dialógusai és egy nagy színészegyéniség alakító művészete joggal aratnak nagy sikert. De mi marad ezeken kívül a film sajátos művészi eredményei számára? A technikai lehetőségeken túl alig valami. A nagy francia író és a nagy francia színészek művészetét élvezzi tehát a közönség a film technikai közvetítésében. A film sorsa valóban teljes súlyával a dialóguson nyugszik és a színészek művészetén fordul meg, a rendező a háttérben maradt — ahogy az a színpadon valóban az egyedüli helyes művészi megoldás. Ilyen körülmények között viszont természetes, hogy a film alapvető, legegységesebb művészi követelményéről sem lehetett szó, t. i. a történet gyors, lendületes ritmusáról. Viszont mindenki hálás lehet a filmnek, hogy a tőle térben távol élő nagy színészegyéniség művészetét legalább közvetítésben élvezhette.

A színpadi reprodukciónak is megvan tehát a maga hivatása és jelentősége. Egészen természetes viszont, hogy ezekkel a filmekkel kapcsolatban sajátos és eredeti filmművészetről beszélni nem lehet. Ha egykor a dilet-

tantizmus mai tobzódása legalább túlzásaiban megszűnik s vele párhuzamosan a közönség ízlészavara is megtisztul, ennek az igazsága világosabban áll majd előttünk, mint ma. Ameddig ez a gyakorlat csak előfordul, ritkább jelenség, addig sem a színházzal, sem pedig a filmmel kapcsolatban kulturális gondokról aligha lehet szó. De éppen ezért aggasztó számunkra, hogy újabban ez a felfogás ideállá magasztosodott „magasabbrendű művészet“ lett s hogy a közfelfogás számára ma már a filmművészet egy nagy színpadi alkotás reprodukciójával egyenlő. Néhány évnek az egyoldalú produktív gyakorlata tévesztette meg az elméletet s az így félrevezetett elmélet és kritika vet most újabb gátakat a gyakorlat fejlődése elé. De ugyancsak ez az egyoldalú gyakorlat színpadi reprodukcióinak tömegével keltette fel egyesekben az „Untergang des Theaters“ gondolatát is. Egy felületes kornak a tévedéseiből azonban sohasem következtek egyetemes érvényű törvények s ha a háború után megindul a verseny, erős a meggyőződésünk, azok a nemzetek ragadják majd magukhoz a filmtermelés irányítását, amelyek gyáraikban — legalább nagyobb számban — egészséges filmeseket dolgoznak fel és eredeti filmeket gyártanak. Erre a fordulatra kell a magyar filméletnek is felkészülnie, ha nehezen kiharcolt helyét és állását nem akarja máról holnapra feladni, mint gyakor — a világháború végén.

KISPÉTER MIKLÓS

A LÉGKÖR

AZ IDŐJÁRÁS JELENSÉGEI mindenkor lekötötték az emberiség figyelmét, de olyan általános érdeklődést soha nem keltettek, mint napjainkban. A közönséges társalgásban azelőtt csak gondolathiány miatt szerepelt sokat az időjárás. Ma viszont azért emlegetjük még többet, mert mindennapos gondjainkon kívül a népek nagy ügyeinek sorsa is az időjárás szeszélyeivel fonódik össze. Emellett a legutóbbi esztendő meteorológiai története olyan szélsőségeket halmozott egymás mellé, amelyek békeidőben is mélyen belenyúltak volna az emberiség életébe és kivételességüknél fogva valósággal bámulatot ébresztenek.

Az időjárásról tehát sokat és bőven beszélünk, de ennek ellenére nagyon keveset tudunk róla. A légkörtan (meteorológia) fiatal tudomány és legfontosabb megállapításai még alig mentek át a művelt nagyközönség ismeretkörébe. Pedig a mai légkörkutatásnak már sok olyan mondanivalója van, amely a mindennapi élet emberét is érdekli, sőt meglepheti.

Ezek a meglepetések abból származnak, hogy az időjárás a valóságban egészen más törvényeknek hódol, mint legtöbbször gondolni szoktuk. Az időjárás jelenségei felületesen tekintve egyszerűeknek látszanak, de közelebbről vizsgálva nagyon bonyolultak. Egy-egy mindennapos felhő keletkezéséhez, egy minduntalan fellépő csendes eső kialakulásához olyan szövevényes hidrodinamikai és halmazállapotfizikai folyamatoknak kell a levegőben lejátszódnia, amelyek felett nemrégén még a szakkutatóknak sem volt meg a kellő áttekintésük.

A mindennapos megfigyelés tehát megtéveszt bennünket az időjárás alaptulajdonságai felől. A tudomány egyik legérdekesebb munkája éppen az, hogy a csalóka látszat mögött nem is sejtett valóságokat fedez fel. Így válik a légkörtan az érdekes meglepetések tudományává.

Korunk egyik kiváló meteorológusa, Schmauss müncheni egyetemi tanár azt írja, hogy az „időjárás“ mint fogalom, az emberi elme alkotóképességének egyik legkülönösebb terméke. Olyan nagyfokú tömörítés-

nek és elvonásnak az eredménye, amire kevés példát lehet találni. Lássuk ugyanis pontosabban mi az, amit időjárásnak szoktunk nevezni.

A mindennapi életben időjárásnak hívjuk a zúgó szélvihart, a zuhogó esőt, a félelmes dörgéssel kísért villámcsapást, a csendes fenségben tündöklő szivárványt, a szelíden simogató napsütést együttvéve. Hozzá tartoznak ezenfelül az időjárás jelenségcsoportjához a hőmérsékleti események, a hideg és a meleg váltakozása és egyéb fontos fizikai folyamatok is, amelyekkel alább foglalkozunk. El kell ismernünk, hogy az időjárás valóban a legkülönfélébb jelenségekből tevődik össze és így nagy fogalmi összpontosítás rejlik benne.

Még változatosabbnak találjuk az időjárásban összefoglalt tényezőket, ha a fizikus szemével tekintünk rájuk. Rendkívül érdekes tény, hogy a felsorolt időjárási jelenségek mind más és más fejezetébe tartoznak a fizikának: a szél az aerodinamikába, a hideg és meleg a hőtanba, a mennydörgés a hangtanba, a villám az elektrofizikába, a szivárvány a fénytánba, a napsütés az elektromágneses sugárzások körébe, a felhőképződés a halmazállapotok fizikájába, az esőkeletkezés pedig elsősorban a fizikának egy olyan részébe, amelyre első pillanatban nem is gondolnánk, nevezetesen (mint látni fogjuk) az úgynevezett hődinamikába.

Ezeket a minden tekintetben különbözőeknek látszó jelenségeket csak egy közös mozzanat kapcsolja össze: az, hogy egytől-egyig a Földünket körülvevő levegőben lejátszódó fizikai tünemények. Ezzel eljutottunk az időjárás szabatos fogalmi meghatározásához: időjárásnak nevezzük a légkör összes fizikai jelenségeit együttvéve. Következik ebből, hogy az időjárás titkaiba úgy lehet behatolni, ha Földünk légkörét mint fizikai közeget vizsgáljuk meg. A légkörtan tehát a fizikának egyik különleges alkalmazási területe. Éspedig olyan alkalmazási köre a fizikának, amely roppant nagy térbeli méreteivel, valamint egészen különleges, bonyolult és érdekes viszonyaival tűnik ki.

A természettudománynak ez az ága eleinte igen nehezen indult fejlődésnek. A meteorológia szó ugyan Aristotelesig megy vissza, de a mai valódi meteorológia korát nem évezredekben, még csak nem is évszázadokban számláljuk, hanem csupán évtizedekben. Az időjárás roppant gyakorlati fontossága miatt egészen meglepő, hogy a vele foglalkozó tudomány kialakulása ennyire megkésett. De ennek okát éppen az elmondottakból könnyen lehet megtalálni. Az időjárásnak a hordozója a hatalmas légóceán; az emberiség ennek csak a legalján élt, a légtömeg belsejébe egészen a legutóbbi időkig képtelen volt felszállani. Csupán a légi járó eszközök felfedezése adott lehetőséget a meteorológia kiépítésére. Bizonyos kezdetleges meteorológiai ismeretek már a XIX. század léggömbjeivel is kivívhatók voltak. A légkör kutatás igazi fejlődése azonban a folyó évszázad huszas éveitől kezdve a géprepülés gyors fellendülése nyomán indult meg. Érdekes, hogy a villamosság tan haladása — mint látni fogjuk — szintén egyik nélkülözhetetlen feltétele volt a légkör feltárásának. Végül talán leglényegesebb oka a meteorológia késői felvirágzásának az a sajátos tény, hogy a levegő mint anyag, olyan különös tulajdonságokat mutat, amelyeket csak a fizika bizonyos fejlettebb fokán sikerült megfejteni.

Mi a levegő? Valljuk be, legtöbbször még ma sem tudjuk egészen elhinni, hogy a levegő csakugyan anyag. Illik ugyan a levegőről úgy beszélni, mint létező valóságról, hiszen erre még gyermekkorunkban megtanítottak bennünket. Azt hisszük, hogy ezzel tartozunk a saját műveltségünknek. Azonban legtöbbször mégis anyagtalán módon képzeljük el a levegőt; úgy vélekedünk róla, mint ahogyan egyéb nem tapintható dolgokról, például olyan fogalmakról gondolkodunk, amelyeket az anyagtól vagy a lelki jelenségekből való elvonás útján alkotunk meg magunkban. Kevesen vannak tisztában azzal, hogy a földünket körülölelő légkör roppant anyagtömegekből áll és ebben a sok anyagban hallatlanul nagy erőhatások lappanganak.

Pedig nem kellene különleges műszerek ahhoz, hogy a levegőben lakozó hatalmas fizikai erőkről meggyőződést szerezzünk. A levegő erői török szét derékban az évszázados faóriást, amikor „szélvihar“ van, vagyis amikor a levegő anyaga a szokottnál sebesebb mozgást végez. A levegő erői tarolnak le a Tátrában erdőket, a levegő erői törölnek el a trópusi orká-

nők övében egész városokat a Föld színéről. A levegő erői korbácsolják fel az óceán súlyos vizét is és építenek belőle bérházmagasságú hullámdombokat.

Másik bizonyossága a légkörben lakozó jelentékeny erőknek az, hogy a levegő hihetetlenül nagy súlyokat képes hordani. Ennek igazolásául szintén nem kell bonyolult kísérletekhez folyamodnunk. Elég felpillantunk a magasban berregő repülőgépekre. A levegő hordozza a gépben ülő embereknek, a gépen lévő fegyvereknek, üzemanyagoknak és magának a nagy gépnek is a súlyát. Egy korszerű bombavetőgépen a szárnyfelület minden négyzetméterére egy métermázsányi súly nehezedik. A kisszárný vadászgépeken éppenséggel másfél mázsa körül jár az egy négyzetméterre jutó ú. n. „felületi terhelés”. Ez olyan igénybevételt jelent, amely alatt a könnyebb építésű bútorok, pl. gyengébb asztalok azonnal összeomlanának. És a levegő játszva hordozza ezeket a hallatlan terheket! Az ilyen adatok tükröztetik leghívebben, hogy ez a látszólag jelentéktelen anyag milyen hallatlanul nagy súlyoknak a hordozására képes, mihelyt a közeg ellenállási erejét fel tudjuk ébreszteni tetlen szunnyadásából.

Harmadik erőmegnyilvánulása a levegőnek, hogy nyomást fejt ki minden irányban. A levegő nyomását érzékeink ugyan nem veszik tudomásul, de ez nem változtat azon, hogy roppant nagy nyomóerőről van szó. A levegő majdnem pontosan egy kilogramm nyomóerőt fejt ki olyan egészen kis felszínre, mint egy négyzetcentiméter. Már egy bélyegnagyságú felületen több kilogrammos nyomóerő hat. íróasztalunk lapjára a levegő kétszáz mázsás nyomóerővel nehezedik! Hogy az asztal mégsem omlik össze ekkora nyomóerőnek a súlya alatt, azt csak annak köszönhetjük, hogy oldalról is, meg alulról is hasonló roppant erővel feszül neki a levegő. A légnyomás ugyanis nem csak lefelé irányul, mint néha gondoljuk, hanem olyan erő, amellyel a levegő minden vele érintkező testet megtámad. Éppen ebben különbözik a levegő nyomása a szilárd testek csakis lefelé irányuló nyomásától. Egy sziklatömb szintén roppant nyomást gyakorol lefelé, de békében hagyja a környezetében lévő többi tárgyakat. Viszont a levegő és a többi légnemű anyagok felfelé és oldalt is hatalmas nyomóerőt fejtenek ki.

Meg kell tehát állapítanunk, hogy a levegőben igen nagy és kivételes sajátságú erők lakoznak. Ezáltal gyakorlati szempontból is még fontosabbá válik az imént felvetett kérdés, hogy pontosan mi a levegő. A hiteles válasz következőképpen hangzik: a levegő gázoknak a keveréke. Mindazok a különös tulajdonságok, amelyekkel a levegő meglep bennünket, könnyen érthetővé tehetők ebből a meghatározásból.

A gázállapot különben is az anyagnak a legegyszerűbb és legérdekebb megjelenési alakja. A gázok éppen úgy molekulákból és atomokból állnak, mint minden más anyag. De megkülönböztető kiváltságuk a gázoknak, hogy az egyes molekulák teljesen egyedülállóak és jelentékeny távolságok választják el őket egymástól. Ezzel szemben például egy szilárd testben szorosan egymás mellé vannak zsúfolva a molekulák és hatalmas erők kötik őket a helyükhöz.

A molekulaelmélet ma már nem pusztán feltevés. A molekulák méreteit pontosan tudjuk, tömegüket és számukat szabatosan ismerjük, sőt egyes szerves anyagok fonálalakú molekuláit az elektronmikroszkóppal le is fényképezzük. Így abban a helyzetben vagyunk, hogy hiteles képet festhetünk a levegő lényegéről. Ez a kép sokkal színesebb lesz, mint amilyenek eredetileg vártuk.

Már a múlt század óta tudjuk, hogy a levegő molekulái még teljes szélcsend alkalmával sem nyugszanak egyhelyben, hanem úgynevezett hőmozgásuk van. Ez annyit tesz, hogy elképzelhetetlenül élénk cikázó mozgásokat végeznek. Minden egyes molekula más irányban és más sebességgel mozog, — találójában mondva, száguld — mint a többi. A sebességük átlagértékét pontosan ismerjük. Téli időben, a fokos hőmérsékleten a kétatomos oxigénmolekula sebessége 425 méter másodpercenként; a kétatomos nitrogénmolekuláé 445 méter másodpercenként.

A molekulák tehát olyan vágatásban vannak, amely húszszor sebesebb, mint a pusztító szélvihar. A jó vadászpuska golyója süvít ilyenféle sebességgel.

Minden testre, amely a levegővel érintkezik, a lövedéksebességgel rohanó molekulák állandó zápora zúdul. Egy-egy molekula becsapódása a lövedék kicsi volta miatt ugyan nem sokat jelent, de az állandó lövedék-zápor együttvéve tekintélyes nyomóerő alakjában nyilvánul meg. Ezzel megtaláltuk a forrását annak a hatalmas erőnek, amelyet a légnyomás jelenségeiben észlelünk.

A levegőt alkotó molekulák nemcsak idegen testeknek rohannak neki száguldásuk közben, hanem egymásnak is. Említettük, hogy szélcsendes időben minden egyes molekula más irányban és más sebességgel *mozog*. Ennélfogva az összeütközések elkerülhetetlenek. Az ütközés pillanatában mind a két molekula megváltoztatja eredeti irányát és eredeti sebességét. Minden ütközés egy törési pontot jelent a molekula pályáján. A molekulák nem hosszú egyenesek mentén rohannak, hanem apró darabkákból összetevődő zeg-zugos pályát futnak be. Végeredményben a levegőt úgy kell felfognunk, mint szabálytalan irányban szilajon hemzsegő kis lövedékek halmazát.

A molekulák világa két olyan dologban tér el a látható testek világától, ami érdekes és szokatlan a mindennapi gondolkodás számára. Az egyik a méreteknél a hallatlan kicsinysége, a másik a molekuláknak elképesztően nagy létszáma. Egy gyűszűnyi levegőben — egy köbcentiméterben — átlagosan nem kevesebb, mint huszonnyolc trillió molekula foglal helyet, éspedig: huszonegy és fél trillió nitrogénmolekula, hat trillió oxigénmolekula, és jóval kisebb számban vannak még benne vízmolekulák, szénsavmolekulák, végül az úgynevezett nemes gázok büszke magányban fellépő, egyedülálló atomjai.

Ha az apró testecskéknél ebben a példátlan tömegében tájékozódni óhajtunk, akkor olyan kis térfogatú levegőt kell szemügyre vennünk, hogy a molekulák nagy száma már ne zavarjon bennünket, amelyben a molekuláknak a száma már nem ilyen áttekinthetetlenül nagy. A gyűszű belseje még túlságosan tágas tér ehhez, hiszen huszonnyolc trillió részecske sokkal több, mint amit magunk elé tudnánk képzelni. De a gyűszű acéltestében apró lyukacsákat látunk, amelyek a dolgozó ujj levegőzésére valók. Egy ilyen gyűszűlyukacsának az átmérője néhány tized milliméter. Képzeljünk most olyan kockát magunk elé, amelynek mindegyik éle még tízszer kisebb: egy század milliméter. Az ilyen kocka a gyűszű falának csatornácskáin éppen olyan kényelmesen áthaladhatna, mint ahogyan egy gyalogjáró bőségesen keresztülfér a budai Alagúton. Tekintsük azt a levegőmennyiséget, amely ebben a századmiliméternyi élű kockában foglal helyet!

Persze csak kellő nagyításban tekinthetjük meg. Gondoljuk tehát a századmiliméter élű kockát háznagyságig megnövelve úgy, hogy a kocka élhosszúsága 10 méterre növekedjék. Ez milliószoros nagyítást jelent. A gyűszűnyíláskán átsuhanó levegőkockából ezáltal hatalmas csarnok lett, amelyet a levegő molekulái népesítenek be. Ebben a nagyításban a molekulák még éppen csak, hogy láthatókká válnak, mert átmérőjük most is csak háromtized milliméter. Még mindig nagyon sok is van belőlük: a csarnokban huszonnyolc milliárd ilyen apró molekula található. Csarnokunk tehát finom porszemecskékkel van elhalmozva, de ezek aránylag nagy távolságra esnek egymástól. Átlag három milliméter választja most el egyik molekulát a pillanatnyi szomszédjaitól. Egy-egy gyűszűnyi levegőmintában már csak 28 molekula látható. Legvalószínűbb, hogy a gyűszűvel csak nitrogénmolekulákat és oxigénmolekulákat halászunk ki. A vízmolekula elég nagy ritkaság: nyáron általában minden második gyűszűbe jut belőle egyetlen példány; télen még ennyi sincsen. Ugyanílyen csekélyek annak az esélyei, hogy egy nemesgáz-atomot, vagy egy szénsavmolekulát fogunk ki magunknak a gyűszűvel.

Ha tehát a levegőt alkotó láthatatlanul kicsiny molekulákat a tudomány varázstükrével felnagyítjuk egészen a látható méretekig, akkor a következő kép tárul elénk, A kiválasztott kis légmennyiség molekulái úgy jelennek meg, mintha finom és vegyes összetételű porkeverék szemecskéi hemzsegnének a csarnokká nagyított térben. Mekkora pályát futnak be a porszemek, amíg egy társukkal összeütköznek? Kerekén éppen egy deciméternyi utat. Roppant sebességükből következik, hogy ehhez az úthoz nagyon kevés időre van szükségük. Ezért az összeütközések száma hallatlanul nagy: néhány milliárd ütközés ér a levegőben minden molekulát minden másodpercben. A levegő molekulái tehát szédítő élénkséggel cikáznak!

Képzeloerőnket a levegő valóságos mozgásai mindenképpen kemény feladat elé állították. Először meg kellett nagyítanunk a térbeli méreteket, hogy a molekulák világába bepillanthassunk. Ez sikerült is, de most meg a molekulák duhaj időbeli játéka szédít meg bennünket! A teret milliószerosan tágítanunk, az idő pergését viszont százmilliószor lassítanunk kellene, hogy szemlélni is tudjuk azt, amiben a tudomány a levegő lényegét találta meg.

Ezek az elképzelési nehézségek azonban semmiképp sem érintik maguknak a feltárt tényeknek a megbízhatóságát. A rendkívül kicsinek és a rendkívül sebesnek ebben a világában a számítások szilárd talaján állunk és minden, amit ezen a téren kinyomoztunk, kísérleti igazolásnak vehető alá.

Az összes időjárás jelenségeknek a hátterében az a különös molekula-világ áll, amelybe most futólag beletekintettünk. Az előadottakból már könnyű lesz az időjárás néhány titokzatosnak tűnő sajátosságát érthetővé tennünk.

A levegő lényegét a molekulák liliputorszázában kellett megkeresnünk. Viszont a levegő tüneményei, amelyeket időjárásnak hívunk, óriási léptékűek és azonnal a rendkívül nagy méretek birodalmába vezetnek termünk. Az időjárás mindannapos jelenségei, az esők, szélviharok, időjavulások stb. egyszerre játszódnak le hatalmas területeken, olykor több millió négyzetkilóméteren. A nagyoknak és a kicsinek a végletei tehát összefonódnak, midőn az időjárás kérdéseit vesszük vizsgálat alá.

Légkörünk a Föld szilárd testét több száz kilométer vastagságban öleli körül, felfelé egyre ritkuló gázburkolat alakjában. Ez a hatalmas levegőtömeg három, egymástól merőben különböző tartományra tagolódik. A legalsó tartomány átlagosan 12 kilométer magasságig terjed. Ez az ún. troposzféra a felhőknek és időváltozásoknak a birodalma, amelybe a földi szerves élet még mindenüvé felhatol. Felette következik a középső légtartomány, a sztratoszféra, egykristálytisza levegőjű jéghideg világ, amelyben felhők már nincsenek és élőlények—a mesterséges eszközökkel felszálló emberen kívül—soha nem jártak. Az ember is csak a sztratoszféra alsó részeiben tett rövid látogatásokat. A személyes felszállások eddig 23 km magasságig hatoltak fel. Az utas nélküli műszeres léggömbök azonban már 35 km-ig eljutottak. Mintegy 90 km magasságban kezdődik a légkör legfelső és legérdekesebb tartománya, az ionoszféra, amely csodálatos villamos jelenségeknek a birodalma. Ennek megértéséhez azt kell tudnunk, hogy a legfelső légrétegek védtelenül vannak kitéve a Napról érkező hatalmas sugárzási hatásoknak. Ezek a sugárzások a molekulák bizonyos részét villamos állapotba hozzák (ionosítják).

Érdekes, hogy az ionoszféráról aránylag jóval többet tudunk, mint a hozzánk közelebb lévő sztratoszféra felső rétegeiről. Ezt éppen annak köszönjük, hogy az ionoszféra villamos állapotban van és így villamos műszerekkel ideiemről is átkutatható. Az ionoszférakutatás legeredményesebb módja az úgynevezett villamos visszhangok (rádióvisszhangok) tanulmányozásán alapszik. Rövidhullámú rádióadások az ionoszférából úgy térnek vissza, mint amikor a fény útjába egy tükröt állítunk. A kísérleti hullámok változtatásával a visszatérő sugarak útja is módosul. A változásból kiszámítható az

ionoszféra villamos töltése, levegőjének sűrűsége, nyomása, sőt hozzávetőleg még a hőfoka is. Csak a legérdekesebb eredményt említjük: az ionoszféra a földi légkörnek a legmelegebb része. Ezt a meleget a magasban lejátszódó villamos folyamatok tartják fenn.

A bennünket közvetlenül érintő időesemények mind a legalsó rétegben, a troposzférában játszódnak le. A mindennapos értelemben vett időjárás színhelye ezek szerint egy olyan térfogat, amelynek a Föld felszínével egyenlő a vízszintes kiterjedése (kerekén 509 millió négyzetkilométer), ellenben csak 12 kilométer a függőleges magassága.

Az időjárás birodalma tehát roppant széles, de aránylag nagyon lapos. Kellő fogalmat nyújt erről a következő hasonlat. Egy előadási célokhoz való nagy földgömb, amelynek 64 cm a sugara, a mi Földünket százmilliószoros kicsinyítésben állítja szemünk elé. Ebben a léptékben a troposzféra vastagsága alig több, mint tizedmilliméter, vagyis azáltal volna szemléltethető, hogy a földgömböt finom selyempapirosba csomagoljuk. A selyempapiros felelne meg annak az igen vékony gömbhéjnak, amelyben az időesemények végbemennek. Függőleges irányban szinte jelentéktelen, vízszintes irányban pedig igen nagy távlatokat megengedő térfogatban zajlik le az a hatalmas színjáték, amit időjárásnak nevezünk.

Az egyes időjárási folyamatok hatalmas tömegű anyagot mozgatnak meg és ezáltal a természet kiapadhatatlannak látszó erői óriási fizikai munkát végeznek. Nincsen olyan nap, hogy Európának valamelyik részében ne játszódnék le egy közepesen fejlett ú. n. szélbetörés. Ezen azt kell érteni, hogy hatalmas térfogatot kitöltő levegőmennyiség nagy sebességgel bezúdul olyan vidék fölé, ahol azelőtt légnyugalom uralkodott* Az átlagos méretű légbetörés egyszerre 2000 km hosszú és 500 km széles sávban játszódik le, tehát egymillió négyzetkilométernyi területen. A szélbetörés alkalmával nem az egész légkör mozog, hanem a felettünk lévő légtömegnek körülbelül az alsó fele.

Ebből könnyű kiszámítani a légbetörésben száguldó levegő mennyiségét. Említettük, hogy egy négyzetcentiméter felett lévő összes levegőnek a tömege (a talajtól fel a légkör külső határáig) éppen egy kilogramm. A mozgó rész tehát fél kilogramm minden négyzetcentiméter felett. Ha ezt megszorozzuk az egymillió négyzetkilométerben lévő négyzetcentiméterek számával, megkapjuk a végeredményt: a légbetörésben rohanó levegő egész tömege ötbillió tonna! Tévedünk tehát, amikor a levegőt olyan jelentéktelen anyagnak gondoljuk, hogy azt véljük, még nagy térfogatokban is szinte elhanyagolhatóan kevés van belőle. Egy légbetörés levegőanyaga nagyobb tömegű, mint amennyi a Magas Tátra hegyvonulatának az egész kötőmege. A légbetörés tehát több anyagot mozgat, mint ha a Tátrát teljes egészében kiemelné a helyéből. Persze ennek a légtömegnek néhány ezerszer nagyobb térfogata van, mivel a levegőnek ennyiszor csekélyebb a sűrűsége.

De ez még korántsem minden, amit a levegő roppant arányú tömeg-áthelyeződéseiről tudomásul kell vennünk. Hasonlóan elképesztő mennyiségű anyag száguld minden kiadósabb esőnek keletkezése alkalmával is, azonban ezúttal nem vízszintes irányban, hanem függőlegesen felfelé!

A nagyarányú felszálló mozgások nélkülözhetetlenek az eső képződéséhez. Ezek visznek fel kellő mennyiségű vízgőzt a felhőbe. A vízgőz azonban még csak légnemű állapotú anyag, amelyből csupán erős lehűléskor keletkezik folyékony víz vagy szilárd hókristály. Többnyire 20—30 fokra lehűlés szükséges ehhez. Még hozzá percek vagy negyedórákon belül kell a vízgőznek ilyen hatalmasan lehűlnie. Ezt a kivételes mértékű lehűlést szintén a felszálló légmozgás biztosítja: a felszálló levegő hődinamikai okok folytán olyan sokat veszít a hőmérsékletéből, amihez hasonlóan más időfolyamatokban nincsen példa: kerekén annyiszor tízfokot hűl, ahány kilométerrel emelkedik. Négy kilométer magasra felszálló légoszlopban már negyven fokos lehűlés keletkezik! Ez a hatalmas hőtani folyamat áll a nagy nyári záporosók háttérben.

A vízgőz azonban nem egyedül száll fel az emelkedő légoszlopokban, hanem sok levegővel együtt. Említettük, hogy a levegőben aránylag kevés vízmolekula van jelen. Átlagosan kétszázszor annyi nitrogénnek és oxigénnek kell a felhőoszlopokban néhány kilométer magasságba felszállnia, mint anennyi vízanyag a felhőben kicsapódhatik. Világos tehát, hogy az eső keletkezésekor a légkör erői roppant nagy emelési munkát végeznek. Adatainkból kiszámítható, hogy egy átlagos csendes esőnek a képződéséhez kerekén fél trillió méterkilogramm emelési munka szükséges. Ennyi munkával a Tátrát néhány száz méter magasságba lehetne felemelni.

Ilyen adatok hallatára eleve összeomlik minden olyan reménység, hogy az eső keletkezésébe műszaki eszközökkel beleavatkozhatunk. Roppant fontossága volna éppen Magyarországon annak, ha száraz nyarainkon esőt tudnánk magunknak készíteni, vagy árvizes tavaszokon az eső hullását meg tudnók állítani. Ehhez azonban olyan munkavégzés lenne szükséges, amely messze felülmúlja az emberi lehetőségeket. Az eső, bár látszólag magától és erő kifejtés nélkül keletkezik, a valóságban a természet erőinek éppen egyik leghatalmasabb megnyilvánulása. Igaz, fenséges csendben és nyugalomban játszódik ez le, de éppen emiatt is emberi erővel teljesen utánozhatatlan és pótolhatatlan folyamat.

A mindennapi szemlélőt nagyon megtéveszti az, hogy az időjárás egyes más folyamatai nagy zajjal mennek végbe és közvetlen erő kifejtésnek a benyomásával járnak együtt. A szélvihar erejét és romboló hatalmát mindenki tudomásul veszi. Ezért senki sem álmodik arról, hogy a szélbetöréseket emberi beavatkozással meg lehessen fékezni. De az eső olyan csendesen, olyan észrevétlenül, szinte úgy mondhatnók, látszólag magától alakul ki, hogy az emberek nem sejteneik mögötte hatalmas munkavégző folyamatokat. Csak a meteorológus pontos számításai mutatják meg, hogy jóval nagyobb munkavégzés kellene az esőképződés megakadályozásához vagy műszaki létrehozásához, mint a szélvihar szilaj futásának a megállításához!

A molekulavilág tényeinek ismerete más tekintetben is módosítja az időjárással kapcsolatos nézeteinket. Magyarazatot nyújt többek közt arra a különös tényre, hogy az időjárás egyes igen fontos folyamatai a szemünk elől teljesen elrejtve játszódnak le, ami különben a meteorológia haladását hosszú időn át nagyon megnehezítette.

Ugyanis az időjárás nem csak azokból a feltűnő jelenségekből áll, amelyeket a mindennapi életben is minduntalan tudomásul veszünk. A tomboló szélviharon, zuhogó esőn, vakító villámon kívül még sok egyéb is történik a légkörben, amit nehezebb észrevenni, sőt műszerek nélkül meg sem lehetne állapítani. Legérdekesebb azonban az, hogy ezek az elrejtett folyamatok sokszor még fontosabb tényezői az időjárás kialakulásának, mint a nagy feltűnéssel járó időesemények.

Meggyőző példa erre a vízgőz elpárolgása. Az eső és a havazás abból a vízgőzből keletkezik, amely a föld felszínéről és a tengerek tükréről szinte észrevétlenül módon illan el. Az összes folyókat ez a láthatatlan elpárolgás táplálja, a nagy árvizek egész óriási anyagtömegét is mind az észrevétlenül elpárolgás szolgáltatja.

A földkerekségen egy év alatt 510 billió tonna vízanyag hull le eső és hó alakjában. Viszont a légkörben lévő egész vízkészlet „mindössze” tizenhárom és fél billió tonna, vagyis az évente lehulló mennyiségnek csupán negyvened része. Egy évben tehát negyvenszer annyi víz esik ki a légkörből, mint amennyi egyidőben benne van. Ebből az következik, hogy a földi elpárolgásnak egy év alatt negyven alkalommal teljesen meg kell újítania a légkör egész vízkészletét, másszóval, hogy kilenc nap és néhány óra alatt annyi víznek kell a földről elpárolognia, amennyi vízgőz a levegőben és amennyi folyékony víz a felhőkben együttvéve jelen van. A víz elpárolgásának és lehullásának ezt a játékát a földi víz körfolyamatának szokás nevezni. Ez a körfolyamat sokkal élénkebben játszódik le, mint régebben gondolták, hiszen kilenc nap alatt tizenhárom és fél billió tonna anyag száll fel a felhőkbe és ugyanannyi hull onnan le a földkerekség különböző tájain.

Lenyűgöző arányokban áll tehát előttünk a víz légköri körfolyamata. A földi vizek elpárolognak, páraalakban felszállnak a levegőbe: ez a körfolyamatnak a felszálló ága. Fent a magasban a vízpára halmazállapot-változást végez, felhő és eső válik belőle, az esőcseppek visszahullanak a földre: ez a folyamatnak a leszálló ága. A körfolyamatnak az első fele teljes észrevétlenségben játszódik le, az elpárolgást csak műszerekkel lehet kimutatni és megmérni. A folyamatnak a második fele viszont a legfeltűnőbb módon megy végbe; a borulást, sötétedést és esőt mindenki tudomásul veszi. Pedig bizonyos, hogy Ugyanannyi víz megy fel a légkörbe észrevétlen elpárolgás útján, mint amennyi lehull nagyon észrevehető módon eső és havazás alakjában.

Hogy ugyanannak a körfolyamatnak az egyik ága szinte észrevehetetlenül, a másik ága meg nagyon is feltűnően játszódik le, annak magyarázata ismét a molekulaelméletből adódik. Folyamatunknak a felszálló ága elképzelhetetlenül finom elosztásban, molekulánként elkülönítve viszi fel az anyagot a magasba és emiatt nem észlelhető; a lezúdulás ellenben nagy molekulahalmazokban megy végbe (még a legkisebb esőcsepp is százezer billió molekulából áll!) és emiatt nagyon könnyen észlelhető. Bizonyos azonban, hogy a körfolyamatnak a felszálló ága éppen olyan fontos, mint a leszálló ága. Az észrevétlen elpárolgás semmivel sem kevésbé előkelő tényezője a légkör világnak, mint a szembetűnő hóvihár vagy felhőszakadás.

Van a légkörben egy villamos körfolyamat is. A hevesen felszálló légoszlopokban az esőcseppek csendes villamos feltöltődést szenvednek el. Ez is teljes észrevétlenségben játszódik le, legtöbb ember még csak beszélni sem hallott róla soha. De ha a feltöltődés kellően erőssé válik, akkor ebből pusztító villámcsapás keletkezik, tehát a természeti világ egyik legfélelmesebb és legfeltűnőbb jelensége, amelynek az észrevehetetlensége felett már igazán nem panaszkodhatunk. Ebben az esetben is egy körfolyamat játszódik le a levegőben ismét oly módon, hogy az egyik szakasza (a feltöltődés) a teljes észrevétlenség homályában húzódik meg, ellenben a másik szakasza (a kisülés) a legfeltűnőbb és legijesztőbb benyomást váltja ki bennünk. Pedig nyilvánvaló, hogy a zivataros légszintek csendes villamos feltöltődése éppen olyan fontos folyamat, mint a villámkisülés, amely nélküle egyáltalán létre sem jöhetne.

Világos ezek után, hogy az időjárás lényeges folyamatai nemcsak azokat a jelenségeket ölelik fel, amelyeket a mindennapi beszédben az időjáráshoz szólasz számítani. Az idő nem csak szélből, esőből, napfényből, hőjelenségekből tevődik össze. Ehhez csatlakoznak még az elpárolgás és a csendes villamos jelenségek észrevétlen folyamatai, de nem mint mellékes mozzanatok, hanem mint a többivel egyenrangú, nagyhatású tényezők. A légkör tünetényei csak látszólag egyszerűek, mögöttük bonyolult folyamatok húzódnak meg, amelyeket első pillanatban még csak sejtetni sem lehet.

Aki ezeken a fejtegetéseken végigfutott, úgy véljük talán teljesebb és színesebb képet alkothat magának az időjárásról és a légkörről, mint aminő a közfelfogásban a mindennapos látszat csalóka tükrözése nyomán kialakult.

A légkör bonyolult géphez hasonlítható, amely óriási méretű és szüntelenül dolgozik. A gépnek egyes feltűnőbb alkotórészeit mindenki látja, dübörgésüket mindenki hallja, lenyűgöző hatalmukat mindannyian tapasztaljuk. De a légkör valódi élete mégis el van fátyolozva a mindennapi szemlélet elől. A gépezet egyes leglényegesebb részei nem láthatók; teljes csendben, de annál hatékonyabban működnek. Sőt éppen ezek a csendes folyamatok képviselnek olyan arányú munkateljesítményt, amely mellett mindegyik emberi lehetőség eltörlődik és a műszaki beavatkozásnak még a távoli reménye is elhalványul.

A földi légkör egész gépezete telve van nagyszerű finomságokkal. Az elképzelhetetlenül kicsi és az elképzelhetetlenül nagy méretek szédítő szélsőségei teljes összhangban egyesülnek benne. Aki felületesen tekinti az időjárást, az sokszor unalmasnak is találhatja. A kutató elmélyedő szeme hódolva pillant bele a természet folyamatainak kifogyhatatlan szépségébe.

AUJESZKY LÁSZLÓ

SZELLEMEK HARCA

NAGY CSATÁK SZÍNHELYÉN éjjente fölkelnek a holtak és a harcmezőt vijjogó viharral versenyző ordítás veri föl, az újra meg újra kezdődő küzdelem zaja.

Megmosolyoghatják a józanok ezt a dajkamesét, a historikus tudja, hogy a szellemek harca szüntelenül folyik a múltnak, sőt a jövőnek minden hadszíntere fölött.

Magyar részről legutóbb a Magyar Történettudományi Intézet vette föl e kísértet-harcot régebbi és újabb támadások ellen.¹

Eddig nem volt vitás, hogy Szent István minden világi uralkodótól független uralkodó volt. Most egyes német tudósok azt bizonyítgatják, hogy Szent István csak helytartója volt a német-római császárnak, mint Boleszláv lengyel herceg és Magyarországot a birodalomhoz hűbéri jellegű formák kapcsolták.

Ezzel az állítással szemben Deér József kitűnő értekezésben tesz különbséget a Lengyelország fölött 1000 körül uralkodó pomerániai jövevény család hagyományai és az Arpádok Attilától való származás-tudata között. Lengyelország 963-tól adóköteles, 988-tól hűbéres országa a német királynak, a császártól vesz át diadémot Boleszláv Gnesenben, egyházi szertartás nélkül, önmagát továbbra is duxnak nevezi, a német közvélemény pedig 1025-ben fölháborodva értesül arról, hogy a római pápa koronát küldött neki. Más Szent István helyzete, aki 1000-ben egyházi szertartással avattatik föl s ettől kezdve rex címet visel.

Ugyancsak külföldi tudósok III. Ottó császárnak iooi-tól szereplő „servus apostolomul“ címéből arra következtettek, hogy ő szervezte a lengyel és a magyar egyházat. Deér kimutatja ezzel szemben, hogy a servus apostolomul cím egyszerűen védekezés a pogányság gyanúja ellen, amibe a pogánykori császári cím viselése ejtette Ottót buzgó katolikus alattvalói előtt. A magyarországi térítés és a magyar katolikus egyház szervezése nem Németországból indult ki, hanem Rómából. VII. Benedek pápa (974—983) újjászervezte Szent Elek és Bonifácus aventinusi kolostorát és görög szerzeteseket telepítve beléje, azt mintegy missziós iskolává alakította. Hosszabb időt töltött ebben a kolostorban Adalbert prágai püspök, Gaudentius gneseni érsek, — szerzetes volt e kolostorban Anastasius pannonhalmi apát, Radla (Géza és Sarolt udvari papja), innen került ki az a szerzetes csoport, amely azután Breunowból menekült Magyarországra, valószínűleg Aschrik is. Mindezeknél bensőséges a Szent Péter-kultusz, s ez a körülmény a korbaillőnek mutatja VII. Gergely azon állítását, hogy Szent István Magyarországot Szent Péternek ajánlotta föl.

Deér Magyarország fénykorának megalapozásáról, mintegy a fölkelő nap sugarainak erejéről számol be, Benda Kálmán a lehangyatlóéról. Nagy élmény a hanyatlás látása, a szemlélő alig akar hinni érzékeinek: ez tükröződik

a törökkori német újságirodalomban. A XVI—XVII. századi német újság-irodalom nagyobbik része magyar hírekkel van tele. A középkori nagyhatalom ragyogása betölti a szellemi láthatárt. Az újdonságra vágyó közönség elé 1570-ben bátran terjesztik II. Lajos halálhírét hatodik kiadásban; Szigetvár 1566-i ostromának híre 1631-ig vetekszik az új hírekkel érdekességben, V. László (†1457!) életrajza tizenharmadik kiadását 1650-ben éri el.

A lehullott égitest fizikailag megszűnt ragyogásának utólagos káprázató hatásáról beszél I. Tóth Zoltán. Magyarországi irodalmi hatásból indult ki az a szellemi áramlat, mely fölébresztette a román nemzet tudatot és annak alapjává a latin nyelvi és a római faji eredet eszméjét tette. Az 1710 után író

¹A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve, Budapest, 1942.

Cantemir Demeter, aki már a kontinuitást hirdeti, csak Moldvát és Havas-Alföldet tekinti a románok sajátjának, — Erdélyt végleg elvesztettük — mondja, mert az a magyar honfoglaláskor a magyaroknak adatott át, akikről mindenki tudja, hogy milyen hatalmasok voltak.

Helyi harcokat vív Gáldi László, Mollay Károly és Kring Miklós. Mind a három komoly tudományos érvekkel vonul föl, de különösen Gáldinál szembetűnő a humoros elem a tudományban. Pozitív és negatív bizonyítékokat hord össze cáfolatul az ellen a föltevés ellen, hogy a magyarországi-erdélyi románság a római kor óta helyben lakott volna, eközben „a botnak két vége van“ mondás szerint forgat meg egy ellenérvet. Gamillscheg és Reichenkron a kontinuitást most Erdély egyik részére szorítva, több más, Gáldi által megcáfolt érven kívül hivatkozik arra, hogy a halántéknak Erdélyben a románok közt olyan, más román vidéken ismeretlen elnevezése van, amely a római eredetet bizonyítja. Ez az elnevezés a magyar „vakszem“ megfelelője, „ochiul cel orb“. Gáldi előbb kimutatja, hogy Erdélyben a románság közt nem általános ez a kifejezés, ahol pedig ismerik ezt a kifejezést, ott valószínűleg valamelyik szláv nyelvből, vagy egyszerűen a magyarból fordították le, aminek csattanós bizonyítéka, hogy több helyt „vacsem“ (olvasd: vakszem) alakban fordul elő, mint magyar kölcsön szó. Az a kifejezés tehát, amely a rómaiaktól való származást akarja bizonyítani, a középkor dereka után kerülhetett a román nyelvbe, szlávból vagy magyarból.

A román kontinuitás föltételezését egy másik területről szorítja ki Gyóni Mátyás. Románokat sejtenek ugyanis egyes román kutatók a XI. századvégi Dobrudzsában. Gyóni bebizonyítja, hogy a besenyő az a „valami szittya nép“, melyről Komnénos Anna ír, és mellékesen rámutat arra, hogy a szerencsétlen magyar király volt az a román tudós által román ködbe burkolt Salamon, aki a dobudzsai harcokban besenyők közt, magyar és úz csapatok élén harcolva elesett.

Meglepő Mollay eredménye a nyugati határról. Köztudatunkba bele-évdött, hogy Sopron honfoglaláselőtti német telep s ennek nevezetes, bár egyetlen bizonyítéka egy 859-i oklevél, amelyben már előfordul a város német neve. Mollay új vizsgálat alá vetve az összes adatokat, köztük ezt is, megállapítja, hogy ebben az oklevélben kiterjedelmű földadományról van szó Ödenburg, Raba, Kumberg és Nuzbach között. Térképpel bizonyítja, hogy ez a birtok nem fekdühetett Sopron és Győr, illetve Sopron és a Rába között, amelyek egymástól igen nagy távolságra esve, nem alkalmasak egy 140 holdnyi terület megjelölésére, eltekintve attól, hogy környékükön ismeretlen a másik két helymeghatározó. Ellenben ismerős mind a négy név Grác közelében, ahol ezek 12—15—35 km-nyire találhatók egymástól. A 859-beli adat kiküszöbölése után megállapítja, hogy Sopronba az otlévő magyarok megfogyatkozása miatt kerültek németek a XIII. század végén és ott az elhagyott avar földvárba (auf der oeden Burg) telepedtek le, s ennek nevét vitték át a XIV. század folyamán az egész városra.

Szintén határvidéket védelmez Kring Miklós, aki azt bizonyítja be, hogy a Muraköz jogilag és közigazgatásilag Zala vármegye alkatrésze volt végig a magyar történelem folyamán, kivéve az 1849—61. éveket, amikor az abszolútizmus Horvátországhoz csatolta.

A külső viszályok színteréről belső nemzetiségi kérdésekre tereli a figyelmet néhány vitázó.

Kniezsa István kimutatja, hogy az a görög szertartású magyarországi szláv kolostor, melynek létezését több árpádkori adatból tudjuk, nem CyriJl és Metód térítéseinek emléke a tótok között, hanem I. András királyunk alapítása Visegrádon, orosz felesége kedvéért. Ennek emléke egyetlen Endre nevű helységünk (Szentendre, — András nevű helységünk sok van), mely a

kolostor uradalmához tartozott és nevét Oroszország védszentjéről kapta. Csapodi Csaba a verebélyi járás nemzetiségi eltolódásainak vizsgálatában arra az eredményre jut, hogy a tótok előretörését a XVIII. században nem a katolicizmus erősödése okozta.

Hadrovics László a magyarországi szerb¹ autonómia keletkezését vizsgálja meg. A szerb állam bukásával 1459 körül megszűnt a szerb egyház autokefális jellege. 1557-ben a szerb származású Szokolovics Mehemed nagyvezér ipeki patriarchává nevezte ki öccsét, a szerzetessé lett Makariost. Makarios megszervezte a patriarchátust a konstantinápolyi minta szerint. Feje az egyháznak a patriarcha, akit a zsinat támogat. Pénzforrásul a püspökszentelés kínálkozott, aminek pótlására a patriarchák megszervezték Oroszország támogatását. Ez a pénzkérés valóságos diplomáciai összeköttetéssé fejlődött. A szerb papság kezébe vette a köznép fölött a bíraskodás gyakorlását, a patriarcha közigazgatási föladatak teljesítését vállalta — 1697-ben ő erősítette meg a szentendrei szerb tímárok céhlevelét. A szerb egyház így ősi bizánci elveken nyugvó, theokratikusan kormányzott vazallus állammá vált az oszmán birodalomban, sikerült hatósági jogokat szereznie még a boszniai katolikusok fölött is. Lipót király 1690. évi diplomája értelmében a patriarcha mint a szerb vazallus állam feje, kivonta magát a szultán szuverénitása alól és a Balkánon érvényben volt egész önkormányzati rendszerrel igyekezett a Habsburg-birodalomban elhelyezkedni: balkáni jellegű hűbéres kormányzati rendszer került nyugati államrendszerbe és nyugati vallási viszonyok közé. A török uralom alól magával hozta a szerb állam politikai örökségének eszmei tartalmát és a diplomáciai kapcsolatot Oroszországgal, de másvallásúak fölött már nem rendelkezhetett, sőt maga szorult védekezésre a katolikus térítéssel szemben.

A politika izgató küzdelmeinek képéhez távlatot adnak ezek a történelmi tanulmányok, sőt betolakodnak az érdeklődés előterébe. Az izgalmas problémák nem szorítkoznak a nemzetiségi kérdésre. Berlász Jenő a társadalmi ellentétek alakulását kíséri figyelemmel Mária Terézia és II. József jobbágy-pártoló tevékenységétől Ferenc elálmósodó kormányzásáig, Kosáry Domokos pedig a magyar történelmi érdeklődésnek ma is központjában lévő Széchenyi—Kossuth vitából emeli ki a Védegylet ügyét. Másodrendű érdekességeinek ígérkezik a tárgy, de első vonalba tolja a megállapítás, hogy ez a szabadságharc főpróbája. Még nem biztosak szerepükben a legfőbb színészek sem, még nem tökéletes az összjáték, botladoznak a kórus tagjai, de megvan az eszmei háttér, a nemzet, haza és állam különbözőségeiből eredő fény- és árnyjátékával, de maguk a főszereplők sem biztosak még a szövegmondásban. Kossuth mondja, hogy gazdasági önállóságra kell szert tennünk, csak ezen az alapon épülhet a politikai függetlenség, Kossuth kívánja az Ausztriával közös vámterületet. Neki van panasza a 48-ban «vele tartó polgárság ellen: a kereskedőség barátságtalan a Védegylet eszméjével szemben.

... Folyik a szellemek harca a határokon és a haza szívében. Vér nélküli csatákban tisztázódnak eldöntetlen kérdések, s mint a vihar után tisztultabb levegő a folyók forrásvidékeit, a távoli havasokat, úgy mutatják ezek a tisztogató fáradozások világosabban a ma is égető problémák geneziséét. Erkölcsi alapot adnak a megoldás részére, útmutatást és biztatást. Örömlük telhetik abban, hogy derék gárdánk van e munka végzésére.

TÖRÖK PÁL

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A „Festung-Europa“ kiépítése nyugaton, délen és keleten Az orosz front; orosz ellenkormány német védelem alatt — A Komintern feloszlata — A semlegesek és a háború: Svédország, Törökország, Spanyolország; az angolszász-spanyol viszony rosszabbodása — Az argentinai forradalom — A német megszállás alatt élő országok eseményei — Francia politika otthon és Észak-Afrikában — Churchill és Benes Amerikában— Csangkajsek felesege Amerikában — Az amerikai társadalom és az európai háború — Churchill és Roosevelt üzenetei Olaszországnak — Angolszász politikai és légi offenzíva Olaszország ellen — A légiháború Nyugaton — A pápa beszédei — A kis nemzetek

NÉMETORSZÁG tudatában van a készülő eseményeknek és mindent megtesz elhárításukra. A német megnyilatkozások bizalommal tekintenek a jövőbe és hangoztatják, hogy Európát bevehetetlen erőddé építették ki, melynek falai mögött Európa népei nyugodtan élhetnek a maguk életét, miközben, természetesen tovább folytatják szabadságharcukat az angolszász veszedelem ellen. E nyilatkozatok nemcsak képletes értelműek. A német hadvezetés hatalmas erődvonalakat emelt az atlanti partokon és a Pireneusokban; Dél-Franciaországban és Olaszországban hasonló erődítményeket építenek. Az erődvonal keresztül-kasul halad Franciaország, Hollandia, Belgium városain; sok helyről egészen elköltöztették a lakosságot, a városok és falvak külső képe és élete egészen megváltozott. Ugyanilyen védelmi vonalakat épített a német hadvezetés Oroszország felé is, melyek azonban keleten a terepviszonyok folytán természetesen mások, mint nyugaton.

Mint élnek az új Európa népei ezek mögött az erődvonalak mögött, melyek elzárják Európát a tenger felől várható veszedelmek elől? Ami elsősorban az orosz front eseményeit és jelenségeit illeti, melyek oly soká irányították az európai változásokat, ezen a szakaszon most aránylagos csendesség uralkodik. A németek tisztában vannak azzal, hogy az oroszok bizonyos előkészületeket tettek s napról napra olvashatunk jelentéseket, melyek az orosz hadsereg terveire és mozdulataira utalnak. Novorosszijszk és Kubán vidékén folytatódnak a helyi jellegű küzdelmek, melyekről azonban éppen a németek állapítják meg, hogy kiszélesedésükkel számolni lehet. Német hivatalos kommentárok szerint különben a téli nagy hadakozás után pihenésre van szüksége mindkét félnek; ami a német részt illeti, sokan érdeklődve várják a német mozdulatok bekövetkeztét. Németországot azonban jelenleg jobban érdekli nyugat és dél, aminthogy az orosz kormány minden figyelme is a nyugat- és déleurópai frontszakaszra összpontosul. Az oroszok bizonyos megkönnyebbedéssel vették tudomásul a nyugati szövetségesek megélénkülő légi hadviselését és földközítengeri stratégiáját; mostantól fogva szemmel láthatólag javul az angol-amerikai-orosz kapcsolat. Churchill és Eden nyilatkozatai éppen úgy megtesznek mindent a viszony bensőségesebbé tétele érdekében, mint Roosevelttől Sztálin irányában tett személyes kezdeményezései; mindezek a lépések arra hivatottak, hogy eloszlassák a Szovjetunió bizalmatlanságát. Ami mármint a német—orosz helyzet alakulását illeti, a németek Oroszország irányában ebben a külpolitikai időszakban inkább politikai manővereket folytattak. A német jelentések rámutatnak arra, hogy nyugaton és Amerikában mennyire polgárjogot nyert a bolsevizmus s ugyanekkor hangsúlyozzák, mennyire Németország hivatása és kötelessége az ellene vívott küzdelem. Újabban német részről sokat

foglalkoznak egy orosz ellenkormány felállításával; vezetője Vlaszov tábornok lenne, aki nemrég esett német fogságba és ez alatt az idő alatt nyilván meggyőződhetett az autoritativ nemzeti szocialista rendszer előnyeiről és a bolsevizmusnak az orosz népre gyakorolt kártékony hatásairól; programja erősen magán viseli a német kezdeményezés hatását, bár ugyanekkor elkülöníti magát a cári emigrációtól, nem szakít teljesen 1917 eredményeivel — maga is a nagy forradalom neveltje, — ígéri, hogy a bolsevizmus számos „vívmányát“ épségben tartja. Ez utóbbi feltételekre nyilván szükség lehet, különben a meghódított orosz területek közhangulatát figyelő német propaganda nem hagyná 1917 említését.

Az angolszász politika különben ismételten sürgette, hogy a Szovjet-unió már most tisztázza számos nagy kérdésben vállalt állásfoglalását. Eden lehetőleg nagy befolyást engedne Kelet-Európában a háború utáni Oroszországnak, ám ugyanekkor ő sem tesz említést az orosz kormánynak a vitás területi és világnézeti kérdések körüli magatartásáról. Ismételten rendkívüli határozottsággal formulázta az angolszászok óhajait Wallace, az USA alelnöke. Nyilván az angolszász szövetségesek sok óhajának lett eredménye az a világljelentőségű határozat, melyben a III. Internacionálé, avagy Komintern kimondotta feloszlását. Német részről természetesen kételkedő gúnnyal fogadták a határozatot. Angolszász részről viszont igen nagy jelentőséget tulajdonítanak ennek az eseménynek; úgy vélik, Oroszország most már inkább „nemzeti“ politikát követ, mint világforradalmi célokat. A Komintern véghatározata a III. Internacionálét elavult intézménynek nevezi és kifejti, hogy Európa kommunista munkásságának ott kell küzdenie a nemzeti elemek társaságában a nemzeti szocialista uralom ellen, tehát a feloszlítás célja az, hogy lehetővé tegye a teljes németellenes politikai és világnézeti egységet, ami különösen a megszállás alatt álló országokra vonatkozik. De vonatkozik ez Angliára és Amerikára is, ahol a határozat értelmében most már el kell oszlaniuk a kommunista mozgalommal szembeni aggályoknak. Német jelentések azonban azt hangoztatják, hogy ezek az aggályok továbbra is fennállanak. Ugyanekkor angolszász részről arra utalnak, hogy most már a kommunista pártok szorosabban csatlakozhatnak az illető országok munkáspártjaihoz, bár közben az angol munkáspárt elvetette a kommunista párt összeolvadási indítványát. Német részről közben azt is hangoztatják, hogy az egész feloszlítás csupán ócska trükk, Dimitrov népfrontos taktikája változatlanul érvényesül, az egész határozat taktikai játék, a Komintern a valószínűségben változatlanul fennáll, ami alighanem úgy is van.

Most vessünk egy pillantást a semleges országok viszonyaira. Ismét német jelentéseket kell idéznünk, melyek szerint az angolszász politika most már elérkezettnek látja az időt, hogy Svédország és Spanyolország semlegességének végét vessen és kiterjessze rájuk ha nem is magát a háborút, de legalább is a háború hatásait. Magában Svédországban mindig nagy rokonszenvvel figyelték az angolszász politikát; hogy tehát most a német beszámolóok feltételezik a svédek elleni angolszász állásfoglalást, az alighanem azokra az átmenő vonatokra vonatkozik, melyek német csapatokat szállítanak svéd területen. Svédország vezető államférfiai különben ismételten hangoztatták országuk semlegességi akaratát, védelmi készségét és elhatározott szándékát, hogy kívül maradjanak a háborún. Hasonló Törökország állásfoglalása is. Törökországban mindig különleges gonddal mérlegelték az inváziós terveket s nagy figyelmet keltettek itt a hírek, melyek a Balkánt is inváziós terepként emlegették az északafrikai helyzet felszámolása után. A román olaj éppen olyan közel van Törökországhoz, mint amennyire kell hogy érdekelje a görög lakosság helyzete. Fekvése miatt Törökországot különösen érdeklik az égeitengeri olasz kézben lévő szigetek is. A földközi-

tengeri angol légi, szárazföldi és tengeri erők vezetői ismételten meglátogatták Törökországot, a török hadsereg modernizálása angolszász égisz alatt történik, német részről pedig sokat emlegetik a török politikára kifejtett angolszász nyomást, valamint azt a tényt is, hogy Anglia és Amerika igényt tart török támaszpontokra. Általában német jelentések szerint Anglia és Amerika mindenképpen háborúba akarja keverni a törököket. Ugyanekkor a vezető török államférfiak, a köztársasági elnök vezetésével ismét az ország semlegessége mellett nyilatkoztak, hangoztatván, hogy Törökország kitér minden háborús kísérletezés elől. Nyilván kellettek ezek a nyilatkozatok, hiszen nemcsak a földközitengeri helyzet, de a bulgáriai állapotok miatt is fokozott éberségre van szüksége a török politikának; a bolgár politikusok és tengelybarát tényezők ellen elkövetett terrorista merényletek arról tanúskodnak a különféle szerbiai, boszniai, horvátországi, montenegrói, újabban görögországi és albániai partizánharcokkal egyetemben, hogy Törökországnak éberem kell figyelnie a Balkán eseményeit, bár újabban mintegy eldöntöttnek látszik, hogy a nyugati hatalmak inváziós törekvései nem érintik a nehéz terepviszonyokkal terhelt balkáni hadszínteret, azt átengedik a különféle felkelő csapatok tevékenységének.

Az északafrikai front felgöngyölése után Törökország (illetve az arab egység mellett angol szövetségben dolgozó Egyiptom) mellett a Földközitenger nyugati szegletén Spanyolország is váratlanul a háborús szférába került. Az angol hadvezetés nem felelte el a spanyol kormány két év előtti akcióját, ahogy a Gibraltárral ellentétes Tangerben megszüntette a nemzetközi ellenőrzés rendszerét és azt spanyol uralom alá vetette. Most egyre többet emlegetik, hogy Tanger ma is a német afrikai törekvések menedékhelye. Gyanítani vélik, hogy Spanyolország kedvez a német repülőknak, a német tengeralattjáróknak. Egyre többet utalnak bizonyos világnézeti és világpolitikai aggályokra Franco rendszerével szemben. Franco iránti ellenszenvével az angol és amerikai diplomácia mintha kedvezne a Szovjetunió hangulatának, mert Oroszország sem feleli a mai spanyol rendszer létrejöttének körülményeit. Hidegen és elutasítóan fogadják mindazokat a hivatalos és félhivatalos spanyol kezdeményezéseket, melyek a légiháború enyhítését javasolják. Emlékeztetnek arra, hogy mindez a tengelyhatalmak érdekében áll. Angliában közben fel-felmerült az a gondolat, vajjon nem érkezett-e el a spanyol monarchia restaurálásának ideje? Mintha a londoni spanyol nagykövet, az angol rokonsággal rendelkező Alba herceg is ilyen irányba vezetné Franco kormányától és a falangista politikától meglehetősen idegen és szuverén jellegű külpolitikai irányzatát. Ugyanekkor Franco tábornok is mintha több megértéssel kezelné a spanyol monarchia ügyét. Nem tudjuk, a monarchia ügye mint áll a spanyol nép körében, de annyi bizonyos, hogy a spanyol politika változások küszöbére jutott. Olaszország mai háborús és diplomáciai helyzetében fokozott gonddal figyeli a spanyol mozdulatokat.

Spanyolország az angolszászok számára már azért is fontos, mert a faj, a nyelv, a történelem sok-sok kötéleke révén igen közeli kapcsolatban áll Dél-Amerikával. Az ibér szolidaritás ugyan egyáltalában nem Franco korszakának műve, mint felületes szemlélők hiszik, ellenkezőleg: a demokratikus és köztársasági mozgalmak írói teremtették meg ezt a kapcsolatot, melyet már Franco kormánya is felhasznált, hogy rendszerét érintkezésbe hozza a délamerikai spanyol államok demokratikus társadalmán keresztül az USA-val, mely mostanában élénken érdeklődik a spanyol gazdasági élet iránt. Az ibér szolidaritás azonban más irányban is érvényesül, éspedig eredetének megfelelő szellemben. A spanyol falangista-nemzeti kormány állandóan kifogásolta és ez irányban diplomáciai úton is fellépett, hogy a délamerikai spanyolnyelvű államokban

mily rendkívüli rokonszenvel fogadták a levert forradalom emigránsait. Miaja tábornok, Madrid védője igen sokat tett délamerikai és mexikói útjai során azért, hogy ezen országok társadalma Anglia és Amerika mellé állott; La Passionaria asszony hasonló módon hatott Argentínában és Csilében. Általában el lehet mondani, hogy a délamerikai spanyol köztársasági államok már természetüknél, alkotmányuknál, társadalmi rendszerüknél fogva is a legnagyobb bizalmatlansággal viseltettek Franco kormánya és rendszere iránt és ezt az érzést csak fokozta az angolszász gazdasági és politikai propaganda, nem szólva arról, hogy a polgári demokrácia mellett a szocializmus és kommunizmus is mily erős tényezők Délamerikában. Mindezt el kellett mondanunk, hogy ismerjük a délamerikai államok angolszász-barát állásfoglalásának okait. Spanyolország politikája tehát már régebben egészen kiszorult a délamerikai kontinensről és a Franco falangista-autoritatív rendszere által a köztársasági spanyol írók (Ortega y Gasset, Unamuno stb.) ellen hozott új ibér szolidaritás egyáltalában nem hatott a délamerikai rokonépekre. Ily úton törekedett a délamerikai társadalommal és gazdasággal való kapcsolatok fenntartására Német- és Olaszország is. A Franco-féle ibér szolidaritás közvetett úton tehát a tengelyhatalmak érdekeit szolgálta. Az olasz és német politika Franco iberizmusát használta fel, hogy az USA imperialista fellépése révén visszaszorított délamerikai pozícióinak egy részét fenntarthassa.

A német-olasz politikai, gazdasági és szellemi befolyás a legtovább Argentínában tartotta magát. Castillo elnök a semlegesség hangoztatása mellett szembeszállott Sumner Welles délamerikai politikájával, mely régtől fogva az USA és az ibér államok összehangolására törekszik. Argentína mostanig a német-olasz-japán politika mentsvára volt az amerikai kontinensen és a tengelyhatalmak is mindenképpen kiemelték Argentína iránti rokonszenvéket. Bizonyos autoritativ-diktatorikus hatások is érvényesültek az itteni társadalom egy részében. Ugyanekkor Castillo elnök majdnem diktatorikus kormányzásra kényszerült, mivel politikájának országában kevés alapja volt. Tehát politikáját, mely nem akart szakítani a tengely államaival, erőszakkal, a parlament és a társadalom ellen kellett keresztülhajtania, bár ugyanekkor mindig megőrizte a tárgyilagosság és a jóviszony látszatát az USA felé, de semmiképpen sem akart csatlakozni a rioi konferencia pán-amerikai alapelveihez. Politikája tehát inkább európai jellegű volt, semmint amerikai, regionális és nem kontinentális. Ugyanekkor az USA és Anglia mind nagyobb hatásra tettek szert a társadalom és hadsereg legszélesebb rétegeiben. Június elején így került sor Rawson és Ramirez tábornokok fellépésére; az elnököt lemondatták: új alapelvek szerint szabályozták a politikai életet. A tengelyhatalmak hamar elismerték az új katonai kormányzatot, mely eddig nem változtatta meg Argentína külpolitikáját, bár a fordulat értelme eléggé világos. A tengelyhatalmak tehát nem óhajtják a szakítást Argentínával, az új kormány iránt azonban nagy rokonszenvet mutatnak Washingtonban. A fordulat mindenesetre polgári-konzervatív jellegű volt és nem kedvezett a kommunistáknak, akik sokat reméltek a változástól. Ennek hatása sokkal inkább volt lemérhető Csilében, ahol az argentin fordulat kormányválságra és a baloldali elemek újabb előretörésére vezetett.

Ezalatt Európában tovább folytatódott az invázió elhárításának előkészülete. Most nézzük, mint élnek a népek, az országok a német megszállás alatt az atlanti fal védelme mögött az új Európa körében? Belgiumról a német értelmezések megjegyzik, hogy tulajdonképpen már nem is létezik. A flamandok közt német támogatással nagy nemzeti egységmozgalom és germanofil irány uralkodik. A német hatóságok minden alkalommal erélyesen fellépnek a merényletek ellen, melyek a német irányzat híveit és a rexistákat

érik. Hollandiában erélyesebb rendszabályok fogantatására volt szükség. A nagy holland szabotázs-mozgalmat energikusan letörte a német megszálló hatóság, melyet Seyss-Inquart birodalmi biztos vezet s mely Mussert mérnök nemzeti szocialista mozgalmára támaszkodik. A holland főiskolákat újból megnyitották, miután a diákság köréből eltávolították az ellenszegülőket. Ám a holland diákság 95%-a, írják a német lapok, még mindig Wilhelmina kormányában reménykedik és nem volt hajlandó aláírni a kötelező loyaltási nyilatkozatot; ezeket a taníthatatlanokat Németországba vitték, olvassuk tovább, hogy közhasznú európai munkát végezzenek német bányákban és üzemekben. A holland diákok itt elemélkedhetnek sorsukról, írják a birodalmi újságok. Ugyanez a sorsa a hadsereg volt tagjainak is. A német megszálló katonai hatóság megszüntette a hadsereg hadifogoly tagjainakideiglenes szabadságolását, mert körükben magasra hágott a titkos wilhelminus mozgalom és a katonák kifejezést adtak angolszász rokonszenveiknek és azon reményüknek, hogy Anglia és Amerika társaságában a közeljövőben résztvehetnek az elveszett gyarmatbirodalom visszahódításában és a japánok elleni háborúban. A merényletek sem szüneteltek; a németek tehát a zavargó elemeket Ukrajnába és Lengyelországba deportálták. Egyáltalában német részről igen szkeptikusan nyilatkoznak Hollandia önállóságáról. Ugyan most nincs szó teljes beolvasztásáról, de a németek elvárják, hogy a hollandok felismerjék germán-nép mivoltukat és germán szolidaritást vállaljanak velük; e gondolatot hirdeti a német támogatással dolgozó és az ellenzék letörésében résztvevő Mussert-féle holland nemzeti szocializmus. Legutóbb a holland katolikus püspöki kar pásztorlevelet adott ki a hollandiai intézkedések ellen, melyben állást foglal a nemzeti szocializmus ügyében is, — még nem ismerjük ennek a Hollandia minden katolikus templomában felolvasott érdekes és nagyfontosságú okmányok következményeit.

Külön helyet foglal el Franciaország Németország oldalán. Laval rendszere most már nem is nagyon hangoztatja külön jellegét; mindenben a német szándékok loyális végrehajtására szorítkozik. Pétain marsall nyilatkozataiban szeméretlenül veti franciáinak, hogy nem tudnak, nem szeretnek engedelmessé válni. Pétain és Laval a németek iránti loyaltást hangoztatják és Laval mindent meg is tesz ennek érdekében. Így kiadta német őrizetbe a III. köztársaság vezető férfiai, akik hír szerint biztos helyen, egy közép-németországi városban tartózkodnak. Herriot hogy- és hollétéről nem tudunk, Mandelnek halála hírért olvastuk semleges lapokban; Weygand, Gamelin, Reynaud, Daladier és még mások a most megszüntetett riomi törvényszék foglyai közül mind német őrizetben vannak. Laval másik nagy kezdeményezése a kötelező munkaszolgálat keresztülvételére vonatkozik. A francia fiatal korosztályokat, munkásokat, parasztokat, diákokat korosztályok szerint sorozzák és viszik Németországba. Ilymódon Franciaország gazdaságában bizonyos pangás észlelhető; Laval azonban kárpolitást talál abban, hogy a francia munkások a német hadiipart támogatják, mialatt a német katonák a bolsevisták és az angolszászok ellen védik Európát.

Ezalatt a franciák egy másik csoportja az angolszászok mellett folytatott oly politikát, melyet Vichy kormánya a legélesebben elítél, árulásnak tart, képviselőit pedig rossz franciáknak nevezi. Észak-Afrikában most már végleges berendezkedés felé tart a francia ellenkormány. Giraud tábornok és De Gaulle között azonban még mindig tartanak a rendkívül heves és személyes jellegű viták. Hátterükben meghúzódik még most is Vichy és a „szabad francia mozgalom“ régi ellentéte. Giraud-t voltaképpen pétainista rokonszenvekké gyanúsítják. Giraud bizonyos fokig, ha politikában nem is, de személyekben, folytatja Pétain rendszerét. De Gaulle viszont a szélső

baloldalra és az angol rokonszenvre támaszkodik, kegyetlenül elüzi Afrikából Vichy híveit, teljesen demokratikus alapokra helyezi a francia ellenállást, szigorúan büntetné azokat, akik annak idején ingadoztak és Pétain-Laval oldalára állottak. De Gaulle különben, miután nagy nehézségek közt tető alá hozta a nemzeti bizottság ügyét, most a francia parlament felélesztésén gondolkodik.

A franciák algíri és északafrikai berendezkedésének és belvillongásainak végső fázisában megjelent közöttük Churchill angol miniszterelnök is. Felléptének nyilván megvolt a maga hatása. Churchill hosszú amerikai útról érkezett és Afrikában szemlélhette az Olaszország ellen készülő hadműveletek kezdetét. Közben nyilván foglalkozott a francia nemzeti bizottság kérdéseivel is; De Gaulle szeretné mindenképpen elismertetni a komitét mint francia kormányt, ennek azonban, úgylátszik, még nem érkezett el az ideje. Churchill utazásának afrikai célja nyilván az volt, hogy washingtoni tanácskozásainak tanulságait felhasználja az afrikai angol-amerikai haderők megszervezésénél. Az angol alsóház előtt mondott nagy beszámoló-beszédében részletesen méltatta az afrikai hadsereg szerepét, elismerőleg szólt Eisenhower tábornokról és kiemelte, hogy Sztálingrád mellett Tunisz elfoglalása az offenzívába átment szövetséges hadvezetés egyik legfontosabb eseménye. Részletesen elmagyarázta e beszédében a földközítengeri légi háború jelentőségét, — szemmel látható volt ezúttal is, hogy elsősorban Olaszországra kívánt hatni.

A washingtoni brit-amerikai tanácskozások középpontjában végső fokon szintén a földközítengeri hadviselés sorsa állhatott. Churchill ugyan igen sok hangulati engedményt tett az amerikai elképzelésnek, mégis mintha sikerült volna teljesen meggyőznie az amerikai kormányzatot és közvéleményt a földközítengeri kérdés elsőbbségéről és jelentőségéről. Amerikában ugyanis egy eléggé jelentős tábor előbbrevalónak tartja a Japán elleni hadviselést, mint az európai háborút. Valóban, éppen ebben az időszakban az amerikai erők nagy erőfeszítéssel felvonultak az Aleuti szigetek ellen és visszafoglalták Attu szigetét. A Csendes-óceán jelentőségét amerikai nyilatkozataiban maga Churchill is hangsúlyozta, sőt kijelentéseinek fokozott nyomatókat adott azzal is, hogy ez elvégre Angliának is érdeke. De a földközi tengeri operációk minden egyéb érdeket visszaszorítanak most. Amerikában nagy táborra van a csendesóceáni megoldással egyetemben Kína ügyének is. Csangkajsek marsall feleségét óriási ünneplésben részesítette amerikai körútja során a társadalom és a politika s a kínai alapra való gyűjtés igen eredményesen folyik. Csangkajsek marsall feleségének amerikai útjával kapcsolatban német lapok kiemelték, hogy a japán hadviselés egyre nagyobb eredményeket ér el Csungking-Kína ellen, mely szerintük tehetetlenül áll a japán légierővel szemben. A német lapok idézték Csangkajsek marsall feleségének különféle nyilatkozatait a japán légierők pusztításairól. Viszont ez a tény csak fokozza az amerikaiak Kína-barátságát, melyet még azok a hírek is tüzeltek Japán ellen, hogy Japán fogságba került amerikai pilótákat közönséges gonosztevőkként végeztek ki. Németország, mely most sokszor állást foglal az angolszász légitámadások, mint mondják: légiterror ellen, helyeselte ezt a japán fellépést.

A modern háború, mondotta Churchill az angol alsóház előtt tartott beszámolójában, feltételezi, hogy a világméreteken tervezett hadviselés vezetői és végrehajtói minél gyakrabban és minél részletesebben tanácskoznak. Az angol premier washingtoni útjának is ez volt az értelme. Roosevelt elnök vezérkarával együtt részletesen megbeszélhették a háború mostani döntő szakaszának feladatait. Külön helyet foglalhatott el a tanácskozások során az orosz kérdés, melyben Roosevelt egy Sztálinhoz intézett levelével

magához ragadta a kezdeményezést és mintegy elébe ment az orosz tartózkodásnak. Az orosz-brit-amerikai viszonylatokban mintha jelentős szerepet kapott volna Benes csehszlovák elnök is, aki Churchilllel egyidőben tartózkodott Rooseveltt meghívására Washingtonban s a kongresszus előtt is megjelent. Benes tevékenységének legnagyobb részét egyfelől a cseh-szlovák emigráció ügyeivel való foglalkozás, másrészt pedig az orosz kérdésben való közvetítés töltötte ki. Nyilván előterjesztette a középeurópai kérdésre vonatkozó javaslatait is. A washingtoni megbeszélések után híre járt, hogy Benes különleges szerepben rövidesen Moszkvába megy, hogy egyeztesse az angol-amerikai-orosz politika bizonyos szempontjait, egyben pedig, hogy megismertesse a Szovjetunió vezetőivel az európai kérdésre vonatkozó rendezési javaslatait. Benes missziója tehát része annak az amerikai-britt törekvésnek, hogy már a háború mostani szakaszában megegyezzenek Oroszországgal bizonyos döntő kérdésekre vonatkozólag.

Churchill és Rooseveltt tanácskozásaiban a csendesóceáni probléma mellett a Földközi-tenger ügye játszhatta a legfontosabb szerepet. Az angol premier és az amerikai elnök ismételt alkalmat találtak, hogy nyilatkozzanak az olasz kérdésben. Nyilatkozataik egybeesnek az Olaszország ellen kiélesedett pusztító légiháború fokozódásával. Az angolszász vezetők azzal a felhívással fordultak az olaszokhoz: hagyják oda a fasiszta rendszert, távolodjanak el a fasiszta vezetőktől, fogadják el az angolszászok békéjét az Atlanti Charta alapján, ellenszolgáltatásként a dinasztikus és polgári Olaszország számára bizonyos lehetőségeket hagynak, hogy folyamatosan tovább élhesse a maga állami életét. A fasiszta párt úgy felelt Rooseveltt és Churchill nyilatkozataira, hogy felhozta az olasz hősi magatartás példáit és különös nyomatékai hangoztatta minden alkalommal személyi és tárgyi esetekben a fasiszta pártfegyelmet, a Dúcéhoz és a párthoz való hűséget. Német részről szintén elutasították az angolszász vezetők feltételezéseit és kiemelték, hogy a német katonák úgy védik Olaszországot, mint saját hazájukat. Valóban az olasz partokon is nagy német erődítési munkálatok folynak, melyek hasonlatosak az atlanti védőfal erődítési munkáihoz.

Mialatt Churchill és Rooseveltt Washingtonban a háború legközelebbi módszereiről és terveiről tanácskoztak több száz főből álló szakértői bizottságuk és vezérkaruk társaságában, azalatt Amerikában más nevezetes tanácskozások is folytak. A west-virginiai Hot Springs fürdőhelyen Rooseveltt gazdasági szakértőinek kezdeményezésére világelelmzési konferencia gyűlt össze, melynek az volt a hivatása, hogy elkészítse a világ élelmzésének, termékei elosztásának, háború utáni gazdasági állapotainak tervét. 43 állam mintegy 500 delegátusa gyűlt össze a szigorúan őrzött konferencián, melynek a német jelentések szemére vetették kizárólagosságát és szinte diktatórikus jellegét. A konferencián az a javaslat hangozott el, hogy Európa főként a gyümölcs- és zöldségtermelésre specializálja erőit. Német részről ebben amerikai gazdasági kizsákmányolási tervet látnak, hogy t. i. Amerika rá akarja erősokolni a német közreműködéssel az autarkia fokára emelkedett önálló és szabad Európára a maga termelését, főként búzafeléslegét, általában minden eszközzel meg akarja semmisíteni a nehezen kivívott európai önellátást. Német kommentárok azt is kiemelik a hot springsi konferenciáról, hogy vissza akarja Európa népei fölé idézni a szabadkereskedelem átkos korszakát és Európát vissza akarja süllyeszteni arra az átkos és szomorú gazdasági fokra, melyen a XX. század első évtizedében állott. Német részről azt is kiemelték, hogy a világgazdasági konferencián megjelent a Szovjetunió nagy küldöttsége is, mely egyfelől az orosz áldozatok mértékére hívta fel a figyelmet, másfelől pedig bekapcsolódást keresett a háború utáni tervgazdaságba. Szovjetoroszország segítése különben állandó problémája volt

Roosevelt és Churchill tanácskozásainak s beszámolójában Churchill hangoztatta is ezt a készséget.

Közben a Földközi tengeren tovább fejlődtek az események. A brit-amerikai légiflották elhatoltak Róma környékére és állandóan bombázták Dél-Olaszországot. A fasiszta párt és kormány Olaszország kitarlásának ígéretével válaszol és büszke önértet hangoztat, melyet örömmel regisztrálnak a német kommentárok. A német légi flotta ezalatt szembeszáll az Itália partjait támadó angolszász légierőkkel. Az olasz flottáról pedig többször jelentették, hogy kikötőiben teljes gőzzel, kifutásra készen áll. Ugyanekkor arról is hallhattunk, hogy Gibraltárt elhagyta az angol hadihajók zöme. Tengeri ütközetre nem került sor, azonban az angol-amerikai tengeri és légi erő oly erős nyomással nehezedett június közepén a szicíliai csatorna szigeteire, hogy ennek jelentőségét Lampedusa, Pantelleria, Linosa küzdelmének ecsetelésénél a német jelentések is elismerik. Ez a három kis sziget egymásután áldozatul esett a rendkívüli túlerőnek. Olasz részről kiemelik, hogy az olasz szárazföld elleni brit-amerikai felvonulás rendkívüli akadályokba ütközik. Az olasz kormány vezetői ezalatt fontos tanácskozásokat folytattak a német kormány képviselőivel.

A rendkívüli légi háború nemcsak Olaszország városait, avagy Franciaország németeknek dolgozó ipartelepeit éri, de sújtja magát Németországot is. Német részről hangoztatják, hogy a Nyugat-Németország elleni állandó bombázások, melyeket barbár és terrorisztikus jelzőkkel illetnek a hivatalos körök, nem törhetik meg a némettség ellenállását. Göbbels és Speer miniszterek beszédei erről az ellenállásról, valamint a német fegyverkezés kapacitásáról, a német ellenállás rendíthetlenségéről szóltak a közönségnek. Német részről különben hangoztatják a bombázásokkal kapcsolatban, hogy azokat Anglia kezdte, a német bombázások csakis megtorló és védelmi jellegűek voltak. A légi veszélynek kitett német területekről különben előre kidolgozott rendszer alapján elköltöztetik a lakosságot. A bombázások hatásáról pedig megjegyzik, hogy azok egyáltalában nem érintik a német kitarást és győzelmi akaratot; ezt semmilyen irányban nem befolyásolhatják a lakosság ellen intézett terrortámadások, vagy például víztárológáták szétrombolása stb.

A háború mostani időszakának egyébként érdekes eseménye volt mind Bastianini olasz külügyi államtitkár beszéde, mind pedig Göbbels német propagandaminiszter több nyilatkozata, melyek során a tengelyhatalmak e vezetői kiemelték, hogy Német- és Olaszország a kis népek oldalán áll és céljuk az igazságos béke. Olaszország publicistái több ízben formulázták hazájuk hadicéljait. Olaszország jelszava, hogy visszatér Afrikába; Olaszország semmit sem ad fel balkáni pozícióiból, afrikai birodalmából, Franciaország elleni területi igényeiből, melyek elől még legutóbb is oly ridegen elzárkózott Laval, midőn Bastianinivel a Führer főhadiszállásán találkozott.

A háború mostani fázisának azonban kétségtelenül legnagyobb jelentőségű eseménye XII. Pius pápa két nagy beszéde volt. Az utóbbiban a szervezett munka harmonikus társadalmi jelentőségéről szólt az olasz munkásság képviselői előtt a kereszténység szellemében s ismételtlen kifejezést adott békevágyának. A fasiszta kommentárok kedvezően fogadták a pápa beszédét, mondván, hogy a pápa által hangoztatott emberies követelményeket a fasizmus már régen megvalósította, midőn egyeztette a munkaadók és munkavállalók érdekeit; a pápa tehát a fasizmus értelmében nyilatkozott oly időszakban, midőn Olaszország népe annyi reménykedéssel tekint a Vatikánra. Ezt megelőzőleg XII. Pius pápa ugyancsak a békéről beszélt s külön kiemelte a kis nemzetek életigényeit; külön szólt a lengyel nemzet sorsáról. A német kommentárok nem foglaltak állást a pápa nyilatkozatával kapcsolatban,

csupán megjegyezték, hogy az kizárólag vallási jellegű. Voltak olyan kommentárok, melyek kiemelték, hogy a pápát a lengyel ügyben mondott szavaira nyilvánvalóan a katyni tömegsírok felfedezése ihlette, tehát a pápa beszédének mintegy orosz és szovjetellenes élt tulajdonítottak. A beszéd lényegét, a kis nemzetek ügyét kevesen érintették, holott ez oly probléma, mely ma Európa egyik legnagyobb sorskérdése: a kis nemzetek őrzik tovább a váltságok között a civilizáció eredményeit és az emberiesség érzéseit.

GOGOLÁK LAJOS

IRÁNYZATOS IRODALOM?

A FÉRFI HA ÉP, úgyszólván szégyel manapság irodalmi kérdésekről írni; sokkal stílusosabb ma férfiasabb mezőkön várni a hajnalt.

Szinte furcsa is lapozgatni szépirodalmi folyóiratainkat, versek, novellák és irodalmi tanulmányok ritmusán ringatózni, mintha nem is háborúban élnénk. A Szellem roppant erőfeszítése ez az elvonatkozás a jelen véres valóságaitól, a szépség és költészet álomvilágát szövögeti tovább a borús égbolt alatt; vagy talán a vad erőnél is férfiasabb szemérmesség kerüli a túlságosan időszerű, elevenbe vágó kérdéseket, amelyek a hétköznapiak sodrában egyre közelebb férköznek bőrünkhöz.

Mert ez az elvonatkozás csak látszólagos. Aligha akad ma olyan író vagy költő, aki előtt föl ne meredne a nagy dilemma, a nemzeti, közösségi és egyéni lelkiismeret intése: író, költő létedre megtetted-e kötelességedet a kor égető követeléseivel szemben? Elvonatkozhatsz-e a jelen időszerű problémáitól, hogy Múzsád örök eszményeit szolgálod? össze tudod-e egyeztetni a szépség szolgálatát a nemzet, a közösség, a kor szolgálatával? „Az író néha különös támadások érik — írja Rónay György, a költő és regényíró. — Szemét az örökkévalóságra függeszti s egyszerre tört szegez melléne a kor. „Enyém vagy-e, — kérdi — vállalsz-e engem is, hangot adsz-e az én fájdalomnak, kételyeimnek, átfűti-e művedet a bennem lüktető izgalom?“ Az író fölne és felelnie kell...”

A l'art pour l'art problémáját kétfajta kor szokta kiélezeni: a nagyon ráérő luxus-korok, meg a szorongatott válságkorok, a háború vagy a világnézeti forrongás évei. A nagyon-ráérő korok az Önmagáért való irodalom jogainak kiterjesztéséért küzdenek, a szépirodalom öncélúságának igényét feszegetik. A szorongatott válságkorok viszont annak érzik szükségét, hogy az irodalmat is fegyverbe szólítsák a fenyegető válságok elhárítására, s a közösség érdekében megvonják tőle az egyéni szeszélyek, a révületbe ejtő álom és a boldogító játék jogát. Az anyagi és szociális lidércnyomás szorongó hangulatában hamut szór fejére az emberiség, s a bűnbakot nem egyszer a szépség és szellem öncélú kergetésében véli megtalálni. A „l'art pour l'art“ ellen támadó korszellem szempontjai nem mindig ugyanazok. Sokáig az erkölcs és a művészet viszonya volt a legfőbb súrlódási felület. A franciák különösen szerették az efféle vitákat. Midőn Flaubert síkra szállott a művészet öncélúságáért, Brunetiére, a nagy vitatkozó, sietett kimutatni, hogy az az elmélet, amely a művészetben csupán magát a művészetet látja, a lehető legtevesebb. „A művészet feladata és célja önmagán kívül és fölötte áll; ha ez a feladat nem is erkölcsi éppen, de legalább szociális, ami egyébiránt ebben az esetben szinte egyre megy ... A művészetnek társadalmi funkciója

is van, valódi erkölcsössége pedig abban áll, hogy mennyire lelkiismeretesen tesz eleget ennek a funkciónak“. Azt a felfogást, amely a művészet és irodalom vezérlő elvének a szépséget tartja, Brunetiére a dilettantizmussal azonosította. „... a dilettantizmus — még a legkedvezőbb esetben is — az a jellegzetesen erkölcstelen irányzat, amely a szépségben látja a dolgok abszolút becsének a mértékét“ (1898). Igaz, hogy Brunetiére már a művészet fogalmában is fölfedezni vélte az erkölcstelenséget („a művészet minden formájában vagy fajtájában megvan az erkölcstelenség princípiuma vagy titkos csirája“), s így arra is hajlandó volt, hogy erkölcstelennek tartsa Racine Bajazet-jét és Corneille Rodogune-jét, mivel ha megfosztjuk őket a költészet megdicsőítő varázsától, csupán két hárem-kaland marad meg belőlük. A másik nagy képromboló apostol, Tolsztoj kirohanásait is az öncélú művészet, sőt a maga halhatatlan regényírása ellen, a vallás és a társadalmi erkölcs jelszava ihlette át.

A Part pour Part problémája egyébként mindig is a leghálátlanabb témák egyike volt, mert vállalóinak állandó kötéltáncot kell jármok, ha nem kívánnak ellentétbe kerülni se az irodalom örök eszményeivel, se a kor, a vallás, az erkölcs vagy a nemzet érdekeivel. Nem is igen tűzte tollára ezt a témát magyar író. Kosztolányi, az irodalmon-kívüli szempontoktól független művészköltő gyakorlati megtestesítője és bátorszavú elméleti megvédője előtt csak Surányi Miklós szállt szembe Tolsztoj és Brunetiére felfogásával, — Surányi, aki Széchenyi-regényével kapcsolatban később a saját bőrén tapasztalhatta a hátrányait annak, ha az író komolyan veszi a művészi szabadelvűséget. Tanulmánykötetében írja: „Tolsztoj példája vakmerővé tette a „grand art“ ellenségeit. Ma is számosan vannak megrögzött és menthetetlen emberboldogítók, akik összetévesztik a szociológiát a praerafaelizmussal, a tudóvész ellen való védekezést a tárcanovellával, az orvostudomány, politika, erkölcstan és büntetőjog feladatait a társadalmi regény hivatásával. Ma is vannak Rousseauk, Tolsztojak, Ruskinek, Bourget-k és Zolák és vannak katolikus és anglikán lelkész-írók, szocialista és nacionalista állambölcsek és tanférfiak, katonák és kormányférfiak, apostolok és költők, akik az irodalmat is be akarják sorozni hároméves katonai szolgálatra az állam vagy az egyház, vagy a szociáldemokrácia állandóan állig felfegyverzett hadseregébe. Ezek mindenek cselédet akarnak csinálni az irodalomból, hogy elvégezze az erkölcs és politika körül szükséges mindennapi konyhaszolgálatot. Ezek a maguk kis pecsenyéjét Prometheus lángjánál akarják megsütni és szabályozható kályhába akarják felfogni a tűzhányóhegy infernalis hőenergiáját“. Bezzeg „Flaubert semmi más nem akar lenni, csak író. Eszejárása, szíve, temperamentuma, hibái, szeszélyei, betegsége is kizárólag irodalmiak. A maga kolosszális egyéniségének mindennapi kicsinyességeiben, dühöngéseiben, szerelmében, ellágyulásában kizárólag író. Egy fotografáló gép, melynek szíve van; gramofon-lemez, öntudattal, rengeteg tudással, finom agyszerkezettel. Nem pártember, nem moralista, nem kritikus, nem próféta, nem szónok, nem agitátor, nem vezér, nem közkatona, nem vallásalapító és nem hívő, csak író. Agya, szíve, véredényei, érzékszervei, szeme, füle csak arravalók, hogy felfogjanak és visszaadjanak. Egy élő, hatalmas, háborgó, viharos tenger. Mégis a nap, a hold, a csillagok, a rajta himbálózó hajók, a beléje néző hegyek, a parti városok, a városokban nyüzsgő emberek s mindennekfelett az emberekben lakozó szenvedő, vérző, csetlő-botló, síró lélek fenséges, végtelen tükre.“ (Eliziumi mezőkön, 1924.)

Nem tartozik ide, hogy vajjon Surányi helyesen látta-e Flaubert írói egyéniségét; bennünket most csak egy magyar író állásfoglalása érdekel benne. Ugyanez az állásfoglalás érdekel Kosztolányi megnyilatkozásaiban is, amelyeket most, mikor elméleti írásai is közkinccsé váltak, fölösleges volna ismételtetni.

Irodalom és korszükséglet összeolvadása egyébként számunkra nem újság. A mi irodalmunkban régi hagyomány a nemzet szolgálata: íróink, költőink a Múzsza áldozópapjain kívül a magyar sors élői, vállalói és harcosai is voltak, s híven hordozták, tükrözték művészetükben a századok problémáit. Ha olykor támadt is zajgás az öncélú művészet kérdése körül: a vita irodalmi téren maradt, és a forma és tartalom örök pörében, vagy a szépség eszményének különféle értelmezésében pergett le, mint Kazinczy idejében. A l'art pour l'art kérdését szélesebb síkon, az irodalom- és társadalompolitika teljes fegyverzetével nálunk csak a legújabb idők élezték ki. A „Nyugat” — első forradalma idején — kisebb istenei és adminisztrátorai révén még erősen kacérkodott a napi politikával; ezért követelte Horváth János 1912-ben, hogy a politikát válasszák külön az irodalomtól. A Nyugat-nemzedék igazi nagyjai valóban, elvi hangoztatás nélkül is egyre jobban a „l'art pour l'art” jegyében álltak, olyan értelemben, hogy a szépség és művészet öncélúságának biztonságait szolgáltatták alkotásaikban. Közülük csak Ady lírája lépett frigyre a politikummal, — az is inkább csak belső keserűség és bizonyos baráti ösztönzések hatása alatt. De még Ady is ezzel válaszolt De Gerando cikkére, amely a Mercure de France-ban germanizálással vádolta a Nyugat-ot: A „Nyugat” (Occident) revű a fiatal Magyarország első irodalmi és kritikai szemléje. Célja, hogy teljesen elválassa az irodalmat a politikától és a „politizálástól”, amiket nálunk hajlandók legnagyobb veszedelmünkre, a költészettel és írással összetéveszteni. A politikusok, ha hagynák őket, minden művészi mozgalmat elferdítenének (1910). A kor viszonylagosan fényűző polgári szellemisége és a társadalmi bajok felett szemethúnyó gyanútlan-sága kedvező talajt teremtett a művészet öncélú tiszteletének, amely az egyéni, individuális lélek labirintusaiba finomította a lírát, a hangulat és álom világába hajlított át a regényt és a novellát, s természetszerűen összeforrott a korbéli irodalom első számú közönségével, a művelt polgársággal.

Az első világháború után annyiban változott meg a helyzet, hogy a kor jellemző új költői és írói eladdig eltemetett néposztályok mélyeiből törtek föl az érvényesülési vágy hajtóerejével, s elvben vagy gyakorlatban közösségek nevében léptek az irodalmi élet küzdőterére. Hovatovább megszoktuk, hogy a költő nemcsak egyéni érzések elefántcsonttoronyos trubadúrja, hanem időszerű eszmék hordozója, társadalmi osztályok szószólója is egyúttal. A kor új költőtípusa nem a l'art pour l'art-os művész, amilyen például Kosztolányi vagy Tóth Árpád volt, hanem a próféta-költő vagy közösségek harcos hírnöke. A kor legjellemzőbb és legterméke-nyebb műfaja az irányzatos dokumentum-irodalom lett, amely önélet-rajzokon, társadalmi regényeken és szociográfiái műveken keresztül bevallottan vagy öntudatlanul koreszmék és osztálytörékvések szolgálatában állott. Az előző kor fényűző szellemiségű polgárosztályának irodalmi szerepét most a népi rétegek vették át, amelyek a saját elesett, jobb sorra érdemes sorsukat mutatták föl az irodalomban. A társadalmi irányzatos-sághoz a legújabb időkben — a nemzeti erőfeszítések lendületében — a nemzet és a nemzeti érdekek fokozottabb szolgálatának követelése kapcsolódott s a kor hajlama szerint kollektívabb szellemű szépirodalom igényében jutott kifejezésre.

Így súlyosodott problémává az írók és költők lelkében a l'art pour l'art, az egyéni, öncélú irodalom meg a kollektív szellemű, irányzatos irodalom dilemmája. Lelkiismereti problémává lett. A régi költő individualitásán keresztül is nemzetét vélte szolgálni, vagy legalábbis szolgálni vélte nemzetét is. Becsvágya az volt, hogy elismert értékekkel képviselje nemzetét a világ színe előtt. (Babits, egyik tanulmányában, még ebből a szempontból készítette el irodalmunk számvetését.) Úgy vélte, hogy a nemzet nemcsak test, hanem szellem is, kincstára nemcsak a föld és az embertömeg, hanem a szellem és a művészet értéke is. Elképzelése szerint a költő nemcsak úgy válhat a közösség szószólójává, ha a közösségi csoportosulások vállán emelkedve, eleve néposztályok nevében emeli föl szavát, hanem úgy is, hogy örök-emberi mondanivalójában a közösség magára talál. A szellemi ember — a költő, az író, a művész, a filozófus — hivatását válságos, problémák-gyötörte korokban is abban látta, hogy örök eszményekre figyelmeztessen, és a hal-

hatatlan szépség vigaszával oltsa a kor sajtó sebeit. Abból indult ki, hogy a nemzetnek is vannak örökebb és jelenhez kötöttebb céljai, érdekei. Emezeket inkább a politikus, amazokat a szellem embere képviseli. A jelenben gyökerezők természetüknél fogva bizonytalanok; ezért válhat veszélyessé, ha az örök eszmények és az örök művészet szolgája hozzájuk köti sorsát. Egyik-másik korban ezért idegenkedtek az írók a politikától. A kort szolgáló író könnyen a politikus sorsára jut, aki ma diadalmaskodik örök igazságoknak hitt eszméivel, holnap pedig egyetlen híve sem akad csódbejutott eszméi romjain. A veszített háború után öntudatosan kérkedtek passzivitásukkal azok a költők, akik nem kiáltottak a kiáltókkal. A háború azonban diadallal is végződhetett volna. Hol a költő, aki biztosan tudja a kor sodrában, hogy mi az igazi érdeke nemzetének?

A l'art pour l'art problémakörébe az idők folyamán egyre több és egyre bonyolultabb szempont szövődött. Ha ma elméletileg tisztázni akarnók, hogy jogos-e vagy sem az irodalom és művészet öncélúságának elve, nagyon messziről kellene elkezdenünk a vitát. Azzal a kérdéssel, hogy tulajdonképpen mi a szerepe, hivatása az irodalomnak az emberiség és az egyének életében, mert — bármily hihetetlenül hangzik is — ezt még ma sem látjuk tisztán. A kezdet kezdetén a líra bizonyára individuális jellegű volt, mint a primitív ember felkiáltása az élet, a világ és halál nagy tüneményei előtt. Később — tudjuk — közösségivé vált az irodalom. A reneszánsz óta az egyéniség ismét jogaihoz jutott az irodalomban és a költészetben is. Azóta áll a harc az egyén szeszélyei és a közösség érdekei között. Mert nyilvánvaló, hogy a l'art pour l'art elfogadása vagy elvetése alapján véve az egyéniség és a közösség kölcsönös jogainak megítélésétől függ. Ha az irodalom közösségi alapra helyezkedik — mint például napjaink népi irodalma — szükségszerűen határokat szab az irodalom öncélúsága elé. Ha a számvető kritikus azt az elvet vallja, hogy az irodalmi mű értékét az dönti el, milyen fokú társadalmi tettet képvisel, akkor máris elveti a l'art pour l'art elvét.

Igaz, hogy még akkor is tisztázásra vár, hogy mivel, hogyan szolgálja legjobban a költő, az író a közösséget. Kérdés, hogy nyer-e annyit egy író időszerű szolgálatával a kor, a közösség vagy a jelen érdeke, amennyit az Örök és a nemzeti irodalom veszít vele? Vájjon egyféle-e csupán a közösség — például a nemzet — szolgálata? Továbbá tisztáznunk kellene a l'art pour l'art hírhedté vált jelszavának igazi, pontos tartalmát is. Nagyon szűkeklűen képzelné el például a l'art pour l'art fogalmát az, aki valami üres formajátékként vagy szóvillogásként értelmezné. Az igazi l'art pour l'art is jól tudja, hogy a költőnek céljai, mondanivalói, kifejeznivalói vannak, — ezeknek értékétől is függ versének értéke — s nem pusztá játékért csörgeti a szavakat. Minden igazi versnek van valami „tartalmi“ célja, ha nem is napi, időszerű, múlandó, hanem örök, életes, emberi. Másképpen vagy minden igazi költő apostola a l'art pour l'art-nak, vagy egyáltalában nincs értelme a l'art pour l'art elvének, mert üres és tartalmatlan, s nincs vers, amely példázhatná. Semmi kedvünk ahhoz, hogy ezt az elvet úgy magyarázzuk, ahogy némely különcök, vagy az irodalom abszolút liberális szellemei értelmezték. Az irodalom öncélúságának elve egyáltalában nem zárja ki, hogy az irodalmi mű azt a nemzetet vagy kort is tükrözze, amelyből született. Hiszen ez nagyon természetes, és a mi irodalmunkban, amely mindig a nemzeti lét sorsosa volt, nem is lehetne máskép. Művészi értékét azonban nem a külső cél adja meg, hanem a felhasznált művészi eszközök és a megvalósítás értéke szabja meg.

A vita azonban a végtelenbe nyúlnék. A l'art pour l'art kérdését ma-napság nem is érdemes az elmélet síkján vizsgálnunk, hanem csak gyakorlati téren, az írók mai helyzete szempontjából. Gyakorlati szempontból pedig ez a kérdés: mire van joga irodalmi téren a közösségnek és mihez van joga az

egyéni írónak? A közösség viszont kétféleképpen érvényesítheti hatalmát az egyéni íróval szemben: egyrészt vétőt mondhat egyéni hajlamaira, másrészt határozott szolgálattelvést követelhet tőle.

E kétféle lehetőség megvalósítása az irányított irodalmat jelenti. Szerencsére: mi még korántsem tartunk itt. A korszellem e felé hajlik; de nálunk a viták még inkább csak az írók között és az irodalompolitika berkeiben folynak, s meg kell mondanunk: a hivatalos tényezők igen tapintatos kézzel nyúltak a problémához: az emlegetett „szépiró-kamara“ és irányított irodalom helyett megelégedtek a lillafüredi írókongresszussal, amelyen hivatalos részről — amennyire ezt távoli szemlélő megítélheti — rokonszenves nézetek hangzottak el. A kongresszus intézői helyesen érezték meg, hogy az írónak önként kell vállalnia a korszerű szolgálatot.

Az, hogy egy művész vagy író önként beáll-e a közösség vagy a kor időszerű kérdéseinek szolgálatába: jórészt alkati kérdés. (Ha nem az, akkor a divaté vagy a haszonlesése és kívül esik az irodalom szempontjain.) Az Ady-korszak legtöbb költője nem érezte ennek szükségét, de, Adyt kivéve, nem is voltak harcos alkatok, Babitsot merőben passzív prófétává kényszerítette a kor és körülbelül Cassandra szerepének Nessus-íngét rászabta. Viszont Szabó Dezső, Erdélyi, Illyés, Mécs harcos hajlama a lélekből tört elő, és egyiknél a robbanásaihoz teret és alanyokat kereső temperamentum, másiknál a szenvedélyes egyéni érvényesülési vágy, vagy a szenvedélyes rétori hajlam formálódott át közösségi szolgálatá, s csak keveseknél buggyantotta ki a vezéri író az igazi szociális lelküseretek és az elesettség osztályöntudata. Szabó Dezső, újabb irányzatos irodalmunk ősapja, politikus és vezéri alkat volt már „Az elsodort falu“ idején is, amikor még senki sem kényszerítette állásfoglalásra. Ha a gyermek Erdélyi nem vágyakozott volna az uradalmi kastély gazdagsága és kertje után, amelyben az uraság kislánya volt a tündérisasszony: a népet képviselő költő-királyság hatalmát sem fedezte volna föl. Az, hogy Mécs ma vezércikk-verseket és pöröly-lírárt ír: az idők nyomása alatt szükségszerűen következett, retorikára hajló költői egyéniségéből ide kellett jutnia. Jóval meglepőbb, hogy ma Márai is „röpiratot“ ír; ez már az idők jele. Nem az, hogy művész létére hozzászólt a kor égető problémáihoz — hiszen ki mondjon véleményt a szellemet érdeklő kérdésekben, ha nem a szellemi ember? — hanem az, hogy ilyen „korszerű“ címmel és formában tette, az írói alkatához méltóbb filozófiai magaslat helyett. Költő és kor kölcsönösen formálják egymást. Csak az a kérdés, hogy melyik győz a formáló vetélkedésben.

Vannak költők, akiket lelkialkatuk jelöl ki a közösség — a politika, a társadalom, vagy célszerű koreszmék szolgálatára. Ezeknek jól is áll a korról és a tömeggel való lelkes együttdobbanás. Petőfinék jól állt; megvolt benne „a politikai és költői törekvések rokonsága“ (Illyés). Arany-nak nem állt volna jól. (Ami hangot kicsiholt belőle a kor: a szenvedések és a sebesült eszménység fájó szava volt.) Azok a költők és írók, akiknek írói természetü nem hajlott irodalomkívüli szempontok szolgálatára, többnyire el tudták választani szépirodalmi alkotómunkájukat a közéleti szerepléstől. Mert vigyázat: a l'art pour l'art-ról szólván, csak az írók írói, még pontosabban szépirodalmi alkotómunkájára gondolhatunk; az író személyes közéleti szerepe, vagy publicisztikai tevékenysége más lapra tartozik. A kettő elválasztása nem lehetetlen. Már a múltban is voltak Kemény Zsigmondjaink, s újabb irodalmunkban is láttunk aktív képviselőket, akiknek szépirodalmi munkásságába alig szivárgott föl valami dús közéleti szereplésükből; láttunk írónót, aki levonta föl vállalt közéleti szerepének következményeit és művész létére évtizedekig föláltozta szép-írói tevékenységét. Pedig „a közélet csak annyiban érdekelte, mint az alkalmi életmentőt az örvény: nem akart érmeket gyűjteni, nem akart hivatásos mentő lenni, nem csinálhatott sportot: ember volt, szükség volt rá, segített — kockára téve életét“ — írja róla méltatója. „A magyar művész sem vonulhatott vissza művészeté fellegvárába, amikor kis világa ezer karral nyúlt feléje segítségért.“

Ez a hívás minden válságos korban megkísérti az írókat, akikben van lelkiismeret. Vannak írók, akiket a kor lelkesedései vagy szenvedései, mámorai vagy problémái gyújtanak lobogó ihletre, mások pedig éppen az örök témák

vigaszába menekülnek a jelen túlságosan nyers valóságai elől s földfeletti csillagokra szegzik tekintetüket. De az elefántcsonttoronyok már rég leomlottak, a szigeteket elöntötte az árvíz. Nincs komoly író a láthatáron, akit a nagy közös erőfeszítések idején meg ne szállna a nemzeti és szociális felelősség-érzés, akit hozzá ne kötne a közösséghez és a korhoz az együttérzés valamilyen formája. Az „irányított irodalom“, az írók „beszervezése“ azonban bizonyára a magasabbrendű irodalom halálát jelentené. Nyilvánvaló, hogy csak az ügyes tollforgatóknak és a könnyed tehetségűeknek kedvezne, az igazi tehetségeket megbénítaná és pedagógiai célját sem érné el, mert a tapasztalás bizonyítja, hogy a nagyközönség hamar elfordul attól, amit célszerűségi szempontokból rátküldnek. Nem vagyok szépíró, nem tudom, mit érez az alkotó író, ha alkotása köbén korlátokat tud maga körül, vagy ha kényszerítő iránymutatásokat kell követnie; de lehetetlen, hogy kárát ne vallja a művésze és vele az egész irodalom. „Mert hiába sürget a kor — írja Rónay — és hiába sürgetik a kor lelkes hívei az írókat: 6 csak azt írhatja, amit érzése sugall, tehetsége parancsol. Nem a kor ellen él és nem a korról rohan: a kor fölött áll azért, hogy legyen, aki híven vall majd koráról — a jövőnek.“

Ez az író legstílusosabb magatartása: a rendületlen alkotás. Az író nem elméleti kinyilatkoztatásokkal felel a kornak, hanem alkotásokkal. A kritikusnak azonban bizonyos értelemben kötelessége, hogy vállalja a nyílt színvállás kötelességét, és rámutasson az irodalmat fenyegető veszélyekre — még akkor is, ha ezalatt közhelyeket kell újramondania. (Ami tegnap még természetszerűen közhelynek tűnt, az holnap kimondhatatlan szavá válhat.) S mit tehet mást, mint hogy a kor időszerű túlzásait pellengérezze ki? Gyakorlatilag úgyis az a helyzet, hogy minden korban vannak Tart pour Tart-os és vannak irányzatos írók; de bármelyik tábor zsarnoksága veszedelmessé válhat az irodalom egészségére nézve. Egyik íróbarátom mondotta nemrég: a józan kritikus egy-két évtizeddel ezelőtt még a Tart pour Tart túlzásait és az individualizmus szélsőségei ellen emelt volna szót stíluszerűen, ha viszont az írókat falanxokban látja felvonulni a fórumon: a közösség zsarnoksága ellen tart pajzsot az irodalom elé, összeegyeztetve a jelen és az örökkévaló érdekeket. Ez gyakorlatias magatartás. Korunk azonban úgysem alkalmas arra, hogy gyökeresen megoldja a l'art pour l'art elméleti problémáját és ex cathedra mondjon ítéletet jogosságának kérdésében: gyakorlati modus vivendi-vel kell megelégednünk. Az író ma csak kompromisszumos szerződést köthet a korról. A l'art pour l'art és az irányított irodalom elvének szembenállása szempontjából három nyersen megfogalmazott tétel képviseli ezt a modus vivendi-t:

1. Egyetlen olyan emberi közösség van, amelytől nem lehet elvárni, hogy érdekeivel határozottan ellenkező irodalmi megnyilvánulásokat is megtűrjön: a nemzet. A nemzet igazságos vétőjoga megtámadhatatlan. (A vallás lelki közössége más lapra tartozik. Egyébként az Egyháznak is megvan a módja a védekezésre a híveinek lelki egészségét veszélyeztető irodalmi művekkel szemben, s ebben olyan segítőtársra támaszkodik, mint a hívő lelkiismeret.) A társadalmi osztályoknak és időszerű csoportosulásoknak a maguk erejével kell megvívniuk harcukat.

2. A jelen, a közösség vagy a koreszmék szolgálatát nem lehet megkívánni a szépírótól, ha az írói alkatával vagy vérmérsékletével ellenkezik. Az írónak, ha nem szólhat szíve és tehetsége szerint, joga van hallgatni s magába fojtani az időszerűtlen szót, a korba nem illő művet; de hajlamának és tehetségének szokása ellenére szépírói tevékenységével ne kényszerüljön szellemi munkaszolgáltatásra.

3. Az ártalmatlan, a nemzet létérdekeit nem sértő l'art pour l'art szabadon folytathassa alkotó munkáját. Ám legyen, teremjen minél több nevelő,

irányító, vezéri, lelkesítő, vagy úgynevezett hazafias író; az olyan költő, akinek egyénisége hajlamos erre, álljon bátran a kor vagy a közösség szolgálatába. De ne váljék a közösség szemében bűnössé az az író se, aki nem ugyanolyan úton-módon fejezi ki a nemzet szívedobbanását vagy a kor jajszavát, — csak azért, mert a lelket emelő örök szépségről, vagy a múlhatatlan emberi érzésekről énekel. Isten lehelle, a szerelem, az eszményi haza, a halál szomorúsága, a természet színjátéka, az alkotóképzelet csapongása a legsanyarúbb korokban is él, hat, s jól mondta Reményik:

Én azt dalolok, amit akarok.

Vagyok, aki vagyok,

S tán akkor dalolok az emberért,

Amikor a cinkével dalolok.

És igenis: a csillagokkal is ...

S mit tudjátok ti, hogy a dal hol áll meg,

Hol áll meg, hol áll meg, kit hogyan talál meg?

S nem nagyobb doktora-e a nyomornak,

Mint a balgán kuruzsló forradalmak? ...

Mégis csak az íróra kell bízni, milyen mértékben képes beállni irodalomkívüli célok szolgálatába, egyénisége, tehetsége, képességei szerint. A szellemi tevékenységet mégsem lehet egy nevezőre hozni a válságos korok zokszó nélkül vállalt anyagi lemondásaival, a nemzeti sors hősie vállalásával. A szellem ellen elkövetett erőszak a testi sértésnél is súlyosabb. Ha az író képzeletének vagy álmvilágának színes mezőin bolyong, hogy az örök nemzetnek, vagy az idődén irodalomnak gyűjtsön virágokat, ne bénítsa Damokleskardként a nyomasztó tudat, hogy mit vár tőle a kor vagy az aktuális, éppen most élő közösség. Az irodalom, a költészet egyik hivatása — s nem is az utolsó — úgyis, a válságos korokban is az, hogy a jelen időszerű érdekeinek pergőtüzében fenntartsa a lélek, a szellem és a vigasztaló szépség folytonosságát.

MAKAY GUSZTÁV

MAGYAR SZEMLE

1943 AUGUSZTUS

XLV. KÖTET 2. (192.) SZÁM

CHURCHILL MÚLTJA

WINSTON CHURCHILL mint ember: az élan vitai megtestesítője. Mint katona: leleményes stratégia, de balkezes taktikus. Mint újságíró: a legjobban fizetettek közé tartozik. Mint politikus: a napi politika végnélküli komédiájának színes szereplője, nem egyszer játszott a angol konzervatív párt és a liberális párt programváltozásának főszerepét. Mint festőművész: büszke, hogy álnév alatt kiállított tájképeiért 30 fontot is fizettek, noha a saját fejére a búr háborúban csak 25 font vérdíjat tűztek ki. Mint kőműves: a téglarakásban elérte a hatvanas óránkénti átlagot és az építőmunkások szakszervezeteibe való felvétele válságot okozott a munkáspártban. Mint államférfira talán még nehezebb feladat hárult rá, mint nagy ősére, Sir John Churchillre, a későbbi Marlborough hercegre. Marlboroughnak XIV. Lajos világhatalmi törekvéseivel szemben kellett megvédenie az angol birodalmat és a Nagy Péter forradalmában megerősödött Oroszország által veszélyeztetett európai és közelkeleti egyensúlyt kellett megőriznie, miközben XII. Károly, „a svéd meteor“, súlyos légköri zavarokat okozott Európában.

A Marlborough-házból Winston, az „enfant terrible“ katonának indult. Elvégezte a sandhursti akadémiát, de vizsgái nem sikerültek és nem jutott be a vezérkarba. A sikertelenség nem vette el kedvét, acélos életenergiával ezt is kiheverte, mint hosszú élete során számtalan csalódást és vereséget. Mint lovastiszt, részt vett néhány gyarmati hadműveletben, azonban vérmérséklete nem bírta sokáig a csapatoknál uralkodó szellemet. Kitchener híres szudáni hadjáratában és a búr háborúban már mint haditudósító vett részt. Vállalkozó kedve és bátorsága állandóan a vakmerőség határán mozgott, a veszedelem volt és maradt éltető eleme. Cikkeit és könyveit az újságírodalom és a közönség nagy elismeréssel fogadta. Ezzel hírnevet és megélhetést biztosított magának. Híre és dicsőségre nagyon vágyott, a jövedelemre pedig szüksége volt, mert csak 50 éves korában örökölt oldalágon nagyobb vagyont. Kitchener és az angol vezérkar annál kevésbé volt Churchill írásaitól elragadtatva, mert azok bizony nem igen kímélték a hadvezetést és stratégiai leckékben sem szűkölködtek. Már akkor ráragasztották az epitheton ornanst: „a ragyogó tollú műkedvelő“ címmel.

1900-ban 26 éves korában került be az alsóházba és 5 év múlva gyarmatügyi államtitkár, majd kereskedelmi miniszter és 35 éves korában belügyminiszter lett.

Fortuna istenasszony kevés államférfival játszott olyan csapongó kedvvel, mint a híres Marlborough-ivadékkal. Alig van az angol birodalom kormányzatának ága, melynek vezetésében ne vett volna részt. Minden egyes minisztersége alatt hozott valami újat, életbeléptetett valami reformot, alkotott valami maradandót is, de azokat a nagy gondolatokat, amikkel kormányprogramja vemhes volt, nem tudta megvalósítani.

Belügyminisztersége után mint az admirális első lordja (1912—1915), átszervezte az angol flottát, megépítette a superdreadnoughtokat és a gyors csatahajókat, elsőnek teremtette meg az együttműködést a tengerészeti és

szárazföldi vezérkarok között, amire bizony a „tenger lordjait“ nehéz volt rávenni. De nem tudta megverni a német flottát és belebukott a Gallipoli-félsziget elleni expedícióba. A Dardanellák kérdésében kidolgozott tervét hívei stratégiai és diplomáciai remekműnek tartják. Céltalan — mondotta Churchill — a megmerevedett nyugati fronton milliós áldozatokat vállalni, a közelkeleten van a központi hatalmak Achilles-sarka: a Dardanellák. Ott kell megnyitni a Balkánra és Közép-Európára vezető utat. De a Gallipoli-félszigeten partraszállt angol csapatok hiába ostromolták az erődöket. Pedig a nehéz hajóágyúk néhány nap alatt szétlőhették volna a török állásokat még mielőtt a német nehéztüzérség odaérkezik, ha a flotta elég aknaszedővel rendelkezik és a partraszállást fedező hadihajók nagyobb része nem repül a levegőbe.

A kudarc egyben megbénította a diplomáciai elképzelést is. Sir Edward Grey, az akkori külügyminiszter, a tengerszorosokat a cári Oroszországnak ígérte, orosz részről Perzsiában tett koncessziók ellenében. Tette ezt azon elgondolás alapján, hogy a Suez-csatorna biztosítva lévén Anglia részére, Oroszország nem veszélyeztetheti az indiai utat. Churchill nem tiltakozott, de meg akarta szállni a tengerszorosokat: az ígéret szép szó, ha megtartják úgy jó, de legjobb, ha a megtartás ideje és mértéke felett az ígértető dönthet.

Mint lőszerügyi miniszter, mint had- és légügyi miniszter (1917—1921), a tengeralattjárók elleni háborúban, az utánpótlás megszervezésében, az angol és amerikai hadseregnek tankokkal — Churchill adta ki az első tankrendelést — és repülőgépekkel való felszerelésében oroszlánrészt viselt. Nem tudta azonban az általános védkötelezettséget Angliában állandósítani és nem volt képes a bolsevizmus elsöprésére elegendő erejű hadsereget Oroszországban megszervezni.

Mint pénzügyminiszter apja örökébe lépett. Mikor az angol kincstár ódon épületéből kinevezése után első este hazaérkezett, korán özvegyiségre jutott édesanyja bizonyára újból érezte férje elvesztésének fájdalmát, de bizonyára megenyhült az önigazolás büszkeségében és örömeiben. Lord Randolph Churchill, a világhi és a nagy kincstári kancellár — aki a hetedik Marlborough herceg harmadik fia, s akit a lordság „udvariassági cím*“ gyanánt illeti meg, ennek fia viszont már egyszerűen Mr. — nem egyszer tekintett aggodalommal vöröshajú, szeplős, gyengedongájú kisfiára, aki nem vált ki sem sportban, sem tanulásban. Talán néha arra is gondolt, hogy bármily boldog a szép Jenny Jerome-mal, egy amerikai újságíró és vállalkozó leányával kötött házassága a Churchill-család szempontjából nem sikerült. Winston karrierje kétségtelenül felülmúlta volna apja minden várakozását, de ha Lord Randolph életben marad, fia pénzügyminiszteri működésével (1924—1929) talán nem lett volna nagyon meglepve. Churchill Anglia nemzetközi pénzügyi elsőbbségének visszaállításáért küzdött és ennek érdekében szükségesnek tartotta, hogy 1925-ben az angol fontot a háború előtti aranyparitáson stabilizálja. Azonban ezzel az intézkedéssel a fontot túlértékelték és Anglia nemzetközi gazdasági helyzetében mutatkozó egyensúlyhiányt növelte, miután Anglia versenyképessége gyengült. A termelési költségek csökkentésére irányuló politikája az 1926. évi általános sztrájkra vezetett. Churchill vezetése alatt az angol polgári társadalom a sztrájkot fegyelmezett önkéntes szolgálattal meghiúsította. Ugyanakkor Churchill széleskörű intézkedéseket hozott a munkásság helyzetének megjavítására, fokozatosan kiépítette az angol társadalombiztosítás rendszerét, melynek alapjait egyébként Sir William Beveridge-zsel együttműködve már 1908—1911. években mint liberális kereskedelmi miniszter és belügyminiszter szélesítette ki.

Churchill apja nyomdokain járva eredetileg 1900-ban mint konzervatív képviselő került az alsóházba. Mozgásra, reformokra, hatalomra törekvő heves vérmérséklete azonban hamarosan nagyobb aktivitásra készítette, mint amire akkoriban a konzervatív párt kereteiben módja lett volna. Politikai

érzéke is jelezte, hogy a liberális párté a jövő. A remek vitázót, aki ékes-szólásával hamarosan elfelejtette kiejtési hibáját, a mozgékony szervezőt örömmel fogadta a liberális párt. Az 1906. évi választási küzdelemben már ott látjuk az idősebb Chamberlainnel és a konzervatív párt védvamos imperialista politikájával szemben mint a liberális párt-programm nem egy radikális pontjának szövegezőjét és előharcosát. A választáson a liberális párt páratlan győzelmet aratott, amiben nagy része volt a munkásszervezeteknek. A XIX. század közepétől kezdve lépésről-lépésre fejlődő angol szakszervezetek ekkor lépnek nyomatékkal a politikai porondra. A munkáspárt ugyancsak 10%-át tudta megszerezni a mandátumoknak, de a liberális pártnak nyújtott segítség már befolyással volt a kormányprogramra és annak végrehajtására. A Churchill vezetése alatt álló csoport a reformok motorjává lett, s e téren Sir William Beveridge, mint a munkáskérdések szakértője, már ekkor jelentős szerepet játszott. Beveridge mindig kíméletlen őszinteséggel tárta fel az angol munkásság jelentős részének siralmas helyzetét, folyvást hangoztatva, hogy Anglia el van maradva a szociális törvényhozás terén és egymásután terjesztette elő javaslatait. Churchill kereskedelmi és belügyminisztersége alatt ezek közül nem egy törvényerőre emelkedett. A már régebben érvényben volt baleset- és betegbiztosítás mellé 1908-ban bevezetik az öregségi biztosítást és 1911-ben a világon elsőnek a munkanélküliség elleni kötelező biztosítást országos alapon. Ez már kezdetben az ipari munkásság közel $\frac{1}{5}$ -ére kiterjedt. Az ipari bizottságokról szóló 1909. évi törvény felállította az ú. n. „izzasztó iparokban“ — pl. a ruházati iparban, ahol nagyszámú az otthon dolgozó munkás — és a szénbányákban a minimális munkabérek megállapító bizottságokat. Ugyanekkor bevezetik a szénbányákban a nyolcórás munkaidőt. Az ipari bizottságok a munkabéreknek „tisztességes“ alapon való kiegyenlítése terén az angol ipar önkormányzatának fontos részévé váltak.

Churchill a Lordok Házával a költségvetési jog körül vívott küzdelem kezdetén vette át a belügyminisztérium vezetését. Asquith miniszterelnöksége alatt Lloyd George 1909-ben nyújtotta be az ú. n. „népi költségvetést“, amely az akkori viszonyokhoz képest magas progresszív jövedelmi és örökösödési adókkal kívánta a nemzeti jövedelem eloszlását igazságosabbá tenni. A költségvetést a lordok elvetették. 1910-ben Churchill mint belügyminiszter két általános választást harcolt végig: a januári választáson „a népi költségvetéssel“ győzött a liberális párt és decemberben az alsóház költségvetési jogát biztosította.

A „radikális“ Churchill a világháborút követő években nagyot változott. A bolsevizmus és az európai forradalmi megmozdulások, melyeknek szikrái Angliára is átcsaptak, nem vonultak el Churchill érzékeny politikai szeizmográfja mellett nyomtalanul. A Lloyd George miniszterelnöksége alatt álló háborús koalíció 1922. évi bukása utáni választáson Churchill vereséget szenvedett. 1924-ben már mint pártonkívüli antiszocialista képviselőjelölt lépett fel. A konzervatív és a liberális párt közelálló részeit akarta egyesíteni, de terve nem sikerült és újból megbukott. Ugyanazon év végén mint az újból hatalomra jutó konzervatív párt tagja került be az alsóházba és az 1926. évi általános sztrájkban megnyilatkozó angol alkotmányellenes munkástörekvéseknek nem volt keményebb ellenfele, mint Churchill. A reformoknak, az alkotmányos fejlődésnek továbbra is feltétlen híve, de minden forradalmi törekvést letörni kész, ha meggyőződése szerint minden lehetőt megtett a jogos elégedetlenség okainak kiküszöbölésére.

Pénzügyminiszterségének idejére esett egyébként az angol pénzügyi közigazgatás és a széttagolt, elavult községi adózási rendszer reformja, a jövedelmi adók progresszivitásának további kiépítése, amely magával hozta a munkával keresett jövedelem után fizetett adók csökkenését,

a tartós válságba jutott szénbányák vidékének felvirágoztatását célzó intézkedések, a birodalmi preferenciák és végül a kulcsiparok vámvédelmének megújítása és kiterjesztése. Nemzetközi téren keresztülvitte az Amerikával szemben fennálló háborús adósságok rendezését és a Versailles! békeszerződés jóvátételi részének a munkáskormány által kezdeményezett revízióját. Az Egyesült Államokkal igyekezett megtalálni a nemzetközi pénzügyi politika terén az együttműködést, aminek eredménye Németország, Magyarország és több délkelet európai ország pénzügyi újjáépítésében ugyan megnyilatkozott, azonban a világgazdaság és annak keretében az angol kapitalizmus újjáépítésére irányuló törekvése, melynek perspektíváit Churchill költségvetési beszédeiben oly ékesszólóan vázolta, nem vezetett sikerre és a világgazdasági válságot az angol-amerikai együttműködés nem tudta megakadályozni.

Mikor 1931-ben Anglia kénytelen feladni az arany-standardot és Macdonald vezetése alatt egy konzervatív többségű nemzeti kormány veszi át a hatalmat, Churchill az alsóházban már a konzervatív párt ellenzékének számító szárnyán ül. Mindjobban kiszorul a pártkeretektől, mindjobban egyedül marad — Churchill sosem volt népszerű a politikusok között — hangja mindjobban „a pusztába kiáltó szó”. Érdeklődését fokozottabb mértékben a nemzetközi politika köti le. Beszédeiből és írásából gazdag tapasztalatai és történelmi kutatásai alapján leszűrt bölcsesség hangja csendül ki, ennek világánál igyekszik megvonni a politika és gazdasági fejlődés terén a végzet, a gondviselés és az emberi hatalom közötti határmegyét. Mintha ennek a határmegyének megvonásával igyekeznék hosszú élete eredményeinek és sikertelenségének mérlegét felállítani. Mintha szabadulni akarna az alól a súlyos történelmi felelősség alól, ami őt és az angolokat terheli. Az első világháború után is, mint az angol történelem során oly gyakran, akadtak államférfiak, akik az angol birodalmat fenyegető veszélyeket idejében felismerték, de a közvélemény és a kormány nem hallgatott rájuk. Nem cselekedtek idejében, nem küszöbölték ki idejében a háborúra vezető okokat, amíg aztán Angliára és Európára és az egész emberiségre rázúdult a második világháború kataklizmája.

Churchill élete legnagyobb csalódását abban látja, hogy nem volt képes a józan és igazságos béke megvalósítására irányuló törekvéseinek érvényt szerezni.

„A fegyverszünet megkötésének estéjén Lloyd George-zsal vacsoráztam a Downing-street-i nagy ebédlőben“ — írja 1927-ben a „World Crisis“ harmadik kötetének huszadik lapján. „A falakról Pitt, Fox, Wellington és közöttük — valahogy nem egészen a helyén — Washington nézett le ránk ... A győzelem nagysága és teljessége mélységesen gondolkodóba ejtett mindkettőnk. Távolról sem volt az az érzésünk, hogy a munkát befejeztük. Lloyd Georgeon látszott, hogy új és talán még nehezebb feladatokat lát maga előtt... A német nép kiváló képességeiről, a világ háromnegyedrészé ellen folytatott hatalmas küzdelméről és arról beszélgettünk, hogy a németek közreműködése nélkül nem lehet Európát újjáépíteni.“ Ehhez Lloyd George 1919 március 23-i híres fontainebleau-i memorandumában, amit Churchill mint hadügyminiszter teljes egészében helyeselt és mint ilyet idéz (193. oldal) a következőket tette hozzá: „A lengyel bizottság javaslata, mely szerint mintegy 2—3 millió német lakosság lengyel uralom alá kerülne... előbb utóbb háborúra vezetne. Amit a németekre mondok, az áll a magyarokra vonatkozólag is. Sosem lesz béke Délkelet-Európában, ha a most alakuló kis államok határain belül nagyszámú magyar kisebbség marad ... A jelenlegi helyzetben az a legnagyobb veszély, hogy Németország egyesül a bolsevikokkal — folytatta Lloyd George. — Ha bölcsek vagyunk, olyan békét ajánlunk a németeknek, ami minden józan ember előtt értékesebb, mint amit a bolsevizmustól remélhetnek.“

Churchill Londonban és Párizsban a békekonzferencián fáradhatatlanul javasolta, hogy „Németország részvételével Oroszországot fel kell szabadítani, mert csak így lehet Kelet-Európa újjáépítését és a békét biztosítani.“ Ezekre a szép szavakra 1927-ben már maga Churchill kimondotta az ítéletet

abban a mondatban, amivel a józan békekötésre irányuló törekvések kudarcát beismerte: „szertefoszlott az álom, éreztük, hogy háborgó vizekre érkeztünk és még ma is ezeken a háborgó vizeken hanykolódunk“.

Amint múltak az évek és közeledett a második világháború, Churchill, beszédei, cikkei, memorandumai és könyvei mind szélesebb körben nyugtalanították az angol és az amerikai közvéleményt. Nyilatkozataira néha-néha felneszeit az egész világ, viszont a kormánykörök nemigen hallgattak rá. Sokan azért csalódtak benne, mert nem lett miniszterelnök, sokan még mindig azt tartották róla, hogy szenzációhajhászó, ragyogó tollú műkedvelő, akinek sohasem nő be a fejelágya, aki az események alakulását, sőt, válságok bekövetkezését is csak azért kívánja, hogy saját igazát és fontosságát bizonyítsa. A békés megegyezést propagáló Churchillből mindjobban a régi harcos szellem kezdett beszélni. Talán 1932-re tehetjük azt a határt, amelyen áthaladva Churchill egyik alsóházi beszédében megválaszolta Európa sorskérdését: „A legyőzöttek jogos sérelmeit idejében orvosolni kell — olyan kényes és nehéz kérdéseket, mint a danzigi folyosó és Erdély problémája, hidegvérrel és nyugodt légkörben kell megoldani — mert ha nem orvosoljuk a sérelmeket, amíg fegyvereink fölényben vannak, hanem várunk és fokról-fokra sodródunk az idő medrében, amíg újból hatalmas felfegyverzett csoportok néznek egymással farkasszemet, ez annyi, mintha a következő háborút már meg is indítanánk!“

Most itt áll előttünk a hatvankilenc éves Churchill, mint egy Cassandra, aki hatalomra jutott, hogy a megjósolt végveszélyt elhárítsa.

E rövid írásban csak vázlatot rajzolhattunk Churchill hatalmas egyéniségéről. Sok kérdés válaszolatlanul maradt. De hiába igyekeznénk Churchill múltjának minden részletét szorgos kutatással feltárni, hogy a mostani Churchillt megmagyarázzuk vagy jövő fejlődésére fényt vessünk, mert talán minden élő államférfinál jobban bizonyítja a híres Marlborough ivadék, hogy „tempora mutantur et nos mutamur in illis“.

BUDAY KÁLMÁN

A KIS ÁLLAMOK

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN a központi hatalmak ellenfelei a népek önrendelkezési jogát írták zászlójukra, amivel elsősorban a Monarchiát akarták halálosan megsebezni. Ez sikerült is és a háború után részben új, részben megnövekedett kis államok keletkeztek Ausztria—Magyarország rovására. Lengyelország is újra önálló állam lett, a finnek és a balti népek elnyerték nemzeti önállóságukat. Bár a népek önrendelkezési elvét a békeszerződések meghamisították, az akkori európai újjárendezés mégis kedvezett a kis- és középállamtípusnak, ami összhangban állott a szövetségesek által a háború folyamán vallott eszmékkal. A most folyó háborúban a kis államok sokkal nagyobb áldozatot hozták a szövetségesek érdekében. Má Belgium, Hollandia, Norvégia, Lengyelország és Görögország is szenvedő alanyai lettek a háborúnak. És mégis, odaát ma nem lelkesednek annyira a kis államokért, mint az első világháború folyamán. A szövetséges nagyhatalmak váltig hangoztatják, hogy ők írják majd elő a világ rendjét és ha elvben elfogadják is egy a Népszövetséghez hasonló nemzetközi szervezet létesítésé-

nek eszméjét, a megvalósításra szerintük csak egy sokkal későbbi időpontban kerülhet sor. Addig pedig saját kisebb szövetségeseiknek alig akarnak komoly befolyást biztosítani a világpolitika irányításába.

A tengely oldalán sem alakult ki még világos kép a kis államoknak szánt szerep tekintetében. Az 1940 szeptemberében kötött háromhatalmi egyezmény első pontja értelmében Japán elismeri és respektálja Németország és Olaszország vezető szerepét az új európai rend megalkotásánál. A második pont ugyanezt Japánnal szemben ismeri el Kelet-Ázsiában. A kis államoknak a vezető nagy államokhoz való viszonyáról újabb intézkedés nem történt s ilyesmiről csak különféle elszórt államférfiúi, publicisztikai megnyilatkozásokból, vagy a háborús gyakorlatból tudunk. Szó volt ugyan egy európai státúmról, amely a kis államok helyzetét lett volna hivatva tisztázni, ez azonban nem jelent meg. Kétségtelen, hogy mindenféle nemzetközi konstellációban mindenkor voltak vezető államok, anélkül azonban, hogy ez a tény befolyásolta volna a nem vezető államok nemzetközi jogi helyzetét. Abból a körülményből viszont, hogy a vezetési igény egy nemzetközi okmányban van lefektetve, azt lehet következtetni, hogy a vezető és vezetettek közötti viszony nemcsak egy adott, de változható politikai helyzet természetes folyamánya, hanem állandó rangbeli különbség. Az európai státúum gondolata valószínűleg azért vetődött fél, hogy ezt a kérdést a kis államok teljes megnyugtatására lehessen tisztázni.

A szövetségesek oldalán tulajdonképpen Churchill angol miniszterelnök ez évi március 21-én tartott rádióbeszéde váltott ki élénkebb diszkussziót a kis államok jövő szerepéről. Churchill ekkor többek között ezt mondotta:

„Úgy tetszik, érdemes rajta gondolkodni, hogy a nagyhatalmak mellett ne létesítsünk-e államsoportokat vagy államszövetségeket. Ezek az államsoportok a maguk választotta képviselőjük útján nyilvánítanak kívánásaikat és terjesztenék elő eszméiket. Az európai tanács tehát a nagyhatalmak és az államsoportok képviselőiből állana.“

Bizonyos, hogy a kis államok, főleg a semlegesek nem voltak elragad-¹tatva attól a gondolatától, hogy nekik majd az európai tanácsban ne legyen önálló szavuk, hanem csak egy államsoporton belül érvényesülhessenek. Churchillt elgondolásánál azonban aligha a kis államok lebecsülésének szándéka vezette, ő a kis államok politikai értékét és befolyását ezzel nem leszállítani, hanem ellenkezőleg, hatásosabbá tenni akarta. Végre is egy nemzetközi szervezet keretében a tagállamok politikai hatalma még nem veszi el jelentőségét. Márpedig a kis államoknak külön-külön igen csekély a hatalmuk, míg államsoporttá vagy államszövetséggé alakulva, hatalmi szempontból esetleg már egyenrangúakká válhatnak a nagyokkal. Sir Stafford Cripps angol miniszter ez évi áprilisában erre egyébként világosabban utalt, kijelentve, hogy a kis országok összefogására azért van szükség, hogy a nagyokkal szemben könnyebben megvédhessék önállóságukat. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy az angol államférfiak a kis államokat első-sorban azért akarják államsoportokba szervezni, hogy ezek mindenekelőtt a Szovjet-Únióval szemben tudjanak nagyobb súllyal fellépni. Bármennyire igyekeznek” is az angolszászok a Szovjet-Únióval megegyezni, bármennyire hangoztatják is, hogy annak részt kell majd vennie a világ jövő igazgatásában, a szovjet igazi szándékaival nincsenek tisztában, amiért is telve vannak bizalmatlansággal vele szemben. Ezért szeretnének ők Európában a kis államokból erős súlypontokat létesíten. A kérdést a vita folyamán úgy is állították be, mintha a tengely ellen irányulna. Ez azonban alig hihető, mert hiszen a szövetségesek elgondolásában a tengelynek nem lenne olyan súlya, hogy ilyen elővigyázati intézkedésekre szükség lenne.

A nagy port nem is annyira Churchill nyilatkozata verte fel, mint inkább a „Times“ többszöri állásfoglalása, amellyel azt a benyomást keltette, mintha ez a tiszteletreméltó angol újság a kormány nézetét fejezné ki. 1943 márc. 23-án, tehát két nappal Churchill beszéde után ugyanis cikket közölt „Nagy és kis nemzetek“ címmel. Ebben mindenekelőtt rámutatott arra, hogy a fegyverkezési és közlekedési technika mai fokán a semlegesség elvesztette értékét és nem nyújt többé biztonságot, majd részletesen foglalkozott a kelet európai helyzettel:

„Míg a kelet európai biztonság megszervezése világot átfogó törekvések feladata lesz, addig a katonai és politikai hatalom magvát ezen a területen Oroszországnak kell alkotnia, amely Németországtól keletre egyedül rendelkezik azon ipari lehetőségekkel, amelyek erre a feladatra képesítik.“

A Times szemüvegén át nézve Churchill nyilatkozatát úgy is lehetett értelmezni, mintha ő a kis államok csoportjait orosz vezetés alá akarná helyezni, vagyis a Szovjet-Únióknak kiszolgáltatni. A valóság ezzel szemben az, hogy inkább magának a „Times“ -nek álláspontjához tartozik a kis államok leértékelése. Már Churchill beszéde előtt március 10-én foglalkozott a kis államok kérdésével éspedig azok szempontjából még elutasítóbb hangon, mint említett fenti cikkében.

„Kelet-Európában — írta — csak akkor lesz biztonság, ha ez a terület Oroszország katonai hatalmára támaszkodik ... A két háború közötti idő eseményei bebizonyították, hogy sem a kis államok bármiféle csoportja, sem a nyugati hatalmak csoportja egy nemzet számára sem képes biztonságot teremteni.“

Majd rendkívül lekiacsiyölög nyilatkozik a cikk bizonyos elvek felállításáról, hipotetikus kötelezettségek vállalásáról, a konzultáció és együttműködés szervezetről, végül kijelenti, hogy Kelet-Európában csak megfelelő katonai és gazdasági hatalom képes biztonságot teremteni. Az oroszok katonai teljesítményei pedig szerinte bebizonyították, hogy nélkülük ilyen szervezet egy pillanatig sem állhat fenn.

A Timesnek ez a meglepő állásfoglalása két okra vezetendő vissza. Mindenekelőtt arra a törekvésre, hogy a szovjet bizalmát a szövetségesek számára megnyerje és egyben meggyőzze Moszkvát arról, hogy a világ újjarendezésénél saját érdekében kell mai polgári szövetségeseivel együttműködni. Mindkét törekvés az angolszász vezetőknel és a közvélemény nagy részében is megvan, azzal a különbséggel, hogy ők nem hajlandók a szovjetnek olyan messzemenő engedményeket tenni, mint a „Times“. Egyébként éppen az a rossz visszhang, amit a lap fejtegetései a közvéleményben az óceán mindkét partján keltettek, indította a londoni kormányt arra, hogy kijelentse, miszerint ez az újság az ő saját véleményét fejezi ki, nem pedig az angol kormányét. Sőt voltak olyan félhivatalos jellegű megnyilatkozások is, amelyek szerint a „Times“ tulajdonképpen a szovjet felfogását adta vissza.

A másik ok, amelyre a Times állásfoglalása visszavezethető, ideológiai jellegű és összefügg egyik vezércikkirőja, E. H. Carr tanár felfogásával.

Carmak mint a nemzetközi politika tanárának és mint publicistának bizonyos fokú befolyása van az angol közvéleményre. 1942 márciusában jelent meg egy könyve „A békefeltételek“ címmel, amely az angolszászoknál nagy figyelmet keltett. Ebben a munkájában a nagyhatalmak vezetőszeropét követeli^ amelyet szerinte a kisebbeknek minden további nélkül el kell ismemiök. A népek önrendelkezési jogát csak Nyugat-Európában tartja megvalósíthatónak, de nem Kelet-Európában, ahol a kis népeknek egy kívülálló tekintélyt kell elismerniük. Carr nem hagy kétséget abban a tekintet-

ben, hogy melyik legyen ez a tekintély. Teljesen a Times szellemében, Oroszországnak akarja itt a vezető szerepet juttatni.

A kis államoknak szánt eme szerep az érdekelt kormányok és egyéb politikai tényezők részéről nem maradt állásfoglalás nélkül. Persze az itt ismertető nyilatkozatokban nem történik utalás arra, hogy azok mennyiben vonatkoznak Churchillre és mennyiben a „Times“ felfogására, bár tartalmukból erre bizonyos fokig mégis lehet következtetni. A londoni holland külügyminiszter sietett válaszolni a „Times“-nak és többek között ezeket írta:

„Sokszor halljuk, hogy a nagyhatalmaknak joguk van az utolsó szót kimondani, mert ők hoztak legtöbb áldozatot... A kis államok jelentőségét azonban nem szabad lebecsülni... Tisztában vagyok vele, hogy gyakorlati szükségből engedményeket kell tennünk. Azonban ezeknek engedmény-jellegét mindenkor el kell ismerni és nem szabad azt hinni, hogy a másik félnek megalapozott jogáról van szó. A demokráciáért folytatott harcunk nem egyeztethető össze az olyan felfogással, mely szerint az államok egy kisebb csoportjának előjogai vannak.“

Spaak, a londoni belga kormány külügyminisztere még mielőtt ez a diskusszió megindult volna, leszögezte álláspontját ebben a kérdésben:

„A jelen háború után egy nemzet sem fogja az elzárkózásban megtalálni a biztonságot és jólétet. Az államok abszolút szuverenitása, a gazdasági elzárkózás és a politikai semlegesség idejémúlt elvek... Belgium hajlandó lesz Hollandiával és Franciaországgal szűkebb kapcsolatba lépni.“

A norvég kormány Londonban megjelenő orgánuma, a „Norsk Tidende“ nem zárkózik el az együttműködés elől. Szerinte:

„A jövő nemzetközi együttműködés egyik feltétele, hogy a kis államok feladják semlegességüket. A kis államok hajlandók az együttműködés érdekében jogokat és kötelességeket vállalni.“

Hasonló szellemben nyilatkozott Hambro, a norvég parlament elnöke is, aki azonban állást foglalt az ellen, hogy a háború utáni elrendezésnél figyelmen kívül hagyják a norvég menekült kormány álláspontját. A londoni lengyel kormány szintén bizalmatlanul áll minden olyan javaslattal szemben, amely a kis államokat teljesen a nagyhatalmak parancsának vetné alá. Raczkiewicz lengyel államelnök síkra szállt ugyan a kelet-európai államtömb létesítése érdekében, belőle azonban a Szovjet-Úniót ki akarja hagyni.

Érdekes, hogy az Egyesült Államokban is állást foglaltak e kérdésben és pedig a kis államok jogai mellett. A New-York Times a londoni Times cikkére reflektálva ezeket írta:

„Az amerikai felfogás nem kedvező olyan javaslat számára, amely a kis államokat elárverezni hajlandó, hogy általa Oroszország bizalmát és közreműködését megnyerje.“

A kis államok jövő szerepe azonban nemcsak elméleti vita tárgya, hanem bizonyos fokig már a gyakorlati politika és a diplomácia síkjába is került. Függetlenül a nagyhatalmaknak erre irányuló törekvésétől, sőt bizonyos fokig az egyik nagyhatalom, a Szovjet-Únió akarata ellenére bontakozik ki mind határozottabb formában az északi államok blokkjának a gondolata.

Egy svéd sajtóorgánum, a „Svenska Dagbladet“ a „Times“-szal szemben kihangsúlyozza Svédország nemzeti szabadságát és utal arra, hogy a svéd közvélemény nem hajlandó bármit is feladni, ha ennek fejében nem kap valóságos biztonságot nyújtó ellenértéket. Ugyanakkor az északi blokk eszméje mindinkább tért hódít Svédországban. Ennek a skandináv blokknak jegyében történnek például azok a megnyilatkozások, amikben még az uralkodóház tagjai is résztvesznek és amelyek fokozottabb együttérzést mutatnak

Norvégia irányában. A skandinávizmus előharcosai egy államszövetséget óhajtanak létesíteni közös diplomáciával, közös had- és külügyi politikával. Emlékeztet, hogy 1939 őszén a négy északi állam államfői Stockholmban találkoztak, hogy külpolitikájukat a közlő veszélyre való tekintettel közös nevezőre hozzák. A finn-országi háború után azonban a Szovjetunió élesen állást foglalt egy skandináv védelmi szövetség ellen. Figyelemreméltó, hogy ez a gondolat nemcsak Svédországban, hanem a hadviselő Finnországban is lelkes hívekre talált. A finn közvélemény mind többet foglalkozik vele. A finn parlament külügyi bizottsága a finn külpolitikáról adott véleményében többek között erősen kihangsúlyozta Finnország északi orientációjának szükségességét, mégpedig azzal az indokolással, hogy a háború folyamán a kis államoknak mind nagyobb gondot okoz jövőjük kérdése.

A londoni norvég kormány különböző megnyilatkozásainál egy európai együttműködésre helyezi a fő súlyt és szükségesnek tartja, hogy a nyugati hatalmak a Szovjet-Unióval állandóan együttműködjenek.

Az északi blokk egyelőre még a vita stádiumában van. Konkrétabb formát Ötött egy középeurópai és egy Balkán-blokk eszméje a londoni emigráns kormányoknál. Nyilvánvaló, hogy főleg az angol diplomácia dolgozik, illetve illeget dolgozott annak érdekében, hogy az egymással nem éppen jó viszonyban volt délkeleteurópai és középeurópai kisebb államok kormányait közelebb hozza egymáshoz abból a célból, hogy két államszövetségnek vessék meg az alapját. Ennek a törekvésnek nem is maradt el az eredménye, mert két diplomáciai okmány jött létre Londonban, amelyek a közép- és délkelet-európai jövő elrendezés alapjai lettek volna.

1942 január közepén hozták nyilvánosságra Londonban azt a szerződést, amelyet a londoni jugoszláv és görög kormány kötött azzal a határozott céllal, hogy az egy későbbi Balkánunió alapjául szolgáljon. A szerződésben többek között a következő megállapodásokat kötötték, illetve a következő megállapításokat tették:

Magától értetődő, hogy ha a balkán államok függetlenségét és békéjét biztosítani akarjuk, „a Balkán a balkáni népeké“ elvnek kell érvényesülnie. Közös katonai szerv létesítendő, amelyben az egyes szövetségesek vezérkari főnökük által lesznek képviselve. Ez fogja a nemzeti hadseregek közös vezérkarát alkotni. Londonban egy állandó közös hivatal állítandó fel, amely politikai, pénzügyi és katonai kérdéseket fog intézni. Szó van a szerződésben egy vám- és valutaunióról. Később más államok is csatlakozhatnak az unióhoz.

Egy héttel később egy másik, hasonló szerződést hoztak nyilvánosságra» amelyet a londoni cseh-szlovák és lengyel kormány kötött ugyancsak egy államszövetség létesítése érdekében. Ebben többek között ez áll:

Államszövetségről (Staatenbund) és nem szövetségi államról (Bundesstaat) van szó. A csatlakozás más államok számára is nyitva áll. Vámunió, közös vezérkar. Külügyi, katonai, gazdasági téren közös politika. Szövetségi szervek létesítése. A szerződéshez a két kormány egy nyilatkozata van csatolva, amelyben ez áll: Lengyelország és Cseh-Szlovákia annak a meggyőződésüknek adnak kifejezést, hogy a Keleti- és Égei-tenger között fekvő európai területnek biztonsága és jóléte elsősorban a most létrejött két államszövetség együttműködésétől függ. (Utalás a jugoszláv-görög szövetségre.)

Semmi kétség sem fér ahhoz, hogy az angol diplomácia, amely e két szerződés mögött állott, Kelet- és Nyugat-Európa között az említett köz- benső területen egy biztonsági övezetet akart létesíteni, amely elméletileg Oroszország és Németország ellensúlyozását célozta, gyakorlatilag azonban Oroszországot akarta Nyugat-Európától távol tartani. A „cordon sanitaire“ kifejezést ezzel kapcsolatban egy későbbi időpontban maga a londoni cseh-

szlovák kormány egyik tagja, Ripka használta. Az elgondolás az volt, hogy a két államszövetséghez a szomszédos kis- és középállamok is csatlakozni fognak és így egy észak-délikirányú tengely alakul ki. Azonban a szovjet-kormány erős akciót indított e kísérlet ellen, minek eredményeképpen a londoni cseh-szlovák kormány eltávolodott a szövetség gondolatától. Egyik tagja, az említett Ripka Hubert ez év tavaszán egy londoni hetilapnak adott nyilatkozatában nyíltan kijelentette:

„A cseh-szlovák-lengyel föderáció egy lépés volt az európai föderáció irányában. Ez a törekvés azonban orosz nyomásra meghiúsult, mert az oroszok ebben egy új cordon sanitaire kezdetét látták.“

A fiatal jugoszláv király is nyilatkozott ez év tavaszán a föderáció kérdésében és bár ő nem tagadja meg a Görögországgal kötött szerződést, mégis erősen eltávolodik a határozott hangtól, amely magát a szerződést jellemzi:

„A szövetségi eszme ideál, amely felé törekednünk kell. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy az máról holnapra elérhető. Mindenesetre szükséges, hogy a balkáni államok gazdaságilag együtt működjenek.“

Az angolszász vezető államférfiak sohasem csináltak titkot abból, hogy a szovjetkormánnyal a háború utáni politikára vonatkozólag meg akarnak egyezni. Hiszen az Egyesült Államok alelnöke, Henry Wallace ez évelején valóságilag megdöbbenette a világot, amikor nyíltan kijelentette, hogy egy harmadik világháború aligha kerülhető el, ha nem sikerül a Szovjet-Unió és az Egyesült Államok között végleges megegyezést létrehozni. A Churchill-féle Európa-terv sem zárta ki ezt a megegyezést és együttműködést, sőt egy közép- és délkelet-európai blokkrendszer sem jelentett feltétlen ellentétet Moszkvával. Hiszen nem arról volt szó, hogy a Szovjet-Uniót elszigeteljék, — számtalan hivatalos megnyilatkozásból éppen az következik, hogy az angolszászok nem akarták ezt, sőt nem is látták volna szívesen, ha Moszkva önkéntesen izolálódik — hanem csak arról, hogy az ő befolyását Európa keléti részén ellensúlyozzák. A moszkvai kormány azonban élesen szembe fordult minden eféle törekvéssel. Ennek volt azután a következménye, hogy a londoni cseh-szlovák kormány és főleg Benes teljesen behódolt a Szovjet-Unió álláspontjának. Míg tehát az angolszász államférfiak és kisebb szövetségeseik egy európai tanácson belül a Szovjet-Unió mellett a kis államok független blokkját akarták megteremteni, addig Benes — szinte azonosan a Times felfogásával — egy kelet-európai államrendszerben a szovjetnek döntő befolyást akar biztosítani. Erre utalt egy a manchesteri egyetem hallgatói előtt tartott beszédében, amelyben kijelentette, hogy a kérdést egyrészt a döntő nagyhatalmak, másrészt a Szovjet-Unió, Lengyelország és Csehország között kell tisztázni. Benesék végül is megszakították a lengyel emigrációs kormánnyal azokat a tárgyalásokat, amelyeket a fennemlített konfederációs szerződés megvalósításának részleteiről folytattak.

Az itt ismertetett anyagból nem lehet végleges képet nyerni arról a szerepről, amely a kis államokra a háború után vár. A különböző törekvésekben és megnyilatkozásokban nem arról van szó, hogy a kis államok nemzetközi helyzete valamilyen általánosan elfogadott elv szerint véglegesen rendeztessék. Mindenki, akit itt megszólaltattunk, az ő saját nemzeti érdekei szempontjából bírálja el a kérdést, és ha egyesek bizonyos általános elveket állítanak is fel, — mint pl. Churchill és Cripps — ebben is csak az ő különleges külpolitikai érdekeik vezetik őket. Ugyanakkor a javasolt megoldások olyan eseményektől, olyan politikai tényezőktől függenek, amelyek még nem következtek be, illetve amelyeknek hatékonyságát egyelőre még nem

ismerhetjük. Ámde mindettől függetlenül fennáll a kis államok problémája, amit a jelen háború az ő szörnyű tragédiáival nagyon is kézzelfoghatólag szemléltet.

A probléma lényege abban áll, hogy a kis államok önállóságukat és fennmaradásukat a világpolitikai feszültségek és összeütközések között is biztosítani akarják. Ennek érdekében őket vagy a világpolitika hullámzásain kívül kell helyezni, vagy pedig annyira megerősíteni, hogy a nagyokkal egyenrangú hatalmi tényezőkké váljanak és megszűnjék az a helyzet, hogy a világpolitikai összeütközéseknek jóformán védtelen tárgyai legyenek. Elméletileg nem nehéz a problémát megoldani. Churchill javaslata — nem Benesé — valóban alkalmasnak látszik arra, hogy a kis államok a nagyokkal egyenrangú hatalmi tényezőkké váljanak. A kis államok blokkjának két irányban is lehetne jótékony hatása. Közvetlenül megerősítené őket, így tehát a nagyok önkényével szemben jobban tudnának védekezni. Ugyanakkor ennek a tömörülésnek az volna a következménye, hogy egy állandóbb világpolitikai egyensúly alakul ki, amely a maga részéről a békés fejlődésnek és így a kis államok függetlenségének is bizonyos fokú biztosítékát alkotja. A sok kis állam az ő külpolitikai tájékozódási szabadságával természetesen hozzájárul a világpolitikai erőviszonyok állandó hullámzásához. Mennél több önálló tényezője van a világpolitikának, annál nagyobb a variálás lehetősége, tehát annál könnyebb egy meglevő egyensúlyt felborítani és így a feszültségek és összeütközések sorozatát előidézni. Ha mármost a kis államok tömböket alkotnak, akkor ezzel az önálló külpolitikai tényezők száma csökken, ami annyit jelent, hogy ugyanakkor minden állam, tehát a nagyok számára is összeszűkül a külpolitikai játszótér. Márpedig mennél kisebb az államok külpolitikai mozgási szabadsága, — manőverezési lehetősége — annál állandóbb a világpolitikai helyzet, annál kisebb a veszély, amely az emberiség békés fejlődését fenyegeti. Ugyanis a külpolitikai játszótér összeszűkülése, egy természetes egyensúlyi állapot kialakulása kényszerként hat az államokra, hogy a feszültségeket és összeütközéseket előidéző kérdéseket megegyezés útján oldják meg.

Elméletileg megvan a lehetősége a kis államok problémájának megoldására és a megoldásnak ez a módja a nemzetközi együttműködést is nagy mértékben fellendítené. A reálpolitikus azonban nemcsak az elméleti lehetőséget látja maga előtt, hanem megfontolja, vajjon lehet-e és milyen úton az elméleti célt elérni. Északon és nyugaton — holland-belga viszonylatban — úgy látjuk, alig van belső akadálya a kis államok konföderációinak. Közép-Európában viszont már az első kísérlet kudarcot vallott. Ennek igen egyszerű oka van. Északon és nyugaton az érdekelt államoknak nincsenek egymás között elintézetlen ügyei. A történelem megoldotta azokat a problémákat, amelyek őket valamikor egymás ellen hangolták. Ha tehát Közép- és Délkelet-Európában is meg akarjuk teremteni azokat az előfeltételeket, amelyek a blokkalakítást lehetővé teszik, szükségszerűen előbb messzeemenően tisztázni kell azokat a kérdéseket, amelyek az egyes államokat egymással szembeállítják. Ez persze már nemcsak elméleti kérdés.

TÖRÖK ÁRPÁD

MEZŐGAZDASÁGI TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS

A MEZŐGAZDASÁGBAN Magyarországon uralkodó patriarkalizmus — különösen kedvezőbb gazdasági viszonyok között — egészen a XIX. század végéig elviselhetővé tette nálunk a társadalombiztosítás intézményének hiányát. Csak amikor a múlt század végén bekövetkezett agrárválság során a gazdák és a lét és nemlét szélére sodródott mezőgazdasági munkásság között a jobbágyság felszabadulása óta mindinkább lazuló kapcsolatok utolsó láncszemei is kihullással fenyegettek, lépett nyomatékosan előtérbe a mezőgazdasági társadalombiztosítás megszervezésének szüksége. A nagy földművelésügyi miniszter, Darányi Ignác érdeme azután, hogy ezt a szükségletet felismerve az 1900. év elején javaslatot terjesztett a képviselőház elé a Gazdasági Munkás- és Cselédsegélypénztárról.

Mind a Darányi javaslata alapján létrejött törvény, mind még az első világháború előtt mezőgazdasági biztosításunknak ezt az. alaptörvényét kiegészítő többi törvényeink — a szociálpolitika akkori felfogásának megfelelően — az önszegély elvén épülnek fel s arra kívánnak módot nyújtani, hogy a gazdasági munkásosztály az állam, a városok, illetve a községek szerveinek közbejöttével „java munkaidejében és nélkülözhető filléreivel magának munkaképtelenség és betegség esetére megélhetését biztosítsa, vagy elhalálózása esetén családjának egy kis tőkét hagyhasson hátra“.

Az említett törvények az önszegély eszméjéből folyóan csupán a gazdasági cselédek, illetve a gépmunkások balesetbiztosítása tekintetében állapítanak meg kényszerítő szabályokat balesetből eredő betegség, rokkantság és halál, valamint nem baleseti eredetű rokkantság és halál esetére pedig csupán önkéntes biztosításra adnak lehetőséget minden 14 évesnél idősebb és 35 évnél fiatalabb gazdasági munkás, cseléd, valamint minden gazdasággal foglalkozó egyén részére.

Mezőgazdasági társadalombiztosításunknak ilyen szabályozása, jóllehet a korábban fennállott helyzettel szemben kétségtelenül fejlődést és javulást jelentett, már az első világháború előtt sem bizonyult kielégítőnek. Eltekintve ugyanis attól, hogy az önkéntes biztosítás, amely a biztosítás gondolata iránt sokkal inkább fogékony ipari munkások körében és a haladottabb nyugati államokban sem vált be, nálunk semmiképpen nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, hiányos volt ez a rendezés főképp azért, mert egyáltalán nem gondoskodott a nem balesetből folyó betegség, valamint az anyaság esetéről.

A gazdasági cselédek betegségi ellátása a gazda és a gazdasági cseléd közötti viszony szabályozásáról szóló 1907. évi XLV. törvénycikk hatálybalépésével némiképp rendezést nyert ugyan, mert e törvényünk „addig is, amíg a gazdasági cselédek betegsegélyezésének kérdése intézményesen szabályoztatok“, a gazdasági cseléd — vele élő felesége és 12 éven aluli gyermeke — betegség esetére való ellátását a megbetegedéstől számított 45 napon át a gazda kötelességévé tette, de a gazdasági munkásosztálynak a gazdasági cselédektől különböző egyéb csoportjai csupán szegénnyjogon jutottak és juthatnak ma is betegségük esetén orvosi és gyógyszer ellátáshoz, illetve kórházi ápoláshoz. (Mindössze az idegen községbeli gazdasági munkásokról köteles a gazda az 1898. évi II. törvénycikk értelmében nyolc napig gondoskodni.)

Érthető, hogy ez a helyzet már ezekben az időkben is sok panaszra adott alkalmat, egyben pedig megkönnyítette a mezőgazdasági társadalombiztosítás hézagainak sokszor politikai okokból kiinduló bírálatát. E két szemszögből kell megítélnünk a képviselőház munkásügyi bizottságának

1907 február havi javaslatát, amelynek alapján a képviselőház utasította a földművelésügyi kormányt, hogy mezőgazdasági munkások és cselédek betegség és baleset elleni kötelező biztosítása tárgyában sürgősen terjesszen javaslatot a képviselőház elé.

A javaslatnak a valórválását megakadályozta azonban szociálpolitikánknak az első világháború előtti erős passzivitása, majd a háború, a forradalmak, az országcsönkítés később pedig a gazdasági világválság. Erre vonatkozólag a tárgyilagosság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy a magyar szociálpolitikának az első világháború után bekövetkezett alakulását lényegesen befolyásolta az ország helyzete. Míg más szerencsésebb országokban az embervédelem gondolatát széles alapokra helyezve intézményesítették, nálunk az államterület Összezsugorodása következtében a politikai és gazdasági helyzet teljesen más vágányokra való átállításából származó nemzeti veszélyekkel kellett küzdelelnünk. Amikor pedig a romok eltakarítása után új építőmunka következhetett, beállott a gazdasági világválság és a magyar mezőgazdaság hosszú ideig nem volt jövedelmező és kétségtelenül nem bírta volna el az újabb szociális terheket. Az a fel fogás viszont, hogy a mezőgazdasági társadalombiztosítást, mint az egész társadalom érdekeit szolgáló intézményt, a közösség áldozatából kell továbbfejleszteni, még nem tudott utat törni.

E körülményeknek kell tulajdonítanunk, hogy mezőgazdasági társadalombiztosításunknak olyan mérvű fejlődése, amelyet a magyarság érdekei kívántak volna, majdnem huszonöt esztendőre megszakadt. Ez idő alatt az önkéntes öregségi, rokkantsági és haláleseti biztosítás úgyszólván teljesen visszafejlődött és az Országos Gazdasági Munkáspénztárnak (a Gazdasági Munkás- és Cselédségélypénztár nevét az 1913. évi XX. törvénycikk megváltoztatta) a működése — miután több mint 10 millió aranykorona értékű tartaléktőkéjét hadikölcsönbe fektetvén, úgyszólván egész vagyonát elvesztette — az inflációs időktől kezdődőleg az önkéntesen biztosítottak érdekeinek lehető megóvására és a kötelező balesetbiztosítás ellátására korlátozódott. Ebben a konzervatív ügykörben azonban ez az intézmény igen tiszteletreméltó tevékenységet fejtett ki s a méltányosság jegyében olyan gyakorlatot fejlesztett ki, amely — nagy előnyére — ma is jellemzi. („Kétes esetekben a fél javára kell dönten!”)

A mezőgazdasági társadalombiztosítás fejlődésében beállott nagy szünet csak 1936-ban, a gazdasági világválság némi enyhülésével ért véget. Előbb a gazdatisztek öregségi, rokkantsági és haláleseti biztosítása (1936), majd a gazdasági munkavállalók öregségi biztosítása és özvegyeinek járadékban részesítése valósult meg (1938—1939).

Mindhárom törvény már a biztosítási kötelezettség elvén felépülő modern alkotás. Mindamellet különösen a gazdasági munkavállalók kötelező öregségi biztosításáról és özvegyeik járadékban részesítéséről szóló törvényben a magyar mezőgazdasági társadalombiztosításban mintegy alaprincípiummá vált egyenlő jog nyert megvalósulást. Így az említett törvények — évi 60 P összegben — ingyenes járadékot juttatnak minden a hatálybalépésükkor 65 (ha tűzharcos 63) évesnél idősebb férfi gazdasági munkásnak és cselédnek, valamint ezek hatvanadik életévüket betöltött özvegyeinek. Ezenkívül járulékl rovás céljára a nyugateurópai országokban jól bevált, a mezőgazdaság adottságainak leginkább megfelelő, az írásbeli eljárást mellőző bélyegrendszer vezetik be, amely egyben lehetővé teszi azt is, hogy a járulékl rovásra előírt időpontok rugalmasan alkalmaztassanak.

Ha az elmondottakon felül figyelembe vesszük, hogy a földművelésügyi kormány az 1939—1942. években a rendelkezésre álló lehetőségek korlátai között — a biztosítottak után egységesen egy évre 3 pengő összeg-

ben megállapított baleseti hozzájárulási díjakból — korszerű színvonalra és viszonylag a maximumra emelte a balesetbiztosítás szolgáltatásait¹ és ugyanekkor — a szerzett jogok figyelembevételével — megtörtént a felszabadult területeknek a magyar mezőgazdasági társadalombiztosítás jogszabályai alá vonása (unifikációja) is,² akkor — egészen nagy városokban — előttünk áll mezőgazdasági társadalombiztosításunknak az elmúlt 40 év alatti fejlődése. Csupán azzal a megjegyzéssel kell még ezt a képet kiegészítenünk, hogy a kötelező munkavállalói öregségi (és özvegyi) biztosítás szolgáltatásainak értéke, jóllehet ezek a szolgáltatások éppen alacsony voltakra tekintettel, már a parlamenti tárgyalás alkalmával — parlamentben és parlamenten kívül — igen súlyos támadásokat váltottak ki, a háborús drágulás folytán rendkívül visszaesett. Ugyanez áll a volt csehszlovák biztosításból átvett, illetve az itt szerzett — egyébként jórészt megfelelő fedezet nélkül átvállalt — jogok alapján megállapítható járadékokra is.

Mindezeket egybevetve a következő megállapításokat tehetjük:

1. Kötelező mezőgazdasági balesetbiztosításunk csupán a gazdasági cselédekre és gépmunkásokra terjed ki. (A gazdasági napszámosok, részesek, sommások, erdőmunkások stb. baleset esetére kötelezőleg nincsenek biztosítva. De a kötelezőleg biztosítottak is csak az esetben jogosultak baleseti kártalanításra, ha a gazda tényleg biztosította őket. Ellenkező esetben csak a gazda ellen fordulhatnak kártérítési igényükkel, ami különösen kisgazdák esetében könnyen eredménytelen lehet.)

2. Kötelező mezőgazdasági munkavállalói öregségi biztosításunk csak a férfi gazdasági munkavállalóra terjed ki és ennek a biztosításnak nincsenek rokkantság és árvaság esetére szóló szolgáltatásai.

3. A baleseti biztosítás szolgáltatásai nem érik el, a gazdasági munkavállalói öregségi (és özvegyi) biztosítás szolgáltatásai pedig nem közelítik meg a falusi viszonyokhoz mért relatív létminimumot.

4. Mezőgazdasági társadalombiztosításunknak hiányoznak a betegségi és anyaság esetére szóló szolgáltatásai, ami a faj- és nemzetvédelmi érdekek megfelelő érvényesítését akadályozza.

Ezek szerint tehát mezőgazdasági társadalombiztosításunk nem teljes, integrális, hanem részleges, csonka társadalombiztosítás, amelynek szolgáltatási rendszere nem fedezi teljesen az előforduló kockázatokat.

Ezek a megállapítások egyébként némileg nyílt kapukat döngetnek, hiszen az 1938. évi XII., valamint az 1939. évi XVI. törvénycikk indoklásában maga a földművelésügyi kormány mutatott rá mezőgazdasági társadalombiztosításunk hiányosságaira, a fejlesztés szükségességére és a gazdasági munkavállalói öregségi biztosításnak aránylag szerény szolgáltatásait éppen evolúciós terveivel, valamint a betegségi és anyasági biztosítás szándékolt bevezetése folytán előreláthatólag felmerülő szociális terhekkel indokolta. Szükséges volt mégis erre rámutatnunk, mert bár a földművelésügyi kormánynak az előbbiekből is következőleg feltétlenül megvannak a mezőgazdasági társadalombiztosítás fejlesztésére vonatkozó tervei, de hogy ezek a tervek a közeljövőben a megvalósulás stádiumába jutnak-e, azt természetesen nem tudhatjuk és a tervezett

¹ Bevezette a tehetetlenségi pótlékot, a gyermeknevelési segélyt és gyermekpótlékot, a halált okozó baleset esetén az eddigi egyszersmindenkorra szóló baleseti haláleseti segély helyett, alternatív módon, lehetővé tette baleseti özvegyi és árvajáradék megállapítását, a baleseti járadék legnagyobb évi összegét 434 pengőben, az özvegyi járadék Összegét évi 240 pengőben, az egyszersmindenkorra szóló baleseti haláleseti segély alapösszegét pedig 1200 pengőben állapította meg, amely utóbbi a gyermekek számától függően még progresszíven emelkedik.

² Az unifikáció egyik érdekessége, hogy a cseh impérium alól felszabadult területeken az itt hatályban volt intézményes betegségi ellátás — ideiglenesen az Országos Társadalombiztosító Intézet által ellátottan — továbbra is hatályban maradt.

megoldást sem ismerhetjük. Viszont tény, hogy a mezőgazdasági társadalombiztosításnak 1936-ban örvendetesen megindult fejlődése — bizonyára a háborús viszonyok miatt — törést szenvedett, ami különösen fájdalmas azért, mert a szolgáltatások összege az öregségi biztosításban az 1939 évtől változatlan.

Kérdés ezek után, mi volna a legfontosabb és legsürgősebb teendő mezőgazdasági társadalombiztosításunk továbbfejlesztése terén, illetve időszzerű-e egyáltalán most e kérdés tárgyalása?

Van olyan felfogás, hogy az idő — a mezőgazdaság jövedelmi viszonyaira tekintettel — most legalkalmasabb a mezőgazdasági társadalombiztosítás reformjának megvalósítására, viszont más oldalról olyan állásponttal is találkozunk, hogy ebben a tekintetben mindenesetre meg kell várnunk a békés viszonyok beálltát.

A magunk részéről egyik nézetet sem tudjuk osztani. Ügy véljük, hogy a jelenlegi viszonyok kétségtelenül megnehezítenék valamely nagyobb szabású reform gyakorlati megvalósulását, — ami természetesen nem jelenti azt, hogy egy esetleges reformjavaslatot nem is volna helyes haladéktalanul letárgyalni — de ez semmi esetre sem jelenthet tétlenséget, stagnálást s ezen a téren minden kezdeményezésről való lemondást. Vannak a mezőgazdasági társadalombiztosítás terén nagyobb szervezeti módosítást nem igénylő teendők is, amelyek azonban gyors intézkedést kívánnak.

Erre vonatkozólag — különös figyelemmel a katonai illetve harctéri szolgálatot teljesítő gazdasági munkavállalók érdekeire, — a végleges rendezéshez való átmenetképpen — a következőket tartanók szükségesnek.¹

1. *Szülészeti* segély nyújtását minden az 1938. évi XII. törvénycikk alapján öregség esetére biztosításra kötelezett (18—65 éves férfi) gazdasági munkavállaló házastársának szülése esetére, a biztosításban történt lerovásoktól, illetve a katonai szolgálat igazolásától függően, esetenként 60 pengő, harctéri szolgálat esetén 100 pengő összegben. (Ez számításunk szerint az öregség esetére biztosításra kötelezetteknek tagjaikkal való együttes számát az ország jelenlegi területén 5 millióra becsülve és az említett népréteg szaporodási arányszámát 25%-re értékelve, mintegy 8 millió pengő költséget jelentene.)

2. Az öregségi és özvegyi járadéktörzsnek és legkisebb összegének felemelését a jelenlegi évi 60 pengőről évi 120 pengőre, (összesen kb. évi 12 millió pengő költség.)

3. Az öregségi biztosítás körében megállapítható haláleseti segély legkisebb összegének felemelését 30 pengőről 60 pengőre, hői halál esetén 120 pengőre. (Kb. 800.000—1.000.000 pengő költség.)

4. özvegyi járadék megállapítását az öregségi biztosítás körében az özvegy 60. életévének betöltése előtt is, ha az 6 éven aluli vagy legalább 14 éven aluli gyermek eltartásáról gondoskodik. (Számításunk szerint mintegy évi 400.000 pengő költség.)

5. A felvidéki és kárpátaljai öregségi és rokkantsági járadékosok részére megállapított, illetve megállapítható árvajáradék és gyermekpótlék összegének 200%-os felemelését, amivel megszűnnének a jelenleg gyakran havi 1 pengőt sem elérő árvajáradékok. (Kb. évi 150.000 pengő költség.)

6. Állandó jellegű, vagy egyszersmindenkorra szóló rendkívüli segély megállapítását olyan esetekben, amidőn valamely törvényes feltétel hiányában öregségi illetve özvegyi járadék nem állapítható meg, de családvédelmi vagy szociális tekintetek (több kiskorú gyermek eltartásáról való gondoskodás, munkakézséges, érdemes gazdasági munkavállaló rokkantsága, stb.) a járadék megállapítását különösen indokoltá teszik, vagy a törvényes rendelkezések alapján megállapítható járadék felemelése

¹ A végleges rendezés módja tekintetében, éppen a mondottakra tekintettel tartózkodtunk az állásfoglalástól. Kétségtelennek tartjuk azonban, hogy ez a szabályozás csupán a meglévő és jól bevált intézményekre tekintettel, a mezőgazdaság sajátosságainak megfelelően történhet meg. Az itt javasolt összegeket természetesen a drágulással arányosítani kellene.

az említett okokból különösen méltányosnak látszik. (Rendkívüli segélyekre évi 1 millió pengőt fordítanánk.)

7. Betegségi segély megállapítását olyan esetekben, amidőn valamely gazdasági munkavállaló családja a családfő, vagy a harctéri szolgálatot teljesítő családfő által eltartott valamely családtag huzamosabb ideig (legalább egy hónapig) tartó betegsége folytán válságos helyzetbe jut. A betegségi segély összegét 60, két hónapot meghaladó betegség esetén legfeljebb 120 pengőben állapítanánk meg azzal, hogy ha a gazdasági munkavállaló legalább három 14 éven aluli eltartásáról gondoskodik, a betegségi segély összege egy hónapot meghaladó betegség esetén 120 pengő, két hónapot meghaladó betegség esetén 200 pengő lenne. A betegségi segély ilyenképpen — a családvédelem jegyében ideiglenes megoldásként — pótolná az intézményes betegségi ellátást. (Betegségi segélyekre évi 1,650.000 pengőt irányoznánk elő: így hozzávetőlegesen 20—25.000 esetben tudnánk évente betegségi segélyt nyújtani.)

Az i—7. pontban említett szolgáltatások, illetve ezek költségének figyelembevételével az 1936. évi XXXVI. törvénycikkkel Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet (OMBI) elnevezést nyert volt Gazdasági Munkáspénztárnak — a balesetbiztosítás itt nem érintett (aránylag megnyugtatóan rendezett) szolgáltatásain felül — maximálisan mintegy évi 25 millió pengő kiadás merülne fel. Ebből a kiadásból — a jelenlegi keretek között folyósított járadékokra és haláleseti segélyekre — hozzávetőlegesen 7 millió pengő van a rendelkezésre álló bevételekből biztosítástechnikailag fedezve. (Az OMBI kötelező munkavállalói öregségi biztosítási ágának kerekén évi 20 millió pengő bevételéből a fennmaradó összeg a járadékok fizetését célzó tőkegyűjtést szolgálja.) A fedezendő többlet tehát évi 18 millió pengőt tenne ki.

Az említett költségtöbblet előteremtését a következőképpen képzeljük:

1. Az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet javára megállapított állami hozzájárulásnak (ennek összege jelenleg évi 10,179.000 pengő) évi 10 millió pengővel való felemelésével, vagy — amennyiben ez az út pillanatnyilag nem járható — az állami hozzájárulás emelése helyett az Országos Nép- és Családvédelmi Alap javára megállapított (1943. évre több mint 100 millió pengő összegben előirányzott) költségekből — az Alap által kitűzött nagyfontosságú célokkal teljes összhangban — az első évre 10 millió pengőnek az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet részére való átengedésével.

2. A munkavállalói öregségi járulék jelenlegi összegének (heti 20 fillér) heti 30 fillérré való felemelésével, ami a fennálló gazdasági napszám és egyéb munkabérekre tekintettel nem jelentene az érdekeltekre elviselhetetlen áldozatot. (A rendelkezésre álló adatok alapján a járulékkulcs ilyen felemelése mintegy évi 1,500.000—2,000.000 pengő többletbevételt jelentene.)

3. A még ezek után is hiányzó mintegy évi 8 millió pengőnek a kötelező munkavállalói öregségi biztosítás járuléktartalékalapjából való rendelkezésre bocsátásával.

Erre vonatkozólag az az elgondolásunk, hogy az ilyenképpen a jövőbeli járadékok fedezetében előálló (de mindenesetre csupán a távol jövőben jelentkező) hiányt — minthogy a javasolt intézkedéseket a kérdés végleges rendezéséig legfeljebb azonban három évre tervezzük — összesen 24 millió pengőt, az állam 15 év alatt felkamatolt összegben térítené vissza.

Nem szeretnénk a felelőtlen túlzás bajába esni, ezért nem mondhatjuk, hogy felvetett gondolatok megvalósítását célzó áldozat teljesen jelentéktelen. Úgy véljük viszont, hogy négy milliárdot meghaladó költségvetésnél 12 milliós tételnek valamely nagyfontosságú nemzeti érdek megvalósítását szolgáló beállítása nem ütközhet elháríthatatlan akadályba.

Az illetékes tényezők kedvező állásfoglalását egyébként annál is inkább remélhetjük, mert legújabb szociálpolitikánk nagyvonalú célkitűzése szerint — amint ez a Nép- és Családvédelmi Alapról szóló törvényből kitűnik — a magyar állam a leginkább támogatásra szoruló néprétegek felemelését kifejezetten saját feladatának tekinti. A sürgős eljárásnak sincs akadály, mert

a kivételes hatalomban nyert felhatalmazás alapján a szabályozás rendeleti úton is megtörténhet.

Mezőgazdasági munkásságunk érdemes része — tehát túlnyomó nagy többsége — a javasolt segítséget feltétlenül megérdemli és bizonyosak vagyunk benne, hálás lenne érte. A cselekvés pedig — a nagyobb költségvetési megterhelést és szervezeti módosítást igénylő átfogó reformot előkészítve — nemcsak egy népréteg boldogulását, nemcsak a keresztény humánus követelményeit szolgálná, hanem a társadalom nyugalalmát és ezzel, valamint a nemzet erőinek és teljesítőképességének fokozásával az egész nemzeti társadalom nagyfontosságú érdekeit is.

EMBER GYÖRGY

MAGYAR KLASSZICIZMUS

A MAGYARSÁG nagy építő korszakai közepette különösen jelentős szerepet játszik a XIX. század első fele, amely a klasszicizmus jegyében alkotott. Érdekessége egyfelől az, hogy alkotásai egy évezred építő munkájából legépebben maradtak reánk, mert ez az időszak napjainkhoz aránylag közel fekszik, másfelől, mivel épségénél fogva leginkább hivatott megmutatni, hogy az európai építéstílusok a hazai építészetben miképpen kaptak sajátos ízt és zamatot. S ez az átmásulás már csak azért is sokat mond, mivel, akárcsak korábban, ezidőben is még többnyire idegen eredetű mesterek építettek, s közöttük ritkák az olyan magyarok, mint Ugray László, Péchy Mihály, Török Pál, Dankó József, Éltető Péter, Alföldy Antal. Mindennek ellenére a magyar klasszicizmus lényegében más, mint az osztrák vagy a bajor, a cseh vagy a porosz, a francia vagy az olasz. A nagyobbára lajtántúli mesterek itt másként alkottak, mint kortársaik, akik szülőföldjükön maradtak. Így nyilvánvaló, hogy az építészeti alkotás művészeti, jellegét mennyire befolyásolják a föld, amelyen az építész terem, amelyből építőanyagát veszi — s az emberi élet, amelynek számára alkot. Képeket és szobrokat távoli országokból is át lehet költöztetni, — s az ilyen művészeti behozatal döntően befolyásolhatja az ország művészetét — az építészetrel másképpen áll a dolog.

De a 100—150 év előtti magyar építészet tanulmányozása más tekintetben is érdekes tanulsággal szolgálhat a művészettudománynak. Bécestől nyugatra a klasszicizmus formavilágát már az 1800 utáni években erősen befolyásolja az archeológiai ismeretek tágulása és kimélyülése: Napóleon építészetére, mint a bajor és porosz királyokéra roppant hatással volt a görög-római építészet tudományos feltárása és az eredmények metszetekben való közreadása, úgy annyira, hogy a régi részletformák szabatos utánzása valóságos törvénnyé vált. Ez azzal az eredménnyel járt, hogy míg maguk az építészeti művek szárazakká, pedánsan unalmasakká váltak, a szerzők formaalkotó készsége elsorvadt, addig a magyar klasszicizmus távolról sem érzi meg ezt a hatást, mert a mesterek itt az antikos formákat teljes művészi szabadsággal használják fel, a maguk arányérzésének megfelelően módosítják, s ami talán legfontosabb: azokat egy még bőségesen áradó térérzésből fogant alkotásaiknak körülzárására, tagolására használják fel és nem a részletformákból indulnak ki, hanem a térdgondolásokból és azok megvalósításából. Mőd felett érdekes volna tehát e különbség okainak felderítése, nevezetesen annak kimutatása, hogy a vezető mesterek, Pollack Mihály és Hild József maguk is így alkottak. Ők Itáliában azoknál a késő barokk mestereknél nevelkedtek, akik a részletformákkal még szabad művészi viszonyban állottak és a barokk

térformálásnak igazi mesterei voltak s így őket utánozták. Sokatmondó az a körülmény is, hogy Pollack Mihály kortársa, Gilly, aki Berlinben hasonlóra lett volna hivatva, mint nálunk Pollack, korán elhunyt, s helyét a következő generáció fiatal képviselője, Schinkel vette át, aki már iskolamesteri módon alkalmazta az archeológia eredményeit.

De e kor építészetének van még egy érdekes vonása, t. i. az, hogy a városokban földesúri kastélyokon megvalósult klasszicisztikus forma minő feltűnő hatást gyakorolt falusi építészetünkre, a falvak kismemesi és paraszti építőire. Közismert, hogy egyes tájakon, a Nyírségen, a Nagy- és a Kiskunszágon valóságos kultusza volt a görög-római oszlopformáknak, a provinciálisán naív utánzástól a szinte szabatos, görögös formáig. Valószínű, hogy a latinos kultúrájú kismemesség, mely a jogélet és a poézis terén a klasszikus eszményeknek hódolt, az építészetben is tudatosan kereste e szellem formáit. A falu egyszerűbb népét viszont a klasszicizáló formák szépsége erősen megragadta és megihlette.

Ezért a magyar klasszicizmus építészetének problémája művelődésünkben igen nagy fontossággal bír. Így csak a legnagyobb elismeréssel adóztatunk a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy Budapest Székesfőváros 1933. évi művészettörténeti díját e művészet tisztázására fordította s a díjat Zádor Annának és Rados Jenőnek ítélve, munkájukat most közre is adta.¹ Örvendetes meglepetés volt e könyv megjelenése, mivel Akadémiánk művészeti kiadványokkal ezideig nem kényeztetett el — ilyen terjedelmű, ilyen gazdag kiállítású könyvet alig adott közre — s szép, hogy ezt a kezdeményezést éppen a nagyfontosságú klasszicizmus építészetének szentelte. Úgy tetszik, hogy Akadémiánk választása is sikerült volt, mivel a szerzők igen sok tekintetben szinte a tökéletesség határán mozgó művet alkottak. Kétségtelen, hogy a szóbajövő anyagot úgyszólván enciklopédikus teljességben nyújtják, amit bizonyít az, hogy hiába kerestünk a tárgykörbe tartozó olyan építészeti műveket, amelyről szó ne esnék, illet nem tudunk találni, mert a szerzők páratlan szorgalommal kutatták fel az anyagot és ismereteink szerint úgyszólván teljeset nyújtanak. Az ilyen összefoglaló munkának pedig talán ez a leglényegesebb követelménye. Az egyes épületek építéstörténetének közlésében, azok esztétikai méltatásában elmennek addig a józanság szabta határig, amelyet a könyv keretei megkövetelnek és megédesnek: több már szétfeszítené e kereteket.

De amint e tekintetben helyes arányérzékkel dolgoztak, más tekintetben a tárgyalás határait érzésünk szerint némileg túl szűkre szabták. Művészettörténetileg teljeset nyújtottak, viszont a művészettudomány szempontjából talán egy kissé tágabbra nyithatták volna érdeklődési körüket. A magyarságismeret célkitűzései szempontjából érdemes lett volna hangsúlyozottabban rámutatni e kor építészetének több tekintetben jelentős összefüggéseire. A magunk kutatásaiból például az az érdekes tény derült ki, hogy bár a magyar klasszicizmus művelői nagyjából német művelődési területről jöttek, a stílus nagy formaadása nálunk sokkal inkább függ össze a XVIII. századvégi olasz építészetrel, egyes rejtettebb vonatkozásokban az angol klasszicizmussal, mint az ausztriaiával vagy a németországgal. E feltűnő jelenség magyarázatát abban lelhetjük, hogy a kor hangadó építésze hangadó zsenialitása folytán Pollack Mihály volt, aki művészetének alapjait Milánóban alkotó mostohabátyjának, Leopoldo Pollacknak műtermében, az olasz késői barokképítészet közepette szerezte meg, ennek szellemében alkotott és döntően befolyásolta a vele együttműködő, kisebb képességű építőmesterek művészetét.

¹ Zádor Anna és Rados Jenő: A klasszicizmus építészete Magyarországon. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest, 1943. 428 lap, 16 szövegábrával, 48 tábla, 230 képpel, 1 térképmelléklettel.

Művészettudományi, avagy ha tetszik, művelődéstörténeti szempontból kívánatos lett volna tehát, ha nemcsak elszórt megjegyzésekben, hanem célszerűbben és plasztikusabban egy külön fejezetben behatóan kaptuk volna a hazai klasszicizmus és a kor európai építészetnek összehasonlítását és így a szerzők kidomborították volna annak magyar jellegét is.

Végül pedig, mintegy befejezésül, a 40-es évek végén a klasszicizmussal szemben jelentkező bíráló álláspontra is rá lehetett volna világítani, nevezetesen arra, amelyet gróf Széchenyi István a „Pesti por és sár” című, kevéssé ismert művében, a tőle megszokott, mélyről jövő gúnyorossággal fejtett ki és amely Kossuth és Hunfalvy egyes kritikai megjegyzéseiben is élesen megnyilatkozott. Ez — úgy véljük — a művét szépen lekerekítette volna.

Az ismert művészettörténeti és tudományi állásponttal magyarázható, hogy Zádor és Rados művükben a klasszicizmus népi ágazatáról nem szóltak. A művészettudomány ugyanis a nép művészetét nem tartja teljes értékű művészetnek, mert nem minősítheti egyéni művészi alkotásnak és benne, inkább közösségi művet lát. Épp ezért az Akadémia kiadványát legalább részben igen szerencsésen egészíti ki Miskolczy Lászlónak és Vargha Lászlónak a vele szinte egyidejűleg megjelent kötete: A Nagy-kunság vidéke népének építésze.¹

E szép munka kitűnő fényképfelvételei a legjobb bizonyossággal szolgáltatnak, hogy a görög-római nyomdokon haladó úri és városi építészetünk milyen nagy hatással volt a kor falusi építészetére. Írás közben nemcsak az abádszalóki és tiszaderzsi úriházak remek oszlopai lebegnek szemünk előtt, hanem egyes apró művek is — elsősorban épp ugyanezen és távolabbi községek szerény paraszti lakóházai — megmutatják ezt a hatást. Az érdekes azonban, hogy míg az úriházakat nyilván tanult mester alkotta, akinek többé-kevésbé határozott ismeretei voltak a stílus aránytörvényeiről és azokat követte is — addig a falusi mivesek a maguk ízlésére szabadabban formáltak, például az oszlopot feltűnő nyúlánksággal építették meg, mert érzésük szerint ez szebb volt.

Egymás után lapozva e két könyvet s tanulságaikat felmérve, a bírálaton túl még egy újabb, aktuális szempont is felvetődik. A magyar klasszicizmus másfél évtizede erősen vonzotta e sorok íróját és pedig nyilván azért, mert polgári egyszerűségét, emberi szerénységét, amely egykoron erősen átszínezte a magyar városok képét, közelállónak érezte napjaink építészeti íráskarához. A Zádor—Rados könyv többszáz képét nézve, avagy a kor megmaradt épületeit a valóságban szemlélve, az 1850—1910 közötti két emberöltőnyi idő egész más szellemű, általában hivalkodó, hamis pompájú, a városképbe bántó és fásztó nyugtalanságot hozó építészetét még fájóbbnak, még idegenszerűbbnek, tőlünk igen távolállónak érezzük, örvendetes volna, ha az Akadémia kiadványa az építetőkötet is meggyőzné arról, hogy az építésbeli egyszerűség egykoron a jólneveltség kötelező erejével bírt s hogy helytelen dolog a szomszéd háztól mindenáron elütőt, a sorban feltűnőt emelni. Olyasmint ez, amiről le kell szoknunk és amitől vissza kell térnünk az egyszerűséghez, mint igazi építészeti hagyományunkhoz — ahhoz az egyszerűséghez, amelyre ma minden jelesebb építészünk tudatosan törekszik. De erre oktat Miskolczy—Vargha könyve is, amelynek kitűnő képeiből népünk építésze fehéren sugárzik felénk. Ez a művészet közel áll szívünkhöz, nemcsak mivel a magunk népének alkotóerőiből fakadt, annak formaalakítását testesíti meg, hanem azért is, mert a szükségletek okszerű, józan kielégítésében, anyagszerűségében, a nagy átfogó fonnák keresésében a külsőséges

¹ Miskolczy László és Varga László: A Nagy-kunság vidéke népének építésze, Padányi Gulyás Jenő előszavával. A Magyar Ház Barátai kiadása, Budapest, 1943. XLVIII. 144 lap. 40 szövegábrával, 138 képpel, 6 térképpel.

díszítések alkalmazásának kerülésében formailag is közeláll hozzánk. A kötet egyik bírálója, az előszóban dicsérő-jelzőként használt szavakhoz kapcsolódva írta, hogy e képek egy fontos emberi élményünkről: „tárgyilagosságunkról” tesznek tanúságot. A kívülállók aligha sejtik, hogy e kétfelől is eredő azonos megállapítás a korszerű építészet magyar művelőire mennyire megnyugtatólag hatott. Sokan igyekeztek a korszerű építészeti törekvéseket a falu jellegzetes magyar törzsű építészetével szembeállítani. Voltak, akik egyenesen magyartalansággal vádolták azokat, akik szívükre és eszükre hallgatva építészeti munkásságukban napjaink életét kívánták szolgálni és nem voltak hajlandók azt az álromantikát művelni, amely századunk eleje óta különböző formában divatos volt, de amelyben többnyire csak kevésbé szerencsés művek fogantak. A magunk részéről két évtized óta hangoztatjuk azt a meggyőződésünket, hogy a modern építészet elvi felfogásai ugyanazokból a gyökerekből táplálkoznak, amelyekből népi építészetünk felvirágozott, örvendetes tehát, hogy ezt a falu építészetének építészkatái is felismerték, és hogy népünk építészetének alapvető jellegét ők is abban a tárgyiaságban ismerték fel, aminek elérése a mai korszerű építészet alapvető célkitűzése.

Mindez, úgy véljük, élesen rávilágít arra, hogy a múlt jobb, behatóbb ismerete hogyan szolgálhatja a jelen alkotó munkáját.

BIERBAUER VIRGIL

SZÍNHÁZI MÉRLEG

A SZÍNHÁZI ÉV akadályokkal indult. Az első bemutatók hangulatát megzavarták a légiriadók, a közönség visszahúzódott s a színészek gyenge házak előtt játszottak. Az ijedelem azonban rövidesen elmúlt s egyszerre olyan színházi konjunktúra támadt, amelyenre másfél évtized óta nem volt példa.

Fővárosi színházaink száma az előző évhez mérten nem csökkent. Az állami színházakon és a Magyar Művelődés Házán kívül 7 műsoros magán-színház működött, nem számítva az orfeum-jellegű, revüket játszó és külterki színházakat. A nagy fellendülés következtében érezhetővé vált a Belvárosi Színház hiánya, amely, úgylátszik, most már végleg filmérdekltség kezében marad.

A *Nemzeti Színház* folytatta az előző évek expanzív színházpolitikáját. Az idén ismét négy színházban játszott, az anyaintézetén kívül a Nemzeti Kamaraszínházban, a Pesti Színházban és a Magyar Művelődés Házában. Ezt az expanziót nemcsak az igazgató egyéni ambíciói táplálják, hanem logikus következménye a Nemzeti Színház túlszervezettségének is. A Nemzeti Színház olyan nagyszámú társulatot, helyesebben több szintársulatot szerződötetett Németh Antal igazgatása alatt, hogy ezek foglalkoztatása végett kénytelen állandóan a magán-színházak érdekerületeire is átkalandozni. A színházi nagyüzem nemcsak az egyes produkciók művészi színvonalának csökkenésére vezet, hanem lehetetlenné teszi azt is, hogy magában a Nemzeti Színházban egészséges együttes alakuljon ki. Vannak színészek, akik éveken át nem játszanak egymással s így az összetörődés mint a stílusalakulás leglényegesebb alapfeltétele, számukra lehetetlen.

Árt a színház művészi színvonalának az igazgató többirányú elfoglaltsága is. Németh Antal nemcsak a Rádióban fejt ki rendszeres tevékenységet,

hanem állandóan utazik is és külföldön rendez darabokat. Ezek önmagukban mind nagyon szép és tiszteletreméltó teljesítmények, csak az a baj, hogy az igazgató távollétét a Nemzeti Színház sínyli meg. Ha az igazgató csodálatos munkabírása nem ilyen extenzív módon nyilatkoznék meg, hanem intenzíven a Nemzeti Színház munkájára összpontosulna, akkor a színház művészi színvonala feltétlenül emelkedést mutatna.

A színház produkcióinak a száma az előző évekhez mérten valamivel csökkent. Az idén 6 magyar és 5 idegen újdonságot, 3 magyar és 6 idegen felújítást, továbbá 10 előző évről áthozott műsordarabot, tehát összesen 30 produkciót tartott műsoron. A bérletrendszerben is némi lazulás volt megfigyelhető, s így egyes darabok még a Nemzeti Színházban is 20—30-szor kerülhettek színre. Ezek közül Márai Sándor A kassai polgárok című színműve vezetett 43 előadással. A Kamaraszínház két darabja százas sorozatokat ért meg, A bolond Ásvayné pedig a tavalyi siker után még mindig 171 előadással szerepel a statisztikában.

A bérlet kötöttségét azonban ebben az évben fokozott mértékben érezte a színház, mert a nagy színházi fellendülésben rejlő lehetőségeket nem tudta kihasználni. A bérlőközönség eltorlaszolta a színház iránt érdeklődők útját, s ha egyes darabok több bérletszüneti előadásban jutottak is a közönség elé, még mindig nem tudták kielégíteni a pénztári közönség igényeit.

A bérlet igen helyes szervezkedési eljárás gyengébb színházi években, de feltétlenül káros nagy színházi érdeklődés idején. Káros nemcsak a művelődés szempontjából, mert kizárja a közönség egy részét a színházból, hanem anyagilag is, mert áron alul értékesíti a helyek többségét. A közönség egyik része igazságtalanul előnyös, a mááik igazságtalanul hátrányos helyzetbe kerül, az állam pedig pénzügyileg károsodik.

Ellenvetésül szolgálhat, hogy senki sem érezhette előre a színházi konjunktúrát. Ez igaz, bár a valószínűsége adva volt. De ha már a bérleti kötelezettség szembekerült a váratlan érdeklődéssel, akkor a színházi konjunktúrát még mindig ki lehetett volna használni a magyar és külföldi klasszikusok javára. Amilyen igényes volt ugyanis a műsor a magyar szerzők irányában, olyan hiányokat állapíthatunk meg a klasszikus darabok tekintetében. A Nemzeti Színház pedig csak akkor teljesíti művelődési hivatását, ha mindkét irányban egészséges műsorpolitikát tud folytatni.

Ebben az évben 6 magyar szerző művét kaptuk. A sort Kós Károly Országépítő című regényéből dramatizált színmű nyitotta meg. A jó szándékkal, művészi igényességgel és gyönyörű nyelven írott dráma műfaji göröngyökön bukott el. A 41 esztendő, tehát Szent István egész működését felölelő, terjedős, történelmi regényanyag nem alkalmas színpadi feldolgozásra. Sokkal helyesebb lett volna Szent István életének egyetlen dramatikus mozzanatára építeni a színművet. Így a 11 képre szabdaltnak szövedék rendkívül megterhelte a közönség figyelmét, s csak néhány jelenetben tudott érdeklődést kelteni. A darab előadását a színház részéről azonban nemcsak a nagy írónak kijáró tisztelet indokolta, hanem az a hiány is, amely a történelmi drámában jelentkezik. Modern írónk mindezekig nem találták meg a helyes utat, amely a történelmi anyag érdekes színpadi feldolgozásához vezet. Túlságosan köti őket a tárgyi igazság tudományos tisztelete, nem bírnak kiszabadulni a históriás események epikus hálójából és végül romantikus színpadi eljárások nyomása nehezedik művészi szemléletükre. Az Országépítő előadása azt igazolta, hogy még legkomolyabb írónk sem tudnak megküzdeni ezekkel a gátlásokkal.

Tamási Áron Csalóka szivárványa a kitűnő író egyik legjobb színpadi műve. Naturális salaktól mentes, magával ragadó történet egy öregedő és tudásra vágyakozó kisbirtokosról, aki barátja halála után magára veszi a barát szerepét és ruháit s ebben az idegen életben igyekszik megszerezni mindent, ami valódi életéből hiányzott: a szerelmet és a tudást. De a csalóka szivárvány hazug ragyogása őt is annak az örvénynek az útjára vezeti, amelybe

barátja vetette magát. Az előadás sokat köszönhetett Jávor Pál kitűnő alakításának.

Tamási az az írónk, aki tételesség nélkül, valóban költői eszközökkel tudja mondanivalóját közölni, s ha idővel meg tud szabadulni erősen novellisztikus hajlandóságától és több színpadi gyakorlatot is szerez, legnagyobb drámairónkká válhat, ő hivatott arra, hogy valóban megteremtse a régen vágyott népi drámát, mert benne a népi anyag nem osztálykérdés, nem folklorisztikus látványosság, nem álszocializmussal telített politikai program, hanem valódi költői matéria, amelyet ki tud szakítani osztályjellegű környezetéből anélkül, hogy meghamisítaná a polgári színmű hagyományos szemléletével.

A színház műsorának hasonlóan nagy értéke volt Márai Sándor A kassai polgárok című darabja, amelyben az író öntudatos polgári magatartása jutott el drámai megfogalmazásához. Eszmei és érzelmi zűrzavarral telített korunkban régen beszéltek olyan szépen emberi jogokról és kötelességekről, érzésekről és hivatásról, mint János mester, a darab főhőse, aki elhagyja az elefántcsonttornyot és ölni megy az emberi jogok védelmében. Otthona, családja és műve elpusztul, ő maga is összeomlik, de érvényt szerzett egy eszmének, mert az igazság is csak akkor él, ha kiállunk mellette.

Máraiban nagyobb a téma, mint a megformálás ereje. Kitűnő alakokat farag, de gyakran túlságos célzatossággal mondat velük az örökkévalóhoz címzett sablonos bölcseségeket, mintha félne, hogy a múló pillanat surranásában nem tudja megéreztetni az örökkévalót. Ezek a bölcselkedések rendszerint az alakok fölött lebegnek s az irreális kettősség aztán könnyen feloldja a témában rejlő nagyszerű feszültséget. Ebben a darabjában Márai technikailag sem tudta utólélni a mondanivaló komolyságát és nagyvonalúságát. Egyes jelenetei ugyan valóságos írói bravúrok (mint pl. az első felvonás kvartettje), dialógusai művészi gondnal kicsiszoltak, szerkezetileg azonban a darab hat képre esik szét, amit a mese nem egészen indokol. Az expozíciót is olyan súlyos alakokkal és jelentős mondatokkal indítja el, hogy a főszereplő Somlay Artur kénytelen volt védekezni e szerkesztési tévedés ellen és az első jelenetben ezért tudatosan „ejtette” a szerepet. Ha nem teszi, elvesztette volna a színészi fokozás és a szerepkibontakozás minden lehetőségét.

Galamb Sándor víg színművé, a Hatalom, két barát és két család kapcsolatában mutatja be a hatalomért való sóvárgást. A rendkívül mulatságos történetet valóságos dramaturgiai mesterfogással sikerült a magyar drámaidadalomban oly ritka, zárt francia szerkezetben megoldani.

Tamási és Márai darabjai mellett a Nemzeti Színház harmadik legjobb produkciója Zilahy Lajos Szépanyám című színműve volt. Az író érzelmes melankóliáját, múló idővel és szerelemmel folytatott költői küzdelmét Zedreghy uram és felesége, Petronella drámai történetébe vetíti, amely mögött a francia forradalom dübörgését halljuk. Zilahy minden darabjában ragaszkodik a reális történéshez, távoltartja az absztrakciókat, s a valóság húsából csalja elő a költőiséget, anélkül, hogy írói magatartását feladná, azonosulni tud a színésszel és a színpadi lehetőségekkel. Kitűnő szerepeket ír és gyakorlott technikával szerkeszt. Új darabjában minden drámai kiválóságát megcsillogtatta Bajor Gizi, Uray Tivadar és Tímár József kitűnő alakításain keresztül.

Asztalos István népi drámája, A fekete macska, már a nyomába sem léphet az előbbi daraboknak. Meséje több szálú: anyós és menyé gyűlölködése egy fekete macska körül, a parasztgazda pereskedése a falu oláh bírájával és a gazda feleségének szerelme volt udvarlója iránt. A motívumok nemcsak önmagukban érdektelenek, egymáshoz is lazán kapcsolódnak. A drámaiság kimerül a családtagok veszekedésében, a dialógus pedig a gorombaságok

özönében. Általában magán viseli a legtöbb népi próbálkozás közös hibáit: problémában, programmszerű és idejétmúltan naturalisztikus. Szereplői közül főleg Gobbi Hilda emelkedett ki Máriné íróilag is jól kidolgozott alakjában. Játéka az epizódalakítás remeke volt.

A Hauptmann-jubileum alkalmából a Nemzeti Színház bemutatta az Iphigenia Delphiben című tragédiát. A nagy német drámaíró ünnepléséből más művelődési intézmények is kivették részüket. A Német Intézet előadásokat rendezett, amelyen Freyer Hans professzor és Harsányt Zsolt tartottak előadást. A Vígszínház vendégül látta a berlini Schiller Theater társulatát, amely Hauptmann Veland, der Schmied c. tragédiáját mutatta be Heinrich George intendáns fellépésével. Az Üi Magyar Színház a Henschel fuvarossal vett részt az ünneplésben, a rádió pedig az Elsüllyedt harang című művet közvetítette Németh Antal rádióelőadásának kíséretében. A magyar társadalom tehát olyan keretek közt ünnepelte az európai viszonylatban is nagy német költőt, amilyen ritkán jut osztályrészül még magyar író emlékének is.

A Nemzeti Színház idegen bemutatóinak sorában legjelentősebb volt Jean Giraudoux Ondine című mesejátéka Sellő címen, Zilahy Lajos fordításában. Sajnos, a nagy francia írónak ez a darabja áll legtávolabb a magyar közönségtől és előadása a legtöbb művészi nehézséget támasztja. Németh Antal külsőségekben élő rendezői eljárása nem tudta életrekelteni a valóság és irrealitás határkérdéseit boncolgató mű költői szépségeit. Giraudoux poézise a színészi játékban és főleg a dialógusban bújik meg s ennek előcsalogatásához olyan rendezőre volna szükség, aki kitűnően ért a színészi anyag kezeléséhez és aki maga is művész. A Sellő színrehozatala egykor még érdekes adat lehet a Nemzeti Színház történetében, de az előadás múltó benyomásaiban a közönség vajmi kevesett kapott az igazi Giraudouxból.

E két idegen bemutatón kívül még 3 idegen darabot hozott színre az igazgatóság a Nemzeti Kamara Színházban. Az első H. Coubier, német író Blöff című műve volt Somogyi Erzsivel a főszerepben. A meglehetősen üres, gyengén szerkesztett és színészeleg sem sok lehetőséget nyújtó vígjáték többhónapos pályafutása után a Pesti Színházból kiszorult Bolond Ásvayné folytatta szünni nem akaró. sikersorozatát a Kamaraszínházban, hogy aztán innen tovább vándoroljon a Nemzeti Színházba.

Kitűnő szereposztásban került színpadra Michel Durand Bole című vígjátéka. A darab és az előadás igen mulatságos volt, de a Nemzeti Színház helyesebben tenné, ha efféle, magánszínházba illő vígjátékok helyett inkább az idegen irodalomnak nemesebb veretű műveit mutatná be. Ugyanez áll Dario Niccodemi Tacskó című vígjátékára is, amely Az árnyék és a Hajnalban, délben, este című darabok értékét meg sem közelíti. Előadása tulajdonképpen felújítás volt, mert először a Renaissance-Színház mutatta be Tökmag címen húsz évvel ezelőtt. A színrehozatalnak a fiatal Mészáros Ági „kiugratása” adott értelmet.

A régebbi magyar művek közül a Nemzeti Színház ebben az évben hármat újtott föl: Herczeg Ferenc: A híd, Szigeti József: A vén bakancsos és fia a huszár és Mikszáth—Harsányt: A vén gazember című darabokat. Színészi szempontból az utóbbi érdemel említést, mert ebben Maklárý Zoltán kísérelte meg Rózsahegyí egykori szerepének új jáformálását. A kitűnő epizodista próbálkozása azonban nem sikerült, mert színészi alkata nem alkalmas ilyen feladat megoldására. Az epizodista és a vezető szerepre termett színész között nem értékbeli különbség áll fenn, hanem egyszerűen csak műfájuk tér el. A „Kleinkunst”-nak éppen úgy megvan a létjogosultsága a színpadon, mint más művészetekben. Maklárý Zoltán sikertelensége tehát szereposztási tévedésnek minősíthető.

A magyarokon kívül 6 idegen művet is felújított a színház. Henri Lavedan Sire című vígjátékából Ságody József készített újabb változatot Felség címen, de szerkezetileg ő sem tudta megjavítani a darab eredeti hibáit. Don Carlost Tompa László fordításában és Hans Meissner, a frankfurti városi színházak főintendánsának feldolgozásában és rendezésében hozták színre. Lehet, hogy művelődéspolitikai szempontból előnyö-

ket jelenthetnek az efféle vendégrendezések, művészi vonatkozásban azonban nem sok eredményt hoznak. Bármennyire szétválassza is Németh Antal a rendezés játékmesteri és ú. n. rendezői feladatait, a magunk részéről elképzelhetetlennek tartjuk, hogy eredményes és valóban művészi munkát végezzen az olyan rendező, aki nem ismeri a nyelvet, s ennek következtében nem tud közvetlen kapcsolatba kerülni a színésszel. A rendezésnek szerves egységben kell maradnia, amelybe beletartozik a legkisebb színészi mozdulat és a legjelentéketlenebbnek látszó hangsúly is. A színpadi alkotás egységét csak olyan rendező személyének az egysége biztosíthatja, aki tökéletesen ismeri a nyelvet, a rendelkezésre álló színészanyagot és a közönséget is.

A Nemzeti Színház legjelentősebb felújítása az Ödipus király és az Ödipus Kolonosban című két tragédia volt, amelyeket egy estén hoztak színre Babits Mihály kitűnő fordításában. Csak egyetlen szünetet tartottak a két tragédia között, s így sikerült megőrizni a görög színjáték megszakítás nélküli folytonosságát. Németh Antal itt mint rendező szerencsésen oldotta meg a kórusok nehéz problémáját is. A kórus állandóan a színpadon tartózkodott s tagjai között osztotta szét a rendező az erősen megrövidített kardiok dramaturgikus szövegrészeit. Így a kórusok szövege elvesztette lírai jellegét és a drámai dialógus szerves részévé vált. A karnak ez az egyetlen lehetséges megoldása a mai színpadon, s különösen Sophoklesnél, a dramaturgikus szerkezetből is indokolható. Kár, hogy a rendező ezt a művészi elgondolást nem vitte egységesen és következetesen végig a két tragédia folyamán. Egyes helyeken recitatívokat és szavalókórusokat iktatott be, másutt énekelte a szöveget, sőt stilizált táncmozgással is kísérletezett. Főlöszlegesen és zavaróan bizonyult az aláfestő zene is, részben üressége, részben szerveslensége miatt.

A Ödipus király díszlete (Horváth János) asszimmetrikusan tagolta a színpadot s a konvencionális palotát egyetlen hatalmas kapuval oldotta meg. Bár a görög képzőművészet szelleméből inkább egy frontális és szimmetrikus megoldásra következtetnénk, moderm szempontról mégis szerencsésebbnek tartjuk ezt a megoldást, mert a görög tragédia merevségét kissé föllazította és több mozgási lehetőséget nyújtott. A második rész díszlete már kevésbé sikerült.

Kiss Ferenc ödipusa az első részben művészi magaslatokon járt. Különösen a fenséges, méltóságos, igazságtalan bosszúra hajlamos és szerencsésében öntelt tirannus szoborszerű alakját tudta jól megrajzolni. A titok megoldása után azonban csak külsőségekben törött össze, belső összeomlását nem tudta érzékeltetni. A második részben szintelen alakítást nyújtott.

Gréban Igazi passióját húsvétkor elevenítették föl, majd utána a színház utolsó klasszikus felújítása, a Julius Caesar következett Áprily Lajos fordításában. Bár gyakorlatilag szükséges, hogy egyes nagy műveket időnkint új fordításban hozzanak színre, Vörösmarty fordítását ebben az esetben mégsem kellett volna teljesen sutba dobni, annál kevésbé, mert a fordítás csak bizonyos helyeken szorult javításra, s azonkívül színpadunkon és középiskolai oktatásunkban hagyományai vannak. A helyes eljárás az lett volna, amit Babits Mihály követett Dante fordításában, amikor Szász Károly átültetésének értékes részeit felhasználta a maga munkájában.

Előadása igen gyenge volt, Uray Tivadar sem tudta beváltani a hozzá fűzött reményeket. Különösen zavaróan hatott a tömegnek a zenekari árokban való elhelyezése. Ezzel a produkcióval le is zárult a Nemzeti Színház klasszikusainak sora. Az eredmény elég sivár, mert bár a színház tíz műsordarabot is játszott, ezek közt egyetlen külföldi klasszikus sem foglalt helyet. Négy klasszikus műnek a bemutatása nem elégíti ki azokat az igényeket, amelyeket a Nemzeti Színházzal szemben ezen a téren támasztunk.

A bérletrendszer bénító ereje más színházakban is érezte hatását. A magánszínházi bérlet, a gyengébb színházi esztendők öröksége, most a nagy színházi fellendülésben inkább nyúgnek, mint előnynek bizonyult. Tapasztalható volt ez a Vígszínházban is, amely a kötöttség miatt néhány darabját nem tudta kellőképpen kiaknázni. Az első pillanatban, úgylátszik, hogy a magánszínházi bérletnek még az ilyen nagy színházi konjunktúrában is ad némi erkölcsi jelentőséget az a körülmény, hogy általa több író jut szóhoz a színpadon. A gyakorlat azonban mégis inkább azt mutatja, hogy a színházak ilyenkor sekélyes műveket is felhasználnak arra, hogy bérleti kötelezettségüknek eleget tegyenek. A színrehozott darabok száma nagyobb ugyan, színvonaluk ellenben gyengébb, amint ezt az Új Magyar Színház idei műsora is bizonyítja. A Vígszínházát ezúttal nem érheti ez a vád, mert a csábító kísértés ellenére is gondosan ügyelt a műsor színvonalára.

A Vígszínház első darabja a Négy apának egy leánya című háromfelvonásos vígjáték volt, amelyet Móra Ferenc regényéből Hunyady Sándor dramatizált. A regény csehovinak érzett levegőjét valóban sikerült Hunyadynak átmentenie a színpadra s ez a korán elhunyt magyar író dramatizálásának legnagyobb értéke. Egyes helyeken, dramaturgiai hibái ellenére is megdöbbentő hatást tudott kelteni, különösen alakrajzából áradt valami különös, ritkán érzékelhető drámai erő. A közönség azonban a kitűnően összehangolt együttes elsőrendű munkája ellenére sem fogadta megfelelő értékeléssel a darabot, pedig a magyar vidéki élet művészien eleven képei vonultak föl előtte. Lehet, hogy a meglehetősen pongyola, széteső szerkezet ártott a darab sikerének, de lehetséges, hogy a Móra Ferenc műveivel szemben érdemtelenül megnyilatkozó idegenkedés érezte itt is a hatását.

Ivan Noé Christian című vígjátékát Harsányi Zsolt fordításában mutatta be a színház. A felszínes, kispolgári érzelmességgel telített és sok konvencionális helyzetre épített darab műsorratűzésének mélyebb indokait nem ismerjük. A kettős életű férfi és a kacér, kis párizsi leány szerelméről szóló igénytelen mese kamarajellegű feldolgozása inkább kisebb színházba kívánkozott volna. Érthetetlen, hogy a Christian a bérlet ellenére is több előadást ért meg, mint a jobb sorsra érdemes Móra—Hunyady-féle vígjáték.

Ezután Edouard Bourdet kitűnően szerkesztett színműve, az Esküvő következett Illés Endre fordításában. Meséje kissé epikus, de Bourdet technikája áthidalja a nehézségeket és különösen a szerepekben nyújtott kitűnő érvényesülési lehetőségeket a Vígszínház színészeinek. Főleg Bulla Elma emelkedett ki a béna lány alakításával s mutatkozott be egészen új oldaláról a közönségnek.

Bókay János Az utód című darabja a kitűnő színházi routinier művészi képességeit világította meg. Bókay sok felszínes és átlagos ízlést kiszolgáló darabja után végre találkozott egy valóban költői témával, a pályáról lelépő, öreg tudós és a fiatal utód emberi ellentétével. Ez ahöhöi dráma, amelyet az író személyes emlékeinek meleg színei szönek át, legjobb darabjává nemesült. A főszerep tökéletes tolmácsolóra talált Csontos Gyulában, aki érthetetlen okoknál fogva az utóbbi években kizárólag magánszínházakban jut tehetségéhez méltó szerepekhez.

Daphne du Maurier népszerű regénye és a regényből készült nagy-sikerű film hatása alatt a Vígszínház színrehozta A Manderlay-ház asszonyának színpadi változatát. Az ilyen regénydramatizálás igen kényes feladat, nemcsak a rendkívül eltérő műfaji adottságok áthidalása miatt, hanem azért is, mert a közönség már előre ismeri a regényt és a regényből készült filmet. A regény és a film népszerűsége ugyanis csak az előzetes reklám szempontjából jelent nyereséget, — a közönség már több oldalról felkeltett kíváncsisággal megy a színházba — de akadályt gördíthet a darab további

sorsa elé. A veszély abban rejlik, hogy az előadásnak meg kell küzdenie a közönség tudatában kialakult elképzeléssel. Ha a darab nem tudja kielégíteni a felcsigázott kíváncsiságot, akkor menthetetlenül megbukott. A Manderlay-ház asszonyá-nak színrehozatala annál merészebb vállalkozás volt a Vígszínház részéről, mert a kitűnő filmváltozat a regénynél sokkal művészebb feldolgozásban tolmácsolta a témát. A Vígszínház darabja viszont még a regény színvonalát sem érte el. Így aztán érthető volt, miért fogadta olyan kiábrándultán a közönség ennek a Rosmersholmhoz hasonló mesének egyébként is giccses feldolgozását.

Értékes íróegyéniséget szólaltatott meg a színház Az atyai ház-ban. Remenyik Zsigmond, az Amerikát járt erdélyi író a múltandóság témájáról kovácsolt drámai anyagot színpadilag kellőképpen át nem értékelt filmszerű technikával. A multszázadi „poémes d’humanité“-khez hasonló építmény egy emberöltőbe sűríti az élet drámai fordulatait és az író sokszor erősen általánosító, lírai ízű mondanivalóját, de néhány kitűnő drámai jelenete avatott művészt árul el. Az előadásban feltűnő volt az a dramaturgiai gondozatlanság, amellyel a színház színpadra engedte a darabot, pedig ajánlatos lett volna rajta bizonyos módosításokat végezni. Így sok fölösleges ismétlés, drámaiatlan részlet, színésziileg ki nem aknázható mozzanat maradt a darabban, amelyet egyébként Somlay Artur és Bulla Elma elismerésre méltó sikerrel játszottak.

Minőségileg jóval gyengébb volt a színház következő darabja, a Jákyak. írója, Hertelendy István, felszínes, sok tekintetben mesterkéltnak tűnő mesét perget le a néző szeme előtt a vidéki életről, a földről, a szerelemről és hosszadalmas jelenetek után jut el a happy ending-ig. Az előadásnak egyetlen kiemelkedő pontja Fényes Alice volt, aki idején szerepeiben már sokat veszített vidékies játékkorlátokból és határozottan a művészi emelkedés útjára lendült.

Nagy sikert aratott Pirandello Hat szerep keres egy szerzőt című darabjának felújítása is, bár az előadás bizonyos fokig elmaradt a húsz év előtti bemutató mögött. Feltűnő alakítás volt Tolnay Klári a mostohalány szerepében. Az utóbbi időben minden fellépése művészi eseménynek számított, ezzel a szerepével azonban nagy színésznőink sorába került.

A Vígszínház darabjainak sorát Somogyi Gyula és Eisemann Mihály operetteje, a Fekete Péter zárta be. Nem helyeselhető, hogy egy drámai színház az év végén tisztán üzleti érdekből megbontsa műsorának egységét és operetthez nyúljon. Ha mindenáron ki akarja aknázni a nyári érdeklődést, anélkül, hogy művészi vonaláról letérne, ezrével találhat könnyed vígjátékokat és mulatságos bohózatokat. A Vígszínház választását csak az a körülmény enyhíti, hogy valóban nagyon érdekes és épkézláb meséjű operettel lépett a közönség elé s ebben különösen Kiss Manyinak juttatott kitűnő szerepet.

Az igazgatóság jobban ki tudta használni a színházi konjunktúra sikerlehetőségeit kamaraszínházában, a Pesti Színházban. Az évadot a Nemzeti Színház vendégjátéka nyitotta meg a múlt évről áthozott Bolond Asvaynéval, decemberben azután a kis színház ismét a Vígszínház rendelkezésére állott. Gyengén sikerült a Nők harca című zenés vígjáték, amelyet Seribe és Legouvé vígjátékából Hegedűs Tibor dolgozott át. A tisztán technikai fogásokra épített üres helyzetdarabot a zenés változat sem tudta élvezhetőbbé tenni.

Nagy sikert aratott a színház következő darabja, Illés Endre Méreg című drámája. A szenvedélyről szóló problémát előkelősködő fölényességgel veti föl a szerző, de erőszakolt fensőbbsege hazug alakrajzhoz és mesterkéltnak tűnő helyzetek sorához vezet. A prekoncepiált tételesség nem tud benne sehol drámaivá sűrűsödni. Nyelve precíz, de szerkesztése elég biztos alapokon mozog. Sikerét Ajtay Andor és Mezey Mária kitűnő alakításának köszönhette. Az évadot Németh Johanna kisgyenű darabja, az Északi fény zárta be.

A Vígszínház műsorát ebben az évben meglehetősen igényesség jellemezte. A Pesti Színházban színrehozott darabokkal együtt 12 darabja közül 7 magyar szerző műve volt. Ha nemcsak a siker mértékével mérünk, akkor is meg kell állapítanunk, hogy szép számmal játszott értékes műveket. Előadásai az elmúlt évekhez képest nagy javulást mutattak és színészi alakításokban is a legszebb teljesítményekkel dicsekedhetett.

Az Új Magyar Színház műsora viszont annál kiegyensúlyozatlanabb volt. Tarka összevisszaságban kerültek színre egymás után értéktelen, üres operettek és zord alaphangulatú, klasszikusnak nevezhető drámák. Az operettek nyomán kavargó porban értelmetlenül ténferegtek Strindberg és Hauptmann sötét alakjai. A nézőtérre még visszhangzottak az operettek érzélgős slágerei, de a színpadon már a Haláltánc és a Henschel fuvaros nehéz mondatai kopogtak. A színház vezetősége vagy nem tud egységesen elgondolt műsorpolitikát folytatni, vagy nem akar bizonyos könnyű üzleti lehetőségekről lemondani. A kassza az operett felé csábította, az „Új Magyar“ jelzők a színház homlokzatán viszont bizonyos művészi kötelezettségeket írtak elő. A választás nehéz és kényes lett volna, így azonban a kecske is jóllakott és a káposzta is megmaradt.

A darabok sorát a múlt évadban üzletileg kellően még ki nem használt Vén diófa nyitotta meg, majd Barabás Pál rendkívül silány színművét, az Eltévedt angyalok-at mutatták be. Elképzelhetetlen, hogyan juthatott a színház szűrőin keresztül az előadásig ez a darab, amely a prózai művek között az idei év mélypontját jelentette. Csak sajnálni lehetett a közreműködő szülészeket, mert érdemtelenül osztozniok kellett az író csúfos bukásában.

Ezután Vándor Kálmán a szerb-magyar közeledés gondolatát szolgáló színműve, Az idegen asszony került színre Lázár Máriával a főszerepben. A kilenc képből álló, zilált szerkezetű, sok érdektelen mellékszereplőt mozgó darab sorsa közepes siker lett. A jószándékú programot és az elég érdekes regényes mesét az író nem tudta kellő színpadi feszültséggel telíteni.

Az idegen asszony után egyszerre meglepetésszerűen Strindberg Haláltáncát tűzte műsorára a színház. Ez a választás még érthetlenebb volt, mint múlt évben a Medea bemutatása, s az előző darabok után szinte irodalmi alibinek tűnt föl. Strindberg érthető okokból nagyon távol áll a mai közönségtől s még távolabb az Új Magyar Színház műsorvonalától. A darab egyébként Somlay Artur és Peéry Piri kitűnő alakítása ellenére csúfosan megbukott, s egy ideig csak Az idegen asszonnyal felváltva sikerült műsoron tartani.

Fedák Sári olcsó érzelgősséggel telített színműve, a Páris, sok vonatkozásban kulcsdarab volt. A szerepek rajzából kitűnt a színpadot és az alakítás titkait ismerő szakember, de írói mondanivalót nem igen találtunk benne. Néhány ízléstelen jelenet elmaradása csak javára szolgált volna a darabnak. Milyen kár, hogy régi operettjeink csillaga, aki az utóbbi években néhány nagy drámai alakításban is bebizonyította kivételes tehetségét, a saját hibájából nem tud magához méltó művészi feladatokat találni.

Vaszary Gábor Udvarolni felesleges című silány bohózatát Hauptmann Henschel fuvarosa követte a nagy német író születésének 80. évfordulója alkalmából. Ez volt a színház egyetlen művészi produkciója. A darab két főszereplője és a rendező vendégek voltak s ez a körülmény élénk fényt vet az Új Magyar Színház egész szervezetére. Dayka Margit életének egyik legművészebb alakítását nyújtotta és Kiss Ferenc is bebizonyította, hogy az Isten nem politikai és adminisztratív képességekkel áldotta meg, hanem olyan művészi tehetséggel, amely mindennél többet ér. A magyar művelődés érdekében kár volt idejét és energiáját, ha csak átmenetileg is, előtte idegen feladatok megoldására pazarolnia. A legmagasabbrendű politikum

nem a múltó napok pillanatnyi érdekeiben rejlik, hanem elsősorban a művészetben, amely egy nemzet sokkal örökebb értékeit ápolja. Aki olyan képességekkel van megáldva, mint a Henschel fuvaros alakítója, az fölényesen nézhet el a perцемberkéek torzsalkodása fölött és ha van benne önbecsülés, nem keveredik múltó ügyeikbe.

A rendezés Zsindelyné Tüdös Klára kitünően kiegyensúlyozott munkája volt. Érzésünk szerint ugyan túlságosan aláhúzta a darab naturalisztikus vonatkozásait s ezzel tompította időszérúségét, de ebben az elképzelésben — s ez a rendező egyéni joga — a darab minden vonatkozását művészien tisztázta.

A Henschel fuvaros művészi intermezzója után ismét operettre tért át a színház. Tóth Miklós és Vándor Kálmán szövegírók és Buday Dénes zeneszerző munkája, a Tábornokné, végre meghozta azt a nagy sikert, amelyre a színház a Vén diófa óta áhítózott. Így az igazgatóság az operetten rövidesen visszanyerte mindazt, amit év közben az irodalomra áldozott. A művészi és anyagi érdekek válaszútján tojástáncot járó színház vezetősége úgylátszik még mindig nem tudta tisztázni műsorpólitikájának vezérelveit, s ebből a bizonytalanságból igen sok zavar származik, amit egyébként a színház egyik művészi igazgatójának, Papp Jenőnek év közben történt távozása is bizonyított.

A Madách Színház Darvas József, fiatal ú. n. népi író, első színdarabjával, a Szakadékkal nyitotta meg kapuit. Az értékes és jószándékú munka házi főpróbáját azonban megzavarta a második légiriadó, amely aztán a darab további sorsát is eldöntötte. Nem hozott sikert Jean de Létraz Túlvilág! feleség című darabja sem. Felkai Ferenc Potemkin c. történeti színműve nem tudta olyan mértékben lekötni a közönség érdeklődését, mint multévi darabja, a Nero. Így tehát az év kissé nehézkesen indult, míg végre Moliére Képzelt betege kirobbanó sikert aratott.

A képzelt beteg, amelyet a Versaillesi rögtönzéssel egy estén hoztak színre, az évad folyamán több mint kétszáz előadást ért meg. Ez a körülmény igen jelentős színészetünk történetében, mert másfél évszázad óta ez az első eset, hogy Moliére ilyen nagy sikert aratott. A magyar közönség mindig tartózkodással fogadta a francia klasszikusokat s ez alól Moliére sem volt kivétel. A magyar közönség hűvös magatartása a régi francia drámairodalommal szemben részint a túlságosan erős német ízlésbefolyással, részint nemzeti kultúránk romantikus örökségével magyarázható. Viszont a közönségízlés ilyen terheltségével szemben az eddigi Moliére-előadások (nyilván a klasszikus szellemiség teljes félreértése következtében) olyan feszes csizmákba és fagyos komikumba merevítették a nagy francia vígjátékíró darabjait, hogy az ellentét Moliére és a magyar közönség között csak még inkább növekedett. A Madách Színház előadásának sikerét elsősorban az a körülmény hozta meg, hogy a rendező Pünkosti Andor Moliérenek nem annyira komoly oldalát, mint inkább bohózatos vonatkozásait domborította ki.

A képzelt beteget Ibsen Rosmersholm-jának ugyancsak sikeres előadása követte. A vezető színészek, Várkonyi Zoltán és Mezey Mária elmélyedő alakítása mellett az előadás igazi értéke az együttes kifogástalan játéka volt.

A Moliére- és Ibsen-előadások iránt megnyilatkozó érdeklődés arra mutatott, hogy a közönség klasszikus színházi élmények után is vágyódik. A Nemzeti Színház nem elégtette ki az utóbbi években a közönségnek ilyen irányú szükségletét, s ezért hozott sikert e két klasszikus írónak magán-színházi előadása. Úgy tűnik föl, mintha válságos időben polarizálnék a közönség érdeklődése: csak a tisztán mulattató és az elmélyedő komoly műveket keresné. Ezért növekszik meg ilyenkor a klasszikus színművek esélye, amelyet művelődési és gazdasági okokból ki lehet és ki is kell használni.

Anyagilag két színház tudta tökéletesen kiaknázni az új színházi konjunktúrát: az Andrásy Színház és a Fővárosi Operettszínház. Mindkettő nyíltan bevallotta műfaji igénytelenségét, de ezen belül igyekezett minél kifogástalanabb előadásokat rendezni.

Az Andrásy Színház első darabja Henry Crozière Ártatlan vagyok című könnyű francia bohózata volt, a második Vaszary János mai története: Egy nap a világ. Az első mulattató léhaságával, a második a háborús élet érzelmes mozzanatainak tudatos kiaknázásával aratott sikert. Mindkettőben döntő tényező volt Muráti Lili alakítása és a símán gördülő olajozott előadás.

A Fővárosi Operettszínház ugyancsak két darabbal játszotta végig az évadot: Szilágyi László és Huszka Jenő operettjével, a Mária főhadnaggal, és egy revüszerű nagyoperettel, Egy boldog pesti nyárral. A fényes szereposztás és a gazdag színpadi kiállítás nagy tömegekben csábította polgárságunk művészileg igénytelenebb rétegeit a színházba.

A Vidám Színház három kisigényű zenés vígjátékot mutatott be, a Nemesrőzsát, a Patyolatkisasszonyt és az Arany tulipánt. Annak ellenére, hogy igazgatója társulatot alig szervezett, s minden produkciójában nagy számmal léptetett föl vendégeket, mégis tűrhető színvonalon tudta tartani előadásait. Az a körülmény, hogy egyetlen műfajra specializálta magát, állandó közönséget biztosított a fiatal színháznak.

Színházaink műsorában feltűnő volt az idén az operett újabb térhódítása, amely a tavalyit is fölülmúlta. A pénzkereseti lehetőségek szaporodásával megnövekedett a színházbajárók száma is, ez azonban művelődési viszonyainkon nem sokat változtatott. Az operett és a zenés vígjáték nem értékmérője egy színpadi kultúrának s éppen ezért drámai színházainknak az ilyen nagy színházi konjunktúrában még fokozottabban kell ügyelniük műsorpolitikájuk tisztaságára és produkcióik művészi színvonalára.

A színházi év mérlegének teljességéhez hozzátartozik a Színművészeti Kamara tevékenysége is. A Kamara ebben az évben már kevesebbet szerepelt a napilapok szenzációit kereső rovataiban, mint Kiss Ferenc elnökségének romantikus időszaka alatt. Hivatallá lett, olyan művelődési szervvé, amilyenek az alapító M. E. rendelet készítői elképzelték, nem pedig egyéni ambíciók érvényesülésének eszközévé. A személyes erők dinamikája lecsökkent s helyébe a törvényes intézkedések színtelenebb, de megnyugtatóbb levegője áradt. Nem is helyes az, hogy egy intézménynek érzelmei legyenek, és tagjait, vagy a hatáskörébe tartozó színházakat érzelmes alapon bírálja el, szeresse vagy ne szeresse, támogassa vagy akadályozza működésükben. Az ilyen intézmény feladata, hogy jogszerű keretek között bíráljon el jelenségeket és elvi célkitűzések alapján hozzon személytelen, szárazán jogszerű döntéseket. A nagynevű elnök távozása óta nyilván a jelenlegi miniszteri biztos jogászi szemlélete biztosítja a Kamara határozatainak és intézkedéseinek jogi korrektségét, de ezenkívül bizonyára szerepet játszik ebben a gyakorlat folyamán kialakuló jogszokás is, amely olyan viszonylatokban is mérsékli az egyéni kilengéseket, ahol az alapító rendelet nem tudta teljesen körülhatárolni és részleteiben is meghatározni a Kamara hatáskörét. Így például a Kamara felelősi fóruma, a Színművészeti Tanács konkrét ügyből kifolyólag megállapította, hogy a Kamara tevékenységét kamarai tagok is bírálhatják s az ilyen bírálat nemcsak megengedett, hanem kívánatos is. Nem lehet tehát ezután fegyelmi vétségnek minősíteni mindennemű kritikai megnyilatkozást csak azért, mert az esetleg a Kamara vezetőségének kényelmetlen, amiál kevésbé, mert hiszen a Kamara nem felettes hatósága a tagoknak, hanem érdekképviseleti szerv, amelynek a vezetőségét a tagok választják s így természetes, hogy a maguk választotta vezetőség működését bírálhatják. Bírálhatják pedig nyilvánosan is, mert a Kamara közérdekű művelődési intézmény, amelynek tevékenysége nemcsak a tagokra, hanem a nagy nyilvánosságára is tartozik.

A Kamarának hivatallá való szürkülése tehát ebben az esetben a legnagyobb dicséret, amelyet róla elmondhatunk, mert hiszen színésztársadalomnak is az a kívánsága, hogy a Kamara zökkenésmentes és törvényszerű ügyvitelén keresztül jogbiztonságot, érdekvédelmet és erkölcsi támogatást élvezzen és ne legyen kitéve egyéni érdekek és érzelmek nyugtalanító befolyásának.

A hivatalos gépezet zajtalansága mellett azonban most is fölmerülnek olyan kérdések, amelyek joggal nyugtalanítják a színésztársadalmat, mert éppen azokat az érdekeket látja veszélyben forogni, amelyeknek védelmére a Kamara hivatott:

1. Miért nem tartott a Színművészeti és Filmművészeti Kamara közgyűlést megalakulása óta, jöllehet ezt az alapító M. E. rendelet ezpressis verbis előírja? Amennyiben az utóbbi időben az autonómia felfüggesztése az akadálya ennek, akkor mi indokolja az önkormányzatnak ilyen huzamos ideig tartó felfüggesztését? Más Kamarák működésétől eltérően, miért akadályoztatnak meg a színészek abban, hogy a Kamara irányításába tevékenyen beavatkozzanak, a választmány határozatait a közgyűlésen felszólalások formájában bírálhassák, tevékenységét választásukkal befolyásolják, az elszámolásokba betekintsenek, a vezetésben esetleg változást eszközöljenek, kívánságaikat kifejezésre juttassák, egyszóval a Kamarát mint valóságos érdekképviselői szervet eredeti céljának megfelelően felhasználják és működtessék?

2. A Kamara tagjai, színészek, színházi és filmalkalmazottak mindenmű színházi jövedelmük és filmben való közreműködésük után másfél-százalék tagsági díjat fizetnek be a Kamara pénztárába. Mi történik azokkal a százezekre rúgó összegekkel, amelyek a Kamara több ezer tagjának jövedelméből vonatnak le évenként? Ezeknek az összegeknek a hovaforrásáról négy esztendő óta mit sem tudunk, jöllehet a Kamara mint nyilvános zárszámadásra kötelezett testület ezekről nemcsak a közgyűlés, hanem a nagynyilvánosság előtt is elszámolni tartozik. Meg vagyunk győződve arról, hogy a könyvelések a legnagyobb rendben folynak, de az egyes tételek felhasználásáról mindezekig még csak hozzávetőleges tájékoztatást sem kaptunk. A Kamara vagyona a legkisebb színészek filléreiből és a nagyfizetésű sztárok ezerpengős tagdíjaiból gyűlt össze s így nyilván nem követünk el fegyelmi vétséget, ha rámutatunk arra, hogy a kamarai tagok foggal kíváncsiak ezen összegek sorsára.

3. Mi történik azokkal a kamarai vezetőkkel, választmányi tagokkal és egyéb funkcionáriusokkal, akik időközben lemondás vagy más körülmények folytán elhagyják helyüket? Mennyiben és mi módon vonhatók felelősségre, ha a közgyűlések elmaradása miatt munkájuk számonkérése a bizonytalan jövőbe tolódik? Vagy helyes az, hogy az autonómia felfüggesztése miatt a felelősség alól mentesüljenek?

4. Nem áll-e fenn az a veszély, hogy a közgyűlések elmaradása következtében a tisztikar elveszti kapcsolatát a színészet élő társadalmával, megmerevedik hivatalos ténykedésének biztonságában, s akaratlanul is olyan magatartást vesz föl, amely hivatalos hatalmának önkényesebb értelmezésére ragadtatja?

Mindezek olyan közérdekű kérdések, amelyekre a magyar színésztársadalom joggal várhatna feleletet, annál is inkább, mert a Színművészeti Kamarával egyidőben felállított Sajtókamarával szemben ezek a kérdések föl sem merülnek. Hisszük, hogy az illetékes szervek rövidesen megtalálják e problémák megoldásának a módját.

Ami a gyakran firtatott rendezőkérdést illeti, színészi életünk újabb forduloponthoz érkezett. A Minisztérium engedélyezte Németh Antal rendezői tanfolyamát s így a rendezőakadémia valószínűleg a jövő színházi

évben megkezdni működését. Örömmel kell üdvözölni ezt a próbálkozást, mert a hiányok pótlását egyszer valahol már mégis csak el kell kezdeni, de nem hallgathatunk el néhány olyan kérdést, amelyek önkénytelenül merülnek föl ezzel az új kísérlettel kapcsolatban. Vájjon nem túlméretezett-e a Németh Antal-féle terv a magyar viszonyokhoz mérten? Hogyan fogják biztosítani a tanfolyam állandó fennmaradását a túltermelés veszélye nélkül? Hol vannak azok a megnyugtató anyagi körülmények között élő fiatalberek, akik hároméves színészkolai, vagy négyéves egyetemi tanulmányaik után még három, nehéz anyagi áldozatokkal járó esztendő fordíthatnak rendezői kiképzésükre? Hogyan biztosítja majd a rendezőakadémia végzett növendékeinek az elhelyezkedést, hogy méltó anyagi körülmények között gyümölcsöztesse sok befektetéssel megszerzett tudásukat?

Lehet, hogy ezek a kérdések még koraiak s a jövő gyakorlati megoldásai megnyugtató feleletet adnak rájuk. Fontos, hogy elindult valamilyen próbálkozás színészi életünk hiányainak megszüntetésére. A rendezőakadémia legfőbb veszélye inkább az, hogy mint kísérlet elszigetelt marad s nem követik színészi életünk egyéb területein is szükséges reformok. Nem elég ugyanis rendezőket képezni, meg kellene szüntetni azokat az okokat is, amelyek a rendezőképzést olyan égetően szükségessé tették. Egészséges színészi hagyományt kellene teremteni, határozott vonalú műsorpolitikát követni, erős társulati szellemet fejleszteni, jól szervezett együtteseket nevelni, nagy színészeinket példaadó és nevelő tevékenységre serkenteni, a közönség ízlését helyes irányba terelni és hivatása magaslatán álló, korszerű színészképzést hívni életre. Mindezek igen fontos feladatok, amelyeknek megoldását nem szabad és nem is lehet csak a rendezőtől várni: színigazgatók, színészek és színészképző intézmények hatáskörébe tartoznak. Amíg a magyar színészet belülről meg nem újhódik, addig a rendező tevékenysége nem lesz más, mint tehetetlen és eredménytelen küzdelem színészi életünk kóros elváltozása ellen.

Legfontosabb volna ezek közül színészképzésünk időszerű reformja. A Színművészeti Akadémia nagyműveltségű igazgatója ugyan már véleményét nyilvánította erről a súlyos kérdéstről multévi évnnyitó beszédében és nagy önelégültséggel állapította meg, hogy minden úgy jó, ahogy van, és a színészképzés semmiféle reformra nem szorul. „Hiába beszélnek egyesek — mondta — nevelési újításokról, egyéni módszerekről, a színésztanításban semmi helye a különböző izmusoknak (sic!). Ezek az újítani akarók maguk sem tudják, hogy mit akarnak. Új utak! Üres jelszavak! Részben, sőt igen sokszor kielégítetlen ambíciók szüleményei. ízléstelen, durva hangú káromások.“ Megnyugtató, hogy a Színművészeti Kamara volt forradalmi lelkületű elnöke ilyen konzervatív elveket képvisel a Színiakadémia igazgatói székében, de azért engedje meg, hogy némileg ellentmondjunk bizonyára nem tájékozatlanságából, hanem meggyőződéséből fakadó véleményének. A színészkolai reform hívei azt látják, hogy a színésznövendékek nem sajátítják el kellőképpen azokat a művelődési és technikai ismereteket, amelyeknek átadására a Színművészeti Akadémia hivatott. Mindenki tudja, hogy a színészkolai nem nevelhet kész művészeket, de lefektethet bizonyos alapokat és kifejleszthet egyes színészi képességeket. Megtaníthatja növendékeit becsületes magyarsággal beszélni, csiszoltan mozogni, szerepet memorizálni, megmutathatja a szerepben való elmélyedés útjait és végül némi színészi műveltséget is adhat nekik. Mivel ezen a téren hiányok mutatkoznak, nyilván a tanterv és a metódusok elavultsága miatt, ezért a színészkolai reform hívei szükségét érzik annak, hogy a tanterv és a tanítási módszerek a tudomány, különösen a modern pedagógia mai eredményeinek szemmel tartásával átalakítsanak. A tantervi reform nem „izmus“, csak a didaktikus anyagnak észszerű átalakítása. A kultúra változásával kapcsolatban minden művelődési szervnek át kell mennie időnkint bizonyos változásokon, mint ahogy ezt minden idők iskolai reformjai is szemléltetik, mert különben

nem tud művelődési feladatának megfelelni. Lehet, hogy „a Színművészeti Akadémia a színésztanításnak olyan nemes tradícióit őrzi, amelyek hosszú esztendőkön, évtizedeken át alakultak ki“, ez azonban egyáltalán nem mond ellent a reform szükségességének, annál kevésbé, mert a helyes és mérték-tartó újítás mindig át tudja menteni egy intézmény értékes hagyományait. Az elavultsággal szembeszálló kritikai megnyilatkozások nem a tradíciók ellen támadnak, hanem a tradíciók tiszteletben tartásával eredményesebb színészképzést kívánnak. Nincs tökéletes művelődési intézmény. De ha egy ilyen intézmény vezetőjéből annyira hiányzik a javítási és tökéletesítési törekvésnek még a vágya is, mint ahogy ezt Kiss Ferenc évnyitó beszédéből kiérezzük, akkor könnyen azt a látszatot támaszthatja, hogy vagy nem ismeri föl a hiányokat, vagy nincs tisztában a javítást szolgáló megoldásokkal.

STAUD GÉZA

BONCOLÁS¹

IDÉN ÜNNEPLI a tudományos világ Vesalius András nagy művének a „De corporis humani fabrica“ megjelenésének 400-i évfordulóját. E könyv megjelenésétől számíthatjuk tulajdonképpen a rendszeres boncolásokat, bár akkor még sok nehézséggel kellett a kutatóknak a hatóságok rövidlátása miatt megküzdeniük. Addig Aristoteles és Galenus megállapításait fogadták el, amiket állatboncolások alkalmával találtak, és pl. vita tárgya volt az a kérdés, vajjon a nőknek vagy férfiaknak van e több foguk. Vitakoztak, érveltek ahelyett, hogy megnézték volna ...

Ma sem az egyházi, sem a világi hatóságok, nem gördítenek akadályt a boncolások elé, — az orthodox izraelitákat kivéve — de a laikus közönség nagy része még ma is ellenszenvvel viseltetik a boncolások, különösen hozzátartozóik felboncolása iránt. Ezért vált szükségessé, hogy a boncolások ügyét a törvényhozás is rendezze. A múlt év nyarán tárgyalt 1942: XII. törvénycikk, melynek végrehajtása jelenleg van folyamatban, a községi, hatósági és városi orvosok helyzetének rendezése mellett több más közegészségügyi rendelkezést is tartalmaz, amely a napisajtó figyelmét elkerülte, pedig több más régóta húzódó kérdést old meg. Így a törvény a boncolóorvosok anyagi helyzetén javít azzal, hogy a szakmában, valamint fertőző osztályon, bakteriológiai laboratóriumban és Röntgen-laboratóriumokban dolgozó orvosok és személyzet részére ú. n. veszélyességi pótlékot állapít meg.

Ez a törvény foglalkozik a boncolások ügyével is: „A kórházakban és a belügyminiszter által kijelölt egyéb gyógyintézetekben meghalt személy holttestét kórboncolás alá lehet venni. Tudományegyetemi tanítás céljára át lehet adni a meghalt személy holttestét, ha életében eltemetéséről maga nem gondoskodott és ha olyan hozzátartozója sem jelentkezik, aki eltemetéséről gondoskodnék, vagy jelentkezik ugyan, de az átadáshoz hozzájárul.“

A törvényben foglalt szabály és az azóta megszűnt Népjóléti Minisztériumi rendelet köti össze, ületve újítja meg a most szóbanforgó törvényt azzal a különbséggel, hogy a régebbi törvény szerint: „A kórházakban elhaltak hullái, ha azok közköltéségen ápolattak, vagy ha hozzátartozó

¹ E tanulmány éppen sajtó alatt volt, mikor érdemes fiatal szerzője elhunytának szomorú hírért vettük. (Szerk.)

zók nem ellenzik, tudományos boncvizsgálat alá vehetők. A fizető betegek hullái, ha hozzátartozóik a boncolást ellenzik, boncvizsgálat alá nem vehetők.“

A jelenlegi törvény a boncolás mellőzésére vonatkozó utalást nem tartalmaz és nem tesz különbséget közközltségen ápolat vagy fizető beteg között. Új eljárásra azonban módosító rendelkezést a belügyminisztérium még nem bocsátott ki.

Az alábbiakban elmondandókkal talán sikerül némileg legyőzni azt az érthetetlen ellenállást a boncolásokkal szemben, amivel nap-nap után, még az úgynevezett művelt középosztályhoz tartozóknál is találkozhatunk. Sőt, minthogy éppen a különszobás fizető betegek holttesteinek főleg az intelligensebb osztályból kerülnek ki, a boncolás szükségességéről sok esetben intelligens embereknél is a legjobb dialektikára van szükség, hogy a boncolásba beleegyezzenek.

Mielőtt a tulajdonképpeni kórboncolások jelentőségét méltatnék, hasznosnak látszik, ha elsősorban a boncolások különböző neveivel foglalkozunk. A laikus képzeletében különösen ez irányban élnek teljesen hamis elképzelések, melyek sokszor hozzájárulnak ahhoz, hogy az érdekelték mereven elzárkóznak hozzátartozóik felboncolásának engedélyezésétől.

A tetembontásnak háromféle alakját ismerjük: a rendszeres vagy leíró bonctani, a hatósági és a kórboncolást. Ezek is különböznek egymástól a boncolás tárgya, célja és módszere tekintetében, úgyhogy ezen különböző boncolásokat az elméleti orvostudományok más-más szakmájában képzett szakemberek végzik. A bonctani tetemnyitást az anatómus, a hatósági boncolást a rendorvos, illetve törvényszéki orvos, a kórboncolást pedig a kórboncnok végzi, bár az utánpótlás nehézségei miatt még távol vagyunk attól az ideális állapottól, hogy pl. törvényszéki boncolásokat valóban minden esetben törvényszéki képzettségű szakemberek végeznének el. A szükség törvényt bont, és sok esetben előfordul, hogy a nem kellő szakértelemmel végzett boncolás miatt a bűntényre nem derül fény, vagy végleg rejtve marad ...

Az anatómiai boncolás fénykora a XV. és XVI. század, amikor Leonardo da Vinci, Vesalius és mások elkezdtek emberi holttesteket is boncolni a hatóságok tilalma ellenére. Az anatómia rohamosan fejlődött, különösen a XVIII. században, a mikroszkóp felfedezése nyomán. Az, aki jártas a ma már tökéletes anatómiai atlaszok, ábrák világában, és tanúja annak a nehézségnek, amit egy-egy nehezebb testtáj felépítésének megértése a kezdő orvostanhallgatónak okoz a gyönyörű viúgos boncteremben, a szakszerű segédeszközök, jó műszerek igénybevételével, az bámulja csak igazán a középkor kutatóját, aki olyan mostoha körülmények között, a hatóságok üldözése mellett annyira tisztán látott és láttatott. Erre gondolva, csak meghatottan lehet gyönyörködni Lionardo da Vinci vagy Vesalius remek rajzaiban.

Ma az anatómiai boncolás az egyetemek anatómiai intézetében folyik. A hallgatók testtájékokat vagy végtagokat s más részleteket „preparálnak“, „készítenek“ ki. Egy-egy ilyen készítmény több napig vagy hétig készül és ezért olyan hullákat vagy hullarészeket használnak, amelyek a rothadás meggátlása céljából rögzítő folyadékba voltak áztatva. Ez a körülmény nehezíti meg az anyag beszerzését. Ezért szabályozza az új törvény is, hogy milyen hullák adhatók anatómiai boncolásra, de még így is állandó nehézségek vannak. Így nehézséget okoz pl. a zsidó egyházakozság, amelyik nem engedi halottait boncolni és minden hozzátartozó nélküli hullát is rituális okokból elföldel. Érthető, hogy ez az eljárás a húszas években a tanulóifjúság körében mennyi összecsapásnak volt az okozója ...

Anatómiai boncoláshoz hasonló, illetve ugyanaz az anyaga a sebészeti klinikákhoz csatolt ú. n. műintézetekben folyó hullagyakorlatoknak is. Itt a kezdő műtönövendékek gyakorolják a tájbonctant és a hullán elvégezhető, főleg csont- és ízületi műtéteket. Újabb műtési eljárások gyakorolhatók ugyan kórboncolásokkal kapcsolatban is, amint az nagy kórházakban meg is valósítható.

Végül felemlítjük, hogy képzőművész-növendékek is foglalkoznak anatómiával: főleg a test külső körvonalait, az izmok elhelyezkedését tanulmányozzák különböző mozdulatokban. Tellyesnicky, a híres anatómus volt nagy mestere a művészeti bonctannak. Újabban a testnevelési főiskola növendékeit is kötelezik, hogy bizonyos anatómiai alapismereket szerezzenek

A budapesti, egyetemen külön tanszékként működik az agyszövetani intézet, a nagy magyar agyhisztológus, Schaffer Károly alapítása. Az agy finom szerkezete valóban annyira bonyolult, hogy megérdemel külön szakembereket. Az intézet, amely természetesen a kóros agyakkal is foglalkozik, számos, a külföldön is ismert megállapításával tette híressé nevét.

A boncolások egy másik csoportját adják a hatósági megkeresésre történő boncolások. Itt két eset van: a rendőri és a bírói vagy törvényszéki boncolás. A kettő a perrendtartás alapján lényegében elkülönítendő. Ezekről a boncolásokról szerez leginkább tudomást a laikus közönség is.

A rendőri boncolást a rendőrorvos vagy más hatósági orvos végzi. A boncolásra vonatkozólag a belügyminiszter rendelete intézkedik. A rendőri hullavizsgálat meghatározott esetekben eszközendő. Ezek az esetek: a talált hullák, járványos vagy ragályos betegségek megállapítása és a hatóságok részéről vizsgált rendkívüli halálesetek: hirtelen halál, öngyilkosság és baleset, halvaszületett magzatok, a hét éven aluli, gyógykezelés nélkül elhalt gyermekek, gyógykezelés nélkül elhalt elaggott egyének és amikor a halál okát az életben megállapítani nem lehetett.

Törvényszéki boncolás a bünvádi perrendtartás szerint akkor fogantatosítandó, ha gyanú támad, hogy valakinek halálát büntett vagy vétség okozta. Amíg tehát a rendőri boncolást közrendészeti szempontból a rendőrség rendeli el, addig a törvényszéki boncolás irányában az ügyészség intézkedik és azon a vizsgálóbíró is jelen van. Törvényszéki boncolást lehetőleg törvényszéki vizsgálóval bíró törvényszéki orvosnak kell végeznie, amilyenek minden törvényszék mellé ki vannak rendelve. Ezek akadályoztatása esetén azonban az ügyészség felszólítására minden orvos köteles elvégezni.

Ha rendőri, vagy akár kőrboncolás közben merül fel a gyanú, hogy a halált büntény okozta (magzatelhajtás, mérgezés stb.), akkor a boncolást abba kell hagyni és törvényszéki boncolás iránt kell javaslatot tenni az illetékes ügyészségnek, illetve törvényhatóságnak.

A törvényszéki orvostan a legbonyolultabb tudomány. Veleszületett jó ítélőképesség mellett, alapos szaktudásra van szükség, amely nemcsak a szorosan vett orvostudományokra terjed ki, hanem pontos jogi ismereteken kívül a legkülönbözőbb szakmákban való jártasságot igényel (fegyverszakértelem, kémia stb.). A törvényszéki vizsga is egyike a legnehezebb vizsgáknak, úgyhogy a jól képzett törvényszéki orvosokban a pótlás igen gyenge. Súlyosítja a helyzetet, hogy a nehéz szakmához viszonyítva a kereseti lehetőségek nevetségesen csekélyek. Egy bűnügyben fogantatosított törvényszéki boncolás és szakértői vélemény díja 13 pengő körül van! Nem csoda, ha a törvényszékek kényszerülnek nemszakértőket is alkalmazni, ami pedig súlyos következményekkel járhat. Ilyenkor még a szerencsésebb megoldás az, ha a törvényszéki orvosi teendőkkel kórházi kőrboncnok-főorvost bíznak meg, aki legalább a boncolással van tisztában és durvább hibát nem igen követ el, de a gyakorlatban előfordul, hogy hatósági orvos kényszerül törvényszéki boncolást végezni, aki boncolást talán utoljára medikus korában látott.

Hogy mennyire fontos a helyesen végzett törvényszéki vagy rendőrségi boncolás és a hozzá nem értő által történt boncolás milyen bonyaldalmakhoz vezethet, elég, ha a háború után nagy port felverő külföldön történt hitvesgyilkossági bűnügyre hivatkozom, amikor is a halál látzólag egy kirándulási baleset következménye volt, s csak később terelődött a gyanú gyilkosságra, amit azonban az igen laikusán végzett bon-

colás miatt csak közvetett bizonyítékokkal lehetett bebizonyítani és a gyatra jegyzőkönyv a védelem kezében igen jó fegyvernek bizonyult. A bűneset olyan országban történt, ahol akkor halálbüntetés nem volt és így a bűnös a halálbüntetést elkerülte, de a közönség széles rétegében nagy hullámokat vert fel a bűnösség vagy ártatlanság kérdése.

A különböző szakmák legkivalóbbjaiból alakult Igazságügyi Orvosi Tanács, amelynek véleményét a bíróság mindig meghallgatja, bizonyos fokig védelmet nyújt a tévedések ellen, de ha a vizsgálat alapját képező boncolás vagy a jegyzőkönyv hiányos, rossz, akkor sokat már ezen a tudós testület sem segíthet.

Gyakran felmerül laikus körökben a kérdés, hogy miért van szükség minden esetben rendőri vagy törvényszéki boncolásra, különösen olyan esetben, amikor boncolás nélkül is megállapítható a halál oka? Miért kell felboncolni elgázolt, vízből kifogott holttesteket, vagy miért van erre szükség, amikor a tettes bevallja, hogy pl. baltával agyonütötte az áldozatát? Nem felesleges-e ilyenkor megszámlolgatni a sérüléseket, keresni, hány volt közülük halálos stb.? Valóban, míg az esetek egy részében a boncolás újabb momentumot nem derít ki, arra mégis múlhatatlanul szükség van, ha minden lehetőséget mérlegelni akarunk. Így a gyilkosságnak áldozatul esett hullát utólag is lehet vasúti sínre rakni és baleset látszatát kelteni, vagy egyszerű elgázolási eset is másképpen esik latba, ha valaki az úttesten átmenve agyvérzés következtében esik össze és a jármű a hullát gázolja el. Előzőleg megmérgezett, megfojtott áldozatot is lehet vízbe dobni, amikor is mindjárt másképpen alakul az „eset”. Balesetből gyilkosság vagy baleseti felelősség alóli mentesség derülhet ki a boncolás alapján. Vagy feltehető, hogy a rablógyilkos, amikor baltával leüti áldozatát az már néhány órával azelőtt szívbajának következtében meghalt, amikor is a tett ismét másként minősül. Ugyanúgy másképpen minősül a magzatelhajtás halálos esete alapján perbe vett személy, ha a boncolás kideríti, hogy az áldozat nem is volt teherben és a műtétet téves diagnózis alapján hajtották végre.

Számos lehetőség merül fel tehát: legtöbbjük azon fordul meg, hogy bizonyos elváltozás az illető életében jött-e létre vagy nem. Az életben létrejött minden elváltozásnak megvannak a biztos jelei: ez az ú. n. vitális reactio. Meg lehet állapítani, hogy melyik sérülés érte az áldozatot életében és melyik halála után. A nyakon található barázdákból megállapítható, hogy azok az élő fojtogatásakor, vagy a hullában valami más okból jöttek-e létre. Ezen elváltozások nagyrésze csak finom festési eljárásokkal, górcsővel mutathatók ki.

A boncolások legnagyobb részét a kórházakban és klinikákon elhalt betegek ú. n. kórboncolása teszi ki. Hozzávetőleges statisztika szerint ma hazánkban az intézetekben elhalt egyéneknek kb. 60—70%-a kerül boncolás alá. E szám növekedését elsősorban minél több és jobban felszerelt bonctani intézet, megfelelő számú és jól képzett szakember, de nem utolsó sorban a közönség kellő felvilágosítása útján remélhetjük. Minthogy éppen a kórboncolásokkal szemben a legérzékenyebb a laikus közönség, a következőkben rövid áttekintést igyekszünk nyújtani e tudományszak alapvető fontosságáról.

A kórboncolás történetében Morgagni olasz tudósnak van a legnagyobb jelentősége, aki a „De sedibus et causis morborum” (1761) című munkájában fektette le ezen tudomány alapjait. Mint a cím helyesen fejezi ki: a kórbonctan a betegségek helyével és okaival foglalkozik.

Amíg az ókorban, majd Aristoteles nyomán a középkor nagy részében a szervezet káros nedveire fektették a fősúlyt, a kórbonctani elmélet alapja az az elgondolás, illetve tapasztalat, hogy minden betegség alkalmával a szerveken bizonyos kóros elváltozások jönnek létre, amelyek esetleg gyógyuláskor eltűnhetnek, de legtöbbszörre valami nyomot hagynak hatra. Így a boncolások alkalmával, amely szemben az anatómiai

preparálással, főleg a belső szervekre, a zsigerekre terjed ki, a halott halálának oka, betegségének alapja, tünetek kézenfekvő magyarázata, sőt esetleg régen lezajlott betegségek nyomai mint nyitott könyvből kiolvashatók. Ezek az elváltozások vonatkoznak az illető szerv nagyságára, állományának tapintására, a színváltozásokra, a belső szerkezet megváltozására, a megszokottól eltérő alakra, különleges képletek, vagy éppen anyagihiányok fellépésére.

A górcső tökéletesedése új tudományágat szült: a szövettant, amit nyomon követett a kórszövettan kifejlődése. Ennek kapcsán a fenti tan annyiban bővült, hogy a betegségek alapja a szövetekben és sejtekben mint a legkisebb élő egységekben keresendő, azaz minden betegség alapja a sejt kóros megváltozása. Kóros sejtek kóros szövetekben nyilvánulnak és kóros szövetekből felépített szervek mutatkoznak a boncolás alkalmával az egészséghez képest megváltozottan. A sejt-kórtan megalapítója Virchow Rudolf (1821—1902). Kitereljesedését a bakteriológia rohamos fejlődése csak elősegítette és lehetővé tette a kóroktan és körkeletkezés (pathogenesis) addig sok megoldatlan problémájának megoldását. Kedvezett a tan népszerűsödésének a kor általános világnézeti áramlata, amely Darwin felfedezései alapján Haeckel szélsőséges materialista monizmusában kapta meg filozófiai támaszt is. Bármilyen biztos alapokon nyugvónak látszott is ez a tudomány, a reakció hamarosan bekövetkezett. Ma már orvosi gondolkozásunk eltért a tisztán morfológiai iránytól. A századfordulóban a biokémia nagy eredményei, a hormonok és vitaminok tanának kialakulása és hatalmas eredményei ismét ráfordították a tudósok figyelmét a már teljesen elhanyagolt nedvelméletekre, az ú. n. humorálpáthológiára. Kiderült ugyanis, hogy a hormonális egyensúly vagy a vitaminok alig mérhető mennyiségei a szervezeteknek hatalmas átalakulását hozhatják létre, betegséget okozhatnak, aminek nyomait sem a boncolás, sem a górcső nem tudta kimutatni. A filozófiában Bergson, az orvostudományban Freud és tanítványai a lelki jelenségek fontosságát hangsúlyozták, rámutatva, hogy pl. a hisztéria súlyos tünetei minden anatómiai substratum nélkül jönnek létre. Végül a legszilárdabbnak hitt tan: a bakteriológia is elvesztette régi állásait: a fertőzés, a természetes védettség stb. megnyilvánulásai alapján kiderült, hogy a baktériumok önmagukban nem elegendők a betegség létrehozatalához. Mai felfogásunk, általánosabb nézőpontból szemlélve a tényeket, már nem a beteg szervezetet keresi és kezeli, hanem mindig az egész beteg embert, akinek a szerveiben található elváltozások csak megnyilvánulásai az egész szervezetet érő támadásnak. A spirituális irány természetesen ismét a túlzások felé hajlik és itt-ott már újra a misztikus keleti tudományok ütnek fel a fejüket, jelölve annak, hogy nyugvópontot a kérdésben nehezen várhatunk. A helyes irány ma az a páthológia, amelyben egyforma súllyal foglal helyet a morfológia és a biokémia.

A fentieket egy példával próbáljuk megvilágítani. Valakinek vesebaja van. Állapota rosszabbodik, majd húgyvérűségben hal meg. A vesebajt az általános panaszok mellett a vizelet kémiai vizsgálata dönti el. Az állapot súlyosbodását várjuk, ha a vérben kutatjuk a ki nem ürített salakanyagokat. A beteg eszméletén kívül van, de a vérvizsgálat kimutatja a baj okát. A boncolás alkalmával vesezsugorodást találunk, az agyban meg olyan képet, amelyet a húgyvérűség okoz. Hogy a vesezsugorodást mi hozta létre, arra felvilágosítást nyújt a vesék górcsővi vizsgálata, amely a vese bizonyos elemeinek pusztulását okozta. A magas vérnyomás alapját is megtaláljuk a nagy szíven. Így tehát a boncolás és az előzetes biokémiai vizsgálat mindenben tisztázta a betegség lefolyását. Kőrisménk helyes volt. Egyet azonban nem tudunk: t. i. azt, hogy miért éppen most halt meg a beteg és miért nem holnap vagy egy év múlva. Arra nézve semmi pontunk nincs, hogy mennyit bír la az egész szervezet. A fent vázolt esetben nem arról van szó, hogy egy egészséges egyén veséje elromlik, hanem vesebajos betegünk van, akinek egész szervezete beteg és aminek a kinyomozható jelei csak részletjelenségek, de nem adnak választ a szervezet erejéről.

A kórbonctan elsősorban tehát a betegségek megismerését szolgálta és a kórboncolások egyik célja ma is a tanítás. A klinikákon elhalt egyének holttestét a tanulóifjúság előtt boncolják fel, ismertetve a betegség egész lefolyá-

sát. A kórbonctani tudás ma alaptudománya az orvostudománynak. Kór*-bonctani ismeretek nélkül pl. sebészt el sem tudunk képzelni, hiszen műtét közben a sebész is a kóros szervet látja és tudnia kell, nőiről van szó, hogy a műtétet aszerint hajtsa végre.

A világháborúig a kórboncolás főleg egyetemeken folyt. A fővárosban a kórbonctan két tanára látta el a kórházak boncolásait is. Csak a Szent János-kórháznak volt külön prosecturája. A vidéken két prosectura volt, Pozsonyban és Fiúmében, majd később alakult meg a pécsi intézet. A kórbonctan a század végén a bécsi iskolában élte fénykorát, Rokitsanszky idejében. A magyarországi kórbonctani tanszékekben a szakmának kiválóságai ültek. Arányi, Pertik, Genersich, Krompecher, Buday, olyan lista, amilyenre bármelyik ország büszke lehet!

A háború alatt és után amerikai minta után a kórbonctan nem várt fellendülésnek indult. Hazánkban ma kb. 33 prosectura van — részben betöltetlenül.

A mai irányzat az, hogy lehetőleg minden legalább 300 ágyas kórházban legyen külön prosectura, sőt a 200 és 300 ágyasok között is hat kórházunkban van önálló kórboncnok. Visszacsatolás után a kórházakban főleg a kórboncnokok utánpótlásában mutatkoztak zavarok. A kórbonctan olyan szakma, ami sok tudást, tapasztalatot kíván, de anyagi lehetőségei csekélyek. A megoldás az, hogy a vidéki kórházakban a laboratórium és prosectura egy kézben van és így nyújt bizonyos egzisztenciát. Csupán a fővárosi nagy kórházakban vannak önálló prosectorok. Ennek ellenzői támadtak ugyan, de hivatkozva a fentebb kifejtettekre, a modern felfogás éppen az egyesítés mellett szól.

Itt utalnék Környey Istvánnak a Magyar Szemlében legutóbb megjelent cikkére (Orvostudományi Kutatóüzem) és úgy gondolom, hogy a kellő vezetés mellett éppen a pathológia több ágával foglalkozó vidéki kórbonctani intézetek közelítik meg leginkább a kutatómunkának azt a lehetőségét, amit Ramon y Cajal kíván. A mindentől független munka lehetőségét, amelyhez mint anyag nemcsak a prosectura anyaga, hanem a kórház egész beteganyaga rendelkezésre áll. Bizonyos fokon túl mindenesetre helyesebb, mint az egyetemhez kötött munka, amelynek fő hátránya, hogy az intézet vezetőjének egyénisége alól a kezdő kutató csak nehezen tud felszabadulni.

Mi a feladatuk tehát a kórházi prosecturáknak? Miért van szükség kórboncolásra? A kórház kórbonctani intézete bizonyos fokban a kórház ellenőre. Az eseteknek csak bizonyos százaléka olyan, hogy az élőn tett diagnózis mindenben megegyezik a kórbonctani diagnózissal. Erre minduntalan az a válasz, hogy akkor már úgylis mindegy, segíteni nem lehet! De ne felejtjük el, hogy az a boncolás, amit a kórboncnok a klinikus kezelő orvossal egyetértve végez, az új ismereteknek és tapasztalatoknak olyan tömegét nyújthatja, amire, ha a halottnak már nincs is szüksége, az orvostudománynak és a többi betegnek nagyon is van. Nincs az a remek tankönyv, amely tanulságosabb volna, mint egy-egy érdekesebb boncolás. Természetesen, hogy mi az érdekes, azt nem lehet minden esetben tudni és ezért kell lehetőleg mindenkit felboncolni. Talán az új törvény inódot nyújt majd arra, hogy e tekintetben ne a hozzátartozók anyagi helyzete legyen mérvadó.

A boncolás ellen úgyszólván semmi sem szól. A boncolást lehetőleg néhány órával a halál után kell elvégezni, mert különben a hullán történő elváltozások elfedik a kóros jelenségeket. Viszont a boncolás mai technikája olyan, hogy a felöltöttetett halotton nem is lehet látni, hogy boncolva volt, hiszen a boncolás után mindent újra összeállítanak. A boncolás kb. egy vagy egy és fél óráig tart, úgyhogy sem a temetést, sem az esetleges szállítást nem akadályozza. A hozzátartozó is sok esetben megnyugtatást talál abban, hogy az elhunyt halálában őt nem terheli semmi, műhiba nem történt és a beteg

menthetetlen volt. Sok esetben pedig az életbenmaradottakra nézve sem közömbös tudni, hogy a betegség milyen természetű volt. Ma még ritka az olyan tisztán látó szülő vagy rokon, aki kéri a boncolást. Az esetek nagy részében nem törődnek vele, de mindig vannak elég sokan, akik a végsőkig harcolnak a boncolás ellen. Az ok gyakran az, hogy a boncolás fogalma alatt anatómiai boncolást értenek. Talán e sorokkal is sikerült bizonyos félreértéseket eloszlatni és a boncolások iránt a nagy közönségben is több megértést kelteni.

DUDITS ANDOR

A „GÖRÖG KELETIEK“

CSODÁLATOS KÉPESSÉGE a magyarságnak, hogy keresztülnéz a valóságon és helyette inkább azt látja meg, ami neki kényelmes, vagy amit szeretne. Így van ez a nemzetiségi kérdéssel és azon belül a keleti orthodoxiával is. Ezer éven át nem akarta meglátni a magyar, hogy vannak bizánci hitű magyarok, mert a római egyházzal, a Nyugattal való teljes egységre törekedett. A Balkánról beszivárgó orthodoxok kérdését pedig úgy vélte elintézhetőnek, hogy tudomást sem vett róluk, ahelyett, hogy bevándorlásukat megakadályozta volna. Mikor már annyira elszaporodtak, hogy ittlétüket nem lehetett tagadni, ahelyett, hogy a magyar óhitűek révén szervezték volna meg a hazai orthodox egyházat, engedték a beszivárgókat nemzeti alapon szervezkedni és magyar hierarchia hiányában az orthodox-hitű magyarok százezreit dobták oda elrománosításra és elszerbesítésre. Szerették hinni, hogy az únió megoldja az orthodoxia kérdését, a nyugati, a magyar gondolat- és érzésvilág felé tereli ezeket a keleti embereket, pedig csak a papok álltak át a római oldalra, a ruténség és a románok görög katolikus része olyan idegen, keleti mentalitású maradt, mint annakelőtte. Ellenben annyival romlott a helyzet, hogy ezek a görög katolikus nemzetiségek olyan hatalmas pozíciót foglaltak el a római egyházban, hogy a közjűk kálváriajárással tudták kiverekedni negyven évvel ezelőtt a román hierarchiától való elszakadásukat és magyar anyanyelvükhöz való jogukat. A magyarság azt sem látta meg, hogy a centralizmusra törekvő bécsi udvar a szerb és román orthodoxiában szövetségest lát a magyar nemzeti törekvések ellen, és meghamisítva a keleti egyház szervezetét, a világi elemek túlsúlyával a szerb, majd a román orthodox egyházból két nemzetiségi tartományt szervezett, államot az államban, amit a magyarság a hatvanhetes kiegyezés egyik feltételeképpen, az 1868. évi IX. törvényben kénytelen volt elismerni. Ezzel azután az orthodox egyháznak a nemzetiségekkel való egysége végleg megpecsételődött és a kiegyezéstől Trianonig ebben mindenki megnyugodott. Csak BánfEy miniszterelnöksége idején és 1910 utána munkapárti kormányok alatt történt néhány olyan intézkedés, mely e helyzeten javítani akart, egyébként, mint e kérdéssel foglalkozó egyik történetírónk megjegyzi, a magyar kormányoknak a hazai orthodoxia ügyében kelt intézkedéseit a közöny és a dilettantizmus jellemezte. A magyar közvélemény ellenőrzése pedig teljesen hiányzott e kérdésben.

De nem lehet csodálni a magyar közvélemény teljes tájékozatlanságát és az érdeklődéshiányát. Először is a zárt tömegben lakó, alföldi magyarság nem ismerte a nemzetiségi kérdést, csak a saját céljai és gondjai érdekelték; áruháza látott a hatvanhetes kiegyezésben és negyvennyolcas alapra helyezkedve küzdött ellene. A nemzetiségi vidéken lakó szórványmagyarság pedig

jól tudván, hogy uralmát csak a kiegyezésnek köszönheti, sokszor a nemzeti-ségeknél tett engedmény vagy elnézés árán volt kénytelen a negyvennyolcas magyarsággal szembehelyezkedni. Ebben az örökös küzdelemben elhanyagolódott minden más kérdés, így az orthodoxia kérdése is. De ha átnézzük az orthodoxiára vonatkozó magyar irodalmat, megtaláljuk az okát a magyar közvélemény e kérdésben való tájékozatlanságának is. Az egyházi és közjogi munkák, az egyetemi tankönyvek tele vannak tévedésekkel és hiányokkal. Az 1868. évi IX. törvénycikk szakszerű kritikája sem született meg, senki sem vette észre, hogy ez a rendezés ellenkezik a keleti orthodox egyház kánonjogaival, ősi szervezetével, a vallásos szellemmel, a magyar közjogi szellemével és a magyarság érdekeivel. Érdekes, hogy az a kevés kritika, ami mégis találkozott e téren, nem magyar részről, hanem a nemzetiségi papok részéről hangzott el, és a szerb püspökök kérték a szerb nemzeti kongresszus autonómiájának felfüggesztését, látván, hogy a világi elem túlsúlya a politika színterévé teszi az egyházat és elnyomja a vallásos szellemet.

A szörnyű trianoni valóság e kérdésben is tisztánlátásra kényszerítette a magyarságot, de ekkor is hamar vigasztalódtunk azzal, hogy az orthodoxok nagy tömegei kívül maradván a határokon, e kérdés többé nem háborgathatja a magyarságot. Nem vettük figyelembe a régi magyarországi autokefál orthodox egyháznak a csonka országban maradt töredékeit, pedig azok megszervezésével új, egészséges alapot lehetett volna teremteni a visszacsatolandó orthodox egyházak számára is. Ez a mulasztás annál feltűnőbb, mert a magyar közvélemény nem szűnt meg „nem! nem! sohá!” hangoztatni. Azt sem vették észre, hogy a határok között maradt és egyházfő nélkül lévő román és szerb egyházközösségek fölött a bukaresti és a belgrádi patriarchátusok fenhatóságot akarnak gyakorolni és azt hallgatólag eltűrték, pedig annak állandósítása éppen olyan kapituláció lenne a magyar állam részéről, mint annak idején Törökország kapitulációja volt az orosz cárokkal szemben, kik az orthodox hitű török alattvalókat a török állammal szemben védelmük alá vették és ami egyik legfőbb oka volt a balkáni Törökország szétesésének. Ilyen módon gondolják a románok és a szerbek a magyar fenségjog alatt lévő területen, egyházi szuverenitásukat érvényesíteni.

Ez ellen nem a magyar közvélemény emelt szót, hanem a görögkeleti hitű magyarok indítottak mozgalmat, mikor tiltakozva a külföldi befolyás ellen, megalakították a magyar egyházrészt és a kormányhoz azzal a jogos követeléssel fordultak, hogy mindazon jogok, melyek Magyarországon a görög keleti románokat és szerbeket megilletik, kell hogy saját hazájukban őket is megillessék. Így jött létre a magyar és rutén adminisztrátúra, mert a kárpátaljai orthodox ruténekben, kik szintén jogtalanok voltak, a magyarok szövetségést találtak és így jött létre a magyarországi orthodox papképzést biztosító Görög Keleti Hittudományi Főiskola és lett aktuálissá a magyarországi görög keleti egyház újjászervezésének kérdése.

Az erdélyi részek és Bácska visszacsatolásával megsokszorozódott a hazai görög keletiek száma és ez annál is inkább égetően sürgőssé teszi a kérdés rendezését, mert a visszatért román és szerb orthodoxok még a bukaresti román, illetve a belgrádi szerb patriarchátus fenhatósága alá tartoznak és mindaddig, míg a magyar törvényhozás nem intézkedik a magyarországi görög keleti egyház szervezésében, nem hajlandók külföldi kapcsolatukat megszakítani. Ilyen körülmények között örömmel kell üdvözölni Berki Feriznek, a budapesti Görög Keleti Hittudományi Főiskola tanárának „A magyarországi orthodox keleti egyház szervezése” című, most megjelent munkáját, mely alkalmas arra, hogy a közvéleményt, az illetékeseket és a szakkörtöket tájékoztassa és e kérdés fontosságára felhívja a figyelmet. E könyv egyházszerkezeti szempontból tárgyalja a magyarországi orthodoxia helyzetét

a legrégebb időktől mostanáig, történeti sorrendben, tehát egyben történelmi áttekintést is ad. A mű első részében, a legrégebb időktől az Árpád-ház kihaltáig terjedő idők elég hiányos adataiból állítja össze az akkori hazai orthodoxia szervezetét, melyet magyarnak és bizánci kapcsolatának mondhatunk. A második rész a XIV. századtól 1690, Csernojevics Arzén ipeki szerb patriarchának betelepüléséig terjedő időt öleli fel. Ez a legzavarosabb korszak, a rutének, románok, szerbek beszivárgásának ideje, mikor a bizánci és szláv egyházi fenhatóságot többször felváltotta a latin egyház gyámködsége, míg e korszak végén a rutének és románok egy részének úniója következik. A Csernojevics patriarcha vezetésével betelepített szerbek egyházi ügyeinek rendezése, mely a harmadik részben olyasható, alkalmat adott Bécsnek az egész Habsburg monarchia összes orthodoxai egyházi hovatartozásának rendezésére. A Diploma Illyricum, Mária Terézia rendelete, mely ma is nagy részben érvényben van, kiemelkedő emléke e korszaknak. A negyedik rész az 1790/91. évi országgyűléstől, mely az orthodoxia történetében is nevezetes, egészen a trianoni szerződésig terjedő idő eseményeit tárgyalja. Az 1790/91. évi XXVII. t.-c. tulajdonképpen a görög nemegyesült szertartásúak emancipációját mondja ki, míg a görög keleti vallás csak az 1848. évi III. törvénycikkkel lett befogadva. Ez időbe esik a románok és szerbek ellentéte, a románok elválása a karlócai érsektől és önálló nagyszabani metropolitájuk megalakítása az 1868. évi törvény értelmében, ahol először szerepel a nemzetiségi: román és szerb megjelölés. A Trianon utáni rendezésre váró mai helyzet ismertetése az utolsó fejezet.

Emeli e könyv értékét az, hogy a múlt esztendőben Athénben görög nyelven is megjelent, természetesen bővítve a magyar viszonyokkal nem ismerős olvasó számára szükséges felvilágosításokkal. Erre a görög kiadásra épp olyan szükség van, mint a magyarra, mert a keleti orthodox világ nagyon tájékozatlan a magyarországi orthodoxiáról, különösen a Trianon utáni helyzetről, amit a magyar ügy ellenségei igyekeztek is valótlanságok és rágalmak terjesztésével kihasználni. Berki Feriz munkája a budapesti Görög Keleti Hittudományi Főiskola első kiadványaként jelent meg. Jól teszi ez a fiatal magyar főiskola, hogy a hiányos magyar orthodox egyházi irodalom gyarapítására kiadványsorozatot indít és az első kötet után bizakodva várjuk a folytatást.

PLURIMUS

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Megélénkülnek a harcok az orosz fronton — Amerika és Oroszország—Az északi államok — Angol légitámadások Német- és Franciaország ellen — Német intézkedések a cseh-morva protektorátusban és Hollandiában — Sikorski halála — Inváziós előkészületek Afrikában — De Gaulle és Giraud viszállya; Giraud Washingtonban — Az inváziós gyülekezés hatása Olaszországban, a Balkánon és Törökországban — Angolszász légitámadások Olaszország elten; az olasz helyzet; Mussolini beszéde; a fasiszta párt rendszabályai—Az angolszász légi, tengeri és szárazföldi erők megtámadják Sziciliát

HOSSZÚ CSENDESSÉG után egyszerre mozgásba jött az orosz front és egészen érdekes módon majdnem éppen akkor, — július elején, még inkább közepén — midőn az angolszász erők is felvonultak Olaszország ellen. A két mozdulat közt lehetetlen bizonyos összefüggést nem látnunk, habár orosz részről azt hangoztatják, hogy az offenzívat a németek kezdték, míg a német megnyilatkozások elhárítják ezt a feltételezést és kifejtik, hogy a német hadmozdulatok csupán viszonzásai az orosz támadásnak. Mindegy: az angolszász politika vezető körei, melyek egyre komolyab-

ban tárgyalják a háború utáni orosz-angol-amerikai együttműködést, az orosz újjáépítés lehetőségeit és az ezzel kapcsolatos angolszász gazdasági segítséget, nyilván hálásan veszik a kellő időben történt orosz felvonulást, aminthogy Oroszországban is egyre kedvezőbb a hangulat az angolok és amerikaiak iránt. A júliusi csata új erőfeszítései teljességében mutatják mindkét ellenfelet. Az oroszok ezúttal nagyobb mértékben vetik be a küzdelembé légiflottájukat, mint eddig tehettek, a németek pedig különleges új fegyvernemeket vonultattak fel, elsősorban „tigris” nevű tankjaikkal érven el hadászati sikereket. A németek egyébként hangoztatják, hogy felvonulásuk csupán visszaütés az oroszok rohamára, míg az oroszok azt mondják, hogy az offenzíva célja: veszélyeztetni, illetve átkarolni Moszkvát és ismét előretörni Sztálingrád irányában. Az Orel és a Sztálingrádtól valamivel északra fekvő Bjelgorod közt kifejlődő és főként Kurszokra nehezedő német nyomás bizonyos eredményekről számolhatott be a német publikumnak, mely az angolszász „légi terror” közepette nyilván rendkívül sokra értékeli az orosz front tehermentesítéséről érkező jelentéseket. A német beszámolók ugyanis elmondják, hogy a nagy technikai fölényben lévő német tankok és motoros fegyverek több helyütt áttörték az orosz frontot s minden tekintetben rendkívüli mozgékonyt tanúsítanak; ugyanakkor az oroszok repülőik mellett újra harcba vetették gyalogságukat, mely igyekszik elvágni az előreerohanó német tankokat a nyomukba jövő gyalogos erőktől, amiből természetesen kemény tusák keletkeznek. Ha ragaszkodunk a német részről érkező jelentések értelmezéséhez, úgy itt valóban nem lehet szó általános offenzíváról, csupán helyi jellegű élénk harcokról, melyeket az orosz hadmozdulatok kezdtek el; a német támadás célja nyilvánvalóan az, hogy kiigazítsa a hullámzó frontszakaszokat és kedvezőbb stratégiai helyzetet mutathasson fel az ősz küszöbén.

Orosz részről különben változatlanul sürgették a „második front” megnyitását, melyet annyiszor megígértek az angol és amerikai államférfiak. Második front nélkül az orosz haderő nem fejthet ki kellő kezdeményezést, — ez volt az általános nézet az orosz hadsereg vezető köreiből és a Szovjet-Únió politikájában. Ugyanakkor az angol-amerikai politika is mindent megtett, hogy meggyőzze Oroszországot a maga jóhiszeműségéről és támadásának a kellő pillanatban való bekövetkezéséről. Messzi kommentátorok szerint ebből a kölcsönös meggyőzésből a bizalmatlanság atmoszférája keletkezett. Ma azt kell látnunk, hogy erről szó sincsen; az angol-amerikai-orosz viszonylatok egyre kedvezőbben fejlődnek, amint erre a német hírközlések is többször figyelmeztették Európát. A Szovjet-Únióban mindjobban nő a bizalom és a rokonszenv az angolszász szövetségesek iránt, ugyanakkor az angol és amerikai politika és társadalom körei is egyre többet adnak kifejezést abbéli reményüknek, hogy Oroszország népe demokratikus fejlődésnek néz elébe. A kölcsönös rokonszenv példája Joseph E. Davies amerikai nagykövet, Roosevelttől külön megbízottjának Oroszországról szóló beszámolója, melyben ez az amerikai nagyiparos, az individualista, demokratikus és tőkés rend meggyőződéses híve megkísérli, hogy egyeztesse a demokrácia igényeivel és követelményeivel a Szovjet-Únió intézményeit. Ez a nagy népszerűségre emelkedett könyv kétségtelenül igen kedvező atmoszféra szülte.

Amerika különben változatlan érdeklődést tanúsít Finnország iránt, ahol különben feléledőben vannak a régi amerikai szimpátiák, úgyhogy idejét látták bizonyos finn körök egy finn-amerikai társaság megalakításának, bár ugyanakkor Finnország aggodalommal fordul a Szovjet-Únió felé. A finn politika állandóan emlegeti, hogy a Szovjet-Únió még mindig nem publikálta hadicéljait. Svédország pedig fegyveres előkészületek közt várja a helyzet alakulását; egyre többet foglalkoznak a svédek Norvégia sorsával,

illetve a norvég partok megtámadásának lehetőségével. A németek úgy találják, hogy a „Festung Europa“ ellen indított angol-amerikai idegháború Norvégiára is kiterjed. A német hadsereg norvégiai főparancsnoka ismételt felhívásokban óvta katonáit az idegháború csapdáitól. Svédország és Németország közt ugyanis bizonyos diplomáciai konfliktusra került a sor éppen e hetekben, mivel a svéd területen átutazó szabadságos német katonák közül a beszámolók szerint többen svéd területen maradtak, így keresvén mentességet a szolgálat alól. A norvégiai német főparancsnokság szigorúan őrködik a katonaság fegyelme felett és óvja a katonákat minden ilyen alkalomtól; tehát az esetek megismétlődésekor inkább beszüntették a Svédországon át történő szabadságos katonaszállításokat, hogy jobban biztosítsák a német katonákat, mivel a svéd kormány egyáltalában nem mutatott hajlandóságot a norvégiai főparancsnokság követeléseinek teljesítésére és nem adta át a területén maradt egyedeket.

Ebből a példából is látszik, mily erőteljesen őrködik Németország a kívülről fenyegetett „Festung Europa“ biztonságán, belső fegyelmén. Ez nyilatkozik meg például abban, hogy változatlan mennyiségben vesznek igénybe német hadianyaggyárak és birodalmi területen fekvő üzemek francia munkásokat, akiket Laval lelkes meggyőződéssel bocsát a német termelés rendelkezésére, ékes szavakkal ecsetelvén a francia polgárok előtt Németország győzelmébe vetett reményét. Ugyanez a belső fegyelem érezhető azokban a felhívásokban, melyekkel a német kormány a belgiumi lakosság-hoz fordul a rendfenntartás érdekében. Hollandiában pedig erélyes rendszabályokra volt szükség, mivel újabb merényletek történtek és általában a hollandok „taníthatatlanoknak bizonyultak“, nem győzte meg például őket a zavaró és renitens holland egyetemi fiatalság ellen alkalmazott több komoly rendszabály, például a németországi gyárakban és bányákban való kötelező munkaszolgálat. A cseh-morva protektorátusban pedig több kivégzésre került sor, mivel megismétlődtek bizonyos zavaró jelenségek, melyeket sem a német biztonsági szervek, sem a hadigazdálkodás tényezői nem néztek közömbösen. Háha, a cseh-morva protektorátus elnöke különben most ünnepelte 71. születésnapját, mely alkalomból Hitler vezér és kancellár meleg hangú sürgönyben köszöntötte az ősz férfit, akiben a németek a cseh-német együttműködés szimbólumát látják azzal a Benessel szemben, aki éppen július elején utazott Moszkvába, egyidőben Majszkij londoni szovjet-orosz nagykövet nagyjelentőségűnek jellemzett otthoni látogatásával. Beneš ez esetben nyilván nemcsak a szűkebb értelemben vett középeurópai és cseh-szlovák kérdésekről tárgyal, hanem az angol-amerikai politika bizalmi embereként is szerepel az oroszok között.

Az egész nyári külpolitikai időszakot különben az angol-amerikai aktivitás jellemezte, az oroszok csak most kezdenek újra bekapcsolódni az eseményekbe. Ez az aktivitás nemcsak Churchill miniszterelnök több beszédében nyilatkozott meg, midőn az angol kormányfő nagy megelégedéssel szólt afrikai útjáról és döntő eseményeket helyezett kilátásba a közeljövőre. Azt sem tekinthetjük itt az aktivitás különös jelének, hogy az angol király többnapos szemleutat tett Afrikában és Malta szigetén, ahol megsemmisítette az Európa ellen felvonuló csapatokat. A mostani periódus inkább a tettek, mint az előkészületek korszaka volt. Az angol-amerikai politika és hadvezetés úgy érzi, hogy befejezte előkészületeit és most már a fegyvereké a szó. Az angolszász aktivitás most elsősorban katonai volt, illetve elsősorban a Németország elleni légi támadásokra szorítkozott. A nyugati szövetségesek légiflottája éjjelente állandóan támadja Nyugat- és Észak-Németországot, a kikötőket, ipari üzemeket, gyárakat, zsilipeket, városokat, hogy ily módon megtörje a polgárság ellenálló erejét. Göbbels miniszter sorra végiglátogatja

a sorsüldözött helyeket és lelkes beszédeivel további önbizalmat önt a németekbe. Általában a Németországból érkező jelentések nyomát sem mutatják csüggedésnek és ingadozásnak; minden a nemzeti szocializmus iránti lelkesedésről beszél. A német kommentárok terrortámadásoknak nevezik az angolszászok légi akcióit, kiemelik, hogy az angolok kezdték, emlékeztetnek a német műemlékek pusztulására. Így különösen elítélőleg nyilatkoztak Köln ismételt bombázásáról, melynek a dóm egy része is áldozatul esett. A kölni dóm igen nagyhírű építmény volt, azonban az épület nagy része egészen modern eredetű, még pedig a XIX. század második feléből való, így a dóm tornyai, hosszú hajója, valamint kereszthajói is; a befejezetlenül maradt középkori részt, a szentélyt és a hozzá csatlakozó félig kész hosszú hajót 1840 után egészítette ki a romantikus német nemzeti lelkesedés. A kölni dóm felépítése 1840-től 1890-ig tartott és abban — bár a dóm katolikus templom — nagy része volt a porosz királyi, illetve német császári családnak. A végleges felszentelés már II. Vilmos jelenlétében történt. Az angol bombák így inkább egy modern építményben tettek kárt, mely szorosan Összefüggött a bismarcki-vilmosi Németország büszkeségével. Szívesen reménykedünk benne, hogy az igazi középkori rész viszonylagos épségben maradt.

Az angol-amerikai bombázásokból bőségesen kijut Pétain—Laval Franciaországának is. Németországban időnként némi rosszalással említik, hogy Franciaországból a szökevények mily áradata surran át- a pireneusi határokon; elítélik a franciákat, hogy „páholyból nézik“ az eseményeket. Laval rendszere azonban mindent megtesz ennek a francia passzivitásnak leküzdésére. Laval bízik Németország győzelmében és Hitler megengedte, hogy megalakuljon a keleti front számára a francia SS. A német asszonyok és egyéb dolgozó elemek mellett főként francia munkások működnek most Németország hadiüzemeiben. Ez a hivatalos Franciaország pozitív részvétele a mai Európa felépítésében. A francia politika különben most csendes, egészen a német vezetés igézete alatt áll; most egészen másutt ver a pulzusa. A francia lakosság egyelőre csak annyit tud, hogy a kormány és a német hatóságok nagy előkészületeket tesznek a Dél-Franciaország elleni esetleges invázió megelőzésére s ezért Dél-Franciaország szinte minden vidékét kiüritik; nemcsak a touloni kikötő fedezi most már a francia partokat, hanem erődművek is, melyek építésébe mostanában fogtak a németek, akik számítanak egy Szardínia vagy Korzika felől jövő akcióra.

Miközben az inváziós katonai előkészületek foglalták le a szembenálló felek minden figyelmét, a szövetségesek ügyét nagy csapás érte: Sikorski tábornok, az emigráns lengyel kormány miniszterelnökének repülőgépe Gibraltárban lezuhant, az utasok mind ott lelték halálukat. A német sajtó azonnal úgy kommentálta a halálesetet, hogy Sikorski is ott van a katyni áldozatok között, a lengyel emigráns kormányfő kényelmetlenné vált az angol és orosz politikának, ezért el kellett tenni láb alól. A gépet cseh pilóta vezette, mondják a németek, ez is egy bizonyíték a szerencsétlenség mesterséges, csinált volta mellett. Ugyanekkor Angliában, Amerikában nagy gyásszal búcsúztak Sikorskitól; Churchill, Rooseveltt és Benes pótolhatatlannak mondták a lengyel kormányfő egyéniségét. Benes külön kiemelte, mennyire híve volt Sikorski a cseh-lengyel megértésnek és federációnak. Az orosz sajtó eleinte nem foglalt állást, utóbb azonban igen meleg hangú cikk jelent meg a Pravdában, mely úgy jellemezte Sikorskit, mint aki mindig őszinte híve volt a lengyel-orosz megegyezésnek. Aminthogy valóban, Sikorski egyetlen egy alkalmat sem mulasztott el, hogy ne hangoztassa a Szovjet-Únióval való lengyel megegyezés fontosságát, s ugyanígy beszélt Csehszlovákia felé is. A cseh és lengyel politika nem is annyira Sikorski személye és politikája iránt viseltetett ellenszennvel, hanem inkább a mögöttes csoportosulást

köröket figyelte bizalmatlanul. Ugyan Sikorski is hangoztatta a történeti lengyel határok gondolatát, politikájában mégis elsősorban a federatív európai gondolat játszotta a főszerepet. Egyénisége és politikai múltja garanciát nyújtott arra a szövetségeseeknek, hogy ily irányban fejt ki működését: hiszen mindig szemben állott a lengyel politika konzervatív és extrém nacionalista, valamint nagybirtokos irányzatú elemeivel. Már 1928-ban Párisba költözött, ott az emigránsok egyszerű életét élte és főként katonai szakirodalmi munkássággal foglalkozott, melyet erősen demokratikus és frankofil szellem hatott át. Az 1939-es összeomlás híre is Párisban érte Sikorskit, aki egyszerre a lengyelek és a szövetségeseik bizalmának középpontjába került Sikorski nemcsak nagy demokrata volt, hanem nagy lengyel patrióta is; de a lengyel kérdést mindenkor szláv és európai szempontból vizsgálta és megértést tanúsított a szláv rokonok iránt, ami soká idegen szín volt a lengyel politikában. Az 1938/39-es események tanulságai megértették benne a cseh-lengyel együttműködés gondolatát; egyáltalán mindenben a cseh-lengyel föderáció megvalósítására törekedett, mert úgy találta, a két sokat víválykodó, egymással sokat küzdő testvérnép önmagában, egymás nélkül gyenge. Ám irányzata nem arathatott teljes sikert, mert a csehszlovák politika lépteit az oroszokra való tekintetek szabályozták; mikor a lengyelek felvetették a keleti határok kérdését, a cseh politika Oroszország felé fordult. Mindez azonban nem változtatott azon, hogy Sikorski és Beneš közt változatlanul közeli érintkezés állott fenn; aminthogy a angol, de főként az amerikai politika is rendkívüli figyelemben részesítette Sikorski magatartását. A visszaemlékezések nagy demokratának és nagy patriótának jellemzik Sikorskit, aki valóban ritka fáradhatatlansággal mindent megtett a lengyelek megszervezésére és az emigráció ellentéteinek elsimítására. A halál is úgy érte, hogy a Közel-Keletről tartott visszafelé, ahol egyfelől megszemlélte a lengyel erőket, másfelől fontos tárgyalásokat folytatott az orosz-lengyel kérdéstről, — ez a probléma most mintha nyugvópontra jutott volna és talán az amerikai és angol közbenjárás eredményeként a szovjetkormány is bizonyos előzékenységet tanúsított, legalább is Sikorski személye és politikája iránt. Ugyanakkor azonban Moszkvában tovább folytak „a lengyel patrióták“ külön irányú mozgalmi és tovább szervezték a vörös hadsereggel kapcsolatos lengyel hadosztályokat. A szervezés „nemzeti“ égisz alatt történik; a semleges megfigyelők észreveszik, hogy a Szovjet-Unió kevesebbet beszél a nemzetköziségről, de annál többet emlegeti a nemzeti szocializmus elleni szolidaritást, mely elvégre bizonyos államok, népek, országok „nemzeti“ ügye is az oroszok és angolszászok szövetségében.

Sikorski halála mozgásba hozta az emigrációs lengyel politikát. Úgy látszott már a tábornok életében is, hogy a demokratikus lengyel irány mintegy megerősödve került ki abból az erjedésből, mely oly tragikus eleme a csehek zárt szervezettségével szemben a lengyel emigrációnak. Most ez a demokratikus irányvállalás nyert kifejezést az új emigráns miniszterelnök személyének kijelölésében; Raczkiewicz elnök választása Mikolajczyk miniszterre, a lengyel parasztpárt vezetőjére esett, aki ugyan szelíd egyéniség, de bírja minden irány bizalmát és bizonyos egyeztető, kiegyenlítő hajlandóságot mutat. Mikolajczyk ugyan egyszer már visszaadta megbízatását, de újra őt jelölték ki miniszterelnökké; az új lengyel politika feladata lesz, hogy az eddigi engesztelhetetlenségből kilépve a realitásokhoz képest találjon megoldást a cseh, de még inkább az orosz kérdésben.

Sikorski közelkeleti utazása nagy előkészületekkel volt kapcsolatban: hiszen a közelkeleti lengyel erőket is az inváziós seregek részeként kezelik. A Közel-Keleten is nagy inváziós gyülekezések folynak, Ciprus szigetén amerikai tengeri erők és légiflotta állomásozik. A német jelentések nagy

érdeklődéssel regisztrálták az ottani eseményeket. Az angolok szükségesnek látták, hogy két ízben lezárják a hírek átszivárgása ellen a török-szíriai határt. A németek pedig ebben idegháborút látnak Törökország ellen; egyáltalában a német politika most rendkívüli megértést tanúsít Törökország semlegessége iránt és minden angol-amerikai közkeletű kezdeményezésben fenyegetést lát ez ellen. Azonban elkerülhetetlen, hogy az angol-amerikai politika ne hasson a semlegessége fenntartását mindig hangoztató Törökországra, hiszen a török hadsereget angol szakértők képzik ki és szerelik fel modern fegyverekkel; a török határok közelében állomásozó angolszász erők pedig múlhatatlanul éreztetik hatásukat. A németek és olaszok már csak azért is ritka gonddal figyelik Törökországot, mivel érdeklí őket a Dodekanézosz sorsa, hisz ez az olasz birtokban lévő szigetecsopot a szintén olasz Rodosszal együtt görög lakosságával ott terül el a török partok közelében. Az invázió lehetőségeit fejtegetve az olasz lapok ismételten emlegették, hogy az angolszászok csak úgy indíthatják meg az olasz partok elleni inváziót, ha megszerzik a Dodekanézoszt, melynek olasz tengeri helyőrsége elvégre akadályt jelent az angolszász tervek akadálytalan végrehajtásában.

Ügylátszik azonban, az angolszászok nem vették figyelembe ezeket az olasz akadályokat. Német részről ugyan gondoltak rá és változatlanul foglalkoznak is vele, hogy az invázió a Balkánt éri lefelé, mégis mintha az angolszászok a közvetlen olaszországi partraszállást részesítették volna előnyben. Az előkészületek súlypontja tehát az olasz partokkal szembeni Afrikára esett, bár tagadhatatlan, hogy a Közel-Kelet mit sem veszített fontosságából. A tengely értesülései már pár hete arról számoltak be, hogy minden hajótérvesztéséről szóló beszámoló ellenére is az angolszászok rengeteg sok szállító eszközt gyűjtöttek össze az olasz partokkal szemben; ezt a nagy csoportosulást pedig jelentős légiflotta és tengeri erő támogatja. A tengely heroikusán készült a rá váró feladatra, mialatt az angolszászok látszólag elsősorban Észak-Afrika adminisztrációjával foglalkoztak. De a De Gaulle—Giraud viszálya hamarosan háttérbe szorult. Ez az ellentét igen kedvezőtlen színben tüntette fel a francia emigrációs politikát és mintha az angolok is kissé elhidegültek volna De Gaulle-től, aki teljes átszervezést követelt az afrikai francia birtokokon. Az amerikai befolyás Giraudnak kedvezett, aki mögött konkrét erők állottak és De Gaullel szemben azt hangoztatták, hogy a hadviselés e rendkívül fontos és döntő szakaszában nem lehet ilyen kérdésekkel törődni. Giraud-t különben meg is hívták Washingtonba a kérdések letárgyalása végett.

Az afrikai és közkeletű inváziós gyülekezés elszántságra gerjesztette Olaszország fasiszta sajtóját, mely hangoztatta, hogy boldog és büszkén néz szembe a fenyegetéssel és tudatában van az ország sorsszerű hivatásának, hogy neki kell megvédenie Európát. A fasiszta igazgatásban különben fontos tárgyi és főként személyi változásokat hajtottak végre, a kerületi vezetőket és párttitkárokat leváltották és maga a Duce védte meg az olasz adminisztrációt a felhangzó vádak és panaszok ellen. A fasiszta sajtóban kifejezésre jut a Szicíliát és Szardíniát érő nagy bombázások ellen a teljes nemzeti egység; a lapok hangoztatják, hogy teljesen megbukott az angolszászoknak az a törekvése, hogy a Dúcét népétől elkülönítsék. Olasz részről különben ismételten megcáfolták az olaszországi állapotokról terjesztett angolszász híreket. Így visszautasították a semleges sajtóban is megjelent híradást, hogy egész Észak-Olaszországot áthálózta egy fasisztaellenes radikális-polgári és szocialista összeesküvés, hogy Olaszországban titkos párt létezik, mely nagy sztrájkokat rendez és összeköttetésben áll a nyugati szövetségekkel. Azt az orosz forrásból eredt hírt is megcáfolták, hogy Dél-Itáliában összeesküvést fedeztek volna fel Mussolini ellen; ugyanígy megcáfolták hivatalos fasiszta helyről az olasz nép nyugtalanságáról terjesztett egyéb híreket.

De nemcsak Olaszországban, hanem a Balkánon is érthető izgalmat és zavart keltek az invázió érezhető előkészületei. A görög király már hosszabb idő óta Kairóban tartózkodik s a ciprusi angol légierők meglátogatták a görögországi német telephelyeket. Görögországban egyre érezhetőbb volt az elmúlt hetekben a partizánmozgalom, melyet azonban a német jelentések kellő módon kommentáltak és nem értékelték túl. A német szervezés és partvédelem Görögország partjain is erőműveket építtetett. Erős német osztagok vesznek erőt a nyugtalankodókon. Így természetesen nem értéklik túl például azt az athéni általános sztrájkot, mely másfél éven belül rejtélyes okokból negyedszer igyekszik megzavarni a görögországi állapotokat. A német elhárítás úrrá lesz a partizánokon is, akik felrobbantják az Athén—Szaloniki közti vasútvonalat. Hasonló szívóssággal őrökdi a német katonaság a görög hegyekben, Thesszáliában és egyebütt, ahol egyes falvak ellen kemény büntető rendszabályok váltak szükségessé. Ezek hasonlítanak a cseh-morvaországi protektorátusi eljáráshoz, mikor egyes falvak kollektív büntetést kaptak. A partmenti német elhárítás pedig úrrá lesz azon a partizánflottán, mely a maga, mintegy 30 vitorlás és motoros egységével zavarta a németolasz helyi közlekedést és összeköttetést tartott fenn az angolszász tengeri erőkkel. Ugyanez a német erély és szigor védi Kréta partjait is. Krétáról azt jelentették semleges helyekről, hogy Manstein vezértábornagy mostanában személyesen építi ki a sziget védelmét. A közelmúltban oly jelenségek játszódtak le, melyek valóban szükségessé teszik a német felügyeletet. A krétai lakosság egyes taníthatatlan és nyugtalan elemei zendülést szerveztek és a városok utcáin harcok folytak a sziget békéjét fenntartó német katonák és a bennszülött partizánok között. Nyilván ezzel a zendüléssel kapcsolatban kísérelték meg egyes angolszász osztagok a Krétára való behatolást. A német elhárítás azonban elejét vette az ilyen kísérleteknek.

Ugyanezzel az eréllyel áll őrt a német elhárítás a Balkán többi részein is. így támogatják német katonai osztagok azt a szüntelen küzdelmet, melyet a Poglavnik csapatai vívnak a szlavóniai, elsősorban szerémségi partizánokkal, akik e szerb uralom alatt álló területről átcsapnak Horvátországba is. A boszniai partizánharcokról német jelentések többször közölték, hogy azok végüket járták. Legutóbb részletes jelentést olvashattunk Mihajlovics tábornok délszerbiai csapatainak sorsáról is. A német közlés elmondotta, hogy sikerült felmorzsolni a német és olasz rendfenntartó osztagoknak az egész délszerbiai partizán mozgalmat s maga Mihajlovics tábornok is elmenekült. Olasz részről pedig azt közölték, hogy Montenegróban teljes rend uralkodik, az olasz csapatok letörtek minden ellenállást, pacifikálták ezt az új olasz tartományt, melyben éppen oly béke uralkodik most már, mint Albániában, ahonnet cáfolják a zavarokról szóló híreket. A német pacifikációt hírül adó jelentések azt is elmondották, hogy az elmenekült Mihajlovics tábornok, aki egyébként a londoni emigráns jugoszláv kormány hadügyminisztereként is szerepel, a montenegrói partokra menekült és onnet angol tengeralattjárón távozott. A balkáni ügyekkel foglalkozó német közlésekben itt-ott felbukkannak ezekről az Adriára behatoló angol tengeralattjárókról szóló híradások, aminthogy az olaszok is néha megemlékeznek róluk. E hírek szerint a kalandosan menekülő Mihajlovics tábornok Törökországba érkezett. Kétségtelen, hogy az angol tengeralattjárókról szóló német jelentésekben sok realitásnak kell lennie. A németek maguk részéről ismerik jól ezt a módszert, azért is utalnak annyiszor rá. Hiszen az 1914—18-as első világháborúban így, tengeralattjárók fegyverszállításaival támogatták a németek maguk Sir Roger Casement író felkelő mozgalmát, mely német szövetségben zavart akart kelteni az angolok hátában és tudatosan számolt egy írországi német partraszállás lehetőségével.

Ami mármost az emigrációban élő jugoszláv kormányt illeti, ott érdekes zavarok játszódtak le. Szlobodán Jovanovics kormánya benyújtotta lemondását Péter királynak. A lemondás oka: a Szovjet-Únió kedvezőtlen magatartása a szerb kormánnyal, illetve a nyíltan nacionalista célokat követő, szocialista-kommunistaellenes érzelmeiből állítólag titkot nem csináló Mihajlovics tábornokkal szemben. Angol részről tudni vélik, hogy Mihajlovics felé közeledést kerestek bizonyos egyéb antibolsevista tényezők is Közép-Európában, a szerb tábornok azonban elutasított magától minden ily szolidaritást. Kétségtelen, hogy a kiváló történetíró, Szlobodán Jovanovics kormánya erősen konzervatív és nacionalista jellegű volt és híven a szerb királyi udvar hagyományos politikájához igen tartózkodó magatartást foglalt el Oroszországgal szemben, melyről német és olasz helyek azt jelentették, hogy magának balkáni és adriai befolyást is követel. Állítólag maga Péter király is tett volna oxfordi körökben oly kijelentéseket, melyek fájdalmasan érintették a Szovjet-Úniót. Itt is ugyanaz a helyzet tehát, mint a lengyel kérdésben. Nyilvánvaló, hogy az angol politika oly kormányt igyekszik létrehozni a jugoszláv emigrációban, mely egyfelől kellemes a Szovjet-Úniónak, másfelől pedig kiküszöböli a szerb-horvát ellentéteket. Talán Jovanovics kormánya túlságosan is szerb hangsúlyozottságú volt. Banjanin kormányalakítási kísérlete talán jobban kedvezett volna a szerb-horvát egyetértésnek; de ez is sikertelen maradt; így vállalkozott Trifunovics a kormányalakításra, akinek meg kell keresnie a kapcsolatot a horvátok felé, másfelől pedig éppen úgy rendeznie kell a Szovjet-Únióval való viszonyt, ahogy ez a feladat várna Mikoigiczky lengyel kormányára is.

A balkáni fejlemények megélénkülése tehát élénk kapcsolatban van az inváziós előkészületekkel. Sehol sem lehet ezt annyira érezni, — a békés és semleges Törökországon kívül — mint Bulgáriában, mely most hatalmi kiterjedése legnagyobb méreteinek örvend s ezért rendkívüli szerep vár rá esetleges hatalmi rengések pillanatában. A bolgár társadalom mai vezető körei kifejezetten tengelybarátok; a nyugati és szovjet irányzatok hívei vagy hallgatnak, vagy teljesen kiküszöbölődtek a közéletből. A jelenlegi vezetés nagy gonddal őrködik Bulgária tengelybarát helyzetének fenntartásán. Német jelentések szerint a nyugati szövetségesek megindították idegháborújukat Bulgária ellen; az ország fölött angol-amerikai gépek jelennek meg, melyek röplapokat szórnak le. Bizonyos bolgár-román közeledés jelei is érezhetők voltak, de ezek nem haladják túl mindkét ország tengelyhatalmi szövetségének kereteit. A régi bolgár-román ellentétek ellenére bizonyos analógia fedezhető fel mindkét ország magatartásában az új szerzeményekkel szemben. Annakidején Románia is egyszeriben elejtette Tranznisztria már végrehajtott annexiójának, illetve az annexió fenntartásának gondolatát és azt hangoztatta, hogy e területeket csak letétként igazgatja a helyzet végleges rendezéséig. Most hasonló magatartást követ Bulgária is. A bolgár kormány értekezletre hívta a kormánypártot és ott közölte, hogy a macedón-szerb és egyéb meghódított területeket, melyeket a tengely, illetve Németország bízott a szerb hadjárat végén Bulgáriára, tulajdonképpen az ország csupán a béketárgyalásokig tartja magánál, e területek sorsáról tehát a majdani békekonferencia hivatott véglegesen döntenet. Ez az érdekes közlés mindenesetre előjele annak, mint helyezi az általános európai koncert döntésébe bizalmát, még inkább biztonságát Bulgária, mely ily módon igazolja háborús szerzéseit.

Ezalatt Románia helyettes miniszterelnöke, Mihail Antonescu Olaszországba utazott, ahol látogatást tett a Dúcénál. Mussolinivel folytatott tárgyalásai során nyilván megbeszélhette a románokat érdeklő kérdéseket. E megbeszéléssel kapcsolatban oly hírek kaptak szárnyra, — nyilván a bolgár-román közeledés kapcsán is — hogy valamiféle Balkán-ántant van kialakuló-

ban. E híresztelésekre alighanem belevonják Törökországot is, mely rendkívüli gonddal és figyelemmel követi a balkáni helyzet alakulását, figyeli Románia, Görögország, Bulgária és Magyarország helyzetét és általában oly gondolatokat árul el, hogy idejét látná annak, hogy a Balkánon érdekelt népek a nagyhatalmi koncentrációk mellett önmaguk intézzék sorsukat. Német részről azonnal erélyesen megcáfoltak minden Balkán-szövetségről szóló felelőtlen híresztelést, kifejtvén, hogy a balkáni államok, népek, nemzetek teljesen megfelelő helyen vannak a tengelyhatalmak szövetségi rendszerében, egyáltalában nincs semmiféle szükség Balkán-szövetségre és egyéb külön, Öncélú tömörülésekre.

Az egész elmúlt másfél hónap azonban nem volt más, mint előkészület, így jellemezte Churchill angol miniszterelnök egyik beszédéből ezt az időszakot. Churchill szerint még az ősz előtt nagy döntéseknek kell következniük. A nyugati hatalmak azonban, úgy látszik, elérkezettnek látták már most az időt egy döntő akcióra. Július 10-én kora reggel Szicília partján megjelentek az angol-amerikai csapatok Eisenhower, Patton és Montgomery tábornokok vezetésével, miután előzőleg roppant bombázásokkal, légitámadásokkal árasztották el a sziget egész déli területét. A partraszállást ejtőernyősök akciója előzte meg; erről azonban német és olasz jelentések közölték, hogy sikertelen maradt. Hasonlóképpen nem sikerült a sziget nyugati csúcsán, Marsalánál tervezett partraszállás. A csapatok zöme Szicília déli fokán szállott partra, úgy hogy elvágta és birtokába vette Szicília déli nyúlványát, majd tovább szélesítette az előretörést Catania felé. Midőn szemlénket zárjuk, e partraszállás még folyik. A német és olasz jelentések egyelőre csak a partbiztosító csapatokkal való harcokról számolnak be, de közülük, hogy az angolszászok rövidesen megütköznek majd a tengelyhatalmak főerejével. Az angol hivatalos köröknek tudomásuk van arról, hogy Olaszországban nagy tömeg német katona tartózkodik. A szicíliai partraszállás kétségtelenül a háború egyik legfontosabb fordulópontja, melyről a tengely közlései azt jelentik, hogy túlerővel, nagy tengeri és légi fölény oltalma alatt hajtották végre, Malta, a meghódított Pantalleria és Línosa szigetek támaszpontjait is felhasználva. A most kifejlődő küzdelem alighanem döntő hatással lehet a háborúra; maga a tengely is tudja, hogy a szicíliai partraszállás nem maradhat elszigetelve, hiszen Eisenhower tábornok egyik kiáltványa nyíltan beszél balkáni és franciaországi akciókról is. A tengely tehát még vár a szicíliai partraszállás pillanatában, hogy merre kell majd főerejével fordulnia, — mert hátha nem Szicília a legfontosabb pont, hátha csak időnyeres a szicíliai akció, hogy a tengelyt aztán annál nagyobb és tömörebb erővel lépják meg. A német vezetés tehát világtörténeti fontosságú kérdésekkel áll most szemben, a fasizmusnak pedig létéért kell küzdenie.

A partraszállás pillanatában Roosevelt elnök üzenetet intézett XII. Pius pápához, melyben oltalmat és kíméletet ígér a templomoknak és a vallásos helyeknek. De tudni vélik sokan, hogy az üzenetnek politikai tartalma is van a fasizmus irányában. A Vatikánban hangoztatják az amerikai elnök üzenetének személyes és egye<Jül a pápát érdeklő jellegét, míg a tengely sajtója éles támadásban részesíti Roosevelt üzenetét.

Közben Amerika akcióba lépett a Távols-Keleten, mialatt a kínai haderő is felvonult a Jangce-völgyében Japán ellen. De ez a hosszadalmas hadművelet aligha érintheti az európai fejleményeket; a történések mostani fokán nyilván már megszakadt a kapcsolat az európai és távolkeleti politika tervei között s ami kapcsolat köztük van, az elsősorban és csakis az angol-amerikai-holland politika terveiben és programjában él.

GOGOLÁK LAJOS

EGY MAGÁNYOS KÖLTŐ

— Fodor József —

ERDÉLYI, Illyés, József Atila, Mécs László, Szabó Lőrinc után most Fodor József összegyűjtött versei teszik teljessé a háború utáni költőnemzedék élvonalának galériáját. A kötet egyúttal alkalmat ad arra, hogy egységes és méltó képet alkothassunk erről a kevésbé ismert és méltányolt eredeti tehetségről. Szokatlan talán, hogy újabban divattá vált költőink termésének betakarítása életük és pályafutásuk derekán; ezt eddig csak a „pálya végén“ szokták elvégezni. De korunk nyugtalanabb, bizonytalanabb, s a költők gyűjteményes kötetei bizonyos mértékben jelképes határkövek is: életük és költészetük egy korszakát zárják le, s egységes, összefoglaló képet adnak fejlődésükről.

Igaz, hogy Fodor József esetében aligha beszélhetünk választóvonalról, fejlődésről. Első kötetében már annyira kiforrt, mai hangja kondul meg, hogy nála csak gazdagodásról, kiteljesedésről lehet szó. Húszéves költői pályafutását az állandóság jellemzi: hűség ugyanazokhoz az eszményekhez : szellem, emberiség, szabadság, s ragaszkodás a maga megtalált és teremtett kifejezésformáihoz. Mégsem egynótájú költő. Ha talán ismétli is mondanivalóit, — hiszen mindig a nagy, örök kérdésekről ír — hangszínből és erőben mennyi változat, milyen gazdagság! Az állandó, jellemző jegyek mellett érezhető természetesen a kötet 20 éves távlatában az idő alakító kezenyomása is. A „Lihegő erdők“ füledt, feszülő nyugtalanságától a „Jelenések éveit“-nek apokaliptikus verseiig a férfievek küzdelmem, csalódásain, keserű lázadásán át visz az út a sorssal és Istennel való megbékülésig, amelyből azonban fel-feltör a mélyben háborgó vulkán tüze. Egy lélek harca a világgal és önmagával: ezt vetíti elénk az idő távlatában Fodor József költészete. Ennek a lélek-útnak, a nyugtalan, kirobbanó életláztól a titkot sejtő bölcseséig, jelképes méröldköve az első és utolsó kötet két azonos témájú verse:

Meggömyed a rózsafa,
Rakva nagy virágfejekkel,
Mint ember lecsügg, akit
Már túlboldogsága terhel,
S mint boldog szemet, kitört
Tűzzel, édes könnyek dúlnak
Zöld pillák közt a fa is
Piros könnyet: szirmot hullat.

Roskadnak a rózsafák,
Virítanak és könnyeznek,
Mint ifjú túlterhelt szívek,
Idején a szerelemnek —
S mint bennük egymást gyűri
Nyomja a sok álom képe;
Úgy fül itt a sok virág,
Csüggő bokrán már nem férve.

Végigfájón-szép, nemes,
Oriás rózsáknak bokra,
Be szeretlek nézni, mély
Júniusban fulladozva, —
Virágorkán, színtusa,
Öröm, tűzként szórt könnyekkel:
Ki, mint én, úgy teli vagy —
S úgy nem bírsz a sok étellel!

(Meggörnyed a
rózsafa)

Nyári nyílás dús robotját
Izzadják a teli rózsák,
Fénylés, fejlődés, szín, mohóság,
Bohó, röpke, de valóság.

Csak lángolni és teremni,
Büszkén sorsot vállra venni,
Hatni, győzni, szólni, tenni,
Minden egyéb buta semmi.

Fa mellett van az árnyéka,
Fal mellett az omladéka,
Víg szemnek könny váladéka,
Gát elől, ki fut a célba.

De ki száll, ne nézve menjen,
Aki szül, vakon teremjen,
Gőgben, gőzben, fényben, szenny-
[ben,
Szeme szóljon, karja csengjen.

Célja : ez, vagy célja nincsen,
Tán a játék, ez a minden, —
Vesse, mérje, ki úr, intsen :
Tán az ördög, vagy az Isten.

(Rózsák)

Az előbb az apokaliptikus“ jelzöt használtuk verseivel kapcsolatban. Valóban, szinte Fodor az egyetlen költőnk, akiben a próféták hangját és megszállottságát érezzük. A Jelenések látomásos képeinek ereje, a protestáns prédikátorok és zsoltárirók szenvedélyes panasza, bibliás hang és levegő árad költészetéből. Ez a prófétaság a népüket korbácsoló, haragvó Istenkövetek véres-könnyes szavaira emlékeztet. Fájdalmas, szinte reménytelen pesszimizmus telíti ezt a sokszor kétségbeesett üvöltést, amely mintha túl akarná harsogni az utolsó ítélet közelgő harsonáit.

Már hány bőséve, hogy hangod terel,
Isten! Föltépjem szám, velóm kiszórjam
Metsző szeleidbe, mik durva-zordan
Perelnek? Vág a szél és bög a szikla,
És életem már kerge állatok
Nyomoránál lentebb: De zúgni kell!
Mít rámbíztál, nem maradhat titok,
Pedig alig-alig lehellek már s vagyok.
S amit kívánsz, fölülmúlja szavam —
És én nem tudom, mit akarsz velem.
.....Isten,
Isten, rettenetes a küldetés:
S szörny-órák legszörnyűbbjei ezek —
Míg csontomba száz kérdés, mint a kés
Tűz, s a kétség velóm olvasztja meg!
Oh, vérvívó harcok pokol-közén
Lelkem, Im, sírva szaggatja magát,
S faggat, Titok: hogy újra szántsam én
Kietlen, vak, rettenetes csodád!

(Próféta)

Mint állatok a távoli földrengés moraját, úgy érezte idegeiben a költő az embert és alkotásait elsöpréssel fenyegető vihart (Európa, 1936; Pythia leveleiről). Kevés költőnk van, akit ennyire felkavart a háború, s aki így azonosulni tudna a vérző örületben kavargó világ szenvedéseivel. Annál csodálatosabb, hogy ez az alkatánál fogva pesszimista lélek, miután rémlátásaira is rácafoltt a még szörnyűbb valóság, minden erejével igyekszik ember maradni az embertelenségben. A végsőkig elszántan kitart eszményei mellett, A magatartásnak ez a szilárdsága ritka és feltétlen tiszteletet érdemlő költői erény manapság.

E világ pusztul, és más fajta jön majd
Utána — s tán jobb, mint ez: vagy ha nem, hát
Az is mindegy: én, amíg az erő tart
Bennem: Egy magasabb életnek tiszta pártját
Alkotom, egyedül: s ha senki sem lát
S követ is: megtettem, amit tehettem —
S mint ittasok közt, éjútton, a fáklyát,
Míg éltem, a szépnek gyilkos szelekben
Csapkodó vég-lángját vitte itten a lelkem.

(Utóhang, XVIII.)

Az eszményekért lobogás bizonyos elvont, általános-emberi jelleget ad Fodor költészetének. Érzéseit, indulatait a legszélesebb sugarú körben repíti ki: a mindenséget érzi és éli magában. Ez a roppant erőktől feszülő hang főként első köteteire jellemző:

Barna, nyers testemből tántorogva dőlnek ős-párák,
Óvatos, kicsinyes lábam viharfelhő elmossa,
Bekövélt ereimben ágaskodnak lávás vulkánok,
Dombjaimon hörög a hó még, álom szökdös: —
S durva kezem a légbe tapint s új, roppant kezdet
Óriás iramával megölelem a világot!

(Feltámadás)

A lélek kozmikus szárnyalása közben azonban aggódva és elszántan figyelni nemzetének sorsát, ködökben kavargó jövőjét. Nem olcsó, hangoskodó hazafiság ez, hanem szemérmes, nemes, emelkedett szemhatárú, amely a veszély pillanatában eszmél igazán magára és kötelességére. Tragikus magyarság, akár Kőlcseyé, átérzi a rajta sorsdilemmáját, de különösképpen a költő, aki olyan reménytelen kétségbeeséssel festi a pusztuló világ és a vak örvénybe rohanó emberiség végítélet-hullását, mintha azt remélné hogy a megsemmisülés álélt, süket csendjébe zuhant világ felett a magyar Ararátról lehetne felbocsátani a béke fehér galambját, s megindítani a harcos munkát „a magyarral az emberért“.

Haza! nem voltam olcsó
 Prófétád soha! s kényes szívem
 A Világgal kacérkodott, egy-emberiség
 Rendjével, túl a parány érdekek,
 Elválasztó színek határán: az Ember
 Először — mondtam — s azután
 A fajta. Oh fényes, szép, nagy, időtlen
 Álom! Oh közelebb tekintet, be magas
 Lettél! Eszme I Mióta beléd
 Ágyalva látom maradék szabadság
 Árva végvárát, a szerényen is szabadot: és
 Benned az Embert!

Félelmetesen dobog az idő
 S a kényszer és a létparancs utolsó
 Hívása hí: messzi vitt seregeid,
 Szavaid, álmaid hozd, költő,
 Vissza! Anyád sikolya szól! A rög
 Reszket. A nyelv sír. Mi volt, ne kérdd!
 De szabad szíved szabad
 Jövőjéért küzdj: s ki avval egyet
 Jelent ma bús-hős-összeforradón:
 A Magyarral — az Emberért!

A lélekben tomboló, szinte félelmes és vadfenségű erők küzdelméhez a versekben élő zsúfolt, kusza vegetációjú természeti képek szolgálnak romantikus-patétikus díszletet. Fodort származás és ifjúság ezernyi gyökérszála fűzi ősi erővel, elszakíthatatlanul a földhöz és természethez. Együtt változik az erdőkkel, évszakokkal és áradó vizekkel. Csodálatos a formáknak és színeknek az a nem halványuló friss elevensége, amellyel ez a városi költő élénk varázsolja az esőben málló föld erjedését, a párázó tavaszi dombokat, az őszi táj aranyát, a vihar vad indulataiban rángó erdőt, vagy akár egyetlen növényt.

Nézd, a nagy kert
 Földjén, melyre a telt nyári sugár rogy,
 A tőknép
 Dagadt-hasasra szíva a Nappal,
 Röhögő, sárga, rézveres képpel
 Mint nagy nádaly, hogy
 Hortyog és fetreng,
 Böffenő részegként a borosasztal
 Alatt — s még görcsös suta markot
 Egy indán tartva
 Kapkod,
 Hogy el ne guruljon tuskó-bután
 A gazban:
 Míg fenn csillogó vidám
 Foggal kendőik közt virítva,
 Az arany kukoricák tiszta,
 Erős, átható kacaja harsan.

(Tökök.)

A természet elválaszthatatlan, szerves életet él Fodor költészetében, minden verséből árad szeretete és vágyakozása az erős, békéltető anyához, a földhöz. Feltűnő, hogy milyen sokat idézi az évszakok, hónapok hangulatát, s érdekes nyomon kísérni a kötetek egymásutánjában a természetes fejlődést, a „Lihegő erdők“ fülledt augusztusi légköréből az utolsó versek megcsendesültebb, rozsdásfényű októberi hangulatáig, amelynek szelektől tépett egét néha deríti csak fel rövid percekre a fáradt megnyugvás és a szerelem halvány fénysugara. Az ifjúság lüktető, harsogó vágyaitól az érett férfi békességre szomjas, pihentető vigasztalás után vágyó, emlékező és hálás szerelméig fokozatosan alakul az érzés, egyre tisztultabb fényben ragyogva, a legnemesebb férfilírává. Az elszállt ifjúság fájdalmas panasa és a múlandósággal való reménytelen harc különös fénylést kap ezekben az őszi varázst sugárzó, lehellő versekben. A magányos lélek Istennel és a Halállal birkózik, mérlegre teszi életét. Költészete utolsó korszakában Fodor Balassa és Ady istenes verseinek csúcára jut fel, áhítatának, lélekvetkőző gyónásának és megváltásért könyörgő emberségének mélységesen emberi hangjával.

Isten furcsa világa, mégse volt rossz,
Boldog itt mindenki, kit dűlva hordoz,
Mert mindenkor jöhet lágy, oldó varázs,
Egy csöndes, szép elfordulás.

Mindenkinek van végső menedéke,
Maga leikébe ittasodó béke,
Rádforró mérget, mordulást, buta kint,
Egy mélylő, halk perc ellegyint.

Tele sebekkel, ölő-örlő rosszban
Duzzad a lélek, egyre olvadóbban,
S a test, túl kórján, síró gyönyörig lebeg,
Mint dicső sebű, szép beteg.

(Késői ének.)

Fodor József egész költészete, főként hosszú, ciklusos költeményeiben, a bölceleti lírával rokon. Keserű, vad, fájdalmas képében siratja az ember pusztulását, amely az ő tragédiája is: a sírjába rohanó világ könyörtelen végzete magával sodorja az ő szépségek vágyától mámoros életét is. Hiába harcol a végzettel, tudja, hogy ez a küzdelem reménytelen, de épp azért szép. Különös léleksors tárul elénk a drámai hangújkötetből: egy szubjektív Ember Tragédiája.

Oh, megtört iramok, oh meddő, meddő
Küzdés! Már végerőit gyűjtve dobja
Bús, nagy lázam — és síró daca hörgő
Dobjai mellett végharca robogva
Kelnek utolsó verseim: s ragyogva,
Arcukra vad, szép elszánásnak man
Bús mosolya: — oh, harca ez lemondva
Kezdesnek, mely már nem győzelemért van:
Csak a mindent-megtett nyugalmaért — a sírban.

(Utóhang, XI.)

A költő alapösztöne a nyugtalan kifejezésvágy: formába szorítani az illanó érzést, gondolatot. Fodor költészetének lelki, tartalmi alakulását nyomon kíséri az idomuló forma is. Az extázis fehérizzásáig hevülő érzés, amely első köteteiben gyakran szétveti a forma bilincseit, később egyre inkább értelmi lírává higgad a kiábrándulások és a reménytelenség fagyhullámaiban, s készségesen olvad bele a fegyelmezett, művészi formákba. Ez a formaszilárdulás Fodor költői pályafutásának jellemző irányvonala. Nyelvében is felfedezhetünk ilyen érési folyamatot, ha ez kevésbé feltűnő is. Verseinek

olvasásakor első benyomásunk a káprázatos, szinte fárasztó gazdagság. Csodálatos bőségben áradnak a zengő szavak, súlyuk, mély csengésük és patinás fényük van, mint ódon, nemes ékszereknek.

Költészetünkben egyedülállóan jellegzetes Fodor hangja. Szinte nem is a mai költői nyelv ez hanem valami különös, ódon zamatú s mégis eleven tűző ital, amelybe a régi költők nemes ízeit szűrte. Zsúfolt, áradó mondatai nem ringatják a lelket könnyed ritmusukkal; szövevényes barokk pompájuk, merész, néha mesterkélt szóösszetételei arra kényszerítik az olvasót, hogy le szálljon mélyükbe, ha szépségüket meg akarja lelni. Szinte hihetetlen, hogy ezt az ódái erőt és sheÜey-i szárnyalást mindvégig bírja hanggal. Drámaian mozgalmasság is ez a líra; néha mintha egy Shakespeare-monológot olvasnánk. Nehéz költő Fodor József, súlyos és magányos egyéniség. Talán ezért maradt el kortársai mögött közönségsiker és népszerűség tekintetében. De nem is törtet a siker felé, nem „szerepel“, nem úszik a koráramlatokkal, nem alkuszik meg a népszerűségért, sőt bátor és harcos kedvvel vagdalkozik mindenfelé. Egy költő, akinek az ellenzékiség az életformája, magányosan és tántoríthatatlanul járja a maga elrendelt útját. Ezért vigasztaló és biztató jutalom számára, hogy gyűjteményes kötetével megtalálta mégis a szélesebb utat a lelkek felé.

KOVALOVSKY MIKLÓS

SZÉCHENYI ISTVÁN KELETI UTAZÁSA

SZÉCHENYI MÖGÖTT már értékes külföldi tapasztalatok voltak, amikor arra határozta el magát, hogy a kereskedelmi kapcsolatok lehetőségének kipuhatolása végett az Al-Dunára megy és onnan a Fekete-tengerre. Tizenöt éven belül, addig is, míg 1830 június 24-én gróf Waldstein János barátjával a saját költségén épített Desdemona nevű bárkájával Pesten a Dunára nem szállott — már nyolcszor kereste fel a külföldet. Ez az aldunai út lesz a kilencedik. Valóban az akkori viszonyok között elismerésre méltó teljesítmény. Már volt háromszor Londonban, — később még háromszor utazott oda — volt kétszer Olaszországban és körülbelül tíz évvel azelőtt tette meg nagy keleti útját, amely közel egy esztendeig tartott. Bejárta Franciaországot Párizsból kiindulva és Olaszországon át tért haza. Hosszabb utat tett Károlyi Györggyel Németországban is. Az utazások rendszeresen több hónapra terjedtek. Az angliai utakat kivéve, ezek sok fáradtsággal, sőt veszéllyel jártak; áll ez különösen nagy keleti útjára és a Pirepeusokra. Ez a nyolc útja körülbelül negyvenkét hónapot tesz ki, tehát három és fél évet. Tegyük mindezekhez hozzá hazai tanulmányútjait: Erdélyben és a Dunántúlon. Hát a sok jövés-menés Pest, Pozsony és Bécs között!

Ha Széchenyi utazásairól beszámoló Naplóit olvassuk, alig találunk lapot, amely a legnagyobb mértékben érdekes nem volna. Ki csodálkozhat ezen? Az ő szeme mindent észrevesz, minden külbehátásra fellobban elméje, vagy megrezdül szívének valamelyik húrja és — mindent azon melegiben le is jegyez. Lehet a szemlélet tárgya a természet, a művészet vagy a főnemesi osztály, a nép, sőt a népiség világából. Lehet az kereskedelem, ipar, mezőgazdaság s természetesen legelső sorban a politika.

Ilyen emberrel utazni gyönyörűség lehet, még ha mellette egyet-mást le is kell nyelni. Ez a szerencse jutott osztályrészül gróf Waldstein Jánosnak, akit erre az első aldunai útjára, amelyet még kilenc követett, magával vitt.

Utazásukról nemcsak Széchenyi számol be Naplóiban, hanem Waldstein János is útjegyzeiteiben, amelyeket nemrég gróf Kálnoky Hugó egy kötetbe foglalva kiadott s rövid bevezetéssel kísért. (Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban. Szekfü Gyula előszavával.) A két írás ugyanarra a tárgyra vonatkozik: a két hajós aldunai útjára és ugyanarra az időre. Ez a kettős egység felette érdekessé teszi a két ikernaplót. Mindegyik utas a maga szemével lát. Az érdekes azonban, éppen Széchenyi személye miatt, nemcsak az, ha Waldstein másképpen lát és ítél mint nagynevű útítársa, hanem az is, ha mind a ketten egyeznek. Fokozza az érdekességet a körkülönbség, ami közöttük volt s ami nem csekély: tizenhét esztendő. És ennek a tizenhét esztendőnek milyen súlyos és zajos története választja el őket egymástól! Széchenyi most van harminckilencedik esztendejében, fiatal barátja a huszonkettedikben. Amaz már országos nagyság: öt évvel azelőtt felajánlotta a pozsonyi diétán egyévi jövedelmét a magyar nyelv oltárára* elsőnek szólta magyarul a főrendek tábláján, a közel három évig tartó országgyűlésen számtalanszor felszólalt és pedig szinte mindig a Rendek átírata mellett; Metternichkel, a nagy kancellárral fontos és kimerítő tanácskozásai vannak; a felsőházi ellenzék vezére; nyélbe üti Pesten a Kaszinót és a lóversenyeket. Megjelenik a „Lovakról“ című könyve, mégpedig magyarul s ezt rövidesen követi: mint villámütés az égből—a „Hitel“. Éppen most jelent ez meg és csak rövid idővel azelőtt küldte szét Széchenyi a tiszteletpéldányokat, a legelső Zichy Károlynénak, Crescencenak. A hatás óriási, de a visszahatás is, villámlás és égdörgés. Vájjon tisztulni fog a zivatar után a levegő?

És ilyen emberrel utazik az ifjú Waldstein János. 'Az a körülmény önmagában, hogy Széchenyi őt választotta ki, a legjobb ajánlólevél értékének felismerésénél. Széchenyi nagyon óvatos volt munká- és útítársa megválasztásánál. Gondoljunk csak Tasnerra, Kovács Lajosra, vagy éppen Frarikenburgra. Az utóbbi már szinte benne ült Széchenyi titkárságában, de egy kis pontatlansága és tapintatlansága miatt odáig sem jutott, hogy a titkári tollat kezébe vegye. Ki volt tehát Waldstein János tulajdonképpen és hogy jutott ő ehhez az utazáshoz? Ma már kevesen tudják ezt, de aki a reformkor világában jártas, tudja, hogy e kor küzdelmeinek értékes egyénisége. Kölcsey Széchenyivel, Wesselényivel együtt említi „az ifjú, lelkes“ Waldstein nevet. Eötvös Károly róla emlékezvén, abba a gárdába sorozza, „melyet egykor Széchenyi toborzott maga köré, hogy az újkor számára meghódítsa azt az óvilágot, melyet azelőtt Magyar-országnak neveztek“. Kálnoky közli bevezetésében azt a levelet, amelyet utazásuk előtt két évvel Széchenyi Waldsteinhez írt s ahol ezt írja: „a Természet Téged ésszel, szívvel, erős testi alkotmánnyal állított a világra; pénzed ugyan nincs sok s nem is lesz soha, de Te el lehetsz a nélkül is, mert a lelked szereti a függetlenséget. A legfőbb vonásokban egyezésűek vagyunk, egyhitvallásúak s az által némineműképpen összekötve, akár akarjuk, akár nem. S még mennyire fogunk közelíteni egymáshoz, midőn Te az esztendő leforgása, néhai keserű tapasztalások, gondok, szívbetegei stb. stb. által azon győzelmet fogod magadon nyerni, hogy inkább szeressed ha Téged az emberek jónak, mint eszesnek tartanak. Hidd el édes Barátom, hogy húsz esztendő korából csak úgy lehet ember, ha tágas öblű a szíve, ha szép felemelkedésű a lelke.“ Elég ez, hogy megtudhassuk, milyen ember volt a kiszemelt fiatal útítársa. A többi mind külsőség: a kancellári hivatal, az udvari tanácsosság, hivatal a trieszti kormányzásnál, s végül az ungi főispánság az októberi diploma idején. Talán fontosabbak művészi hajlamai, igen szép és terjedelmes tájképgyűjteményét az Akadémiának ajándékozta, ezekben sok a saját alkotása is. A most közzétett útjegyzeiteit szintén tarkítják az aldunai útról készült képek. A kiegyezéskor Waldstein János az Akadémia igazgatója lett, utána pedig hamarosan a Magyar Képzőművészeti Társulat elnöke. Talán még azt kell megemlíteni, hogy volt a pozsonyi diétán is, a Széchenyi-csoporthoz tartozott. Mindenesetre élete legnagyobb élménye az aldunai út vlt a legnagyobb magyar oldalán, az ő meleg

vonzalma s barátsága iránta. Waldstein ama magyar urak között volt, akiket Széchenyi Döblingben mint legelsőket fogadott és egyike azoknak, akik a végzetes döblingi házkutatás után Széchenyit hamarosan felkeresték. Jellemző Széchenyire is, hogy tulajdonképpen mi volt döntő a választásában, amely Waldsteinra esett. Előkelő származása? Nem, hanem — mint Naplóiból kitűnik — a fiatal gróf komolysága. Széchenyi eleinte ügyet sem vetett rá, azt hitte, hogy ez is csak olyan „félmagyar“, mint a többi, de azután hallotta, hogy jól tanul s akkor figyelni kezdett rá. Néhány beszélgetés után elhatározta, hogy Károlyi György helyett Waldsteint viszi magával első aldunai útjára, amely három hónapig tartott.

Pestről indultak és a Vaskapun át egészen Galacig mentek a Desdemónával, mindig kis angol csónakuk, a Júlia kíséretében, melyet Waldstein szerelme, Forray Júlia után neveztek el. Galacban Széchenyi betegsége folytán két hétig tartózkodtak, onnan kihajóztak a Fekete-tengerre és Konstantinápolyba mentek. Innen szárazföldön tértek vissza Drinápoly, Szófia, Nis és Pozzerovác érintésével Zimonyon át kiindulási pontjukra, Pestre.

Az utazás főbb és legjelentősebb mozzanatai voltak: a Vaskapun való átkelés, Galac, ahol Széchenyi betegen feküdt, Konstantinápoly, ahol Széchenyi magyar-török kereskedelem iránt tapogatózott és részt vett a török hadgyakorlaton, — itt II. Mohamed szultánnak is feltűnt — visszajövet olasz, Seva nevű szolgájának Filipopolisban való elhúnyta és végül látogatása Milos szerb fejedelemnél. A nagy útnak már e kikapott foszlányai is mutatják érdekességét, de ez csak nyer a két naplóíró személyével és a végigélt események színes, gyakran mulatságos leírásával. A Naplókat Kálnoky Hugó magyar fordításban tette közzé, jobban mondva az eredeti naplóknak azokat a részeit, amelyeket írói idegen nyelven írtak. Ez a magyar olvasóközönség figyelmét csak fokozhatja. Széchenyi Naplóit Viszota Gyula földolgozásában kapjuk, ami azt különösen becsessé teszi. Mivel Széchenyi valamennyi Naplóját magyar fordításban kellene közzétenni, Kálnokynak ez a kezdeményezése is figyelemreméltó. A magyar közönségnek jobban hozzáférhetővé kell tenni a Naplókat, ahol kevés a magyar szöveg. (A németen kívül találunk bennük elég sok francia, angol és olasz részt is.) Azt hisszük, hogy közönségünk tágabb rétege is megérett már komolyabb olvasmányokra és arra, hogy az eredeti forráshoz vezessük.

Waldsteinnak Széchenyi Naplóit kiegészítő útjegyzelei közzétételével Széchenyi aldunai útjának több, fontos mozzanata világosabb lesz. Ilyen mindenekelőtt a Waldsteinnak Hirsovához közel (Galac alatt) tollba mondott levele, melyet Kálnoky most fényképmásolatban is közöl. Eddig Fáik Miksa és Majláth Béla közléseiből ismertük. Több ez, mint levél, valóságos politikai végrendelet. Széchenyi nagyon beteg volt, Döblinget kivéve soha annyira, mint most. „Sokszor a kétségbeeséshez közel — írja a többek között — életemnek rövid úton véget akartam szakasztani és ha a léleknek halhatatlanságát nem hinném, Istenben nem bíznék, ennyi füllesztő kínokat nem tudnék túrni. Ezen sorokat én neked azért diktálom, hogy jó barátaimnak minden publicitás nélkül mutasd meg. Magyarország felemelésére csak három eszköz van: Nemzetiség, Közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás. Ezeket kötöm nektek szívetekre; emeljétek az első tehetségek szerint fel s díszítsétek igazi nemesség által... Akik ezen sorokat olvassák, emlékezzenek meg rólam, fontolják meg a mondottakat s hogy mily nehéz pillanatban írtam azokat.“ Jellemző sorok Széchenyire: a halálhoz közel is első gondolata nemzetéé volt. A nagy ember súlyos váltólázban feküdt, de hogy mi volt tulajdonképpen bajának igazi oka, nem tudjuk. Igep lesoványodott, Waldstein szerint keze-lába csupa csont volt. Heteken át gyötörte a forróság és hideglelés. Ebben a testi elesettségben lelki egyen-

súlya is annyira megingott, oly kishitívé, önvádaskodóvá, önmagát kicsinyítővé lett, hogy Naplójának e részletei megdöbbenően emlékeztetnek a döblingi első esztendő írásaira, köztük a híres önvallomásra, amit Görgeynek adott át, meg hű titkárának, bizalmasának és barátjának, Tasner Antalnak írott levelére.

Konstantinápolyról keveset ír, sokkal kevesebbet, mint Waldstein, aminek oka az, hogy Széchenyi már tizenegy évvel azelőtt volt a török fővárosban s ott hosszabb időt töltött. Újdonság volt azonban számára Milosnál, a fiatal szerb fejedelem hercegénél való látogatása. Mielőtt Pozorovácsba ért hozzá, át kell haladniok a mai Nisen. Ott, ahol Ó-Szerbia kezdődik, furcsa tornyot látni, amely befalazott emberi koponyákból áll, ezek a törökök elleni forradalomban kivégzett szerbek koponyái. Ijesztő látvány! Széchenyi mindent azonnal hazájára vonatkoztatott és a következő híres sorokat rója Naplójába: „A szerencsétlenség iskoláját — melyet mi is végigjártunk — (vagyis mi magyarok), de kevés haszonnal, már elfeledtette velünk a rohanó idő; a hosszú ideig tartó biztonság lagymatagga, renyhévé tett bennünket és a vér, mely a függetlenségért, fennmaradásért ontott nem volt eléggé tiszta, mert egy effeminált osztály előjogaiért folyt, nem pedig az ország általános szabadságáért“. Hozzáteszi, hogy milyen költeménynek való tárgy lenne ez a torony. De ugyanezt olvassuk Waldsteinnél is: „Ah! Lord Byron! Mily tér a lantodnak.“ Milost dicséri, józan esztét és egyszerűségét, amit szembeállít a török udvar cifraságával és vesztegetéseivel.

Filipopolisban meghal olasz inasa pestisben. Széchenyit rendkívüli módon bántja a fiatal útitárs halála. Waldstein Naplóiból kitűnik ugyan ez, de az is, hogy mindent megtett megmentésére. Tudjuk, hogy Seva halála éppen úgy nem hagyta nyugodni Széchenyit, mint Karolináé, vagy éppen az idősebb és az ifjabb Zichy Károlyé. Seva még Döblingben sem hagyja pihenni az idegbeteg Széchenyit. Ismételtén visszatér rá, magára szórva a legrettenetesebb és a lelehetetlenebb önvádakat.

A két naplóíró kölcsönhatásáról nem igen írhatunk, igenis azonban Széchenyiéről, amely Waldsteinre sugárzott. A fiatalembert valóságos rajongás fűzi Széchenyihöz. Még életét is hajlandó volna feláldozni érte. Hogy Széchenyi pisztolyából kiszedi a golyókat, mikor súlyos betegségében öngyilkossági gondolatokkal foglalkozik, az csak természetes. Még valami kapcsolta Széchenyihöz Waldsteint: szívük közös bánata. Széchenyi Naplói Crescencéről, Waldsteiné pedig Forray Júliáról ábrándoznak. Vájjon nem járult-e ez is hozzá, ez a különös szenvedés, hogy Széchenyi Waldsteint választotta útitársának? Széchenyi felhasználja Waldsteint utazása alatt, ki betegségében ápolója lett. Nem csodálkozunk, ha így sóhajt fel: „Waldstein több, mint angyal.“ Utóbbi Naplójában több az érzelem, Széchenyiében az értelem, Waldstein először a szépet látja meg, Széchenyi a hasznosat. Az ő Naplója az érett férfié, Waldsteiné egy ábrándos ifjúé.

Széchenyi útjával nem volt megelégedve, mert az eredményt, amit elérhetőnek látott, kevésnek tartotta. Különösen az élénkebb keleti kereskedelmet illetőleg. De — figyelmeztette Waldsteint — erről nem igen lesz szabad beszélni. Széchenyi igyekezett annyit hasznosítani ebből az útból, amennyit lehetett: végeredményben mégis ötszáz tízezer forintra rúgott az az Összeg, amelyet sikerült több esztendőn át a kormánytól kierőszakolni az Al-Duna szabályozására, beleértve a Vaskaput is. Mikor visszaérkezett Pestre, nagy tisztelettel fogadták, népszerűségét, amely akkor volt felmenőben, aldunai útja csak emelte. Maga Metternich fogadta legszívesebben, azt mondva ismerőseinek, hogy „Széchenyi gyakorlati ember, nem ámitó“. Jól is érezte magát Széchenyi az elismerések áradatában. Sajnos, mindez nem soká tartott, mert a rövid ideig tartó pozsonyi országgyűlés, ahová felsietett, hamarosan kedvét szegte.

ÖSTÖR JÓZSEF

MAGYAR SZEMLE

1943 SZEPTEMBER

XLV. KÖTET 3. (193.) SZÁM

MA ÉS SZÁZ ÉV ELŐTT

A TÖRTÉNETI SZEMLÉLETNEK SOKAT gúnyolt sajátsága, hogy a múlt megítélésénél és megértésénél mindig új meg új tapasztalatokra van szüksége, aminőket különös módon a jelen, a történeeszt körülvevő való élet szolgáltat. A történettudomány nem lévén természettudomány, a légüres tér ismeretlen fogalom benne; művelőjének abban a levegőben kell élnie, mely csak holnap lesz az ő tudományának tárgya, de már ma is nélkülözhetetlen az ő munkájánál. És mivel minden újabb jelen újabb tapasztalatokat szolgáltat, ezért — nem pedig valami relativitás érzéséből — ajánlatos időnként kinéznünk könyveink közül és megállapítanunk, nem gyarapítja-e történeti szempontjainkat a körülöttünk zajló élet, melynek egyébként csak passzív, magyarul szó szerint: szenvedő résztvevői, alany helyett tárgyai vagyunk. Nem árt tehát ilyen érdeklődéssel szöbáhozunk néhány olyan kérdést, melyet a két nagy áramlat, mai elnevezéssel diktatúra és alkotmányosság küzdelme vetett fel közéletünkben.

Alkotmányosságot mondunk, mert ezt a kifejezést használják szinte közmegegyezéssel mindazok, akik a különböző módon megfogalmazott egyeduralmi, diktatúrás törekvések ellen harcolnak. A kifejezés megfelelő, mert egyként használhatják a magyar múlt konzervatív híveitől kezdve a szélső demokratáig mindazok, kik az egy ember uralmának ellenségei. Tartalmát tekintve alkotmányosság alatt rendszeren azt értik, hogy a magyar nemzet mindenkor önmagát kormányozza, s ezen önkormányzatának kifejezése évszázados, történeti alkotmánya, melynek uralmát és érvényét csak jogtalan abszolutisztikus kísérletek, idegen önkény tényei tudták néha, évezredes történetünknek csak egyes rövidebb periódusaiban megszakítani. A hangsúly tehát a nemzeti akarat kifejezésén van, s ehhez képest mutatnak rá állandóan a parlament tekintélyére, mint amelynek csorbítatlan fennállása magában véve is teljes biztosíték az egyeduralom eltávoztatására. Miként boldogult Teleki Pál gróf szellemesen mondta: minékünk magyaroknak már akkor is voltak tanácskozásaink, amikor székeink sem voltak, azaz a lovas magyaroknál is megvolt, sőt tőlük származik a nemzeti akaratnak a parlamentáris rendszerhez hasonló kiformalása, az, amit ma alkotmányosságnak nevezünk.

Ezekre rámutatva, érdekes összehasonlításra adódik alkalom. Alkotmányosság és parlamentarizmus mint legfőbb értékek emlegetésével a mai egyeduralom ellenfelei ugyanoly álláspontot foglaltak el, mint száz esztendővel ezelőtt a metternichi abszolutizmus ellen harcoló magyar nemzedék, a reformkorszak politikusai. Cél és magatartás ugyanaz volt: a nemzeti akarat biztosítása, annak érvényesítése a parlamentáris rendszer retortáin keresztül, de ezt a tartalmat az akkoriak a népképviselőt szóval fejezték ki. A negyvenes évek politikai irodalmában ezt a kifejezést találjuk, különösen a jogilag képzett íróknál, így az ú. n. doktrinéroknál, akiknek köszönhető tudvalevőleg

a magyar parlamentarizmus egész mechanizmusának elgondolása és kiképzése. Az 1848 áprilisi törvények is ragaszkodnak ehhez a kifejezéshez: az V. törvénycikk „az országgyűlési követeknek népképviselőt alapján“ választásáról szól.

Vájjon mi az értelme annak, hogy az alkotmányosság mai hívei nem használják a népképviselőt kifejezést, holott a parlamenti alkotmány értelme szerintük sem egyéb, mint amit az 1848: V. törvénycikk címében mondott, s amely törvénycikk ma is érvényben van, bár a benne körülírt választójog azóta több új törvényben más szabályozást nyert? Ezt a kérdést felvetve, úgy vélem, bizonyos korrelációt lehet felismernünk a jelen és a száz év előtti múlt között, ami viszont mindkét korszak szellemiségének közelebbi megismeréséhez fog segíteni bennünket.

AZZAL MA MÁR TISZTÁBAN VAGYUNK, hogy a negyvennyolcas törvényhozás a népképviselői alapot hangoztatva valójában igen szűkkörű választói jogra helyezte a parlamentet. Bizonyos, hogy a választójognak ez a korlátozása nem nagyon tetszett éppen azoknak, akik a parlamenti kormányrendszemek tudósai és Magyarországon közvetítői voltak, de ez nem akadályozta őket az áprilisi alkotmány lelkes elfogadásában és szolgálatában. Mert ők, akik az angol és francia parlamentáris életet töviről-hegyire ismerték, hírlapokból, személyes érintkezésből, akik szinte benne éltek a nyugati demokráciák minden hullámlásában, azzal is tisztában voltak, hogy a parlament még népképviselői alapon sem egyetlen eszköze a nemzeti akarat kinyilvánításának és végrehajtásának. Amint ezt a kitűnő képzettségű Szalay László, a későbbi nagy történetíró, többször is világosan kifejezte, így 1847 elején, amikor a francia „alkotmányosság“ híres képviselőjének, Royer-Collardnak szavait idézte: „A főhatalom hajdanában egymaga s korlátlanul állott a centrumban, de a körnek számos pontjain korlátozva volt, másoknak is lévén benne részök. Jelenleg korlátozva van a centrumban, de másutt mindenütt egymaga áll s korlátlanul. Ebben ellenmondás is, veszedelem is rejlik. A rend s a szabadság meggyökereztetésére szükséges, hogy a hatalom mindenütt feltételezve legyen s körülírva.“ A francia államférfiú valóban eltalálta a régebbi abszolút királyság és az akkori parlamentarizmus dialektikus ellentétjét: a Bourbonoknak abszolút hatalmuk volt a központban, udvarukban, a bürokráciában, had- és pénzügyben, diplomáciában, de a központi hatalmat vidéki autonómiák egész sora korlátozta a nemzetre való kihatásában; viszont a polgárkirályság parlamenti kormánya felelős volt a népképviselői parlamentnek, de a vidéki autonómiák tökéletes megszüntetésével azon körben, melyre nézve meg tudta magának szerezni a parlament beleegyezését, már szinte abszolutisztikus módon kormányozhatta a nemzeteket... Szalay László francia kollégájához csatlakozva világosan felismerte a parlamenti abszolutizmus, — ma etatizmusnak is mondhatnák, — nagy veszedelmét, s Royer-Collard szavaihoz hozzáteszi: „Ez annyit jelent, hogy a pusztá országgyűlési képviselőt egymaga még nem elégséges a nemzet érdekeinek biztosítására; és hogy nem elégséges, azt különösen nekünk illik kiemelnünk, kik az alkotmányos központosítást elsőként sürgettük e hazában, de kik ezt mindig életrevaló községi rendszer alapján akartuk felépíteni, mint ezt jelenleg, lecsillapodván az első ingerültség, mindenki fogja bevallani, ha korábbi táborozásainkra visszatekint.“ Csakugyan tudjuk, hogy Eötvös József nemzetiségi és kulturális elképzelésének főfeltétele a kisebb vidéki közösségek minél szabadabb és intenzívebb élete volt, de ők a községi módszeren kívül más egyéb biztosítékot is követeltek a parlament egészséges funkcionálására. Így ismét Szalay László: „Ismétlem, a pusztá országgyűlési képviselőtlen feneklő felelős kormányforma egymaga nem elégséges a közügyek

biztosítására. Én Franciaország választási rendszerét nem tartom a lehető legtükételesebbnek, de ezen rendszer mellett is, — minthogy Franciaország egyúttal birtokában van a jurynek, mely által a nemzet tagjai közvetlenül járnak el az igazságszolgáltatásban, s bírja a szabadsajtót, a nemzet összes értelmi erejének ezen hű képviselőjét — ezen rendszer mellett is« Szalay biztosítva látja az ország alkotmányos érdekeit, mert szerinte a központ, kormány és parlament hibáit a községi rendszer fennállása mellett a szabadságjogok is elegendőképpen paralizálhatják.

A szabadságjogokról, szélesebb értelemben véve az emberi jogokról is érdemes Szalay Lászlót meghallgatnunk, akinek nagy tudománya — a magyar természethez híven — mindenkor harmóniában volt józan, mértékletes, emberies gondolkodásával, ő még jól ismerte az emberi jogoknak a természetjoggal való kapcsolatát, ha minden papirosízű filozófiát elutasított is magától: a társadalmi szerződés útján való államalkotást, Rousseau és Fichte értelmében, valamint az akkori német liberális tudósok természet jogi (akkor észjognak is mondták) elméleteit. Ez utóbbiakról így nyilatkozik: „Olyatén természetjogot, minőt német szomszédaink — de rosszul fejeztem ki magamat, s látom, hogy Zrínyi szavaival kell élnem, — minőt „a németek, nem szomszédainkat értem, hanem az imperiumbelieket“, hoztak be iskoláikba, hol tételről-tételre szerkesztetik együvé, előlegesen, vagy szabadelvű, vagy poshadt elvek nyomán, aszerint, mint a vegyülék megrendeltetett, a státus, s hol aztán az axiómák és corollariumok segédével összefércelt teoriára rászégeztetik a konkrét álladalom, mint feszületre a test, — illetén természetjogot mi is kissé pogány ideológiának tartunk.“ A lélektelen konstrukciókat és az akkor már jelentkező materialisztikus elveket elutasítva kiált fel Szalay: „Az ember csodálkozik, hogy mernek ily nézetek Isten szabad ege alatt nyilvánulni, hogy állíthatni fel oly rendszert, melynek alapelve Isten fuvallatát kítörölni az ember leikéből!“ „Az, ki nem tud semmit emberjogokról, az a jog öseszméjét tagadja“, ami pedig Szalay szerint „balga felfogás, vagy a legpogányabb materialismus.“ És ez az igazi, első nemzedékben liberális államférfiú nem habozik kimondani: „Isten szellelte lebeg vala a vizek felett, — ezt olvassuk a genezisben a teremtés előtti időszakról; s ez annyit is jelent: hogy a jog eszméje előbbvaló a pozitív törvények feletti okoskodás eredményének, mellyel azt számosán vajmi örömet azonosítani szeretnék.“¹

AZ ALKOTMÁNYOSSÁGNAK A PARLAMENT tekintélyére és zavartalan funkcionálására korlátozása hatással lehet a törvény és jog Szalaytól oly lényegesnek tartott kapcsolatára is. A parlament feladata tényleg a törvényhozás, s ameddig a parlamenti kormányzás sértetlenül, közjogi formában fennáll, addig az egyénnek nincs más dolga, mint a törvényeket tudomásul venni és azok szerint rendezni be életét. De már Szalay ismerete és lehetősége tartotta a jog eszméjének összeütközését a pozitív törvényekkel. Igaz, hogy ilyen összeütközés esetén a jog eszméje, melyet Szalay Isten fuvallatának tart, elégtételt kaphat és végül is győzedelmeskedhet azon az egyszerű módon, hogy a rossz törvényt a parlament jóra változtatja, de evidens, hogy ilyen tévelygés, foldozás, jóvátétel nem elégítheti ki azt az államférfiút, aki a törvényben tényleg Isten fuvallatát akarja látni, s ennél fogva megköveteli, hogy a pozitív törvény tekintetbe vegye a jogeszmét s vele együtt a természetjogot, az emberi jogok kútforrását. Nem elégítheti ki rossz törvények hatályon kívül helyezése, nem nyugodhatok bele, hogy a rosszul gombolt kabátot folyvást kigombolják és újra begombolják; éppen az

¹ Szalay László, Publicistai dolgozatok, Pest 1847, 2, 241—42. és 70—71.1.

államéletről táplált magasztos nézetei következtében azt kell kívánnia, hogy ilyen hibák eleve elkerültesse, azaz a parlament ne hozzon a jogeszmével ellenkező oly pozitív törvényeket, melyeket utóbb szégyenkezve meg kell változtatnia. A kérdés tehát abban áll: milyen viszonyok között, milyen eszközökkel biztosítható a parlamentnek mint népképviselőnek, s mint a nemzeti hatalom tulajdonképeni letéteményesének természetjogilag és magasabb erkölcsi szempontból is kifogástalan működése?

Szalay László példáján láttuk, hogy a reformkor klasszikus gondolkodói ismerték e problémát és annak centrális fontosságát. Azt már nem szükséges előadnom, hogy az utánuk következő generáció nem sokat törődött vele, s azóta a mai napig nem volt divat azzal foglalkozni, hogy az államélet működése mennyiben felel meg ezeknek a magasabb követelményeknek. Közismert a hatvanhetes berendezés szülőinek, Deáknak, Eötvösnek és társainak még nem tisztán politikailag, de erkölcsileg is meghatározott gondolkodása, de az is, hogy a későbbi nemzedékekben ez utóbbi elem mindinkább háttérbe szorult. Tisza Kálmánnál az „Isteni fuvallat” átengedte a teret a politikának, s a főkérdés az volt, minő törvényekkel s a törvények megszavazása érdekében a parlament minő összeállításával lehet az országot célszerűen kormányozni. Fiáról, Tisza István grófról tudjuk, hogy ő a legmagasabb erkölcsi követelményeket is szem előtt tartotta, de atyai örökségként a központnak, a parlamentnek döntő fontosságát vallotta s a reformot egyelőre az országgyűlés funkcionálására korlátozta. A helyzet ebben a tekintetben alig változott a világháború óta, mert ámbár a kormányzat és az őt támogató társadalom felvette elmaradhatatlan jelzőként a „keresztény” nevet, de nem vette tudomásul, hogy nem az megy be a mennyek országába, aki azt mondja, hogy „Uram, uram”. Állami és nemzeti életünknek továbbra is egyetlen gócpontja volt a parlament, s innen érthető, hogy most is, új mozgalmak előjeleként, kizárólag a parlamenti mechanizmussal összefüggő jelenségek figyelhetők meg: pártkeretek közti sürgés-forgás, pártkeretek bővítése, a politikusoknak mint felbolygatott hangyabolyoknak lótásafutása jobb pozíciók felé, mintha a nemzeti élet bajait szabályszerint létrehozott törvényekkel végkép meg lehetne gyógyítani. Törvénytárunknak 1867 utáni, hosszú sort alkotó kötetei csupa szabályos törvényt tartalmaznak, melyeket forma szerint jog- és törvényszerű országgyűlések az uralkodói hatalommal egyetértve hoztak létre, tehát az „alkotmányosság” szempontjait mindig tekintetbe vettük, — ennek dacára minden nyílt szemű szemlélő számára kétségtelen, hogy bajaink folyton szaporodtak és az előző korszakoktól örökölt nagy nehézségeink nem oldattak meg. Valami hiányzott, az alkotmányosságon és a parlament zavartalan funkcionáláson túl; sőt az idézett száz esztendő előtti szövegekből azt is tudjuk már, hogy nem valami, hanem igen sok szükséges dolog hiányzott. Itt ezen hiányokra legyen szabad még egész röviden három különböző szempontból rámutatnom.

AZ EGYIK A MAGASABB, LELKI, erkölcsi kapcsolatok szempontjai. Innen nézve nemcsak a negatívum világos, az, hogy a törvény nem feltétlenül tiszta kifejezése az erkölcsi rendnek, sőt éppen ellenkezőleg gyakorta, a jogpozitivizmus szellemében, számba sem hajlandó venni az erkölcsi követelményeket. Mélyebb és önzetlenebb gondolkodással nemcsak rá tudnánk mutatni az elkövetett hibákra, de az utat is ki tudjuk jelölni magunknak, melyen járva ily hibáktól mentesek maradhatunk. És itt nincs más támogatónk, mint amit Szalay László Isten fuvallatának nevezett, ő még akkor, az első liberális nemzedékben, jól ismerte az erkölcsi hátterét a liberális szabadságességnek, s tisztában volt azzal, hogy azoknak ősi, elzárhatatlan kútfeje a keresztény vallásoktól is elismert természetjog, amelyről azonban a

későbbi nemzedékek a terjedő materializmus és jogpozitivizmus hatására gyorsan megfélemedtek. Amire ma, legelső sorban, legégetőbben szükségünk van, az a visszatérés a természetjog alapelveihez és azoknak mint minden törvényhozási munka legfőbb irányítójának elismerése. Azaz a rosszul fel-fogott, magasabb tartalmától megfosztott szabadságézmék helyett újra meg kell konstruálnunk azokat, visszatérve örök forrásukhoz. Szerencsére ezt a munkát már nem magunknak kell elvégeznünk, készen kapjuk nagy emberi szellemektől, a római sztoikusokon kezdve Aquinói Szent Tamáson át sok modern államférfiúig, de legnagyobb tekintéllyel készült megfogalmazását XII. Pius pápa beszédeiben találjuk meg. Ő jellemezte 1942 karácsonyi beszédében az elkerülendő utat, a „jogi pozitivizmust, amely a pusztán emberi törvényalkotásnak megtévesztő felségjogot tulajdonít és egyengeti az utat a törvénynek az erkölcstől való végzetes elszakadásához“ Ő vezette rá ezt megelőző, 1942 karácsonyi beszédében a világ figyelmét a természetjogra, mely „kitörölhetetlen jegyekkel az emberek szívébe van írva“ és óhajtotta, hogy az bár tudatosulna az emberek értelmében és szívében, s így „minden nép közvéleményének egyöntetű követelésévé válna“, melyet „senki se merészljen többé kétségbevonni, vagy kötelező erejét meggyengíteni“. A természetjog törvényei a pápa szerint is az állam felett állanak és az állam kötelessége azokat tiszteletben tartani, mert a természeti törvény Isten szent és sérthetetlen törvénye.¹

Kétezer év óta az emberfaj története teli van borzalmakkal és szörnyűségekkel, teli van a nagy többség állandó szenvedésével, de a viruló élet megszakítatlan láncolata azt is mutatja, hogy egyszersmind teli van jóssággal, szeretettel, a Jóval is. Bizonyosak lehetünk benne, hogy ez utóbbiak csak akkor mutatkoznak meg, amikor az emberek hajlandók a természetjog utasításainak engedelmeskedni. Magánéletükben könnyebb ez, mint állami közösségeikben, melyek a természetjognak nemzetközi követeléseit soha sem akarták elismerni saját érdekeik rovására. Innen van, hogy a történet folyamán megisméltődtek az új meg új kísérletek a természetjognak megfelelő állami és társadalmi rend létrehozására, de mindenkor előbb-utóbb elposványodtak vagy vérbefúltak. Az ókeresztényeknek evangéliumi szeretettől vezetett együttélése után a középkori keresztény univerzalizmus tett nagy erőfeszítéseket, majd az egység szétrobbanása után vallásilag meghatározott gondolkodású katolikus és protestáns egyeduralkodók próbálkoztak a nagy tömegek felemelésével, s utánuk a XVIII. század nagy felvilágosodott, racionalista uralkodói. A természetjog alapján készültek az északamerikai és francia forradalmi szabadságjogok, az utóbbiak vérbefuladtával a liberális demokrácia tett újabb kísérletet, mely materializmusba és formalizmusba süllyedve végső fokon az első világháborúban dőlt össze. Tudjuk, a kereszténység eszméivel is sokan próbálkoztak; ezeket a kísérleteket jellemezte könyörtelen nyíltsággal XII. Pius pápa 1941 karácsonyán: „Az emberek csináltak egy kereszténységet a saját képükre; csináltak egy olyan új bálványt, amely nem képes megmenteni, sőt nem is iszonyodik a testi vágyak szenvedélyeitől, az arany és ezüst mohó kívánásától, bálványt, mely elbűvöli a szemet és büszkévé teszi az életet. Csináltak vallást lélek nélkül és új lelket vallás nélkül; egy halott kereszténység álarca ez Krisztus szelleme nélkül. És proklamálják, hogy a kereszténység csődöt mondott.“

Nem, a kereszténység valóban nem mondott csődöt, a természetjog sem, amiből az emberi jogok következnek; de csődöt mondtak az emberek és rendszereik. Ezen azonban nincs sok csodálkoznivaló. Emberi voltunk-

¹ Az 1941. karácsonyi beszédek I. Jánosi József S. J. cikkében, Magyar Szemle XLII. 57. 1., az 1942-es Galla Ferenc fordításában, az Actio CathoUca kiadásában, Budapest, 1943.

bói következik, hogy mindegyre csődöt mondunk, ez földi részünk, de az isteni rész, mely bennünk van» mindig újra kezdeti velünk a munkát, míg egyszer talán jobban, sokkal jobban sikerül, mint ezideig. Most megint egy „újrend“ a feladatunk.

A MÁSODIK MOMENTUM ÉPEN AZ EMBERI jogokkal függ össze. Kétségtelen, hogy ezeknek proklamálása és elismerése egy alkotmányos országban a parlament feladata, s arról sem igen lehet vita, minő szabadságok illemek meg minden embert kivétel nélkül a természetjog alapján. A nehézség nem is e jogok enumerálásában vagy törvényes kimondásában rejlik, hiszen a múlt század nacionalista államai kivétel nélkül alaptörvényüknek tekintették az emberi jogok deklarációját. Az igazi nehézségekre csak a történelem tanított meg, azon tapasztalattal, mely szerint könnyű kimondani a szabadságjogokat, de nehéz azokat hosszabb időn át fenntartani. A múlt század második felében világ gazdasággá kitérülő kapitalizmus és az imperializmusra törekvő nacionalizmus korában a szabadságjogok nagy része papirossá fakult a nemzeti társadalmak széles rétegeinek kárára, s kiderült, hogy a parlamentektől szabály szerint létrehozott törvények nem tudják többé szavatolni és ellenőrizni az emberi szabadságok érvényét. Különösen nem az európai kontinensen, ahol a parlamentáris rendszer gyakran csak átültetett, üvegházi növény volt, s ahol kivüle semmi más lényegesebb garanciája nem volt az emberekkel való egyenlő bánásmódnak, mely pedig minden emberi jog fennállásának sine qua non-ja. Csak egy ilyen garanciára utalunk itt, a Szalaytól is említett községi rendszerre, mely száz év előtt a magyar politikai életnek nagy problémája volt, nem utolsó sorban az észak-amerikai példára. Az akkori művelt világnak állandó olvasmánya volt Alexis de Tocqueville nagy munkája az amerikai demokráciáról, minden nyelvre lefordították, magyarra is, az első liberális nemzedék belőle ismerte meg a községi önkormányzat végtelen fontosságát, államépítő és emberi szabadságot fenntartó szerepét az Egyesült-Államokban. Tocqueville szerint „a községben lakozik a szabad népek ereje“. A községi intézmények olyanok a szabadság számára, mint az elemi iskolák a műveltségnek: azok adják a nép elé, szoktatják hozzá használatához és békés birtokához.“ Az Angliából kivándorolt puritánok egyenjogú polgárok közösségét és annak uralmát valósították meg az ő városaikban, s ezt a szellemet ismerte meg Európa a függetlenségi nyilatkozatból, de csak Tocqueville könyvéből tudta meg, hogy a közmondásos amerikai szabadságot mindenkor azoknak a kis községi önkormányzatoknak ezrei s azoknak törhetetlen szelleme tartotta fenn. Az már nem a reformnemzedék hibája volt, hogy a 48-beli hirtelen átalakulás után a hatvanhetes berendezés nem tudott megbirkózni a községek szabad emberi életre nevelésének feladatával, s hogy ez a kérdés mai napig csaknagynéha, különök részéről merült fel a nemzeti problémák között.

Pedig ma már kétségtelen, hogy az emberi jogok újabb, törvény szavaival való kijelentése semmiképpen sem lehet elégséges biztosíték azok megvalósítására. Az emberek nem maradhatnak szabadok, ha szabadságukkal nem törődnek, s nem őrizhetik meg szabadságaikat, ha azokat saját kis körükben nem tudják alkalmazni. A központból is megvalósítható intézkedések bizonyára lényegesek, így a törvény előtti egyenlőségnek olyan rigorózus gyakorlata, amilyent a pápa 1942 karácsonján érdemesnek tartott pontokba foglalni, így továbbá az állami cselekményeknek a sajtó és nyilvánosság ellenőrzése alá helyezése, — mindez azonban csak felépítmény, melynek ha nem lesz meg az alapja a széles tömegek öntudatában, akkor az eredmény megint csak ugyanolyan csőd lehet, mint a korábbi kísérleteknél. Ebből a szempontból a kis körökben való önkormányzatra tanítás és annak megszerettetése

a legfontosabb nemzeti feladatok közé tartozik; s mint ilyen elsőbbséggel bír minden más társadalmi és gazdasági feladat előtt. Csak mint közérthető példát említem: a szövetkezeti elv, mely gazdasági téren öntevékenységre és szervezkedésre szoktatja a községeket, legelső sorban ebből a szempontból értékes, minélfogva a nemzeti életre hasznosabb az olyan szövetkezet, melyet a kisemberek alulról építettek fel, de még nem működik valami nagy gazdasági eredménnyel, semmint a gazdasági sikerek és győzelmek sorozatát felmutató, de felülről létrehozott, szövetkezetként szereplő, de állami vagy kapitalista intézmény.

A HARMADIK LÉNYEGES KÉRDÉS a manapság amúgy is legtöbbet emlegetett parlamentarizmus. Itt hasonlóképpen vissza kellene térni a reformkorszak hagyományaihoz; elsősorban a népképviseltekhez, azaz a nép akaratának lehetőség szerint hű megállapításához. De nem szabad elfelejtenünk, hogy az utóbbi 70—80 esztendőben a magyar demokráciának minden baja abból származott, hogy csak parlamenti demokrácia volt s mögötte nem állott az egész társadalom demokratikus meggyőződése. A retorika demokratikus volt a sajtóban, publicisztikában és parlamentben, de az egésznek szelleme már csak azért sem lehetett demokratikus, mert a külön fejlődésű és eredetű társadalmi osztályok még távolról sem egyesültek ugyanazon szellemben. Amit Szalay László 1847-ben követelt: „törekedjetelek férfiasán nemzeti egység, jogegység, törvénykezési egység és közigazgatási egység felé“, a gondolat és érzelem mélyeiben máig sem valósult meg, s megvalósulásának egyetlen lehetősége az emberi jogok és azok kölcsönös gyakorlására való tanítás, a demokráciára való nevelés. Ami alatt éppenséggel nem azt akarom érteni, hogy a demokráciára való nevelés tartamára megmerevítették a nemzeti élet, hiszen a hosszú előzetes neveléstől már rég elkéstünk, s a reformokat úgy, mint éppen száz év előtt, rendszeres nevelés nélkül kell majd életbeléptetni. De a demokráciára nevelésnek sok eszköze van, amellyel még nem igen foglalkoztak nálunk; így bizonyos iskolai reform, mellyel épp úgy, mint a népképviselő részleteivel ez általános elmefuttatás kereteiben most nem foglalkozhatom.

Céлом e kis elmélkedésben nem volt egyéb, mint valamikor Szalay Lászlóé, aki kortársai elé ezt a feladatot állította: „Tisztítsátok, mennyire csak erőtökből telik, az eszméket; állítsátok talpra azt, melyet fejére ültettek; emeljétek fel azt, melyet gyomorra fektettek; megmenteni az országot az eszmezavartól, melyben mindig mélyebbre sülyed. Most a legellenkezőbb intézkedések pártoltatnak ugyanazon egyének által, azonagy órában hirdeti azonagy száz a magát municípiumnak mondó feudalizmus cafrangjait, s a fejenkinti szavazatjogot, mintha testvérekről vagy éppen ikrekről szólana“. Vájjon mit szólana Szalay László a mai eszmezavarhoz! Pedig megzavart fejektől senki sem remélheti az államéletben az itt ismertetett erkölcsi célok új megbecsülését, sem tényleges megvalósítását.

SZEKFŰ GYULA

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK HÁBORÚ UTÁNI POLITIKÁJA

AVILÁG KÖZVÉLEMÉNYÉT változatlanul érdekli, vajjon az Egyesült Államok mit tesznek a háború után? Folytatják-e aktív világpolitikájukat, amelyet a jelen háborúban vállaltak, vagy pedig ismét visszahúzódnak az izolacionizmusba, mint az első világháború után? Elsősorban Angliát érdekli ez, mert ott ma azt hiszik, csak Amerikára támaszkodva lesznek képesek világhatalmi pozíciójukat megtartani és a nemzetközi együttműködésre irányuló politikájukat megvalósítani. Churchill június végén utalt erre, beszédével azt a benyomást keltve, mintha a két világhatalom között a háború utáni szoros együttműködés nagyjában máris biztosítva volna. Nem vitás, hogy Rooseveltt és kormánya lelkes híve a nemzetközi együttműködésnek, azonban a döntő szót mégis csak a közvélemény fogja kimondani, amelynek már a jövő évi elnökválasztáskor lesz alkalma akaratát ebben a kérdésben is érvényesíteni. A világháború utáni fordulat, amikor is Wilson politikáját jóformán máról holnapra dezavualták, túlságosan emlékeztet bennünket mindenkinre, semhogy bármelyik oldal is biztos kilátásokkal tekinthetne a jövő elé.

Kétségtelen, hogy az U. S. A. jövő állásfoglalása a közvéleménytől függ és a politikában nem szokatlan, hogy a közvélemény felfogását bizonyos kérdésekben hirtelen megváltoztatja. Különösen ott lehetséges ez, ahol kialakulása elé semmiféle akadályt nem gördítenek, ahol a legellentétebb felfogások is szabadon érvényesülhetnek. Azonban bármennyire áll is ez főleg az Egyesült Államokra, mégis felületes dolog volna azt hinni és azt állítani, hogy a közvélemény alakulása, változása csupán a véletlenül, a — szeszélyen múlik. Érett népek hallgatnák az okos szóra és meggyőződésük a körülmények mérlegelése alapján alakul ki. Ez ugyan nem zárja ki, hogy adott esetben hibásan, igazi érdekük ellenére döntsenek, de ez sem történik szükségszerűen szeszélyességből. A történelmi analógia, amire sokan előszeretettel utalnak, közelebbi vizsgálat után tulajdonképpen megszűnik analógia lenni és megcáfolja azt a könnyelmű hitet, mintha egyik vagy másik döntésnél mindössze szeszélyről lett volna szó. Természetesen nem tudjuk, hogy az Egyesült Államok népe a mostani kérdésben hogyan fog dönteni. Annál kevésbé tudhatjuk, mert nem ismerjük a döntés idejében fennálló helyzetet és nem ismerhetünk minden tényezőt, amely a döntésre kihatással lesz. Azonban, ha összehasonlítjuk a politikai helyzetet, mindazon politikai tényezőket, amelyek Wilson idején fennállottak, azokkal, amelyek Franklin D. Rooseveltt alatt érvényesülnek, akkor nem lesz nehéz megállapítani, hogy a kettő között mind tárgyi, mind pszichológiai tekintetben lényeges a különbség. Mint 25 évvel ezelőtt Wilson, a jelenlegi elnök is híve a nemzetközi együttműködésnek és egy megfelelő nemzetközi szervezetnek. Rooseveltt azonban egészen más alaphoz indul ki, egészen másként látja az U. S. A. nemzetközi helyzetét, mint Wilson. Ha az amerikai közvélemény a wilsoni politikai célkitűzéseket annak idején elutasította is, abból nem következik, hogy most is ugyanazt teszi. Minden azon múlik, elfogadja-e a roosevelti indokolást, vagyis hogy ugyanúgy látja-e a világpolitikai helyzetet, mint a jelenlegi elnök? Ha Roosevelttnek sikerül saját szemléletét az amerikai közvéleménnyel elfogadtatni, akkor máris kilátás van arra, hogy célkitűzéseit is elfogadtatja vele annak ellenére, hogy 25 évvel ezelőtt ugyanazt a programot elvetette.

Winston Churchill állapítja meg a világháborúról írott munkájában (*The World Crisis. The Aftermath.* 1929, 148 l.): az amerikai népet minden tradíciója arra inti, hogy az óvilág ellentéteitől távolartsa magát. Az amerikai unió atyáinak minden tanítása — írta — Washingtontól Monroecig a benemavatkozás politikáját hirdeti. Wilson volt hadügy-

minisztere, Newton D. Baker pedig egy tanulmányában (Foreign Affairs New York, 1936) megállapítja, hogy az Egyesült Államok külpolitikáját 1914 augusztusáig a három következő alapelv jellemezte:

I. a Monroe-elv, 2. tartózkodás az olyan szövetségektől, amelyek Amerikát külpolitikai bonyodalmakba ránthatják, 3. a nyitott ajtó elve távolkeleti viszonylatban. Ez tulajdonképpen az amerikai izolacionizmus hitvallása. Maga a nyitott ajtó elve sem áll ezzel ellentétben, mert hiszen ez csak azt jelentette, hogy Amerika a többi hatalommal egyenlő feltételek mellett akar gazdasági tevékenységet folytatni ezen a területen. Az első világháborút megelőző időben az U. S. A. nem avatkozott bele az európai politikába annak ellenére, hogy a politikai helyzet nem egy ízben fejlődött háborús feszültséggé. Az amerikai tradíciónak megfelelően Wilson elnök a világháború kitérésakor szigorú semlegességét jelentette ki. Ebben odáig ment, hogy jóformán tudomást sem akart venni arról, hogy Európában háború folyik. A semlegeseknek nemzetközi szerződésekben biztosított jogaihoz dogmatikus merevséggel ragaszkodott, éspedig Angliával szemben nemkevésbé, mint a központi hatalmakkal szemben. A Lusitania elsüllyesztése alkalmával Németországhoz intézett jegyzékben többek között ezeket írta: az amerikai polgároknak vitathatatlan joguk van ahhoz, hogy a tengerek bármely területét, ahova őket legitímált üzleti érdekeik szólítják, behajózhassák. Wilson semlegességéről mind a német, mind az angol nagykövet meg volt győződve. Volt idő, 1916 második felében, amikor az U. S. A. viszonya a központi hatalmakkal kedvezőbb volt, mint Angliához. Bár az amerikai közvélemény részben az egyik, részben a másik hadviselő fél pártján állott, aminek főleg a sajtón keresztül adott kifejezést, maga a kormány ragaszkodott merev semlegesség! politikájához. Ez teljesen megfelelt a politikai bölcsek tanításainak. Bármilyen furcsán hangzik: Wilson semlegesség! politikájának is az izolacionizmus volt az alapja. A semlegesek jogaihoz való ragaszkodása abból a meggyőződésből fakadt, hogy az U. S. A. önmagának élhet, nem kell törődnie azzal, hogy a nagy világiján mi történik; az európai nemzetek ám teyenek egymás ellen, amit akarnak, az Únió nem hajlandó a különállás jogairól lemondani. Ha nem az izolacionizmus lett volna a vezető motívum, akkor az elnök aligha tudott volna a kísértésnek ellentállni, hogy főleg a világnézeti rokonság és rokonszenv szerint irányítsa politikáját. Erre egyébként a közvélemény is kényszerítette volna, ha az alapjában véve nem lett volna éppen izolacionista, mint ő maga. Az entente iránti szimpátiája azonban nem befolyásolta izolacionizmusát. Csak akkor tért el ettől, amikor Németország a korlátlan tengeralttjáró háborúval a semlegesek jogait súlyosan megsértette és amerikai polgárok életét és vagyonát veszélyeztette.

Ha nem is a háborúba lépés tényével, de azzal, hogy az Egyesült Államok sorsát a népszövetséghez akarta kapcsolni, Wilson letért az izolacionizmus útjáról, megtagadta, a bölcsek tanításait, amely szerint az Úniónak távol kell tartania magát egy „entangling alliance”-től. Wilsont erre az útra nem a reálpolitika vezette, hanem tisztán csak az ő humanizmusa, az a magas erkölcsi ideáloktól fűtött motívum, hogy a szenvedő emberiséget végleg megváltsa a háború rémétől. Erre a szerepre kezdettől fogva készült, bár úgy gondolta, hogy háborúba lépés nélkül fogja a békét közvetíteni. Számtalan beszéde utalt erre és valóban volt egy időszak, amikor a békeközvetítés küszöbön állott. Még mielőtt Wilson a háborúba lépett volna, az angol nagykövet feljegyezte róla, hogy „az emberiségnek halhatatlan szolgálatot szeretne tenni”. Mikor a háború végső szakaszában a döntőbírói szerep szinte önként hullott az ölébe, ezt a szándékát most már a népszövetség alapjainak lefektetésével szerette volna megvalósítani. Baker, volt hadügyminisztere említett tanulmányában számtalan nyilatkozatot közöl, amely ezt igazolja.

Wilson az Egyesült Államok gazdagságát és hatalmát akarta latba vetni, hogy az emberiségnek meghozza az örök békét. Persze az amerikai nép nem így gondolkozott. Nagyon is reálpolitikai szemmel nézte az eseményeket és természetesen nem akart a kelleténél több áldozatot hozni. A háborút győzelmesen befejezte és így azt gondolta, nincsen mit keresnie Európában. Különben is torkig volt a háborúval és irtózott minden kötelezettségtől, amely ránézve kétségessé tette a háború végleges befejezését. A nemes emberi ideálok fűtötte elnök túllépte hatáskörét, amikor nemzetének sorsát egy világszervezethez akarta kapcsolni. A közvélemény izolacionista maradt mindvégig és nem követte Wilsont

további útján. Egyébként az elnök nem szerencsés politikai taktikája is nagyban hozzájárult saját tragédiájához. Winston Churchill hibáztatta, mert semmit sem tett az amerikai közvélemény izolacionista beidegződöttségének semlegesítésére. Wilson általában véve nem volt jó politikai taktikus és belpolitikailag sem állott jól. Amikor Európában a béketárgyalásokat vezette, a szenátusban és a képviselőházban ellenzéke, a republikánus párt volt már többségben, amely függetlenül a külpolitikai orientációtól, mindenáron meg akarta öt- és pártját buktatni. Theodor Roosevelt, volt elnök akkoriban messze hallhatóan jelentette ki, hogy Wilsonnak már nincsen joga az amerikai nép nevében beszélni.

Wilson politikájának eredménytelenségét tehát arra kell visszavezetnünk, hogy az amerikai közvélemény, mely izolacionista tradícióban nevelkedett, nem látott semmi különös amerikai érdeket abban, hogy a népszövetség eszméjét magáévá tegye és annak érdekében kötelezettséget vállaljon. Ugyanakkor az elnök semmit sem tett, hogy a közvélemény felfogását megváltoztassa és meggyőzze arról, hogy a bensőséges nemzetközi együttműködés szűkebb amerikai érdekek is.

Nézzük mármost Roosevelttel esetét. A mostani elnök Wilsonnak lelkes párthíve volt és alatta tengerészeti államtitkár lett. Egyik életrajzírója megállapítja róla, hogy híve volt a népszövetségi gondolatnak, sőt a Wilson utáni elnökválasztás alkalmával a demokrata párt választási kampányát ennek az eszmének a jegyében vezette, bár tudta, hogy az akkori viszonyok között nem lesz vele sikere.¹ Más volt azonban az amerikai politikai helyzet 1939-ben, mint 1914 előtt. Minden izolacionizmusa ellenére az U. S. A. 1918 után Nagy-Britanniával flottaparitásra törekedett és azt el is érte. Ezzel azonban máris bejelentette igényét, hogy adott esetben beleszóljon a világpolitikába. A harmincas évek gazdasági krízisét odaát is rendkívül megéreztek, s lehetetlen volt nem szeregni tudomást arról, hogy ugyanazon okok a többi kontinensen, de főleg Európában azonos következményekhez vezetnek. Az amerikai népnek a világ többi nemzetével való sorsközössége nagyon is kézzel foghatóan beigazolódtott. Ennek megfelelően az U. S. A. a világ-gazdasági konferencián is résztvett, bár azt a Népszövetség hívta össze, sőt maga javasolta a vámfelegyverszüneti egyezmények megkötését.

Jelentékeny különbség volt az európai helyzetben is. 1914 előtt krónikus krízis mellett labilis egyensúlyállapot állott fenn. Ez sokáig lehetővé tette, hogy az időnként akuttá váló válságot diplomáciai eszközökkel áthidalják. Csak a szerajevói merénylet hozott ebben hirtelen fordulatot. Az U. S. A. akkoriban mindenképpen távol tartotta magát az európai politikától, amelyről azt hitte, hogy Amerika érdekeit nem érinti. Egészen más volt a helyzete: a harmincas években. Míg 1914 előtt az európai katonai egyensúlyra a szemben álló csoportok féltékenyen vigyáztak, addig a harmincas években az európai helyzet rohamos fejlődést vett és az évtized második felében a katonai egyensúly is felborult. Még egy nagy különbségre kell rámutatnunk. Az 1914 előtti politikai fejlődés nem mutatott feltűnő irányzatot. Az egyes csoportok főleg taktikai célokat követtek, pozíciójukat biztosítani vagy némileg megjavítani akarták. Ezzel szemben a harmincas évek fejlődése világosan és határozottan a revizionizmus jegyében folyt, amit már stratégiai, sőt messzemenő stratégiai célnak lehet nevezni, mert hiszen az európai helyzet felszámolását jelentette. Nyilvánvaló, hogy erre a dinamikus fejlődésre Amerikának akkor is fel kellett néznie, ha nem volt is szándékában izolacionista álláspontját feladni.

Roosevelt nem is maradt tétlen. Mindenekelőtt az amerikai kontinens megszervezéséhez fogott hozzá, hogy egyrészt saját kontinensén mentesülve legyen külpolitikai komplikációtól, másrészt pedig az amerikai államokban

¹ Gerald W. Johnson: Roosevelttel Diktator oder Demokrat? Europa Verlag, Zürich, 1943. 97. 1.

adott esetben természetes szövetségeseket találjon. Az Anschluss még nem hozta ki nyugalmából az U. S. A. kormányát, azonban ugyanazon év (1938) májusának végén Cordell Hull külügyminiszter kijelentette, hogy a közép-európai fejlődés nyugtalanítja az U. S. A.-t. Szeptember végén Roosevelt beleszólt a német-csehszlovák vitába, amennyiben Hitlernek és Benesnek üzenetet küldött. Élesen reagált a német antiszemita politikára is, amelynek hatása alatt visszahívta Berlinből nagykövetét. 1939 januárjában a kongresszus előtt a semlegességi törvény revíziójáról beszélt, mert az szerinte a támadónak kedvez. Februárban Hull az Egyesült Államok fegyverkezésének fokozását kívánta. Márciusban Roosevelt újból a semlegesség revíziójával állott elő. Áprilisban Hitlerhez és Mussolinihoz felszólítást intézett, hogy idegen területeket ne szálljanak meg. Augusztusban pedig újabb felszólítást intézett a tengely vezetőihez a béke érdekében. Az európai háború kitörésekor az U. S. A. kormánya kinyilatkoztatta ugyan semlegességét, azonban most már a leghatározottabban a semlegességi törvénynek oly értelmű megváltoztatását szorgalmazta a kongresszusnál, hogy Angliának és Franciaországnak lehető legyen az Egyesült Államokban hadfelszerelési cikkeket beszerezni. Ez hamarosan bekövetkezett. Az U. S. A. álláspontját, még mielőtt maga is belépett volna a háborúba, a legvilágosabban a kölcsön- és bérleti törvény mutatja, amely a tengely ellen harcoló államoknak jóformán ingyen nyújt jelentékeny hadfelszerelési segítséget. Igaz, Roosevelt nem kötött nemzetközi szerződéseket, amelyeket ratifikálni kellett volna. A Szovjettel is csak katonai egyezményt kötött, amihez mint hadseregfőparancsnoknak joga volt. De mindaz, amit a háborúbalépés előtt tett, már nehezen egyeztethető össze az izolacionizmus elvével és semmiesetre sem volt semleges álláspont.

Roosevelt adminisztrációja külkereskedelmi téren is eltávolodott elődeinek izolacionizmusától, amely magas védővámokban jutott kifejezésre. 1938 márciusában ötéves elnöki évfordulója alkalmával a vámok lecsökkentése érdekében szállott síkra. Cordell Hull kezdettől fogva kereskedelmi szerződéseket kötött más államokkal, amelyek szorosabb gazdasági kapcsolatokat tettek lehetővé és egyben kölcsönösségi alapon a vámok leszállítására is vezettek. Ezt a politikáját következetesen folytatta és sikerült a kongresszustól ilyen szerződések megkötésére kellő felhatalmazásokat megkapnia. Eddig 30 szerződést kötöttek.

Ezzel a politikával teljesen összhangban állanak azok a kijelentések, amelyeket az elnök és a vezető kormányférfiak tesznek és amelyekkel az amerikai közvéleményt a nemzetközi együttműködés számára megnyerni igyekeznek. Már az Atlanti Chartában szó van az általános biztonság állandó rendszeréről. Ez évi újévi szövegében Roosevelt a háború utáni együttműködés gondolatával foglalkozott, január elején a kongresszushoz intézett üzenetében pedig többek között ezt mondotta: „A jövő Amerika gazdasági biztonsága veszélyeztetve lenne, ha nem sikerülne a világ többi részében a gazdasági életet stabilizálni.”

Februárban Lincoln Ábrahám születésnapja alkalmával tartott emlékbeszédében pedig így nyilatkozott:

„Ma minden amerikai saját és családjának személyes szabadsága más országbeli szomszédjának szabadságától függ. ... Saját ismereteim alapján állíthatom, feltétlenül szükséges, hogy a háború után is összetartsunk (t. i. az egyesült nemzetek) egy állandó béke biztosítása érdekében.”

Lelkes híve a háború utáni nemzetközi együttműködésnek Wallace, az U. S. A. alelnöke. Számtalanszor foglalt állást amellet, hogy az Egyesült Államok tartsanak ki a nemzetközi politika mai iránya mellett. Múlt év decemberében egy rádióbeszédében foglalkozott a háború utáni nemzetközi békeszervezet kérdésével, majd kifejezte azon reményét, hogy az U. S. A., a múlt tapasztalatain okulva, a nemzetközi politikában hatalmával arányban álló felelősséget fog vállalni. Érdekes, hogy ebben a

beszédében már utalt egy szűkebb európai összefogásra, amely egy univerzális világszervezet alkotó részét képezné. Ez év márciusában a Wesley-Egyetemen tartott előadásában ugyancsak részletesen foglalkozott háború utáni kérdésekkel, élesen állást foglalva az izolacionizmus ellen, amely szerinte rokonságban áll bizonyos mai európai ideológiákkal.

Cordell Hull már 1938-ban élesen szembe fordult az izolacionista szemlélettel. 1938 júniusában mondta, hogy az izolacionistáknak a nemzeti biztonságról szőtt álma keserű illúzió. T. i. az izolacionistáknak az a hite, hogy a nemzeti biztonságot el lehet érni, ha az U. S. A. a világnak hátat fordít. 1938 augusztusában pedig a következőket jelentette ki a State department vezetője:

„A fejlődés napról napra világosabbá teszi, hogy a mi saját helyzetünket mélyrehatóan érintik azok az események, amelyek a világ más részein bekövetkeznek.* Ezért szükségesnek tartja a többi nemzetekkel való együttműködést.

Igaz, Hull ezen nyilatkozatát az akkori európai helyzet váltotta ki, de ezzel mégis politikájának alap gondolatát juttatta kifejezésre.

Igen figyelemreméltó Hull első munkatársának, Sumner Welles külügyi államtitkárnak ez év áprilisában tett következő kijelentése:

„Meg vagyok győződve arról, hogy ha az amerikai nép a világ béke fenntartása érdekében nem vállalja a rá eső részt olyan módon, hogy a nemzetközi megállapodások útján létesített rendfenntartó szolgálathoz csatlakozik, vagy a gazdasági vagy politikai veszélyek kikerülése érdekében létesítendő nemzetközi együttműködésben valamilyen módon részt vesz, állandó világbékét nem lehet biztosítani. ‘ ‘

Ezekből a szemelvényekből elég világos képet nyerhetünk az amerikai kormány jövő szándékairól. Rooseveltt és munkatársai jóformán egy alkalmat sem mulasztanak el, hogy az amerikai közvéleményt ebben az irányban befolyásolják, hogy meggyőzzék arról, milyen súlyos hiba volt az első világháború után a nemzetközi együttműködésnek hátat fordítani és a világot sorsára bízni. Számtalanszor történik utalás a harmadik világháborúra, amely szerintük csak úgy kerülhető el, ha az U. S. A. aktív részt vesz a nemzetközi együttműködésben.

Ámde, ha Rooseveltt és munkatársainak gondolkodását ismerjük is, ebből még mindig nem vonhatunk le megbízható következtetést az U. S. A. háború utáni politikájára. Hiszen Wilson és kormánya is hajlandó volt a Népszövetséghez csatlakozni, azonban ez a szándékuk a közvélemény ellenállásán dőlt meg. Bár ma is számolni kell a közvélemény fordulásával, jövő állásfoglalása szempontjából mégis fontos, vajjon elfogadta-e Roosevelték tételét a nemzetközi együttműködés szükségességéről, vagy pedig páholyból nézi — mint huszonötévvel ezelőtt — az adminisztráció ez irányú törekvéseit?

Akik ismerik az amerikai népet, megegyeznek abban, hogy az izolacionizmus még nem halt ki. Ma az események, főleg Japán hadbalépésének hatása alatt elhallgatott ugyan, de számolni kell vele, hogy később újra jelentkezik. Ami az izolacionizmus számszerű erejét illeti, a közvéleménykutató intézetek kétségtelenül megállapították, hogy az erősen visszaesett. Érdekes új válfaja az izolacionizmusnak az imperializmus, amely az U. S. A. biztonságát haditámaszpontok és fegyverkezés útján szeretné elérni. Vagyis önálló világpolitikát akar folytatni, nem pedig nemzetközi együttműködést. Ha izolacionista megnyilatkozások elmaradásából nem lehet is még végleges következtetéseket levonni, a közvélemény felfogására fontos körülmény, vajjon Rooseveltt belpolitikai ellenzéke külpolitikai terveit is elítéli-e, vagy pedig belpolitikai állásfoglalása, független a külpolitikától? Kétségtelen, hogy a republikánus párt külpolitikailag mindig tartózkodóbb magatartást tanúsított, mint a demokrata párt. Míg az utóbbi Wilson örökségét sohasem tagadta meg teljesen és mindig bizonyos elvi hajlandóságot mutatott a nemzetközi együttműködésre, addig a republikánusok általában elleneztek a kötelezettségek vállalását és csak esetről esetre voltak hajlandók a nemzetközi együttműködésben részt venni. Ma azonban nehéz a két párt között ilyen világos határvonalat húzni. A demokrata pártban is akadnak

izolacionisták, ugyanakkor Roosevelt belpolitikai ellenzékének, a republikánus pártnak számtalan vezető tagja van, aki lelkes híve a háború utáni együttműködésnek. Mindenekelőtt a republikánus elnökjelöltre, Wendell Willkierre kell rámutatnunk, aki teljes mértékben támogatja az elnök külpolitikáját és a nemzetközi együttműködés megszervezésére irányuló törekvéseit, ő már most tovább kívánna menni Rooseveltnél, amennyiben a világ jövő rendjének alapjait máris világosan szeretné lefektetni. Nyíltan vallja a politikai és gazdasági internacionalizmust, ami alatt az egyes államok messzemenő nemzetközi kötöttségét érti. Még nincs eldöntve, hogy Willkiet a jövőben is fogják-e jelölni az elnöki tisztségre, annyi azonban kétségtelen, hogy pártjának változatlanul jelentékeny tényezője. Egy másik kiemelkedő alakja a republikánus pártnak Harold Stassen, Minnesota állam kormányzója, aki a nemzetközi együttműködés terén Wilsonnál is radikálisabb elveket vall. Ez év tavaszán alakult meg a republikánusoknak egy egyesülete, amely a háború utáni politikával foglalkozik és amely ugyancsak erélyesen síkra száll a háború utáni együttműködés érdekében. Mindenekelőtt egy népek tanácsának a felállítását kívánja és óva int az 1919/20-ban elkövetett hibák megismétlésétől. Nagy port vert fel ez év elején hat szenátornak a mozgalmá, amely oly értelmű szenátusi határozat kimondását kívánja, hogy már most létesítsenek a szövetségesek egy tanácsot a háború utáni kérdések tanulmányozására. Ennek a mozgalomnak a szenátusban számos republikánus híve van. A nyár folyamán pedig Vanderberg republikánus szenátor terjesztett be egy határozati javaslatot, amely azt kívánja, hogy a kongresszus már most döntsön olyan irányban, hogy az U. S. A. a háború utáni együttműködésben részt fog venni. A szenátusi mozgalmaknak azért olyan nagy a jelentőségük, mert a szenátusnak kell minden nemzetközi egyezményt ratifikálni. Ha tehát már most hozna kétharmad szótöbbséggel oly értelmű határozatot, hogy az U. S. A. a háború után résztvesz egy nemzetközi szervezetben, akkor ezzel a kormány szabad kezet kapna és nem fenyegetne az a veszély, hogy a szenátus később dezavualja az elnököt.

Mindez élénk bizonyítéka annak, hogy az Egyesült Államokban jelentékeny politikai tényezők, pártállásra való tekintet nélkül, támogatják a nemzetközi együttműködés politikáját. Ehhez vegyük hozzá, hogy ezek a különböző mozgalmak és tényezők állandóan foglalkoztatják a közvéleményt s ezzel a kérdéssel és ezáltal állandóan növelik a kooperacionisták táborát. Július második felében tért vissza Sir William Beveridge, az ismert angol szociálpolitikus, Amerikából és az ott szerzett benyomások alapján kijelentette, hogy az amerikai nép valóban fokozódó érdeklődést mutat a háború utáni együttműködés kérdése iránt.

Az amerikai helyzet megítélésére — mint látjuk — elég bő anyag áll rendelkezésre és pedig nem annyira vélemények, mint komoly tények. Ezek figyelembevételével mellett történelmi analógiáról beszélni nem lehet. Az Egyesült Államok közvéleményének döntésénél a következő tényezők jönnek figyelembe:

1. Roosevelten mindenkor a különleges amerikai érdekekre helyezte a fősúlyt. Ha ő és munkatársai Wilsonhoz hasonlóan humanisztikus és univerzális szempontokat hangoztatnak is, ezeket a szűkebb amerikai érdekből kívánják érvényesíteni. Az U. S. A. gazdagságát és hatalmát nem a világ megváltása érdekében akarják feláldozni, mint annak idején Wilson, hanem a világbékét biztosítani akarják, — Amerika gazdagságának és hatalmának latbavetése útján — hogy ezzel saját népük számára biztosíthassák a békés, félelemtől és nélkülözéstől mentes fejlődést. A célkitűzés tehát sokkal realisabb és az átlag amerikai számára is meggyőzőbb.

2. Roosevelten kezdettől fogva aktív európai politikát folytatott. Így az amerikai nép ma sokkal inkább tudatában van annak, hogy sorsa a világ többi nemzeteinek a sorsával függ össze, mint volt az első világháború idején.

3. A nemzetközi együttműködésnek minden pártban és minden társadalmi rétegben vannak lelkes hívei és hirdetői. A politikai életben komoly javaslatok formájában foglalkoznak vele, a közvéleményt szüntelenül ebben az irányban befolyásolják.

4. Az angol nép ma elsőrendű érdekének tartja, hogy az U. S. A. ne térjen vissza izolacionizmusába és ezért természetesen a maga részéről is igyekszik a kooperacionista mozgalmat erősíteni.¹

5. Az U. S. A. világpolitikai helyzete ma egészen más, mint volt 1918 után. A Japánnal való nyílt ellentét következtében a Távol-Keleten hatalompoitilkailag erősen érdekelve van, ugyanakkor a Szovjet jövő tervei és jövő pozíciója is szükségessé teszi számára az aktív európai politika folytatását.

Mindehhez vegyünk még két tényezőt. Az egyik, hogy Roosevelt elnök rendkívül rutinos és elismerten eredményes politikai taktikus.* 1944 végéig ő fogja vezetni az U. S. A. külpolitikáját. De nem lehetetlen, hogy negyedszerre is megválasztják elnöknek. A másik tényező, hogy a szövetségesek ma már számtalan nemzetközi intézményt létesítettek vagy terveztek, amelynek részben ugyan háborús funkciójuk van, de amelynek egy része a háború utáni időben fog tulajdonképpen működésbe lépni. Ezzel kapcsolatban a Times egy tavasszal Amerikában járt különtudósítója, miután ezeket az intézményeket röviden ismerteti, a következőt írja, amellyel egyben lezárjuk az U. S. A. háború utáni politikájáról folytatott elmélkedésünket:

„Mindez alkalmat ad az együttműködés gyakorlati alkalmazására és sok amerikai ezekben látja a jövő együttműködés folytatólagos alapjait. Az emocionális fordulat (vagyis a visszaesés az izolacionizmusba) azonban ennek ellenére is bekövetkezhet. Ámde sokan, akik esetleg hajlandók volnának egy papirostervet (Wilson népszövetségi tervezetét) szétszakítani, bizonyára vissza fognak rettenni attól, hogy szétromboljanak egy szervezetet, amely máris eredményesnek és jótékony hatásának mutatkozott».

TÖRÖK ÁRPÁD

CARR ÉS VOIGT

EFOLYÓIRAT HASÁBJAIN már behatóan foglalkoztak az angolszász sajtóban felmerülő politikai tervekkel.³ Az ismertetőt elsősorban a „kis államok“ körül lezajlott elvi viták érdekelték.

Most közelebről a Közép-Európára vonatkozó megbeszélések foglalkoztatnak bennünket. Tudvalevő, hogy a véleménynyilvánítást háborús időkben is eléggé liberálisan kezelő Anglia és Egyesült Államok írói kedvükre foglalkozhatnak a háborúutáni béke konkrét kérdéseivel. Akkora egyéni szabadságot élveznek ezen a téren, hogy a sok könyv, tanulmány és cikk, ami erről a kérdésről megjelenik, elég megbízhatóan támpontot is nyújthat Anglia és az Egyesült Államok hivatalos háborúutáni nézeteire vonatkozólag. Az angolszász nyelvterületen jelennek meg a középeurópai emigránsok háborúutáni tervezetései is (elsősorban a legtöbbet szereplő tervezető, Benes tervei). Az emigráns propaganda hatása gyakran erősen megéreződik olyan műveken is, melyeknek angolszászok a szerzői; nem szólva arról, hogy angol és amerikai szerzőktől sűrűn jelennek meg az emigráns köröktől sugalmazott, illetve fizetett munkák. Nagyon cum grano salis kell tehát

¹ Az első világháború végen a két hatalom rivalitása nem szűnt meg. Lloyd George a békekonferencián a tengerek szabadságának tárgyalásánál kijelentette: Nagy-Britannia akár az utolsó guineát is elköltené, csakhogy megtarthassa flotta-főlényét mind az U. S. A., mind más nagyhatalommal szemben. Ezzel ellentétben Churchill nem régen jelentette ki, hogy az angol nép az U. S. A.-ra nem féltékeny.

² Politikai pályafutását egy meglepő taktikai sikerrel kezdte, ami további emelkedését biztosította. Erről részletesen említett életrajzírója ír.

³ L. Török Árpád: A kis államok. Magyar Szemle XLV. 61.

értékelni az elburjázott angolszász politikai és hírlapirodalomnak a háborúutáni kérdésekkel foglalkozó termékeit, bár kétségtelen, hogy akármennyire vegyesek ezek az elmefuttatások, mindegyik mögött van valami, — ha nem is hivatalos vélemény, de a közvéleménynek kisebb vagy nagyobb része.

Nem célunk, hogy itt most sorra vegyük az összes angol és amerikai véleményeket. Csak két komoly angol politikai író gondolatait vesszük szemügyre, s az ő gondolataikból is főleg azokat, melyek Közép-Európa és a Szovjet-¹ Unió viszonyára vonatkoznak — nem kétséges ugyanis, hogy a háborúutáni középeurópai problémák előterében ma főleg Oroszország áll. A két angol: E. H. Carr (egyetemtanár, volt diplomata, a Times munkatársa) és F. A. Voigt (a Manchester Guardian diplomáciai munkatársa és 1939 óta a nagymúltú *The Nineteenth Century and After* című folyóirat szerkesztője). Carr könyvet írt a béke feltételeiről (*Conditions of Peace*, London, 1942) és Közép-Európa sorsáról is figyelemreméltó megjegyzéseket tett. Voigt pedig folyóiratának múltévi novemberi számában fejtette ki nézeteit a bennünket érdeklő kérdésekről, *British Foreign Policy* című cikkében s ennek gondolatmeneti folytatásában: a folyóirat ezévi áprilisi és júniusi vezető tanulmányában.

Carr és Voigt eszméinek párhuzamos vizsgálata rendkívül tanulságos. A két szerző ellentétes nézetei élénk fényt vetnek az angolszász gondolkodásnak a háborúutáni kérdésekkel kapcsolatos kialakulatlanságára. Carr Közép-Európának orosz és angolszász érdekszférákra való felosztásának híve, Voigt viszont ennek heves ellenzője. Carr a legmesszebbmenő befolyást akarja biztosítani a Szovjetnek Közép-Európában, Voigt viszont a lengyel-orosz (s még hozzá a régi lengyel-orosz) határt két világ választóvonalának nevezi, bár természetesen ő sem tekint e határra mint két ellenséges világ elválasztójára: ő is, akárcsak Carr, az angolszász-orosz együttműködésben látja a tartós béke egyedüli biztosítékát; csak míg Carr az orosz közép-európai befolyást tartja a világbéke és a nemzetközi együttműködés előfeltételének, addig Voigt a Szovjet-Únióval való békés együttműködést az orosz-lengyel határon képzei el. Carr a béke állandó veszélyeztetőjének vallja a kis középeurópai nemzetek régi értelemben vett önállóságát és függetlenségét, ezzel szemben Voigt lelkesen pártolja a szuverén kis nemzetek hivatását. Carr egészen elutasítja a párizskömyéki békeszerződések közép-európai rendezését; Voigt ezt a rendezést egészen jónak tartja és bizonyos módosításokkal elfogadja.

A tervek nagyjából aszerint különböznek egymástól, hogy tervezőjük milyen szemszögből mérlegeli a középeurópai újrendezés négy tényezőjét: 1. Oroszországot, 2. Németországot, 3. az Oroszország és Németország közt élő nemzeteket és 4. Anglia és az Egyesült Államok viszonyát Közép-Európához.

*

Carr lesújtó véleményt mond a nyugati nagyhatalmak első világháborúutáni politikájáról. Szemére veti a demokráciáknak, hogy a XIX. század elavult ideológiájában éltek, nem értették meg a XX. század forradalmát, kiejtették kezükből a vezetést és a modern forradalmi eszmék továbbfejlesztését teljesen átengedték a németeknek és oroszoknak, aminek természetes következménye lett, hogy a német és orosz forradalom dinamizmusa sarokba szorította a múlton merengő demokráciákat. A XIX. századi ideológia jellegzetes szülöttje volt a wilsonizmus, a népek önrendelkezési joga, ami — a párizsi békekonferencia rövidlátása folytán — egészen ellenkező irányba akarta terelni a fejlődést, mint amerre a XX. század forradalmi iránya kívánta volna. Az önrendelkezési jog nevében ugyanis megsokszorozták az egymással versengő nemzeti államok számát, helyett, hogy a nagy egységek

rendszerébe tömörítették volna az európai kontinens népeit. A nagy francia forradalom elavult eszméi hatottak a párizsi békecsinálókra, amikor kis nemzeti államokra osztották fel Közép-Európát.

A jövő Európájában — véli Carr — nem lehet helye többé a XIX. századi felfogásnak, hogy a nemzetnek és az államnak fednie kell egymást. Nagy gazdasági egységek kialakítására kell törekedni, s ezeken belül a decentralizáció eszközeivel kell megoldani a nemzeti kérdéseket. A nemzeti függetlenséget összhangba kell hozni a kölcsönös gazdasági függőséggel, s fel kell ismerni, hogy vannak ügyek, amelyeknek intézése nagyobb körzeteket kíván, vannak viszont ügyek, melyeket kisebb körzetekben kell elintézni. A termelést és elosztást csak nagy körzetekben lehet megszervezni, a társadalmi kérdéseket is közös irányelvek szerint kell megoldani (mégpedig kollektív és progresszív módon); a háborúutáni rendezésnek is először nagy térségeket kell felölelnie (s ebben a vonatkozásban Carr elismeri Hitler történelemformáló szerepét s a Németország uralma alatt kialakult európai adminisztratív egységet sem hagyja figyelmen kívül, csak a vezetésben kíván változást). Carr szerint csak azután, ha a népek nagy, közös kérdései már megoldást nyertek, csak akkor kerülhet sor a nemzetek autonóm igényeinek kielégítésére, csak akkor lehet elkezdeni gondolkodni afölött, hogy milyen határokat engedélyezzenek a nagy egységeken belül.

Carr a kis nemzetek régi értelemben vett függetlenségét és önállóságát idejét múltnak nevezi; a kis nemzetek a jövőben nem járhatnak külön utakon, számukra teljesen illuzóriussá vált a nagy nemzetek ügyeitől való félrövonulás, az úgynevezett semlegesség, a kis nemzetek ezentúl már csak egy nagyhatalommal való állandó szoros szövetségben biztosíthatják létüket és találhatják meg biztonságukat. A modern világ katonai és gazdasági erői nem tűrik többé a kis államok régi függetlenségét. A kis nemzetek még egymás közt szövetkezve sem lehetnének függetlenek a nagyhatalmaktól, bármilyen nagy szövetségeket, federációkat igyekezzenek is megteremteni. A nemzeti Önrendelkezés és függetlenség régi elmélete nem állhatja meg többé helyét a gazdasági és katonai függőség új valósága mellett.

Ami most már ezeknek az elveknek a Németország és Oroszország közt élő kis nemzetek sorsára vonatkozó alkalmazását illeti, Carr úgy véli, hogy e kis nemzeteknek „szoros és önkéntes együttműködést“ kell megteremteniök a Szovjet-Únióval és „Oroszországnak döntő szava kell hogy legyen e terület esetleges megszervezésénél“. Carr ugyanis a párizsi békecsinálók nagy hibájául rója fel, hogy a középeurópai kis nemzeteket arra serkentették, nagyobbítsák meg országaikat és sorompót alkossanak Németország és Oroszország közt. Őszerinte az ilyen „cordon sanitaire“-politika teljesen elhibázott, „unintelligens politika“; ez a politika az első világháború után is Németország és Oroszország közeledését eredményezte. (Érdekes, hogy Voigt is, mint látni fogjuk, főleg a német-orosz közeledés megakadályozását tartja szem előtt; úgy tűnik fel, mintha az angolszász-orosz együttműködésről töprengő angol elméket a német-orosz kiegyezés veszedelme nyugtalanítaná a leginkább.) Carr szerint ostoba dolog feltételezni, hogy bármilyen külső hatalom ebben a középeurópai térségben olyan rendet tudna fenntartani, amely sem Oroszországnak, sem Németországnak nem lenne ínyére. A régi angol „balance of power“ politikának nincsen többé létjogosultsága, a kontinensen nincsen többé három-négy olyan erős hatalom, amely többé-kevésbé egyenrangú vetélytársa lehetne egymásnak. Carr szerint Franciaország ez után a háború után aligha nyerheti vissza régi nagyhatalmi állását. (Voigt ezzel szemben úgy véli, hogy „Franciaország és a francia birodalom nélkül nem lehet megnyerni a békét.“) A francia vezetésű bekerítő politika — írja Carr — az első világháború után is csődöt mondott,

mert Franciaország és kis csatlósállamai nem tudták ellensúlyozni Németországot. Minden olyan kísérlet, amely Oroszországtól függetlenül akarna bátyját emelni Németország ellen — így szól Carr konklúziója — végzetes politika lenne.

Carr az európai egyensúlyt Anglia (illetve az Egyesült Államok) és a Szovjet-Únió együttműködésében látja, és pedig úgy, hogy „Anglia nézeteinek és érdekeinek ugyanolyan túlnyomó súlyt kell biztosítani Nyugat-Európában, mint amilyen túlnyomó súlyt kell biztosítani Oroszország nézeteinek és érdekeinek Kelet-Európában“. Anglia az Egyesült Államokkal való teljes szolidaritásban látná el ezt az európai feladatkört (a „splendid isolation“-nek ugyanis vége!), s az angolszász-orosz érdekhatár — amint ez Carr fejtegetéseiből kiténik — valahol Németország keleti határain lenne, így a szorosán vett „német kérdés“ megoldása is az angolszászokra hárulna, s Carr Németországgal szemben a megbékélés politikáját hirdeti, ellenzi a német gazdasági egység szétbontását, ellene van Németország megalázásának, tartós büntetésének, mert — úgymond — ha Nagy-Britannia egyszer a békés együttműködés bizonyos formájára tudna jutni Németországgal, akkor Európa békéje is jóidőre biztosítva lehetne. Európa problémája ugyanis — vallja Carr — egyenlő Németország problémájával. Azokkal szemben, akik Németország megbüntetésének hívei (mint például Voigt is), Carr egyebek közt így érvel: „A modem világ nem olyan gazdag tehetségekben és tartalékokban, hogy könnyű szívvvel kidobhatná (a németeket), mint egy javíthatatlanul rossz népet, melynek sok súlyos hibája mellett oly sok értékes tulajdonsága van.“ Carr helyesli, amit az amerikai J. H. Morgan írt 1924-ben („The Present state of Germany“ című könyvében):...“ minden hibája mellett (a német) kétségkívül nagy nemzet és sohasem lehet elhanyagolható tényezője Európa jövőjének.“

Ez a tervbevett angol-német megbékélési politika derít fényt tulajdonképpen arra is, hogy Carr miért nyilvánítja a Németország és Oroszország közti területét orosz érdekszférának. Carr a békét nemcsak angolszász-orosz, hanem angolszász-német együttműködéssel is biztosítani akarja. Anglia és Németország közt viszont csak úgy tudja elképzelni a közeledést, ha kiterjeszti Oroszország befolyását Németország keleti határáig, mert Moszkva aligha érezhetné magát biztonságban, ha nem lenne közvetlen szomszédja ennek az angol-német együttműködésnek. Illetve még tovább vezetve Carr gondolatmenetét: az angolszász-orosz és az angolszász-német kooperáció révén valósulhatna meg aztán az orosz-német békés együttélés is a nélkül, hogy az angolok, amerikaiak, oroszok és németek egymás közt olyan szövetségekre léphetnének, melyek az érdekelt nagy nemzetek bármelyike ellen irányulnának; a többi európai nemzet pedig kizárólag a nagyhatalmi politikából, nem idézhetne elő hatalmi eltolódásokat. Voigt (mivel a békét nem annyira megbékéléssel, mint inkább „az erők egyensúlyba hozásával“ akarja megteremteni), egészen másképp gondolkodik, ő — mint mindjárt látni fogjuk — egyrészt gyenge és megbüntetett Németországot, másrészt független Közép-Európát tervez, vagyis úgy gondolkozik: ha Oroszországnak nem kell félnie a német-angol együttműködéstől, akkor Oroszország lemondhat Közép-Európa ellenőrzéséről is.

*

Voigt fejtegetései szintén a régi angol politika szigorú elítélésével kezdődnek, hogy azután egészen más konklúziókba torkolljanak, mint Carr eszmefuttatásai.

Voigt kifogásolja, hogy Angliának „nincsen külpolitikája“. Az Egyesült Államoknak, Oroszországnak, Németországnak, Japánnak van kül-

politikája, — írja — csak Angliának nincs. Ennek az a következménye, hogy az európai nemzetek egyre jobban kezdik elveszteni bizalmukat Angliában mint Európa vezető hatalmában, —s vagy Oroszországban vagy az Egyesült Államokban, vagy pláne Németországban keresik a rendező hatalmat, melyre jövőjüket építhetik. Pedig Angliánál egyetlen nagyhatalom sem alkalmasabb arra, hogy kialakítsa Európa új képét és biztosítsa jövőjét. Mert csak Anglia lehet az európai sors irányítója anélkül, hogy Európa urává váljon. Anglia külön van választva Európától anélkül, hogy el lenne tőle szigetelve. Angliának megvan a beavatkozási képessége anélkül, hogy uralomra vágyna Európában. Angliának megvan az erkölcsi tekintélye, birodalmi hatalma és nagysága, — ezek olyan tulajdonságok, melyekkel senki más Európában nem rendelkezik, s melyek biztosíthatják Európa politikai egyensúlyát, biztonságát. Az európai népek is az ilyen szerep betöltését várnák Angliától, de Angliának nincsen külpolitikája ...

Voigt ezután új értelmet igyekszik adni a hagyományos angol „balance of power“-politikának, melynek Carr szerint már egyáltalán nincsen létjogosultsága. Ellenzi Közép-Európának érdekszférakra való felosztását és — Carral ellentétben — az Oroszország és Németország közti területsáv függetlenségéért száll síkra. Szerinte a független Közép-Európa elengedhetetlen tartozéka az európai egyensúlynak és biztosítóka az angol-orosz együttműködésnek. Csak Anglia középeurópai politikáján múlik, hogy Oroszország a nyugati határain megkapja a teljes biztonságot, ami lehetővé tenné számára, hogy keleten szembenézzen minden veszedelemmel, kifejlessze saját életformáját és hatalmas erőit a békés építőmunkára fordítsa. Csak az angol külpolitikán múlik, hogy Oroszország a középeurópai angol politikában ne érdekei veszélyeztetését, hanem saját léte biztonságát lássa. Voigt itt egészen világosan a München előtti korszak „policy of appeasement“-jére céloz, amely — mialatt Anglia és Németország megbékélését kereste — annyira elidegenítette Oroszországot a nyugati nagyhatalmaktól, hogy végül is a német-orosz szerződéshez vezetett.

Oroszország — írja Voigt — csak a „biztonságot“ keresi, amikor nyugati expanzióra törekszik (ellentétben a német keleti expanzióval, ami Voigt szerint „hódító“ célokat követ). Szerinte az oroszok csak azért törekednek Közép-Európa uralására, mert félnek a gyenge Közép-Európától, amely könnyen német befolyás alá juthat s bármikor fenyegetheti Oroszország biztonságát. Ha viszont Anglia Oroszország nyugati határán megteremtené a független államok olyan szilárd rendszerét, amely eleve kizárná a német keleti terjeszkedést, akkor Oroszországnak nem lenne többé oka a nyugati expanzióra, biztonságban élhetne s nem kellene tartania a német keleti terjeszkedéstől.

Oroszország nyugati határa — írja Voigt — Európa legnagyobb választóvonalá, egy világ van ettől a határtól nyugatra s egy másik világ ettől a határtól keletre. S e határ helyéül Voigt a régi orosz-lengyel határt jelöli meg; felszólítja az oroszokat, ne erőszakolják a nyugati terjeszkedést, hivatkozik arra, hogy Anglia számára e határ megtartása presztizsokokból is döntő jelentőségű, mert Anglia garantálta Lengyelország függetlenségét. Meg aztán: „Ha Kelet- és Délkelet-Európáról lemondanánk, ez egész Európa feladását jelentené“. Eltekintve attól, hogy az Oroszország és Németország közt élő nemzetek szívesen is bújnának Anglia védőszárnyai alá (ha Angliának lenne külpolitikája...), mert „akik megtapasztalták a német vagy orosz inváziót, vagy mindkettőt, azok nem osztják azt a nézetet, hogy Németország vagy Oroszország bármelyik középeurópai ország jötevője lehetne“.

Milyen lenne mármint az új angol rendezés, amely Voigt szerint biztosíthatná Közép-Európa függetlenségét, szilárdságát — és garanciát nyújt-

hatna a német keleti expanziótól való félelmében nyugati expanzióra hajlamos Oroszországnak?

Voigt mindenekelőtt (Carral ellentétben) nem riad vissza Németország tartós megbüntetésétől, híve a „drasztikus módszereknek“; hogy mik ezek, azt nem részletezi, de mindenesetre „gyenge Németországot“ kíván és a „tömegmészárlástól“ sem irtózik. Továbbá ellene van az úgynevezett „középeurópai“ megoldásoknak, mert szerinte minden nagy középeurópai egység tulajdonképpen csak a német imperializmus eszköze lehet. Szerinte az egész „Közép-Európa“ német találmány, s a középeurópai egység hangoztatása német propaganda. Visszautasít minden olyan koncepciót, amely „Közép-Európa“ név alatt születik. Ez német koncepció, írja. Szerinte a politikai, gazdasági vagy stratégiai egységek Közép-Európában — még a föderáció leglazább alakjában is, — soha meggátolói, mindig csak előmozdítói lehetnek a német keleti terjeszkedésnek. Ezért ellenez minden olyan tervet is, ami az osztrák-magyar monarchia bármilyen alakban való visszaállítását célozná. Szerinte az osztrák-magyar monarchia, bármilyen formában, csak a németek európai uralmát mozdítaná elő. ő ezzel szemben három független nagy középeurópai államra gondolja felépíteni az Oroszország és Németország közti térség új rendjét: északon Lengyel - országra, középen Csehszlovákiára, délen Jugoszláviára, — éspedig úgy, hogy ennek az új rendnek Anglia lenne a megteremtője, mintegy vezetője s ha kell, megvédője.

Voigt „Middle Zone“-nak nevezi azt a területet, melyre terveit építi. A Middle Zone ugyanazokat a területeket foglalja magába, melyeket a németek szeretnek Zwischen-Europa néven emlegetni s amelyeket a középeurópai megoldások nemnémet hívei egyszerűen Közép-Európának neveznek (mint például Hodza a Federation in Central Europe című könyvében). Vagyis a Middle Zone-hoz tartozik: Észtorország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Magyarország, Jugoszlávia, Bulgária, Albánia, Görögország — és Ausztria, melynek ídetartozását Voigt „vitalis“ jelentőségűnek nevezi. Ezek az országok függetlenek lennének, de mégsem egyformán függetlenek, mert Voigt ölint mondtuk, a vezetést északon Lengyelországnak, középen Csehszlovákiának, délen Jugoszláviának juttatja. E három országot Voigt „Principal Power“-nek nevezi, de nem írja körül pontosan, hogy e három vezetőhatalom milyen jogkörrel bírna, illetve milyen viszonyban állna azokkal az országokkal, melyek nem lehetnének „Principal Power-ek“. Csehszlovákia „feladataival“ kapcsolatban azonban olyan megjegyzéseket tesz, amiből arra következtethetünk, hogy e „Principal Power“-eknek teljes beavatkozási szabadságuk lenne a csoportjukhoz tartozó államok ügyeibe.

Csehszlovákia — írja Voigt — a középső csoport vezető hatalma lenné. Ez a középső csoport állna Csehszlovákiából, Ausztriából és Magyarországból. Két lényeges szerep jutna a cseheknek osztályrészüln: a pángermánizmus kiirtása Ausztriában és a revizionizmus kiirtása Magyarországon; ez utóbbi célt Voigt a „magyar parasztság emancipációjával“ véli elérhetőnek. Voigt tehát nem egy nagyhatalomnak — mint Carr: a Szovjet-Únióknak — a befolyása alatt képzelel el a középeurópai kisnemzetek jövőjét, hanem néhány választott nemzetet szemel ki a vezetésre, s ezek alá rendeli a kevésbbé választottakat. Teszi ezt abban a meggyőződésben, hogy „a kisebb hatalmak rengeteget tettek az európai civilizációért: egyesek a világ legjobbban szervezett közösségeit teremtették meg; Európa nem lenne Európa önékülük.“ Csakhogy Voigt elhitta a csehszlovák propagandának, hogy Európa nem lehet Európa a csehszlovákok nélkül...

Teljesen önkényesen állítottuk egymással szembe Voigt és Carr terveit, s nem azért, mintha a két angol politikai író nézetei két kialakult angol csoport véleményével lennének azonosak. Voigtot a mérsékeltebb baloldal képviselőjének tekinthetjük, amely együttműködést kíván a Szovjet-Únióval a Európát a demokráciák vezetése alatt akarná megtartani; ellentétben a radikálisabb baloddallal, melynek szószólói — mint például G. D. H. Cole, *Europe, Russia and the Future* című könyvében (London, 1941.) — Közép-Európának a Szovjet-Únióba való bekebelezését egészen jó, vagy talán a legjobb megoldásnak tartják. Különös helyzete van Carnak; ő azokhoz a körökhöz tartozik, amelyek helyeselték és előmozdították Chamberlain „policy of appeasement“-jét, s most is a német-angol megértést propagálják, ugyanakkor viszont a Szovjet-Únióval való együttműködésnek is nagy hívei (ellenfeleik ezért nevezik őket „baloldali fasistákénak); a német-angol és az angolszász-orosz együttműködés összeegyeztetése közben ezek a jobboldali konzervatív eredetű szellemek (Carr) odáig jutnak, hogy a Szovjet-unióknak nagyobb befolyást biztosítanának Európában, mint a régi baloldaliak (Voigt).

Külön lapra tartozik, hogy Voigt és Carr eszméi milyen viszonyban állnak az angol vagy amerikai kormánykörök háborúutáni elképzeléseivel. Érdekes, hogy mind Carr, mind Voigt tervei feltűnően eltérnek attól a nálunk eléggé általánosnak képzelt angolszász felfogástól (amit Eden 1942 december 16-i alsóházi nyilatkozata és Churchill 1943 március 21-i rádióbeszéde is megerősített),¹ hogy ugyanis a középeurópai kérdést legcélszerűbben a kisebb nemzetek föderációjával lehetne megoldani. Carr, kinek mint a Times munkatársának az angol kormányhoz való kapcsolatai legalább is feltehetőek ilyen középeurópai föderációt nem is vesz számításba, s úgy látszik, mintha a középeurópai népeket egyszerűen alkalmatlanoknak találná minden önálló szervezkedésre. Ezzel szemben Voigt — aki talán szintén nem egészen saját szakállára lanszírozza terveit — nem hisz ugyan az egyenrangú középeurópai népek föderációjában, de hiszi, hogy egy-egy kiválasztott középeurópai nemzet, ha sorstársai fölött vezető hatalomra jutna, megszilárdíthatná Közép-Európát s elegendő erővel vértézhetné fel e Middle Zone-t mind a német, mind az orosz expanzió ellen, illetve a kölcsönös expanzió egyik formáját: a német-orosz együttműködés veszedelmét is elháríthatná.

Carr, bár helyesen látja a párizskörnyéki békeszerződésekkel feldarabolt Közép-Európa fogyatékosait, teljesen mellőzi azt a tényt, hogy Közép-Európa történelmileg, műveltségileg, szellemileg, földrajzilag és politikailag Nyugathoz tartozik, nem Kelethez. Pedig ez olyan tényező, ami az angolszász-orosz együttműködés érdekében (amit Carr is óhajt) annál kevésbé lenne számításra kívül hagyható, mert elsősorban ezt az együttműködést helyezné teljesen irreális alapokra. Voigt viszont helyesen látja Nyugat és Kelet határát, de egyáltalán nem látja a párizskörnyéki békeszerződések hibáit, tévedéseit. A „Principal Power“-ek intézményével ő tulajdonképpen a két világháború közti státuskvót akarja nagyobb biztosítékok mellett visszaállítani; a „Principal Power“-eket hatalmi előjogokkal akarja felruházni, hogy ezek tényleges ellenőrzést gyakorolhassanak szomszédjaik fölött és erőszakkal féken tarthassák az elégedetleneket, — elsősorban a magyarokat. A „Principal Power“-ek lennének a visszaállított státuskvó rendőrei.

¹ Eden kijelentette, hogy a brit kormány szívesen látná az európai kontinensen regionális blokkok megalakulását és példának említette a lengyel-csehszlovák és a jugoszláv-görög konföderáció tervét. — Churchill azt mondta, érdemes rajta gondolkodni, hogy a nagyhatalmak mellett ne létesítsenek-e államsoportokat vagy föderációkat.

Voigt a kisantant-propaganda gondolatmenete szerint a revizionizmust és antirevizionizmust a reakció és progresszió harcának könyveli el (hiszi — amit Benei hirdet — hogy a magyar parasztság „emancipációja“ az egyedüli ellenszere a revizionizmusnak) s nem látja, hogy az is egy neme a reakciónak, ha valaki a nemzeti szabadságot csak egyes nemzetek privilégiumának tekinti, míg más nemzetek emancipációs vágyait erőszakkal akarja elnyomni. És Voigt a jó és rossz középeurópai nemzetek előítéletében élve, nem veszi észre, hogy státuskvóvédelmi politikájával éppen saját kitűzött célját, Közép-Európa függetlenségét veszélyezteti, mert azt rombolja szét, ami a független Közép-Európa egyetlen alapja lehetne, vagyis a népek egyenjogúságából, egyforma szabadságából születendő szolidaritási érzést.

Carral szemben, aki Közép-Európa jövőjét csak a Szovjet befolyása alatt tudja elképzelni, és Voigttal szemben, aki Közép-Európa függetlenségét csak egyes privilégizált népek uralma alatt látja biztosított-nak, hadd álljanak itt ugyancsak egy angolnak, C. A. Macartneynak, a középeurópai viszonyokban mélyebben látó történésznek a szavai (Problems of the Danube Basin című könyvéből, Cambridge, 1942.): Az utolsó húsz év — vagy inkább az utolsó 93 év történetéből — egy tanulság véglegesen leszűrhető, éspedig az, hogy minden sikerre számító tervnek az összes keleteurópai népek kívánságait és szükségait kell tekintetbe vennie ... Minden olyan rendezés, mely csak egyesek igényeit elégítené ki, nem lehetne tartós és meddőnek bizonyulna., Kelet-Európa nemzeteit teljesen meg kell szabadítani a szomszédok nemzeti imperializmusától... Az új Kelet-Európának valami egészen újnak kellene lennie, teljesen különbözőnek minden előbbtől...

Macartney középeurópai ismerete mindenesetre mélyebb, mint Carré vagy Voigté, sőt alaposabb, mint akármelyik élő angolé; igaz viszont, hogy Macartneynál Oroszország csak mint olyan tényező szerepel, amely „közvetve“ érinti Közép-Európát. Ám Carr és Voigt Oroszországot már olyan tényezőnek ismeri el Közép-Európában, amilyenek (angolszász-orsz győzelem esetén és angolszász-orsz együttműködés mellett) Oroszországnak valóban lennie kellene: vagyis döntő tényezőnek. Az angolszász-orsz koalíció szemszögéből nézve Közép-Európa sorsát, ma ez a kérdés: lesz-e angolszász-orsz békés együttműködés a háború után, s ha igen, milyen lesz ennek az együttműködésnek a hatása, következménye, esetleg feltétele Közép-Európában? Minden más középeurópai részlettervezgetés (hol legyenek a határok, milyen legyen az államok belső rendje és egymáshoz való viszonya, föderációk, csoportok, vezetőhatalmak legyenek-e, stb.) csak alárendelt jelentőségű kérdés lehet amellet a nagy probléma mellett, hogy melyik oldalon lenne Közép-Európa helye a világerők háború utáni nagy átalakulása után.

Nem azért mélyedtünk el Carr és Voigt gondolataiban, mintha őket tartanánk Közép-Európa legújékozottabb ismerőinek. (S legkevésbé sem lehet célunk e rövid tanulmányban, hogy teljes áttekintést nyújtsunk a Közép-Európával nyilvánosan foglalkozó összes angolszász vagy pláne angolszász nyelvterületen megjelent tervekről.) A középeurópai angolszász tervek ismertetésénél azért esett választásunk éppen Carrá és Voigtra, mert ők másoknál sokkal konkrétebben tárgyalják az új középeurópai rendnek amajproblémáit, melyek akkor merülnének fel, ha az angolszászokkal együtt győztes Oroszország mint a kontinens egyetlen aktív nagyhatalma jutna szóhoz Európában. Carr és Voigt iránti párhuzamos érdeklődésünknek másik oka: hogy a két angol politikai író ugyanazt a problémát (az angolszász-orsz együttműködést) homlokegyenest ellenkező középeurópai megoldással véli elérhetőnek.

Carr és Voigt terveiben a Szovjet-Únió háború utáni szerepéről két egészen ellentétes angol álláspont jut kifejezésre. Az egyik terv Közép-Európát kiközösíti a Nyugatból és Keletet csinál belőle, a Szovjet-Únió hatáskörébe utalja; a másik terv Közép-Európát megtartja Nyugatnak és Anglia befolyása alá helyezi. Hogy az angolszász-orsz koalíció nagyhatalmai — győzelmük esetén — melyik terv szellemében akarnának vagy tudnának cselekedni, ez a kérdés már nem tartozik ide. Cikkünk célja nem volt más, csak bemutatni: milyennek képzei el egy angol tudós (Carr) az angolszász-orsz együttműködést szovjetvezetésű középeurópai alapon, — s milyennek gondolja egy angol publicista (Voigt) az angolszász-orsz együttműködést egy angolvezetésű, úgynevezett független Közép-Európában.

BORSODY ISTVÁN

SUFFLAY MILAN ÉS AZ ÚJ HORVÁT NACIONALIZMUS

1918-ban, az első világháború befejeztével Horvátország és a horvát A nemzet merőben új helyzetben találta magát: egy új balkáni államalakulat kebelében. A századok óta szakadatlanul fennálló horvát államiség fonala hirtelen megszakadt; az új viszonyok között a régi horvát történelmi államjog nem is lehetett többé aktív. A nemzeti és államjogi életformák egyszerre csak szemben találták magukat a szerb katonai megszállás tényével és a szerb nivelláló törekvésekkel a köz- és magánélet minden terén.

Ezzel szorosan összefügg a jugoszláv elemek szellemi offenzívája; ezek ugyanis egyszerűen tagadták, hogy a horvátság mint önálló néprajzi és kulturális egység léteznék. Ehelyett az ú. n. „jugoszláv nemzeti egység“ eszméjét propagálták, amely szerint a horvátság csak egyik ága volna az ú. n. „jugoszláv“ nemzetnek. Ez a szellemi offenzíva párhuzamosan haladt a belgrádi államhatalom fizikai nyomásával; az utóbbit igyekezett ideológiájával igazolni nemcsak a belpolitikában, hanem nemzetközi viszonylatban is. Érthető tehát, hogy a horvátok tiltakozása és ellenszegülése e szellemi offenzívával szemben is megnyilatkozott. A horvátságot eszmei téren is meg kellett erősíteni és védelmezni. A nemzeti eszmét az új időkben új fogalmakkal kellett kiegészíteni, korszerűen megfogalmazni. Innen az a védekező álláspont és sokszor polemizáló hangnem, melyben a horvát politikai eszme pozitív kiépítése és a nacionalizmus új megalapozása folyt.

Ebben a körben mozog Sufflay Milán életművének utolsó része. Sufflay a horvát kulturális és politikai élet rendkívül érdekes és értékes alakja: történetíró, író, bölcsele, nemzeti eszmehordozó, politikai munkás és aktív forradalmár egy személyben. Tevékenységének minden egyes oldalát érdemes volna külön tanulmányban méltatni; minthogy azonban mindezek összefonódnak s egyik a másikat támogatja, mindnyájuk ábrázolásából ki fog tűnni Sufflay valódi személyisége. Ha Sufflay személyiségének illetően szintetikus ábrázolásból ki akarjuk emelni azt, ami a leglényegesebb és legfontosabb, akkor tekintsünk Sufflayra úgy, mint a horvát történelem filozófusára, a horvát politikai eszme kiépítőjére, az újkori europeizmus legkimagaslóbb horvát képviselőjére. A horvát politikai történelemben pedig Sufflay a „Haza Atyjának“ nevezett Starcevic Ante eszméinek modem tolmácsolója.

Az elmúlt két évtizedben Sufflay Milán elsőrendű tekintélyszámba ment Horvátországban. Mindenki reá hivatkozik, aki a horvát kérdést annak

valódi tartalmával, igazi értelmével és teljes horderejével akarja felmutatni, minél meggyőzőbb erővel. Logikusan felmerül a kérdés, ugyan min alapszik ez a tekintély? A válasz az, hogy Sufflay magasabbrendű szellem volt, bölcselő, európai viszonylatban is kiváló történelemtudós, igazi modern polihisztor.

Sufflay ereje nem is elsősorban a politikában rejlik, nem is politikai jellegű munkásságában, ő csak közvetett utakon sodródott a politikába, eredetileg történésznek készült, modem történelem-bölcselőnek. Politikai eszméi hosszantartó kritikai tanulmányokból szűrődtek le. Ezeket az eszméket azután nemzetpolitikai szintézisbe foglalta: ebben rejlik politikai eszméinek, formuláinak értéke és hordereje. Ha Sufflayt csupán mint politikai író s publicistát vennők szemügyre, határozottan megbámulnók nagy tudását, ragyogó stílusát, művészi formuláit, — de azután ennyiben is maradnánk. A politikus Sufflay igazi értéke abban rejlik, hogy egyszersmind tudós is, történész. Ezért keil Sufflay méltatásánál a történelemtudósból kiindulni, hogy ezen keresztül jussunk el a politikushoz, mint ahogy ő maga is a történelem kapuján át lépett a politika berkeibe.

Sufflay feltette magában a kérdést: mi is a történelem? Rájött, hogy az nem más, mint az élet maga, mozgás és változás a múltban. Így tanulmányozva nemzete történelmét, Sufflay azt látja, hogy e területen szerves lények, emberek éltek, horvátok, akiket a vér és kultúra közössége kapcsolt egybe; itt éltek, munkálkodtak, itt rótták az élet útjait. De kik ezek a horvátok és milyenek? Mi jellemzi lelkületüket s a földet, amelyen élnek? Sufflay mélyen behatol e kérdésekbe s választ keres a távoli múltban, a Kárpátok-mögötti horvát óhazában s a következő korokban, egészen a legújabb időkig.

Ezért szemügyre veszi a „talaj plasztikáját“, „a geopolitikai erőket“, amelyeknek nagyobb erőt tulajdonít az eszménél. A legnagyobb fontosságot a vérnek és földnek tulajdonítja, mint amelyek a horvát nemzeti közösség fizikai és szellemi alapjai. Sufflay egyik legismertebb történelem-politikai tanulmánya éppen e címet viseli: „Horvát vér, horvát föld.“ Itt Sufflay gondolatai Sisis Ferdo nagy művéhez (A horvátok történelme a nemzeti uralkodók alatt) kapcsolódnak. „Kétségtelenül ez a legjobb, legteljesebb, tudományos és technikai szempontból a legtökéletesebb mű, — írja Sisis könyvéről — amit valaha a régi horvát államról írtak.“ A régi történetírói iskola szempontjából, mely még mindig uralmon van, valóban monumentálisnak nevezhető e mű, „az új iskola szemszögéből nézve azonban, mely a fejlődés irányelveit kutatja s a kollektív élet plasztikus szemléletét keresi a múltban, a szemlélő álláspontja a szemlélet tárgyával szemben túlságosan mozdulatlan.“ Vjekoszlav Klairról, egy másik nagy horvát történetíróról írt tanulmányában (A horvát nemzet sajátságai) Sufflay újra rámutat a faji és geopolitikai mozzanatokra, amelyekre a horvát történelmi események megelevenítésének támaszkodnia kell.

Ezen az úton indult el Sufflay, a történettudós. Mind a múltban» mind a múltból fennmaradt s a jelenkorban kifejezésre jutó sajátságokban a horvát nemzeti szervezet sajátságait keresi s meg is leli a horvátság életerének sajátosságában. E sajátságokkal tört magának utat a horvát nemzet a múlt viszontagságai között, ezekből sarjadt ereje s minden hibája, minden sikere, ezekből fakadtak viszontagságai, a múlt csapásai, a hagyományok s a teljesítésre váró feladatok egyaránt. A horvát nemzet helyzete lényegében véve ma is ugyanaz, ami volt eredetileg, első politikai és állami fellépésétől kezdve a mai napig. Állandóan ugyanazok a jelenségek és kérdések lépnek fel, ezeknek a helyes megoldásától függ a nemzet sorsa és államformája, államisága, függetlensége a néprajzi s történelmi értelemben vett horvát földön; e kettő különben fedi egymást s teljesen azonos.

E felismerésből kiindulva, Sufflay levonta a következtetést s behatolt a politikai eszmék világába. Az 1918 utáni Horvátország tényleges állapotáról most a holnap felé fordította tekintetét, új eszméket vetett fel, új ideológiát

teremtett, politikai programot adott. Miután felismerte a történelem lényegét, — nem más az, mint maga az élet a múltban — logikusan levonta belőle a jelenkori történelem képét. Így jutott el a történelemtől a politikához és lett a történészből politikus.

Sufflay nem győzi hangsúlyozni, milyen óriási értéket képvisel a hagyomány és a történelem a politikában és a nemzeti életben. „Mint ahogy nincs és nem is lehet egyéni „én“ emlékezés nélkül, úgy nemzeti öntudat sem lehetséges a kollektív emlékezés, vagyis nemzeti történelem nélkül. Ennélfogva az ú. n. historicizmus (vagyis az állandó hivatkozás a nemzeti történelemre) egyáltalában nem sznobság, nem is egyes szakferfiak játszadozása, hanem a nemzeti „mi“ kategorikus imperatívusza. A nemzeti szervezetnek okvetlenül szüksége van a történetíróra, aki lepergeti előtte a nemzeti múlt filmjét. A történetíró az, aki felfedi a nemzet sajátos jellemvonását, ő mutatja meg nemzetének a helyes utat a legválságosabb percekbe is, mikor dönteni s határozni kell. A nemzetben lappangó erőket ő alakítja át eleven erővé s ő hatványozza, fokozza a benne élő eleven erőket.“ E szavaival Sufflay mintha csak tulajdon munkásságát akarta volna jellemezni.

Sufflay Milán 1879 november 9-én született Lepoglaván, régi horvát nemesi családból. A történelemtudománynak szentelte magát, 1901-ben avatták a filozófia doktorává a zágrábi egyetemen. Tanulmányait Bécsben és Budapesten folytatta. 1904-től 1908-ig múzeumi őr a budapesti Nemzeti Múzeumban, 1908-tól 1918-ig a történelem segédtudományainak tanára a zágrábi horvát egyetemen.

Nagy tanultsága és lelkiismeretes tudományos módszere már első művében kifejezésre jut (Horvátország s a Keleti Birodalom utolsó erőfeszítései a három Komnen jogara alatt. Zágráb 1901). E műnek túlnyomóan politikai, diplomáciai és hadtörténeti jellege van, itt nem nyúválnak meg azok a kulturális és élettani mozzanatok, amelyek később Sufflay fortissimói lesznek. Második fontos művét a bécsi akadémia adta ki: „Die dalmatinische Privatorkunde“ (1904); itt már érvényre jut a kulturális mozzanat, míg később inkább az élettani mozzanat lesz az uralkodó. Mint a legkülönbözőbb folyóiratok munkatársa, Sufflay állandóan írja cikkeit, adalékait (Vjesnik Zemaljskog Arhiva, Starine, Mitteilungen für österreichische Geschichtsforschung, Ungarische Rundschau, Archiv für Slavische Philologie, Századok, Turul és másutt).

Sufflay mint albanológus a legismertebb. Mint szakember a közepkori albán történelem kérdéseiben, általános európai tekintélyre tett szert. Közvetlenül halála előtt hívta meg az albán kormány, hogy rendezze sajtó alá az „Acta et diplomata Albaniáé“ című hatalmas forrásgyűjtemény harmadik kötetének anyagát; a két első kötetet már előbb kihozta ((1913 és 1917) Jireékkal és Thallóczyval együtt. Sufflay egész sorát tette közzé az albanológiába vágó tanulmányoknak, sőt két vastkosabb kötetet is: „Szerbek és albánok“ és „Az északi albánok történelme“. Ezekben az albánokkal foglalkozó munkákban már megnyilvánul Sufflay tudományos módszerének harmadik fokozata: az élettani mozzanat. Ez a szempont áll érdeklődése középpontjában.

Az albanológiával szoros kapcsolatban áll a Neretva (Narenta) vizétől Durazzo városáig terjedő hajdani Vörös Horvátország rendkívül érdekes kérdése. Sufflay hozzájárul e horvát szempontból olyannyira fontos történelempolitikai kérdéshez s arra a következtetésre jut, hogy Vörös Horvátországnak: „reális horvát néprajzi alapja volt. De volt reális földrajzi alapja is; ez bizonyos tekintetben mind a mai napig meg is maradt ugyanazon a területen. Nem fér hozzá semmi kétség, hogy Dukljanin pap Vörös Horvátországa csakugyan létezett.“ Vörös Horvátország létezésében Sufflay aktuális értéket s politikai fontosságot vél felfedezni. „Ma — írja 1920-ban — mikor Európa térképén a legszűkebb keretek között sem találjuk meg Horvátországot, millió meg millió horvát lelkeben mégis él Nagyhorvátország hatalmas tudata, erőteljesebben mint valaha. E tudatot az ezeréves szakadatlan nemzeti emlékezés támasztja alá s a horvát államjog. Ma, amikor Horvátország feltámasztásáról van szó, Vörös Horvátország kifakult képének új fényre,

új színre kell kapnia.“ Korai halála miatt Sufflay, sajnos, már nem jutott hozzá, hogy nagyobb rendszeres munkát írjon Vörös Horvátországról, mint ahogy tervezett horvát művelődéstörténelmét sem írhatta meg.

Irt azonban egész sor tanulmányt, a középkori horvát történelemből vágó cikkeket. Sok oklevelet feldolgozott paleográfiai, kritikai s diplomatikai szempontból, amit csak úgy melleleg említett meg, mert hiszen e rövidre szabott tanulmány csak vázlatosan méltathatja Sufflay érdemeit a horvát történetírás terén. Ebben Sufflay képviseli a modern tudományos irányt és módszert. Történelemfilozófiai nézeteit „A modern történelem új irányelvei“ című értekezésében fejtette ki.

Sufflay felfedi s megformulálja a horvát történelem filozófiáját is. Elgondolását arra a felismerésre alapítja, hogy a horvátok ősidőktől fogva a mai napig Kelet—Nyugat határán, Európa—Ázsia mesgyéjén élnek, itt van az életterük. „E határvidéken születtek a granicsárok, határőrök; e szó hosszú időre szinte szinonimája lett a horvát névnek.“ Horvát földön a „Nyugat túlsúlyban van s ez a nyugati domináns később is megmarad mint a horvát nemzet legjellemzőbb vonása. Itt élnek a horvátok azon szakadék nyugati szélén, amely a Balkánon két világot választ el egymástól és amely sem füvel, sem mohával semmiképpen nem leplezhető.“

Ezzel kapcsolatban Sufflay felhívja a figyelmet a horvátságnak „a fehér Nyugat védelmében“ kifejtett missziójára. Maga is európai lévén, a horvát földön elsősorban határőrvidéket lát, a horvát nemzetben pedig elsősorban a civilizált Európa előőrsét a Balkán támadásaival és a Kelet áramlataival szemben. „Ha ezt a történelmi sajátságot szem előtt tartjuk, akkor minden értelmes horvát egészen pontosan tudni fogja, hogy a horvát nacionalizmus sokkal több, mint bármely más, nem határszéli nép nacionalizmusa; határozottan felsőbbrendű az integrál jugoszlávizmusnál s az emberiségnek nagyobb hasznára van, mint amaz. Míg Kelet és Nyugat között megvan az ősi szakadék s egyre nagyobbodik az ür Ázsia és Európa között, — míg a Balkánról a XIV. század szivárog be az 500 éves bizánci-tötök retortán keresztül — addig a horvát nacionalizmus a nyugati civilizációnak egyik legerősebb bástyája marad. Míg a nyugati civilizáció veszélyben forog, — s ma ez az eset fennáll — addig a horvát nacionalizmus nem csupán a szülőföldhöz való ragaszkodást jelenti, nemcsak a horvát otthonok féltő szeretetét. Nemcsak lokális patriotizmus ez, hanem annál sokkal több: a fehér Nyugat odaadó szolgálata, oltalmazása. Éppen ezért a horvát nacionalizmus határozottan pozitív.“

„Ézért szükséges, hogy még a legfelvilágosultabb horvátok agya is saját vérük sugallatára hallgasson, a nacionalizmusnál felsőbbrendű ethikai indokból, mert itt a Balkán szélén, ahol Kelet s Nyugat, katolicizmus és görögkeleti vallás, európai kultúra és barbarizmus találkozik, a horvát vér és név nem csupán nemzetet jelent, hanem sokkal többet: a horvát faj itt magát a civilizációt jelenti. A horvátság itt mindannak szinonimája, amit az európai Nyugat szépet és jót alkotott.“ Ebből következik természetesen, hogy „a nyugatias, katolikus horvátoknak semmi keresni valójuk sincsen az ortodox Balkánon“. „Ha fel is darabolnák Dusán cár birodalmát s szövetséges államocskákat hasítanának ki belőle, akkor is csak balkáni alakulat volna az, amelynek keretében a horvátok elveszítenék éppen azt, ami bennük a legértékesebb: elveszítenék érzéküket a nyugati művelődés s humanizmus iránt.“ Ez a sors várna a horvátokra, ha bármilyen kollektív közösséget vállalnának a szerbekkel. Ezzel szemben a horvát nacionalizmus szellemében „szítani, oltalmazni kell a tiszta, nyugatias, balkánellenes horvátság tüztét, nehogy kioltásák a balkáni viharok. E tűz mellett fognak majd melegedni azok a horvát vándorok is, akik félig megfagyva a szerb és orosz fagyban, egyszer majd csak visszatérnek balkáni kiruccanásukból...“ A horvá-

toknak erkölcsi joguk van arra, hogy törekvéseiket Európa támogassa, sőt mi több, „a horvát nemzet mint a nyugati civilizáció nagy birodalmának polgára, teljes joggal felemelheti szavát minden elnyomatás ellen, ha másképpen nem megy, e felkiáltással: Occidentem appello!”

Ezek voltak azok az ösztökélő erők, amelyek Sufflayt a tevékeny politikai életbe sodorták. Együttműködött az első horvát emigrációval, Ivica Frankkal és társaival s az elsők között volt, akik tiltakoztak az új társadalmi rend s a nemzeti vagy állami jugoszlavizmus megteremtését célzó kísérletek ellen. Így jutott végre is 16 munkatársával egyetemben a vádlottak padjára. A belgrádi államhatalom hazaárulással vádolta, mert „Tomiszlav államának feltámasztásán dolgozott” — szószerint ez áll a vádiratban. Érdekes, hogy Sufflay letartóztatása s a nyomozás éppen arra az időre esik, amikor a konstituáns részére megkezdődtek a választások (1920 november). Ez volt a régi Jugoszláviában egyike a legelső horvátok ellen irányuló politikai pereknek. Sufflay védői között találjuk Ante Pavelicet is. A tárgyalások 1921 június és július havában folytak, az ítéletet 1921 augusztus 6-án hirdették ki. Sufflayt két és fél évi fegyházra ítélték; ezt az időt ki is töltötte a mitrovicai fegyházban.

Sufflay magatartása a vádlottak padján a legmélyebb benyomást tette a politikai nyilvánosságra. A horvát tudós a legsúlyosabban vádolta a jugoszláv államhatalmat. Védőbeszédében ezt mondta:

— Aki ismeri a történelem geneziséit, az ismeri a nemzeti emlékezést is. Egyesek tudata alatt lassanként felgyülemlt az ősök történelme. Egyesek tudatalatti képzeleinek összege adja a kollektív egység, vagyis a nemzet öntudatát. A hisztoricizmus nem játék, hanem a nemzeti emlékezés imperatívusza. Aki ismeri a történelmet, az tudja, hogy a jugoszláv eszme nem elég dinamikus. Túlságosan ifjú, túlságosan töredékes, majdnem semmi az erőteljes szerb nemzeti öntudathoz képest, amely a többszázéves szabadságharcban tisztult meg. Montenegró ma is a középkori nemzetségi szervezet fokán áll, nem emelkedett fel még a szerb öntudatig sem, nemhogy az ennek is fölébe rendelt jugoszláv öntudatig tudott volna felemelkedni. Magában Horvátországban a jugoszláv eszme bizony csak vékonyka réteg, alatta ott buzog a nacionalista horvát tűzhányó. Csak zaklatás kellett, hogy a kitérés bekövetkezzék. Be is következett.

— A báni Horvátországban a választások paraszából csak úgy sugárzott a horvát történelem, apáink vallása, a nyugati történelem, a klasszikus jogtudat, amit száz meg százezer horvát parasztörökös hordoz magában. Tudtam én ezt, éreztem, hiszen nemzetemnek együttérző atómja vagyok. Ha a horvát nemzeti érzélem, az önrendelkezés vágya, a horvát állam pusztá elgondolása bűn, akkor igenis bűnös vagyok. De ez az érzélem, ez a sóvárgás, ez a hit ott lakik az egész horvát nemzetben, amint erről bizonyosságot is tett a horvátság, a báni Horvátország képviselőin keresztül. Lehet, hogy az engem vádoló hatalom meg fogja nyerni ellenem a pert, de Európa színe előtt el fogja veszíteni, mivel üldözi a horvát nemzetet.

A tárgyalás elnöke közbevágot:

— Senki sem üldözi a horvát nemzetet!

Sufflay: — Kérdezzék meg Radiéot! ő képviseli a horvát nemzetet.

Szavazóbíró: — Tehát ha Radié meghal, akkor nincs többé horvát nemzet?

Sufflay: — A horvát nemzet új Radiéot fog magából kisugározni.

Szavazóbíró: — Készen van?

Sufflay: — Még csak egyet! Nekem mint filozófusnak és szabadgondolkodó horvátnak személy szerint igazán egyre megy, itt ülök-e a törvénytörő kis cellájában, vagy valamely más fegyházban, vagy — ha esetleg szabadlábra helyeznek is — abban a nagy börtönben, amelyben ma a horvát nemzet szenved, — hála az égnek, csak ideiglenesen!

Sufflay elítélésének jelképes jelentősége van. Világosan mutatja azt az állapotot, melybe Horvátország a háború utáni Európában került. Alig lépett Sufflay a politika prondjára, mindjárt első fellépésére megkapta a választ

Belgrádból. Mégis, mihelyt kiszabadult a mitrovicai fegyházból, tovább folytatta munkáját mint író, újságíró és lelkesítő; a választások alkalmával ott találjuk a listán a horvát jogpárt jelöltjei között, e pártnak ő lett egyik szellemi vezére. Éleselméjű politikai tanulmányaival, cikkeivel, vitáival új alapokra fektette a horvát nacionalizmust s új erőt öntött beléje, ő képviselte az integrális nacionalizmus eszméjét; ennek kell nyilvánulnia az összes nemzeti erők közös összefogásában, kiváltképpen a jogpárt s a Radié-párt célkitűzéseiben. „Radié, Bethlen és Mussolini“ című munkájában (1924 április) így ír a nemzeti öntudatról: „Nincs a jövőnek olyan eszméje, amely annyira hatalmába tudná ejteni a nemzet rétegeit, mint a múltéi. Fenn kell tartani a folytonosságot, mert különben boldogulás helyett zűrzavar lesz az osztályrésznünk. Így cselekedett maga Radié is, amikor parasztreformjait s parasztközárságát horvát nemzeti és állami alapokra fektette, felkarolván Starcevic eszméit, amelyek törhetetlen falanxba kovácsolták össze a horvát parasztságot.“

Sufflay a jogpárt politikája mellé állt, de nem avatkozott pártpolitikába, sőt inkább szintézisre és egységre törekedett, ami nacionalista szemléletéből is kitűnik, a politikai fejlődés lényegét s irányelveit illetőleg. Ilyennek mutatkozott Sufflay különösen 1928 folyamán, amikor a horvát kérdés újra teljes erejével s intenzitásával a nemzetközi nyilvánosság elé került, azzal a merénnyel kapcsolatban, amelyet a belgrádi országgyűlésen Radic és a horvát képviselők ellen elkövettek. Ez az esemény döntő fordulatot jelent a horvát-ságot Jugoszláviához fűző viszonyában. Sufflayt is erőteljesen magával ragadja s belesodorja a politika kellős közepébe. Tanulmányai külön könyvben jelennek meg „Horvátország a világpolitika és világtörténelem világosságában“ címmel (Zágráb 1928).

Hamarosan az új horvát nemzedék szellemi vezére lett Sufflay, az is maradt a leplezetlen diktatúra idején (1929—1935), valamint később azon sikertelen kísérletezések korában, mikor a szerbek a horvát kérdést a szerb elgondolás s a jugoszláv államegység keretén belül próbálták megoldani. Ha azt kutatjuk, ki az, akinek a politikai írásai a legnagyobb és legdöntőbb hatást gyakorolták az új nemzedék nevelésére s a modern horvát nacionalizmus kialakulására, ezt kell felelnünk: Starcevié Ante, (Politikai Evangélium), Pavelié Ante, Sufflay Milán és Lukás Fülöp, ki a Matica Hrvatska elnöke 1928-tól a mai napig.

1929 január 6-án Karagyorgyevics Sándor király eltörölte a vidovdáni alkotmányt, feloszlatta az országgyűlést, eltiltotta az összes politikai pártokat és szervezeteket, kihirdetvén e helyett a maga személyes diktatúráját („király és nemzet“). A szerb-jugoszláv nemzeti és állami integralizmus szellemében magát a horvát nevet is törvényen kívül helyezték. Már ekkor a fokozódó horvát ellenállást és forradalmi mozgolódást a horvát usztasa-mozgalom képviseli, amely Pavelié vezetése alatt a jogpártból nőtt ki, abból a jogpártból, amely 1928 második felében oly tevékenynek bizonyult. A horvát állami függetlenség programján épül fel a „második horvát emigráció“ (1929—1941) s ezzel kapcsolatban belföldön is megindul a forradalmi tevékenység. Sufflay a legszorosabb együttműködést fejt ki az első horvátországi usztasákkal, Pavelié híveivel. A szó legszorosabb értelmében tevékeny részt vesz a forradalmi vállalkozásokban, emellett nagy propagandát fejt ki külföldön is, felhasználva külföldi összeköttetéseit s tudós tekintélyét.

Politikai munkásságával párhuzamosan halad tudományos munkálkodása, különösen az albanológia terén. Sok baj és viszontagság után 1930-ban végre sikerül útlevelet kapnia Albániába, ahol az ottani kormány felhívására sajtó alá rendezi az „Acta et diplomata Albaniae“ harmadik kötetének anyagát s feldolgozza az albán történelmet a török időkg. Visszajövet néhány

napig Raguzában tartózkodik, ahol a levéltárban kutat, ugyanazzal a céllal. A rendőrség állandóan szemmel tartja s utazásait a külföldi államellenes munkával hozza összeköttetésbe. 1931 február 11-én Raguzából Zágrábba utazik, de akkor már napjai meg voltak számlálva. Alig egy hét múlva, 1931 február 19-én a zágrábi Dalmatinszka-utcában agyonütötték. Nyomozást a hatóság egyáltalában nem indított, mert a merényletet nyilván maga a rendőrség követte el; ezt bizonyítja az eljárás eredménye is, amelyet 1940 májusában indítottak a tettesek ellen, akik mint a rendőrség szervei mindaddig éveken át szabad lábon éltek, teljesen büntetlenül. Az eljárást még a néhai Jugoszlávia fennállása idejében indították, a nyomozás azonban megrekedt a merénylet formális elkövetőinél, míg a háttérben az akkori legmagasabb állami tényezők lappangtak. Mindenesetre jellemző, hogy Sufflay halála hírére a hivatalos körök nagy meglepetéssel vették tudomásul, de a szerb nyilvánosság és az ú. n. jugoszláv elemek is. Egyik szószólójuk, Radoáevió „Az új Jugoszlávia alapjai“ című könyvében (1935) ezt írta: „Sufflayt egy sötét éjjel bekapta a köd, mikor éppen sötét dolgai után járt...“

Halálával Sufflay értékes alátámasztást adott az általa felépített politikai tannak, melyért egész lényét latba vetette. „Sufflay tragédiája egyszersmind az európai szellemnek s a humanizmusnak is tragédiája“, — írta kevéssel Sufflay halála után Szeffő Gyula.

Mint a fentiekből látjuk, Sufflay Milán a horvát nacionalizmus egyik nagy fáklyahordozója volt, de egyszersmind a horvát europeizmusnak is képviselője. A két gondolkört az ő személye a legszorosabban összeköti. Mint az európai kultúra apostola érzi, hogy szükségképpen horvát nacionalistának kell lennie. Jellemző Sufflayra, hogy a horvát nemzeti eszme és nacionalizmus szükségességéhez és magas értékeléséhez ő felülről jutott, az általánosítól a különleges felé haladva, az európai kultúrközösségből kiindulva jutott el a konkrét horvát egységig. Tisztára intellektuális konstrukció ez, de egyezik az eleven erővel s az öröklött hagyománnyal. Sufflay újonnan fogalmazta, újonnan megalapozta, teljesen modernizálta a horvát politikai eszme régi tartalmát. Ebben rejlik fellépésének s életművének politikai fontossága.

Innen van, hogy Sufflay életműve nemcsak a horvátság, hanem Európa számára is jelentőséggel bír.

MORTIGIJA TIASZ

A HADIFOGLYOK

A NEMZETKÖZI JOG tudósai szerint a hadiállapottal megkezdődő háború jogviszony, amely különböző jogokat és kötelelességeket teremt mind a hadviselő államok, mind a hadviselők és a semleges államok között. E jogok és kötelezettségek évszázadokéin át a háború szokásaiban (coutumes) érvényesültek. Az emberies érzésnek a háború coljaival való összeegyeztetése volt az irányadó ezekben a szokásokban, amelyeket rendszerint a béke éveiben állítottak össze és amelyek alkalmazásáról gyakran már a legközelebbi háború hevében megfeledeztek. A mindenkori hadviselők belátása szerint követett szokások helyett ezért az államok általánosan kötelező jogszabályok megállapítására törekedtek. Így sikerült 1899-ben a szárazföldi és tiz évvel később a tengeri hadviselés szabályait nemzetközi megállapodások útján szabályozni. Az államok által vállalt kötelezettségek megsértése esetén büntetés alkalmazására nem kerülhet sor. Nincsen olyan bíróság, amelynek hatáskört adtak volna arra, hogy az államok magatartása felett büntetőjoghatással ítélkezzék és különösen, hogy döntését kényszerrel is végrehajthassa. Mégis az a tény, hogy a nemzetközi egyezményekben az államok kötelezettségeket vállaltak az iránt is, hogy az egyezményt saját törvényhozásuk által is elfogadják és hogy a közösen megállapított szabályok utóbb az, egyes államok törvénytárába felvették, a kötelező erőnek ezidőszerint elérhető legnagyobb fokát biztosítja. Jellemző az elhatározás komolyságára éppen a Német-birodalom képviselőjének indítványára elfogadott rendelkezés, amely szerint a hadviselés kodifikált szabályainak megsértéséért felelősség terheli azt az államot, amelynek fegyveres erejéhez tartozó személy a sértést elkövette. E felelősség kártérítési kötelezettséget hoz magával azzal az állammal szemben, amelynek közege az államközi megállapodással szembehelezkedett.

Az így lerögzített szabályok tehát világosan rendeznék a hadviselés rendjét, ha nem érvényesülne az a gyakorlat, hogy a végszükség mentesít az önvállalta korlátozások alól is. Általában elfogadott elv, hogy a „Kriegsraison“, a „nécessité de guerre“ megengedi a szigorú joggal ellenkező cselekedeteket is. Ezek után pedig nem könnyű adott esetekben annak utólagos megállapítása, vajjon a szabálynak vagy a kivételnek érvényesítése volt-e a helyes magatartás. Talán éppen ennek a nehézségnek átérzése volt az oka annak is, hogy mindeztideig nem került sor a háború által érintett polgári lakosságot védő megállapodások kodifikálására és így csak óhaj maradt az államok gyülekezetében kifejezett kívánság, hogy az ellenfelek egyikének területén tartózkodó, ellenséges nemzetiségű lakosság helyzetére és védelmére vonatkozó egyezmény létesüljön.

Amíg tehát bele kellett nyugodni abba, hogy a fegyveres küzdelem hatékonyságának csökkentésére alkalmas korlátozó rendelkezések következetes betartására számítani nem lehet, egyöntetű elhatározás jelentkezett a múlt államok részéről a hadviselés céljától függetlenül megvalósítható humanitárius rendszabályok kötelezővé tételére. Ebből a célból alkották meg azokat az egyezményeket, amelyek rendeltetése „a háborúval elválaszthatatlan szenvedések enyhítése, a szükségtelen megszorítások kiküszöbölése és főleg a csatatéren megsebesültek és a hadifoglyok sorsának javítása“.

Már a XVI. században keletkeztek megállapodások egyes államok között a háború sebesültjei sorsának javítására. Csaknem háromszáz ily megállapodás létezett már akkor, amikor a solferinói ütközetben Svájc nemeslelkű polgára, Dunant figyelme újból e kérdés felé fordult. Az ő tevékenységének köszönhető főleg, hogy meggyőzte az államokat arról, hogy a létező egyezmények hiányosak és nem tartottak lépést a háború technikájának haladásával. Az ő kezdeményezésére létesültek az önkéntes betegápolóegyesületek, de ennél is nagyobb eredményt ért el azzal, hogy

rávette a svájci kormányt egy nemzetközi értekezlet összehívására a sebesültek és a hadifoglyok helyzetét javító korszerű rendelkezéseknek közös egyetértéssel való megállapítása végett. E konferencia eredményeként létesült az 1864. évi első konvenció, amelyet még csak tizenkét állam képviselője írt alá és amellyel kapcsolatban csupán kilenc állam teljesítette azt a kötelezettségét, hogy a megállapodást törvényei közé iktassa. Nem sok idő telik el azonban és a többi művelt államok is sorjában csatlakoznak az egyezményhez, úgyhogy csakhamar már negyvennégy állam vállalta magára az egyezményben megszabott kötelezettségeket.

Minden egyes háború azonban az előreláthatlan események, helyzetek sorozata elé állítja a hadviselőket. Így azután a tanácskozásszertalnál leggondosabban előkészített rendelkezések is sokban alkalmatlanoknak bizonyultak akkor, amikor egy újabb fegyveres küzdelemben végrehajtásukra került a sor. Visszatérő jelenség ezért, hogy amint az újabb háború által felzaklatott szenvedélyek lehiggadnak, felmerül az az óhajtás, hogy a sebesültek és hadifoglyok helyzetének javítására a legújabb tapasztalatok alapján szükséges intézkedések megtörténjenek. Ez a törekvés teremtette meg az orosz-japán háború után a második genfi konvenciót és az első világháború tapasztalatainak okuló 1929. évi legújabb genfi egyezményt is. Ez az egyezmény a korábbi konvenciók javítását és a hadifoglyokkal való bánásmód megállapítását tartalmazza. Az egyezményt törvényhozásunk egész terjedelmében elfogadta és így az a magyar hatályos jog részévé vált. (1936: XXX. t.-c.)

Az így alkotott törvénynek első része a sebesültek és betegek helyzetének javítására irányuló egyezmény, a második rész pedig a hadifoglyok helyzetét szabályozza oly részletességgel, hogy azt a nemzetközi jogban a hadifogoly-kódexnek nevezik.

A legújabb nemzetközi egyezmény „szerint az ellenséges haderő kötelékébe tartozó személy egyaránt hadifogolynak tekintendő, akár egészségesen, akár sebesülten (vagy betegen) jut az ellenfél hatalmába. De míg az ép egészségben elfogottakra csupán azt követeli a törvény, hogy őrizetük életük, egészségük és tulajdoniuk kíméletével történjék, addig a sebesült hadifoglyokkal szemben kíméletes védelem is kötelező. Amíg továbbá a korábbi egyezmények az állami intézményeken kívül igénybe kívánják venni a polgári lakosságnak jótékonyágát is és különös kedvezményben részesítették azokat a személyeket, akik sebesült hadifoglyokat házukba befogadtak, addig újabban a hadifoglyok ellátása kizárólag állami tevékenységgé vált. Ennek keretében természetesen alkalom nyílik az önkéntes egyesületek, különösen a Vörös Kereszt Egyesület emberbaráti tevékenységének igénybevételére is.

Alapvető újítást látunk a hadifoglyokkal való bánásmód szabályozásánál abban, hogy amennyiben a hadviselők nem mindegyike csatlakozott az egyezményhez, az utóbbi rendelkezései akkor is feltétlenül kötelezők arra az államra, amely e kötelezettségeket vállalta. Nagyfotosságú ez a mostani háborúban, amikor az egyik hadviselő, Szovjet-Öroszország nem csatlakozott a genfi egyezményhez. Így tehát a többi hadviselő a humanitárius rendelkezések megtartására maga részéről abban az esetben is köteles, ha a saját hadseregéből foglyul esettekkel szemben azonos bánásmódról nem nyerne is értesülést.

Amikor az egyezményt elfogadó államok elismerték, hogy „köteleységük a hadifoglyok helyzetének megkönnyítése, a fennálló rendelkezéseknek a hágai hadviselési egyezmények szellemében való továbbfejlesztése“, kimondták, hogy az új szabályok nemcsak a hadseregére, hanem a háború törvényeihez és szokásaihoz alkalmazkodó milíciákra és önkéntes csapattestekre is vonatkoznak. Amennyiben tehát a fogoly ezeknek tagjaiból kerül ki, ugyanazok a védelmi intézkedések irányadók a javára is. Ezért érvényesek e szabályok a nőkre is, akikkel szemben az egyezmény még a nemüket megillető teljes tiszteletet is előszabja. Azzal a rendelkezéssel, hogy a hadifoglyok az ellenséges hatalomnak, nem pedig az őket foglyul ejtő egyéneknek vannak a

hatalmában, az egyezmény világosan juttatja kifejezésre azt is, hogy a hadifogyokkal elkövetett embertelenség nem tekinthető az egyes közeg egyéni magatartásának, hanem oly eljárásnéven minősül, amelyért az állam maga tartozik felelősséggel és amelyért esetleg helyt kell állania a hadiállapot megszűntével is. Általánosan kötelező elvként kell még megemlítenünk azt, hogy a hadifogyokkal való bánásmódban — külön rendelkezés nélkül — az emberies érzésnek kell irányadónak lenni, a becsületérzés kímélete, a kíváncsisággal szemben való védelem kötelező. A fogságból való szökés miatt büntetést kiszabni nem szabad.

A részletes rendelkezések a hadifogyok helyzetét három irányban szabályozzák. Mindezek a szabályok a hadifogyokat hatalmukban tartó államokra gondosan megállapított kötelezettségeket rónak. E kötelezettségek feltétlen teljesítésére az egyezményt aláíró államok annak elismerésével vállalkoztak, hogy a hadifogyokat jogok illetik meg az ilyként szabályozott bánásmódról. Szabályozta tehát az egyezmény a hadifogságot fizikai és lelki vonatkozásban: megállapította a munkakötelezettség és a fegyelmezés elveit, végül rendelkezett a fogság megszűnésével kapcsolatos intézkedésekről.

Hadifogytáborát csak egészséges, a mérsékelt égövi tájakról való egyénekre veszélytelen éghajlatú vidéken szabad létesíteni. Az elhelyezésnek az egészségügyi és tisztasági követelményeknek a lehető legnagyobb mértékben megfelelő épületekben kell történnie, úgy hogy a foglyoknak a fogvatartó hatalom pótkereteinél levő csapatokkal egyenlő életkörülményeket biztosítsanak. A hadifogyok ruházatáról, ennek karbantartásáról a fogvatartó hatalomnak gondoskodnia kell. A közegészségügyi követelmények (fürdő, ragályos betegek elkülönítése, szakszerű gyógykezelés) megtartása minden hadviselő kivételt nem tűró kötelessége. E követelmények teljesítésének ellenőrzésére a hadifogyokat legalább egyszer orvosilag meg kell vizsgálni, az ily alkalommal esetleg felderített ragályos betegségek (tbc. stb.) terjedésének meggátlása végett azonnal intézkedni kell. A lelki ápolás legfontosabb eszköze, hogy minden fogságbajutást és a fogoly tartózkodási helyét legrövidebb időn belül közölni kell a fogoly államában szervezett tudakozóhivatallal. Ezzel lehetővé kell tenni, hogy a fogoly legrövidebb idő múlva már leveleket kaphasson hozzátartozóitól, a választ pedig meg kell engedni. A lelki szükségletek kielégítéséhez tartozik a vallás gyakorlásánál engedélyezendő teljes szabadság és annak lehetővé tétele is, hogy bármely felekezet hadifogy lelkésze hit-sorsosai között teljes mértékben gyakorolhassa hivatását. A szellemi tespedei ellensúlyozására elő kell segíteni a hadifogyok által rendezett szellemi és sportszerű szórakozásokat is.

A fegyelmet biztosító szabályok kiindulópontja az, hogy a hadifogyoknak joguk van személyük és becsületük tiszteletbentartásához, megtartják „polgári jogaik teljességét“, rendfokozatjelüket, kitüntetésüket viselhetik. Az így megőrzött személyi státusz irányadó az őket megillető bánásmódnál is, amelynek ekként a rendfokozathoz és a korhoz kell alkalmazkodnia. A hadviselőknél közös megegyezéssel kell szabályozni a tisztéknek járó fizetést, a felhasználható összegek nagyságát a hadifogság tartama alatt. A fegyelmezésnek legfőbb eszköze a munkakötelezettség, amely alól csupán a tiszték mentesek. E munkának nem szabad azonban büntető jelleget öltenie. Ezért megtiltja az egyezmény az oly munkára kötelezést, amelyre a fogoly testileg alkalmatlan, tilos oly munkaidő megszüntetése is, amely meghaladja az ugyanazon a vidéken ugyanolyan munkánál alkalmazott polgári munkás munkaidőjét. Nem állhat semmiféle kapcsolatban a hadifogy munkája a hadműveletekkel (lőszergyártás, lőszernek vagy a harcoló csapatok részére szánt egyéb anyagnak szállítása).

A fegyelmet biztosító kényszerintézkedéseként csak azok a büntetések alkalmazhatók, amelyeket az egyezmény megenged, illetve amelyeket ugyanolyan cselekményekért a saját hadseregéből való katonáival szemben alkalmazni lehet. Minden testi fenyegetés, csoportbüntetés és általában bármely kegyetlenkedés az egyezmény tiltó rendelkezésébe ütközik. Kisebbségi szabálytalanságokat csak enyhén (legfeljebb elzárásra szóló) fegyelmi büntetéssel szabad sújtani. A büntetés súlyának megítélése tekintetében az egyezmény aláírói arra is kötelezték magukat, hogy

hatóságaik „a legnagyobb jóindulattal“ fognak eljárni. Eldöntetlenül maradt itt azonban az a kérdés, vajjon alkalmazhat-e a fogvatartó hatalom, testi büntetést oly esetben, amikor hasonló magatartás miatt saját fegyveres erejének tagjára ily büntetést szab ki. Büntető eljárás folyamatbátétele esetében biztosítani kell, hogy a vádlott hadifogoly igénybevehesse a védelemnek azokat az eszközeit, amelyek a fogvatartó hatalom fegyveres erejének tagjai számára nyitva állnak. A büntető eljárás perrendszerű lefolytatását a védőhatalom (az illető állam polgárai érdekeinek védelmére vállalkozó állam) képviselője ellenőrizheti, ezért értesíteni kell ezt az eljárás folyamatbátételéről. A védőhatalom képviselője gondoskodhatik bűnügyi védőről, jelen lehet rendszerint a per tárgyalásánál is, de mindenestre közölni kell vele az ítélet tartalmát. Az ellenőrzés hatályosságát biztosítja az is, hogy halálos ítélet hadifoglyon e közléstől számított három hónapon belül nem hajtható végre.

E bölcs rendelkezések gyakorlati jelentőséget azonban csak azáltal nyerhetnek, ha a hadifogoly intézményes jogot nyer arra, hogy az őt megillető bánásmódhoz való igényét érvényesíthesse is. Az első lépést ebben az irányban azáltal tette az egyezmény, hogy kötelezi a hatalmakat arra, hogy fogolytáboraikban a foglyok számára érthető nyelven kifüggeszék az egyezményben foglalt fogvatartási szabályokat. Ha a hadifogoly megítélése szerint e szabályokat nem tartják be, panasszal fordulhat ahhoz a katonai hatósághoz, amelynek alá van rendelve, valamint a védőhatalom képviselőjéhez is. A panasztétel szabadságát biztosítja az a rendelkezés, hogy büntetéssel sújtani nem szabad akkor sem, ha a panasz alaptalannak bizonyult. A fogvatartásra ügyelő hatóságokkal való összeköttetést a foglyok által kijelölhető bizalmiférfiak tartják fenn. Tisztek táboraikban a legmagasabb rendfokozatú, legidősebb fogoly-tisztet kell közvetítőül kijelölni.

További biztosítéka a hadifoglyoknak nyújtott jogok tiszteletben tartásának az, hogy az egyezmény államai arra is kötelezték magukat, hogy megengedik a védőhatalmak diplomáciai képviselőinek, valamint más semleges államok kiküldötteinek is a fogolytáborok meglátogatását. Az ily látogatás alkalmával a foglyokkal tanuk nélkül érintkezhetnek. Ha az ellenőrző személy az egyezmény megsértését észleli, erről a fogvatartó állam hatóságát értesíti. Nincsen mód ugyan arra, hogy a sérelem megszüntetését a fogvatartó államtól kikényszerítsék, azonban a kölcsönös elbánás biztosítása, a háborút követő időkben alkalmazható represszió lehetősége megfontolásra int minden egyes államot, amely az önmaga által vállalt kötelezettséggel szembehelyezkedett.

Mindezek az ismertetett rendelkezések végeredményben két főcél szolgálatában állanak. Az első cél az, hogy a hadifogságba került személyek testi és szellemi épségüknek lehető teljes megóvásával kerüljenek vissza hazájukba a háború befejezése után. A másik cél pedig az, hogy a hadifogság semmiképpen se tartson tovább, mint az a hadviselés érdekében feltétlenül szükséges. Ez utóbbi cél érdekében tett rendelkezések közül még fel kell hívnunk a figyelmet az egyezménynek néhány nagyfontosságú megállapítására. Kötelezettséget vállaltak az államok, hogy a nagy beteg és súlyosan sebesült hadifoglyokat még a háború tartama alatt visszaküldik hazájukba, vagy legalább is semleges államban helyezik el. Az elszállítást indokoló állapotot vegyesbizottságok állapítják meg, amelyekben a semleges államok orvosmegbízottai többségben vannak. Az ellenségeskedések tartama alatt azonban a hadviselő államok megegyezhetnek abban is, hogy az egészségi állapottól függetlenül „emberséges érzésből“ visszaküldik hazájukba a már hosszú fogságot szenvedett hadifoglyokat. Az egyetlen általános kikötés ezzel szemben, hogy a hazaszállítottak tényleges szolgálatra nem alkalmazhatók. A fogvatartó állam az egészséges hadifoglyok hazaszállítását attól teheti függővé, hogy ezek becsületszóval kötelezik magukat, hogy a fegyveres küzdelemben többé nem vesznek részt. A becsületszavukat megszegő sze-

mélyek újabb hadifogságbajutásuk esetére nem tarthatnak igényt arra, hogy őket hadifoglyokként kezeljék.

Feltétel nélkül kell megszüntetni a hadifogságot a béke megkötése után, amennyiben a fegyverszüneti szerződés még nem intézkedett volna ebben az irányban. A hadifoglyok felkutatását és hazaszállítását ilyenkor a felek által közösen kiküldött bizottságok végzik. A felkutatásban fontos szerep jut az egyezmény által létesített hadifogoly-tudakozóhivataloknak, amelyek kötelesek az újabb foglyokról hetente névjegyzéket készíteni és a semleges államban létesített központi tudakozóiroda közvetítésével az érdekelt hatalmaknak megküldeni. A központi tudakozóiroda teendőit túlnyomó részben a Vörös Kereszt genfi központja látja el.

Látjuk tehát, hogy az egyezmény minden irányban gondoskodni kívánt arról, hogy a hadviselés érdekeivel ellentétben nem álló emberséges érzés követelményei a hadifoglyok javára teljes mértékben érvényesüljenek. A svájci Szövetségi Tanács elvállalta azt a megbízást, hogy közvetítőként lépjen fel, ha az egyezmény valamely rendelkezésének értelmezése körül az érdekelt hatalmak között nézeteltérés merül fel. Minden amellet szolt tehát, hogy egy újabb háború esetére a hadifoglyok helyzete világos és a művelt államok törvényhozóinak elhatározásával megerősített szabályozást nyert. Ezt a feltevést azonban a közelmúltban szerzett tapasztalatok csak részben igazolták. A tényleges helyzetet a maga valóságában áttekintő Vörös Kereszt Nemzetközi Bizottságának közlése szerint a hadifogoly-kódex rendelkezései zavartalanul érvényesülnek a tengelyhez tartozó hadviselők és a nyugati hatalmak között.¹ Magyarországot természetesen ez a vonatkozás, minthogy a nyugati hadszíntéren folytatott hadműveletekben részt nem vett, közvetlenül nem érdekli. Az ország területén tartózkodó lengyel „menekültek” és a csekély számú angol és francia nem hadifogoly, önként lépték át a határt és a katonai vagy polgári internáltak között szerepelnek. Súlyos törést szenvedett azonban az egyezmény irányvonala Szovjet-Oroszország magatartása folytán. Említettük már, hogy ez a hadviselő nem csatlakozott az 1929. évi hadifogolyegyezményhez. Hiába mondja ki ezek után az egyezmény, hogy rendelkezései ebben az esetben is kötelezőek azokra a hadviselőkre, amelyek az egyezményt elfogadták. A gyakorlatban bebizonyosodott, hogy a gépezet működéséhez az egymással szembenálló felek együttműködése szükséges. Márpedig Oroszország azzal az indokolással, hogy ő az 1929. évi egyezményben részt nem véve, csupán az 1907. évi, második hágai békekonferencián vállalt kötelezettségeket hajlandó teljesíteni, megtagadja a kölcsönösségre alapított együttműködést a hadifogolykérdésben. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a hágai konferenciának a szárazföldi hadviselésre vonatkozó határozmányai túlnyomó részben egyenlők az 1929. évi genfi egyezmény rendelkezéseivel, miért is a felhozott okból sem vonhatná ki magát Oroszország a hadifoglyokra fennálló rendelkezések teljesítése alól. A helyzet mármint a valóságban az, hogy a keleti hadszíntéren ellenséges fogságba esett személyekről a tengelyhatalmak névjegyzéket nem kapnak, fogságba esett katonák hogy- és hollétéről tájékoztatást nem nyernek, levél- és csomagpostának a genfi központ közvetítésével való eljuttatása, a fogolytáborok látogatása számukra lehetővé nem tétetett. Így tehát a tengelyhatalmak nyilvántartásaiban egyelőre csak eltűntekként szerepeinek a keleti harctéren hadifogságba kerültek, anélkül hogy sorsukról hiteles adatok beszerezhetők volnának. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy Magyarországnak a kódexben vállalt kötelezettségei alapján ebben a vonatkozásban is kevés a tennivalója. Az országban orosz hadifogolytáborok

¹ Az idevágó felvilágosításokéit a Magyar Vörös Kereszt Központi igazgatójának ez úton is köszönetünket fejezzük ki.

nincsenek. A magyar kötelékek a foglyul ejtett orosz katonákat átadják a német hadvezetőségnek, amely azután ezeket is az általa létesített hadifogolytáborokban helyezi el. Ezek a foglyok a mi nyilvántartó iródainkban tehát nem szerepelhetnek.

A szovjet-orosz elzárkózás által előidézett állapoton természetesen a Magyar Vörös Kereszt sem tud változtatni. Érkeznek ugyan szórványosan közvetlen értesítések oroszországi hadifoglyainktól, azonban az így szerzett felvilágosítások csupán szorgos kutatás, a levélíró személyének azonosítása után használhatók fel. Ezeket az értesítéseket a postahivatalok a Vörös Kereszt központjához kézbesítik, amely a szokásos hadifogoly-válaszlevelezőlap csatolásával küldi tovább a felkutatott hozzátartozóknak. A válaszokat összegyűjtve az egyesület eljuttatja a genfi központi tudósítóirodához továbbítás végett. Vájjon elérkeznek-e ezek a válaszok rendeltetési helyükre, azt mindeztideig megállapítani nem sikerült. Ismételten megkísérelte hazai egyesületünk a genfi központja útján a hadifoglyoknak szánt csomagok kézbesítésének érdekét rendezni, azonban ebben az irányban sem lehetett eredményt elérni. A keleti hadszíntéren harcoló csapatokhoz tartozók sorsáról a Vörös Kereszt tehát csak addig nyújthat tájékoztatást, amíg ezek a tengelycsapatok hatalmából ki nem kerültek. Ezen túlmenően maga is csak egyes hadifoglyok magánközléseiből szerezhethet értesülést.

Ez az oka annak, hogy amíg az első világháborúban, tehát a hadifoglykódex megalkotása előtti időben a tudósítóirodák a genfi központ irányítása mellett mintaszerű működést fejtettek ki, a mostani háborúban a keleti hadszíntérről kapcsolatban lényegében tétlenségre vannak kényszerítve, amely tétlenséget ismételt kezdeményezés után sem sikerült kiküszöbölni. Cikkünk közlésekor a Magyar Vörös Kereszt mind a Vatikán, mind a genfi Központ útján ismét megkísérelte, hogy a szovjet-orosz hadsereg által fogságba ejtett katonáink névsorát megszerezze. Az eredményről még nincs értesülés.

A bekövetkezett események ezért ismételten bizonyítják, hogy a „végső eszköznek“, a háborúnak kihatásait a mégoly gondosan előkészített egyezmények sem képesek kivédeni. Nem lévén biztosíték arra, hogy „az ember-séges érzés“ (les raisons d’humanité) követelményeit a hadviselők tiszteletben tartják-e, az egyezmények békében tervezett rendelkezéseinek gyakorlati értékét csupán az egyes háborúk befejezése után állapíthatjuk meg. E gyakorlati értéknek növelése, intézményes biztosítása tehát ezidőszert még a nemzetközi jog jövőben megoldandó kérdései közé tartozik.

AUER GYÖRGY

SZEGÉNY ORSZÁG, SZEGÉNY NÉP

NEMZETEK ÉLETLEHETŐSÉGEIT és sorsát elsősorban és főleg földrajzi adottságaik formálják. Végeredményben még történelmük is túlnyomórésztben az előbbi hatások következménye, mert magának a népleleknek kialakulása, mely a történelmi folyamat legfőbb tényezője, a népi életter földrajzi és klimatikus viszonyaitól függ.

Nem szükséges bővebben bizonyítgatnunk, hogy a túl zord éghajlat éppúgy nem alkalmas egészséges, tetterős, fejlődőképes nemzetek kialakítására, mint a trópusok lankasztó forrósága. Magas kultúrájú, erős nemzetek minden időben a mérsékelt égöv többé-kevésbé termékeny, művelhető síkságain és dombvidékein fejlődtek nagygyá. Ugyancsak köztudomású, hogy a

mérsékelt égöv tengermenti vidékei kiválóan alkalmasak a civilizáció, a gazdasági és szellemi kultúra kifejlesztésére.

Általában azt is elmondhatjuk, hogy az országok földrajzi adottságaik szerint alakultak és alakulnak napjainkban iparosodott, vagy túlnyomórészben agrárállammá. Kétségtelen ugyanis, hogy mindenkor a föld termőfelülete és a föld méhének feltárható kincsei adják az országok legszélesebb és legszilárdabb fenntartó alapját és csupán a termőföldnek a népesség túlszaporodása folytán bekövetkezett szűkössége vonta magával az iparforgalom túlfajlődését, ha erre a lehetőségek — elsősorban ismét a földrajzi adottságok — kedvezőek voltak.

Ma már az európai országok gazdaságuk összetételét, tehát főleg az agrárgazdaság és iparforgalom egymáshoz való arányát tekintve nagyon változatos képet mutatnak. A két szélsőséget a nyugateurópai tengermenti országok egyik-másika, másrészt Oroszország, Lengyelország és a balkáni államok képviselik. Nagy-Britanniában a kereső népességnek csupán 5—6 százaléka, viszont Lengyelországban több mint 77%-a östermelő hivatású. Természetes tehát, — a többek között — hogy a különböző mértékben iparosodott országokban az agrárgazdaság súlya és jelentősége a nemzetgazdaság egyetemességéhez képest nagyon eltérő. Erőteljesen iparosodott ország megengedheti magának, hogy agrártermelését mellérendelt fontosságúnak tekintse, — annál is inkább, mert az idegen számlára, külforgalom részére végzett, iparforgalmi tevékenység hasonlíthatatlanul jobban kifizetődő és lényegesen magasabb jövedelmet és életszintet, illetve jólétet biztosíthat munkásainak. Igaz viszont, hogy a mezőgazdasági termékekben való önellátás híján a túlindusztrializált országok veszedelmesen ki vannak szolgáltatva a világpiaci konjunktúrális alakulásának.

Az európai agrárgazdaságok ellátó képessége tehát, amint mondtuk, számos körülménytől függőleg szélsőségesen eltérő. Elsősorban függ a földrajzi, illetve a termő területhez viszonyított népsűrűségtől, továbbá a mezőgazdasági termelés szintjétől és nem utolsósorban a népesség igénykomplexumától. Természetes ugyanis, hogy szegény ország szegény lakossága kevesebbet, illetve kisebb értékűt fogyaszt mezőgazdasági cikkekből is, mint az erősen iparosodott országok általában jobb módú, magasabb szintű, többnyire város lakó népe. Bátran állíthatjuk ugyanis, hogy a túlnyomóan agrár jellegű országok és népek is mindig szegényebbek, mint az ipari országok, annak ellenére, hogy emiatt természetesen sokkal kevesebb belföldi, mezőgazdasági nyertermék jut a lakosság egyedeire. Így például, amint tudjuk, Nagy Britanniában a világ egyik leggazdagabb országa, a kis Svájc sem tartozik a szegényebbek közé, Angliában mégis összesen alig 5 métermázsza közvetlenül hasznosítható agrártermék (növényi és állati) jut az összlakosság egyedeire, Svájcban is kevesebb 10 mázsánál, ellenben a balti, túlnyomóan agrárjellegű országokban ez a hányados 10 és 25 q között van. E vonatkozásban hazánk szintén középhelyet foglal el, minthogy a trianoni Csonka-Magyarország az időszak átlagában számítható kereken 8 és $\frac{3}{4}$ millió lakosára 11*6 métermázsza elfogyasztható, illetve felhasználható mezőgazdasági, vegyes nyertermék jutott. E rangsorban Dánia vezet az egész lakosság lélekszámára eső mintegy 25 q terménymennyiséggel, ellenben a balkáni államok, Lengyel- és Olaszország nálunk is lényegesen kedvezőtlenebb helyzetben voltak.

Országok nemzeti jövedelmét hiánytalanul megbízható szám- és értékadatokba foglalni úgyszólván lehetetlen feladat. Meg kell elégednünk azzal, hogy a szabatosan megállapítható jövedelemrészekkel, illetve azok egy főre eső hányadosával jellemezzük a népesség jóléti helyzetét. Másrészt ezeket használjuk fel összehasonlítás céljaira. Az országok népének magától

értetődőleg hasonlíthatatlanul legnagyobb arányú jövedelmi forrása az agrártermelés és iparforgalom, míg a többi nemzeti jövedelemrész ezeknek többnyire csak származéka.

Az európai országokat termelési jellegük szerint három főcsoportba sorolhatjuk. Az elsőbe a jellegzetesen iparos nagy és kisebb országok tartoznak, ahol a lakosság nagyobbik hányada iparforgalmi elem, míg az agrárnépesség aránya 30—35 százalékon alul marad. A második főcsoportba olyan, többnyire nyugateurópai, agrárjellegű országok tartoznak, melyeknek már számottevő nagyiparuk van, de emellett mezőgazdasági szintje viszonylag magas. Végül a harmadik csoport a keleteurópai és balkáni, túlnyomólag agrár jellegű országoké.

Az első főcsoportba 10—11 európai ország tartozik: Nagy-Britannia, Franciaország, a Németbirodalom Ausztriával, Svédország, Belgium, Németalföld, a néhai Csehszlovákia és Svájc. Továbbá bizonyos szempontból Dánia és Norvégia is ideszámítható, mert népességüknek csak kb. 35 százaléka őstermelő. (Norvégia lakossága tudvalévőleg nagyjából halász- és tengerésznép.) A második főcsoportba sorolható: Olaszország, Finnország, Spanyolország, az ír szabadállam és talán Portugália is. Végül a keleti agrárországok száma, amennyiben hazánkat is ideértjük, 9—10. Kétségtelenül ide sorolandó, bár termelési eredményeiről minden reprezentatív statisztika dacára kevés megbízható tudunk, a nagy Oroszbirodalom is, amennyiben gazdaságilag Európához számítjuk.

A három főcsoportba sorozott országok népének jóléte és életszintje között köztudomás szerint óriási szélsőségek tapasztalhatók. És pedig elsősorban és főleg az őstermelőnép jövedelmét és életmódját illetőleg, mert a mindenkori középosztály és ipari proletariátus túlnyomó részének életszintje világszerte sokkal kisebb különbözőséget mutat. Végre is kiváltságos gazdagok, jómódú kereskedők, jólkereső iparosok — másrészt városi, elesett szegények is minden országban fölösen akadnak, legfeljebb az arányokban van különbség. Az őstermelőréteg azonban homogénebb, kompaktabb tömeg, melynek sorsát az ország természeti és politikai adottságai közvetlenül és kijátszhatatlanul befolyásolják. Itt úgyszólván „predesztinációról“ beszélhetünk, — arról, hogy az egyik ország parasztsága alig enyhíthető szegénységre, a másiké viszont aránylagos jómódra van ítélve, amit persze nem okvetlen Magyarországra értünk.

Az őstermelők sorsát alakító adottságok sokrétűek, de végeredményben egyetlen számadattal jellemezhetők. Ha ugyanis pontosan meg tudnók adni az őstermelőgyedeknek a mezőgazdálkodásból származó, bruttó terméjéjévedelmét, úgy nyilvánvalóan helytálló következtetést vonhatnánk le az egyes országok parasztságának jóléti és életszint-különbségére vonatkozólag. A valóságban ezt a mindenkori jövedelemhányadot kiszámítani igeit bajos, mert a termékek értékesítésének lehetőségei hely, idő és egyéb körülmények szerint nagymértékben változóak. Erősen függenek a világgiaici, konjunktúraális áralakulástól, esetleg a belső piacok mesterséges árszabályozásától, nemkülönben a piacoknak a termelőhelytől való távolságától, azok felvevőképességétől, továbbá az értékesítés és szállítás megszervezésétől és sok más körülménytől. Ezek a tényezők minden országban egyidőben is különbözők lehetnek. Ennélfogva be kell érnünk azzal, hogy az országos agrártermelésből az őstermelőnépesség egyedeire eső, akár saját fogyasztásban, akár piacon (közvetlenül értékesíthető) nyerstermék-mennyiséget hasonlítjuk össze. Magától értetődik, hogy ennek a termékösszeségnek minőségi és mennyiségi összetétele európa-szerte sem azonos, de bátran állítható, hogy nagyjából hasonló és a különbözőség szempontunkból nem túlságos jelentőségű.

Ha ez utóbbi mennyiséghányadosokat kiszámítjuk, igen érdekes eredményekhez jutunk. Így például az európai országok közül Dániában adag évenként egy-egy őstermelőre eső, értékesíthető agrártermék-hányados 70 métermázsá, Nagybritanniában kb. 86 q, Franciaországban azonban már csak 31 és a Németbirodalomban Ausztria betudásával mintegy 35 métermázsá.

Elég magasak még e hányadosok valamennyi erősen iparosodott, nyugati államban, 20-n felül volt a trianoni Magyarországon, de már a balti államokban, Spanyolországban, Olasz- és Lengyelországban 10 és 20 q közé esik, míg a legtöbb balkáni országban a 10 métermázsán alul marad. A hányadosok különben részletesen felsorolva a következők:

Ország	Östermelő-	Az	Az állati	Az egész
	keresők	értékesített	termékekből	értékesített
	arányzáma	növényter-	esett egy	mennyi-
	%	ményekből	östermelő-	ségből
			lélekre	
			métermázsá	
Dánia.....	35·3	26·0	43·7	70·7
Nagy-Britannia	5·6	36·6	49·7	86·3
Franciaország	35·7	20·35	11·8	31·1
Csehszlovákia	28·2	28·3	12·7	41·0
A régi Németbirodalom ...	28·9	22·2	14·9	37·1
Ausztria külön	31·7	14·85	14·75	29·6
Belgium.....	17·1	29·35	18·45	47·8
Németalföld	20·6	25·95	28·9	54·8
Svájc	21·3	10·6	33·75	44·3
Svédország	36·0	20·7	14·6	35·3
Norvégia	35·3	9·05	15·35	24·4
Finnország	64·6	6·65	8·55	15·2
Ír szabadállam	52·1	10·75	19·4	30·1
Spanyolország	56·1	15·25	2·85	18·1
Olaszország	47·3	10·55	3·75	14·3
Litvánia.....	76·7	9·45	6·35	15·8
Lettország	65·9	8·2	7·35	15·5
Észtország	68·1	8·9	8·8	17·7
Trianoni Magyarország ...	51·0	18·25	4·6	22·85
Nagy-Románia	75·0	6·6	2·8	9·4
Bulgária.....	74·3	5·95	3·85	9·8
Lengyelország	77·2	7·75	3·9	11·65
Jugoszlávia kb.	75·0	7·15	3·65	10·8
Görögország	53·8	3·95	3·45	7·4
Szovjet-Oroszország	75·0?	11·3	3·6	14·9
Északamerikai E. Á.	22·0	16·0	25·3	41·3

Kétségtelen, hogy már e mennyiségadatok is erősen jellemzőek az egyes országok östermelőinek jólétére és életszintjére. Megkísérélhetjük azonban az agrártermékek értékesítéséből származó nyersjövedelem pénzértékét is hozzávetőleg kiszámítani, ha azonos, mégpedig a trianoni időszak magyar termelői átlagáival számolunk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy bár az egyes országokban az értékesíthető növényterméshányad igen eltérő összetételű, mégis azt minden további nélkül a magyar átlagegységárral értékelhetjük. Ellenben az állati szolgáltatmányok értékelésénél az eltérő megoszlást szükségszerűleg tekintetbe kell vennünk. Ez utóbbiakat az egyszerűség kedvéért három nagy csoportba sorolhatjuk, mégpedig vágásra (exportra) szánt élőállatértékesítésre, továbbá tejtermelésre és végül egyéb, vegyes állati termék értékesítésére. Az értékesített vágóállatok vegyes mennyiségének termelői ára hazánkban a trianoni időszak átlagában 70—80 P volt élősúlymétermázsánként, a teljes tehéntejé kb. 15 P, míg a többi termékek megközelítő átlagértéke 115—120 P között volt.

A feltételezéseink útján nyert, elméleti értékadatok szerint, míg a magyar agrártermelésnek élőállatok és állati termékek értékesítéséből származott nyers hasznából az időszak átlagában ténylegesen 195 P

jutott egy földműveslélekre, addig a nyugati iparosországokban ez a hányados 400 és 1.500 P között változott volna. Továbbá, míg csonk hazánkban az összes agrártermékek értékesítéséből az őstermelő egyedeire átlag évenként 350—360 P jutott, ez a nyersjövedelem Dániában 1.320, Nagy-Britanniában 1.820 pengő lett volna. De még a Német-birodalomban és Ausztriában is 600 pengőn felül állapítható meg. Ellenben a volt Nagyromániában és Jugoszláviában, de a többi keleti és balkáni országokban is, alig lehetett több 195—250 pengőnél. Valószínű azonban, hogy a nagyiparos országokban feltételezhető kedvezőbb értékesítés és magasabb árak folytán e szélsőséges határok még nagyobbak.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a nyugateurópai, iparosodott és emellett többnyire magas eredményes agrárgazdasággal bíró országokban az őstermelőknek, másrészt a keleturópai, túlnyomólag agrár-államok földműveseinek anyagi helyzete és életsorsa között lényegbevágó különbség van. Joggal beszélhetünk tehát nyugateurópai, polgáriusuk és ellentétképpen keleturópai röghöz kötött, szegény parasztságról, mely utóbbiak az előbbieket életszintjét belátható időn belül semmiképp meg nem közelíthetik. A magyar parasztság még csak valamelyest elviselhető, jóléti és életszinti helyzetet foglal el a balkáni és lengyelországi földműves-nép fölött, de ezt a jobb híján tűrhető életlehetőséget is részben a mezőgazdaság kívüli munkaalakoknak köszönheti.

Meglehetősen vigasztalan ez a kép, melyet itt rideg számokkal alá-támasztva festettünk. A nyugateurópai, jómódú földművesréteg kiváltságosán kedvező helyzetét a keleti szegény parasztság fölött sokan a történeti folyamatokból vezetik le, melyben az előbbieket jóval hamarabb szabadultak fel a feudális szolgaság, a jobbágysors igájából és így volt idejük kultúrálódni, ami azután természetzerűleg (?) a polgáriusodáshoz és vagyonosodáshoz vezetett. Ennélfogva — ha megkésetten is, a keleti parasztság — különlegesen a magyar földművesnép előtt is nyitva állana a közeljövőben a gazdagodás és „polgáriusodás“ útja. „És ez utóbbi csupán a jóakarató és hozzáértő agrárszociális politikán múlik.“

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy mindez túlzott optimizmus és utópisztikus eszmei célkitűzés. A magyar parasztságnak ahhoz, hogy csupán a németbirodalmi, még mindig csak szerény, viszonylagos jólétben élő agrárnépeség jóléti helyzetét elérhesse, máris 100 százalékkal több terményt kellene értékesítenie azonos összetételben a német piacok árain. Hogy pedig az átlagos angol gazda jómódját és életszintjét elérhesse, a mai értékesíthető produktumnak négyszeresét. Ez utóbbi nyilvánvalóan lehetetlen, mert ehhez elsősorban kétszeres terjedelmű és kétszeres hozamú termőföldhányadnak kellene jutnia a magyar földművesnép egyedeire. Viszont ez csak úgy lenne lehetséges, ha hirtelen nagy iparfejlesztés és gyarmatbirodalom alapítása révén őstermelőnépünk létszámaránya felére csökkenne. Az utóbbi pedig, ha nemcsak gazdálkodási rendszerünk, de klímánk is gyökeresen megváltoznék. A sokat emlegetett dán példa még kevésbé utánozható. Gyakran hangoztatott vélekedés, hogy a dán parasztságot a szövetkezés és ezúton a gazdálkodás legmagasabbfokú racionalizálása tette gazdaggá. És hogy Dániában egy 20—50 holdas parasztbirtok kétszerannyit jövedelmez, mint hazánkban egy öt-tízszerez nagyságú középirtok. Mindez lehetséges, de a dán gazdaság megszervezésének és kifejlesztésének megvolt a két sorsdöntő alapfeltétele, mégpedig a paradís tengeri klíma és a korlátlan felvevőképességű, közeli piacok. A dán agrárgazdaság már nem is egyszerű földművelés és állattenyésztés, hanem értékes, keresett élelmiszereket produkáló nagyipari, illetve kisipari szövetkezeti üzem. És miként a nagyiparos országokban, itt az agrártermelésnek elsőrendű szempontja korántsem az önellátás, hanem ellenkezőleg a külforgalmi értékesítés. Anynyira nem, hogy Dánia még kenyérmagvakban is jelentős importra szorul, mert nem érdemes búzát termelnie. És miként a nagyiparos országok olcsó

nyersanyagot importálnak, amivel szemben készárut visznek ki, úgy Dánia nagymennyiségű takarmányt hoz be állatai számára, hogy ennek ellenében vaját, húst, szalonnát és tojást óriási tömegekben vigyen a világpiacra. Dánia körül van véve jólfizető, élelmiszerekben ellátatlan kisebb-nagyobb országokkal. Nagy-Britannián kívül a Németbirodalom, Belgium, sőt Hollandia és Franciaország is készséges vásárlói. Meg kell még említenünk, hogy a dán parasztság lélekszáma ezidőszerint mindössze 1.3—1.4 millió, az ország egész népességének alig több, mint harmadrésze és az átlag őstermelőre kb. 2 hektár, tehát csaknem kétszerannyi művelt terület jut, mint sonka hazánkban.

Hazánk agrárgazdaságának és őstermelő népének ezidőszerint ilyen kedvező lehetőségei nincsenek. A mi közeli és távoli piacainkat nagy gondal és fáradsággal kell megszerezni és megszervezni, s azokon a legtöbb cikkben a körülöttünk fekvő, szegény agrárországok exportjával élesen versenyeznünk. A közelmúltban és ezidőszerint legfőbb agrárkivitelünk gabonában és élőmarhában volt és van, ami a magyar gazdának a múltban sem biztosított s a belátható jövőben is aligha biztosíthat megfelelő hasznot.

Mindazonáltal nincs okunk a csüggedésre, mert hazai őstermelő-népünk jóléte fejlesztésére még igen nagy lehetőségek kínálkoznak. A mi célkitűzésünk elsősorban a hazai ellátás javítása és a több, illetve jobb termelés révén a termelési költségek apasztása lehet. Másodsorban pedig agrártermelésünknek racionális átalakítása minőségi cikkek exportjára. Hogy a magyar parasztság jobbléthez és jelentékenyen magasabb életszinthez jusson, agrártermelésének, de egyben a népesség élelmezésének is gyökeresen át kell alakulnia. Kevesebb kenyérmagot és több állati takarmányt kell termelnünk. Még a lecsökkentendő lisztadagot is jórészen az öntözéssel kitermelendő rizzsel kell helyettesítenünk. Nagyobb és jobb állatállomány révén több hús- és tejtaplálék, továbbá sok cukor, bőséges, változatos főzelék- és gyümölcsfejadag. A hasonlíthatatlanul nagyobb állatállomány jobb trágyaellátást jelent, amit még a célszerűség legfelső határáig műtrágyázással kell pótolnunk, hogy termőföldjeink hozamát a maximumig fokozzuk. A racionálisabb munkahasznosítás útján idővel csökkenő arányszámú földművesnép a mainál jobban fogja ellátni agrárgazdaságunkat és így a földellátás kedvezőbbé válik. Az iparosodási és városiasodást folyamat, bár annak is megvannak a határai, különben is feltartóztatatlan. A mezőgazdasági és ezzel okozati összefüggésben az iparforgalmi többtermelés folytán bekövetkező nemzeti vagyonosodás mind több lehetőséget fog adni az államnak és a társadalomnak szociális és kulturális feladatok megoldására, elsősorban a falu életszintjének emelésére. Mindez természetesen céltudatos, nehéz, kitartó és huzamos időt igénylő gazdaságfejlesztő munkafolyamatot jelent. Rengeteg tőke- és munkabefektetést.

ÚJLAKI NAGY ÁRPÁD

ÚJ MAGYAR ZENEMŰVEK

SOKAT HALLHATUNK és olvashatunk mostanában az új magyar zene-művészet világhíréről. Tény és való, hogy művészeink korunk zené-jében a legelső helyen állnak. Ma már túl vagyunk az új zene forrongó korszakán, azon a korszakon, amely Schönberg, a „Groupe de Six“, Stravinsky, Milhaud, Honegger stb. tudatos forradalmiságával fordult szembe a közel-múlt hagyományaival. Igazi Sturm und Drang-korszak volt ez, mikor a zene-szerzés bárkája úgy túl Volt terhelve az új harmóniák, ritmusok, melódiák hatalmasan felgyűlt készletével, hogy nem volt csoda, ha elvesztette egy időre a kormánykereket. A régítől már elszakadt, az új partokat még nem találta meg, így csak hányódott céltalanul a folytonos kísérletezés bizonytalan vizein. De ez a kísérletezés ösztönszerűen is abba az irányba haladt, amely az eszközök összefogásával, a zenei elemeknek a lényegre való leszűrtségével egy újfajta klasszikus stílust akart kiformálni. A gyógyulás a fiatalság szertelenségeiből vagy a zsákutcába vezető terméketlen spekulációkból most már csak attól függött, hogy az eddig nyersen, közvetlenül felvett anyagot miként sikerül új formában műzenévé alakítani.

Egy új világ volt itt a felhalmozott készletben, de egy új világ határok nélkül. Most vált el, hogy kik az igazi alkotók, mert mikor kitombolta magát az anarchikus szellem és új formatörvény megalkotása volt soron, ott hamar lemaradtak a fejlődés útjáról azok, akik minden pozitív érték nélkül csak rombolni tudtak.

Ma már felvethetjük a kérdést, hogy az új zene megindulásánál vezető mesterek, mint pl. Stravinszky, Milhaud, Hindemith — hogy csak a leg-nevesebbeket említsük — beváltották-e a hozzájuk fűzött reményeket?

A feleletben már benne rejlik az új magyar műzene nagy értékének magyarázata.

Más nemzeteknél a neoklasszikus ideál csak vágy volt az igazi klasszicitás kiegyensúlyozott harmóniája után: igazi beteljesedésről nem beszélhetünk. Ezeknek a forradalmi mestereknek jelentősége az antiromantikus magatartásban és az új tárgyias szellemnek valamiféle egységes esztétikai összefogásában rejlett. De hiányzott alkotásaikból az élményhátter s ezzel együtt a legfontosabb feltétel ahhoz, hogy igazi stílussteremtők legyenek. Így nem csoda, hogy olyan művek, amelyek újszerűségükkel a század elején valóságos szenzációként hatottak, ma már csak mint a korművészet megnyilatkozásai tűnnek fel, minden igazi maradandó érték nélkül. Egy Stravinsky világfias nemzetközisége, amely mind folklorisztikus törekvéseiben, mind újabb „klasszikus“ korszakában mindenkor a „ma“ aktuális stíluskérdések nyomán haladt, nem is lehetett hivatott egy formában és tartalom-ban egyaránt klasszikus eszmény megvalósítására.

Ezt az élményhátteret az új magyar művészet adta a vajúdó európai zenének, midőn egész fejlődését egy reális eszményhez, a nemzeti közösséghez mint összefogó erőhöz kötötte.

Az igazi, ősi magyar népzene századvégi felfedezése és összegyűjtése azonban még magában nem lett volna elég. A Gondviselés különös áldása, hogy éppen nemzeti létünk legsúlyosabb korszakában két olyan mestert adott nekünk, akik nemcsak összegyűjtötték a magyar népzene kincseit, hanem páratlan ihletettséggel és átéltséggel alkotóművészetük alapjává teszik. Innen a nyilegyenes irányba haladó következetességük, az önmagához való hűségük, ahol minden egyes mű láncszeme a fejlődésnek és előzetesen leszűrt eredményekkel organikusan nő ki a faji talajból. Ezek a jellemvonások avatják Bartók és Kodály művészetét minden ízében, külsőségeiben és szellemében egyaránt, valóban klasszikussá. Ezt a szilárd alapot, ezt a maradandó értéket

érezte meg a világ alkotásaikban. Így győzött a szellem terén a nagy nyugati nemzetekkel szemben a kis Magyarország. Nagy megpróbáltatásából, igazi élményből folyó harcaiból és küzdelmeiből a zene terén örök értékű alkotások fakadtak. Két nagy mestere, aki újra megtanította hinni nemzetüket egy jobb jövőben, minden újabb alkotásával csak még jobban megerősíti és biztosítja fölényét korunk külföldi mestereivel szemben.

Természetes, hogy két ilyen üstökös a magyar zene egén, mely valósággal a semmiből teremti meg a világhódító, igazi magyar zeneművészetet, homályba borítja a körülötte keringő csillagokat; a fiatalabb magyar zeneszerző-nemzedéket. Hatalmas egyéniségük befolyása alól nehezen függetlenítheti magát ez a nemzedék, amely legnagyobbbrészt a tanítványok és azonos eszmények követőinek táborából kerül ki. Méltán lehetett bizonyos aggódással tekinteni a jövő elé. Vájjon mit hoz ez a jövendő? Lesznek-e utódok, akik folytatják a nagy üttörőmesterek munkáját, azt a sok munkát, ami még a magyar zenekultúra izmosításában, továbbépítésében rájuk vár? A fővárosi hangversenyműsorok, ahol alig látunk magyar neveket, csak megerősíteni látszottak azt az általában elterjedt, sőt hivatalosan is leszögeezett nézetet, hogy valóban „sivár“ a helyzet ezen a téren: hiányzik a pótlás.

Annál nagyobb elégtétel volt az új magyar zeneszerzők számára az a három hangverseny, — egy zenekari és két kamarazenehangverseny — amelynek megrendezését a kultuszminiszter kezdeményezése és támogatása tette lehetővé.

„Új magyar zeneművek hete“ címen az idén, májusban hangzottak el ezek az „állami“ bemutatók, mindmegannyi bizonyítékai annak, hogy nem a tehetség, hanem a mostoha viszonyok, az érdeklődés és anyagi eszközök hiánya keltette azt a látszatot, mintha a magyar zeneélet vérkeringése a pangás állapotába került volna. Ilyenkor látni, milyen nagy jelentősége van annak, ha a magyar kultúra legfőbb öre indítja meg a harcot a magyar zeneszerzők érvényesüléséért. Ott fenn belátták, hogy ha megszűnik a nagyszerűen megindult fejlődésben a folytonosság, egypár évtized a magyar zenekultúrában és odajutunk, ahol voltunk: a múlt-századvégi, magyar szempontból valóban sivár állapotokhoz.

Most, hogy 14 magyar szerző műve került bemutatásra, nem kell már félnünk ettől a visszaeséstől. Kodály Zoltán évtizedes pedagógiai működésének részbeni aratása volt ez, hiszen a szereplő szerzők javarésze az ő tanítványai voltak. A legkiválóbbak: Bárdos Lajos, Ádám Jenő, Viski János, Farkas Ferenc már „hors concours“ állnak. Sokoldalú és sikerekben gazdag működésükkel ők már a beérkezettek közé számíthatók. Bárdos Lajos és Ádám Jenő különösen a magyar kórusirodalom és kultúra fejlesztésében, a magyar népdalmozgalom kiterjesztésében egyenes folytatói mesterük nagy művének: az általános zeneélet magyarosításának. Hozzájuk sorakozik Veress Sándor, aki eddig inkább külföldön aratta zeneszerzői babérait s itthon mint kitűnő néprajztudós volt ismeretes. Most az új magyar zeneművek hetében egyszerre mint alkotóművész is az első sorba lépett. A zenekari estén elhangzott hegedűversenye volt e hangversenyek nagy élménye. A kifejezés ereje és őszintesége, a formálás kierezt művészete és virtuozitása a két tételes művet egészen eredeti színekkel itatják át és a jelenkor egyik legkiválóbb ilyenfajta szerzeményévé avatják.

Veress Sándorhoz hasonlóan, a többi fiatal szerző sem újonc a maga szakmájában. Mindegyik feltűnt már egy-egy ‘tehetséges alkotással, de alkalom hiányában hosszú évek teltek el anélkül, hogy a nyilvánosság előtt szóhoz juthattak volna. Most, hogy sorozatban hallhattuk eddig némaságra kárhóztatott műveiket, valóban meglepő volt a termés gazdagsága. Különösen feltűnt, hogy ez az új gárda mekkora európai látókörrrel és sokoldalú képzett-

séggel szolgálja már a magyar zenekultúra ügyét. Legtöbbjük külföldi magyar kollégiumok tagjai, a Klebelsberg-korszak nagyszerű lendületének hordozói és igazolói, akik most mutatják be a nagy magvetés eredményeit.

A zenekari est első száma volt a nagyon tehetséges Pongrácz Zoltán háromtételes szimfóniája. A klasszikus szimfóniaformát három tételben sűriti össze, hogy az egyes tételekben érvényesülő epikai, lírai, drámai hangulatok ellentétét intenzívebbé tegye. Az első, epikai jellegű tételben a harmónia, a második, lírai tételben a dallam, a harmadik, drámai mozgalmasságú részben a ritmus uralkodik. Szerző bebizonyította, hogy nemcsak az elgondolásban, hanem a kivitelben is érdeklődést tud kelteni. A mű kitűnő hangszerelése, pompás ritmikus energiája, világos, bár arányokban még nem egészen kiegyenlített formálása a legszebb reményeket kelti.

Gárdonyi Zoltán a fiatal zeneszerzőnemzedék értékes egyénisége. Kodály és Hindemith iskolájában izmosította tehetségét. Emellett nagyműveltségű muzsikusként, aki Berlinben zenetudományi doktorátust is szerzett. Komponáló stílusa technikai biztonságával és alaposágával távol áll minden kísérletező, eredetieskedő törekvéstől. De amit akar, azt tökéletesen megvalósítja. Természetes, jólhangzó, széles körökben népszerűsíthető zenét ír, amit ez a most bemutatott Klarinétkoncertje is bizonyít. Itt közel jut a XVIII. század kifinomodott társasági zenéjéhez, ahhoz a legnemesebb értelemben vett szórakoztató stílushoz, amely őt mind formai, mind technikai szempontból válogatott ízlésre és szilárd alapokon nyugvó művészi hitvallásra sarkalja.

Ádám Jenő „Lacrima sonata“-nak nevezi három, zenekari kísérettel írt dalát. Fiatalabbkori szerzeménye, amely még egészen a romantika légkörében fogant. A búskomor szövegek (Balogh István, Boross Sándor és Ady Endre versei) hangulati tartalmát Wagner és Strauss nyomdokain haladó, érzelmi túláradásban és kifejezésében rendkívül hatásos, nagyszabású zenekar hozza kifejezésre, míg az énekszólam — ugyancsak a romantikus elvnek megfelelően — inkább deklamáló jellegű.

Vécsey Jenő igen kulturált muzsikusként. Hat rövid, szinte aforisztikus jellegű tételből álló zenekari suite-je a gyors-lassú ellentéthatás elvén épül fel. Az egész mű jelleme erősen impresszionisztikus, amelynek dús színeibe itt-ott magyaros elemek is vegyülnek.

A zenekari est sikerében nagy része volt az érdemekben gazdag, lelkes fiatal karmesternek; Ferencsik Jánosnak és kitűnő együttesének, a székesfővárosi zenekarnak. Gondos munkájukkal és ügybuzgóságukkal szép példáját adták annak, hogy egy magyar zenekarnak mindenkor elsőrangú kötelessége a hazai szerzők támogatása. S ilyen siker után remélhetjük, hogy fiiharmonikusaink sem fognak ezentúl elzárkózni hasonló bemutatásoktól.

Még két kamarazenehangverseny adott alkalmat arra, hogy a fiatal szerzők idevonatkozó kéziratok műveiket végre nyilvánosság elé vihessék. A Végh-vonósnégyes (Végh, Zöldy, Janzer, Szabó) kitűnő előadásában alkalmunk volt az eddig csak papíron meglevő művek hangzásbeli, technikai értékeit vagy hiányait ellenőrizni. Az első est műsorát teljesen a mai klasszikus irányzat kedvelt formája, a vonósnégyes foglalta le. Különösen jól hangzott a sokoldalú, finom kultúrájú Horusitzky Zoltán szigorú klasszikus szabályok szerint felépített vonósnégyese. Hajdú Mihályé inkább divertimento jellegű, közelebb áll a XVIII. századi vonóstételek könnyed, változatos ritmikájú jelleméhez. Szervánszky Endre vonósnégyese a tehetséges szerző őszinte Bartók-rajongását tükrözteti vissza.

A második kamarazene-estén különféle kamaraművek hangzottak el. Bándó Gyula hegedűre és zongorára írt szonátája, Kenessey Jenő fuvola—viola—hárfa trioszonátája, Tóth Dénes vonóshatosa, Ottó Ferenc zongoratriója és Ország Tivadar zongoranégyese mind komoly készületségről, szín-

érzékről és formáló készségről tanúskodtak. Látszott, hogy közülük többen már színpadi művekben is kipróbálták erejüket.

Általában érdekes megfigyelni, hogy a javarészt már a 30-as és 40-es éveket taposó szerzők egy kiérett, öntudatosabb, egyénibb stílusra töreksznek, amely nem akar mindenáron „népi” jellegű lenni. Ha használnak is népi témákat, mérsékelten teszik és nagyon vigyáznak arra, hogy ne tévedjenek az üres formalisztikus foklorizmus, vagy a pusztá Bartók—Kodály utánzatok zsákutcájába. Sokkal magasabbra kell értékelnünk azt a szerzőt, aki őszinte, hű önmagához és tisztában van a képességeivel, mint azt, akinek számára a magyar sajtóságok csak külső cifraságot, üres formák alkalmazását jelentik.

Ezek a bemutató hangversenyek joggal felkeltették bennünk a reményt, hogy a fiatal magyar szerzők jó úton járnak és ha a kezdet nehézségeiben mind a hivatalos körök, mind a közönség és sajtó részéről ezentúl is részesülnek abban a támogatásban, amely szükséges ahhoz, hogy élni és dolgozni tudjanak, nem kell féltenuk a magyar zenekultúra jövőjét.

PRAHÁCS MARGIT

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Angolszász légitámadások Németország ellen; orosz offenzíva a keleti fronton; szidjad német bizottság Moszkvában. — A szicíliai partraszállás következményei; Olaszország bombázása. — Mussolini és a fasizmus távozása. Badoglio kormánya és a nemzetközi helyzet.

AZ ANGOLSZÁSZ légierők folytatták támadásaikat Németország ellen. A nyugati német vidékeknek sokat kell e bombázásoktól szenvedniük s a német hivatalos közlések egészen nyíltan bevallják, mennyi emberélet, micsoda roppant vagyon, mennyi érték megy tönkre a rendszeresített bombázások során. Az angolszász légierők többször elhatoltak Berlin fölé is s tőlük elsősorban Hamburgnak kellett rengeteget kiállania; mondják, hogy egy hét alatt Hamburgra annyi bombát dobtak, mint amennyit az 1939—40-es nagy támadások során a németek három hónap alatt Londonra.

Az angolszász légierők azonban nemcsak Németország nyugati területeit támadják annyira, hogy Londonban azt mondják, hogy ez tulajdonképpen a második front felállításával egyenlő, de akcióba kezdtek Kelet-Európában is. A közelkeleti légierők több ízben megjelentek Görögország tengerpartjain, elsősorban Szaloniki légiterében, hogy e jelentkezésükkel mintegy felbátorítsák a nyugtalankodó görög és délszláv partizánokat. Törökország fölött nagy magasságban sokszor szállnak el angol és amerikai gépek, melyek néha leszállásra is kényszerülnek s ilyenkor rövid internálás után a török kormány szabadon bocsátja személyzetüket. Bulgáriában több ízben volt légiriadó s a gépekről rölapokat szórtak, ami alkalmat adott a bolgár kormánynak arra, hogy kinyilvánítsa a tengely iránti rokonszenvét és a bolgár nép elszántságát, hogy megvédi területét, egyben pedig a kormány megcáfolja a híreket, hogy Bulgáriában felkelések, nyugtalankodások lennének a jelenlegi politika ellen. A bulgáriai átrepüléseknél azonban sokkal jelentősebb volt a román olajforrások elleni nagy nappali támadás, melyet nyilvánvalóan közelkeleti amerikai gépek hajtottak végre igen alacsony repüléssel. Magyarországon is volt légiriadó; idegen gépek átrepültek délről a Dunántúl felett és észak felé haladván, átléptek nyugatra az ország határát. Délkelet-Németországból ugyanezen időben angolszász légiakciót jelentettek.

Mindezek a hírek arra vallanak, hogy az angolszász szövetségesek gyorsítják a háború ütemét. Ami Kelet-Európát illeti, úgylátszik, mintha elcsendesedtek volna a balkáni tervekkel kapcsolatos hírek. Bár Németország élénken ügyel errefelé is s Papén ankarai nagykövet több ízben tárgyalt a török külügyminiszterrel igen hosszasan, a háború e tájon mintha még nem gyulladt volna fel teljes hevességgel.

Annál kitartóbban folyik azonban a küzdelem a keleti fronton és e harc hatásait megérik a balkáni államok is. Az orosz hadseregek mindenestre igen heves támadásba lendültek át s Németország nyíltan közli, hogy példátlan méretű anyagcsata tombol az orosz harctereken. Oroszország előretöréséhez, melynek gyújtópontja Bjelgorod volt, s első célja az a Charkow, melyről német oldalról több ízben jelentették, hogy nincsen veszélyben, egyelőre még nem fűznek diplomáciai kommentárokat. A Szovjet-Únió mindenestre megfelelő diplomáciai súlyt akar magának biztosítani abban a pillanatban, midőn Churchill és Rooseveltnél Kanadában nagyfontosságú tárgyalásokra jöttek össze vezérkaruk társaságában, hogy megbeszéljék az európai helyzet alakulását és megállapítsanak bizonyos kapitulációs és fegyverszüneti feltételeket. A német távirati ügynökségek erről az augusztus közepé táján történt találkozóról több ízben nagy nyomatékkal jelentették, hogy azon a Szovjet-Únió, illetve Sztálin nem nyert képviseletet és ezért bizonyos neheztelés uralkodnék orosz körökben. Ezekről a részletekről természetesen nem számolhat be az események tárgyilagos figyelője, mert kívül esnek értesülési körén. Ha nagyon kombinálni szeretnénk, akkor talán hajlanánk arra a felfogásra, hogy a nyugati hatalmak és az oroszok közt ugyan lehetnek némi módszerbeli eltérések, de a háború célját és tartalmát illetőleg teljesen egyetértenek. Kétségtelen, hogy a mostani nagy ofifenzívával a Szovjet-Únió újra jelenti a maga európai, illetve kelet európai igényeit. Az angol szakszervezetek újra felveszik az érintkezést az orosz szakszervezetekkel — Sir Walter Citrine angol szakszervezeti vezető Moszkvában járt — s híre járt, hogy Eden és Sumner Welles Moszkvába készülnek, sőt némely feltételezések szerint Roosevelttel folytatott tanácskozásai után, melyeken a Szovjet-Únió katonai megfigyelővel képviselteti magát, az angol miniszterelnök is meglátogatja Sztálint. Más német tudósítások értelmében a Szovjet-Únió Moszkvába invitálja a balkáni és kelet európai emigráns kormányokat. Majszi londoni szovjet nagykövet a külügyi népbizottságon vezető állást kapott s Moszkva talán megbízottat küld Londonba, hogy tisztázza a keletközép európai kérdés némely vonatkozását. Mindebből még nem látszik, hogy a Szovjet-Únió és az angolszászok közt eltérések lennének, hacsak abból nem, hogy a július vége felé bekövetkezett olaszországi események társadalmi vonatkozásaitól Oroszország gyors eredményt várt, illetve, hogy nincsen meglegedve a szövetséges katonai igazgatás — az Amgot — némely gesztiójával a szicíliai szélső baloldali mozgalmakkal szemben.

A különbségek világosabban megfigyelhetők a német kérdésről vallott felfogások területén. Mintha az angolszászok az egyetemes háborús felelősség hívei volnának. Ez azt jelenti, hogy ha netán győznének, nem engednék olyan megoldást Németországban, mely egy hirtelen és meglepő rendszer-változás formájában egyszerűen az ellenkező oldalt segítené hatalomra és ezzel a német nép mentesülne a háború következményeitől. Az angolszászok, elsősorban London felfogása szerint, mondják illetékes semleges megfigyelők, a német nép egyetemlegesen felelős a nemzeti szocializmusért. Az angolok tehát szakítottak a háború elejének népies romantikájával, mely különbséget tett a nemzeti szocialista vezetők és a tulajdonképpen német nép között. Arra a meggyőződésre jutottak a háborús tapasztalatok során, hogy a német nép szívvel-lélekkel azonosítja magát a nemzeti szocializmussal, mellette

végsőkig kitart és a leghevesebb bombázások sem térítik el a mai kormányzattól és vezetéstől. A háború mostani szakasza tehát kifejezetten népi háború, a német nép ellen folyik, nemcsak a nemzeti szocializmus ellen. Erre vallanak a nagy légitámadások, melyek a lakosság legszélesebb rétegeit sújtják. A német vezetők, elsősorban a fáradhatatlan Göbbels miniszter, állandóan hangoztatják a háború e népi jellegét s kilátásba helyezik, hogy Németország rövidesen abban a helyzetben és oly fegyverek birtokában lesz, hogy megfelelő eréllyel viszonyozhatja is e támadásokat. Német gépek időről-időre ma is megjelennek Anglia fölött. Tehát a német vezetők maguk is kitartanak az egyetemleges háborús felelősség, illetve a háború teljes vállalása mellett és hallgatagon velük tart a nép is, mely semmiféle oly jelenséggel nem nyilatkozik a háború sorsát illetőleg, mint ahogy például nyilatkoztak az emberek Olaszországban július vége felé. Az angolszászokban ez az egyhangúság joggal kelti azt az érzést, hogy a német nép most már egyetemlegesen áll szemben velük.

Így került sor július folyamán Moszkvában az úgynevezett szabad német bizottság megalakítására, mely iránt — mint ezt a német távirati ügynökségek jelentették — nagy idegenkedéssel viseltettek angolszász oldalon, Londonban és Washingtonban egyaránt. Hogyne, hiszen az angolszászok nem érhetnek egyet a háború oly értelmezésével, mely a teljes társadalmi változást tűzi ki céljául. Az angolszászok számára ez a háború nagyon is tudatos nemzeti küzdelem, melynek kétségtelenül megvan a maga eszmei tartalma is, — mint ezt az Atlanti Chartában kifejtették — de amely nem fejeződhet úgy be, hogy máról holnapra valahol társadalmi változások történnek és ezzel elvész az egész háború tartalma. Az angolszászok sokkal konkrétebb célokért küzdenek. Tehát érthető az a csodálkozás, amivel a moszkvai szabad német bizottságot fogadták. Bár ugyanakkor moszkvai és semleges közlések úgy említik ezt a szabad német bizottságot, hogy annak nincsen kommunista jelentősége, tehát programjában említi az emberek szerzési lehetőségeit.

Miközben az orosz fronton egyre hevesebben és kitartóbban folyik a nagy nyári offenzíva, a Szovjet-Únió nem szűnik meg figyelmeztetni a nyugati szövetségeseket a második front felállításának szükségességére. A Szovjet-Únió mostani támadása azzal vált lehetővé, hogy az okkupált területről idejében az ország belsejébe, az Uralon túlra mentették a gyárak felszerelését s azok termékeit most már bevethetik a háborúba; mindezt azonban kevésnek tartják. Tehát azt kívánják, hogy a nyugati szövetségesek foglalkozzanak a nyugati front lehetőségével, vagyis azzal, hogy valahol az Atlanti-óceán partján támadják meg Németországot. A Szovjet-Únióknak ez a megoldás kétségtelenül kellemesebb volna, mint a szicíliai háború, melyből számára kevés eredmény fakad. A Szovjet-Únió tehát újra sokat figyel Észak-Európa eseményeire és gondosan mérlegeli Németország ottani helyzetét. Nemcsak a Szovjet-Únió, de egész Európa érdeklődéssel fordult mostanában Skandinávia felé. A finn kérdés egyelőre nyugvóponton van; ezen a frontszakaszon teljes a csend. Norvégia ellenben több érdeklődést kelt, mivel itt a német csapatokat inkább az ország déli részére összpontosítják. Svédország közvetlenül érdekelt a norvég eseményekben, hiszen egy német-svéd egyezmény szerint, mely még a nagy német hatalmi kiterjedés idejére esik, Németország hadianyagot és katonaságot szállíthatott át svéd területen. Angolszász részről ismételtlen utaltak erre az egyezményre, bár megértették, hogy a semlegessége érdekében most is fegyverre kész Svédország megfelelő helyzetben cselekedett így.

Az angolszászok tehát azt állítják, hogy a második front már igenis fennáll: a németországi bombázások is vannak olyan jelentőségűek, mint egy második arcvonal s a szicíliai partraszállással ez tulajdonképpen megvalósult.

a gyakorlatban is. A német és olasz csapatok számolni kényszerűitek a Szicíliában partraszálló angolszász túlerővel és fokozatosan a sziget északi csücskére korlátozták védekező mozdulataikat. Különösen a német hadvezetés olaszországi céljai számára nagyfontosságú ez a lépés; hiszen a hadmozdulatok azt célozzák, hogy nyitva maradjon az a hídfőállás, mely a tulajdonképpeni olasz szárazföldre vezet s melyet heves elhárító tüzellel állandóan biztosítanak a megélénkült forgalom számára az olaszországi német csapatok.

Szicíliában tehát fokról fokra tért hódított az angolszász túlerő, mely ezt a nagy szigetet most már bázisnak használja az olasz szárazföld ellen. Az angolszász hadvezetés első lépése volt, hogy megszüntette a fasiszta pártot és a faji törvényhozást, majd meg felállította az AMGOT (Allied Military Government for the Occupied Territories) nevű hivatalt, melybe bevonta a rendelkezésre álló szakértők mellett a helyi elemeket is, melyek nem rokonszenveznek a fasiszmussal. Arról is kaptunk hírt, hogy a szicíliai fasiszta vezetőket hamar elszállították a szigetről. Az AMGOT egyformán foglalkozik a közigazgatással és a gazdasági viszonyokkal. Roosevelt elnöknek — már a fasiszmus megszűnése után — tartott egyik beszéde fogalmat ad az AMGOT működéséről. Az amerikai elnök a szicíliai olasz népességhez fordult és azt mondotta, hogy ezentúl az Atlanti Charta értelmében a nép rendelkezésére áll mindaz az élelem és nyersanyag, melyet eddig a fasiszmus és nemzeti szocializmus javára fordítottak. Ez azt jelenti, hogy az AMGOT élelmezési és gazdasági politikája elvonja az olasz és német katonai és állami szükségletektől a szicíliai terményeket és általában visszaállítja a szabad gazdaságnak ama rendszerét, mely ellen a fasiszmus és a nemzeti szocializmus nem győzött eléggé tiltakozni. Legutóbb a német sajtó állást foglalt a Hot Springs-ben tartott világgazdasági konferencia ellen, mivel ez a szabad gazdálkodás átkosnak jellemzett rendszerét akarja újra Európára erőltetni, tehát vissza akarja hozni azokat a rossz időket, midőn Európa az 1900-as években ki volt szolgáltatva, — nem lévén mai értelemben egységes, szervezett és autark — a tengerentúli gazdaságnak. Most az AMGOT a hot-springi elveket alkalmazza Szicíliára s az olasz és német közösségi gazdálkodástól elvont terményeket újra a régi gazdasági rend értelmében cirkuláltatja a nép között, ami német részről heves kommentárokat vált ki. Az amerikai elnök ezen kívül meg akarta bontani az olasz-német szövetséget, midőn Szicília okkupációjáról azt mondotta, hogy a németek elszakadnak az olasz szövetségesektől. A valóság az, hogy a német-olasz csapatok — azóta Badoglio szövetségi politikájának értelmében — közösen tartják jelentős hídfőállásaikat.

A szicíliai háború következményei, a partraszállás fenyegetése, az itáliai gazdasági helyzet, a meg-megújuló angol-amerikai bombázások arra készítették a fasiszta nagytanácsot, hogy komolyan gondolkozzék az olasz nép helyzetéről. Scorza főtitkár lángoló beszédekben buzdította ellenállásra az olasz népet és felvázolta előtte a szomorú állapotot, midőn egy angolszász partraszállás esetén le kell mondania a fasiszta impérium eszmei előnyeiről. A fasiszta politika Németország szövetségében ugyanis változatlanul kitarított az 1935 óta folytatott térnyerés eredményei mellett. Az olasz nép közben igen megérezte saját bőrén a háborút s e tekintetben egyre nagyobb lett az eltérés a hivatalos fasiszta felfogás és a nép hangulata között. Itt nem szabad egy igen nevezetes szempontot elfelejtenünk. Az olasz nép kifáradt. A fasiszta életforma a maga „veszélyesen élni“ formulájával rendkívüli áldozatokat kívánt a néptől az Impériumért. Ne felejtjük el, hogy az olasz nép számára a háború nem 1939-ben, vagy 1940-ben kezdődött, mikor Mussolini a francia összeomlás láttára a hadbalépés mellett döntött. Itália

fasiszta politikája tudatosan kidolgozta az angol-olasz ellentét addig ismeretlen gondolatát, melynek középpontjában a földközi tengeri impérium, a Földközi-tengernek olasz beltengerré való változtatása állott. Az angol hatalom megtörése és eltávolítása pedig nagy áldozatokat kívánt. A fasiszmus tehát már 1934/35 óta állandóan háborús állapotban élt a földközi tengeri hegemoniáért, melyért Angliával és Anglia szövetségeseivel kellett megküzdenie. Hadd soroljuk itt fel Itália háborús expedícióit. Első volt a nagy nehézségekkel vívott abesszín háború. Aztán a spanyol polgárháború, mely arra szolgált, hogy a fasiszmus és nemzeti szocializmus számára erős hatalmi és külpolitikai bázist teremtsenek és veszélyeztessék Gibraltárt. Tudjuk, ebben a háborúban mit áldozott az olasz sorkatonaság, midőn a fasiszmus általános érdekeiért a német repülők és páncélosok szövetségében felvonult Franco mór katonasága oldalán a baloldali spanyol tömegek ellen, azért, hogy a Földközi-tenger e veszélyes pontján leküzdje a társadalmi változtatás szellemét. A spanyol polgárháború egyben háború volt Anglia ellen is; rengeteg angol és amerikai fiatalember sietett a spanyol baloldaliak segítségére s a spanyol térnyerést még a beavatkozástól visszarettenő (kellően katonailag fel nem készült) angol politika a maga ellen való akciónak tekintette. Olaszország aztán sokat vesztett a korán megindított görög háborúban, melyben a nép egyszerű fiai mellett a legősibb olasz családok utolsó gyermekei áldozták életüket Epirusz sziklás hegyei között. Az albán akció is igen jelentős erő kifejtést igényelt. A mostani balkáni pacifikáció, a partizánok elleni békés megszállás is igénybe vette az olasz katonaságot. A Dodekanézosz és Rhodos még olasz birtokban van, de az ott állomásozó katonaságnak a szisztematikus angolszász vesztégyár és a nyilvánvaló török idegenkedés miatt igen nagy gazdasági és élelmezési nehézségekkel kell megküzdenie. A meg-megújuló angolszász bombatámadásokról azt jelentették, hogy azokat felemelő nyugalommal fogadta a fasiszta lakosság; végül azonban nyilvánvaló lett, hogy a különben is igen ingerlékeny olaszok idegei felmondták a szolgálatot. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy ez a külpolitikai felőrlődés nagyfokú belső kifáradással járt együtt. A fasiszmus militarizálta és kollektivizálta a különben individualista és polgári hajlandóságú olasz népet, melynek kezdetben kétségtelenül tetszett a fasiszmus dekorációja és monumentalitása. A fasiszmus fel is fokozta ezeket a díszítő, méltóságteljes elemeket; szívesen utalt a maga antik kapcsolataira és tudatosan kidolgozta a köztársasági római hagyománnyal, valamint a XIX. századi szabadságmozgalmak élő emlékével, a Risorgimento lelkesedő szabad korszakával szemben az imperiális jellemvonásokat és a rendszernek a középkori és reneszánsz tyrannishoz húzódó folytonosságát. E politikai szellem értelmében az olasz nép ösztöneit szigorú diszciplinába szorították, melynek tetszetős militáris és imperiális volta békeidőben igen dekoratív formalitás volt. Azonban békében is a fasiszmus állandóan katonai fegyelemben tartotta a népet, szombaton és vasárnap sorgyakorlatokra, felvonulásokra, táborozásokra vitte a fiatalokat és férfiakat; a totális állam diszciplinája felbontotta a hagyományos szép olasz keresztény családi életet és a fiatalokat az Egyház és XI. Pius pápa tiltakozásai ellenére elvonván a családtól, közösségi nevelésbe vetette; az Actio Catholica és a katolikus ifjúsági és cserkészmozgalom szabad társulását egészen megszüntették, ami a népben is sok panaszra adott okot. A fasiszmus ezenkívül a rokon nemzeti szocializmus értelmében leszorította az északolaszországi munkásmozgalmakat, s mivel mítosza az antik Rómára és a pogány imperiális hagyományokra hivatkozott, nem szívesen engedte felszínre az olasz nép kevésbé csillogó mozgalmait, jelentkezéseit; a katolikus néppártot, a szegény falusi nép emberi igényeit megszólaltató, mélységesen keresztény Popolari-pártot, XIV. Benedek és XI. Pius kedves mozgalmát egészen letörték. Nem, is beszélünk itt arról, hogy ez a kemény

fegyelem mennyire visszanyomta az olasz polgári gondolat nagy hagyományait; a Risorgimento-t nem szívesen említették annak egyetemes emberi tartalma és a szabadságeszmével együtt, az általános európai liberalizmussal való kapcsolata miatt, belőle egyedül a nemzeti egység nagy alakjainak, Cavournak és Garibaldinak nacionalista kultuszát engedték. A risorgimento hirdetői és szellemi örökösei tehát egészen magányosan álltak. Benedetto Croce, a nagy tudós ugyan rendelkezett azzal a szabadsággal, hogy publikálhatta műveit, de gyönyörű könyvtára az első nápolyi mozgalmak során, annyi más itáliai könyvtárral és szerkesztőséggel együtt, rossz sorsra jutott; ám barátjának és tanítványának, Guido da Ruggiero-nak, a XIX. század első fele kiváló historikusának már fogsággal kellett bűnhődnie, mert újra kiadta a liberalizmusról szóló európai híru könyvét. Mindezek a körülmények kifárasztották és elcsigázták a folytonos feszültségben élő olasz népet — íme, ezek a fasizmus válságának előzményei.

A válság kitörésének közelségét azonban senki sem sejtette. Hiszen Scorza főtitkár beszédeiből arra lehetett volna következtetni, hogy a fasiszta alkotmány sziklaszilárd és a párházak, pártszervezetek állják a harcot; a fasizmus még nem formalitás, mely minden olaszt kötelez, hanem élő valóság, mely az olasz népet a háború és a német nemzeti szocializmus kintartó és heroikus szövetségésévé avatja, — ezt hihettük az olasz hivatalos közlemények és a Mussolini személyes teljesítményét érintő német közlések alapján. Senki sem számított semmiféle ellenakcióra, hiszen a fasizmusnak — még olasz ellenfelei, pl. Rossi, gróf Sforza, Salvemini szerint is — oly tökéletesen sikerült megsemmisíteni az 1920 előtti rendszer összes társulásait, egyesületeit, a rendkívül gazdagon tagolt olasz társulati és egyesületi életet, hogy senki sem számított semmi ellenakcióra, ellenkezőleg csak a kintartás hangjait hallottuk, melyek a fasizmus dicsőségéről beszéltek. Így nem igen tulajdonítottak az emberek különös jelentőséget az angol sajtó és rádió oly közléseinek, melyek szerint Turinban és Milánóban kiterjedt ellenzéki pártszervezetek működnek s ezek a munkásságot annyira megszervezték volna, hogy mindkét nagy ipari városban heves sztrájkokra került a sor. Ugyanígy nem értékelték azokat az ellenséges közléseket, melyek szerint az ellenzéki mozgalmaknak elterjedt földalatti újság- és röpiratirodalmuk volna. Hiszen az olasz katonák kintartottak minden fronton s nyoma sem volt semmiféle nyugtalanságnak; a nép készségesen vállalt minden gazdasági, emberi, politikai nehézséget, mert a fksizmus vezetői hittek a német győzelemben. A német-olasz szolidaritás ilymódon nemcsak szűkebb értelemben vett nemzeti ügy volt, de egyre jobban a két diktatúras párt világnézeti szövetségévé emelkedett és így oly európai értelmet nyert, melynek következtében a fasizmus az olasz népet lelkesen sorakoztatta a német hatalom érdekeinek oldalára.

Miért vált végzetessé a fasizmusra a háború? Olaszország tudatában volt annak, hogy a földközi tengeri programot önmaga nem képes végrehajtani. Ezért volt szüksége az abesszin és spanyol háború időszakától kezdve a német szövetségesekre. A Földközi-tenger kérdésében kapott német támogatás az életterek világos elhatárolását jelentette. Midőn Németország egyre határozottabban törekedett az osztrák és közép-európai problémák megoldására, Olaszország ezzel az iránnyal szemben érdektelenséget mutatott, megváltoztatta eddigi alpesi és osztrák politikáját, némileg visszavonult a Duna mellől is, hogy annál több nyomatékkal érvényesítse a földközi tengeri vonalat. Hiszen az élettér német tudósai és politikai elméi többször kifejtették, hogy élettere az Alpesektől délre terül el. Mármost a földközi tengeri olasz koncepció 1939 úton úgy gondolkozott, hogy másként nem tartható a már akkor kilátásba helyezett angol-amerikai erőnyerés és partraszállási akció esetén az afrikai térnyerés és hadi bázis, mint-

hogy a tengely birtokába veszi egész Észak-Africát és csapatai nemcsak hogy Egyiptomot támadják, de lerohannak Casablancáig, ott berendezkednek és így várják a nyugati hatalmaknak akkor még igen kezdeti stádiumban lévő akcióit. Ha egész Észak-Afrika okkupálása sikerül, amire pedig a francia összeomlás után nagy lehetőség kínálkozott volna, akkor nyilván egészen más lett volna a tengely helyzete. Am a német nemzeti szocialista politika kímélte Franciaországot és inkább érdeklődött az orosz front iránt; a földközi tengeri kérdést pedig mellékes problémának, olasz belső ügynek tekintette a maga roppant atlanti és oroszországi érdekeltségei mellett.

A szicíliai partraszállás azonban már közelről érintette Németországot is. Nemcsak mert csapatai az olasz partokat védték, hanem azért is, mert a nyugati szövetségesek már előre megmondották: Itáliából nagy felvonulási területet akarnak csinálni Németország ellen. Németország csapatai tehát ott vannak az olasz területen. De vajjon Lombardia hadszíntérré válása annyira megfelelt volna Itália érdekeinek? Mussolini és Hitler találkozásán, mely egy héttel megelőzte a fasiszta nagytanács július 25-i döntő ülését, nyilván szó volt mindezekről a problémákról. Úgy látszik, a nagy világnézeti vonalakban gondolkodó Duce a fasiszta-nemzeti szocialista szolidaritás érdekében hajlandó volt vállalni Németország oldalán a végsőig menő küzdelmet. Miről volt itt szó? Semleges értelmezések különféle lehetőségeket közöltek. E találgatások szerint az olasz-német erők visszahúzódtak volna Felső-Olaszországba, a Po vonaláig; az olasz kormány Veronába költözött volna; kiűrtették volna Dél- és Közép-Olaszországot és annak iparát a birodalom biztos helyeire telepítették volna. Egyszóval végső fokon megvalósult volna a német-olasz együttműködés az angolszászok ellenében.

A háború követendő taktikájáról tanácskozott tehát a július 25-i nagytanács, melyen azonban a fasiszma gárdájának legrégebbi egyéniségei elvetették a Duce javaslatát — még Ciano és Grandi is ellenük szavazott — és oly helyzet állott elő, melyben nem lehetett többé megvalósítani a Duce terveit; az olaszok féltették Dél- és Közép-Itáliát; szóval a szűkebb helyi szempontok győztek az egyetemes világnézeti és európai érdekek felett. A Duce erre a királyhoz ment; ott hosszas megbeszélések következtek, majd beadta lemondását. A nemzeti szocialista német sajtó továbbra is a hódolat hangján írt Mussoliniról és az olasz változást igen tartózkodón szemlélte, Mussolini távozását pedig Ludendorff elbocsátásával hasonlították össze.

Badoglio kormánya a király köré tömörítette az olasz népet, mely békevágyában óriási lelkesedéssel köszöntötte a változást. Azonban a Badoglio-kormány első deklarációja kijelentette, hogy a háború tovább folyik s ezzel feloldotta Németország tartózkodását. Az új külügyminiszter, Guariglia ankarai, azelőtt párisi, majd vatikáni nagykövet pedig a japán külügyminiszterhez intézett sürgönyében a háromhatalmi egyezmény változatlanágáról tett hitet. A nép tehát nem jutott rögtön békéhez. A Badoglio-kormány kifejezetten katonai kormányként jelentkezett, nein tért vissza az 1920-as állapotokhoz, hanem szigorú fegyelmet vezetett be. Bár ugyanekkor nem vetett gátat a fasiszmust követő gyors és határozott átalakulásnak. A népnek és az intelligenciának eszébe jutottak a risorgimento emlékei. Egész Olaszországot eltöltötte a szabadság pátosza. Lelkesen ünnepelték a szabadság visszatértét; a politikai foglyok szabadlára kerültek; eltörölték a fasiszta pártot és a fasiszma összes intézményeit. Benedetto Croce és Ruggiero ott állnak a köztisztelet homlokterében. A volt politikai pártok, a katolikus néppárt, a polgári pártok, a szocialisták és komunisták kiléptek a porondra. De a Badoglio-kormány nem barátja a pártélet megújulásának s Németországra való tekintettel újra meg újra hitet tesz a háború folytatása, az olasz nép kitartása mellett.

Mit jelent ez az olasz háborús kitartás? A népet eltölti a béke vágya. Az angolszászok pedig bizonyos várakozási időt adtak a Badoglio-kormánynak. Ez azonban nem sietett a németekre való tekintettel semmiféle prepozícióval megváltoztatni a feszült helyzetet. Így Eisenhower pilótái újra megtámadták az olasz városokat, Rómát másodszor, Milánót, Túr int \$ Nápolyi ki tudja hányadszor bombázták. A szicíliai harcok is kiújultak. Ellenállásával a Badoglio-kormány méltóbb békét akar szerezni, mondják, Olaszországnak. Azonfelül heves találgatások folynak afelől, mily feltételeket nyerhet a különbékében Olaszország? A nyugati szövetségesek feltétlen kapitulációt követelnek, különben folytatják a háborút. Az angol kormány és közvélemény egyre több ellenérzéssel nézi a Badoglio-kormányt, melytől békejavaslatot vártak. Churchill pedig nagy beszédében a háború folytatásának újabb drasztikus és kemény módszereit jelentette be. Az angolszász politika és sajtó szemére hányja Badoglionak az abesszin háborúban való részvételt. A katonai kormány ellenében a nyugati szövetségesek a nép akaratának érvényesítését sürgetik. A mostani kormány előtt tehát igen nehéz helyzet áll. Meg akarja óvni Olaszország integritását és méltóságát. Olaszország a háború mostani szakaszában tehát már csak jelenlegi statusquojának fenntartásáért küzd. A gyarmatokról most nincs szó, bár Albániát emlegetik. Ellenben fájdalmasan beszélnek Isztriáról, melyet az angolszászok a délszlávoknak akarnak juttatni. A politikai büntetettek amnesztiáját egyébként nem terjesztette ki az új kormány az olasz Dalmáciára, nyilván azzal a meggondolással, hogy ott délszláv foglyokat kellene visszaengedni a polgári életbe. Az angolszászok azonban most nem hajlandók tárgyalni és nem veszik tudomásul az olasz kormány feltételeit. A másik probléma a társadalmi kérdés. Az angolszászok minduntalan a népet állítják szembe a Badoglio-kormánnyal. Ez azt jelenti, hogy az ellenség — mint ez Churchill és Roosevelt beszédeiből kiderült — nem idegenkedik az olasz társadalom mostani struktúrájának felbolygatásától. Badoglio legnagyobb belső erőfeszítése tehát a máj rend társadalmi nyugalmát akarja biztosítani.

Az olasz nép, elsősorban Róma népe nehéz helyzetében a pápai trón köré tömörül. A pápai politika egyre nagyobb jelentőségre emelkedik az olasz nép életében. XII. Pius mindent megtesz, hogy megszabadítsa a háború további megpróbáltatásaitól az olasz népet. Az Egyház közbenjár, hogy Rómát nyílt városnak nyilvánítsák. Az Egyház fellépése kétségtelenül hozzájárul a nyugtalanság lecsillapításához. Bár a nyugtalanság fokozása mintha korántsem lenne érdeke az angolszász hatalmaknak, az AMGOT szicíliai működése sem erre vall, — a Badoglio-rendszert mégsem tartják alkalmasnak a további tárgyalásokra. Európa tehát az olasz nép közhangulatára kíváncsi. Itália politikájában tehát döntő erővel emelkedik fel a húszéves rendszer kényszerű elhanyagolása után két nagy tényező: az egyik az olasz nép véleménye a háborúról és az eddigi politikáról, a másik pedig az a pápai politika, melyre akkora tisztelettel tekintenek az Atlanti-óceán partjain is és melynek hivatása a sokat szenvedett olasz nép közt a béke meghirdetése, meghonosítása s egyben az emberi méltóság visszaállításával együtt az emberi indulatok lecsillapítása is. Ez az értelme annak, hogy XII. Pius megjelent a bombázott római városnegyedekben s a romok közt a néppel együtt a békéért imádkozott.

Közben pedig Churchill Kanadába utazott, hogy Amerikában találkozzék Roosevelttel elnökkel és megbeszélje vele az európai stratégiát és politikai helyzetet. A háború legközelebbi szakasza megmutatja e tanácskozás eredményeit és tartalmát.

GOGOLÁK LAJOS

GIUSEPPE DELOGU

EMERÉSZ új szemléletekben gazdag szicíliai műtörténész, kit többször hallottunk a budapesti előadói emelvényeken, műveiben egyesíti a déli olasz gyors észjárását az északi gondos tudományos munkájával. Korábbi művei nagyjából Olaszországban láttak napvilágot; ezzel szemben három legújabb és legnagyobb jelentőségű művét zürichi cég (Fretz & Wasmuth) adta ki. Ezen a három művön keresztül szeretném megismertetni a magyar közönséggel mély és eredeti művészeti elgondolásait.

Mindazok után, amit Michelangeloról, Vásáritól Venturiig már megírtak, első nagy művében, Michelangelo-monográfiájában eshetett leginkább nehezebbre az, hogy önállót alkosson (harmadik kiadása 1939-ből). Ezt a nehézséget azonban teljes mértékben le tudta győzni, mert Delogu lélekben rokona Buonarrotinak, ennek, a világrenddel, környezetével és önmagával állandó küzdelemben élő művésznek, akinek a műalkotásait éppen a megnyugvás hiánya hozta létre.

Delogu szerint Michelangelo minden egyes művében legteljesebből megtaláljuk az embert, keserőségeivel, minden fájdalmas élettapasztalatával. Ezért oly egységes a művészete. Művészete az ő vallása, istentisztelete. Főproblémái az ember, a fájdalom és a túlvilág. Művészete egyetemes, azaz felülemelkedik az anyagon: épület, szobormű, festmény, költemény, pesszímista alapeszméjének más és más megjelenési formája, pusztá anyag, amelynek legyőzése árán jut a lényeghez, a szellem kibontakozásához.

Ezért Delogu is, mint annyian mások, koruk, sőt talán az egész világ legnagyobb művészeinek tartja Leonardot és Michelangelot. Amaz előfutár, tanítómester, emez magánosan áll; amott a művészet olykor csak a külvilág megismerésére szolgáló eszköz, emitt öncél; saját belső világának kifejezése: Leonardonál az ember a világegyetemnek csak egyik alkotórésze, Michelangelo számára viszont a természet középpontja, míg tehát amaz a tapasztalatból, centripetálisan halad a megismerés felé, emennek világfelfogása az emberből indul ki, centrifugális. Leonardo a titokzatosság, a „sfumato“ embere, ami tudományos kétségeivel hozható összefüggésbe, Michelangelo a tényké, a határozott formaké. Az egyik a derű, a mosoly megörökítője, a másik a fájdalomé, kíné, szigoré, a mosoly- és bájnélküliségé.

Michelangelo szerint az élet tragédia; benne sem a szórakozás, sem a vallás nem nyújt enyhülést, még leginkább a szüntelen munka, ő Istent — a bibliai felfogással szemben — az ember képére teremtette meg, aki viszont magában hordja a lelkiismeretet és akiből hiányzik a nyugalomba és jövőbe vetett minden remény. Külső alakja az óriási akt, amellyel azt érzékelteti, hogy az élet terheit csak testi-lelki óriás viselheti el, míg a hősiek erő kifejtését a ruhátlan testben érzékelteti. Az antik kor óta feledésbe ment aktot Michelangelo éleszti fel, új felfogásban. Az arányok tökéletessége helyére nála a lelki küzdés szépsége lép.

Michelangelo művei legtöbbször nem készültek el teljesen, de mégsem befejezetlenek. Noha a kivitelezett kompozíció nem éri el az eredeti elképzelést, az alkatrészek mégis tökéletesek (II. Gyula pápa sírja és főalakja, Mózes). De még a márványtömbből ki nem bontakozó szobrai sem befejezetlenek, mert a lényegyet tökéletesen kifejezik. Az eszmét a márványtömbben már a munka megkezdése előtt meglátja és abból fájdalmas küzdelem árán fejti ki. Ezután már nem érdekli többet a mű; befejezését — és nem, mint legtöbbször, a kezdeti durvább munkát—tanítványaira bízta, vagy teljeséggel hiábavalónak, feleslegesnek tartja, mint ahogy ezeknek az alakoknak hiábavaló a földi gyarlóságából való szabadulás után vágyódniok.

Michelangelo jelleme és művészete is ellentétekkel teltek: saját magával szemben fukar, míg mások iránt határtalanul bőkezű; magánosan alaptermeszete ellenére Vittoria Colonna, ideális szerelme társaságában szinte világvívó

lesz; demokratizmusa mellett nemesi származására büszke; hatalmasokkal szemben gőgös, kisemberek iránt szerény.

A szerző Michelangelo sokszor gyávának minősített politikai magatartását azzal az érveléssel dönti meg, hogy mint a köztársaság híve, gyűlölte a zsarnokságot, ő művészetben védte a népet: erre példa Dávidja és a zsamokölő eszménykép, Brutus mellszobra.

Szellemi életének első fontos határkövéhez akkor ér, amikor Firenzében meghallja Savonarola apokaliptikus prédikációit. Lelkében a klasszikus előtanulmányok és a miszticizmus tusakodnak, de ezeket végül is sikerül összeegyeztetnie: csoportábrázolásain (pl. a Sixtina-mennyezetén) ezek az elemek vegyesen fordulnak elő, egyes alakjaiban (pl. az Utolsó ítélet Szt. Sebestyénjén) pedig a klasszikus hős és a keresztény szent egyesülnek. A fájdalom, az anyai szeretet és a halál problémáját először S. Pietro-beli Pietáján veti fel és ez élete végéig kiható művészetére. Hiszen a Rondonini Pietá-n még hat nappal halála előtt is dolgozik.

A Sixtus-kápolna mennyezetén, „az emberi léleknek ezen a hatalmas sirásán” éppen úgy mint nagy magános alkotóján, a világ teremtése óta tartó legyőzhetetlen, kifürkészhetetlen és reménytelen végzet uralma érezhető. Ennek lezáródása az oltárfal Utolsó ítélete, amelyen az üdvözöltek éppen úgy, mint az elkárhozottak, kétségbeesve várják a „harag napját”, amely mindnyájuk számára a megsemmisülésbe való zuhanást jelenti.

A firenzei Medici-sírokon az építész és a szobrász tökéletesen kiegészíti egymást. E sírok a mozdulatlanság segítségével a mindent megemésztő idő fájdalmas, romboló, halálhozó folyását fejezik ki, de egyben újjáébredést is, az ábrázolt nyugalom pedig a művész vágyálma. A négy napszak megszemélyesítői azt fejezik ki, hogy az idő megállt, de az emberi fájdalom állandó.

Életének utolsó harminc éve Rómában, minden közmegebecsülés ellenére is, keserves száműzetés számára. Haláláig vágyódik hazája, Firenze után, ahová számos hívás ellenére sem hajlandó visszamenni. Ez is erős jellemére vall.

Nem változtat művésze lényegén, hogy aggkorában szinte csak az építészet és a költészet terén működik. Hiszen nála minden forma egyazon szellem megnyilvánulási módja. Ebből csak azt látjuk, hogy az agg művész már elvontabb formában gondolkodik. Gondolatai most is mindig emberiek, mindig michelangeloiak. Legnagyobb műve, a S. Pietro kupolája, plasztikájának kínlását fejezi ki elvontan, drámaian váltakozó fény- és árnyhatásaival.

Michelangelónak nincsenek tanítványai, követői, csupán utánzóik vannak. Aki elolvasta Delogu tanulmányát, megérti, hogy a művész utánzóhatatlan. Üres utánzóik csak méretbeli, de nem szellemi nagyságát érzelték és csak nála megbocsátható és megérthető befejezetlenséget vettek át.

Teljesen mást ad, de épp oly eredeti szempontokat vet fel Delogu két művészeti antológiájában, az „Italienische Malerei“-ben és az „Italienische Bildhauerei“-ben.

Az olaszoknak mondható festők sorát a XIII—XIV. század művészeivel (Cimabue, Giotto) kezdi, mert innen datálja a bizantinizmus legyőzését és a nemzeti jelleg uralomra jutását. A politikában ennek megfelelő és ezzel egykorú nemzetképző tényezők a tengeri köztársaságok, a szabad városok és a céhek, amelyek a polgári élet által nemzetivé kovácsolják a különböző osztályokat.

De a kor festészete, — folytatja Delogu — annak ellenére, hogy Assisi Szt. Ferenc korában vagyunk, nem mondható vallásosnak. A művészet általában nem lehet dogmatikusan vallásos, mert öncél és — amint ezt már éppen Michelangelónál láttuk — a művész külön vallása. Aki vallásos művészetéről beszél, elfelejti, hogy a keresztény vallás érzékfölköti, míg a művészet érzékelhető, összetéveszti tehát az ábrázolt témát a szellemmel, a lényeggel. Giotto pl., még ha Istent is ábrázolja, önmagát, egy emberiesített Istent ad, míg Dante Commediájának főszereplője az emberi lélek. Ide vezethető tehát vissza a humanizmus, a reneszánsz gyökerei.

A XV. század irodalmi, filológiai humanizmusa, amelynek eszményképe az ókor, zsákutcába jut, míg a festészet uralkodó szerepet kap. Ennek u. i. a természet, ezen belül az ember az ideálja és itt látjuk meg azt, hogy ez a század mennyire logikus következménye az előbbinek, Giottoénak. Firenze érdeme e korban, hogy a művészet nem válik tudománnyá, hogy a művészek vallása a Szépség lesz és hogy a pusztá perspektívát, a levegő, táj, építészet segítségével „a tér lírájává“ változtatják. A festészet megújulásának csodája mégis Velencének köszönhető, ennek az elszigetelt köztársaságnak, amely, sajátos és fejlett kolorizmusával, a modern festészet alapjait veti meg.

A XV. század végével kapcsolatban, amelynek művészete korszakalkotó, politikai helyzete azonban siralmas, kell említenem Delogu tételét, amely szerint a művészet a művész belsejéből kitörő szükségszerűség; következtetésképpen a művészet virágzása összeeshet a politikai, szociális, vallásos, irodalmi virágzással, de nem szükségszerűen. Ugyanezzel magyarázza azt is, hogy a XVI. század művészete nem hozható összefüggésbe az ellenreformációval; a művészeknek ugyanis parancsolni, legalább is eredményesen, nem lehet.

A következő két század „barokk“ stílusa törés nélkül folytatja az előbbi század törekvéseit. Olasz rokokóról nem igen lehet beszélni s így mindkét század barokk. Szinte egész Itália a spanyol arragoniai ház igáját hordja. A korrupció is óriási méreteket ölt. És a művészet mégis virágzik. Van ugyan egy művésztelen meddő mellékhatása is, amely művészet helyett technikai tudáson, valóságosság helyett feltűnni akaráson, valódi tartalom helyett bőbeszédűségen alapszik, de ez, főleg a festészetben, elenyészik a valódi értékek mögött. És mégis, ez az elvetendő művészeti irány adja alaptalanul az egész stílus nevét, a „barokk“ nevet, amely egy hibás szillogizmus-fajta mnemotechnikai megjelöléséből ered, tehát eredetileg elítélő értelmű volt. Pedig e kor festői között szerepelnek a kolorizmusukkal korszakot alkotó Velenceiek és a festészet legnagyobb forradalmára, Caravaggio is. A barokk korban a festészet az uralkodó ág, ami adja a stílus festői jellegét. E kor szüleménye az ú. n. kifestészet is, amelynek termékei, kis méreteik, kisszerű tárgyaik ellenére is, kvalitásban sokszor igen magasan állnak.

Míg a XVIII. században pl. a velencei köztársaság lehanyatlak és festői (Tiepolo stb.) még alkotóképességük teljében vannak, addig a XIX. században ennek ellentétét látjuk. Minden téren a „risorgimento“, a nemzeti megújulás, az általános szellemi színvonal emelésének kora ez, amely 1799-től 1915-ig egyfolytában halad, legkevésbé azonban a művészetek terén. Itt a kezdeti szakadás a német eredetű neoklasszicizmus, mely azonban életképtelen, mert tanokon és nem művészi intuíción épül fel, különösképpen kártékony azonban a festészetre, erősen szoborszerű, monokróm törekvései miatt. Az ezt követő, szintén Németországból importált romanticizmus ugyan újból festői, színes, de szintén konvenciókon alapul: az érzelem itt érzelmességé fajul. E stílus két kétes értékű újítása a történeti kép és az anekdotikus genre-kép. Az impresszionizmus, vidékenként más-más olasz néven, Itáliában inkább csak epizód. A divizionizmus sem művészeti iránynak, sem pedig tudománynak nem mondható, csupán tudományos empirizmus. Csak kivételesen művészi képviselőiméi válik művészetté (Segantini). Végül a naturalista verizmus hibája az, hogy fotografikussá és ezzel művésztelenné válik.

A szerző századunk festészetében csak a futurizmusig jut. Ha kitérne ezután a futurista destruktív irány után a mai kor kétségtelenül konstruktív pikűrójára is, szép áttekintését talán megnyugtatóbb végakkorddal zárná.

Harmadik könyvében, az „Italienische Bildhauerei“-ten Delogu először megismerteti az olvasót a szobrászat és festészet elsőbbsége körüli évszázados harcok, amelynek azonban már csak történeti fontossága van, mert ezt a problémát Delogu maga is túlhaladottnak tartja. Hiszen a különböző technika, mint Michelangelo esetében, a művész szellemének csupán más-más kifejezőmódja, formája. Egy követelmény fontos és ez a művészi invenció. Ha az megvan, az anyag nem nemes volta nem számít. Ezért sok-

szor többet ér a kis agyag-terv, mint maga a kivitelezett szobormű. És ezért mutat be Delogu képanyagában sok ilyen tervet, „abbozzo“-t. Ez az invenció azonban hiányzik minden másolatból, még akkor is, ha a szobrász saját művét másolja (pl. Bernini két mellszobra Borghese kardinálisról).

Az olasz szobrászat virágzása egy évszázaddal a festészeté előtt indul meg, éspedig Észak-Itáliában, bizánci, arab, normann és frank, úgymint a szintén északolasz eredetű szabad városok hatása alatt. Kezdő dátumnak 1176 vehető, amikor Anselmo és Girardo mesterek egy nem annyira művészi, mint történeti értékű domborműve készül Milánóban: a nép Szt. Ambrus vezetésével legyőzi az ariánusokat; ez az ábrázolás valóságban azonban az olaszoknak a német császár fölötti legnagyobb győzelmére vonatkozik. Itt indul meg az olasz román stílusú szobrászat, amely stílus a festészetben hiányzik. Ez a stílus az új-latin nyelvek analógiájára kapta nevét a múlt században, mert, mint amazok, a római-latin elemeket dolgozzák fel újra. Visszatérést jelent a román az időközben feledésbe ment plaszticitáshoz és újítása a profán ábrázolások felkarolása. A két főáramlat az északi (lombard) frank-német császári-, a déli (szicíliai-apuliai-campaniai) viszont bizánci-normann polgári hatás alatt. Delogu a déli román szobrászatot kapu-művészetnek mondja, mert fejlődése az öntött bronz templomkapukon kísérhető figyelemmel. Az északi áramlat szülötte viszont az első szobrászegyéniség, Benedetto Antelami, a tér, a tárgyilagos hű ábrázolás és az egységesítés nagymestere.

A román stílus kiteljesedését jelző Nicola Pisano már nemcsak klasszicizál, mint román elődei, hanem valósággal klasszikus, ami apuliai származásával hozható összefüggésbe. Ott ugyanis ekkor II. Frigyes alatt elő-renaissance virágzik, amely Nicola valóságos klasszicitását megmagyarázhatja. Nicola így messze túlmege fia, a gótizáló, franciás és romantikus Giovanni Pisanon és, kihagyva a gótikát, a reneszánszhoz csatlakozik. De általában elmondható, hogy Olaszországban nem is beszélhetünk gótikus szobrászatról, csak építészetről: Giotto is csak mint építész gótikus, mint szobrász és festő nem.

E XV. század előtti elő-renaissance után méltán nevezheti a szerző a Quattrocentot „a humanizmus második, szabadabb és egyetemesebb fázisának“. A középkori transzcendentizmus helyére realizmus, a hit helyére gondolkodás, a teológiára filozófia lép. Míg a gondolkodás, is már új mederbe, a humanizmusba terelődik, addig a művészet teljesen új érzelmi világot nyit meg számunkra, telve szépséggel, összhanggal, arányossággal, érzéssel és költészettel. A Quattrocento újjogányságának következménye az erények és más emberi dolgok istenivé tétele. Ennek köszönhető a halál gondolatát, a síremlékek hangulatát előntő derű is. A Quattrocento-ember klasszikus szemmel nézi a világot, emellett azonban már a keresztyéniséget is magáévá tette. Brunelleschi és Donatello Róma romjait járják. Úgy is nevezi őket a nép: „quelli del tesoro“. Pedig nem kincset keresnek, sőt még csak nem is másolnak, hanem az antik arányokat tanulmányozzák. Amennyivel több a realizmus a római, mint a görög művészetben, annyival több a firenzei Quattrocentóban, mint a rómaiában. Delogu a Quattrocento szobrászatban két főirányt különböztet meg: a rajzszerűt, amely a vonal (Verrocchio, Pollaiuolo) és a plasztikusát, amely a felület (Donatello, majd Michelangelo) segítségével éri el a plaszticitás hatását.

Következik a Cinquecento, „az olasz kultúra tetőpontja az egész világon“. Mialatt Itália idegenek harcai színhelyévé lesz, a művészetek soha nem látott virágzását észlelhetjük. A művészek a legmagasabb előjogokat élvezik és a legmesszebbmenő szabadságokat (Michelangelo ruhátlan ábrázolásai az Utolsó ítéleten).

A Se- és Settecento szobrászata folytatja az előbbi századok tendenciáját: az antik továbbra is hat, csakhogy most azok az antik példák hatnak, amelyek a barokk szellemnek jobban megfelelnek (a hellenisztikusok). A rossz értelemben vett barokk a szobrászatban azért erősebb, mint a festészetben, mert a kor propagandisztikus szellemének a szobrászatot jobban alávetették és — így szól a szerző — ha a művész ihletében nem szabad, csak produkál, de nem alkot. Építészet, szobrászat és festészet teljesen összevegyülnek

(pl. a kút-plasztikában). Igaz ugyan, hogy a technikai tudás tetőfokára hág, de ez nem lesz oly káros, mint ahogy ezt eddig feltűntették, mert nem válik Öncéllá. A korabeli kifestészetnek megfelelően keletkezik ekkor a terrakotta, a majolika és a porcellán (Capodimonte) kisplasztikája és, főleg Liguriában és Nápolyban, a sokszor nagy művészek készítette betlehemek; Delogu műve minderre igen helyesen kiterjeszkedik. Miután Firenze, hagyományait folytatva, elzárkózik a barokk iránytól, Róma válik központtá, ahol Bemini működik, ő a Seicento Michelangelója, habár ez a párhuzam kizárólag külsőségeken alapul.

A XIX. század szabadságra törő érája Franciaországban 1789-ben és Olaszországban is már 1790-ben indul meg, a művészetek terén azonban már 15–20 évvel előbb, a klasszicizmus meddő, teoretizáló irányával. Ennek „legelőkelőbb áldozata“ Canova, aki, habár nem mondható nagy művésznek, de ha megmarad a természet követése útján, nagy, sőt kora legnagyobb szobrása. A romantikus, verista és impresszionista szobrászok nem érik el még festő-honfitársaik jelentőségét sem. Ennek megfelelően a szerző századunk kezdő irányát, a futurizmust a szobrászatban még jobban lebecsmérli, mint a festészetben. Itt is reménye vesztetten teszi le a tollat. Ha ezt nem tenné meg, itt is, úgy mint festészeti könyvében, hanem még a későbbi, mai plasztikára is kiterjeszkedne, sok vigasztaló, rehabilitáló elemet találhatna.

Külön kell még szólnom a három megtárgyalt mű képanyagáról. Hiszen ezek a szöveg mellett is igen lényeges szerepet visznek. A Michelangelóról szóló műben 180 mélynyomású és két színes tábla van, ezek között igen sok részletfelvétel és mintegy 50 ritkán látható rajz. A festészeti könyvben 160 színes tábla van, amely a mai technika legjobbját adja és amelynek kiválasztása is jó, mert a közismert művek mellett a nehezen hozzáférhetők is helyet kapnak. A szobrászatról szóló kötet képei mélynyomásúak és így tökéletesebbek a színeseknél, amelyek technikája még gyermekkorát éli. A képek kiválasztása itt talán még szerencsésebb. Hogy csak egy példát említsek, Donatello művei között a Gattamelata lovasszobornak csak feje szerepel mint részletfelvétel. Míg mi magyarok a Szépművészeti Múzeum gipszgyűjteményében Verrocchio Colleoniájának kissé teatrális fejét az emeleti folyosóról közelről láthatjuk, addig Gattamelata fejét, ezt a „megkapó portrét mintegy 10 m magasságban, ahol tulajdonképpen senki sem láthatja“, még a padovaiak sem ismerhetik. Ha meglátjuk ezt a heroikusán megtisztult, emellett okos, sőt ravasz arcot, megértjük, miért kapta Erasmo da Narni zsoldosvezér ravaszágáért a Gattá melata (foltos macska) melléknevet.

A szerző tanulságos és követendő újítása az, hogy történelmi, irodalmi és más nevezetességek arcképeit közölve, ezek életrajzát, sőt néha erre vonatkozó irodalmat is ad.

„Nem gondolják meg, mennyi vérrel ázva...” — ezzel a Michelangeloidézte Dante-mondással kezdi a szerző Buonarrotról szóló művét. Mm tudja azt, hogy a nagyember alkotását kínosan hozza létre, pelogu is együtt szenved Michelangelóval, mialatt életét leírja, mert csak így képes őt életlenül és elevenen az olvasó elé állítani. Második bevezető jelmondatát pedig ki kell bővítenünk, mert nemcsak „Dávid a parittyával és én (Michelangelo) az íjjal“, hanem ugyanígy harcol Delogu is tollával az Eszme megvalósításáért.

Szándékosan nem dicsértem túlságosan e könyvek szerzőjét. Ehelyett inkább könyveinek egyes kiemelkedőbb gondolatait adtam, hogy dicséretére szolgáljanak e mélyen gondolkodó és régi megrögzött ítéleteket új, merész világításba helyező tudós kritikusként, ki az örök olasz művészet szellemének egyik kiváló képviselőjeként áll előttünk.

PÁSZTORYNÉ ALCSUTI KATALIN

ALKOTMÁNY ÉS JOGFOLYTONOSSÁG¹

LEGTÖBB ÁLLAM az alkotmányra vonatkozó szabályokat egységes, áttekinthető alkotmánytörvénybe foglalta össze; az ilyen alkotmányok az írott (kartális) alkotmányok. Ezeket rendszerint jogtudósok és államférfiak dolgozzák, sokszor csak az államfő akarata vagy egy alkalmi törvényhozó testület pillanatnyi hangulata lépteti életbe és így legfeljebb azt mutatják, hogy alkotóik, legjobb esetben egy nemzedék meghatározott időben miképp gondolja az államügyek vitelét rendezni. Az ily alkotmányok tehát nem is mindig fejezik ki egész híven a nemzeti akaratot; viszont előnyük a könnyű megismerés és tájékozódás lehetősége.

Az európai kontinens államainak Magyarország kivételével általában írott alkotmányuk van s ezek az alkotmányok nagyrészt az újabb idők termékei. Nemesak új államok keletkezése, de a régiéek átalakulása, más államformára vagy államrendszerre való áttérés vagy egyéb megrázkódtatás is okul szolgált új alkotmány alkotására vagy legalább a régi alkotmány lényeges átalakítására. A nemzedékek közfelfogása gyakran hullámzik és az új nemzedékek gyakran szeretnek „korszerű“ új alkotmányt adni az államnak, sőt sok helyen találkozunk egy emberöltőn belül is ismételt alkotmánycserével. A forradalmi idők és állami élet nagyobb válságai az alkotmányozásnak valóságos melegágyai. A kellő kipróbálás lehetősége nélkül hirtelen készült alkotmányok a gyakorlatban természetesen sokszor nem válnak be s ezért, de meg a közszellem változása folytán is gyakran szorulnak újabb módosításra és kiegészítésre.

A XX. század utóbbi évtizedei különösen kedveztek az új alkotmányok készítésének s ha lehet mondani: az alkotmányozás virágkorát érte. Hogy a mai válságos kor nyugtalan szelleméből fakadt legújabb alkotmányok meg tudnak-e küzdeni az idők viharaival, az erősen kétséges; a viszonyok sokkal bizonytalanabbak, a kedélyek sokkal forrongóbbak, semmint hogy szilárd alkotásokra számítani lehetne. Ha Európa új rendje kialakul, bizonyára a mai idők alkotmányai is jórésztben újjáalakulnak.

A magyar állam alkotmánya viszont nem írott, hanem történeti alkotmány. Ez azt jelenti, hogy alkotmányunk tételei sohasem voltak egységes, áttekinthető alkotmánytörvénybe foglalva. Szent István sem készített új alkotmányt a magyar államnak, de nem készült ilyen utódai alatt sem. A magyar alkotmány nem egyes emberek, de megszámlálhatatlan nemzedékek alkotása; a nemzet századok során lassan építette fel.

A történeti alkotmányoknak kétségtelenül hátrányuk, hogy tételeik nem lévén egységes szerkezetbe foglalva, nehezebben ismerhetők fel. A történeti alkotmány tételei nagyrészt nem is törvényhozási úton, hanem formát-

¹ A szerző „A mi alkotmányunk“ (Magyar Szemle Könyvei) c. művének megjelenése alkalmából. Szerk.

lanul jöttek létre, csak szokásjogi alapon alakultak ki és nemzedékről nemzedékre szállva szent hagyományként maradtak tiszteletben. De alkotmányunk törvénybe foglalt tételei is különböző időkben keletkeztek és el is vannak szórva ezeréves törvénytárunk különböző lapjain (1222, 1608, 1790, 1848, stb.) E részben törvénybe sem foglalt, részben különböző törvényekben szét-szórta jelentkező tételek teszik a magyar alkotmányt. Rendszerbe foglalása nem csekély tudományos feladat, tanulmányozása és megismerése a magyar nemzet politikai történetében való elmélyedést kíván.

E hátránnyal szemben a történeti alkotmány azzal a felmérhetetlen nagy előnnyel rendelkezik, hogy valóban a nemzet közmeggyőződését tükrözi. Mi alkotmányunkat nem kaptuk, nem másoltuk. Egyáltalában nem is készítették; nem tudósok elgondolása vagy a korszellem szeszélye hozta létre, nem uralkodók önkénye vagy egy nemzedék változó hangulata való-sította meg. Úgy nőtt ki a nemzeti lélekből természetes fejlemény gyanánt, mint a nemzeti kultúra nagyszabású alkotása. Az ilyen történeti alkotmányra illik igazán, hogy az a nemzet saját életformája; mindenben megfelel a nemzet egyéniségének, lelki világának. A magyar alkotmány nemzetünk különleges gondolkozásmódjával, jellemével a legszorosabban összeforrott és benne él a nemzet lelkében. Nem egy-egy nemzedék vagy korszak felfogását tükrözi, hanem az örök magyar szellemet. Az ilyen alkotmány nagy hagyományok hordozója és egyúttal a jövő fejlődés útja.

A történelmi alkotmány a legteljesebb összhangot valósítja meg az élet és jog, a nemzeti közfelfogás és az állam berendezése között. Az írott jog ugyanis a történeti alkotmányú államban rendszerint csak a nemzeti köz-meggyőződést kifejező szokásjog megszövegezése; ha pedig ezen túlmenne, tartós érvényét csak a nemzeti közmeggyőződés helyeslése biztosíthatja, így lesz a szokásból törvény, a törvényből ismét szokás. A történeti alkotmány nemzete mintegy állandó népszavazást tart az alkotmány tételei felett: az elavult tételeket elejti, a meg nem felelőket kiküszöböli, a beválókat fejleszti, kiépíti. Az írott jog állandó próbatétel alá kerül: megfelel-e a nemzet szellemének és beválik-e a gyakorlatban; ha nem, vagy módosítani kell vagy gyakran kifejezett rendelkezés híján is elveszti érvényét. Kényszerrel bevezetett jogszabályok nem tudnak kellő tekintélyre szert tenni és a nemzet életébe belerögződni; mihelyt a nemzeti akarat szabadon nyilvánulhat, lerázza magáról a nem maga alkotta és nem rá illő szabályt és saját meggyőződése szerint folytatja életét.

Az alkotmány történeti jellege természetesen nem jelent megkövesedést; a történeti alkotmány is változik. Ez a változás azonban nem erőszakos szakítás és új rendszer életbelépte, hanem fejlődés, továbbbépítés. Az írott alkotmányokat a belőlük kiábrándult nemzetek könnyen dobják félre; szívesen mennek világáramlatok, koreszmék után és kísérleteznek a változó idők hatását mutató új alkotmányokkal. Az 1919. évi weimari német alkotmány ép úgy iskolát csinált Európában, mint az olasz fasizmus rendszere. Mintha gyakran az alkotmány kiviteli cikk lenne, amelyet a hagyományok nélkül tévelygő államok könnyen vesznek át, hogy néhány év, legfeljebb évtized múlva megint félredobják.

A világáramlatok hatása alól a magyar alkotmány sem zárkózhatott el; de idegen eszmékért az ősi intézményeket soha fel nem áldozta. A szükségesnek talált reformokat beépítettük alkotmányunkba és ezzel az alkotmányt tovább fejlesztettük. Így lett az 1848. évi nagy reform is csak állomás a magyar alkotmánytörténelem útján, de nem új alkotmány. Amikor az évekig tartó első világháború nagy megpróbáltatásai után Európaszerte valósággal dühöngött az alkotmányozás láza, s gombamódra keletkeztek új alkotmányok nemcsak a legyőzött, de a semleges, sőt győztes államokban is, a kicsiny, megtépett Magyarország — szinte

leküzdhetetlennek látszó nehézségek között is — korszerű reformokkal az ősi alkotmányossághoz való visszatérésben jelölte meg a közjogi kibontakozás útját.

A történeti alkotmány sokkal rugalmasabb, semhogy még nagyobb szélviharban is kártyavárként összeomoljon. Az írott alkotmány mesterséges alkotás lévén, ahhoz a nemzet kevésbé ragaszkodik. Azonkívül a kartális alkotmányt az írott szavak betűje és a zárt szerkezet meg is merevíti, kisebb reformnál is sokszor már a szakaszok egész sorát kell kiküszöbölni és újakkal pótolni; ez az eljárás azonban ellentéteket vagy legalább is értelmezési nehézségeket okoz és az egységes szerkezetet könnyen felboríthatja. A történeti alkotmány reformját az idők folyamán a nemzeti közmeggyőződés illeszti be az alkotmány többi rendelkezései közé és velük egységes szelleművé teszi; a hozzáépítés rövidesen szerves alkatrész lesz, mint ahogy egységes képet kap a dóm, amelyen egy szellemtől áthatott nemzedékek dolgoztak.

A történeti alkotmány nemzetét ugyanis hagyományos szellem hatja át. Ez a hagyományos szellem ragaszkodást kíván az ősi intézményekhez és a reformok bekapcsolását a történeti fejlődésbe. A történeti alkotmányt csak tovább lehet építeni, de sohasem szabad lerombolni. Lerombolni annyi lenne, mint a múltat megtagadni és gyökértelen új életet kezdeni. A magyarság mindig a fokozatos fejlődés nemzete volt, s nem a forradalmaké; egyrészt átvettük a hagyományokat, másrészt az örökölt keretekbe a fejlődés törvényeinek megfelelő tartalmat tudunk önteni. A magyar nemzetet a l k o t m á n y h ű s é g tünteti ki. Hű a magyar nemzet az alkotmányhoz, mert abban önmagát látja teljesebbé menni. Ragaszkodik, de nem az alkotmány betűihez, hanem a szelleméhez, a benne felhalmozódó erkölcsi értékekhez.

Az alkotmány történeti jellege az alkotmány módosítását, fejlesztését gyakran egyenesen szükségessé teszi. Amíg az írott alkotmány merev, addig a történeti alkotmány rugalmas, hajlékony, amely együtt él, fejlődik az állammal; a fejlődés a történeti alkotmánynál könnyebb is, mert nem gátolja és nem nehezíti meg az írott alkotmány betűje. Fontos azonban, hogy ez az alakulás természetesen, zökkenés nélkül történjék; mert az alkotmány történeti jellegét megszüntetné az alkotmány erőszakos, kényszerített, puccsszerű vagy forradalmi megváltoztatása, félretétele, felcserélése.

Annak tehát nincs akadályja, hogy az alkotmányt a törvényes szervek törvényes úton módosítsák; ily irányú mozgalmat bárkinek szabad kezdeményezni. Az alkotmány alkalmat is szokott adni a módosításra és meghatározza a változtatások formáit is. A mi alkotmányunk e tekintetben rendelkezést nem tartalmaz, de kétségtelen, hogy a törvényhozás rendes útján meg lehet változtatni. Míg az írott alkotmányok gyakran igyekeznek a módosítást megnehezíteni, különleges alakítások betartásához kötik, a mi történeti alkotmányunk a módosítás elé semmi különleges akadályt nem állít, semmi megnehezítő formaságot nem szab és így a módosítást aránylag könnyen lehet a törvényhozás rendes útján is elhatározni.

A jogfolytonosság megtagadása az az irányzat, amely a reformokat esetleg erőszakos forradalmi úton vagy államcsinnyel is hajlandó megvalósítani és a meglévő törvényhozó testület megkérdése nélkül vagy új, alkalmi törvényhozó testület rendelkezése alapján vagy egyenesen rendeleti úton — diktatúrával — életbeléptetni. Meg lehet állapítani, hogy az utóbbi időben keletkezett külföldi alkotmányok jó része alig jött az előző alkotmány által megállapított formák között létre; nagyrészt a nemzet képviselőinek előzetes közreműködése nélkül, diktatórikus alapon készültek. E helyeken legfeljebb addig mentek el, hogy a már kész alkotmányszöveget utólagos bizalmi szavazat, esetleg népszavazás alá bocsátották, de kétségtelen* hogy az ilyen szavazás által a nemzet az alkotmány tartalmára semmi befolyást nem tud gyakorolni.

Alkotmánymódosításoknál a törvényes út betartását nevezzük alaki jogfolytonosságnak. A jogfolytonosság ilyen értelemben azt jelenti, hogy az alkotmányreformot az alkotmányos formák között határozzák el és így az alkotmányos élet fejlődésében nem áll be szakadás. Nem a régi alkotmány

megszüntetésével és annak romjain, új alapokon indul új fejlődés, hanem a régi alkotmány megtartásával és korszerű továbbfejlesztésével; a törvények megváltoztatása az érvényben lévő jogszabályok szerint a békés fejlődés rendjén történik.

Az alaki jogfolytonosság betartásán alapszik a legitimizmus. Legitimizmus általában annyi mint törvényesség, törvényes alapon állás, a közéletben az az irányzat, amely a fennálló jogrend alapján áll és a reformokat is csak a törvényekben arra megállapított formák pontos betartásával, azaz törvényhozási úton akarja megvalósítani.

A magyar alkotmányos életet általában az alaki jogfolytonosság megtartása jellemzi. Alkotmányunk története a fokozatos fejlesztés és továbbépítés állandó, megszakítatlan láncolata. Az alkotmány reformját mindig a törvényes formák között hajtottuk végre. Még az 1790. és 1848. évi nagy eszmeáramlatok is, amelyek másutt alapjaiban rázták meg az államot, alkotmányok felborítását és forradalmakat okoztak, — nálunk alkotmányos úton érvényesültek; a jobbágyfelszabadítás rázkódás nélkül, törvényhozási úton valósult meg. Ha pedig külső események a jogfolytonosságot erőszakosan megszakították, mindig igyekeztünk visszatérni a régi alkotmányos alapra; a válságból való kibontakozás útján nem új alkotmányban, hanem az alkotmányhoz való visszatérésben kerestük. Így történt ez 1867-ben, a két évtizedes osztrák elnyomás után és így 1920-ban a világháborút követő forradalmak felszámolásával. Felfogásunk szerint alkotmányunk érvényét meg sem szüntetheti erőszak vagy más törvénytelen eljárás; ezért érvénytelen kísérlet hazánknak diktatórikus úton vagy akár csak népszavazással is más alkotmányt adni. Forradalmak és puccsok csak akadályozhatják az alkotmány érvényesülését, de nem szüntethetik meg érvényét. A jogfolytonosság erőszakos megszakítása esetében a jogfolytonosságot előbb lehetőleg helyre kell állítani és a jogfejlődést ott folytatni, ahol megszakadt.

Az államok természetesen intézményesen védekeznek a forradalmak és más erőszakos törekvésekkel szemben és bűncselekménnyé minősítenek az alkotmány, törvényes rend és a törvények kötelező ereje ellen intézett minden támadást, valamint minden olyan törekvést, amely az állam törvényeinek nem törvényes eszközökkel való megváltoztatására irányul. Amennyiben azonban a támadás állandóbb jellegű sikert eredményez, a büntetés természetesen elmarad és a jogfejlődés az új alapon indul tovább.

Kisebbségi zökkenéseket a közélet fejlődésében sokszor lehetetlen elkerülni. Jöhetnek olyan külső események, amelyek a jogélethez sem maradhatnak hatás nélkül s a jogfolytonosság erőszakos megszakítását jelentik. A legitimizmus ilyenkor a régi törvényes alapra való visszatérést, vagy amennyiben ez teljesen lehetetlen lenne, legalább a hozzá való közeledést kívánja. A szokás törvényrontó erejét a legitimizmus elismeri és ilyenkor ez az erő lesz az a kapocs, amely a jogfolytonosságot helyreállítja. Az 1861. évi országbírói értekezlet lényegében alkotmányellenes határozatait például a szokás emelte jogerőre. Az 1918/19. évi forradalmak után sem lehetett az ország megcsonkítása és az entente erőszakos beavatkozása folytán a jogfolytonosságot teljesen helyreállítani; az új nemzetgyűlésnek azonban ép az alkotmányosságához való visszatérés végrehajtása lett a feladata és működése a nemzeti közmegegyezés helyeslése következtében máris elnyerte a jogszokás megerősítését.

Az alaki jogfolytonosság tehát ezt kívánja: megtartani az érvényben lévő alkotmányt és annak megváltoztatására csak törvényes úton törekedni. Mindenkinek a jelenlegi alkotmány alapján kell állani mindaddig, míg a módosítás alkotmányos úton meg nem történt. Aki e kötelességet megszegi, azt el kell érnie az állam sújtó kezének. Erkölcsi,

hazafias szempontból azonban az alkotmányhűség ennél többet jelent. Nemcsak megtartani kell az alkotmányt, de ragaszkodni is régi alkotmányos intézményeinkhez; a módosításnál nemcsak megtartani a törvényes utat, de vigyázni, hogy a módosítás összhangban legyen az eddigi fejlődéssel. Nem elég az alaki jogfolytonosság, hanem kell a nyagi is, azaz a reformoknak mindig a meglévő intézményekben kell gyökerezniük, az alkotmányfejlődés irányával számolniuk, az alkotmányos berendezések összhangját fenntartaniuk.

Az alaki jogfolytonosság tehát nem elég; hisz a törvényes út formai betartása mellett esetleg idegen rendszereket is át lehet ültetni, érdemben teljesen hátat lehet fordítani múltunknak. Az alaki jogfolytonosságnak csak úgy van komoly értéke, ha nemcsak formáság, amelyet könnyen lehet félrelökni; hanem ha a jogi korlátozás erkölcsi elvet takar, az alkotmányhoz való ragaszkodás és a szerves fejlődés elvét, a rombolás helyett a továbbépítés szellemét.

Az anyagi jogfolytonosság elve nincs törvénybe foglalva, érvényesülése nincs szankcióval biztosítva; mégis kétségtelenül ott él a magyar államiság alaptörvényei között. Hivatkozik reá például az 1920. I. törvény cikk javaslatának miniszteri indokolása is, amely szerint a nemzetgyűlés feladata nem új alkotmány kidolgozása, hanem a törvényhozás időközi tennivalóinak ellátása mellett csak a beállott alkotmányválság megszüntetése és az alkotmánynak az elkerülhetetlen módosításokkal való fejlesztése. Az alkotmányhoz való ragaszkodást mi sem mutatja jobban, mint a ragaszkodás és visszatérés a régi intézményekhez. Megtartottuk a királysági államformát akkor, amikor az államok nagyrészt köztársasági államformára tértek át s a királyi hatalom gyakorlása nálunk is akadályokba ütközött; a jelenlegi államfő jogi helyzetének megállapításánál Hunyadi János kormányzóságát vettük alapul; az 1848-ban megszünt követküldési intézményt 1926-ban a felsőház szervezetének megállapításánál felhasználtuk; nemrég alkottunk törvényt, amely a felsőház ősi egyenrangúságát részben visszaállította; állandóan foglalkoztatja a politikai és tudományos irodalmat a nádori intézmény felújításának módja, stb.

Vájjon nem vagyunk-e szerencsések, hogy alkotmánytörténelmünk a legnehezebb helyzetekben is biztos útmutatást tud adni? Ez a történelmi szellem a legbiztosabb vezér; a múlt megtagadása pedig a legbiztosabb jele a hanyatlásnak.

Az anyagi jogfolytonosság természetesen nem az alkotmány betűihez vagy egyes részeihez való merev ragaszkodást jelenti, hanem az alkotmányban századokon át felhalmozott értékekhez. Ragaszkodást jelent például a királysági államformához, az alkotmányos kormányzathoz, az országgyűlési intézményhez, a két-kamarás rendszerhez, az önkormányzathoz, az állampolgári szabadságjogokhoz, a nemzetiségek jogainak elismeréséhez, a független bírósághoz, az alaki jogfolytonossághoz, alkotmányunk biztosítékaihoz. Ezek az intézmények több-kevesebb folytonossággal végigkísérték alkotmányfejlődésünket s így a róluk való lemondás múltunk megtagadása lenne.

Történelmünk folytonos küzdelem az alkotmányosság fenntartásáért. Nem csoda, ha ennek következtében a nemzetben fokozott mértékben fejlődött ki a ragaszkodás ahhoz az alkotmányhoz, amely részére függetlenséget, önállóságot, szabadságot, a magyar életforma megtartását jelentette. Zord időben a magyar törvénykönyv volt az ország egyik fegyvere az elnyomás kísérleteivel szemben, ez volt a fenntartó erő az elnyomás korszakaiban és az összetartó erő a szétdaraboltság idején. Így 1849-ben az orosz fegyverek segítségével a Habsburgoknak sikerült leverni a magyar nemzet szabadságharcát, de Deák Ferenc politikája: a jogról le nem mondás, végtére sikerre vezetett és az ősi alkotmány ereje győzött a fegyverek hatalmán.

Kötelességünk vigyázni, hogy az eljövendő időkben is megőrizzük a fejlődés örök törvényeit. Ezek között a legfontosabb, hogy a jövőt a múltra kell építeni, a haladást a meglévő alapokon kell folytatni, a reformot önmagunk-

ból kell fejleszteni. A természet tavasza a régi törzs újjáéledése; a nemzet tavasza is csak a nemzet törzsének, hagyományainak lehet hajtása és nem lehet idegen beoltás.

A jogfolytonosság elve ugyanis tulajdonképen az élet törvényét viszi be a jogba; az életét, amely soha meg nem áll, meg nem szakad, hanem folyton fejlődik, alakul. Minden, ami körülöttünk van: a föld, a növény- és az állatvilág és a természet ura, maga az ember szerves fejlődésen megy át. Szerves fejlődésen, amely az adottságokon alapul, a tegnapi építi a máit és a mára a holnapot. Minthogy a jog feladata ép az élet rendjének megállapítása, természetesen csak akkor felelhet meg teljesen feladatának, ha fejlődésében szintén az élet törvényét követi s alkalmazkodik az ember folyton alakuló és fejlődő igényeihez. A meglévő rend lerombolása és teljes kicserélése, szakítás az eddigi renddel és a belőle keletkező tatóngó ür, erőszakos újakezdés: mindezek előfordulhatnak a jogban, de ilyenkor a jog elszakad az élet törvényeitől, a természetes útról mesterségesre tér át és hosszú idő kell ahhoz, amíg az összhang ismét helyre tud állani az élet és a jog között. Balga hit az, hogy a jog uralja az életet; a jog csak az élet szolgálja és így akkor a, legtökéletesebb, ha az élet fejlődéséhez alkalmazkodik, a természet örök törvényeit követi.

Wesselényi Miklós már 1833-ban kifejtette, hogy az alkotmánynak mindig összhangban kell maradnia a nemzet életével, szükségleteivel, műveltségével és külső helyzetével; az alkotmánynak tehát nyomon kell követnie a beálló változásokat, úgy hogy soha se hátramaradás, se előre rohanás ne történjék, az alakulás szüntelen és szakadatlan folyik. A forradalmi módosítás néha talán tündöklőbb, de rendszerint félrevezet; rázkódásokkal jár, gyakran eltíporja az igazságot és az emberiség szent ügyét; így „a javítás szent célja vagy nem éretik el vagy pedig szenvedések, pusztítások és a visszavonás átkos következményei által drágán és századokig alig lefizethető áron vásároltatik.“

A jogfolytonosság elve tehát értékesíti azt a tanulságot, hogy az életben nem lehet megállás és hogy a visszamaradás ép oly hátrányos, mint a múlttól való elszakadás és újakezdés. A visszamaradás akadályozza a szükséges fejlődést, — viszont az újakezdés egyrészt óriási erőpazarlást, másrészt gyakran sötétbe ugrást jelent. Erőpazarlást, mert megsemmisít értékeket is; sötétbe ugrást, mert még ki nem tapasztalt utakra tereli a nemzetet. Biztonságot, jólétet csak a nyugodt fejlődés ad; ez a múltból megtartja a beváltat és a hibák kiküszöbölésével fokozatosan illeszti hozzá a szükséges reformot. A múltra építés rendkívül emeli az intézmények', tekintélyét is, míg a meg nem alapozott új kezdéseknek bizalmatlansággal kell megküzdenniök, a bizonytalanság látszatát kelthetik és ellenhatást váltanak ki.

A jogfolytonosság tehát olyan elv, amely egyrészt elengedhetlen követelménye alkotmányunk történeti jellegének, másrészt híven alkalmazkodik az élet törvényeihez és követelményeihez; olyan elv, amely alkotmányunknak állandó és fokozatos fejlődését nemcsak lehetővé teszi, de megkívánja; olyan elv, amely a magyar nemzeti jellem több vonásával, így különösen a hagyományok tiszteletével és a fejlett jogérzéssel szorosan kapcsolatos. A jogfolytonosság elve így méltán foglal vezető helyet alkotmányunk örökös alaptételei között; ezen elv kellő méltatása nélkül tökéletlen lenne a magyar alkotmány ismertetése, a magyar politikai gondolkodás és alkotmányos élet megértése.

EGYED ISTVÁN

AZ ANGOLSZÁSZ INVÁZIÓ

LEGUTÓBBI — júliusi számunkban megjelent — beszámolóink óta megtörtént a Szovjetunió által két év óta követelt és az angolszász közvélemény jelentős része által sürgetett döntő lépés az európai második arcvonal megalakítására: angolszász földi haderők Tuniszból és Máltából áthajóztak Szicíliába, ezt elfoglalták, majd az angol 8. hadsereg részei átkeltek Kalábriába, amit nyomon követett az olasz fegyverletétel, ezt pedig az amerikai 5. hadsereg kihajózása a salerno-i és nápolyi öbölben, az angol 8. hadsereg zömének partraszállása Tarentóban. A németek se maradtak tétlenek. Még a Szicíliai harcok idejében július végén német hadosztályok benyomultak Olaszország északi részébe, majd más csapatok megszállták Közép-Olaszország nagyobb városait s köztük Rómát és Nápolyt is. Horvát és német csapatok szállták meg Dalmáciát, német csapatok Albániát és Görögországnak eddig olasz megszállás alatt volt részeit, valamint a Dodekanezoszt.

Élesen kidomborodnak előttünk ezek a háború sorsát erősen befolyásoló események, de nem ismerjük minden történésháttérét és nem tudjuk, hogy milyen nagy e pillanatban az olasz földön tartózkodó német haderő. Ezért következő fejtegetéseink több esetben is bizonytalan alapra támaszkodnak. Mégis kísérletet teszünk a változott helyzetből eredő valószínűségek és lehetőségek vázolására.

Kezdjük azzal, hogy Tunisz elfoglalása után nem volt bizonyos, hogy az ott felszabaduló igen jelentékeny — többszázezer főnyi — angolszász haderő merre veszi útját, de a legnagyobb valószínűség mellett szólt, hogy Szicília ellen fordul. Ez volt a leggyorsabban és aránylag a legkevésbé kockázatos hajóúttal elérhető ellenséges terület. De éppen ezért feltételezhető a távolról szemlélő, hogy a támadó nagyban és egészben hasonló erejű védőbe — nagyobb részben olasz, kisebb részben német csapatba — fog ütközni és így Szicília szigetén hosszan tartó harcokra kerül a sor. A tartós védelemre szükséges erő olasz részen rendelkezésre is állhatott volna.

Az olasz haderőt a háborúval állandóan számító Mussolini-uralom erősen kifejlesztette. A haderő békelétszáma túlhaladta a 700.000 főt, amiben a földi rész közel 600.000, a hadi tengerészet 70.000, a légiflotta 32.000 fővel részesedett. A kiképzett tartalék létszámát Mussolini 1938-ban 8 millió főben adta meg. A fiatalabb évfolyamokból (21—39 évesekből) alakult, 51 gyalog, 5 alpesi, 5 gyors és 3 páncélos hadosztály erejű táborigadsereg mozgósított állapotban 3½ millió főre volt becsülhető. Az olasz külpolitika erre a jelentékeny hadseregre, mintegy 4000 repülőgépre és erős, korszerű hajóhadra (8 csatahajó, 34 cirkáló, 62 romboló, 73 torpedócsónak, több mint 100 búvárnaszád, mintegy 70 gyorsnaszád) támaszkodott, mikor 1940 nyarán a háborúba való beavatkozás mellett döntött, nyilván abban a reményben, hogy az rövidesen véget ér.

A háború azonban az olasz külpolitika várakozása ellenére évekig elhúzódott, anélkül hogy közeli végét látni lehetett volna. Az olasz haderő bizonyos kezdeti sikerek után sok balsikert volt kénytelen elkönyvelni. Közben 1943 nyarának végéig — érzékeny veszteséget is szenvedett. Több mint 200.000 katonája odamaradt — túlnyomórészt mint fogoly — Kelet-afrikában; jó néhány százezer főt — és ennek is túlnyomórésztét mint foglyot — elhasználták az északafrikai hadműveletek; igen súlyos áldozatokkal járt a Földközi tengeren az angol hajóhad ellen viselt tengeri háború is. Az emberveszteséget azonban pótolhatták a három év alatt sor alá kerülő újoncok (egy évfolyam fegyveres szolgálatra alkalmas ifjai a 200.000 fő körül mozognak). Ilyenformán Tunisznak folyó év nyarán történt kiűritése után még rendelkezésre állhatott egy körülbelül 3 millió főt számláló táborigadsereg, amelyből Szardínia, Dalmácia, Albánia és a Dodekanezosz védőrsé-

gének, aztán Korzika, a délfrancia part és a balkáni meghódított területek megszállására alkalmazott erőknél, valamint egy központi tartaléknak leszámítása után kellett volna maradni egy olyan többszáz ezer főnyi hadseregnek, amely emberi számítás szerint Szicília megvédését huzamosabb időre biztosíthatta.

Az események azonban egészen másként fejlődtek. Az angolszász partraszállást a védelem nem tudta megakadályozni, sőt még késleltetni sem, holott e célból az egész olasz hajóhad és légiflotta legelszántabb bevetésétől, de még elvesztésétől sem lett volna szabad visszariadni. Az angolszászok 38 nap alatt leküzdötték a védők ellenállását és elfoglalták ezt az Olaszország számszerű hadviselési erejének kerekén $1/10$ részét jelentő gazdag, nagy szigetet. A védelem súlya az ott levő néhány német hadosztály vállain nyugodott, az olasz erők ekkor már igen lanyhán viselkedtek s ezerszámra adták meg magukat. De még mielőtt a védelem a szigetet kiürítette volna, megbukott a faszizmus. Tulajdonképpen csak akkor szerzett a világ tudomást arról, hogy az eddigi balsikerek és eredménytelen erőfeszítések hatása alatt nemcsak a szigetet védelmező olasz hadsereg, hanem az egész ország hadviselő ereje helyrehozhatatlanul megrendült állapotba zuhant. A távolról szemlélő addig nem érzékelhette, hogy az olasz haderő igen nagy része már megúnta ezt a kedvezőtlen irányba terelődő és túlhosszúra nyúló háborút és hogy az egész olasz nemzet háborús akaratát megtörték a veszített csaták, az afrikai birtokoknak angol kézre kerülése, főleg pedig az olasz nagy városok ellen intézett rendkívül súlyos légi támadások. A külföld csak Palermo váratlanul gyors eleste után kezdte gyanítani, hogy bajok vannak az ellenálló erő körül.

A hadtörténetírásra hárul annak a megállapítása, hogy az olasz harci akarat megtörésében melyik körülmény és tényező milyen arányban részesedett, főleg milyen szerepe volt ebben a faszizmusnak, továbbá, hogy az olasz hadvezetés miért nem védelmezte Sziciliát nagyobb haderővel és hogy miért adott külső területek megszállására erején felül csapatokat, aztán, hogy a fasiszta nagytanács miként ítélte meg részleteiben is a hadihelyzetet, mikor Mussolini ellen foglalt állást. Különösen tanulságos lesz az, hogy a lelkerők megroppanását mennyiben idézte elő a háttország légi bombázása és hogy bevált-e a gyakorlatban az az elmélet, amely szerint a háború légi úton is eldönthető. Itt említjük meg azt a különös véletlent, hogy ez az elmélet éppen egy olasz tábornoktól származik. Egyébként Badoglio tábornagynak a fegyverszünet kérését megokoló irata a légitámadások hatását ekként jellemzi: „... az ellenség elpusztította... Itália legnagyobb városait Milánótól Palmóiig. Ipara megbénult. Közlekedési hálózata ... felborult.

Az angolszászok eddigi hadműveleteinél eddig különösen figyelmet érdemel az emberélettel való takarékoskodás, az alapos methodikus előkészítés, haditerveikből a kockázat legmesszebbmenő kikapcsolása, a lehető biztosra menés. A közölt veszteségi adatok szerint mind Szicília, mind Tunisz elfoglalása feltűnően kevés vérbe került. Még kevesebb áldozatot kívánt a Kalabriába való áthajózás, bár lehet, hogy az olasz kormány éppen erre az áthajózásra várt, hogy aláírja a fegyverszüneti megállapodást. Figyelemreméltó az is, hogy az olasz fegyverletétel után Eisenhower amerikai tábornok egészen szokatlan hadicsellel élt. A szeptember 3-án aláírt fegyverszünetet csak 8-án engedte életbe léptetni és közhírré tétetni, vagyis mikor az amerikai 5. hadsereg a nápolyi és salernói öbölben már megkezdte a kihajózást. Így akarta ellenfelét megtéveszteni. Az angolszász légi haderő még szeptember 5-éig támadta az olasz közlekedési hálózatot, tehát az aláírt fegyverszüneti megállapodás után, az olasz hadvezetés hozzájárulásával folytatta az ellenségeskedést. Megjegyzendő azonban, hogy a megtévesztés nem sikerült. A német had-

vezetés gyanút fogott és ezért felkészült minden eshetőségre. Így történt, hogy a salernói és a nápolyi öbölben kihajózó amerikai 5. hadsereg védelemre csoportosuló és heves ellentámadásokra lendülő német csapatokba ütközött, ami átmenetileg veszélyes helyzetet teremtett a partra szálltak részére.

Közbevetjük itt, hogy Szicília elfoglalása annyiban nem fedte az invázió fogalmát, hogy a német hadvezetés ezt a szigetet „előtérállásnak“ minősítette, vagyis olyan állásnak, amelynek tartását a várharcban a haditudomány csak ideiglenesen, az ellenség előnyomulásának késleltetése céljából kívánja. Emlékeztetünk itt arra, hogy az első világháborúban Przemysl várának honvéd védőrsége több ilyen előtérállást védelmezett. Przemysl várának legnagyobbbrészt elavult erővonala ugyanis olyan közel feküdt a városhoz, hogy azt és a San hídjait az orosz tüzérség lőhette volna. A várnak ezt a fogyatékoságát megszüntetendő, a várparancsnokság rögtön a háború kitörése után a délnyugati erődök előtt 2—3 km-re egy 10 km hosszú előtérállást létesített. Majd ilyenek épültek az erődvonaltól néhány déli, északi és északnyugati érődé előtt. A vár védőrségének a körülzáró ellenséggel vívott harcai ezekben az állásokban zajlottak le. Európa várának is vannak előtérállásai. Ilyeneknek tekinthetők Norvégia, sőt az olasz félsziget is. Az utóbbit illetően majd csak ezután dől el, hogy az-e, vagyis mikor kiderül, hogy a Salerno és Nápoly körzetében kihajózott amerikai 5. hadsereg ellen intézett és ezt máris válságos helyzetet teremtő ellentámadásnak mi volt a végső célja: az olasz félszigetnek az ellenségtől való megtisztítása vagy pedig csak időnyerésért vívott harc és egyben az angol 8. hadsereg ellen alkalmazott német utóvédek Nápoly felé való visszavonulásának biztosítása?

Az olasz félszigetnek az angolszászoktól való megtisztítása kecsesgató, de nehéz feladat. Vájjon képes-e ennek megoldására a sok más irányban lekötött német haderő? Az angolszász invázió kezdetén mindenesetre már jelentős német erők voltak Kalábriában (amelyek Szicíliáról kerültek oda), aztán Nápolyban és Róma közelében, más német erők Mussolini lemondása után megszállták Észak-Olaszországot. Egyáltalában minden előkészület megtörtént német részről, hogy pótolassák az olasz haderő kiesése okozta erőhiányt. A német erőcsoportosítás a papírforma szerint lehetőséget nyújtana a német erőknek belátható időn belül nagyarányú, egészen Dél-Olaszország partjáig kiterjedő ellentámadáshoz való összefogására. De nem ismerjük annyira az erő és közlekedési viszonyokat, valamint az esetleges olasz szabotázs késleltető hatását, hogy megítélhessük: volna-e egy ilyen hadműveletnek reménye sikerre? Hasonlóan nem tudhatjuk, hogy a német erők — ha védelemre szorítkoznak — melyik vonalban fognak erre véglegesen berendezkedni: Nápoly—Foggia vonalában, Róma magasságában, a Pó medencéjét délről kísérő hegységben, vagy tovább északra? így csak arra a feltevésre támaszkodhatunk, hogy az angolszászok múlt év novembere óta nem bocsátkoznak kellő személyi és anyagi túlerő nélkül nagyobb hadműveletbe és hogy az adott esetben is képesek nagy túlerővel fellépni.

Az olasz félszigeten partraszállt két hadseregen (angol 8. és amerikai 5.) felül még valahol a közelben kell lenni a Szicíliában szereplő angol 1. és amerikai 7. hadseregnek, aztán az északafrikai francia hadseregnek (amelyből egy hadosztály résztvett a szicíliai harcokban); ezenfelül az olasz félszigeten alkalmazhatók — ha ott szükség van rájuk — a közelkeleti angolszász haderők és a hozzájuk beosztott lengyel, görög és belga kötelékek. Ezek az erők minden valószínűség szerint elégségesek ahhoz, hogy az angolszász hadvezetés végül is megállítsa az itáliai német haderők ellentámadását. Az angolszász terv első része bizonyára Itália középső részének megszállására irányul, hogy aztán annak északi határán, nagyban a Genua-Rimini vonalban elképzelhető német állásokkal szemben kialakítsa az „európai második arcvonalt.“

Később még az is szóba jöhetne, hogy felhasználja az olasz földet ugródeszka gyanánt a Balkánra — az Adrián keresztül — való betörésre.

Bizonyos körülmények ugyanis valószínűsítik az események ilyen fejlődési lehetőségét.

A kölcsönös erőviszonyt Olaszország fegyverletétele természetesen eltolta a szövetségesek javára. Ha az utóbbi időben már nem is jelentett az olasz haderő az arcvonalban komoly értéket, de mint megszálló csapat már egyszerű jelenlétével fogva is megfelelt. Ebből ered, hogy itt is, ott is pótolni kell — a magasabb német minőségnek megfelelően csökkentett mennyiségben. Így tehát legalábbis egyelőre nem valószínű, hogy a keleti arcvonalon a számbeli szovjet túlerő támadó hadművelete által lekötött, aztán a Dél- és Észak-Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Dániában, továbbá a Balkánon, sőt még Norvégiában is lehetséges angolszász partraszállás miatt helyhez rögzített, végül a német uralom vagy megszállás alá került óriási területek lakosságának fékentartásához is szükséges német haderőből a vezetés az olaszországi hadszíntér számára olyan nagy hányadot (több hadsereget) tudjon felszabadítani, amennyi az ott kihajózott és még kihajózandó szövetséges hadseregek visszavetésére intézendő ellentámadáshoz volna szükséges. Számításba kell venni itt a szövetséges haderőnek nemcsak számbeli, hanem hadianyagbeli fölényét is, amit német részről többször is hangsúlyoztak. Az erőviszonyokban ez a múlt év végén bekövetkezett, illetve érezhetővé vált eltolódás a német hadvezetést tudvalevőleg arra az elhatározásra bírta, hogy áttérjen a hadászati védelemre. Majd a folyó év elején különleges rendszabályokat léptetett életbe, hogy újabb hadosztályok megszervezése céljából a néperőt az eddigénél jobban igénybe vehesse.

Egyébként az általános néperő — mindkét oldalon csak a nagyhatalmakat (Németország, Japán az egyik oldalon, Anglia, Egyesült Államok, Szovjetunió, Kína a másik oldalon) számítva — 1:6 volna a szövetségesek javára. Ezt az arányt a tengely javára eltolja az, hogy csapatai óriási területeket hódítottak meg és így ezeknek lakosságát a szövetségesek a maguk hadviselési céljaira nem vehetik igénybe. Azt is számításba kell venni, hogy Németország jobban kihasználja néperezését, mint az angolszász hatalmak és hogy a Szovjetunió eddig aránytalanul nagyobb veszteséget szenvedett, mint Németország. Viszont a meghódított területek elégedetlen elemeinek (guerillák, partizánok, szabotálók) megfékezése jelentős német erőket köt le. Mindezek számbavételével az erőarány 1:4 vagy 1:3 lehet a szövetségesek javára. Nagy — többszörös — túlerő van tehát a szövetségesek oldalán.

Az előadottakból következik, hogy az angolszászok valahol Itáliában képesek lesznek az európai második arcvonal megalakítására. Hogy ez nem fog símán megvalósulni, mutatta az amerikai 5. hadsereg átmenetileg válságos helyzete. Az angolszász világ a partraszállás pillanatában talán már azt hitte, hogy ezután feltartóztathatatlan előnyomulás következik. A józan megfontolás azonban nem nyújt ilyen csábító képet. Az angolszász hadművelet első célja nem lehetett más, mint hogy nagy német erőket vonjon magára és ezzel megkönnyítse a szovjet arcvonal helyzetét, valamint, hogy megalapozza a más irányban végrehajtandó kihajózásokat.

Az már tény, hogy az angolszász partraszállás megérlelte Olaszország fegyverletéleti szándékát és nagy német erőket vont az olasz félszigetre, amit nagyon érzékenyen tapasztalt az amerikai 5. hadsereg. Mondják, hogy Olaszországban a keleti arcvonallal elvont német csapatok is volnának. A második arcvonal további célja a lehetőség megteremtése volna a német harci erő fokozatos elhasználásához; a számítás az, hogy egyenlő vagy nem túlságosan aránytalan elhasználódás esetén a német erő hamarabb merülne ki, mint az angolszász. Csak ha ez bekövetkezik, lehet szó másról is.

A szövetségeseknek most az fontos, hogy a háború kitörése óta szervezett hadseregekben felhalmozott s eddig nagyobbrészt még parlagon heverő harci erőt valahogyan és valahol értékesítsék. Egyelőre ennek a szándéknak megvalósítása van folyamatban, ami az események tanúsága szerint nem egyszerű dolog.

Néhány hír arra enged következtetni, hogy az angolszászok a tarentói kihajózással párhuzamosan a Balkánon is — Albániában vagy Dalmáciában — partraszállást akartak végrehajtani, de aztán tekintettel az itáliai helyzetre, illetve az ott bekövetkezett erélyes német fellépésre, a Balkánra szánt haderőt átirányították Brindisibe. Egy balkáni partraszállás több előnyt is ígért volna. Lángra lobbantotta volna az eddig inkább parázsló délszláv és görög felkelő mozgalmat. Megkerülte volna jobbról az Itáliában elképzelt bármelyik német védőállást, sőt megkerülte volna a Balkán déli arc vonalát Krétával és a tráciai tengerpart mentén képzelt védőállással együtt. A Balkánon az angolszászok bizonyos politikai előnyt is elérhettek volna: onnan hamarabb megközelíthették volna azokat a területeket, amelyekre a szovjet külpolitika a maga befolyását szeretné kiterjeszteni.

Egyéb érdemleges megállapításnak az invázió felől ma még nincs helye. Csak éppen érinteni akarjuk azt a körülményt, hogy katonailag s talán politikailag is a legnagyobb eredménnyel a La Manche csatornát délről kísérő partokon való partraszállás járhatna. Itt tekintetbe jöhetne körülbelül a Cherbourgtól Dunquerque-ig terjedő francia és az ehhez csatlakozó belga és holland part. Igaz ugyan, hogy német részről ezt a partot erősítették meg a legalaposabban. Ezzel szemben itt lehetne a legnagyobb angolszász haderőt a legrövidebb idő alatt áthajózni. A kihajózás a kikötőkön kívül sem ütköznék nagyobb nehézségekbe, mert a part lapos. A partraszállás csatlakozásra bírhatná a holland, belga és francia lakosság fegyverképes elemeit. Természetesen a parti erődítések leküzdése egészen különleges felszerelésű ostromló csapatokat kívánna meg.

Befejezésül helyénvalónak véljük, ha röviden foglalkozunk volt olasz szövetségesünk haderejéről elhangzott bírálattal is.

Ez a bírálat abban csúcsosodik ki, hogy az olasz katona mindig kitűnően és bátran harcolt, de a rosszul kiképzett és értéktelen tisztikar döntő módon hozzájárult az olasz haderő korszerűtlenségéhez és Szicíliában még szabotált is.

Az olasz haderő eszerint az elmúlt negyedszázad alatt igen nagy változáson ment volna át. Az első világháború alatt ugyanis — a magyar és osztrák csapatok ítélete szerint — az olasz tisztok derekasan viselkedtek, de az olasz gyalogságnak voltak kevésbé harcias részei is. Minden dicséretet megérdemeltek az olasz hegyi-alpini-csapatok, igen jók voltak a bersaglieri ezredek, és megállták a helyüket az Itália északi részéből származó csapatok. A minőség ezután az ország déli területei felé haladva fokozatosan csökkent. A leggyengébbek voltak a Szicíliából származó csapatok. Az akkori felső vezetés nem adott okot súlyosabb megítélésre, eltekintve egyes — megtorolt — esetektől.

A jelen háborúból az tűnt ki, hogy megcserélődött volna a tisztikar és a legénység minősége. A fasizmus, amely annyit áldozott a hadsereg minőségének emelésére és ebben az egész világ nézete szerint el is ért bizonyos eredményeket, eszerint valamilyen romboló hatást gyakorolt volna a tisztikarra és felemelő hatást a legénységre.

Egy későbbi időben lesz csak megállapítható, hogy miért jöhetett létre ez a kétféle hatás.

(Lezárattott szeptember közepén.)

JULIER FERENC

A TUDÓS TITKA

KORNIS GYULÁHOZ foghatóan termékeny írótnem igen ismerünk a mai magyar tudományos világban. Legtöbb szellemi megnyilatkozását, mint az ő politikus hajlamához is illik, valami aktualitáshoz köti, mert a politikus, mint ezt sokszor kifejtette, nem csupán igazságokat akar tisztára tudós módra kijelenteni, s így ő is tevékeny „politikusi” módjára bele akar nyúlni a magyar kultúra és élet irányításába, hol mint akadémiai osztályelnök, hol mint irodalmi társasági elnök, vagy mint nyíltan is bevallott politikus.

Legújabb nagy két kötetes munkájából azonban a tisztára elmélkedő tudós és a másokat tanító professzor szól hozzánk.¹ Ez a tanító attitűd talán még jobban jellemzi, mint a politizáló. Viszont a magában elmélkedő tudós filozófáló ösztöne hajtja, amikor most a saját tudós mesterségét, s a vele összefüggő kérdéseket boncolja, átnézi, csoportosítja, összefoglalja.

Ezúttal a tudományos élet legszemélyesebb, a laikus számára is legérdekesebb oldala foglalkoztatta, magának a tudósnek lelkiisége, életműve. Későbbi elmékedéseinek tárgya lesz majd bizonyára magának a tudomány-nak, a tudomány tartalmának személytelen vizsgálata és a tudományos élet belső alakulásának, mint organizmusnak vizsgálata.

Üdítő időtöltés a mai anyagesaták és emberirtások korában az emberi lélek legmagasabb, legtisztább világába elmerülni. Lelkünk egész nosztalgijával húzódunk a magas régiók felé, hol? tudomány rajongói, a tudósok egy rajtuk kívül álló igazságért küzdenek a békés fegyverekkel, melyek az egész emberiség fegyverei. A tudomány nemzetfölötti még ma is, amikor az ember haditechnikai alkalmazásával profanizálja az égből lopott szikrát.

Természetes, hogy a filozófus nem vizsgálhatja minden téren a szakember hozzáértésével a tudományos élet annyi ágra, szakadt világát. De a pszichológus megragadhatja még a finom matematikai elemzésekkel bíbelődő nagy elme munkáját is, ha csak magát a lelki alkatot nézi egy Leibnizben vagy egy Newtonban. Éppen ezért Kornis Gyula könyve elsősorban nem éppen a tudományos művek tanulmányozásán épült, mert ezek, bár legtöbbször hosszú, nehéz vajúdasoknak eredményei, a maguk kiforrottságában nem igen árulják el a szerzők belső élményeit, hanem főleg azokon az önvallomásokon, melyeket a híresebb tudósok önmagukról, életművük-ről ránk hagytak akár autobiográfia, akár levelezés formájában. Newton, Helmholtz, Faraday, Darwin, Poincaré, Gauss, Liebig, Pasteur, tehát elsősorban a természettudósok és matematikusok nyújtják itt a legértékesebb anyagot; ő velük foglalkozott különben legtöbbet eddig is a német és francia pszichológia, mert könnyebb a pozitív, tárgyilag jobban elkülöníthető, emberileg kevésbé bonyolult problémákkal foglalkozó elmék fejlődését figyelemmel kísérni, mint a filológus-történészekét, akiknek munkája közelebbi rokonságban van az egyedít, az egyetlent kereső alkotóművészekével s így nehezebben tipizálhatók, tudományos megragadásra kevésbé alkalmasok, mint az anyaggal küzdő, az anyagon diadalmaskodó tudósoké.

Kornis Gyula külön érdeme aztán, hogy vizsgálódásaiban nem elégedett meg a külföldön is már ismert és elemzett tudós életekkel, hanem bőven és a legkülönfélébb szempontokból veszi szemügyre a nagy magyar kutatók lelki alkatát is: Bolyait, Semmelweis-et és B. Eötvös Lórántot.

Különösen Eötvös az, akinek a fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, hiszen a magyar természettudósok nagy része messze áll az ő nagy-

¹ A tudományos gondolkodás. A tudós lelki alkata. I—II. Franklin-Társulat. Budapest, 1943.

vonuló emberi szemléletétől, ő volt az, aki bár mindig a legbámulatosabban pontos fizikai kísérleteket végezte és világraszóló eredményeket termelt a fizika terén, mindig ébren tartotta önmagában az emberi lélek oszthatatlanságának tudatát és oly gyakran hangsúlyozta környezete előtt, hogy az igazi tudós a költőhöz áll legközelebb, sőt a költőt még a természettudós elé engedte a természet titkainak felismerésében. „A titok honában többre megy a költő, mint a természettudós,“ idézi Kornis egyik beszédéből, s magánértesüléseimből tudom, hogy legsúlyosabb gondolataival való foglalkozása közben költőket olvasott, mert azok felfrissítették, megtermékenyítették tudományos gondolatait.

Kornis műve mértéke annak, milyen messzire ment már a tudomány a lángelmék lélektanában. Mondottuk, hogy a tipizálásra, tehát a tudományos általánosításra a természettudósok és matematikusok alkalmasabbak, mint a teológusok, történészek, jogászok, szociológusok, stb. és éppen ezért e nagy műben is emezek kevesebb helyet foglalnak el, mint amazok. Kornis szerint a teremtő típus inkább amott fordul elő, míg a történész a múltat akarja újraszerkeszteni s ez a reprodukív munka kevésbé ugrás-szerű találékonysággal, mint inkább nagyarányú beleéléssel történik, bár az elmének ép oly önálló és tevékeny megfeszítését veszi igénybe, mint a természettudós munkája. Viszont a tudósok közül a történész áll legközelebb a művészethez, mert ez, mint a képzőművész vagy az író, a valóságot a maga teljességében rögzíti, formálja, csak kevésbé szabadon az adatoktól megkötöttem

Csalódnék az, aki azt hiszi, hogy a tudós lelki alkatát törvényekbe lehet szorítani. Olyan változatos az, mint az emberi arc vagy jellem. Egy ilyen műnek is, mely a tudós munka belső életét ábrázolja, nem lehet célja szabályokat felállítani, hanem csak általános típusokat megrajzolni, a tudós munkájának és személyiségének összefüggéseire rámutatni, mindazt kiemelni, ami a tudós belső életéből a közönség előtt rejtve van, így mindekelőtt a problématudat kialakulását elemezni.

Kornis a tudomány pszichológiáját teljesen a problématudatra építi fel. A probléma felismerése a próbaköve az igazi tudósnak. A nem-tudósnak nincsenek problémái, képtelen arra, hogy a környezetétől átvett nézeteket, gondolatokat, szkémákat elhagyja és a dolgokat új szemléletből ítélje meg, új összefüggéseket ismerjen fel benne. Nehéz volna itt a szempontoknak azt a gazdagságát ismertetni, mellyel a tudomány filozófusa a problématudatot elemzi, csak annyit említsünk meg, hogy végigvezet a probléma megfogadásán, a megoldási kísérletek egyes fázisain, a tudós vajúadásán, a tudatlan és a tudatos gondolkodás munkáján, a megoldások felvillanásain; az érzelem, az akarat, az emlékezet, a fantázia, az intuíció szerepét külön-külön véve, tipikus eseteken bőven illusztrálva az emberi elme bámulatraméltó gondolati fogamzásait.

Kornis Gyula kétségtelenül közelebb áll gondolatilag a peripatetikusokhoz, mint a piától akadémia gondolkodóihoz. Aki rendszerességet, áttekintést, teljességet és főleg világosságot keres, az forduljon hozzá. Aristoteles bizonyára örömet lelné a tudósok e természetrajzának részletezésében, a különféle típusok szerinti csoportosításában. Akit megzavar az emberi lélek elképesztő bonyolultsága, az vigasztalást meríthet az író fölényes elemzéseiből, ahol minden a maga helyére kerül, minden világos, s még a legnagyobb, a legtöprengőbb tudós elme is megkapja a maga éles körvonalú silhouette-jét. Az egyéni élet mélységei felől inkább az általánososságok magasságai felé halad: keresi az egyedi jelenségben az egyetemest, a törvényszerűt, mert ezt kell tennie, ha olyan alapjában véve szétéso jelen- ségekben keres rendszert, mint amilyen az emberi elme tudós munkája.

Szerencsére a humánium mindnyájunkban közös, még a lángelmékben is, s így sikerrel járhat nemcsak a tudós munka törvényszerű fázisainak elemzése, hanem az egyes emberalkati típusoknak a tudósokra való alkalmazása is.

Így termékenynek bizonyul a szemléletes és elvont gondolkodó típusainak megkülönböztetése: amazok egy szempontból igyekeznek mindent szemlélni, mint Platon, Leibniz, Schopenhauer vagy Bergson, emezek kevesebb szemléletességgel geometrikus fantáziával jutnak igazságaikhoz. Különösen megkap aztán a Wenzl nyomán felállított harmadik típus.: az átfogó egészekben való gondolkodás típusa. Az idetartozó elmék egyszerre, egészben látják az összefüggéseket, sokszor dinamikus skémákban, melyek természetesen a tapasztalati tények felett léteznek. Érzelmi szempontból vannak tárgyi és élmény-típusú tudósok—mintha a költők csoportosítását hallanók —, vannak extravertált és introvertált, vagyis befelé és kifelé, forduló tudós elmék (Jung típusai), lehet beszélni analitikus és szintetikus, vagyis éles és mély elmékről, ötletes és rendszeres gondolkodókról, gyors és lassú észjárású tudósokról; halljuk Ostwald híres osztályozását is a klasszikus és romantikus típusú tudósokról, mely ugyan ma már kissé avultnak tetszik mindazok után, amit a Jung, Kretschmer, Wenzl típusai alapján a szerző elmond. Az ideális kutatóelme persze az, amely egyesíti magában az ellentétes típusok alapenergiáit, analitikus és szintetikus egyszerre, élesen lát, gyorsan és mégis alaposan, átfogóan épít. Aristoteles, Leibniz és Helmholtz szerepelnek Kornisnál az ideális típus példái gyanánt.

A szerző elvben kerüli, hogy az élő tudósokat például idézze. És mégis olykor mintha élőket, vagy legalább is a közelmúltban elhunyt ismerősöket vélnék felfedezni névtelen arcképeiben, így mikor az agresszívnek nevezett típust ismerteti: „A tudomány világában az erymanthosi erdőből kitörő vadkan nem sűrűn előforduló példány, mert személyes garázdálkodásának előbb-utóbb véget vet az érvek logikai ereje, a tudományban egyedül jogosult tárgyi szempont. A leterítés, a megsemmisítés helyett a mindig támadó hajlamú tudós azért legtöbbször megelégszik a kritikának csak sebet ejtő karmolásával... Indulatának vakságában már nem is az igazság szempontjából való eredmény jelentős előtte, hanem maga a támadás, a harc, a polémia, az ellenfél ingerlése, amelybe beleviszi egész életerejét, elméletét, szellemi fegyvertárát. Logikai és esztétikai gyönyör neki az ellenkezőleg gondolkodóra ütést mérni, szűrni-vágni, égetni, sebeire sót szórni.“ Ilyenkor a szerző stílusa mintha szubjektív szint kapna.

Viszont Kornis ábrázolásában szépen kirajzolódik az eszményi tudós erkölcsi típusa is. A tudós a tárgyakban való odaadó elmerülés folyamánaként hallgatag, a modern élet idegessége zavarja, az igazságkutatás tárgyszerelme azonban barátokat is kerestet vele, kikkel közös szemlélete van. Agglegénységre hajlamos, mert a magányt keresi, de a közlési vágy odaköti a tudós republikához, sőt az egész emberiséghez, melyért — úgy érzi — dolgozik. Más lapokon meg olvassuk, hogy a tudós milyen határtalanul önérzetes, mint dül benne a hatalmi vágy, mint igyekszik saját eszméinek érvényét másokra kiterjeszteni s mint fejlődik ki benne a fölényérzetből a tudós gög. (Kornis szellemi nyakszirtmrevedésnek, professzoritisznak nevezi.) Ez is igaz és az is: a tudósok közt is vannak különféle típusúak, sőt ezek az árnyoldalak sokszor szépen megférnek a magasabb morális vonásokkal.

Érdekes és azt hiszem, erős egyéni ízzel megírt rész a tudós és a politikus viszonyának fejezete, hiszen ez a problémakör a szerzőt, ki tudvalevőleg két pályán tevékenykedik, erősen foglalkoztatja. Nyilván konfliktus is akad a tudós és a politikus között, bár Kornis számtalan sok példát hoz fel a tudós politikusra (Mommsen, Macaulay, Bacon, Leibniz stb.). Mint

mondja: „A politikusokban a hatalmi akarat rendszerint sokkal több, mint az igazságra törő akarat, a Wille zur Macht döntőbb lelki indíték, mint a Wille zur Wahrheit, a nélkül, hogy a tiszta szándékú politikus ennek tudatában lenne.“ Az ellentét abban van, hogy a tudós elvben megelégszik az igazság felismerésével, felkutatásával, míg a politikus az élet átépítése, formálása foglalkoztatja. Kornis szerint az a tudós, akiben a politika légrétege a tudományos lelkiismeretet és kutatási ösztönt elsorvasztja, sohasem volt igazi tudós. Az ilyen számára a tudomány sohasem volt valódi élmény, „hanem csak hiúságától vagy kenyérkeresetétől ráakasztott presztizskellék”. Ezért igen meggyőzően magyarázza meg, hogy az elméleti ember elsősorban nem is a közvetlen cselekvéssel, mint inkább közvetve, „eszméinek sugalmazó erejével nyúl bele a politikai élet formálásába.“ Tiltakozik az ellen, hogy a tudósokat, főképen az állam- és társadalombölcsészeket, a szociológusokat ártatlanul álmodozó lényeknek tekintsék, mert ezek eszméiknek meggyőződésetől áthatva jelentékeny részt vesznek koruk alakításában. A tudós eszmekor így válik lassankint hatalommá, politikai-történelmi mozgatóerővé.

A laikust a lángelme munkájában a legjobban megkaphatja a problémalátás villanásszerűsége, mely magának a feltalálónak lelkében is úgy hat, mintha tőle valami független hatalom sugallata volna. Ezt a sajátos jelenséget, mely már sok pszichológust foglalkoztatott, a hosszú előkészítés előzi meg, s csak a ráirányuló akarati és érzelmi folyamatok summájaként lepi meg a gondolkodót, mikor a tudat alól felbukkan.

Kornis műve tulajdonképen a lángelmék, a nagytehetségű tudósok lélektana. Azt hiszem, kissé túlszigorúan is bánik el könyvében a kisebb arányú kutatóelmékkel, akiket „szakmókusok“-nak nevez (108. l.), hiszen ő, aki a tudományos élet egyik oszlopa, nagyon jól tudja, hogy szaktudósokra a lángelméknek is szükségük van, mert belőlük kerül ki megértő, alkalmazó tudományos közönségük, munkájuk továbbfolytatói, kiépítői. Általában az, amit a tudomány szociológiájának nevezünk, az éppúgy a nagy elmék, mint a kisebb tudósok tömegének összjátéka. Épp úgy kell a szaktudós a tudományos élet fenntartásához, mint a nem éppen zseniális zenetanár a zenei műveltség megőrzéséhez és fejlesztéséhez.

És különösen kellenek minálunk, Magyarországon. Sőt mondjuk ki hangosan: nincs elég szaktudósunk. Egész társaságok tengenek, tanszékek lézengenek, mert elfogyott, kihalt a szakember-közönség, nem alakul ki körülöttük a tudományos életnek az a termékeny televénye, melyből aztán az egészen ritkán felbukkanó lángelme kinőhet. Nagyfotosságú nemzeti tudományágaink senyednek el kellő utánpótlás híján. Sajnos, a legutóbbi időben, évtizedeken át annyit ócsárolták a legmagasabb helyekről is a részletmunkát, a „Kleinarbeitot“, hogy az ifjúság, mely amúgy is hajlamos arra, hogy a csendes, apró problémákhoz tapadó munkát lenézzék, csak ritkán kapható arra az önfeláldozó munkára, mely az egyetlen bevezető kapu a tudomány nagy épületébe. Inkább rossz költő lesz belőle, mint jó szaktudós. Ma sokan a tudósok közül ijedten szemlélik a magyar tudományos életnek ezt a pusztulását, kétségbeesve nézik, hogy egy-egy tudományágban egész nemzedékek kiesnek s egy-egy öreg nagyobb cserfa kidőltekor puszta marad az erdő körülötte, nem nőttek fel mellette fiatal cserjék. Ezért pedig a korszellemen és a rossz kezdési lehetőségeken kívül az említett és szinte sablonná vált lenézés is felelős, mely a részletmunkának, a szaktudományak mindenfelé kijár.

Természetesen nem az áltudósokat óhajtom itt védelmembe venni, akik sajnos, elég szép számmal ülnek magas tudományos állásokban, éppen azért, mert az igazi szaktudósokban akkora ínség uralkodik. Inkább hajlandó volnék hinni, hogy a nagy elmék és a kisebbek között nem annyira

qualitativ mint quantitativ a különbség és a létra fokozatai a lángelméktől a majdnem-zseniken keresztül ereszkedik a szaktudósokon át a tudományos élet egyszerű napszámosaiig, akiket — mint Kornis mondja — a módszer demokratizáló hatása tesz fogékonyvá a tudományos munkára.

A mű igen nagy része foglalkozik a tudós életpályák elemzésével. Itt igen érdekes magyarázatát kapjuk e pályák látszólag hirtelen fordulatainak: a matematikusból kémikus lesz, fiziológusból pszichológus. Különösen érdekes a fiatalkori tapogatózások utáni hirtelen átváltások elemzése. A fiatalságot ugyanis éppen az energiák kaotikus tülekedése jellemzi, s időbe telik, míg az ember felleli a tehetségének megfelelő vonalat. Érés, kivételesen termékeny Öregség, nemzedékprobléma, gerontokrácia mind sorra kerül a mű zárófejezetében.

Vájjon Kornis Gyula műve csábít-e majd újabb bontakozó lelkeket a tudomány kívülről száraznak látszó, de belülről a legnagyobb szellemi gyönyörűséget nyújtó élményei felé? A már kiforrott kutatót mindenestre megacélozza ez az olvasmány és alázattal tölti el, mikor a legnagyobb emberi elmék szerénységének, tudományos aszketizmusának elemzését olvassa.

ECKHARDT SÁNDOR

TANÍTÓHIÁNY

SOK SZÓ ESIK manapság a tanítóhiányról, a két szó egyé kapcsolódott. A megoldásra váró kérdés már túljutott a hivatalos tényezők aggodalmain, társadalmi problémává lett, mert a tanító hivatása, a nevelés: a társadalom ügye. A kérdésnek illetően alakulása tehát természetes: a tanító a nemzeti közösség, a társadalom munkása, aki a közösségből való, a közösségben, a közösség nevében és a közösségért neveli a nemzeti jövő hordozóját: az egymásután következő ifjú nemzedékeket. Míg a tanító-termelés szabályozása a művelődéspolitikai feladata, a tanítóhiány a társadalom szellemi életének folytonosságát veszélyezteti, ezért megoldása is csak a társadalom közreműködésével kereshető. Megoldásának útját azonban a művelődéspolitikai felelős vezetőinek kell megmutatniok; a tanítók kívánt számát a társadalom adja, a tanítónevelés mértékére a közoktatásügy vezetője ügyel.

A tanítóhiány okai részben közismertek. Elöl áll a csekély javadalom, amely ma, a rendkívüli viszonyokhoz és más foglalkozás jövedelméhez képest eljlesztően kevés, de nem csekély szerepet játszanak történelmi és erkölcsi okok is, mint amilyen pl. a tanító kellő társadalmi megbecsülésének hiánya, a tanítói oklevélhez jutásnak a múltban sokáig fenntartott megnehezítése, és azok a követelmények, amelyek a mai tanító elé hivatalosan és hivatásából következően állanak. Ezeket az okokat mint bajokat és nehézségeket természetesen a működő tanító érzi s nem az, aki pályaválasztás előtt áll és azon töpreng: menjen-e tanítónak vagy ne? A szülők társadalma már jobban ismeri a tanító-sors árnyékos oldalát, s ennek tudatában befolyásolja az ifjak pályaválasztását. A helyzet ma az, hogy jelentékeny számú ifjú készséggel megy ugyan tanítóképzőintézetbe, helyesebben: a líceumba s onnan a III. osztály elvégzése után a tanítóképző IV. osztályába, azonban a tanítói oklevél megszerzése után nem vállal tanítói állást, hanem a különb megélhetést kínáló egyéb helyeket tölti be, alaposan szót fogadva a társadalmi átalakulást akaró követelésnek: menjünk gyakorlati életpályára!

Tanítói oklevél talán elegendő van még ma is, de nem ott veszik hasznát, ahol kellene. Az okleveles tanítókon mindenütt szívesen kapnak, mert Magyarországon a tanítóképzés kiváló eredménnyel tudja megoldani az összhangzatos emberfejlesztés feladatait, jobban, mint bárminő más iskola. Ezért kapós a tanító a hadsereg körében éppúgy, mint a gyártelepek irodáiban s egyebütt.

Magyar szokás ugyan a sérelmek felhánytorgatása, de ez is sikeres eszköznek bizonyult sok embernek a tanítói pályától való visszatartására. A tanítók hivatali helyzete bőven adott alkalmat panaszkodásra. Ilyen régi panasz, amelynek orvoslása törvényhozás útján mostanában történt: a tanítói és kántori javadalom együttszámítása. E panasz megszüntetése szegénységünk ellenére már régóta észszerű volt: ha valaki kettős feladatot lát el, ez lássék meg a fizetésén is; aki többet dolgozik, többet kapjon. A méltányos rendezéssel régi izgatószer tűnik el a tanító-lélekből. Ilyen másik kérés, ami a magyar fizetési státuszviszonyok sűrű szitáján ezideig fennakadt: az egész tanítóságnak a VII. fizetési osztályba való felemelése, nem csupán néhány százalékának.

Egyéb okokat is látnunk kell, amelyek a tanítóhiányt szükségképpen előidézték. Ezek jó része szellemi — értelmi és erkölcsi — természetű. Első helyen kell említenünk a tanító társadalmi megbecsülésének sok helyen és sok ember részéről észlelt hiányát. Ez a derék embereket önértékükben bántja. A becsületesen, jó eredménnyel dolgozó, érzékeny lelkű tanítót mélyen sújtja az a tapasztalás, hogy Magyarországon a község (kisebb, nagyobb) ú. n. *értelmiségi rétege nem* becsüli meg benne *eléggé* a másokért: gyermekért és felnőttért szinte ellenszolgáltatás nélkül fáradozót. A magyar társadalom közfelfogásának (nem mindenik tagjának!) egyik idült betegsége, hogy az érettségiben látja az egyetlen, társadalmi érintkezésre minősítő papirost, ezért tartózkodással, sőt lekicsinyléssel tekint a tanító munkájára, mert nem látja a tanító mögött a nagy, tekintélyt adó fizetést. A néppel való tüzetesebb foglalkozás kezdi elszigetelni e társadalmi nyavalya hatását, azonban a fel-felütköző gentry-szellem miatt ez a baj néhány, előítéletes társadalmi osztályunk egy-egy csoportját ma is jellemzi.

Másik oka a keserves falusi viszonyokban rejlik. A több mint 26.000 tanító jelentékeny hányada egészen egyszerű, szellemi munkát végző emberre lehangoló személyi és tárgyi körülmények között dolgozik. Akárhányban csak a küldetés felemelő, erősítő tudata tartja a lelket. Gyermekének a lakóhelyétől távoli iskoláztatása sanyarú, csaknem mindenről lemondó életforma magára vállalását jelenti a tanító számára idő folyamán akkor, amikor már a valamivel nagyobb fizetés emberibb lehetőségeket ígért. Kezdetben a csekély fizetés, később gyermekeinek taníttatása követel a falusi tanítótól szinte askétaszerű önmegtartóztatást.

Az okok keresésében mélyebbre is nézünk. A XX. század a népiskolai nevelő munka rendszeressé alakulásának időszakában, ez a fejlődés a tanítótól mind több és több feladat megoldását követelte: komoly, összetett, sőt bonyolult lett a tanító munkája, az ősi egyszerűség testi veritékezését felváltotta a különb eredményre: a gyermek teljes kifejlesztésére céltudatosan törekvő szellemi erőfeszítés. Ezzel párhuzamosan a civilizáció és nem a kultúra befolyása alatt a nevelés világa rádöbbenni kényszerült arra a valóságra, hogy az iskola háttérbe szorul, bármily lelkes ember fáradozik is benne a reabizott kicsiny embervilág különbbé tételével. A tanítóság fokozatosan rájön, hogy a megnehezdedő életben a családi neveléstől, eddig legfőbb segítőtársától alig várhat támogatást: minél súlyosabb a munkája, annál inkább magára marad. A családnem ér rá nevelni, sokszor nem is akar érteni a neveléshez, mindinkább azért, mert az élet nehezebb lett, a külső, szándéktalanul érkező, kedvezőtlen hatások ártalmatlanná tételére, a népiskolai nevelés meghatározó erejének növelésére az elmúlt 20 évben egymásután jöttek a tanítót kőtelező újabb meg újabb intézkedések, amelyek jót akartak, de megterheltek azt, aki effélére

nem készült: a falu ezerféle gondjával tökéletesen elfoglalt tanítót. Elég a hírheft mindennapos tanítási óravázlat-írásra utalni, amely csaknem olyan mértékben tartott vissza vagy küldött el embereket a tanítói pályától, mint a kisebb darab kenyér. A nyugtalaná tett tanítói foglalkozás messzehangzó bajaival lassankint elidegenítette a szülők társadalmát a tanítói pálya keresésétől a másutt könnyebben megszolgált, nagyobb darab kenyér fejében.

A tanítói pályától való évtizedes, makacs, hivatalos elriasztás is oka a pálya elnéptelenedésének. Ugyanis tíz évvel ezelőtt már ezerre ment az állástalan okleveles tanítók száma s ez arra kényszerítette a hivatalosakat, hogy a tanítói oklevelek kiadásának számát csökkentsék. Más téren úgy igyekeztek a pályától másokat elriasztani, hogy az állásba lépőket (a kezdő embereket) „pénzbüntetéssel“ sújtották: helyettes tanítói fizetést adtak nekik. Ez akkor történt, amikor mindenki tanult, érettségi bizonyítványt, valamiféle oklevelet, jogi s egyéb doktori fokot szerzett, a pályát eltömítette, ezzel csökkentette a szellemi foglalkozások külső értékét, amikor a trianoni ország kitermelte az értelmiségi proletariátust, a soffőr-mérnököket s a havi 40 P-ért dolgozó helyettes tanítót, sőt a fizetésnélküli gyakornokság intézményét. Nem az történt, hogy a tanítói oklevélhez jutókat valami átképzéssel más pálya felé irányították volna; ehelyett az okleveles ifjak megmaradtak a várokozás nyomorúságos, öregítő, kísértéssel teli proletársorsában.

A magyar tanítóképzés színvonalának emelését kívánta szolgálni, de legalább ugyanolyan mértékben a tanító-termelést is szabályozta a líceum és tanítóképző-akadémia, a tanítóképzés e két iskolájának törvénybe iktatása 1938-ban. A két törvény a tanítói pályára való előkészület idejét 5 évről 6 évre emelte fel (négy évfolyamú líceum és két évfolyamú tanítóképző-akadémia lett a tanítóvá képzés útja), s így e pálya választását megnehezítette, ezzel a tanítóhiányhoz közvetve hozzájárult.

Azt még nem lehet elmondani, hogy a tanítóhiány megszüntetésére döntő intézkedések történtek. Amint láttuk, a jelentkező tünetben annyi összetevő erő közreműködése fedezhető fel, hogy egyetemes hatású gyógyítás módját egyszerre és egy irányban megtalálni nem lehet. Egyelőre csak tüneti kezeléstről, a baj mulasztásáról lehet szó s nem a gyógyításáról. De ezzel is enyhülhet a hiány súlyossága, s a hiányt csökkentheti olyan tényező is, amely nem áll a kormányzat hatalmában; gondolunk a háború okozta, szokott változásokra.

A tanítóipálya megbecsülését volt hivatva emelni az 1938: XIII. és az 1938: XIV. tc.-kel megalkotott líceum és tanítóképző-akadémia, mert a líceum érettségi bizonyítványt ad s ezzel meghajol a fonák közgondolkodásnak engedő tanítótársadalom régi óhaja előtt, amellyel érettségi bizonyítványra vágyott, és akadémiát: felső iskolát szervez a nevelési szakismeretek hiánytalan, magasabb szempontú elsajátítására. Ezzel a közoktatási kormányzat elismerte a tanítói hivatás magasabbrendűségét, egyben nevezetes lépést tett a haladottabb műveltség követelményeit kielégítő tanító-műveltség emelésére. Sajnos, a törvények végrehajtására az újból elkezdett világháború miatt csak csekély részben került sor, a törvények létesítésével megindult egyidőben az országgyarapodás, amely időszerűvé tette a tanítói többtermelést, ezt viszont a líceum és akadémia által megnyújtott idejű tanítóképzéssel nem lehetett volna remélni.

A kormányzat a pálya felé igyekvést ma úgy mozdítja elő, hogy érettségi bizonyítvány alapján egyévi tanítóképzős tanulmány után tanítói oklevélhez lehet jutni. A törvényhozás éppen most jutalmazza a tanító kántori szolgálatát. A szegénysorsú, kiváló tanulmányi előmenetelű tanítójelölteknek növekvő számban biztosít ingyenes helyet a tanítóképzős tanulóotthonokban, ezt a felekezeti tanítóképzők is utánacsinálják. Az ilyen tanító ahány évig ingyen tanult, annyi évig köteles tanítói állást betöltenie. Ez annak is kötelessége, aki a tanítóságra előkészülés közben arra jött rá, hogy nem neki való a kicsinyekkel való aprólékos

törődés. Az ingyenes hely önmagában véve nem fejleszt hivatástudatot, ehhez sajátos lelki hajlandóság is kell. Jaj annak az iskolának, amelyben 4—5 évig ilyen tanító „nevel“ és a napokat számlálja. E helyen bizony alászáll az iskola becsülete, s vele a művelődésé is és az ilyen tanító után még sokáig nem lesz a tanítónak tekintélye. Erőszakkal senkit sem lehet rábírní a kultúra terjesztésére. Ez ellenkezik a kultúra lényegével. A tanítói hivatásra való előkészületet megkönnyítik azzal is, hogy egészen csekély díjért tanulhatnak a tanítójelöltek; ez régen is elv volt, de a működő tanítók azt mondják, hogy nem az előkészítési időt kell pénzzel támogatni, hanem sokkal inkább a működő tanítót. A tanító-tábor halkan, majd hangosan kimondott érvekkel régóta igyekszik a kormányzatot anyagi helyzetének méltányos rendezésére rábírní, de sikertelenül. Ezért aztán az országos szakértekezeletekről, tanítóegyesületi közgyűlésekről hovatovább teljesen leszorultak a nevelési kérdések s átadták helyüket a fizetésrendezési kérdéseknek.

Azzal vonzóbbá lett a tanító pálya, hogy a tanító működésére szakember felügyel: a körzeti iskolafelügyelő. A népiskolák felügyelete, azaz ellenőrzése és irányítása nyolc év óta nem a közigazgatásban, hanem a nevelésben járatos ember dolga: a szakszerűség bevonulása az iskolák irányításába a nevelés különbbé válását biztosítja, visszaadja a tanító nyugalalmát munkája megítélésének nézőpontjából.

A tanítóhiány elleni küzdelem jegyében alakulnak azok a tanfolyamok, amelyek különféle iskolázottságú embereket képesítenek tanítóságra. Más fajú iskolából tanítóképzőbe vagy liceumba át lehet lépni. E lehetőség megadásához az a remény kapcsolódik, hogy az átlépők lelkében kötelességük teljesítése közben nevelői gondolkodás fejlődik ki, nevelői lelkület teremődik bennük. E nélkül iskolában jó munkát végezni nem lehet.

A tanító lelki állapota, az a szellem, amit magukból egyéni sorsuk felől a nevelői hivatásuk értékelésére nézve kisugároznak, elhatározó erejű azoknak az állásfoglalására, akik maguknak vagy gyermeküknek megfelelő pályát keresnek s eközben a tanítói pálya felé irányítják tekintetüket. Ezért mindenél lényegesebb kérdés a mai tanítóhiány megszüntetésében: milyen a mai tanító lelki állapota. A tanítóhiány okainak vizsgálata közben keresnünk kell tehát azokat a tényezőket, amelyek részeseek a tanító életének, helyzetének alakításában. Többet lehet arról szólni: mivel lehetne még a tanítói pályát vonzóvá, keresetté tenni, mint amennyi eddig ennek érdekében tartáit. Első helyen áll a tanító munkáján való könnyítés. Nemcsak időben kifejezve, de a munka szellemi vonása miatt is mind súlyosabb követelmények állanak a tanító elé. Minthogy a tanító feladata a népiskolában: egyetemes emberművelés, — más iskola feladata is ez — neki magának teljesen fejlettnék kell lennie, azaz az elméleti és gyakorlati ismeretek roppant tömegét kell bírnia, ezt állandóan növelnie is kell a haladó tudással az énekismeretektől a méhtenyésztésig, hitigazságoktól a testnevelési gyakorlatok élettani hatásáig. E tudás-terjedelemnek is van határa, bármennyire természetes is volt eddig a mindentudó tanító típusa. E tekintetben is el kell érkeznie a differenciálódásnak, — amint az a fővárosi községi iskoláiban megvan — ha a népiskolai felső tagozat szakismereteinek hitelét, tárgyismereteinek pontosságát meg akarjuk óvni. A tanító készséggel enged a hosszú, sokak által irigyelt nyári szünetéből, — ami ma valójában nincs is meg — ha a mindennapi munka terüeből levesznek annyit, ami már túlterhelés: ügykezelés egyszerűsítése, másnemű munkától való mentesítés, heti óraszám csökkentése útján. Jó tudni, hogy ma a tanító akárhány helyen maga teremti elő az iskolai felszerelés beszerzésének anyagi feltételeit, háromféle könyvtárat kezel mások segítségé nélkül, stb.

A tanítók anyagi helyzetén való könnyítés a legelső teendő, az kétségtelen. A tanítókat a megszegyenítő anyagi kiszolgáltatottság mélyéből ki

teli emelni, a lelki függetlenséget számára meg kell szerezni; erre nemcsak más hivatásúaknak van szükségük, hanem legalább ugyanilyen mértékben a tanítóknak is. Ha ez megtörténik, lesz elég tanító, megszűnik a tanítóhiány.

Azonban, amint már mondtuk, a tanítóhiány csak a felületesen szemlélő, a leghangosabb hangokból következtető ember számára eredeztethető pusztán anyagi okokból. Mélyebb eredője a lelki élet redőiben lelhető meg. A tanítóhiány ellen csak az anyagi élet vonalában tartós sikerrel küzdeni tehát nem lehet. Erre azért jó gondolni, mert így észrevesszük, hogy az út az óhajtott változásig nem egyszerű és nem rövid. Szellemi úton kell hatni a szellemi okok megszüntetése érdekében. Ha valaki a probléma megoldása közben csupán anyagi megalégtetés kísérletével próbálkozik, rájön, hogy ebből létrejöhet ugyan a tanítói pályának anyagias életfelfogású emberekkel való megtelítése, a pálya azonban nem ilyen embereket kíván, hanem olyanokat, akik nevelői gondolkodástól áthatva válnak tanítókká. A megoldás módjait tüzetesen vizsgálva; látnunk kell azt, hogy a tanító-lélek elerőtlenedését, gyakori lesújtottságát bizony sok helyen a komoly irányításnak, a közvetlen vezetés megértésének hiánya idézi elő. Ez más életpályákon is előfordul. De a kezdő tanító különösen súlyosan érzi, mert önzetlen munkakészségében a jóindulatot, baráti megértést várja, keresi. Közöttünk, magyarok között ma sem fejlett az emberekkel való bánni tudás képessége, ez is oka annak, hogy a tanító néhány évi „próbálkozás“ után csalódottan hagyja el lelkesen kezdett foglalkozását s növeli a tanítóhiányt. A mai népiskolai oktatási feladatok bonyolultsága: tantárgyak, tankönyv, szorgalmi idő, tanításterv, a nevelő munka megítélési szempontjainak nem mindig jobbra változása a tanítói foglalkozás nyugtalanságának képét tükrözi. Ez más életpályákkal is velejár, jól tudjuk; de ott a változások természetes szükségét a haladó élet jobban megokolja, az alkalmazkodás az élethez nem veti fel a kérdést: miért. A tanító munkájának, a nevelésnek azonban a nyugalom az alapja.¹

A társadalmi megbecsülés külső jeleit hivatalos tényezők adhatják. Ennek útja nem cím- és rangadományozás, hanem olyan helyekre való elhívása a tanítónak, amelyek magyar észjárás szerint a benső tekintélyét is növelik s ahol a tanító valóban hasznot tehet; erre az első lépések a közigazgatás területén meg is történtek. Erkölcsi testületeknek, a szellemi élet vezetőinek elő kellene segíteniük a nevelés helyes értékelését, a tanító és a közvetlen előljáró olyasféle munkatársi viszonyának kialakulását, amelyben nem az oklevél jellege és dm játssza a vezérszólamot, hanem az együttműködés azonos céljának tisztelete, a másokkal, emberekkel való törődés területein: pap és tanító, jegyző és tanító, orvos és tanító viszonyában. Tudjuk, hogy ez még nagy kívánság ma is, de jelek szerint az élet errefelé halad.

A tanító személyének és hivatásának megbecsülése más ponton is növelhető. A tanító majd akkor hiszi el teljesen, hogy nézik valaminek, pályája munkakörét majd akkor tartja nagyjelentőségűnek, ha egyszer majd azt veszi észre, hogy vele azonos felfogású és lelkületű emberek állanak felette, akik nemcsak értik, de kellően méltányolják is azt, amit csinál.

A tanítói pálya külső, de szintén jelentős tisztelete ered abból, ha az iskola épülete jobb, mint a falu kocsmájáé, ha benne a felszerelés korszerű, gazdag, s így az oktatás sikeres lehet. Ez magát az oktatás emberét: a tanítót is tekintélyessé teszi mások előtt: szülők társadalmá előtt az iskola helyét, óhajtottá a tanítói hivatást; hiánya, rozogasága: riasztóvá, lebecsülné, kerülendővé. Sok férfi-tanítót élettársa zaklatja más foglalkozás keresésére, mert a feleség még jobban érzi a társadalmi megbecsülés hiányát. Tehát a tanító felesége is részes lehet a tanítóhiány növelésében, mert a tanítósors

¹ L. Imre Sándor: Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés (Budapest, 1942.) című gyűjteményes művének e cikkét: Nyugtalan idő, nyugodt nevelés, 339. lapon.

miatt csak olyan feleség jut a tanítónak, aki az ura foglalkozását nem értékeli, mert nem nyújt megélhetést. A tanító ágya régebben sem volt rózsalevéltre vetve, s miatta az iskolai munka hangulata sem volt derült, nyugodt; így a szülők, talán éppen keserű emlékek hatása alatt maguk sem küldik gyermeküket tanítónak.

Ennyi bajt, fogyatkozást látva mégsem gondolunk újabb szabályok alkotására, mert ezt az utat nem tartjuk célravezetőnek. Van elég és jól használható, de végre nem hajtott szabályunk, rendeletünk, törvényünk; ezek hiánytalan végrehajtásához nincsenek meg a személyi és tárgyi feltételek. Legfőképpen pedig hiányzik a magyar közösségben az egyetemes nevelői gondolkodás: a magyar nagyközönség fejletlenül gondolkodik a nevelésről, a nevelők munkájáról, tagjait nem hatja át annak tudata, hogy az új nemzedék minősége dönti el a jövőt, a minőség pedig a nevelők munkájától függ.

A tanítóhiányt többféle oldalról vizsgálhatjuk. Nézzük úgy is, hogy benne a hasznot kereső, vagyont, polgári jólétet hajhászó életszemlélet fejeződik ki, a gyakorlati boldogulás vágya az eszményi nemzetszeretet, önfeláldozó élet, a másokért magát megáldozó életforma megvetése, háttérbe szorítása. Hiába, ma nem a csendes munkáért való önfeláldozás korszakát éljük! A sokáig nagyon kevésbe vett szellemi proletariátus fiatal magyar nemzedéke mintha most azzal venne magának elégtételt az előtte járók szenvedése miatt, hogy csak önmagára tekint és így keresi a minél kedvezőbb elhelyezkedést; könnyedén, meggondolás nélkül odahagyja tanítói állását, élvezzi, hogy szabadon váltogathatja foglalkozását, kapkod. Bármiféle szerepet játsszék is e magatartásban a lelkiület s e fölött bosszankodni is lehet, bizonyos, hogy a tanítók kérdéseit nem lehet a magyar élet margójára szorítani, mert vegyük figyelembe, hogy az 1941. évi statisztikai adat szerint 25.772 tanító 1,204.714 gyermeket, népiskolai tanulót nevelt. Ahonnan a tanító most hiányzik, de ahol volt azelőtt, ott igazán megéri a közösség e szolgálat kiesését; elsősorban érzik azok, akiknek ezt pótolniuk kell, s ahol eddig nem volt, a magasabbra emelkedés reménye ott halványabb. A hiány súlyos zavarba hozta az iskolafenntartó egyházakat is: híveik lelki szükségleteinek kielégítése részben az iskolára hárul, ez most fogyatékosan mehet végbe ott, ahol már nincs tanító. A sokoldalú, tevékeny, dolgozó tanító a falunak valóságos lelke, középpontja, igazi polihisztor, aki az iskoláján kívül helyt áll az ifjúság és a felnőttek testi-szellemi fejlesztésében: kántor, leventeoktató, Vöröskereszt-csoport vezetője, daloskőri karnagy, olvasóegyleti könyvtáros, népművelési tanfolyami előadó, szövetkezeti vezető, műkedvelő társaság előkészítője, tűzoltóparancsnok, gazdaköri előadó szerepében. A tanító az eleven megtestesítője annak az igazságnak, hogy nem elég a népet szónokolni, a népet tanulmányozni és „leírni”; dolgozni is kell érte, közöttük és neki, ha emelkedését akarjuk. E feladatok vállalása a nép fia előtt nagy, személyes tekintélyt fejleszthet iránta, ha más, esetleg nem kívánatos egyéni tulajdonsága le nem rontja. Sokat várhatunk attól a fejlődéstől, amely film (Harmincadik) és irodalom (Elindult szeptemberben, stb.) útján kelt érdeklődést a hősi tanítói sors és a nemes lélekben vonzódást a tanítói hivatás iránt. Egymás mellett két, ellenkező irányba haladó áramlatot vehetünk tehát észre. Az egyiknek sodrában ott vergődik az anyagi gondokkal birkózó, sorsában csalódott, küldetésében ki nem elégült tanító, a másik áramlás emberei, a társadalom különféle rétegeiből valók, világosan látják a tanítói hivatás magasrendűségét, kedvezően értékelik a nemzeti közösség életének alakításában végzett munkáját. Ezek arra eszmélkednek, hogy a tanítói rend biztosítja e közösség életének történeti folytonosságát, a múlt hagyományait közvetítve a jelenben s ezzel a jövőt építve. Amikor tanítói rendet mondunk, a tanárok kát is ideértjük; a tanárihiány legalább olyan mértékű, mint a tanítóhiány, e hiány veszedelme sem kisebb; ezen belül a férfi-tanár és férfi-tanító hiánya a nagyobb. Ha az iskolát a közösség nélkülözhetetlen intézményének tekintjük, roppant jelentősége van annak, hogy ki benne a tanító. „Az iskola mindig olyan, amilyenek a benne működő tanítók” (Imre Sándor). Az elégtelen javadalmazású tanító akaratlanul fel nem mérhető károkat okoz szellemi életünk egész területén. A tanító arra vállalkozik, hogy egész életén át másokat a műveltség útján vezet, tehát magát is

állandóan művelnie kellene. De teheti-e ezt a mai tanító?! Nem, mert iskolán kívüli ideje elvész, felaprózódik pénzszerző, keserves lótás-futásban. Nincs módja hivatása haladó kérdéseiben elmerülni. Nem gazdagíthatja magát, mert arra se pénze, se ideje nincs.

A tanítóhiány nemcsak magyar jelenség, többek között Németországban is súlyosan érezhető. A háború is nagy szerepet játszik előidőzésében, mint ahogy a háború adhat is tanítót, mert elvégzi megint újíto, átcsoportosító munkáját a társadalom rétegződésében: a lent levők emelkedésének egyik legismertebb hajszalcsöve a tanítópályához vezető út s ez utat sokaknak a háború nyitja meg, rétegek közt bolyongóknak ismert állomása a tanítóság. A felemelkedés első nemzedékének anyagi és szellemi tekintetben egyaránt enyhülés, ha odahagyja a családi otthon kínzó zsellér- és kisiparossorsát, hogy olyan létformát keressen, amely a megtartás szükséges önzésén túl a a másokért élés önzetlenségét is elhozza számára. Tanító-életformát választani nem más, mint engedni a bennünk élő szociális érzék sürgetésének. Ebből következik, hogy nem mindenik tanító érzi sorsa anyagi megpróbáltatásait: a nyomorúságból érkezettek és a „szebb“ lelkűek hivatásukban teljesen felolvadva nem törődnek a javadalommal, az önzetlen lélek a tapasztalt hálaérzést bőséges jutalomnak fogadja el. Mégis azt mondjuk: a magyar tanító sorsa jólismert, szegény tisztviselősors; a köztisztviselők között is a legszegényebb. Ezért: a tanítóhiány megszüntetésének egyik módja a szegénysors eltüntetése.

Azonban nem csak arról van szó a tanítóhiány megszüntetésére irányuló erőfeszítésben, hogy máról holnapra megtaláljuk a megoldás anyagi eszközeit és módját, mert ez nem biztosíthatja a kérdésben az állandóságot, a baj holnapután újra kezdődnek. A tanítói hivatás és a tanító, mindenféle iskolai nevelő megbecsülését igazán csak akkor érhetjük el, ha elérkezünk az egyetemes nevelői gondolkodás idejéhez. Addig a tanítónak kifejezett köszönet, alkalmi elismerés csak biztatásnak tekinthető, hogy minél többen menjenek a tervszerű gonddal elkerült pályára: amíg ennél több nem történik. Kell hogy eljőjön Magyarországon is annak a felismerésnek ideje, hogy a nevelés a közösségnek olyan nagy ügye, ami nélkül a jövőt komolyan előkészíteni, még eltervezni sem lehet. Súlyos csalódásokat hozhat a nemzet számára egy olyanféle várakozás, mintha a mai lelki állapotban tartott tanítókkal a háború után nevelő úton építő munkát lehetne kifejtetni. Akik legmagasabb helyről szemlélik a tanító anyagi elhagyatottságát s messze előre néznek, tudják, hogy ez a bánásmód kultúraellenes, amely egyszer megbosszulja magát.

Addig is fokozott figyelemmel forduljunk a tanítóhiány veszedelmeinek ellen súlyozására, elkerülésére. A kevesebb tanító sok helyen azt vonja maga után, hogy túlságosan sok növendék kerül egy-egy tanító vezetése alá, amivel feltétlenül a nevelés sikerének csökkenése jár együtt. Ebből továbbá következik a családi nevelés nagyobb megterhelése, tehát csekélyebb eredménye, mert az iskolában a nagy tömeg miatt kellően nem nevelt gyermeket otthon is nehéz sikerrel nevelni. Ennek nyomán pedig a középiskolai nevelésre háramlik tovább a baj, hiszen oda az addig ilyen körülmények közt nevelt, oktató tanuló kevésbé szilárd alapot visz. Így halad ez feljebb a felső iskolákba, azután ki, az életbe... A vízbe dobott kavics hullámgyűrűinek törvényszerűségével terjed a csapás. Ennyiből is világosan látható a nagy felelősség a magyar élet előtt azért a parancsolatért, hogy ne legyen tanítóhiány, hanem legyen elég tanítója a megszületett és a jövőben még nagyobb számban várt, sok magyar gyermeknek.

JUHÁSZ BÉLA

TIHANYI NEMZETI PARK?

KLEBELSBERG GRÓF kultuszminiszter kedvenc gondolata volt, hogy a tihanyi félszigetet a maga egészében Nemzeti Parkká, vagyis védett területté, ú. n. rezervátummá tegye. A félszigeten található valóban becses természeti ritkaságok és az inkább művelődéstörténeti, mint művészeti értéket képviselő műemlékek megóvását csak ezúton gondolta biztosíthatónak. Ennek az eszmének megvalósítására már a kezdő lépéseket is megtette, amint ezt néhai Entz Géza szemlének hasábjain közölt cikkében olvashattuk.¹

Néhány évvel utóbb Iklódy-Szabó János, a Balatoni Egyesületek Szövetségének elnöke, a nemzeti park-fogalom merész kiterjesztésével már nemcsak Tihanyt, hanem az egész Balatonvidéket, a vízszegélytől 3 km körzetben kívánta nemzeti parkká nyilváníttatni. Ez az elgondolás sem jutott túl a balatonvidéki lapok hasábjain és a társadalmi egyesületek s vendégforgalmi érdekeltségek zöldasztal melletti tanácskozásain.

1942 nyarán Cholnoky Jenő újra felelevenítette Klebelsberg gondolatát az egész tihanyi félszigetnek nemzeti parkká nyilvánításáról. A Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága ez ügyben Füreden értekezletet tartott, amelyen számos hozzászólás hangzott el nemcsak tudósok, szakemberek, hanem a birtokos tihanyi apátság és a helyi közigazgatás, valamint az idegenforgalom képviselői részéről is. Cholnoky felhívta az ügy iránt érdeklődőket, hogy javaslataikat, a megvalósítást elősegítő gondolataikat hozzá mint a bizottság elnökéhez és a Balatoni Szemle főszerkesztőjéhez mielőbb eljuttassák. De nemcsak a Balatoni Szemlében és a három Vármegye hetilapjaiban, hanem fővárosi folyóiratokban is számos hozzászólás jelent meg és az 1935: XV. t.-c. értelmében megalakult Országos Természetvédelmi Tanács is több ülésében foglalkozott az üggyel. Ez a szakemberekből álló tanácsadó testület hivatása értelmében javaslatot dolgoz ki és terjeszt a kormány elé, amely a pénzügyi és gazdasági lehetőségek mérlegelése után, rendeleti úton — amint hírlik — már a közel jövőben fog intézkedni.

A tihanyi nemzeti park kérdése immár országos üggyé vált és — mint ilyen — tudományos, szociális, gazdasági és művelődéspolitikai vonatkozásai miatt szemlének olvasói érdeklődésére is számot tarthat. Az alábbiakban igyekezni fogunk elsősorban a nemzeti park fogalmát, melynek tartalma a hozzászólások özönében eléggé összekuszálódott, néhány külföldi példán megvilágítani, azután a magyar természetvédelmi törekvések sorsát, idáig való fontosabb eredményeit vázoljuk fel, evvel kapcsolatban röviden ismertetjük a balatoni táj védelmére irányuló országos mozgalmakat, végül reámutatunk a tihanyi nemzeti park-gondolatnak összefüggéseire a balatoni kultúra fejlesztését és a vendégforgalom elevenítését célzó tevékenységgel.

1. A nemzeti parkok létesítése külföldön, főleg az Egyesült Államokban immár hét évtized óta, minden népréteget érdeklő közügy. A művelődés haladásával, a föld kincseinek gazdasági kihasználásával az ősi mivoltukban és eredeti környezetükben fennmaradt természeti képződmények mind szűkebb térre szorultak. A gazdasági szükségletek kielégítésére irányuló tevékenységben az emberek általában kíméletlenül bántak a természeti szépségekkel: ezért a tudományos kutatásra és oktatásra, valamint az ember gyönyörködtesére egyaránt alkalmas természeti kincseknek eredeti állapotukban való megőrzése mindinkább előtérbenyomuló szükségletként jelentkezett. Társadalmi mozgalmak és kormányintézkedések kezdtek gondoskodnia természeti emlékeknek éppúgy, mint a műemlékeknek hatékony védelem alá helyezéséről, ezeknek a gazdasági munka és emberi letelepedés köréből való kirekesztéséről.

¹ Tihany és a természetvédelem. Magyar Szemle, 1940.

Az U. S. A. már 1872-ben kongresszusi határozattal nemzeti parkká nyilvánította a Yellowstone (sárgabérc) környékét, 8671 km² területtel. Egy harmadrésszel nagyobb ez, mint egész Somogy megye. Mély völgy-szurdokok (canonok), vízesések, gejzírek, kialudt vulkánok, megkövesedett óriásfák a legismertebb nevezetességei. Célját, egyszersmind valamennyi e névre igényt tartó nemzeti park rendeltetését tömören fejezi ki a park bejáratának felírása: „For the benefit and enjoyment of the people.“ (A nép javára és gyönyörűségére.)¹ Az 1890-ben alapított kaliforniai Yosemite-völgy, 2837 km² (kb. egész Tolna megye), Sequoia gigantea óriásfákkal, égbenyúló sziklákkal, mély vízesésekkel. Ennek a nemzeti parknak kiterjesztéséhez Rockefeller közel kétmillió dollár adománnyal járult hozzá. Az U. S. A. nemzeti parkjainak száma ma már jóval húsz felett van. Ez óriási területeken földet művelni, legeltetni, vadászni, fát, cserjét, virágot bántani nem szabad; megközelítésük, a természet zavartalanul bontakozó életének szemlélése, tanulmányozása engedélyhez van kötve. A nemzeti parkokon kívül az 1906. évi törvény nemzeti emlékeket (National Monuments) is létesített. Ezek négy csoportra oszthatók: prehisztórikus, történeti, geológiai (sziklák, barlangok, ásatag állatok) és biológiai (fák, egyéb növények és állatok) emlékekre. Ilyen ezidőszerint 60-nál több van az U. S. A. területén. Harmadik fajtája a természetvédelemnek: a vadvédő területek (Game Preserves), vagyis ritkább vadonélő állatok, főleg madarak védelme, hogy bántatlanul szaporodhassanak és életmódjukat könnyen tanulmányozni lehessen. Nemcsak az U. S. A. államszövetség, hanem a kötelékébe tartozó államok is létesítettek ú. n. State Park-okat, részint önkéntes adakozásból, részint az adójövedelmekből. Főleg a keleti államok látták ennek szükségét, mert a nagy nemzeti parkok mind a Mississippitől nyugatra fekszenek. A keleti nagy ipari központokban összezsúfoltan, lázas hajszában élő lakosság nyáron sokat szenved a melegtől s valósággal életszükséggé vált számára a természet tiszta levegője, a szép tájék, az erdők hűse és békéje, ahol szegény és gazdag egyformán üdülést talál. Régebben a cityk népe megelegetett a városligetekkel, de újabban a szabad természetben való táborozásra (camping) alkalmas nagy állami parkokban találja meg a városi lakosság igazi felfrissülését. Így érthető, hogy 1935-ben már 31 államnak voltak State Park-jai s ezek létesítésében az államok közt vetélkedés folyik. A harci kiáltás így hangzik: „A state park wherever nature smiles, a motor camp every hundred miles.“

Angliában az 1896-ban alakult „National Trust for Places of Historic Interest or Natural Beauty“ gondoskodik leginkább a természeti tájak védelméről. „Anglia — mondja az egyesület programja — azok nélkül a szép tájak és történetileg érdekes helyek nélkül, amelyeket a rohanó modem élet állandó pusztulással fenyeget, szegényebb ország lenne és kevésbé tudná megóvni azoknak a fiainak hazájuk iránti vonalmát, akik a földkerekség messze tájait kolonizálják.“ Sikeres mozgalmakat indított és törvényhozási segítséget kapott olyan kőbányák nyitása, völgyzárógátak építése és vaspályák vezetése ellen, amelyek valamely vidék tájképi szépségét ronthatnák. Ha másképp nem lehetett, akkor az egyesület nagy birtokokat vásárolt meg, hogy a rajtuk lévő táji szépségeket megóvhassa.

Franciaországban már régóta működik a „Société pour la protection des paysages de France“, 1906 óta pedig külön törvény gondoskodik a természeti táj védelméről (l'oi organisant la protection des sites et monuments naturels de caractère artistique). Hollandiában, ebben a sűrűn lakott, régi kultúrájú országban főleg madár-rezervációk létesültek.

Németországban nagy irodalma van a Naturschutz-nak és Naturdenkmalpflege-nek. Poroszországban 1907-ben szentesítették a helységek és kiváló tájak képének elrontása ellen hozott törvényt. A Rheinland nagy városai (Köln, Bonn) hatalmas összegekkel járultak a Siebengebirge „Verschönerungsvereine“-jének mozgalmához, hogy a Rajna-vidék leg-

¹ Az U. S. A. nemzeti és állami parkjainak kérdésével, főleg közigazgatási szempontból hosszú idő óta foglalkozik báró Weissenbach Iván, Somogy megye ny. főjegyzője, aki adatait közvetlenül a washingtoni National Park Service és az egyes államok erdő- és parkhivatalainak neki megküldött évi jelentéseiből meríti. Magyar és német folyóiratokban megjelent nagyszámú tanulmánya közül mint különösen tanulságosakat kiemeljük: Az Egy. All. Nemzeti Parkjai és igazgatásuk. Kaposvár, 1931., továbbá: Állami parkok az Egy. All.-ban. Városi Szemle, 1935.

szébb tájait a beépítéstől és gazdasági kihasználástól mentesítsék. Az allensteini tóvidéken a kincstár egy egész szigetet megvásárolt, ahol a vízimadarak sok fajtája székel és ahová a költés ideje alatt az erdészeti alkalmazottakon kívül más senkit sem eresztenek. 1921-ben létesült a legnagyobb (170 km²) „természetvédelmi park“ a Német-birodalom területén, a „Lüneburger Heide“ az Elbe és Weser közt. Az egész hullámos területet hanga (Erica) és erdei fenyő borítja s mindössze 600 lélek lakik rajta.

Svájcban a „Bund für Naturschutz“ már a múlt század vége óta működik és az ottani természetkutatótársasággal karöltve 1912-ben társadalmi úton létesített egy közel 100 km² térfogatú nemzeti parkot az Unterengadinban. Svédországban a sarkutazó Nordenskjöld már 1880-ban tett kimerítő javaslatot *nemzeti* parkok (Riksparker) létesítésére az északi lakatlan tartományokban, „hol az erdők, mezők és tavak érintetlenül maradjanak, ahol tiltva legyen a fadöntés, bokorirtás, kaszálás és ahol a tisztára káros állatokon kívül a többit ne érje soha vadász golyója“.

2. Magyarországon a természetvédelem gondolata már másfélévszázad előtt felvillan — a szépirodalomban. Csokonai egy 1790-ben írt dialógusában a bagoly és kócsag közt az utóbbi panaszkodik, hogy a szegény kócsagoknak azért kell kipusztulniok, mert némely emberek abban vélik kifejezésre juttatni a hazafiságukat, hogy minél nagyobb kócsagtollcsomót tűznek a kalapjuk mellé. (Idézi Schenk Jakab Madármenhelyek dmű tanulmánya.) Széchenyi István a „Pesti por és sár“ című könyvében angol példákra hivatkozva emel szót a százados lombos fák érdekében. „Mennyivel szebb a szabadság — írja — s jutalmazottabb a honszeretet bájtelvi virányok, mint rideg homokbuckák közt, ahol... a táj rideg és elmúlhatatlan enyészetnek viseli halovány színét.“ „Most még nem késő meggondolni, hogy... ledöntvén a százados csert, csak századok adhatják azt ismét tökéletes épségben vissza.“

Ezután közel négy évtizedig számottevő megnyilatkozásról nincs tudomásunk, amely a természeti tájak és ritkaságok megóvását célozná. Az 1879. évi erdőtörvény az első törvényhozási intézkedés, amely a véderdőről szóló fejezetében némi szolgálatot tesz a természetvédelem ügyének. 1880-ban, Nordenskjöld fellépésével egyidőben, Szontágh Tamás geológus, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésén már egyenesen a természeti kincsek megóvására és gondozására hívta fel a figyelmet. Az 1883. évi vadászati törvény a nemesvadak és az éneklőmadarak védelmét büntető szankciókkal segíti elő. A madárvédelemnek egyébként Herman Ottó volt nálunk az első apostola. Világraszóló magyar siker volt az általa megrendezett 1891. évi budapesti nemzetközi madártani kongresszus. Ennek hatása alatt létesítette Csáky Albin kultuszminiszter a Magyar Ornitológiai Központot (1893). Darányi Ignác 1900-ban rendeletileg utasítja az illetékes hivatalokat az Erzsébet-fák s általában minden olyan fapéldány és facsoport megvédésére, amelyhez valamilyen történelmi emlék fűződik, vagy amely magas koránál és rendkívüli nagyságánál fogva kiválik és a táj szépségét emeli. Sok eredménye azonban nem volt e rendelkezésnek, mert törvényes szankciója hiányzott és nemcsak az ország, hanem még az állami birtokok területén levő természeti emlékek összeírásáról sem gondoskodott. Herman Ottó a madárvédelmen kívül a barlangok feltárásával s ezek művelődéstörténeti jelentőségének dokumentálásával (Szeleta-barlang, 1906) is emlékezetes munkát végzett a természetvédelem terén. Az ő ösztönzésének köszönhető Apponyi Albert kultuszminiszter 1906. évi intézkedése is, mellyel amerikai mintára a madarak és a fák napját a hazai népiskolákban életbe léptette.

Ezidőben kezdődik a magyar apostolnak, Kaán Károly erdőmérnöknek, a későbbi államtitkárnak munkássága. Első kezdeményezése ez érdemben az Országos Erdészeti Egyesületnek a Természetudományi Társulattal karöltve a kormányhoz intézett felterjesztése volt egyes hazai őserdőrészek fenntartása érdekében. Darányi Ignác megbízásából megírta „A természeti emlékek fenntartása“ című ismeretterjesztő

füzetét, melyet 1909-ben sok ezer példányban küldtek szét és a törvényhatóságokat kötelezték a fenntartásra érdemes természeti emlékek összeírására.¹ Egyben a miniszter az ország természeti kincseinek fenntartására irányuló tevékenység kormányzati ellátását az erdészeti főosztályba utalta és az egész természetvédelem hivatalos ellátását az erdészeti közegek feladatává tette. Törvénytervezetet is készítettett e célok szolgálatára, de 1910-ben történt távozásával a törvénytervezet előterjesztése lekerült a napirendről. Új lendületet nyert a kérdés az 1913 november havában Bernben tartott nemzetközi természetvédelmi tanácskozás révén, melyen a magyar kormányt Kaán Károly képviselte. Ghillány Imre báró miniszter Poroszország mintájára és a Műemlékek Országos Bizottságához hasonlóan a természetvédelem irányítására is országos bizottságot kívánt létesíteni és a központi igazgatást miniszteri biztosra, Kaán Károlyra akarta ruházni, akinek rendelet értelmében augusztus i-én kellett volna működését megkezdeni. De már a következő napokban megdördültek a világháború ágyúi és jó évtizedre elnémították a magyar természetvédelem harcosai hangját.

1924-ben a földművelésügyi miniszter egy természetvédelmi tanács megalakítása céljából értekezletet hívott egybe, amely egyhangúlag elhatározta, hogy a fennmaradásukban veszélyeztetett természeti emlékeink megóvására természetvédelmi törvény megalkotását egy Országos Természetvédelmi Tanács szervezését sürgős feladatnak tartja. Az ország gazdasági helyzete s az épp akkor megindult pénzügyi „szanalási akció“ azonban a határozat végrehajtását időszerűtlenné tette, úgyhogy a természetvédelem szolgálatában kormányzervek helyett néhány évig újra csak a természettudomány, az irodalom és a sajtó munkásai tevékenykedtek. Az Akadémia 1926. évi nagygyűlése megbízást adott Kaán Károlynak előbb említett munkája megírására. Ugyanez évben megalakult a Magyar Barlangkutató Társulat, kevéssel utóbb a Magyar Ornitológiai Szövetség, amely a kipusztulóban lévő nemes madárfajok védelmére megindította a „Kócsag“ című lapot.

De legerősebb lendületet a természeti kincseink oltalmára irányuló mozgalomnak Herczeg Ferencnek 1929-ben a sajtóban és parlamentben, a Badacsony megmentése érdekében indított akciója adott. „Fekete szüret a Badacsonyon“ című vezércikke (Budapesti Hírlap okt. 13) a balatoni táj szépségeinek ihletet szavakat szentelt. „A Badacsony... fenséges és merész vonalaival úgy emelkedik az opál- és gyöngykagyló színekben remegő tó fölé, mint az erő és szépség istenszobrának talapzata...“ Törvényhozási intézkedést sürgetett a szőlőhegynék kőbányászással megindított eléktelenítése meggátlására. „Ha nemzeti érdekből meg kell védeni a történelmi műemléket saját birtokosának értelmetlensége vagy kapzsisága ellen, akkor hogyan szabad eltérni, hogy megsemmisítsék az Úristen remekművét, melynek szépsége közös tulajdona minden magyar embernek!?“ Néhány hét múlva Östör József, 87 képviselőtársa aláírásával, indítványt terjesztett az országgyűlés elé, melyben törvényjavaslatot sürget a Balaton szépségeinek, nevezetesen a Badacsonynak és más hasonló szépségű hegyeknek hatásos megvédéséről. A miniszter válaszában kijelentette, hogy a készülő új erdőtörvényjavaslat külön fejezetben foglalkozik a tv.-mel és ebben felhatalmazást is kér arra, hogy a megalakítandó Tanács révén mindazokat az intézkedéseket megtehesse, amelyek a természeti kincsek védelmére szükségesek. A képviselőház a miniszter nyilatkozatát tudomásul véve, egyhangúlag elfogadta Östörék indítványát és, mivel a felsőház rövidesen ugyanígy magáévá tette, az indítvány országos határozattá vált.

¹ Ennek a FM. kiadványsorozatában megjelent füzetnek tartalmát bővebben megvilágítja Kaán főördótanácsos 1914-ben kiadott tanulmánya: A természetvédelem és a természeti emlékek fenntartásának kérdéséhez. Az Akadémia megbízásából ugyanő hatalmas díszmunkában (Természetvédelem és a természeti emlékek. 1932, Term.-tud. Társ. kiadása) foglalta össze több évtizedes tanulmányai eredményét. A fentebbi történeti áttekintés legtöbb adatát ebből az értékes munkából válogattuk össze.

A Badacsonyt ugyan nem mentette meg ez az egész társadalomban nagy visszhangot nyert mozgalom a további rombolástól, mert a környező falvaknak jobbra a bányászatból és a bányászokból élő lakossága maga tiltakozott a bazaltfejtőüzem beszüntetése ellen, de a természeti tájak védelmének ügye mégis nagy lépést haladt előbbre a mozgalom által élesztett eszmecsere s a közönségnek egy természetvédelmi törvény időszerűségéről való meggyőzése folytán.

1932-ben jelent meg Kaán Károlynak a Vitéz-díjjal jutalmazott műve, amely többek közt bemutatja a hazánkban rezervációra ajánlatos területeket és természeti emlékeket is. A rezervációk (nemzeti parkok), mint általában a természeti emlékek fogalmát úgy magyarázza, hogy „azok körülhatárolt területének minden gazdasági használat alól mentesnek kell lenni és azokat így kell minden időkre változatlanul fenntartani.“ „A természeti emlék fogalma emberi beavatkozást nem tűr meg.“ A Balaton körül rezervációra ajánlatos területek közé sorozza a Badacsonyon kívül a Szentgyörgy-hegyet, a Kis-Balatont és az egész tihanyi félszigetet. Az egyes magukban álló természeti emlékek közt ismerteti a balatonmelléki tapolcai Tavas-barlangot, a füredi Lóczy-barlangot, az akarattyai szilfát és a badacsonyi Rózsakő melletti diófát. A könyv egyik utolsó fejezete egy hazai természetvédelmi törvény tervezetét is kidolgozza, de csak széles körvonalakban, főleg szervezeti és igazgatási szempontból.

Kaán Károly még megérte élete művének beteljesülését, az 1935: IV. t.c. életbelépését „Az erdőkről és a természetvédelemről“. Nagy ismeretterjesztő könyve, kétségtelen szuggesztív hatása mellett, alkalmas volt ugyan arra, hogy a fogalmakat tisztázza, de szerzőjét vérbeli erdészhez illő természetimádata éppen a rezervációk (nemzeti parkok) kérdésében óhatatlanul túlzásba ragadta. Szemét váltig csak a nemes célra, a csábító külföldi példákra irányozva, nem számolt eléggé a hazai gazdasági adottságokkal s elgondolásai bonyolult jogi és pénzügyi kihatásaival. A törvényjavaslat parlamenti tárgyalása csak fokozta az ő érdemeinek országos megbecsülését, de a vélemények súrlódásából, a turisztikai, szociális, jogi és gazdasági álláspontok mérkőzéséből mégis az a megállapítás szűrődött le és ez érvényesült a törvény végleges szövegezésében is, hogy Magyarországon az aránylag sűrű település, a sok évszázados gazdasági tevékenység már annyira úrrá tette az embert a természetben, hogy itt oly értelemben vett nemzeti parkok létesítéséről, mint a majdnem lakatlan Észak-Svédországban, vagy az erősebb iramban alig száz éve népesülő Egyesült Államokban, végkép le kell mondanunk. A törvényjavaslat előadója, Biedermann Imre báró, kifejtette a plénumban, hogy a bizottsági tárgyaláson szóba került ugyan a tihanyi félsziget egy részének és a Kis-Balatonnak nemzeti parkká nyilvánítása (a Balatoni Társaságnak Vázsonyi képviselő által ismeretett beadványa kapcsán), de „mivel ez a fogalom azt jelenti, hogy az ilyen terület maradjon meg teljes ösrengetegi mivoltában, ahhoz ember kézzel soha ne nyúljon“, — márpedig ilyen területek kisajátítása a kincstárra óriási pénzügyi megterhelést hárítana: a földművelésügyi miniszter (akkoriban Kállay Miklós) ezt semmiképp sem vállalhatta.

A képviselőházi tárgyaláson a természetbarátoknak, nevezetesen a turistáknak — Zsitvay Tiborral élükön — sok lelkes szószólója szállt síkra a természeti kincsek védelméért, a baloldal szónokai egyben erősen kifogásolták a vadászok „privilégiúmain“, de még ezek közt sem akadt a magyar nemzeti park-gondolatnak komoly érvekkel felvértezett bajvívója. Éppen baloldaltól kapott ellenben legtöbb elismerést a Csákvár körüli Vértes természetbarát tulajdonosa, Esterházy Móric gróf, akinek gyönyörű erdejében a turisták több mint 30 km-es utat használhatnak. Esterházy szerényen elhárította magától az elismerést, általában hibáztatta az egyéni érdek túlzott hangoztatását és hivatkozott Bethlen

Istvánnak a Magyar Szemle-vacsorán elhangzott beszédére a személyi kultusz túltengése ellen. Teljesen aláírja — tette hozzá — Szekfű Gyulának a neobarokk lelkiség, a hivalkodás, cifrázkodás, a hatalmon lévők émelyítő tömjenezése ellen írt sorait. Annál több elismerés illeti meg — szerinte — azt a három évtizeden át odaadással végzett szakmunkát, amely a szőnyegen lévő törvényjavaslatot megalkotta; szerzője nevét azonban éppen iránta érzett mély tiszteleténél fogva nem akarja hangoztatni.

Az erdőkről és a természetvédelemről szóló törvény, mely az Országos Természetvédelmi Tanácsot életre hívta, 1935 augusztus i-én lépett hatályba, végrehajtási utasítása azonban csak három évvel utóbb jelent meg. A törvény felsorolja a természetvédelem tárgyait:

a) azok a helyek és a természetnek azok az alakulatai, amelyekhez történelmi esemény emléke vagy hagyomány fűződik, továbbá amelyek műemlékek természeti alapzataul vagy díszül szolgálnak (természeti és történelmi emlékek);

b) a természetnek azok az alakulatai (hegy, barlang, forrás, víz-esés, tó, egyes fák és facsoportok), amelyek tudományos szempontból való különlegességüknél fogva értékesek;

c) olyan tájrészek, sőt egész tájak is, melyek tájképi szépségüknél fogva a természetélvezet, (turistaság, kilátás, tartózkodás) vagy testedzés szempontjából különösen becsesek;

d) a kipusztulás veszélyével szemben oltalomra érdemes, vadon tenyésző állat- és növényfajok és

e) az utóbbiak számára nélkülözhetetlen források és patakok.

A törvény elrendelte a védelem alá vonásra ajánlatos helyek és tájrészek összeírását, de ennek részleteit csak a végrehajtási utasítás szabályozta. Az összeírásba felvett területeknek védetté nyilvánítása kérdésében az Országos Természetvédelmi Tanács javaslatára a földművelésügyi és a kultuszminiszterrel egyetértve dönt. Az utasítás állapította meg a Tanács szervezetének és ügyrendjének részleteit is, úgyhogy ez a testület csak 1939-ben kezdte meg működését. Ügyvezetője Kaán Károly régi munkatársa, Földváry Miksa ny. min. tanácsos, volt kaposvári erdőigazgató, akinek az Erdészeti Lapokban és a Term. Közölnyben már több mint egy évtizede olvassuk a hazai tájak szépségeit feltáró, természeti emlékeink megbecsülésére nevelő tanulmányait.

Az első védett természeti emléket 1939 októberben Debrecen város határában jelölte ki a kormány, főleg Soó Rezső botanikus és Nagy Jenő ornitológus ösztönzésére. Egész térfogata 92 kat. hold, ebből a Nagyerdőre esik 54 kat. hold. A második természeti emlék a szegedi Fehér-tó területének 350 kat. holdnyi része, az ott fészkelő vízimadarak megmentése érdekében. Ez év tavaszáig összesen 78 természetvédelmi terület és egyéb természeti emlék került a Tanács javaslatára törvényes védelem s ennek folytán a királyi erdőigazgatás gondozása, illetve felügyelete alá. Ezek közül balatonmelléki védett területek: a tapolcai Tavasbarlang 4.4 kat. hold területtel és a vörösberényi meg szentgáli 16—16 négyszögöles erdőrészlet a bennelévő forrásokkal. Az ország legnagyobb védett tájéka, már valóságos nemzeti parka legutoljára besorozott Szádelői-völgy (423 kat. hold), amely Gömör és Abaúj megyék határán 3 km. hosszúságban húzódik. E völgyszurdoknak 189 holdnyi részét még a csehszlovák megszállás alatt természetvédelmi területnek jelölték ki és egy turista klub-gondozásába adták. A visszaszerzés után a FM az egész Szádelői-völgyet a kincstár tulajdonában véglegesen megtartotta.

3. A Kaán művében rezervációkul (nemzeti parkokul) ajánlott Kis-Balaton és Tihany ügye tehát még ezideig nem érett meg a döntésre. De nem is látszik valószínűnek, hogy a balatoni tájnak ez a két romantikus részlete a maga egészében védelem alá lenne vonható. Nemcsak birtokjogi és pénzügyi akadályok, hanem gazdaságtörténeti okok is ellene szólnak a nemzeti parkká nyilvánításnak.

A Kis-Balaton a Zalának a Balatonnal való összeömlésénél, e vizek elmocsárosodásából alig több, mint száz év óta alakult. Kétszáz év előtt, Bél Máttyás földiratának szerkesztése idején még tekintélyes víztükröt mutató kiöblösödése volt a nagy tónak; mocsárrá, náddal, sással, súlyommal benőtt süppedékes lápvidékké, a gémeek sok fajának, főleg a kócsagnak alig meg-

közelíthető tanyájává csak a Zalának 1828-ban megkezdett mederszabályozása óta változott. Az „ösmocsár“ elnevezés, amellyel Kaán jellemezte, a történeti földrajz világánál tehát nem alkalmazható reá. De éppen az oknál fogva, hogy a még mindig tartó Zala-szabályozás a Kis-Balaton víztükréit évről évre szűkebb térre — az 50 év előtti közel 4000 kat. holdról ma már alig pár száz holdra — szorítja össze, s éppen mivel a Zala korábban tekervényes, iszapos medrének ellustult vizei immár nem terülhetnek szét az egykor tágas öböl medencéjében, hanem szabályos, mély árokban sebesen futnak le a Balatonba: a Kis-Balaton egy-két emberöltő alatt egészen kivetkőzik régi mocsár-jellegéből és a gémelek vadregényes tanyái éppúgy, mint az orvhalászok vejszészarsás halászhelyei legelőkké és szántókká szelídülnek. A Kis-Balaton nádrengetegében rejtőzködő nemeskócsag-telepet egy félszázad előtt (1891-ben), a budapesti nemzetközi madártani kongresszus alkalmával még elragadtatással szemlélték a külföld híres ornitológusai és nem alap nélkül emlegették a madár-rezervációt, amerikai, norvég és hollandi minta szerint. De az idők nagyot változtak ezóta. A Festeticek és a zalavári apáturak egykor halban-vadban bővelkedő Kis-Balatonját a gazdasági melioráció szolgálatába állított mérnöki munka — mi tagadás benne? — végleg megfosztotta rezervációra alkalmas „ösmocsári“ jellegétől. A Kis-Balaton nem lehet többé nemzeti park, mert a természetbarátoknak ez az ideális célra törő akciója erre a természeti emlékre nézve legalább félszázad évvel megkésett.

Ugyanez mondható, de még több és nyomósabb indokból a tihanyi nemzeti park-gondolat alaposabb, a realitásokkal számoló elbírálása után is. Tihany, az apátság ősi birtoka, a török háborúk és Rákóczi szabadságharca idején erős vár volt, s népe katonai parancsnokság alatt állt. Bél Mátyás az ő most kiadott földiratában már kétszáz év előtt mint a gazdasági önellátás példáját mutatta be: „Ezen a félszigeten semmit sem kell nélkülözni, ami a kényelmes életmódhoz szükséges. Vannak szántóföldjei, rétjei, szőlői, halászhelyei és bőségesen állatai, vadak úgy, mint szelídek... A félszigetnek a tóra tekintő nyugati oldalán erdők és cserjések sötétlenek... Aombok közt két mocsárnak vagy halastónak állandóan felbugyogó vize csillog, s ezeket legelők és vadászóhelyek veszik körül... Egyébként mindent veteményeznek és termelnek itt azért, hogy ha külső erőszak törne rájuk, magából a félsziget talajából el tudják látni magukat élelemmel. Végeredményben semmi sem hiányzik ennek a szigetnek, hogy szükség esetén önmagát, az apátságot úgy, mint a városlakókat el ne láthassa mindazzal, ami az élet fenntartásához szükséges.“ Tihanynak tehát már századokkal ezelőtt autarchiás gazdasági kultúrája volt. Annyira kihasználta az egykor bizonyára humuszosabb, jobban termő föld minden hasznosítható darabkáját, hogy elég oktalanul még az erdőket is majdhogy egészen ki nem irtották. Még a félsziget nagybecsű geológiai emlékeiből, a kialudt gejzirkutak köveiből is elhordták — úgyszólván — minden elmozdíthatót lakóházak, istállók, présházak építési anyagául. Amit az őslakosság meghagyott, annak javát elvitették a balatonparti műút kövezéséhez az útépítő mérnökök. Híres-neves visszhangját, „Tihany riadó leányát“ otromba villaépítéssel és meg gondolatlan fásítással elüldözték az apátság templomfalától. Ásatag kincsét, a „kecskeköröm“ nevű kagylósarkokat már-már végkép kibányászták a pontiisi homokrétegekből. A korai árpádkoriaknak mondott barlanglakásokat a szél eróziója évről évre tovább omlasztja.

Mindezeknek a geológiai és történeti emlékeknek és ritkaságoknak, illetőleg ezek elszomorítóan szegényes maradványainak megőrzése valóban sürgős feladat volna nemcsak a természetvédelem, hanem — ami Tihany népe érdekében még fontosabb — az idegenforgalom szempontjából is. Ha nemzeti park — a szó igazi, nemzetközi leg elfogadott értelmében — nem

lehet is a tihanyi félszigetből, miután evvel már jó pár száz esztendővel megkértünk, mert hiszen magának Kaán Rárolynak meghatározása szerint is „a nemzeti park területének minden gazdasági használat alól mentesnek kell maradnia, azt minden időkre változatlanul fenn kell tartani“: de a természeti és történeti emlékek még látható maradványait külön-külön bizony hatékony védelem alá kellene vonni s megoltalmazni a jövő magyar nemzedékek, meg az ide kiránduló idegen természetbarátok örömeire és okulására.

Több oldalról merült fel olyan javaslat, még Klebelsberg miniszter, Entz és Cholnoky professzorok tollából is, hogy a nemzeti park is megvalósítható volna, ha a tihanyi lakosságot, vagy legnagyobb részét eltávolítanák, és a kitelepítetteknek másutt, földreform során kisajátított birtokból, újabb terv szerint zsidó birtokból adnának kárpótlást. Ezt az elképzelést mi.— Tihany történetének és a mai lakosság felfogásának ismeretében — nem tartjuk megvalósításra ajánlatosnak. Nemcsak pénzügyi nehézségek állnak ennek útjában, mert a nemzeti park javára kisajátítandó területeket mégis csak a kincstárnak kellene más, értékesebb birtokrészekkel megváltani, hanem szociális és lelki momentumok is ellene szólnak. A tihanyi lakosság jórésze évszázadok óta lakja és műveli a félsziget földjét s halászta a Balaton vizét; ezt a tihanyi, balatoni népet más vidékre, idegen életviszonyok közé telepíteni csak akkor lehetne, ha az elvándorlást valóban kívánatossá tudnák tenni számára. Mert nyilvánvaló, hogy kényszertelepítésre, közigazgatási úton való kimozdításra, amilyenre a világháború elég sok elriasztó példát mutatott, gondolni sem szabad a szociális béke jövő Magyarországon.

A tihanyi nép — minden másértelmű leírással ellentétben — ma is boldogul a maga 900 éves falujában, s életszínvonalát a fejlődő kultúra, az élénkülő vendégforgalom csak emelni fogja. Meg kell cáfolnunk evvel kapcsolatban azt a többhelyt olvasott felfogást is, hogy a tihanyi ik régen jobban boldogultak, mert magából a halászatból megéltek. Olyan világ sohasem volt, hogy a tihanyiaknak főfoglalkozásuk lett volna a halászat. Az apátság férfinépeinek 1211-beli hiteles, névszerinti összeírásában Tihanyban mindössze két halász szerepel, pedig 74 ház népe van felsorolva. Az Orsz. Levéltárban e sorok írója számos tihanyi úrbéri összeírást nézett át és megállapította, hogy az „apátúrság“-nak a jobbágycsoportjai halászatából eredt jövedelme aránylag csekély volt, lévén a halászat csak időszakos foglalkozása a tihanyiaknak. A jobbágycsoportok felszabadítása után is csak a nincstelenek, fiatalok és legfejebb a törpebirtokos gazdák szegődtek el a bérlőkhöz halászlegénynek, ezek sem egész évre, hanem inkább csak az őszi, téli hónapokra, a tömeges gardafogások idejére. Ezen a helyzeten a Balaton egységes halászati kezelése, a bérlő társaság sem tudott változtatni; tavaszi s főleg nyári hónapokban mindig növekvő nehézséget okoz a tihanyi háló számára halászokat találni. Csak amikor más, jövedelmezőbb munkája nincs, akkor áll és állt be a tihanyi „pógár“ a halászbokorba.

Nem a halászat, hanem a balatoni fürdőkultúra fejlődése és evvel kapcsolatban a vendégforgalom fellendülése biztosítja a tihanyi nép boldogulását. És ehhez jelentős mértékben hozzá fog járulni a félsziget természeti és történeti emlékeinek törvényes védelme is. Tihanyt az 6 festői, romantikus fekvése, vulkános színben ragyogó Balatonja s még hozzá egész különleges természeti és művelődéstörténeti emlékei hazánk egyik legvonzóbb üdülő- és kirándulólékhelyévé avatják, hol az őstermelő lakosok éppúgy megtalálják boldogulásukat a vendégforgalom révén, mint a nyárilakók és kirándulók az ő jó ellátásukat s gondtalan üdülésüket a vendéglátás ABC-jére reánevelt lakosság gondoskodásából.

LUKÁCS KÁROLY

TANONCHIÁNY

AKISIPAROSOK egyre gyakrabban panaszoznak, hogy nem kapnak inast. Hiába függesztik ki üzleteik ajtajára, hogy „jó házból való fiú tanoncnak felvétetik“, nincsen elég jelentkező.

A kis- és kézművesipar utánpótlása az utolsó békeévekhez viszonyítva, állandó csökkenést mutat. Áfra Nagy János összehasonlítása szerint Magyarország foglalkozási statisztikája 6 ezrelék önálló kézművesiparost mutatott ki az 1913. évben. Az önálló iparúzóik száma az 1940. évben 21 ezrelékre emelkedett, ezzel szemben a tanoncok száma, ugyanezen időhöz viszonyítva, 105.000-ről 77.500-ra csökkent. Míg az utolsó békeévben 100 önálló iparosra 122 segéd és 66—70 tanonc jutott, addig az 1940. évben ugyanannyi iparosra mindössze 80 segéd és 37 tanonc esett.

Az iparostanoncok létszámának további csökkenéséről számol be az Ipartestületek Országos Központjának adatgyűjtése, amely szerint az 1941. évben Magyarországon— Erdélyt és Délvidéket is beleszámítva — 245.528 önálló iparos 99.460 tanoncot foglalkoztatott. A foglalkoztatottsági statisztika az 1942. év végével 265.362 iparosról és 91.419 inasról számol be. Az 1942. évi adatok alapján a múlt évben minden 100 önálló iparosra mindössze 25—26 tanonc jutott.

A tanonclétszám szembetűnő csökkenését mutatja a múlt és az azt megelőző évek ipartestületi adatainak összehasonlítása. A fővárosban a szegődtetek nőiszabó tanoncok száma 2387-ről 1296-ra, a férfiszabó iparban 595-ről 349-re, a lakatosiparban 1009-ről 803-ra, az asztalosiparban 519-ről 365-re, a hentes tanoncok száma pedig 398-ről 114-re esett vissza. Hasonló az elnéptelenedés a vidéken is. Újpesten 2544-ről 1692-re, Vácott 1715-ről 1145-re, Debrecenben 2424-ről 1655-re, Kolozsvárott 2530-ról 1033-ra, Nagyváradon 3356-ről 1099-re esett vissza a szerződöttetett inasok száma.

A kis- és kézművesipar utánpótlási válságát a gazdasági-, szociális- és társadalmi okokon kívül, a most folyó világháborúval összefüggő tényezők is befolyásolják, amelyek különösképpen az utóbbi évek szembeötlő tanonclétszám csökkenésének voltak közvetlen előidézői.

A kis- és kézművesipar utánpótlását az anyagilag kevésbé tehető társadalmi osztályok talajából meríti. A szülők főleg anyagi erők hiányában adják gyermeküket ipari pályára, abban a reményben, hogy az inasévek leszolgálatása után, mint iparossegéd, megkeresi fenntartását és nem szorul az amúgy is anyagiakban szűkölködő szülők támogatására.

A falusi lakosság korábbi munkásfeleslegeit részint a mezőgazdaság köti le, figyelemreméltó napszám mellett, más részüket a katonai szolgálat, meg a gyáripár szívja fel. Az ipartestületi kimutatások bizonyítják, hogy a korábban tanoncnak elhelyezkedő, szakipari munkát tanuló ifjúságot hogyan köti le a mezőgazdaság és a gyáripár a nem ritkán napi 8—10 pengős napszámberrel. A szülők, a katonai szolgálatra bevonult apa vagy más családtag keresetének elmaradásának pótlására szívesen adják gyermekeiket a ma jobban jövedelmező mezőgazdasági vagy gyári munkára, mint tanoncnak, mert ez a szakmájában szerzett ismereteinek gyümölcsét rendszerint csak olyan korban élvezzi, amikor a szülői fegyelem már meglazul.

A kis- és kézművesipari pályák jelenlegi elnéptelenedését a keresztény ifjak iránt megnyilvánuló kereslet is befolyásolja. Korábban a IV.—VI. középiskolát végzett ifjak gyakran kerestek elhelyezkedést az ipari pályán, sőt nem volt ritka az ipari pályán boldogulni kívánó érettségizett ifjú sem. Az ország örvendetes megnagyobbodása, a zsidóságnak az értelmiségi foglalkozásoktól visszaszorítása oly nagyfokú keresletet idézett elő a középiskolát végzettek körében, hogy nemcsak az ipari pályára szándékozókát térítették el elhatározásuktól, hanem gyakran a már elhelyezkedettek is a hivatalnoki pálya felé csábította. Felújult a magyar társadalomnak az

a régi beteges vágya, hogy inkább csekély fizetéssel postánál, vasútnál, katonaságnál vagy egyéb hivatalokban mint altiszt helyezkedjék el, mint ipari pályára menjen, ahol szorgalommal, kitartással és leleményességgel a javak bőségesebb áldását élvezheti. A tisztviselői pálya keresettségét növelte a nyugdíj, amelynek reményében az ifjúság a szabad pályán való boldogulást is feláldozza.

Társadalmunk egy része még mindig nem értékeli kellően az ipar és kereskedelmi pályán működőket. Ez Nyugaton már régen túlhaladott helyzet, míg nálunk még mindig fennáll. Még az iparos társadalmi értékelése él nem éri a középosztálybelieket gögös társadalmunkban, addig nehezen várható gyökeres javulás.

A középosztály gyermekeinek az ipari pályáktól való idegenkedését növelik a nevelőknek megfontolatlan kijelentései is. Gyakran halljuk: „ha nem tanulsz, inas leszel“, „ostoba vagy, mint egy inas“, stb. meggondolatlanságból fakadó, ma már rég túlhaladott és komolytalannak tűnő megjegyzések csak növelik az amúgy is érzékeny magyar társadalom előítéleteit a gyakorlati pályák iránt. A nyugati nemzeteknél különleges családi és társadalmi megbecsülés, ha az apa saját iparának vagy műhelyének nevelheti gyermekét. Kétségtelen, hogy a legtöbb leleményességet, a legtöbb mozgékonyt és önállóságot a szabad pályán mozgó ipar és kereskedelem igényli, mert a munka kivételezésével összefüggő vállalkozás sikerétől függ az iparos boldogulása és jövő helyzete.

A tanoncottartásnak ma már egyik fontos követelménye a tanoncotthonok felállítása. Mindjobban lazul az a patriarkális kapcsolat, amely a múltban az iparos és tanonca között fennállott. Nemcsak a mai nehéz ellátási viszonyokra vezethető vissza, hogy az iparosok mind ritkábban veszik házukhoz tanoncikat, hanem a városias életmód is magával hozza, hogy az iparostanonc elhelyezéséről a szülői házon kívül a tanoncotthonokban kell gondoskodnunk. Itt helyezkedik tehát el az a tömeg, amely nem lakik szülőknél, vagy rokonoknál. De lelki és testi nevelése szempontjából is fontos, hogy egészséges és higiénikus otthonok álljanak rendelkezésre.

Szomorú az a kép, amely a tanoncotthonok vizsgálatánál elének tárul. Budapest területén 28 tanoncotthonban 1488 férőhely van, ami annyit jelent, hogy Budapesten csak minden 11-12-ik tanonc tud a tanoncotthonokban elhelyezkedni. Főleg ennek tulajdonítható a tanoncotthonok túlszűfolttsága és a az irántuk egyre fokozódó érdeklődés. Még szomorúbb kép tárul elének, ha a vidéki tanoncotthonokat tekintjük. A trianoni Magyarországon mindössze 21 városban volt ilyen intézmény mo férőhellyel, vagyis a vidék 60.011 tanoncának mo [hely állott rendelkezésére. E számok a gyáripár és a felekezetek által fenntartott tanoncotthonokat is magában foglalják.

Amíg a trianoni Magyarország vidékén 21 tanoncotthon volt nio férőhellyel, a visszacsatolt erdélyi területeken a városokban 912 tanoncot befogadó tanoncotthonok működtek, holott az erdélyi tanoncok száma az 1941. évben csak 12.272 volt. A román propaganda jól tudta, hogy a magyar kézben levő ipar elrománosításához a legbiztosabb út a tanoncotthonok ifjúságán át vezet.

A kis- és kézművesipar utánpótlási válságának megoldására a tanoncotthonok szaporításán kívül a gazdasági, szociális és társadalmi akadályok elhárítása is szükséges. A kis- és kézművesipar tanonchiányának megoldása nemcsak azért fontos, mert ettől az erősen nemzeti érzésektől átítatott társadalmi réteg jövő boldogulása függ, hanem azért is, mert ez a leghatásosabb módja annak, hogy a magyar ifjúsággal a gyakorlati pályákat megkedvel-tessük.

SZEGHALMI LÁSZLÓ

KANADAI MAGYAROK

AHARCTÉR ESEMÉNYEI, a megélhetés nehézségei, az érintkezés megszakadása miatt a hazai közvélemény mintha teljesen megfeledkez-
nék a külföldi magyarságról. A fegyverszünet éveiben alig múlt el hét, hogy újság, rádió, képeslap hírt ne hozott volna róluk. Trianoni elesettségünkben bátran és nagy áldozatkészséggel álltak ki ügyünkért, s elindult onnan nyugatról, hogy a világ lelkiismeretét rádöbbsen a rajtunk elkövetett igazságtalanságra a: Justice for Hungary ... Egyházi, egyesületi elért eredményeiknek itthon is Örültünk; a világkongresszusok alkalmával örömmel öleltük keblünkre a hazatért magyar testvéreket, s az itthoni, mindent a kormánytól váró, patópálos magyarral szemből a külföldet járt, önálló kezdeményezésű magyartól vártuk a hazai tepsedő gazdasági és társadalmi élet felfrisítését. A jövőben legelső feladatunk a magyarság számbeli növelése, erkölcsi és gazdasági megerősítése kell hogy legyen. A számbeli növelés pedig csak két úton érhető el: egyrészt a magyarság születési arányának javításával és ezzel összefüggésben a csecsemő- és népgondozás fejlesztésével, másrészt a külföldi magyarság hazatelepítésével. Ez utóbbihoz az első örvendetes lépés meg is történt a bukovinai és boszniai magyarok hazatelepítésével; de ezzel nem tekinthetjük a kérdést elintézettnek. Ennek folytatódnia kell, mihelyt a körülmények engedik. S amilyen kétségtelen, hogy a magyarságnak egy része — az elhelyezkedettek — nem fognak már többé visszatérni, épp oly bizonyos, hogy lesznek, akik örömmel jönnek haza, ha erre megfelelő alkalom és lehetőség kínálkozik. Ne feledkezzünk meg tehát róluk, sőt igyekezzünk minél jobban megismerni őket, akik közül főleg az újabban kivándoroltaknak, így a kanadai és délamerikai magyaroknak lelkét két sorstűz is megedzette. Az egyik a trianoni végzet, a megszállók embertelen sanyargatása, a másik az ismeretlen új körülményekkel vívott kemény életharc.

Ennek a küzdelmes külföldi magyar életnek egyik részletét, a kanadai magyarság sorsát, küzdelmét, egyházi, társadalmi szervezkedését, félbenmaradt nekibuzdulásait, elért eredményeit mutatja be Rúzsza Jenő: Kanadai magyarok c. könyvében, mely a múlt évben jelent meg Kanadában s néhány példánya eljutott még hozzánk.

Könyvének bevezető részében ismerteti általában a kanadai hatóság és a bevándorlók viszonyát. Ezt legjobban az egymásrautaltság jellemzi. Kanadának szüksége volt munkáskezerekre, főleg mezőgazdasági munkásokra, hiszen nagy, kihasználatlan, mezőgazdasági művelésre alkalmas területei vannak még. Az utódállamokban vagyonától, életlehetőségeitől megfosztott magyarnak pedig munka, megélhetés kellett. S azt talált itt. A „polgárpapír“, vagyis az állampolgárság megszerzése sem volt aránylag nehéz. „De ez ebben a „demokráciában“ még nem jelentett jogegyenlőséget. Társadalmi téren a bevándorolt áthidalhatatlan hátrányban maradt a bennszülöttekkel szemben. Az iskolában a gyermek az angol nemzeti öntudatnak olyan erős megnyilatkozásaival találkozott, hogy annak hatása csakhamar lenyűgözte. A gyermekek szüleiktől nyelvben, lélekben elszakadtak. A gyermekek szégyenük szüleik idegen nyelvét, s ezek — gyermekeik kedvéért — legalább a nyilvánosság előtt törtek az angolt, s nemsokára a családban is kialakul az a keveréknyelv, melyről minden köztük megforduló látogató megemlékszik.

Annál elismerésre méltóbb az az eredmény, amit néhány öntudatos és lelkes magyar a második és harmadik nemzedék megtartása érdekében a magyar iskolákkal elért. Mindennapos iskola van Stockholmban (Szociális Misszió Társulat) és Montrealban (református). A legtöbb helyen azonban szombati vagy vasárnapi iskola van elsősorban hitoktatásra, de ezekben mindig nyílik alkalom a szunnyadó nemzeti érzés újraélesztésére és ébrentartására. A legnagyobb baj azonban az alkalmas tanítók hiánya. Más kis

népekhez képest e téren is nagyon keveset tettünk hazulról. Annál dicséretre méltóbb konzulátusaink tevékenysége, amelyek tulajdonképpeni működési körükön túlmenően vették ki részüket a magyarságot összegyűjtő, felemelő társadalmi munkából.

Magyar sajtó létesítésére is történtek kísérletek, de nem sok eredménnyel. Egyrészt a legtöbb kivándorló itthon sem volt rendszeres újságolvasó, másrészt nem volt szervezett írógárda sem. Helyi, személyi kísérletek voltak, néhány szám után rendszerint megszűntek. A legjelentékenyebb magyar sajtótermék a Kanadai Magyar Újság és a Kanadai Kis Újság. Ezek hetilapok. Van azután még néhány felekezeti havilap is.

Rúza említett könyvében élénk tárul a kivándorlók küzdelmes élete, az ismeretlen, mostoha viszonyokkal folytatott szívós küzdelem; a gyengébbeknél vergődés, bukás. A legtöbbnél mégis a magyar életerő kerekedik felül, elhelyezkedik vagy farmon, vagy gyárban, bányában, s néhány szerencsés ember be is érkezik, sikerrel dicsekedhetik.

A kanadai élet a legtöbb magyarnál Halifaxban, New Scotia kikötőjében kezdődik. E helyhez legtöbbjüket kellemetlen emlék fűzi: egészségtelen utazás, betegség, a vesztegészár keserves napjai, örülnek, ha innen már tovább-mehetnek. Ezért New Scotia bányahelyein: Glace Bay, New Waterford, Sydney bányáiban, vasöntő, hajó- és vagongyáraiban csak kevés magyar van. Egyházi szervezetük nincs, csak betegsegélyző egyletük körében fejtenek ki némi társadalmi és kulturális tevékenységet.

A következő állomás rendszerint Whitewood Közép-Kanadában, Saskatchewan államban. Innen indulnak a bevándorlók telepeikre, ide hozzák értékesítésre első terményeiket, ennek környékén vannak a virágzó magyar farmtelepek. Az új telepesek földet, 2 tehenet, 2 ökröt, 1 szekeret, ekét, boronát, lőfegyvert és házépítőanyagot kaptak a telepítővállalattól. Sok nem bírta ki a rettenetes kanadai telet, az első évek küzdelmes szenvedését, s tovább állt. A legtöbbje azonban kitarított és boldogult, s ma már a telepek egész során hangzik a magyar szó, magyar verejtékből terem a kanadai búza.

Az egyik legnagyobb magyar település Stockholm. A magyarok száma itt 1939-ben 121 család, Összesen 593 lélek volt, túlnyomóan római katolikus. Az első telepesek 1901—4 között kerültek ide. 1906-ban már felépítették Szt. Erzsébet templomukat. Sokáig a belga Father Piroton gondozta őket is Kaposvárról, aki magyarjai kedvéért túrhetően megtanulta a magyar nyelvet. 1917-ben 6000 dollár költséggel emeletes iskolát építettek. Nyári iskolájukat a szomszéd telepbeliekkel együtt kb. 400—500 magyar gyermek látogatja.

A legrégebbi középkanadai magyar telep talán a kaposvári, ha néhány azóta már megszűnt telepet figyelmen kívül hagyunk, ahová már 1886-ban érkezett 35 család a pennsylvaniai bányavidékről. 1894-ben fából kis templomot és paplakot építettek, majd 1906-ban felépítették szép kőtemplomukat, Magyar-Kanada legszebb templomát. 1894-ben telepszenek le az úttörők Otthonban, mely Mc. Kim ikertelepe; mindkét helyen kb. 40—45 magyar család él, katolikusok, reformátusok vegyesen, mindegyiknek van temploma és iskolája. Reginában, Saskatchewan fővárosában kb. 1.000 a magyarok száma. Ezek egyharmada Bukovinából vándorolt ide. Említésreméltó magyar telepek még ebben az államban Saskanton, Whitewood, Norbury, Prudhome, Rothermere, Yorkion.

Manitoba államban Winnipeg környékén van számottevő magyar kolónia. Innen irányították a telepítést, az új bevándorlóknak nem is volt szabad a városban megtelepedniök, de a másodgenerációsok mar legnagyobb-részt itt találhatók.

A messze-nyugaton, Brit-Kolumbiában Abbotsford a legnagyobb magyar telep: kb. 400 lélek. Leginkább gazdálkodók, kik vegyes gazdálkodást folytatnak: juhtenyésztés, cukorrépa, dohány, gabona, gyümölcstermelés és fakitermelés nyújt nekik szép megélhetést. 1937 óta a Magyar Kultúrház a környék magyarjainak találkozóhelye. Armstrong csak kis magyar telep, de nevezetessége az a mintagazdaság, melyet Payerle Nándor, Újvidék kiülőzött magyar rendőrkapitánya létesített szorgalommal, tehetséggel. Villanyvilágítású, betonos, vízvezetékes tehenészetét, tejüzemét tanulmányozás céljából sokan látogatják. A vancouveri magyarok (számuk kb. 500) főleg a nagy fűrésztelepeken találtak munkát.

Alberta államban Calgaryban kb. 1.500 magyar él. Legnagyobb részt gyári munkások, kiknek szorgalmára, használhatóságára vall, hogy közülük mintegy száz már saját házában lakik. Van rk. és ref. egyházközség, vasárnapi iskola, énekkar. Az összetartás, az áldozatkészség szép tanujelét adták Lethbridge magyarjai, akik 1936-ban saját, ingyen vállalt munkájukkal építették fel a Magyar Egylet szép otthonát.

Kelet-Kanada magyarjainak főleg az ipar vagy bánya nyújt megélhetést. Ezért keresetük, de számuk is állandóan hullámzik. Ez érezhető intézményeiknél is.

Quebec államban Montreal a kiemelkedő magyar telep. Átlagos számuk 5.000, volt azonban, hogy a 8—10.000-et is elérte. Virágzik mind a római katolikus, mind a református egyházi élet is. Mindkét egyházban akadt néhány lelkes ember, aki a borbélyüzleteket, kifőzéseket sorra látogatva összegyűjtötte a magyarokat. Munkájuknak talán legszebb sikere, hogy sok letört lelkű, kiülőzött magyar, aki kész zsákmánya volt a kommunista agitátoroknak, gyermekét már szívesen küldte a vasárnapi iskolába, hogy ne nőjön fel vallás és erkölcs nélkül. Oltáregylet, Ifjúsági Egylet, Petőfi Dalkör, vasárnapi iskola, Hungária FC stb. jólsikerült előadásai, ünnepélyei tartották ébren a magyar öntudatot, s amíg lehetett, az óhazai intézményekkel a kapcsolatot.

Ontario államnak az USA-val határos részén Welland az egyik legjelentékenyebb magyar telep. 4—5.000 az állandó magyar, felének már saját háza is van, de körülbelül ugyanannyi még az alkalmilag munkát keresők száma. Egyházaik, betegsegélyző és temetkezési egyletük, könyvtáruk, 1924 óta saját székházuk tartják össze a magyarságot. Ennek az iparos- és bányászjellegű vidéknek minden nagyobb helyén található magyarok. Említésre méltó helyek Kitchener, Waterloo, Niagara Falls, Hamilton, Brantford.

Az óhazai magyarság sokáig közönnyel nézte a kivándorlást, a közös külképviseleti szerveknél sem igen találtak segítséget. Trianon szörnyű sorscsapása hozta egymáshoz közelebb az óhazai és külföldi magyarságot. A külföldi magyarok megéreztek, hogy az önállósult hivatalos szerveken kívül a magyar társadalom szerető keze is feléje nyúlt a Magyarok Világszövetsége útján. A hazai társadalom pedig rájött, hogy a kivándorló nem is olyan „férgese“ a nemzeti társadalomnak, mint azt az önámító, hamis jelzavak után induló háborúelőtti kor ráfogta. Az új hazában nehéz körülmények között is csakhamar boldogultak a legtöbben. Maguknak tisztességes megélhetést, az ismeretlen vagy a rosszindulatú, ellenséges propaganda miatt lenézett magyarságnak pedig saját személyükön át megbecsülést szereztek.

Összeköttetésünk most megszakadt ugyan, csak az éter hullámai viszik el az óhaza szívdobbanását hozzájuk, akik éppúgy szenvednek a mostani háború nélkülözéseitől, mint mi. Sőt náluk ez még súlyos lelki összeütközést is jelent, hiszen szülőhazájukkal ellenséggként szembenálló országnak polgárai... Az egyikhez a becsület, a másikkhoz a gyermeki szeretet fűzi őket.

VÁNKOS JENŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az orosz támadás. — Churchill és Roosevelt találkozója. — Az olasz esetenyék és a kapituláció. — A balkáni változások: Boris bolgár király halála; Horvátország térnyerése; olasz tisztek és csetnikék kapcsolatai. — Német megszállás és angolszász partraszállás Olaszországban. — A skandináv események.

A NÉMET diplomáciai és hadi jelentések nyíltan beszámolnak arról a heves és kitartó orosz támadásról, mely a keleti fronton egyfelől a német mozgó hadviselés még rugalmasabbá tételéhez, másfelől meg a különféle frontszakaszok kiegyenesítéséhez vezetett. Olvasóink azonban megbocsátják, ha részletesen nem foglalkozunk az orosz front különféle érdekes jelenségeivel: nem értünk a katonai tudományokhoz s még igazán nem láthatjuk előre mindazokat a diplomáciai következményeket, melyek a keleti hadszíntér helyzetének alakulásával függnek össze. A Charkovon áthaladó, majd Kiev, illetve Szmolenszk felé sodródó front azonban nyilván sokat foglalkoztatja az európai diplomáciát. Német részről mindenesetre utalnak arra, hogy a rugalmassá vált hadviselés s a frontszakaszok kiegyenesítése feltétlenül összefügg azokkal a hatalmas feladatokkal, melyek a német véderőre várnak az Európa-erőd egyéb tájékain.

Mindehhez tegyünk hozzá még egy szempontot. Az orosz probléma német részről kizárólag hatalmi és katonai jellegű. A háború mostani szakaszában mindkét részről kevesebbet hallunk a különféle társadalmi és világnézeti feszültségekről. Mindkét részről a katonáké a szó s orosz oldalról a nyugati sajtónak adott különféle nyilatkozatokban nem titkolják az orosz generálisok, — itt a semleges sajtó némely értesítéseire utalunk — hogy micsoda kitartó küzdelemmel és ellenállással védelmezik vezetőik parancsai nyomán Ukrajna földjét a frontot kiegyenesítő német katonák. Az orosz probléma diplomáciai taglalása tehát német részről nem is jöhet szóba, oly roppant különbségek állanak fenn a két fél között s ismervén az oroszok és németek roppant társadalomszemléleti és világpolitikai ellentéteit, igazán nem adhatunk hitelt az olyanféle felelőtlen találgatásoknak, melyek valamilyen más megoldásról is szólnak, mint amit a háborús mérkőzés kínál. De a nyugati szövetségesek köreiből annál többet beszélnek az orosz probléma diplomáciai kérdéseiről s a rendelkezésükre álló német értesülések különösképpen aláhúzzák mindazokat a kifelé feltűnő feszültségeket, ellentéteket, véleménycseréket, melyek az európai kérdés kezelésében fennállanak a Szovjetunió és az angolszász szövetségesek között.

Német részről egyértelmű a felelet a német belpolitikai kérdésekkel foglalkozó angolszász és orosz feltételezésekre. A német vezetés minden megpróbáltatáson túl keményen kitart és a lakosságot is hasonló ellenállásra buzdítja. Hogy pedig a német lakosság oly bátran követi a vezetés parancsait a légitámadások közepette, ez ad okot a nyugati szövetségesek körében arra az álláspontra, melyet a volt angol helyettes külügyi államtitkár neve után „vansittartizmus“-ként emlegetnek s mely a német népnek és vezetőségének egyetemes felelősségét jelenti. Ez az egyetemes felelősség, illetve felelősségvállalás megnyilvánul a német lakosságot sújtó számos bombázás során. A Szovjetunió azonban mintha nem értene egyet az angolszász felelősségrevonásnak ezzel az egyetemes elvével, melynek értelmében légitámadások sújtják a német lakosságot, mivel engedelmesen és hűségesen kitart a vezetés oldalán. A Szovjetunió a felelősséget csupán a nemzeti szocialista vezetésre korlátozza és ugyanígy tesz az angol munkáspárt is, mely mintha szakítani készülné a „vansittartizmus“ merev tétéleivel és különbséget tesz a nemzeti szocializmus és a német nép között. Magatartásával pedig maga a német nép hátrította el ezt a különbségtételt, midőn a háború előtt

és' alatt híven kitartott a nemzeti szocializmus és a véderő oldalán s elhárított magától minden olyan angolszász nézetet, mely arra számított: a háború logikája majd csak különbséget tesz a párt és a nép, a nemzeti szocializmus és a lakosság között. Ilyenről azonban szó sincsen s például Göbbels propagandaminiszter is nyugodtan hivatkozhat a német nép példátlan egységére, mely a megpróbáltatások elviselésében híven tükrözi a németiség hagyományos politikai érzékét: a vezetésnek való önkéntes és Európászerte egyedülálló alárendelést.

A legfelsőbb német vezetés világosan dokumentálja a német népnek ezt az egységét: Himler SS-vezetőt Hitler Frick helyére német belügyminiszterré nevezte ki s a vezéri akarat egyben a német nép győzelmi akaratát is jelenti. Frick volt belügyminiszter a cseh-morva protektorátus élére került s itt emlékezhet vissza a nemzeti szocializmus első küzdelmeiben eltöltött heroikus korszakára. Himler rendkívüli érdemeket szerzett a nemzeti szocializmus rendőri szervezete és biztonsági szolgálata terén. Kinevezését mindenfelé úgy fogták fel, mint határozott demonstrációt a német nép egysége mellett. Kinevezése egybeesett Berlin egyik súlyos bombázásával, melynek során a jelentések szerint a lakosság példás hősiességgel viselkedett. Himler hivatalbalépése egyben összeesett az angolszász légi offenzíva kiélesedésével. A nemzeti szocialista vezetés ebben az időben azt látta szükségesnek, hogy megnyilvánítsa hajlíthatatlanságát. Nehéz időben erre Himler látszik a legalkalmasabb egyéniségnek. A birodalom egész apparátusa tehát annak a vezetésére alá kerül, aki a legkipróbáltabb nemzeti szocialista s akinek erélye nem ismer határt. Itt tehát szó sem lehet a rendszer lazulásáról. Himler szerepe különben eddig is kiterjedt a nemzeti szocialista állam mindennemű igazgatási ágazatára. Rendőri szervezete mintaszerű fegyelemben tartotta eddig is a német államot, mely most már teljesen azok szerint az elvek szerint igazodik, melyeket a rendkívül figyelmes és tetterős Himler érvényesített a nemzeti szocialista birodalomban, f) A német belpolitikai események tehát semmi jelét sem mutatják annak, hogy a német birodalom tendenciájában bárminemű változás állana küszöbön. Sőt Himler személyében éppen érvényre jutnak a klasszikus nemzeti szocialista módszerek és alapelvek. Már ez a kinevezés is világosan mutatja, hogy a háború csak megerősítette a nemzeti szocialista német nép egyértelműségét és vállalja a felelősséget a vezetésért. Annál többet foglalkozik azonban az orosz kérdéssel az angolszász sajtóközvélemény. Angol és amerikai körökben rendkívüli figyelemmel kísérik a Szovjetunió katonai felvonulását s Rooseveltt és Churchill ismételten méltányolják, hogy az oroszok magukra vállalták a háború egész terhét. De éppen a német ellenállás teszi szükségessé, hogy minél szorosabbra fonják a Szovjetunióval való kapcsolatot. Ezt úgy fogalmazzák, hogy fenyeget a veszély: amely mértékben gyengül Németország, oly mértékben gyengülnek a szövetségesek kapcsolatai ... Vájjon ezzel azt is jelezni akarják, hogy az angolszász politika el akarja kerülni az oroszokkal való feszültség lehetőségét? Amerikában és Angliában állandóan arról beszélnek, hogy az orosz és az angolszász szövetségesek közt mind szorosabbra kellene fogni az összeköttetést, már csak a következő béke érdekében is. De ugyanekkor semleges és szövetséges részről nem titkolják, hogy bizonyos bizalmatlanság, vagy legalább is tartózkodás válik érezhetővé a Szovjetunió és Anglia és Amerika vezetői közt. Lapidárisan fogalmazva a kérdést, itt egyszerűen a második front felállításáról van szó, melyet annyi ideje követel a Szovjetunió, mely a szicíliai és az olaszországi vállalkozást nem is tekinti tehermentesítésnek. De a második front követelménye mögött egész sereg más probléma is ott kísért az orosz és angolszász szövetségesek viszonyában.

Az oroszok, jelentik mind semleges, mind bizonyos angolszász helyekről, főként azért bizalmatlanok a londoni és washingtoni államférfiak iránt, mert nem látnak bennök kellő készséget, hogy elismerik a Szovjetuniónak biztos, határozott és végleges határookra támasztott igényét. A balti államok kérdése, az 1939/40-es események emléke ismét kísért. Ugyanekkor azonban angol-amerikai részről úgy látják, hogy Oroszországnak nincs oka aggodalomra és a két angolszász ország komolyan akarja az együttműködést. Az orosz nézetek alapja különben az 1941-es határ, mely magába foglalja Ukrajnát, Bukovinát, Besszarábiát, Litvániát, Lettországot, Észtországot. Aztán itt van a lengyel kérdés is. Az oroszok komolyan akarják az önálló és független Lengyelországot, mondják semleges, angolszász és orosz helyeken, de semmiképpen sem fogadják el azt a felfogást, hogy az új Lengyelország legyen a magva egy szovjetellenes „cordon sanitaire” alakulásának. Oroszország tehát eleve ellensége mindenféle keletközépeurópai federációnak és blokkalakulásnak, mert tart tőle, hogy az ilyesminek szovjetellenes éle lenne. Attól is tartanak, hogy az ilyen középeurópai federáció újra német befolyás alá kerülne. A német kérdést kizárólag a Szovjetunió biztonsága szempontjából kezelik. Ebbe beletartozik a német hadiipar gyengítése, de már nem tartozik bele — a német tömegekről való hivatkozással — a teljes vansittartizmus. A megvalósított biztonság és külső zárttság fokától függ annak a katonai készltségnek mértéke, melyet Oroszországnak fenn kell tartania a háború végén. Ez a biztonság azonban nemcsak a német viszonyok rendezését foglalja magában, de kiterjed más európai, sőt nem európai államokra is. Oroszország tehát biztosítékokat keres mindenféle irányban s ezt a hangulatot jól megérik az angolszász szövetségesek.

Hogy az orosz aggályok egyik igen lényeges pontjánál maradjunk, beszéljünk még a keletközépeurópai federáció gondolatáról. Itt Benes csehszlovák elnöknek nagy szerepe van. Híven már az osztrák-német kérdésben elfoglalt hajdani álláspontjához, Benes nem szívesen gondol a különféle federációs tervekre, hanem „általános európai” megoldást javasol, amiben tekintettel van Oroszországra is. Ez azt jelenti, hogy az egyes kisebb keletközépeurópai államok külön-külön lépnének szerződésre a Szovjetunióval. A csehszlovák emigrációs politika tehát elébe megy a Szovjetunió aggályainak s maga részéről kitart a München előtti állapotok mellett. Egy ponton azonban változást enged a védelmi szerződésben, mely összekötötte Csehszlovákiát és Oroszországot: és pedig a München megsemmisítésével beállott helyzet folytán fennállónak vélelmezi az egykori csehszlovák-orosz szövetségi szerződést, de belőle elhagyná azt a passzust, mely Franciaország közbelépésétől teszi függővé Oroszország segítségét. Oroszország tehát nem híve a nemzetközi biztonság általános rendszerének. De keletközépeurópai szempontból igenis szükségesnek tartaná a kisebb szláv államok egyetértését. Az orosz-csehszlovák viszony fejlesztése viszont fokozná a lengyel-csehszlovák és a lengyel-orosz ellentétet. Oroszország többször kijelentette, hogy híve Lengyelország visszaállításának, de ezt csakis és elsősorban a szláv kérdés megoldásával kapcsolatban képzei el. Lengyelországnak tehát, mondják orosz és angolszász oldalon is, *modus vivendi* kell találnia a Szovjetunióval. Ugyanekkor azonban a londoni lengyel kormány kitart amellett, hogy nem enged területi követeléseiből, illetve az 1939-es status quoból és e tárgyban meddőnek minősít minden tárgyalást. Mindez akkor történik, midőn Eden angol külügyi államtitkár Moszkvába készül és utazása előtt tárgyalásokat folytat a lengyel államférfiakkal.

Az orosz kérdés ily módon állandóan alászínezte Rooseveltt és Churchill kanadai, illetve amerikai együttlétét. Az angolszász hatalmak vezetői között

nyilván sok szó esett a háború továbbviteléről és az orosz problémáról is, melynek kommentálása során mindenféle sokat emlegették, mint a feszültség jelét, hogy Oroszország képviselői nem vettek részt a québeci konferencián. Churchill ezt azzal magyarázta, hogy itt elsősorban a távolkeleti hadviselésről volt szó s Oroszország Japánnal békés viszonyban él. Ugyanekkor Roosevelt és Churchill rendkívül hosszú ideig együtt maradt s mintha Churchill valami igen fontos eseményre várakozott volna. Kétségtelenül megbeszélték a távolkeleti eseményeket, a Japán elleni rendszeres angol-amerikai támadást, de még többet beszélhettek az európai frontról, tehát a második arcvonalról, melyet úgy sürget Oroszország. A québeci megbeszélések során Roosevelt és Churchill átvizsgálta az angol-amerikai hadviselés egész területét, de a részletek kidolgozása még további konferenciák feladata lesz. Külön foglalkozott az értekezlet Japán és Kína ügyével. Csangkajsek megbízottja, Soong, résztvett a tárgyalásokon. Minden kérdésben egyetértettek, mondja a hivatalos közlemény, kiváltképpen a közös vezetés dolgában. Különös figyelemmel kísérték az orosz-angol-amerikai hármaskonferencia ügyét, melyet rövidesen meg akarnak valósítani.

Ez az utóbbi pont igen lényeges. A Szovjetunió bejelentette immár, hogy részt kér magának az európai események megoldásában. Eden angol külügyi államtitkár személyét sokat emlegették az oroszokkal megindítandó tárgyalásokkal kapcsolatban.

Az a nagy esemény, melyre Churchill Kanadában várakozott, szeptember elején bekövetkezett: Badoglio kormánya teljesítette a szövetséges hadseregek vezetésének a feltétlen kapituláció iránti követelését. Az angolszász haderők közben többször hevesen támadták Olaszország városait, köztük Rómát, Milánót, Génúát, Turint, nem is beszélve Nápolyról és környékéről, valamint Délolaszországról. De közben már a Badoglio-kormány kiküldöttei, mint utóbb kiderült, tárgyalásokat folytattak Portugáliában, Lisszabon mellett a megegyezés lehetőségeiről. Szeptember 3-án kötötték meg a kapitulációs egyezményt, de csak szeptember 8-án, tehát a szövetségeseknek kedvezőbb időpontban hozták nyilvánosságra. Közben a Badoglio-kormány a semleges országok közvetítésével lépéseket tett Róma nyílt várossá való nyilvánítása iránt is. E lépések során közreműködött a Vatikán diplomáciája is. Róma nyílt várossá deklarálása élénk kommentárokat vont maga után s Európaszerte nagy érdeklődéssel vitatták meg a nyílt városok kérdését, amint hogy általában az olasz fejlemények felé rendkívüli figyelemmel fordult a közvélemény és a diplomácia.

A Badoglio-kormány rendkívül kényes helyzetben volt. Az Olaszország területén állomásozó német csapatok jelenléte különlegesen kényessé tette e kormány helyzetét, mely a német diplomáciával és hadvezetéssel való különféle tárgyalások után úgy döntött, hogy e körülmények közepette fenntartja „a Németországgal való érdekközösséget“. Nyilvánvaló volt, hogy amennyiben a Badoglio-kormány valamiféle megegyezést köt a nyugati szövetségesekkel Olaszországot illetően, azonnal magára vonja Németország fellépését. Olaszország tragédiája tehát az, hogy nem sikerült magát egyik oldal felé sem kivonni a háború következményei, a hadszíntérré változás alól. Miközben a nyugati szövetségesekkel való tárgyalások s Róma nyílt várossá való nyilvánításának előkészületei folytak, a német vezetésnek sikerült megfelelő csapatszámmal felduzzasztania az olaszországi német csapatok számát. Nyilvánvaló volt, hogy valamely kiegyezés esetén az olasz kormánynak számolnia kell a német közbelépéssel.

A Badoglio-kormány tehát bizonyos színlelésre kényszerült. Magartartásán eleinte nem látszott változás. De közben tovább folyt az olasz társadalom átváltoztatása a liberalizmus irányában, míg kitarzott a német

szövetség oldalán. Ez a belső ellentét azonban nem volt hosszú életű. Hiszen a német vezetés nem vehette jó néven, hogy a fasizmust eltörlik s Mussolinin és kipróbált híveit kiszorítják a közéletből. A Badoglio-kormány sajtópolitikája viszont arra törekedett, hogy minden módon kompromittálja a fasiszta vezetőket, akiknek magánéletéről és gazdasági viszonyairól különlegesen érdekes tudósítások számoltak be. Különösen sokat foglalkoztak ilyen módon a fasizmus válsága után Németországba távozó Farinacci, majd meg Ciano külügyminiszter személyi és családi viszonyaival. Emlegették Jacomini volt albán helytartó, azelőtt albániai követ politikáját, neki tulajdonították a görög hadjárat kezdeti megpróbáltatásait: hogy t. i. Jacomini túlzott jelentéseket küldött Rómába Görögország erőviszonyairól és felkészültségének gyenge fokáról s minden módon sürgette a fasizmus katonai fellépését a Balkánon. Mindezek a jelenségek felkeltették a németek figyelmét, akik nemcsak Délolaszországban harcoltak, de Frascati székhellyel elhelyezkedtek Róma körül is és különös gonddal követték a felsőolaszországi társadalmi és politikai eseményeket is.

A Badoglio-kormány élete tehát külsőleg egy helyben topogás látszatát keltette, miközben maga az olasz nép sürgette a megoldást s a kormány tudatosan felkészült arra, hogy adott időpontban átáll a nyugati szövetségesek oldalára. A szeptember 8-iki kapitulációs hír azonban nem találta készületlenül a németeket. Az angolok és amerikaiak közben partraszálltak Kalabriában s rögtön a kapitulációs hír vétele után ugyanezt tették Nápoly közelében, elsősorban Salernonál. De a partraszállás nem történhetett oly erővel, hogy az teljes biztonságot nyújthatott volna a Badoglio-kormánynak és a királynak. Úgy hogy a kapitulációs hír vétele után a hatalmat a németek sok helyen azonnal kezükbe vették. Felsőolaszországban Rommel, Középolaszországban pedig Kesselring parancsnokolt. A német erők azonnal lefegyverezték az olasz tiszteket és katonákat s Felsőolaszországban minden ellenállást letörtek. Középolaszországban nem mindenütt ez a helyzet, de Róma német enklávét jelent. Kesselring tábornok csapatai körülvették az Örök Várost, míg a király és Badoglio az utolsó pillanatban Délolaszországba távoztak, a királyi család többi tagja pedig Svájcba menekült. Bár Róma így is valamit megőrzött nyílt város jellegéből, a német csapatok korlátlan urai a helyzetnek. A német vezetés kifejtette, hogy a Vatikánt ezentúl németek őrzik. Hitler szemrehányó beszédben ítélte el Badoglio eljárását, dicsőítette Mussolini szövetségi hűségét s kijelentette, hogy a németeket egyáltalán nem találta készületlenül a Badoglio-kormány árulása.

Abban a pillanatban, midőn a német csapatok felléptek az olaszok ellen, Németországban fasiszta ellenkormány alakult a német-olasz szolidaritás heves hívének, Farinaccinak vezetésével. Majd meg a németek nagy bravúrral kiszabadították Mussolinin fogságából, aki azonnal megalakította a fasiszta köztársasági pártot, szakított a királysággal és életre hívta újra a fasizmus szervezeteit és azokat a német megszálló csapatok rendelkezésére bocsátotta. Itália most oly események színhelye, aminők talán még nem játszódtak le olasz földön a Hohenstauf-császárok óta s az olasz nép az akkoriakhoz hasonló problémák előtt is áll. Mussolini kiszabadulása és a fasizmus feléléde vévét veti a német katonaság megszállása alatt álló területen a Badoglio-kormány és a szabad intézmények uralmának, a német csapatok garantálják a fasizmus fegyelmét s a fasizmus és a nemzeti szocializmus szoros szövetsége sohasem volt mélyebb és alaposabb, mint éppen most, midőn Mussolini és Hitler ügye ennyire azonosult. A kérdés tehát már nem is állampolitikai probléma, hanem a teljes világnézeti egység ügye, vagy legalább is elsősorban a fasizmust újra életrehívó nagy német hatalmi akarat és az olasz nép viszonyának megnyilvánulási formája.

Az olasz politika irányai tehát szétszakadoznak a kapituláció pillanatában, ahogy Olaszország területi egysége is szétszakadt. Az északolasz munkás-ság fölött a német fegyelem örökös s németnyelvű felhívások garantálják a munkaviszonyok fenntartását. A Badoglio-kormány pedig oly politikát látszik folytatni — sorsáról most még nem sokat tudhatunk, — mely sokban emlékeztet, de fordított arányban, a francia Pétain-kormány magatartására; ugyanazt teszi Badoglio a nyugati szövetségesek oldalán, amit Pétain tett a németekért. Csakhojgy természetesen itt meg kell vizsgálnunk a népek érzelmeit is s akkór látjuk, hogy Pétain politikáját más hangulati és világ-politikai elemek kísérik, mint Badoglio magatartását. De nemcsak az olasz politika és a szűkebb értelemben vett olasz államterület egysége szakad szét a kapitulációt és a német fellépést követő események során. A változásnak messzeható következményei vannak a Balkánon is, ahol eddig a faszizmus megszálló csapatai uralkodtak.

A fegyverszüneti feltételek foglalkoztak az olasz flotta és a balkáni haderők kérdésével is. A flotta legnagyobb része követte Cunningham angol tengernagy felszólítását, hogy csatlakozzék a nyugati szövetségesekhez. A balkáni csapatokat pedig felszólították, tartsák meg fegyvereiket és az adott időpontban egyesüljenek a szövetségesek partralépő erőivel. A németek azonban fel voltak készülve e tervekre. Utóbb kiadott jelentések szemrehányásokkal fordulnak az olasz tisztikar felé s például a sztálingrádi eseményeket is az olasz tiszteknek tulajdonítják; a balkáni dolgokat illetőleg pedig azt mondják, hogy az olasz tisztikar szoros kapcsolatot tartott fenn a szerb csétnikekkel. Ahogy valóban, a kapituláció után némely olasz osztagok, mondják tovább a jelentések, kapcsolatot találtak Mihajlovics csapataival és Tito partizánjaival és fenyegetően léptek fel a horvát állammal szemben. Mindez arra készítette most a német vezetést, hogy teljesen a maga kezébe vegye a balkáni politikát és onnét kiküszöbölje az olaszokat. Ez olymódon történt, hogy Németország rendkívüli megértést mutat mindazokkal a balkáni óhajokkal szemben, melyeket eddig nem vehetett figyelembe az olasz hatalmi igények miatt.

Legelső sorban áll ez a Poglavnik Horvátországra, mely különben is deklarálta az olasz politikával való szakítást és Aimone herceg trónjelölt-ségének megsemmisítését, ami által a Poglavnik automatikusan államfővé lépett elő. Közben azonban Aimone herceg már maga is leköszönt a horvát kandidaturáról. A Poglavnik deklarációja kijelentette, hogy az olasz kapituláció megváltoztatja a dalmádai helyzetet, Olaszország ugyanis oly határokat kényszerített a horvátokra, melyek lehetetlenek és elfogadhatatlanok voltak. A német vezetés nagy megértéssel viseltetik a horvát igények iránt és a horvátországi olasz csapatok lefegyverzése, a tisztí missziók internálása után a Poglavnik osztagai a német hadsereg védelmében s azzal egyetértve megszállták Dalmáciát. Német közlemények szerint Olaszország volt oka Horvátország eddigi belső bizonytalanságának, mivel a tengerre született horvátokat elzárta a tengertől és megfosztotta tengeri kijáratától a horvát népet. Most egyszerre feléled a horvátok régi olaszgyűlölete, míg a Badoglio-kormány emberei visszatérnek a hajdani adriai olasz politikához, melyet az emigráns Sforza gróf is annyit hangoztatott Mazzini nyomán: a szerbekkel való egyetértéshez. Ugyanekkor viszont Németország úgy lép fel, mint a hajdani osztrák adriai hatalmi politika folytatója s a horvát igények támogatójaként jelentkezik a szerbekkel és olaszokkal szemben.

Megrendült az események következtében az olasz hegemonia Albániában is, ahonnan azt jelentik, hogy a lakosság lelkesen fogadta a felszabadító német csapatokat s hogy Németország nagy megértéssel viseltetik az albán függetlenség iránt. Ugyanígy érdeklődik Németország Görögország igényei-

vei szemben. A német politika, halljuk, sohasem értett egyet az olaszok görögországi fellépésével s most ezt az elégedetlenségét ki is nyilvánítja. A görög hadjáratot különben is nem az olaszok, de a németek döntötték el s Hitler, mondják tovább a kommentárok, csak hű a hagyományos német magatartáshoz, midőn vissza akarja adni, megfelelő Európát védő garanciák mellett, a görögöknek függetlenségüket. Különben Görögországban is felléptek a német csapatok az olaszok ellen s német osztagok jelentek meg a Dodekanézosz szigetein is, ahonnan az olaszok a közeli Törökországba és a Közelkelet egyéb vidékeire menekülnek.

Németország tehát mindenképpen átveszi Olaszország hatalmi politikájának örökségét, miközben természetesen támogatja a fasizmust az angolszászok elleni küzdelmében. Hitler beszédében nyíltan megmondotta, hogy Mussolini, ez az antik jellemű férfiú már 1939 szeptember elejétől eleget akart tenni szerződéses szövetségi kötelezettségének, de Badoglio és a király környezetében dolgozó titkos erők, melyek most a nyugati hatalmakkal való megegyezést véghezvitték, nem engedték e politika teljes kifejtését. A német magatartás így nem érez kötelezettséget többé a hivatalos olasz politika iránt s a romantikus körülmények közt kiszabadított Mussolinit támogatja egyedül. Tehát a németek szükségszerűen odalépnek az olasz pozíciókba, miután Olaszország már előbb hajlamot mutatott arra, hogy revideálja a fasizmus imperialista magatartását. A Felsőolaszországba Franciaország felől beözönlő német csapatok, illetve a balkáni német megszállók tehát csak logikusan jártak el a fasiszta-nemzeti szocialista politika értelmében.

Az Európa-erőd védelme most már kizárólag a német fegyvereken nyugszik. A Salerno körül folytatott nagy csata is ezt mutatja s a balkáni előkészületek is mindkét félen erről tanúskodnak. A Balkánon azonban Németország nem áll egyedül, mert vele tart Bulgária is. Borisz bolgár cár ugyan meghalt, de halála nem változtat az eddigi politikán. Bulgária fölött ugyan időnként megjelennek különféle idegen repülőgépek, de az eddigi kormánypolitika szilárdan tartja magát s elhárít minden angolszász és szovjetország kezdeményezést, egyben pedig megcáfolja azokat a különféle híreszteléseket, melyek a bolgár cár haláláról elterjedtek. Az autoritativ rendszer tehát nem változott Bulgáriában, miközben másfelől német részről azt jelentik, hogy angol vezérkari tisztek tevékenykednek Mihajloviics tábornok délszerbiai főhadiszállásán.

A német rendfenntartás szerepe azonban sehol sem oly nyilvánvaló, mint Észak-Európa germán népei között. A holland földön elkövetett merényletek erélyes fellépésre készítetik Mussert nemzeti szocialistáit. A skandináviai események pedig kihívják a német véderő teljes szigorát, mivel Németország most is nagy gonddal és eréllyel lép fel ott, hol angol ügynökök munkájáról számolnak be híradásai. A norvég kérdés ezekben a hetekben újra kiélesedett. Norvégiát katonai jog alá vetették, a norvég hadsereg tiszteit németországi internálótáborokba vitték, az országban pedig betiltották a finnországi svéd lapok terjesztését, mivel a svédnyelvű finn újságok olvadása káros hatással volt a lakosság háborús magatartására.

Svédország irányában a német tartózkodás nem változott. A kölcsönös, megegyezéssel beszüntetett német átmenő forgalom nem az egyetlen vitás pontja a német-svéd viszonyoknak. Németországban tovább is elégedetlenséggel veszik tudomásul a svéd politika magatartását az alapvető kérdésekben s rossz néven veszik svéd halászhajók és vitorlások működését az északi vizeken; a zónájukba kerülő svéd halászhajókra tehát tovább is tüzelnek a német ütegek.

A svéd magatartás már azért is kihívja a németek ellenszenvét, mert onnan nyertek bátorítást, ott kaptak menedéket a dániai zavarok résztvevői.

Az olaszországi hírek megmozgatták a dán politika egy részét s a polgárság és munkásság körében németellenes szabatázs-mozgalmak keletkeztek, az ország társadalma és politikai vezetői pedig kinyilvánították rokonszenvüket az angol ügy iránt. A német fellépés véget vetett Dánia eddigi relatív szuverenitásának és stockholmi dán körök azt tartják, hogy így tulajdonképpen bekövetkezett a hadiállapot Dánia és Németország között. A Scavenius-kormány visszalépett hivatalától és a parancsnokló német tábornok kezébe vette a törvényhozást és végrehajtó hatalmat. A szabatázs-cselekmények ellen rendkívül hatékony intézkedéseket foganatosítottak, megfékeztek a polgárság és a munkásság ellenállását, a dán királyt pedig védőőrizetbe vették Sorgenfrei nevű kastélyában, ahol előzőleg vitára és kézítására került sor a király testőrsége és a megjelenő német osztagok között.

Az északi politika különféle változásait azonban semmi sem mutatja oly jól, mint a finn magatartás. Finnország békét akar és a finn pártok vezetői memorandumot adtak át a köztársasági elnöknek, melyben kifejtették Finnország mily nehéz helyzetben van, mennyire nem érdeke a mostani háború, mennyire szüksége van a biztosított békére stb. A finn memorandum fölött nagy vita indult meg, annál is inkább, mert a háború leglényegesebb kérdéseit érinti. A memorandum szerkesztői szerint Finnországnak vannak ugyan vitás kérdései a Szovjetunióval, de ezek nem függenek össze a nyugati hatalmakkal. Különben is a Szovjetunió is mintha bizonyos tartózkodást tanúsítana most már a finn kérdésben s az ellenségeskedés nagyjában hosszabb ideje szünetel már a finn fronton. A finn memorandum szerkesztői tehát kifejtik, hogy Finnország békében akar élni a nyugati nemzetekkel s mielőbbi biztosított békét kíván. A finn fellépésre természetesen az olasz események szolgáltattak alkalmat.

GOGOLÁK LAJOS

KÉT ÚJ KÖNYV ADYRÓL

AHARC, amely életében és a halála utáni évtizedben Ady emberi alakja és költészete körül dúlt, miután megteremtette az Adyirodalmat, egyidőre elcsitult. A viták ellobbant lángja azonban úgylátszik tovább lappangott az évek hamuja alatt, s újra felcsap egy-egy könyv körül. Világnézeti ellentétekből vagy személyes állásfoglalásból táplálkozik az a polémia is, amely Révész Béla és Ady Lajosné új könyveit kísérte. Anyaggazdagságuk, életrajzi fontosságuk megérdemli, hogy tárgylagos beszámolót és értékelést adjunk róluk.

Révész Béla nagy munkája¹ voltaképen két könyvének (Ady és Léda, 1934. és a „S lehullunk az őszi avaron“, 1938.) egybefoglalása. Tárgyuk lényegében ugyanaz: az Ady-Léda szerelem története, jórészt írott dokumentumok nyomán. Ez a hatalmas levéltanyag adja a Révész-könyv pótolhatatlan értékét. Az első kötet tapintatosan csak a levelek egy részét közli, az akkor még élő férjre való tekintettel. A többi, kényesebb írás pedig csak az ő halála, után jelent meg a második részben, s így kiegészíti az elsőt. Az ismétléseket elkerülhette volna Révész, ha az új, együttes kiadásban a két könyv anyagát egybedolgozza a változatlan lenyomatás helyett. A harmadik kötetben (Reprodukciók) dokumentumokat közöl hasonmásban, de van köztük olyan is, amely a szövegben nem szerepel. Az egész hatalmas anyag így széttöredezik, s ezt a hibát fokozza még az,

¹ A teljes Ady-Léda regény. Ady Endre összes levelei Lédához és a nagy regény teljes története. Az író kiadása, 1942.

hogy a szerző nem szigorú időrendben, az események során közli a leveleket, hanem sokszor ötletszerű csoportosításban. Igaz, hogy legtöbbször hiányzik a keltezés, de azért egy kis filológus-munkával be lehetne illeszteni őket helyükre. Nem is minden levelet közöl teljes egészében Révész, de a hiányokat nem jelöli. Ép így csak részleteket kapunk Léda naplójából is, leveleiből pedig csak izelítőt, mert ezek Ady Lajosék birtokában vannak. A könyvből tehát inkább csak Ady képe bontakozik ki. Mindez, sajnos, csökkenti a munka filológiai használhatóságát és irodalomtörténeti értékét. A széteső szerkezet és a patétikus, eredetieskedő, mesterkéltséges és sokszor magyartalan stílus terhét kivéve, próbáljuk meg összegezni, milyen felhasználható adatokat, eredményeket, tanulságokat kap az Ady-kutatás Révész könyvéből.

Bevezetőben Révész áttekinti Ady lelki fejlődését gyermekkorától a Léda-ismeretségig. Itt keresi már a származására bűszke költő gentryellenességét, demokrata felfogását, szembekerülését a pénzzel, lázadását a polgár-kényelmű és korlátoltságú társadalom ellen. Bizonyos, hogy Ady Váradon már kész egyéniség, radikális politikai felfogása kijelöli költészetének irányát is. Révész korrigálja a Rienzi Máriával szövődő végzetes ismeretség időpontjait. Szerinte még 1899-ben, Debrecenben ismerkednek meg, s viszonyuk Váradon csak folytatódik, 1903-ig. A „Mihályi Rozália csókja“ talán éppen olyan döntő volt Ady életesorsára, mint a Rienzihez írt Fantom c. vers, amelyre 1900. tavaszán felfigyel Léda.

A második könyv elején Révész részletesen vázolja Léda (Brüll Adél) származását, neveltetését, házasságának első, mozgalmas, sikerekben és megpróbáltatásokban változatos éveit. Révész hangsúlyozza a Brüll-család történetében a magyarországi zsidóság gyökereit, kultúráját, emelkedett életszínvonalát. Ezek a tényezők termelték ki s alakították az impozáns megjelenésű, érzékeny lelkületű, irodalmi, művészeti kérdésekben finom, megérző ösztönű Lédát. A szerelmi viszony olyan robbanó gyorsasággal bontakozik ki, mint valami délszaki virágcsoda. Léda vonzza Ady bizonytalankodó vágyait Párizs felé, s az elhatározó ösztönzést kétségkívül az ő erősítő, biztató és vezető kéznyújtása adta neki. Párizsban ő lesz kalauza a látnivalók tömkelegében és a francia szellemi életben. Révész jórészt személyes emlékei alapján rajzolja meg Ady párizsi életét, nagyjában első könyve adatait ismételve.

A párizsi tartózkodás, a riviérai és olaszországi utak, amelyek menekülést jelentenek a feszélyező hármashól, sajnos, legtöbbször csak újabb lelki válságokat idéznek fel mindkettőjükben, s az élet vidám vásárában kibomlik a költő tragikus életérzése. Ady jellegzetesen emigráns-lélek: elégedetlen viszonyainkkal, reménytelennek látja a magyarság sorsát, s külföldre menekül, ott remél megnyugvást, feledést találni. De mintha csak azért rohanna Párizsba, hogy még fájóbb és keserűbb vágyódással nézzen vissza Keletre.

Voltaképen Léda vonzza őt ki. Párizs elsősorban Lédát jelenti számára. A viszony azonban rendezetlen voltánál fogva nem adhatta meg neki azt a békítő nyugalmat, amelyet keresett, hanem állandó izgalomban, feszültségben tartotta a költő érzékeny, dúlt, elgyötört, kínzott idegeit. Ebből a zaklatott, megnyugvást nem találó idegállapotból táplálkozott mámorhajszolása, ez a viszony üzte őt jórészt az önpusztításba. Egy boldogtalan, korán elfecsérelt élettel fizetett azért, hogy megszülethessen az Ady-líra.

Léda öt éve asszony már, amikor 1903-ban Adyval megismerkedik. Házasságában volt már egy súlyos válság. Férje, Diosyödön üzlete Szófiában váratlanul csődbe került s Párizsban próbál újból szerencsét. Lédát családja mindenáron el akarja választani férjétől, de ő kitart mellette, szenvedélyes elhatározottsággal. Szófia és Párizs érleli, forgatja fel a különben is érzékeny lelket, előkészíti, felhangolja, hogy rezonáljon, amikor Ady első írásait olvassa a váradi lapokban.

Az események további rohanó sodrában már Ady is kibontja lelke vitortláit a száguldásra. Első leveleinek alázatos, féltő hangjában már benne

sustorog a szenvedély lefojtott, majd fellobbanó, rekedt feszültsége. Szeneved, vágyódik és könyörög, kétségbeesett, megalázkodó és rajongó szavak repkednek Léda bálvány-alakja felé. Ez a hang azonban a hódítás, a beteljesült győzelem után sem veszít jódarabig remegéséből és szárnyalásából, sőt a szenvedély néha az örület vergődő paroxizmusáig emelkedik. Kétségtelen, hogy Ady számára mindent betöltő életérzés volt a Léda-szerelem. Költészete és levelei egyaránt ezt bizonyítják. A párizsi asszony varázsa, felsőbbsege, szellemi fölénye az ő kezébe adta kezdetben a vezetést, s a költő hálás lekötelezettje volt neki és férjének a pártfogásért, amellyel párizsi útját megkönnyítették. A levelekből kiderül ugyan, hogy Ady — örökös pénzgondokkal küzdve — igyekezett rendezni és biztosítani külföldi útjainak anyagi lehetőségét, de a maga ereje ehhez aligha volt elég az ő igényes életmódja mellett, s bizonyára igénybevette sokszor Diósyék vendégszeretét, barátságát.

Léda alakját Révész jórészt a maga emlékei alapján rajzolja meg. Érzékeny lelkülett, érzelmes hajlamok, jószívűség, fokozott idegélet, misztikus hajlam, lelki uralomvágy jellemzi. Érdekes, eredeti, gazdag és túlfinomult lélek, fajta, származás és neveltetés örökségével megáldva és verve. Megérezte és felismerte a fiatal Ady tehetségét, s ő segítette elő kifejlődését, lelki érését. Az első év után azonban lassan felcserélődnek a szerepek: Ady a lángész hirtelen kibomló szárnyaival Léda fölé emelkedik. A pártfogolt kis vidéki újságíróból országos híró költő lett, a félszeg, rajongó fiatalemberről egyéniségének királyi tudatával telt, körülrajongott férfi, a hódoló, alázatos szerelmesből ajándékozó fejedelem.

Ez természetesen lényeges változást lop be lassanként kettejük viszonyába. Igazi béke addig volt csak köztük, amíg Léda úgy érezte, hogy ő fedezte fel Adyt, mintegy magának, ő tudja és ismeri csak nagyságát. Amint azonban a költőt emeli a népszerűség hulláma, féltékeny lesz rá és az emberekre. A Léda-versekben a zseni az asszonyt is magával ragadja az örökkévalóság felé, s bizonyára voltak szerelmüknek halhatatlan, boldog, lélekolvasztó pillanatai. Léda azonban nemcsak egyszerű asszonyt féltékenységgel láncolja magához Adyt, a nagy élet-élményhez ragaszkodik benne, a zseni elvesztésétől fél. Érdekes, hogy Ady növekvő fölénye ellenére kölcsönös volt ez a féltés. Később a költőben mindinkább erősebb lesz a szabadulás, a lélekcstillapító békesség vágya, s akkor már Léda az, aki, ha göggel leplezve is, de harcol Ady megtartásáért. A költő versei tárják fel legőszintébben, mi volt számára Léda, de leveleiben is sokszor kifejezi hálás és lovagias elismeréssel: „Maga által vagyok valaki, ha vagyok“. Más hasonló vallomások is megerősítik, hogy Ady Lédában életsorsának igazi alakítóját magasztalta. Csak a sértett önérzet és büszkeség sugalja végül az 1907-től kezdve egyre gyakoribb „szakítások“ sorát betetőző „Elbocsátó szép üzenet“ gúnyos, lekicsinylő, fölényes hangját, s ez azért olyan fájdalmas Léda számára, mert mindattól a nimbusztól fosztja meg, amelyet magáénak, a maga érdemének és értékének hitt.

Milyen volt tehát ez a kilenc évig tartó kapcsolat?

Kétségtelen, hogy Lédának volt a legnagyobb szerepe Ady életében és költészetében, ő jelentette számára a Nőt. A fiatal költő teljes, „életrehalálra“ szenvedélyességgel veti magát a viszonyba, amely szárnyakat adott fejlődésének, de a boldogság világlefetti, ritka percein kívül éppen azt nem kapta meg tőle, amire betegesen érzékeny, zaklatott idegrendszerének leginkább szüksége volt: a békés életet, harmonikus nyugalmat. Léda hasonlóképpen betegesen visszhangos lélek volt, fokozottan érzékeny, s idegeinek dúltsága, feszültsége egyre fokozódott a viszony éveivel. Örök harc volt ez a szerelem, egymást-marcangolás. Az állandó viszálynak hármás gyökere

volt. Az első mindkettejük egyformán megvert, dúlt, beteg idegzete, amely minden érintésre, célzásra, vélt ellentétre rögtön végzetesen megfeszült, mint a halálos lövésre felajzott íj. Az összecsapások oka leggyakrabban Léda féltékenykedése volt. Kétségtelen, hogy Ady a hűséget nem értelmezte szigorúan. Léda mindenkire gyanakodott, mindent számon kért. Ez az örökös résenállás megmérgezte a saját életét, énjét, Ady napjait, idegzetét, és farszótóvá tette viszonyukat. (Érdekes, új képet kapunk itt Ady és Vészi Margit barátságáról, amely később a „Margita élni akar“-t ihleti.) Adynak viszont kevésbé volt oka féltékenykedésre, bár Léda is használta az örök női fegyvert. A kilenc év alatt azonban egyetlen komoly vetélytársa sem volt a költőnek, a férjen kívül.

A különös házassági háromszög, amelyben Ady és Léda élt, nyilván döntő hatással volt kapcsolatuk alakulására. Az eddig meglehetősen homályban hagyott kényes kérdéshez Révész is csak óvatosan, kegyeletesen kézzel nyúl. Ady Párizsba írt leveléből, amelyeket Lédához és férjéhez közösen intéz, kitűnik, hogy szívesen és barátsággal várták mindketten. Lehetséges, hogy Diósy ekkor még nem látta előre az elkövetkezendőket. A két férfi közt hamarosan baráti viszony fejlődik ki a visszas helyzet ellenére. Ezt a legnehezebb megértenünk, s Révész sem ad magyarázatot. Jellemzése szerint Diósy önzetlen, jószívű, művelt és tehetséges, szeretetreméltó ember volt, s Léda semmi okot nem találhatott, hogy elforduljon tőle. Mindvégig szerette urát, de megérezte Adyban a zsenit, a csak-egyszer-van egyéniséget, akinek lobogása, szédítő lélek-szárnyalása bűvöletben sodorta magával a lezuhantó kettéválásig. Ez a kettős lelkeség is zilálja Léda nyugalmát. A viszony igazi áldozatának a férjet kell tartanunk, bár magatartását alig érthetjük meg. Az első útja után hazajött Adynak és a Váradon időző Lédának határozott, nyílt helyzetet sürgető és leszámoló levelet ír. Ady ennek hatására el akarja venni Lédát, de ez sok akadályba ütközik: Léda sajnálja elhagyni férjét, s mint a könyvből sejteni lehet, bizonyára anyagi függés kapcsolta össze őket. A legfogasabb kérdés: Adynak a nősüléshez állandó jövedelem kellett volna, holott maga is a bizonytalan mában élt. Feltétlenül el kell őt marasztalnunk azon a ponton, hogy képes volt éveken át megmaradni ebben a visszas és lealázó életformában. Ennél csak a férj álláspontja különösebb. Az első tiltakozás után mért nyugodott bele mégis a viszony állandóságába? Annyira pipogya, megalkuvó természetű volt erkölcsi dolgokban, vagy anyagi kiszolgáltatottság vitte őt a kényszerhelyzet elfogadásába? Vagy talán érezte ő is Ady költői jelentőségét, s büszke volt arra, hogy feleségét adhatta neki műzsául? Hogyan egyeztette össze a kijátszott férj tudatosan vállalt szerepét a többnyire meleg és zavartalan barátsággal, amely Adyhoz fűzte? Ez a kérdés mindenestre még lélektani magyarázatra szorul.

Az Ady-Léda viszony tehát nem volt zavartalan, éppen természeténél fogva. Hol Diósy lázadozott, hol pedig Léda féltő ragaszkodással igyekezett magához láncolni Adyt, aki a kényszerű távollétek alatt zaklatott idegeivel az asszony után vágódott. De az annyira várt találkozások, együttlétek legtöbbször csak csalódást hoznak. Beteg idegeik a legkisebb ellentétre felborzolódnak, egymást követik az összecsapások, a viszony hamar elmérgesedik. Különös szerelem: sem együtt, sem egymás nélkül nem tudnak élni. Ady párizsi tartózkodásai egyre rövidebbek lesznek, vágódva megy ki, s annál keserűbb csalódással, fájdalmasabb lelki sebbel menekül vissza. Nem bírják sokáig egymást. Emészti őket a távoliet, a meddő vágódás, a türelmetlenség, amely örli, tépi idegeiket, az együttlét pedig „héjja-nász“, egymást marcangoló birkózás. Mindketten kifáradnak bele, s így érik bennük a szakítás. Fájdalmas és szomorú volt ez a szerelem, de erejét mutatja, hogy olyan soká tartott, mindenek ellenére. Nyugodt boldogságot nem jelenthetett egyikük számára sem, mert hol távol éltek egymástól, hol feszélyező hármásban. Kibékítő megoldást talán csak a házasság hozott volna, bár ez sem valószínű. Bizonyos azonban, hogy akkor nem születtek volna meg a Léda-dalok:

ezek a versek csak a fájdalom, a folyton szított szenvedély, a feltépett seb lázának szülöttei lehettek. Így kellett lennie. Ady valóban az idegeivel, életének egy darabjával fizetett minden soráért.

Különös, érdekes kép bontakozik ki a levelekből a költőről. Csaknem mindnek azonos a hangja: elkeseredés, levertség, helyzetével való elégedetlenség, életunt pesszimizmus, panasz anyagi nyomorúság és folytonos betegeskedése miatt, amely azonban jórészt hipochondriából fakad. S mindennek a refrénje az eszeveszett vágyódás Léda után, vagy keserű viszontvád a marcangoló támadásokra. Különös, hogy beteg idegei mennyire megbénítják, tönkreteszik testét is: a költő néha szinte élő halottnak érzi magát. Veszélyes játékot űzött idegeivel, s erre bizonyos tekintetben büszke is volt. Ezért érezzük sokszor mesterkéltnek, tettetettnek a hisztérikus panaszárdatot, a „lírai primadonna“ pózának.

Sok részletkérdést megvilágít Révész könyve, legfőbb jelentősége azonban, hogy Ady levelein keresztül fejlődésrajzot ad a Léda-szerelem kibontakozásáról, jelentőségéről és ellobbanásáról. Révész mindenütt beilleszti helyükre a verseket is, amelyeknek magvát, magyarázatát, születésük történetét és hangulatát megtaláljuk a levelekben. Ez a kommentár-szerep a könyv főértéke. Révész ezt a feladatot önmegtágadó szerénységgel s nagyobb személytelenséggel oldja meg, mint Ady-Trilógiájában. A levélcsoportokat összekötő és magyarázó részek stílusa is higgadtabb, kevésbé eredetieskedő. Napjainkban a Léda-könyv mégis sok alkalmat adott támadásokra. Léda alakja s rajta keresztül a zsidóság szerepe Ady életében, fejlődésében és költészetében különösen kényes és olcsó vitatárgyat adó kérdés ma. Ha nem fogadjuk is el teljes mértékben Révész megállapításait, hogy a Léda-évek teremtik meg Adyt,—mert zsenije nélküle is kibontakozott volna — kétségtelen, hogy tehetségének sajátos irányát, költészetének újszerű hangját ez a nagy érzés teremtette meg, s a Léda-szerelem döntő hatással volt egész életére. Erről versei és levelei tanúskodnak, amelyek vallomások szavakkal ismerik el, mit jelentett számára ez az asszony. Kár, hogy a más kézben levő Léda-levelek nem kerültek közlésre, hogy Léda alakja jobban előtérbe lépjen a diszkrét, szemérmes háttérből, s ezáltal teljes képet kapjunk az Ady-Léda viszonyról. Révész könyve azonban hatalmas anyagával így is egyik alapja lesz az Ady-irodalomnak.

A másik könyv¹ szerzője özv. Ady Lajosné. Megírását azzal indokolja, hogy mint az Ady-család utolsó tagja, kötelességének érzi a költőre vonatkozó emlékeinek Összegyűjtését, s mivel a család levelesládájának anyaga birtokában van, szolgálatot akart tenni az irodalomtörténetnek ennek közreadásával. Nem Ady életének egy korszakáról szól, mint Révész, hanem hézagosan bár, ahol nincs személyes emléke vagy levélananyag, de végigkíséri a költő egész életét.

Ady Lajosné 1909-ban mint menyasszony ismeri meg a költőt, s innen kezdve sokszor közvetlen tanúja életének. Közös szülőföldjük révén azonban visszapillant Ady gyermekkorába, ifjúságába. Ebben a részben érthetően szinte többet ír önmagáról. Általában az egész munkán asszonyos bőbeszédűség ömlik el, s felfogásában nőies elfogultság érezhető. Hiányzik belőle épen férjének dicséretes, a legkényesebb kérdésekben is uralkodó tárgyilagossága.

A bevezető részben igen érdekes, elhithető és értető erejű a szülőföld, a szilágysági Érmellék rajza. Ezen át értjük meg Ady lelkületét és költészetét. Ahogy Adyné a Szilágyság jelképes jelentőségét magyarázza Ady komor, önérzetes, tragikus magyarságában, lázadó dózsa-györgyös magatartásában, rokon a Révész rajzolta képpel. Ady Lajosnénak egyébként is erős érzéke van a szimbólumok iránt: Tárgyakhoz, rég elhangzott mondatokhoz mély, sokszor misztikus jelentőségét fűz, s ezt a módszert gyakran felhasználja a versek magyarázatában is. Beilleszti őket a költő életének sodrába, s ebben a gondos, szinte

¹ Az ismeretlen Ady. Béta, 1942.

filológiai pontosságú munkában, — a könyv egyik értéke — valamint a verselemzésnek szárnyaló, sokszor költői stílusában s a fejezetek hangváltásában néha mintha egy társszerző keznyomát is éreznék.

A nagyjából időrendet tartó, de nem egységes szerkezetbe álló fejezetek a levelesláda alapján idézik fel Ady Endre alakját és életének főbb eseményeit. Ady Lőrincné fia leveleit egy-két kivétellel megemmisítette, s így a megmaradtak, rövid terjedelmükből ítélve, túlnyomórészt csak lapok. Ezek természetesen nem bolygatnak komolyabb kérdéseket, bizalmasságokat, legfeljebb utalnak rájuk. Többnyire egyszerű tudósítások hol- és hogylétéről, vagy utasításokat adnak pénzügyekben Lajosnak. Az anyagi gondok és panaszok adják mindenütt a refrént. A levelezésnek éppen Adytól származó része tehát nem sokat mond. Szinte jóval fontosabbak a hozzá írt levelek. Ezek közt vannak a Lédái is. Ady Lajos összegyűjtötte őket kiadásra, Adyné azonban tapintatosságából nem akar sokat idézni belőlük. Kár, hogy Révész könyvének anyaga így kiegészítetlenül maradt, mert az idézett egy-két Lédá-levelrészlet nem világítja meg teljes fényvel írójuknak jórészt ma is talányos alakját. Az Adyhoz írt levelek szerzői közt csaknem minden barátja és írotársa szerepel. A Csinszka-levelekből az Ady Lajos és Révész közölte részleteken kívül itt alig kaptunk személyes vonatkozásban többletet.

Pedig Adyné és a levelesláda fő mondanivalója két góc, a Lédá- és a Csinszka-szerelem köré csoportosul. Asszony mondja el ítéletét, vélekedését két nőről, akik iránt — maga is bevallja — ellenszenvet, sőt haragot érez. Természetes ezek után, hogy a róluk adott jeilemkép nem lehet tárgyilagos, torzítatlan, s a velük kapcsolatos események előadása nem mentes előítéletektől, lappangó indulatok heve színezi a képet. Ez a furcsa látásmód egyébként érezhető az egész könyv emberábrázolásán, felfogásán. Érdekes egybevetni a Lédá-szerelem képét Révész könyvével. Révész helyzete nehéz volt. Az Adyhoz fűző barátság és a Lédához vonzó bizalmasság és rokonszenv mégsem tudta elhomályosítani látását. Igyekszik megérteni mindkettőjüket, egyaránt feltárja hibáikat, amelyek főként Lédá részéről megmérgezték s végül felbomlasztották szerelmüket. Hangsúlyozottan kiemeli azonban — s ez volt a könyv ellen intézett támadások főoka — mit adott Lédá Adynak és költészetének, mit köszönhet neki lelki kibontakozása.

Adyné mindjárt elfogultságról árulkodó megjegyzéssel kezdi tárgyalni a Lédá-történetet. Ady és Lédá megismerkedését is az eddigi forrásokkal ellentétes változatban mondja el, kényszerű találkozásnak állítván be. Persze a tényekkel nem lehet szembeszállni, vitázni, az Ady-verseket sem lehet meghazudtolni. Adyné is kénytelen elismerni, hogy az első párizsi esztendő sarjasztja, érleli ki az Új verseket. Ady nem volt olyan természet, hogy a szerelmi boldogság hosszabb időre le tudta volna kötni, de Adyné is vallja, hogy „ha volt olyan ideje, amelyet asszony varázslata kitudott tölteni, úgy az a férfihódításnak és meghallgattatásnak ez az első esztendeje volt“. A szerep azonban hamar felcserélődik: „Ady most már nem az az esengő udvarló s a behódoló férfi Lédá előtt... Most Lédá az, aki behódol és meg akarja tartani“. Lédá női és emberi értékeiről, egyéniségéről Adyné hitetlenül, fanyalogva, hidegen, asszonyos kicsinyléssel szól. Révésszel ellentétben, Lédá érmindszenti látogatását sem házassági terv előkészítéseként, hanem búcsúlátogatásnak magyarázza, s szerinte az öregek a külső szívélyesség mögött tartózkodva, kényszeredetten fogadták az asszonyt.

A mindszenti úttól (1908) még öt év van a szakításig. Egyre szörnyűbb pokol mindkettejük számára. „Kiben rejlik a hiba? — teszi fel Adyné a kérdést. — Adyban vagy Lédában? Vagy mind a kettőben? Ez a legutóbbi a valószínű“ — ismeri el végül, de mégis csak Lédát hibáztatja elsősorban. Adyné nem tagadja, hogy Lédá a maga módján, szenvedő és kétségbeesett ragaskodással, mélyen szerette a költőt. De nem tudta megérteni, nem

tudott alkalmazkodni hozzá. Hiúság és önzés: ebben látja Adyné Léda két főjellemvonását, az összeférhetetlenség kettős gyökerét. Ebből fakad kínzó és túrhetetlen féltékenysége is. Nemcsak a házasság, a szerelem is kötelez: hűségre, alkalmazkodásra. Ez pedig Adynak nehezebbre esett, ő ebben a viszonyban sem bírta a megkötöttséget. Léda magatartása, zsarnoki, hisztérikus idegállapota pedig még inkább elrontotta a dolgot. Ady sokszor vágyott nyugalomra, békéltető szeretetre, s ezt nem kapta meg tőle. Adyné kimondja a súlyos vádat, hogy Léda nem értette meg a költőt: „Léda nem volt lélek. Mert ha az is lett volna, hitem, hogy a kapcsolat közöttük sohasem szakadt volna meg. Csak azért tudott elszakadni, mert olyan erősen földi szálak tartották. Éppen csak földi szálak“. Súlyos, vádló mondatok ezek. Ha ez volna az igazság, hogyan magyarázzuk az Ady-levelek és Léda-versek csaknem évtizedes lobogását?

Nehezebb megérteni a házassági háromszög szereplőinek helyzetét és maguktartását. Révész anyagi okokkal magyarázza főként, hogy Ady mért nem választotta el Lédát férjétől, de szerinte az asszony az urát is szerette, s így két férfi közt őrlődött, lélekben és idegekben. Adyné egyszerűen úgy látja a dolgot, hogy Léda, ha szerette is az urát, benne elsősorban a pénzkeresőt, a jómódot biztosító férfit becsülte és őrizte, Adyban pedig a híres költőt akarta megtartani. Akárhogyan is erkölcsi szempontból mindenesetre visszás, elítélendő állapot mind a hármuk számára. Hogy Ady és Diósy mégis jól megfértek többnyire, sőt barátságban éltek, azt Adyné a férj megalkuvó természetével magyarázza. Szerette a maga módján feleségét is, Adyt is, sőt „volt közöttük időnként még afféle cinkosság is, amely szövetkezik a közös ellenség, az asszony ellen.“

Végső következtetésként abban összegezzük Adyné véleményét a Léda-viszonyról, hogy csak mélyen sajnálni tudja a költőt, amiért belekerült. Vagy ha már befonta ez a hináros szerelem, „amely varázsa idején oly sokban gazdagította“, idejében szabadulni kellett volna belőle. Ehhez azonban hiányzott Adyól az egészség és az akaraterő.

A könyv másik főrésze a Csinszka-szerelem korszakát és Ady házasságát tárgyalja, s a történetet sok új adattal világítja meg. Részletesen foglalkozik a Boncza-családdal, ismerteti az öreg Boncza különc alakját s azt a feszült légkört, amelyben a család tragikus végzete kirobbant. Adyné is érezteti, hogy a leánykérés után a költő megbánta elhamarkodott lépését. Elhatározásától azonban a férjbecsület nem engedí vissza, sőt Boncza rideg ellenzése, a házasság elé meredő akadályok még makacsabbá teszik, a küzdés szinte éleszti szenvedélyét. Völegénysége alatt Csinszka szeretettől sugárzó, rajongó és alázatos leveleket ír Ady anyjához, aki azonban bármennyire örült is, hogy fia megházasodik, aggódni kezdett, vajjon boldog lesz-e a különös lány mellett. Ebből a lelki ellentétből fakadt bizonyára Csinszka és az Ady-család későbbi eltávolodása. Így érthető a tartózkodó, sőt néhol talán ellenséges hangulat a könyv sorai közt. Ady csúcsai völegénykedését nemcsak az idegeit szörnyen megviselő háború mérgezte meg, hanem a kettejük közt fel-feltörő válság is. Érdekes levél-dokumentumok tárják fel a házasság történetét. Csinszka elszántan, foggal-körömmel küzd Adyért, ragaszkodásából és makacosságából a szenvedély sugárzik.

A csúcsai években Ady életenergiái egyre gyengülnek. A háború izgalmi, a süket vidéki elzárkózottság, lelki válságok még jobban a narkotikumokhoz üzik, betegségek újulnak és törnek ki rajta, s emésztik szervezetét, keserítik életkedvét. Ebből a lelkiállapotból nő ki utolsó éveinek megrázó tragikus költészete.

Ha elfogult is, Adyné elismeri, hogy éppen Csúcsa biztosított otthont, pihentető környezetet, szerető és gondos ápolást Adynak a háborús fel-

fordulás idején. Csinszka hűséges, önfeláldozó ápolója volt, szeretettel vette körül: Egyre mélyül azonban a természetes ellentét a beteg, öregedő férfi és a viruló, életörömrre vágyó, akkor már vagyonos fiatal asszony közt. Ha a válságok során Ady hálátlanul már-már válásra gondol, attól éppen Lajosék riasztják vissza. Adyné különösnek tartja, hogy mikor már mindkettejük anyagi viszonyai rendeződtek, miért küzdöttek mégis állandó pénzgondokkal. Ady Lajos Csinszka költekező hajlamában jelöli meg a baj okát. Felesége most szintén burkolt szemrehányást tesz. Ady Lajos itt is megértőbb, sőt a háborús viszonyokat és a pénzromlást tekintve Csinszka bizonyos tekintetben helyesen cselekedett, amikor pénzüket vásárlásokba fektette.

Ady és Csinszka egy összetűzésének tanúja lesz a költő édesanyja, s nem tudja soha megbocsátani menyének, hogy elragadtatta magát. Ady halála után kitört az ellenségeskedés, s ennek engesztelhetetlen szelleme érzik Adyné könyvében is, aki Léda után nem habozik támadni a költő halott asszonyát sem. (Csinszka emlékezései és Adyval váltott levelezése kiadásra készen várják a megjelenésre alkalmas időt. Ez a munka talán majd jobban megvilágítja Csinszka egyéniségét és szerepét Ady életében.) Annál szomorúbb ez, mert a harc főként az Ady-jogok, tehát anyagiak körül tombolt. Ezt a kérdést éppen Adynak nehéz érintenie az érzékenység és személyeskedés veszélye nélkül. Részletes adatokat kapunk a költő jövedelmi és kiadói viszonyairól, de a kép természetesen többnyire a másik félre hátrányos. A Nyugat is kap egy tollszűrást: kihasználták Adyt, akinek neve a legjobb reklám és üzlet volt a lapnak. Talán egyedül Hatvány támogatásáról, lelkes becsüléséről szól Adyné elismeréssel, bár itt is hangsúlyozza, hogy Ady busás ellenértéket adott volna Hatványnak művei kiadói jogával, ha Hatvány ezt oda nem ajándékozta Csinszkanak. Adyné elismeri az önzetlen gesztus szépségét, csak azt a formahibát veti szemére, hogy nem kötötte ki határozottan az Ady-szülőknek juttatandó jövedelemrész. Így indult meg az áldatlan pereskedés, amely végül egyezséggel végződött, de megmérgezte a két család viszonyát.

Ady utolsó heteiben Lajosék jórészt nem voltak Pesten, s így vázlatos képet kapunk csak a költő halálának körülményeiről. Az utolsó fejezetekben végigkísérjük Ady apjának, anyjának és öccsének hátralévő éveit, amelyeknek két főeseménye a hagyatékért folyó hosszú per s a szülők aranylakodalma alkalmával, 1924-ben rendezett erdélyi Ady-ünnepség. Ez a család-történeti befejezés emlékezés-jellegénél fogva jelentős része a könyvnek.

Adyné műve, habár *címe* szerint azt az Adyt adja, „akiről a mindszenti levelesláda beszél“, erősen szubjektív jellegű, sokhelyütt elfogult írás. Aránylag kevés fontos dokumentumot közöl, pedig ez volna feladata és értéke. Inkább maga a szerző beszél, női szemmel és hangulatban nézve a történeteket, sőt ezt bevallja és hangsúlyozza is. Szükség lett volna talán egy tárgyilagos kézre, amely lehántsa a könyv anyagáról és megfogalmazásáról a személyes ellenszenv és szimpátia áruoló nyomait.

A két jelentős Ady-könyvel kapcsolatban kínálkozik néhány tervnek, szükséges, elvégzendő feladatnak felvetése. A költő iránt való egyre erősebb érdeklődés ellenére is abbamaradt második kötetével az Ady-Múzeum c. igen hasznos vállalkozás, amely a költő életére és művére vonatkozó elszórt adatok gyűjtőhelye volt. Ennek nagyszabású, a Petőfi-Könyvtárhoz hasonló méretű folytatása nagy segítségére lenne az Ady-irodalomnak. Elérkezik lassan az Ady-levelezés egybegyűjtésének ideje is. A levélnyag jórésze elszórtan vagy összegyűjtve meg is jelent, azonban minden rendszer, filológiai módszeresség nélkül. Szükség van az egységes szempontú kritikai gyűjtőmunkára és kiadásra, mert e nélkül elképzelhetetlen nemcsak a költő megírandó végleges életrajza, hanem műveinek kritikai kiadása is.

KOVALOVSKY MIKLÓS

A MAGYAR SIÓN ŐRHELYÉN

SOK VITA, szenvedélyes állásfoglalások, a tovább-vádolók és a védelem felvonultatása követte egy heves hangú francia író, Julien Benda sok évvel ezelőtt megjelent könyvét, amelyben Európa szellemi vezetőit, „írástudóit“ árulással vádolta meg (La trahison des deres). Azóta ez a vád nemhogy elhalkult volna, hanem csak fokozódott. A vád lényege az, hogy akikre elsősorban reá van bízva Európa több évezredes kultúrájának, szellemi, erkölcsi, vallási, tudományos, művészeti és irodalmi kincseinek megőrzése és gyarapítása, nemcsak ennek a nemes feladatuknak nem felelnek meg, hanem egyenesen elárulják ezt a kultúrát. Az árulásnak különböző okai vannak. A legfőbb okok között szerepel a „politikai“ érdek, amelynek sokkal magasabb rendű és rangú érdeket alárendeltek mind a tudósok és bölcselők, mind pedig a szépírók és a művészek, sőt még a papok is. Főként a jogászokat és az erkölcsi értékek hivatásos őrzőit, a papságot érte különösen keserű vád és szenvedélyes számonkérés; gyáva vagy önző érdeket védő kiszolgálói lettek a különböző irányzatoknak, nem pedig rettenthetetlen védelmezői az igazságnak és az igazságosságnak, ami kötelességük lett volna.

A vád szenvedélyes és keserű; a legkeserűbb azonban benne az, hogy nem kis mértékben meg is felel az igazságnak. Legfeljebb azt lehet e sokszerű és sokszínű árulás megértéséhez hozzátenni, hogy nem mai keletű és nem új. Ha végiglapozzuk a történelem lapjait, amelyek a mi napjainkhoz hasonló végzetes, véres és vajdó korszakokról értesítenek, az „írástudók“ árulásának vádjá újra meg újra felbukkan. Ami mégis a mi korunkat a múlt korok hasonló periódusaitól szomorúan megkülönbözteti, mintha abban volna, hogy ez az árulás a múltban talán mégsem vált olyan nagyfokúvá, egyes zártabb területeken majdnem általánossá. A kultúrák bölcselőinek feladata e nagyfokú hanyatlás okait részleteiben is feltárni. Egyes okait azonban első felületes tekintetre is megjelölhetjük. Feltétlenül megkönnyíti az árulást és arra szinte predesztinál egy olyan kor, amidőn az igazságban, illetőleg az igazság biztos felismerhetésében való meggyőződés és hit a világnézeti zűrzavar következtében erősen meggyöngül és helyét ki nem mondott — néha be is vallott — szkepticizmus foglalja el. Ezt az értelmi szkepticizmust sohasem gyógyítja meg a még oly szenvedélyes, türelmetlen, dübörgően dinamikus voluntarizmus, az akarat és az erő hangoztatása, vagy akár bálványozó imádása. Az akarat és a jogos érdek az igazságokat sohasem szüli, hanem — a normális ember esetében — feltételezi; ellenben a béklyóitól szabadult akarat igenis alkalmas arra, hogy a már felismert és megszilárdított igazságokat is meghamisítsa, eltorzítsa, vagy egyenesen megtagadja, ha egyszer szembekerülnek vele. Hasonlóképpen a szellemi árulások bőséges termőföldje az, amit csak azért nevezünk „eltömegesedésnek“, mert ma ez a divatos szó a megjelölésére; ez a megjelölés valójában az érték hierarchiának végzetes megtagadását takarja és korántsem csak a szellemi „tömegnek“ a sajátja, hanem igen gyakran a szellemi „elité“ is. Alig van még korszak, amidőn a divatfilozófia és a divatirodalom, vagy akár a politika annyit hangoztatta volna az „értékeket“ és az „értékek“ kultuszát. De ugyanakkor nehezen volna felkutatható a művelt emberiség történelmében még egy olyan korszak, amidőn az „értékeknek“ olyan zűrzavara uralkodott volna, mint ma, sőt, amikor a legmagasabb értékeket — amelyeket az emberiség mindig ilyeneknek ismert el — annyira letaszí-

tották volna trónusaikról, hogy helyükre alacsonyabb, sőt néha egyenesen alantas „értékeket“ ültessenek és vad tánccal körülrivalgjanak. Végül az árulás ellen a legfőbb, sőt egyedüli biztosíték a sziklaszilárd jellem. A jellem azonban egyéniséget jelöl, az egyéniség viszont a szellemi ember jogos szabadságát, képességeinek és tevékenységeinek az erkölcs határai között történő szabad kifejtését követeli meg. Ha tehát valamely kor nem kedvez e legmagasabb emberi tulajdonságok szabad kifejtésének, ott a szilárd jellemek száma is katasztrófálisan megfogyatkozik, viszont a szolgalelkű kiszolgálók száma végzetesen megszorodik, talán éppen az „írastudók“ soraiban. A régiek nagyon helyesen felismerték, hogy éppen a tudás csarnoka az, amely csakis a minden önző érdektől mentes embernek biztosít belépési jogot; a tudós, tehát az igazi „írastudó“ legmagasabb értelmi és erkölcsi érénye az igazság keresésének minden más érdeken felülálló szent erosza és az egyszer valóban felismert igazságnak rettenthetetlen és megvesztegethetetlen védelme egészen az önfeláldozásig. Ahol valamely kor „írastudóinál“ ez a megkövetelt magas erkölcsi és szellemi nivó lesüllyedt, ott valóban jogos és keserűen igaz az írástudók árulásáról beszélni. Jogos a tetemrehívás is azért, hogy az emberiség egyik legnagyobb kincsét, melynek őrzése, gyarapítása és védelme rájuk és csakis rájuk van bízva, veszni engedték, vagy legalább is veszélynek tették ki, sőt ők maguk is sikkasztottak belőle.

A fenti keserű gondolatokat, alighanem a kontraszthatás folytán, annak a kis füzetnek az olvasása kelti föl bennünk, amely Magyarország bíboros hercegprímásának a Szent István Társulat közgyűlésein, illetve a Szent István Akadémia ünnepi ülésén elhangzott öt beszédét tartalmazza az 1940—1943. évekből.¹

Esztergom, ezeréves fennállásának egész idejében, a magyar szellemi, vallási, erkölcsi és tudományos kultúrájának legfőbb fellegvára volt; akkor is, sőt talán leginkább akkor, amikor vészterhes időkben e fellegvár lakója, a nagy Pázmány Péter Nagyszombatban volt kénytelen tartózkodni. Az esztergomi érsekek éber és gondos figyelők voltak, akik felelősségük teljes tudatában őrizték a rájuk bízott vallási és műveltségi kincset. De nemcsak őrizték, hanem gyarapították is személyes szellemi és erkölcsi képességeikkel és alkotásaikkal, ahogy az ország első főpapjaihoz és első zászlósuraihoz illett. Mindenképpen vigasztaló és megerősítő az a tudat, hogy a Magyar Sión mai ura és őre az öt beszéd tanúsága szerint nemes fenntartója ennek az ezeréves nagy hagyománynak, sérthetetlen jognak és felelősséggel terhes feladatnak.

Az öt beszédben a szellem kultúrájáról, a realitások elhagyásának veszedelméről, az emberek és a nemzetek helyes értékeléséről, az emberi szabadságról a kánonjogban, végre a következtelenségről nyilatkozik meg a hercegprímás. Az öt beszéd e különböző tárgyainak teljesen egységes veretet ad egyrészt szerzőjük jellegzetes szellemi és erkölcsi alkata, másrészt a mindenkori indítók, amely szerzőjüket megszólalásra bírta.

Mind az öt beszéd híven tükrözi vissza a hercegprímás sajátos tudós típusát és papi jellegét. A tudósnak megfelelően mind az öt beszéd valamely alapvető és mély bölceleti és embertani igazságból indul ki; ez igazságokat csak nagyon tisztán látó elme képes ebben az egyszerű, keresetlen és világos előterjesztésben megalapozni és kifejteni. Semmi nyoma nem található a szónoki fogások ezer változatának, a különböző retorikai kaptációknak; a tudós legfőbb bizalma nyilván mindig magának a csupasz igazságnak meggyőző erejében van. A papi jelleget viszont egy értelmi és egy erkölcsi mozzanat domborítja ki. Az értelmi jelleg abban jut kifejezésre, hogy a keresztény főpap az alapvető bölceleti, ontológiai igazságokat a legtermészetesebb módon tudja összekapcsolni emberi tudásának másik, közvetlenül isteni forrásával, a kinyilatkoztatással, ami által ezek az igazságok még nagyobb

¹ Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás öt beszéde. Jelenkor kiadása, 80 lap, (évszám nélkül).

mélységet, még szélesebb perspektívát és kikezdzhetetlen megalapozást nyernek. A főpap erkölcsi jellege viszont a szeretetnek, az önzetlen segíteni vágyásnak és a súlyos felelőssége tudatában levő főpásztor mély komolyságának keresetlenül közvetlen és egyszerű pátoszában jut kifejeződéshez. Ami viszont teljesen hiányzik e beszédek hangskálájából, az a parancs és a hatalom ma annyira jól ismert hangja. E beszédek elmondója szolgálni akar és nem uralkodni; szolgálni a teljes igazságnak és az igazság által a felebarátnak.

Tárgyi egységet a beszédek azzal nyernek, hogy mindenikük a mai legaktuálisabb korszükségletből született; kivétel nélkül e szomorú kor valamelyik vészterhes eltévelyedése ellen szólalnak fel. Egyes embereknek talán bizony úgy tűnik majd fel, hogy ez a felszólalás gyenge fegyverrel kel védelmére az igaznak és a jónak, tudniillik csakis magának az igazságnak és a jósnak a pajzsával. Vájjon az igazság és a jószág e tudatosan leegyszerűsített és közvetlen nemes hangja iránt fogékonyak-e még azon emberek fülei, akiket kora reggeltől késő estig a raffinált és a „közvéleményt“ alakító és befolyásoló technikákat kezében tartó propaganda zsivaja vesz körül és szüntelenül fejükbe és szívükbe kalapálja a pontosan rájuk szabott gondolatot, ösztönzést, érzelmet és gerjedelmet? Am a szent ügy csak nemes fegyverek használatát engedélyezi.

„A materiális erők, a tudatlanság és erkölcstelenség uralma nem lehet maradandó, mert a szellem, a tudomány és a tiszta erkölcsök felsőbbrendűsége előbb-utóbb diadalmaskodik amazok felett“, hirdeti az első primási beszéd keresztény optimizmusa. De ugyanakkor realizmusa megállapítja, hogy „a szellemi és erkölcsi javak leértékelése következtében már évtizedek óta a materiális erők törekszenek uralomra egyéni, társadalmi és állami vonatkozásban egyaránt. Ezzel a törekvéssel szinte szükségszerűen velejár, hogy mind az egyéni, mind a társadalmi, mind pedig az állami életben a test kultúrájára, majdnem úgy mondtam, hogy a test kultuszára helyezik a fősúlyt, míg a szellemiek: a tudomány és a tiszta erkölcsök egyre jobban háttérbe szorulnak“. Határozott szavakkal szorgalmazza „a komoly és lelkiismeretes tanítást és tanulást“, még a testkultúra látszólagos rovására is. „Mivel műveltebb lesz a magyar ember, annál jobban megéri az egyéni, családi, társadalmi, gazdasági és állampolgári élet nehézségeit, annál jobban belátja kötelességeit, mérsékli igényeit, távoltage magát a nagy problémák oktalan, túlzó vagy erőszakos megoldásától... és talán műveltsége miatt nehezebben enged a csüggedés kísértésének, sőt erőt és bátorságot önt a csüggedőkbe is.“ Es nyilván a kereszténység nagy életjelentőségét is jobban megéri az igazán művelt ember, mert épp a hercegprimás állapította meg ismételten: a kereszténység legnagyobb ellensége a tudatlanság. Ugyanilyen okból leszögezi az Egyház jogát az iskolához; az Egyháznak nemcsak történelmi, hanem természetfeletti joga is van ezekhez, ezt a jogot senki meg nem sértheti. „Nekünk olyan kultúra kell, amely egész emberi természetünknek megfelel...; amelyben a lélek szupremáciája biztosítva van... Nekünk olyan kultúra kell, amely a szellemnek: a komoly tudománynak és a tiszta erkölcsöknek biztosítja a vezetést.“ Az ilyen kultúra előfeltétele azonban „a Teremtőre vonatkozó igazságoknak a természetes ész segítségével a kinyilatkoztatás fényénél történő megismerése, elfogadása és továbbadása mindazokkal a következményekkel együtt, amelyeket belőlük az ember egyéni és kollektív életének minden vonatkozásában le kell vonnunk“.

A magyarság legjobb ismerői és legmélyebb szellemei gyakran tartották szükségesnek, hogy ezt a keleti származású és fantáziájú népet a valóság tisztelétére és erejére figyelmeztessék; hasonlóképpen a hercegprimás második beszéde a realitások elhagyásának veszedelméről mond igen komoly

szavakat. „Az ember léte nem merő fantázia“; mert az ember a nagy léti realitások világába van beágyazva. E nagy realitások: „Isten van; ember van; test van; Egyház és állam van; anyagi, szellemi és lelki szükségletek, továbbá ugyanilyen jogok és kötelességek mind egyéni, mind kollektív vonatkozásban vannak“. E realitások elhagyása „az emberiséget a legnagyobb veszedelembé sodorja.“ Csakhogy épp napjainkban „az emberiség túlnyomó része elhagyta az említett realitásokat és saját fantáziája után szaladva, szomorú csalódásokon keresztül, mérhetetlen szenvedésekbe taszította életét.“ Természetesen ezen alaprealitásokkal csak akkor számolunk helyesen, ha azokat a valóságnak megfelelően ismerjük is; tehát ha valóban helyes istenképünk van és ha az embert, az ember társadalmi életét és a vele összefüggő jogait és kötelességeit a valóságnak megfelelően ismerjük fel és ismerjük el. Minden más csak álrealitás, fantázia, az emberi agy torz alkotása.

A valóságok, kivált Isten elhagyásának mind a lelki, mind pedig a szellemi, az államéleti, az anyagi, a gazdasági, az erkölcsi, a családi és az egyéni életben a legsúlyosabb romlást hozó következményeit a hercegprímás részletesen mutatja ki. Ismeretes, hogy a realitások elhagyásának egyik legveszesebb következménye a kultúrharc szokott lenni az Egyház és az állam között vagy más közületek között. „Itt vagyunk, magyar katolikusok, hűséggel Egyház és haza iránt. De hűségünket senki úgy ne értelmezze, hogy hazafiságból a béke kedvéért minden indokolatlan méltánytalanságot a végtelékig eltűrünk.“

„A realitások elhagyása a politikai életben előbb-utóbb biztos bukásra, a társadalmi életben belső felfordulásra, katonai vonatkozásban pedig csúfos vereségre vezet.“ A hercegprímás a „politikai“ realitáson valóban nem a mindenkori pillanatnyi hasznossági szempontok mérlegelését érti, hanem legfőként az örök erkölcsi és jogi tényeknek a tiszteletét, amint az a következő beszédjéből világosan kitűnik. „A realitások elhagyásával csak ideig-óráig áltathatjuk magunkat és téveszthetünk meg másokat“. „Érdekből vagy népszerűség kedvéért lehet nagyhangú kijelentéseket tenni, megvalósíthatatlan dolgokat felelőtlenül ígérgetni, mások terhére bőkezűnek lenni: azonban maradandóan sem magunkat, sem másokat tévedésben tartani nem lehet.“

Ehhez a bölcséleti elmélyedésű, a nagy léti realitásokat bölcs szemmel felmérő beszédhez kapcsolódik a harmadik előadás az emberek és nemzetek helyes értékeléséről. „Az emberek természetük, eredetük és céljuk szerint méltóság és alapérték szerint egyformák... Hasonlóképpen természetük, eredetük és céljuk szerint méltóság és alapérték szerint egyformák a nemzetek is... Ez az egyenlő alapértékűség befelé és kifelé egyforma szuverénításban jut kifejezésre, amely minden nemzetnek ugyanazokat a jogokat biztosítja mind saját alattvalói, vagyis polgárai, mind pedig más nemzetek felé... Az egyforma emberi, illetve nemzeti méltóság és alapérték szerint minden embert és mindén nemzetet egyformán kell megbecsülni... Minden ember, illetve minden nemzet alapértéke ellen elkövetett azonos bűncselekmény is egyforma és egyforma büntetést is érdemel.“

Azonban az alap egyformaságából korántsem következik valamilyen értelmetlen és hamis egyenlőség, mely az igaznak és a hamisnak, a jónak és a gonosznak egyforma érvényesülést kíván biztosítani. „Egyéb értékek szempontjából különbségek vannak ember és ember, nemzet és nemzet között... Tévedés volna a minden vonatkozásban meglévő egyenlőség hirdetése.“ Mi azonban az ilyen érték-megkülönböztetésnek megbízható mértéke? „Az Isten mértéke, vagyis azok az irányelvek, amelyeket a természeti törvény, illetve a pozitív isteni kinyilatkoztatás közölt az emberiséggel.“

A hercegprímás részletesen fel is sorolja ezeket a főbb irányelveket: i. többet ér a lélek, mint a test; 2. ezért a lélek érdekei megelőzik a test érdekeit; jobban kell értékelni, becsülni és biztosítani a lelki érdekeket, mint a testieket; 3. a leiket illeti az irányítás és az uralom, nem pedig a testet; 4. az értékek sorrendje: a lélek jogai (az élet, az üdvösség, a vallás felvételének, gyakorlásának és terjesztésének joga); a becsülethez, a szellemi értékek megszerzéséhez, műveléséhez és terjesztéséhez, tehát a vallásos iskolákhoz és egyesületekhez való jog; ezek után következik a munkához és a tulajdonhoz való jog. „A jog azonban feltételezi a mindezekre vonatkozó szabadságot egyéneknél és nemzeteknél egyaránt.“ A mai, már említett „értékelési“ zűrzavar nagyon is szükségessé teszi ma a keresztény világnézet igaz érték-hierarchiájának leszögezését a legkülönbözőbb pogánykodó érték-rendszerekkel szemben.

A kormányformákról pedig ezt állapítja meg Esztergom érseke: Az Egyház nem köti híveit semmiféle meghatározott szervezethez vagy kormányformához, nem is tiltja el attól, kivéve azt az esetet, ha „annak programja ellentétben áll Isten törvényeivel és a közösség, valamint a polgárok igazi érdekeivel“. Oly politikát nem szabad követni, „melynek célja Isten törvényeivel és a nemzet igazi érdekeivel ellenkezik, vagy amely a különben helyes célt meg nem engedett és törvénytelen eszközökkel akarja elérni... Van tehát politikai szabadság, de ez a szabadság istenellenes, hit- és erkölcsellenes, továbbá nemzet- és hazaellenes célokra és meg nem engedett, vagy törvénytelen eszközökre, egyszóval az erkölcsi rosszra nem terjed ki“. Szükségtelen e megállapítások nagy aktualitását épp a mai időkben külön hangsúlyozni.

„Különösen vigyázni kell, hogy egyik ember vagy nemzet értékét a másik kárára túl ne becsüljük, továbbá, hogy se az egyén érdekeit a köz, se a köz érdekeit az egyén rovására túlzásba ne vigyük, mert az előbbi túlzás a köz bomlasztására, az utóbbi az egyén elnyomására vezet és [ez utóbbi] végeredményben a köznek is kárát okozza.“

A keresztény társadalom-szemlélet örök egyensúlytörvénye ez, melynek érvényesülését azonban csak az igazi és mély keresztény lelkiület biztosítja, minden pogánykodás viszont szükségszerűen felborítja a szabadság vagy pedig, gyakrabban, a zsarnokság irányában.

„Az emberi jogok között egyik legértékesebb jog az emberi szabadság, amelyért az emberiség sok ezer éves története során talán a legtöbb küzdelem folyt és folyik most is“, hirdeti „Az emberi szabadság a kánonjogban“ című negyedik beszéd. E küzdelem oka az, hogy „amilyen természetesnek találja az ember, hogy a szabadságot magának megszerezze, annak birtoklását és használatát pedig biztosítsa; éppen olyan természetesnek tartja azt is, hogy a szabadságot embertársaitól elvegye, vagy őket annak birtoklásában és használatában korlátozza, más szóval, hogy őket valóságos rabszolgaságba döntse, illetve ú. n. szervilizmusba kényszerítse.“ Mennyire realiztikus, de egyúttal mily sajnálatosan igaz és aktuális megállapítás! Pedig az Újszövetség szavai világosan szólnak: „Ahol az Úr lelke, ott a szabadság“; hasonlóképpen: „nem vagyunk a szolgáló fiai, hanem a szabadé, amely szabadsággal Krisztus szabadított fel bennünket“. Azonban ezt a jogos szabadságot csakis a sértetlen erkölcsi rend biztosíthatja tartósan.

„Krisztus egyháza egyéni és kollektív vonatkozásban kezdettől fogva hirdette az emberi szabadságot, amely... az illetéktelen megkötöttségtől való mentesség, vagy választási lehetőség azokban a dolgokban (gondolat, kívánság, szó, cselekedet, személy, tárgy), amelyeket a természeti, a pozitív isteni és emberi, egyházi és világi törvény megenged.“ Csakhogy igazi emberi törvények csak azok, amelyek „megegyeznek Isten akaratával, vagyis

erkölcsileg nem rosszak... Az emberi szabadságot tehát Isten akarata szerint csak a most említett törvények korlátozzák. Az egyik embernek a szabadsághoz való joga korrelatív a többi embernek azzal a kötelességével, hogy ezt (a szabadságot) elméletben elismerje, a gyakorlatban pedig ne akadályozza.“

A hercegprímás rövid történeti áttekintésben kimutatja, hogy az Egyház, a rabszolgaság fokozatos megszüntetésén kezdve, miként igyekezett megteremtteni az igazi és jogos emberi szabadságnak legkülönbözőbb, vagyis lelki, szellemi, társadalmi, gazdasági, egyéni és kollektív előfeltételeit. Majd hosszú felsorolásban idézi mindazokat az egyházi törvényeket, amelyek az embernek e fennkölt szabadságát biztosítják, védik, megkövetelik mind az egyének, mind az erkölcsi személyek szempontjából. E felsorolásban szerepel az ember joga és szabadsága a természetes élethez és ezért a legszigorúbban kell büntetni a gyilkosságot; a testi egészségre és épségre vonatkozó jog; az anyagi javakat illető szabadság; a szabad mozgás és szabad élet joga; jog a becsülethez, — mennyire kell ezt éppen ma hangsúlyozni! — a szellemi javakhoz (vagyis a tudományhoz és kultúrához). Majd pedig kitér a természetfeletti életet és annak szabadságát biztosító kánonok felsorolására. Szomorú kor, amely e magától értetődő igazságoknak ily erős hangsúlyozását követeli meg.

Biztosítja a kánonjog az Egyháznak azt a szabadságát, amely Istentől közvetlenül kapott megbízatásának teljesítését lehetőségessé és eredményessé teheti. Kiemeli a keresztesítés, új tagoknak az Egyházba való szabad beiktatására vonatkozó jogát; minden rendű és fokú iskolák nyitását és fenntartását; minden iskolában a hit- és erkölcsi igazságok tanítását és ilyen szempontú ellenőrzését; az egyházi hivatalok és javadalmak szabadságát; az előzetes cenzúrát és sajtótermékek megtiltásának jogát, amennyiben ez hit- és erkölcsi szempontból történik; az Egyház jogát kulturális, vallásos és szeretetintézmények alapításához és fenntartásához; a világi hatalomtól független vagyonszerzési, megtartási és kezelési jogát; jogát saját törvényszékeihez, igazságos büntetés kiszabásához és foganatosításához. De ugyanígy védi a kánonjog az államok szabadságát is. „Tiszteletben tartja, sőt lelkiismeretben is kötelezőknek hirdeti ezek törvényeit“, de természetesen csak azon feltétellel, ha ezek a törvények „az evangéliumi tanításon alapuló keresztény vallással és erkölcstannal nem ellenkeznek“; vagyis az alattvalókat korántsem szolgáltatja ki az önkénynek, a korlátlan testi vagy lelki erőszaknak, az önmagát Isten helyére feltoló államnak. „Krisztus egyháza az emberi szabadságot egyéni és kollektív vonatkozásban, minden faji, nemzeti, születési, társadalmi és vagyoni különbségekre való tekintet nélkül mindenkire nézve elismeri, alátámasztja és védelmébe veszi“ é kánonjogi törvényekkel. Ezzel fennkölt példát ad arra, hogy „az egyes emberek és az államok is példát vegyenek az ember szabadságának mély tiszteletére . . . Kívánjuk ezt nemcsak azért, mert nem szeretnénk okot adni az emberi jogaikban és szabadságukban sértett, s ezért méltán elkeseredett emberek vagy államok kegyetlen bosszújára; hanem legfőként azért, mert ez az Isten akarata, aki azzal, hogy az egyik embernek, az egyik államnak vagy az egyháznak bizonyos szabadságot adott, meg is követeli, hogy ezt a szabadságot a többi ember vagy állam, illetve az Egyház elméletben is elismerje, a gyakorlatban pedig tiszteletben tartsa.“ „Az emberi szabadság hirdetésével“ fejezi be a primás ezt az akkor nagy benyomást keltett beszédjét.

Végül az utolsó beszéd a következtelenségről szól, amelyben a mai sajátos, antiintellektuális, az intuíciora és „ösztönös megérzéseire“, valamint dinamikumnak mondott voluntarizmusára büszkén hivatkozó kornak jellegzetes kórképét rajzolja meg. A következetesség lényeges előfeltétele az

igazság mély tisztelete és megvesztegethetetlen gyakorlati szolgálata, „értelmünk részéről az igazság megismerése, akaratunk részéről 'meg az igazság befogadása és mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásban a logikus következmények levonása.“ Mindkét előfeltétel azonban minden fékevesztett ösztönvoluntarizmussal szöges ellentétben áll; szinte naponkint láthatjuk, hogy az ösztön számára csak az az „igaz“, ami dübörgő dinamizmusát kiszolgálja és csak addig igaz, amíg azt kiszolgálja. Ez azonban nem más, mint az igazság fogalmának mélységes meggyalázása, minden isteni és emberi jognak felrúgása.

Nem meglepő tehát, ha az ilyen kóros szellemiség, vagy az általa okozott fertőzés a legtermészetesebb módon nyit meg minden kaput a „következetlenség“ felé. A hercegprímás hosszú listáját állítja Össze ennek a ma oly sajnálatos és immár vészes fokban elharapódzott „következetlenségnek“: a tudományok művelése terén, az emberek magán- és társadalmi életében, a közélet bel- és külpolitikai viszonylatában, légióként pedig a hit- és erkölcstan terén. „Megfelelő szellemi felkészültség nélkül, tudatlan emberek oly bátran hozzá mernek nyúlni a legsúlyosabb tudományos problémákhoz;... mikor tévednek, ha észreveszik is, nem törődnek a helyreigazítással;... külső erőszak, félelem vagy szenvedély hatása alatt, irányított formában művelik a tudományt.“. Íme, a „trahison des deres“ egyik esete. „Örömet eltűritek — idézi szent Pált — a balgatagokat; ha valaki titeket szolgásgába vet, ha valaki felemészt, ha valaki megfog, ha valaki felfuvalkodik veletek szemben, ha valaki arcul ver benneteket...“ „Tűrik, hogy a törpe kisebbség ragadja magához az irányítást, vagy a hatalmat...“ „Látunk embereket, akik szinte az összes és egymással homlokegyenest ellentétes politikai pártokat egyforma lelkesedéssel kiszolgálták.“ „Pusztá szimpátiából vagy szerelemből sem egyik embernek a másikért, sem a nemzetnek egy emberért, vagy pedig más nemzetért életét feláldoznia nem szabad. A két utóbbit a nemzetek törvényes vezetői meg sem engedhetnék, mert hiszen az isteni Gondviselés éppen azért állította őket saját nemzetük élére, hogy annak életét fenntartani, a polgárok közjavát pedig előmozdítani és biztosítani iparkodjanak, nem pedig, hogy egy ember, illetve más nemzet iránt való szimpátiából, vagy halálos szerelemből mind a kettőt feláldozzák.“ Hasonlóképpen az Egyház sem a létét, sem pedig igaz tanítását „egyes emberekért, sem más vallásokért, sem más közületekért, nevezetesen az államokért fel nem áldozhatja. Ezt az Egyház feje, a római pápa meg sem engedhetné, hiszen neki az a legfőbb kötelessége, hogy Örkdjék az Egyház élete fölött... hogy minden embert Istenhez vezessen ... Ehhez képest az Egyház a hit- és erkölcsi igazságok rovására nem egyezkedett soha;... a jó viszony kedvéért a kinyilatkoztatott hit- és erkölcsi tanítás egyetlen tételét el nem alkudta és fel nem adta soha“.

Miként az egész Egyház, úgy Esztergom ősi templomhegye is sok vihart látott már és sok világrengést megélt. Lehet, hogy a mai világrengés valóban az, aminek egyesek mondják: a nyugati műveltség eddig legnagyobb válsága. Ez a válság talán azért a legveszesebb, mert az emberekben erősen meggyöngült, néhol már ki is veszett az igazság megismerésének vágya, az erkölcsi jó sérthetlenségének tudata. Ritkán volt idő, amikor a hazugság és az álszenteskedés, az alantas célok és eszközök szentesítése oly szemérmetlenül ülhetne volna orgiáit. Nagy felelősség, de fennkölt hivatás, ilyen időkben rendületlenül, éles szemmel, erős szívvel és megvesztegethetetlen hűséggel állni a magas őrhelyen, védeni az igazságot és a jóságot belső és külső ellenséggel szemben. Az öt beszéd ezt a hivatást teljesítette, nagy tudással és még nagyobb szeretettel.

UNIVERZALIZMUS VAGY REGIONALIZMUS?

A HÁBORÚ UTÁNI nemzetközi szervezet kérdése ismét élénken foglalkoztatja a világ közvéleményét. A tárgykör természetéből folyik, hogy a legkülönbözőbb szempontok merülnek fel a vitában, mint pl. az, hogy vajjon a jövő nemzetközi politikában az univerzalizmus vagy a regionalizmus szempontjai legyenek-e döntőek? Vagyis, a világ egyetlen egységes politikai szervezetet képezzen-e, vagy pedig több nagyobb egységből álljon, amelyek egymással bizonyos egyensúlyt létesítenek? Tekintve, hogy mindenféle, a nemzetközi élet megszervezésére irányuló diszkusszió végső célja a béke biztosítása, nyilvánvaló, hogy ez a törekvés akkor valósítható meg a legkönnyebben, ha minden művelt nemzet egyetlen nagy szövetségbe tömörül, amelyen belül legalább nemzetközi vonatkozásban egységes a jogrendszer és egységes a központi politikai irányítás. Ez viszont nem más mint univerzális szervezet, az univerzalizmusnak mint legcélravezetőbb nemzetközi szervezeti elvnek az elismerése. Nem kell sokat bizonyítgatnunk, hogy egy olyan univerzális nemzetközi szervezetnek a megvalósítása, amely egyben hatékony eszköze a béke biztosításának, nem könnyű feladat. A világ összes művelt nemzetét egyetlen szervezetbe tömöríteni, az érdekeket közös nevezőre hozni és, ami a legfontosabb, őket adott esetben egységes cselekvésre bírni olyan célkitűzés, amelynek megvalósítása számtalan előfeltétel teljesítésétől függ. Mert bár nem kilátástalan egy univerzális nemzetközi szervezetnek a létesítése, maga egy népszövetségnek a ténye még nem jelenti, hogy az a neki szánt feladatot egyben hatékonyan teljesíteni is tudja. Mindebből pedig következik, hogy az univerzalizmus elvének elismerése még nem biztosítja a cél elérését és a regionalizmust mint nemzetközi szervezeti formát nem lehet ab ovo elutasítani.

Regionális nemzetközi politikai egységek kisebb területen tulajdonképpen ugyanazt a feladatot vannak hivatva teljesíteni, amit általában az univerzális szervezetnek szánunk: a békét biztosítani. Kisebb területen ez a törekvés feltehetőleg nagyobb sikerrel kecsegtet, különösen ha az érdekelt államokat nem választják el nagyobb érdekellentétek, mert hiszen mindig könnyebb néhány államot, amelyek területileg összetartoznak, közös nevezőre hozni, mint öt vüágrésznek legkülönbözőbb nemzetét. A genfi Népszövetség gyakorlatilag nem volt ugyan univerzális intézmény, mivel az Egyesült-Államok egyáltalán nem tartoztak tagjai közé, míg más nagyhatalmak időnként szintén kívül maradtak, azonban az eredeti elgondolás szerint univerzális jellegű volt és ennek az elvnek felelt meg egész szerkezete. A genfi Népszövetségtől eltekintve a történelemben a regionális politikai alakulatok, illetve a regionalizmus ideológiája dominált. Ezalatt nemcsak kimondott államközi szervezetet kell érteni, hanem mindenfajta alakulatot és elgondolást, amely több államot külpolitikailag egységbe foglal. Tehát nemcsak a formális államszövetségeket kell ebbe a kategóriába sorozni, hanem ide tartoznak az érdekszféra, élettér fogalma alatt ismert alakulatok vagy törekvések is. Az államoknak regionális alakulatokba való tömörítésével is lehet a béke eszméjét szolgálni, nemcsak egy univerzális világszövetség útján. Ha ugyanis a regionális csoporton belül sikerül a békét biztosítani, ezzel automatikusan csökkennek a nemzetközi feszültségek azon okai, amelyek rendszerint a háborúnak a forrását képezik. T. i. mennél kevesebb az önálló külpolitikai egységek száma, annál kisebb a nemzetközi súrlódási felület, annál jobban összeszűkül a külpolitikai játszótér, — amire más alkalommal már rámutattunk — annál állandóbbá válik a világpolitikai helyzet és mindennek következtében annál könnyebb a vívjámbékét biztosítani. Hiszen néhány regionális egység között aránylag könnyebb a békét biztosító egyensúlyt létrehozni, mint a sok kisebb egység között. Azonban a matematika egymagában nem dönti el a problémát.

Regionális csoportok létesítésének nemcsak előnyei vannak, hanem igen nagy veszedelmeknek is válhat forrásává. Amint ugyanis egy-egy ilyen alakulat létrejön, az igen könnyen kiválthatja a kívülálló államok bizalmatlanságát vagy versengését. Gyakorlatilag az ilyen alakulat hatalmi koncentrációt jelent, amely veszedelmessé válhat a csoporthoz nem tartozók számára. Ez viszont arra ösztökéli az utóbbiakat, hogy hasonló erős regionális csoportokat hozzanak létre. Ha ennek eredményeképpen stabil világpolitikai egyensúly alakul ki, úgy ez még szerencsés fejlődésnek mondható. A keletkező verseny azonban nemcsak egyensúlyhoz, hanem igen könnyen háborúhoz is vezethet. A nagyobb egységek közötti háború két okból is veszedelmesebb, mint a kisebbek háborúja. Egyrészt hatalmasabb erőket mozgat meg, tehát súlyosabb rombolásokkal jár, másrészt könnyebben keverednek bele a kívülállók, tehát hamarabb válhat világháborúvá. Ilyen fejleményekkel akkor is kell számolni, ha egy-egy regionális alakulatnak nincsen szándékában érdekeit hatalmi úton érvényesíteni. Mennyivel hamarabb következik azonban be mindez, ha az egyik vagy másik regionális alakulat hatalmi politikai törekvésekkel van eltelve és a nagyobb erőkoncentráció révén akarja céljait elérni!

A regionális csoportképzéssel járó veszedelmek sok politikai tényezőt arra a meggyőződésre juttattak, hogy a jövő nemzetközi szervezetének egyetemesnek kell lennie, vagyis minden művelt államot kell magában foglalnia. Sokan vannak, akik pl. a genfi Népszövetség eredménytelenségét többek között arra vezetik vissza, hogy nem volt egyetemes, mert például az Egyesült-Államok távol maradtak tőle. Egy csonka nemzetközi szervezet már csak azért sem képes célját elérni, a világbékét biztosítani, mert saját hatáskörében nem tudja az összes számbajövő problémákat megoldani, hiszen azok a kívülálló államokhoz való viszonyból is adódnak. Ehhez jön, hogy utóbbiak szabadon fegyverkezhetnek, miáltal mindenekelőtt saját szomszédjaikat veszélyeztetik, amelyeknek ilyen körülmények között a nemzetközi szervezet nem nyújthatja azt a biztonságot, amit abban az esetben pedig elláthat, ha minden állam elismeri döntéseit.

Az univerzalizmus és regionalizmus nem ellentétes szempontok. Az eddigiekből ugyan az következik, hogy csak egy univerzális nemzetközi szervezet válhat a világbéke biztos garanciájává, azonban ez még nem zárja ki azt, hogy az univerzális szervezeten belül regionális csoportok alakuljanak. Tudjuk nagyon jól, hogy magában a genfi Népszövetségben is érvényesültek ilyen törekvések. Ismeretes pl., hogy Briand 1930-ban memorandumot intézett az európai államokhoz, amelyben egy európai tagozat felállítását javasolta. A páneurópai mozgalommal szemben különösen pacifista részről hangoztatták, hogy ellentétben áll az univerzalizás követelményével és ezért sokan, akik egyébként a világbékének és a nemzetközi szervezetnek hívei, elutasították. Azonban még egy Páneurópa sem kell, hogy ellentétbe kerüljön az univerzalizmus elvével. A genfi Népszövetség nehézkességének egyik oka éppen az volt, hogy nem voltak regionális tagozatai és így egy-egy kontinens vagy összetartozó terület különleges problémáit nem ennek a területnek szűkebb fóruma intézte, hanem a Népszövetség egyeteme. A regionális tagozódásnak az egyetemes nemzetközi szervezeten belül igen sok előnye van és ez az oka annak, hogy vezető angolszász államférfiak, akik a nemzetközi szervezet kérdésével foglalkoznak, egyben ezen megoldás mellett foglalnak állást. Ismeretes Churchillnek ez év márciusában tett nyilatkozata, amelyben egy európai tanácsról szólt, amelyen belül külön államcsoportok létesülnének. Bár az univerzális nemzetközi szervezetre ebben a beszédében nem tért ki, így nem is tudjuk, hogyan képzei el az európai tanács viszonyát az univerzális szervezethez, azonban számtalan más angol-

szász államférfi foglalkozott már ezzel a kérdéssel, s így nem kételkedhetünk abban, hogy Churchill sem gondol elszigetelt európai szervezetre. Ennek egyébként az is ellentmond, hogy éppen ő vált egy szűkebb angol-amerikai, tehát európai együttműködésnek legkiemelkedőbb harcosává.

Regionális csoportok alakulása egy egyetemes nemzetközi szervezeten belül nemcsak technikai, nemcsak célszerűségi, hanem egyben elsőrendű hatalmi politikai kérdés is, amin nem kell szükségszerűen agresszivitást, mások érdekeinek és jogainak a megsértését érteni. Egy univerzális nemzetközi szervezet hatékonysága számtalan tényezőtől függ. Természetes, hogy szabályzata, belső struktúrája, a központi vezetés jogköre stb. stb. mind kihatással van működésére. Ezeknek mikéntjétől függ sok tekintetben, hogy működése eredményes-e vagy sem. Azonban bármilyen tökéletes legyen is alkotmánya, ahhoz hogy igazi hatalma legyen és így a békebontók ellen akár politikailag, akár katonailag fellépni tudjon, az is kell, hogy a szervezeten belül vagy egy erős hatalmi csoportra tudjon támaszkodni, amely teljesen azonosítja magát célkitűzéseivel, vagy pedig egy hatékony hatalmi egyensúly álljon fenn, amely a potenciális békebontó számára az azonnali elszigetelődés veszélyével jár. Ha ugyanis a nemzetközi szervezet olyan aránylag erős tagállamokra illetve csoportokra támaszkodik, amelyeknek közös érdeke a világbéke biztosítása, akkor még egy nagy állam számára is túl nagy kockázatot jelentene az egyéni hatalmpolitikai utak követése. Felesleges bővebben kifejtenuk, hogy a hatalmi egyensúly sokkal jobban megfelel a nemzetközi szervezet eszméjének és a tagállamok érdekeinek, mint egy a nemzetközi szervezet békepolitikáját támogató egyoldalú hatalmi csoport, mert hiszen ez el is térhet ettől a célkitűzéseitől és a többiek rovására adott esetben egyéni célokat is követhet. Kétségtelen, hogy egy jól megalapozott nemzetközi szervezeten belül idők folyamán el kell tűnnie a hatalmi politikai csoportosulásnak és egyéni háborúk viselése a tagállamok számára már technikailag is lehetetlenné kell hogy váljék. Hiszen a nemzetközi szervezet elsőrendű feladata a fegyverkezés kérdésének olyan megoldása, amely a tagállamok rendelkezése alól egyszerűen kiveti azokat az eszközöket, amelyek őket egyéni háborúk viselésére képesítik. Ámde ez bizonyára még sokáig a jövő zenéje fog maradni. A fejlődés első stádiumában tehát nem lehet nélkülözni a hatalmi egyensúlyt, annak történelmi értelmében, vagyis a hatalmi tényezők olyan rendszerét, amely egy-egy tényezőnek túlsúlyát megakadályozza. Ilyen rendszert viszont csak akkor lehet létrehozni, ha a kisebb államok is aktív hatalmi tényezőivé válnak a nemzetközi szervezetnek és a döntés nem a nagyhatalmak monopóliuma. Ezt a célt akkor lehet leghamarabb elérni, ha a kisállamok nagyobb egységeket, tömböket alkotnak és ezek önálló hatalmi tényezőkké válnak. Az ilyen tömbök tulajdonképpen regionális alakulat számba jönnek. Mindebből következik, hogy az univerzális nemzetközi szervezeten belül a fejlődésnek legalább első stádiumában a regionális tagozódásnak nemcsak jogosultsága, hanem igen nagy előnye is van, mert megkönnyíti a szervezet törekvéseinek megvalósítását.

Az univerzalizmus és regionalizmus kérdésének nemcsak elméleti jelentősége van, mert az éppen Európa jövője szempontjából messzemenő gyakorlati fontossággal bír. Amikor Churchill március 21-i rádióbeszédében arról szólt, hogy a nagyhatalmak mellett kis országokból államcsoportokat kellene létesíteni, amelyek az európai tanácsban képviselve volnának, nem a nemzetközi ideológus beszélt belőle, hanem a réalpolitikusi, aki egy adott vagy előrelátható európai helyzetből keres gyakorlati kiutat. Ennek a valószínű európai helyzetnek legnyugtalanítóbb kérdőjele a Szovjetbirodalom. Emlékeztet, hogy az Egyesült Államok alelnöke hívta fel legelőször drámai hangon a világ figyelmét az angolszász-ország problémáira, amelyet úgy fejezett ki, hogy ha nem sikerül közöttük a végleges együttműködést megteremtteni, ez egy harmadik világháborúnak válhat az elindítójává. A közelmúltban pedig Eden vallotta be a nyilvánosság előtt, hogy Angliának Oroszországhoz való viszonya nem kielégítő. Egyébként a tervezett három-

hatalmi konferenciák vannak hivatva ezt a viszonyt tisztázni és a háború utáni együttműködés alapjait lefektetni. Fejtegetéseink terminológiájánál maradva, az angolszász-orosz ellentétet úgy fejezhetjük ki, hogy az előbbieket univerzális alapon, míg a szovjetkormány regionális úton kívánja a háború utáni rendet megvalósítani, vagy legalább is az orosz pozíciót biztosítani. A szovjetkormány sajtóorgánumain keresztül bejelentette igényét, hogy Közép-Keleturópában a háború után vezető hatalom óhajt lenni. Ezen igényét bizonyos angol barátai eleve elismerték és nyilvánosan síkraszálltak mellette. Ez az igény nem kell feltétlenül hogy ellentétben álljon az univerzális megoldással, azonban a szovjetkormány által folytatott gyakorlati politika mégis csak azt benyomást kelti, hogy ő tűzön-vízen keresztül keresi a regionális megoldást tekintet nélkül arra, hogy az lehetővé teszi-e az univerzális rendezést vagy sem. Vagyis el van határozva politikai céljait akár az univerzalizmus rovására is megvalósítani. Ezt bizonyítja a balti államokkal és a lengyelekkel szemben elfoglalt álláspontja. Az Atlanti Chartához való csatlakozása ellenére sem hajlandó u. i. a balti államok bekebelezéséről lemondani és bár a londoni lengyel kormánnyal is oly értelmű szerződést kötött, mely szerint a Lengyelország területére vonatkozó előbbeni német-orosz megállapodás érvénytelen, mégis ragaszkodik azokhoz a határokhöz, amelyekhez ezen megállapodás és a német-lengyel háborúba való beavatkozása révén jutott. A keletközépeurópai sávban a londoni csehszlovák kormányra igyekszik politikáját építeni, amely nyíltan vallja, hogy ezen a területen Oroszországot illeti meg a döntő befolyás. A cseh-szovjetorosz viszony az érdekszféra-politikának minden ismervét magán viseli. Minden valószínűség szerint ugyanezen szempont diktálja azt a politikát is, amelyet a szovjetkormány bizonyos német ellenzéki mozgalmakkal szemben követ. Köztudomású, hogy orosz területen levő emigránsok és hadifoglyok egy bizottságot alakítottak, amely a mai német vezetőséggel szemben élesen állást foglal. Ez a bizottság a szovjetkormány messzemenő támogatását élvez, ami mögött az a szándék rejlik, hogy a háború utáni Németországot saját befolyása alá kerítse. Itt kell megemlítenünk a szovjetkormánynak szinte tüntető közeledését az algíri francia bizottsághoz és azt a törekvését, hogy a politikai engedmények terén túllicitálja angolszász szövetségeseit. Még ha feltesszük is, hogy Franciaország elmúlt hatalmi pozícióját egyhamar nem tudja teljes mértékben visszaszerezni, ha Európában bekövetkezik az, amit a szövetségesek remélnek, a legyengült Nyugat-Európában Franciaország mégis csak komoly hatalmi tényező lehet. A szovjetkormány minden jel szerint ebben a viszonylatban is igyekszik kiépíteni azt a hidat, amely legalább Közép-Keleturópában döntő befolyását biztosítja. Egy a régi tradícióihoz visszatérő Franciaország részéről ugyanis feltételezi, hogy nem válik ellenpólusává és nem akadályozza meg európai hatalmi pozíciójának kiépítését.

Lehetséges, hogy az érdekszféra-politikához való merev ragaszkodása legalább részben a Szovjetunió biztonságát van hivatva szolgálni. Bármilyen messzemenő is katonai téren az oroszoknak angolszász szövetségeseivel való együttműködése, a két politikai rendszer közötti különbség és az első világháború után szerzett tapasztalatok, úgy látszik, kiolthatatlan bizalmatlanságot keltettek a szovjet vezetőkben. Ezért törekszenek mindazon hatalmi-politikai eszközök, jelen esetben területek, feletti önálló rendelkezésre, illetve döntő befolyásra, amelyek a szovjet állam biztonságának valódi vagy vélt feltételeit képezik. Mindehhez valószínűleg hozzájárul, hogy Moszkvában nem nagyon bíznak egy univerzális rendszer hatékonyságában és ezért nem hajlandók lemondani azokról a lehetőségekről, amelyek a regionális politika terén számára fennállani látszanak.

Az az ellentét, amely a háború utáni politikára vonatkozólag az angolszászok és oroszok között fennáll, bizonyos angol körökben azt a gondolatot keltette fel, hogy vissza kellene térni az érdekszféra politikájához, amely Anglia és Oroszország között főleg Perzsiában állott fenn s ennek megfelelően Európát egy keleti és egy nyugati érdekszférára kellene osztani, az előbbit Oroszország, az utóbbit pedig főleg Angliát számára biztosítani. A hivatalos angolszász politika azonban erről mit sem akar tudni. Hiszen ez volna a legbiztosabb út a harmadik világháborúhoz, amelytől az angolszász politikusok úgy tartanak. London és Washington közismerten az univerzális megoldásnak a híve. Ezt a rendszert a négy szövetséges nagyhatalomra, Angliára, az Egyesült Államokra, Szovjetországra és Kínára szándékoznak felépíteni, amit számtalan nyilatkozat igazol. A közelmúltban Cordell Hull amerikai külügyminiszter szállott síkra a „nemzetközi együttműködés szervezett rendszere” érdekében, amivel újból az univerzális megoldás mellett tett hitet. Az angolszász államférfiak azonban elég reálpolitikai érzékkel rendelkeznek ahhoz, hogy ne bízzák magukat teljesen egy új népszövetség automatizmusára s inkább igyekeznek a hatalmpolitikai síkban is megteremteni a tartós béke előfeltételeit. Amit mi fent az univerzális rendszer belső hatalmpolitikai egyensúlyáról elméleti szemszögből megállapítottunk, azt ők a gyakorlati politikába törekszenek átültetni, főleg európai viszonylatban.

Mint mondtuk, az orosz-angolszász ellentét a háború utáni politikára vonatkozik, különösképen Európára. Még ha sikerülne is egy univerzális rendszert hamarosan működésbe hozni, egy atomizált, szervezetlen Európa teljesen a legerősebb kontinentális hatalom befolyása alá kerülne, amely magának olyan hatalmi pozíciót tudna biztosítani, hogy vele az univerzális rendszer működését is kérdésessé tehetné, nem is szólva arról, hogy az angolszász érdekeket közvetlenül is veszélyeztetné. Hogy e kontinens háttérát ellensúlyozza, főleg az angol diplomácia hosszabb idő óta azon dolgozik, hogy a Balti- és Égei-tenger közötti sávban a közép- és kisállamok egy vagy két tömbjét létrehozza. Ha ez sikerülne, ezzel kétségtelenül meg volna könnyítve az új európai egyensúly kialakulása, amelynek az univerzális rendszer szempontjából is nagy előnyei lennének. Egy kelet-középeurópai hatalmi tömb árnyékában u. i. Nyugat-Európát is könnyebben lehetne megszervezni és az európai egyensúly érdekében tevékenységre bírni. Köztudomású, hogy a szovjetkormány a legerélyesebben szembeállt ezekkel a tervekkel és egyik sajtóorgánumban odáig ment, hogy a kelet-középeurópai államtömbök létesítésére irányuló politikát az angol-orosz húszéves szerződéssel ellentétben állónak nyilvánította. Ez nem is nagyon burkolt fenyegetőzés volt, hogy eláll a szerződéstől, ha Anglia nem adja fel ily irányú politikáját. Eddig azonban semmi jelét sem látjuk annak, mintha Anglia lemondott volna róla. Bár a számba jövő emigráns kormányok éppen orosz nyomásra eltávolodtak ettől a gondolattól, az angol kormány úgy látszik, még sem hajlandó Moszkvának szabad kezet hagyni a középeurópai sávban. Legalább is erre vall az a határozott magatartás, amit Eden Beneá moszkvai útjával szemben tanúsított. Benes egy cseh-szlovák-orosz szerződés aláírására alónt Moszkvába utazni. Kétségen felül áll, hogy ez a szerződés — bár még nem lett nyilvánosságra hozva nem az angolszász európai egyensúlypolitika, hanem az orosz elgondolás szolgálatában áll. Eden megakadályozta Beneá útját, amit azzal indokolt, hogy egy előbbeni angol-orosz megállapodás értelmében egyik hatalom sem fog a kis szövetségesekkel külön szerződést kötni, amíg a háború utáni általános politikára vonatkozólag Anglia és Oroszország között nem jött létre végleges megegyezés.

A háború utánra tervezett univerzális rendszeren belül nemcsak Európa alkotna regionális egységet és ezen belül Churchill szerint a nagyhatalmak mellett a kisebb államok csoportja, hanem egy ázsiai tanács is tervbe van véve, ahol Kínát illetné a vezető szerep. Pánamerika pedig máris létező komoly

politikai alakulat. Még meg akarjuk említeni, hogy az arab államok szűkebb együttműködésre irányuló törekvését ugyancsak előmozdítja az angol diplomácia.

Mindaddig, amíg az angolszászok a szovjetkormánnyal nem tisztázták a háború utáni alapvető kérdéseket, nem valószínű, hogy egy új népszövetségi tervezetet nyilvánosságra hoznak. Az eddigi nyilatkozatokból és konkrét politikai cselekedetektől azonban mégis meg lehet állapítani, hogy az angolszász kormányok el vannak határozva egy új univerzális rendszer megalapozására, amelyen belül a regionális elv érvényre jutna. Hogy milyen lesz a világ képe a háború után, azt ma csak sejtethetjük. De bármiképpen alakuljon is, az európai kis államoknak feltétlenül érdeke a stabil európai egyensúly. Ez biztosíthatja létüket és függetlenségüket esetleges hatalmi-politikai törekvésekkel szemben. A jövő Európájában, amilyenek azt ma látjuk, a kis államok regionális csoportképzése hatékony tényezője lehet a kontinentális egyensúlynak. Ilyen szemszögből nézve tehát csak helyeselni lehet az erre irányuló törekvéseket. Viszont nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az adott helyzetben, vagyis a tényleges erőviszonyok mellett, az európai egyensúly csak akkor válhat tartóssá és biztossá, ha egy nemzetközi univerzális szervezetre támaszkodik, amelyben mindazon hatalmaknak, amelyeknek érdeke a tartós világbéke, hathatós szavuk van.

TÖRÖK ÁRPÁD

KÖZÉPEURÓPA NÉPEI

HA AGGÓDÁSSAL és gonddal fordulunk a középeurópai probléma szomorú szövevénye felé, egyre inkább tisztázódik bennünk a felismerés: a középeurópai válság nem gazdasági, nem is elsősorban politikai, hanem lélektani kérdés, mely természetesen szorosan összefügg az itteni népek társadalmi állapotával, illetve fejlődési fokozataik irányával és a fokok és irányok közti különbségekkel.

Ami a középeurópai probléma társadalmi valóságait illeti, itt különböztetnünk kell két dolog között. Íme, itt van a középeurópai népek naturálgazdasági vagyis agrárállapota, mely lényegesen eltér a nyugat- és középeurópai polgárisodás és urbanizmus formáitól. Ám Közép-Európa sohasem volt belsőleg önálló terület s mindig Nyugatra tekintett. E népek sorsa és története folytonos félbemaradások, tragédiák, letörések sorozata s talán el is kellett volna veszniük, csalódniauk is kellett volna önmagukban, ha Nyugatról nem érkezett volna el hozzájuk a XIX. század elején a fejlődés, a haladás, a polgárisodás és az emberi egyenlőség sok nagy gondolata. Emelkedésük mértéke ezután a Nyugat, s ez természetes is, mivel múltjuk viharai közt egészen elvesztették értéküket a mértékek és formák, melyek megszabták külön életüket évszázadokkal ezelőtt — amennyiben egyáltalában külön, zárt volt ez az élet s nem igazodott akkor is Nyugat vagy Bizánc haladottabb, teljesebb szabályai szerint... A középeurópai népek sorsa így ingadozik a XIX. századtól a két véglet között: még eleven erővel él közöttük a múlt, de már hívja őket ellenállhatatlanul a nyugati polgárisodás.

Ha a középeurópai kérdés egyszerűen gazdasági és társadalmi probléma lenne, jóformán semmi nehézség sem állna megoldása útjába. A közös paraszti, agráréletforma egységes magatartást ima elő népei számára a nyugati polgárisodással és iparral szemben s Nyugat eredményeinek befogadása

nem ütköznek különösebb nehézségbe ezen az egységes, általános életszinten, amit minden változat és táji hullámvás ellenére is megjelenít a keletközép-európai parasztság. Igen ám, csak hogy Európára különféleként reagálnak a egyes keletközép-európai népek, nemzetek, államok s ennek oka elsősorban az, hogy az e tájat sújtó nivellálódás nem volt egységes, és általános; egyes népeket jobban megtörték a messzi századok, mások továbbra is büszkén emelték fel derekukat. A táj, a természet, a múlt tehát már eleve különböző kiindulópontokat teremt, ahonnan e népek elindulnak az európai polgáriasság felé.

A természeti, paraszti, naturálgazdasági életforma általános, de mégsem vezető és döntő társadalmi képlet mindenütt. Keletközép-Európában ugyanis vannak történeti népek, melyek megőrizték — bármi áron — közjogi, társadalmi, állami hagyományait, vagy legalábbis e hagyományok fikcióját — ilyenek a magyarok, lengyelek, csehek, horvátok — és vannak oly népek, melyek életéből a megpróbáltatások egészen kitörölték a történeti tradíciót, oly soká nehezedett rájuk az idegen uralom, — ilyenek a szerbek, bolgárok; nem egy esetben a XIX. század hívta életre egyes népek tudatos egyéniségét, melynek azelőtt semmi múltja, ismert öröksége nem volt, mint ez a szlovákok, ruszinok, szlovének esetében szemlélhető. A XIX. század romantikája feléleszti a történeti hagyományt, a gazdag múlttal rendelkező népek emlékeit s ugyanekkor a történetelen népeket is arra sarkalja, hogy hagyományt teremtsenek maguknak (pl. a dákoromán kontinuitás, szlovák történeti romantika). A történetelen népek romantikája, multkeresése, irodalmi és nyelvi reformja mögött azonban már készen áll az akarat, mely az illető nép saját nyelvi és néprajzi területén belül, sőt sokszor azon kívül is mulhatatlanul és megbékíthetetlenül odatörekszik a nyugati eszmény felé. A nyugati eszményt Keletközép-Európában a gyér és művelt litterátus réteg hozza el, a nemzetiségi kérdés mostantól fogva jellegzetesen középosztályi probléma, hiszen a középosztály hordozza annak a nyelvi és irodalmi reformnak, majd meg politikai fejlődésnek gondolatát, mely formát és jelleget ad az eddig öntudatlan és történetelen néprétegeknek.

A kérdés e vonatkozásában társadalmi ellentétekben és a különböző Nyugat-szemléletben jelentkezik. A történeti múltú nemzetek a Nyugat hagyományos rétegei felé tekintenek; míg a történeti múlt nélküli, fiatal és demokratikus eredetű népek, bárhol cicomázzák is magukat a történeti romantika sallangjaival, nem sok közösséget találnak a nyugati arisztokráciákkal, ehelyett inkább saját belső struktúrájuknak megfelelően a fejlődő nyugati demokráciákkal s a demokratikus politikával keresnek kapcsolatot. Népiességük is mentes volt minden társadalmi előítéllettől; lám, Safarik lehatolt a szláv régiségek oly mélységeig, amelyek már egészen függetlenek minden állami, jogi és történeti kapcsolattól s melyeket egyáltalában nem érinthetett a szerbekre és oroszokra nehezű százados idegen uralom; a XIX. század második felétől tehát egyre erőteljesebb az a törekvés, mely Keletközép-Európa kisebb nemzeteit azokkal a modern nyugati társadalmakkal rokonítja, melyek túlnőttek saját történeti örökségükön s inkább egy hagyománytalan polgári civilizáció gátlástalan előretörésében találtak érvényesülést. Viszont a történeti nemzetek nyugati kapcsolatai ugyanilyen arányban lehanyaglanak; hiszen a nyugati polgáriasság egyre jobban elszakad a tradíciótól és az ottani történeti osztályoktól; az új, demokratikus társadalmakra viszont már 1914 előtt sem hatottak nagyon a történelmi érvek, bármilyen dicsőséges múlttal is rendelkezett az illető ország.

A XIX. század felrázta csüggedésükből a keletközép-európai nemzeteket, de Európára való rábredésük már különböző kategóriákban történt. A történeti nemzetek tendenciája mostantól kezdve védekező, a hagyománytalan népek viszont támadásba lendülnek át. Azért kellett ennek így történnie, mert Kelet-Közép-európa valósággal „klasszikus“ területe a nemzeti ellentéteknek és kevertségnek s a történeti és hagyománytalan nemzetek soká együtt éltek, egyetlen államtestet népesítettek be s életkörülményeik, tendenciáik mindenképpen metszik egymást. Jól mutatja a fejlődés ily menetét a történeti Magyarország példája, bár hasonló jelenségekkel találkozunk cseh-szudéta-

német, lengyel-ukrán, horvát-szerb viszonylatban is. Az ország vezető, névadó, „történeti“ nemzete a történeti romantikától a XIX. század elején nemcsak a feléledés ihletét nyeri, de egyszersmind örökli a vezetés, az uralkodás princípiumát is, mely a modern nyugati nemzetállam eszméit párosítja a történeti hagyomány érveivel. A történeti nemzet területe nem felel meg a nyugati állami ideálnak, mely a terület, népesség, főhatalom hármasságának teljes azonosságát hirdeti. A főhatalom Kelet-Középeurópában régen elvétetett a nemzetektől és Ausztriára szállott; magyar és cseh vonatkozásban tehát itt külön kérdés támadt, mely vissza akarta szerezni a modern nemzetnek a késői középkorban elveszett állami önjogúságát. A területet viszont nem népesítette be ugyanaz a népesség, s a főhatalom nem egyszer a történeti államnép igényei ellenében az ország egyéb lakosaira támaszkodott; Ausztria így társult a magyarországi nemzetiségekkel s a csehek ellenében a szudétánémettekkel. Ugyanekkor a történeti joggal szemben felemelkedtek az ország területe egyéb népeinek ellentétes tendenciái is. A történeti nemzet ugyanis Nyugatról hozott magának érveket, mivel a történeti hagyomány egymagában nem látszott eléggé modernnek és hatékonynak, mivel általában a kelet-középeurópai történeti nemzeteknél az állami tradíciót az a nemesség hordozta és jelentette, melynek a XIX. század közepének népiessége, majd meg a következő korok demokráciája előtt el kellett hanyatlania. A történeti nemzet tehát segítségül hívja a nyugati eszményeket, melyek a terület, népesség és főhatalom egységét hirdetik s ezek értelmében akarja megerősíteni a maga szupremáciáját az ország többi népei fölött. Néha közben kiderül, hogy maga a történeti nemzet e formája, mely a „nyelvében él a nemzet“ igéit hangoztatja, szintén eléggé, modern képződmény és a maga részéről élesen szembefordul az elmúlt korszakok nemesi-rendi tradícióival, ezektől mégis átveszi a nemzet egyetemességének tanát s a múlt és a modern demokrácia érveivel megerősítve vallja, hogy egyetlen államon belül csak egyetlen, egységes nemzet élhet s a gondolat megjelenítője az a nemzeti nyelv, melyet a kor ki akar terjeszteni az államterület másnyelvű lakosaira, hogy egészen összefoglalja a poliglott terítóriumot.

A középeurópai kérdés tragikus fejlődése itt kezdődik, midőn a tudatos történeti nemzetek szembetalálkoznak a hasonlóképpen öntudatukra ébredt hagyománytalan nemzetekkel. A történeti elv lényege és tartalma az ország területének teljes egységesítése, míg a hagyománytalan nemzetek ezzel a nem egyszer egészen „modern“ közigazgatási és iskolaügyi eszközöket igénybevevő eljárással szemben a természet- és népjog tételeire, valamint a zárt és sajátos népi hagyományra hivatkoznak. Nem kétséges, hogy területükön a XIX. század utolsó harmadában a németek ellen fellépő csehek eljárása éppen olyan „modern“ volt, mint amilyen „modern“ közigazgatási és közoktatási elveket képviseltek például Magyarországon Tisza Kálmán és Grünwald Béla. Velük szemben a „nemzetiségek“ egy időre a hagyományörzés bástyái közé szorultak vissza s a történeti jog modern előretörésével szemben a még ősbibb természetjogot hangoztatták.

Az új európai fejlődéssel szemben a történeti jog elve egyre jobban visszaszorult; a nyugati demokráciák fejlődése, a polgárisodás és iparosodás nagy európai lendülete egyáltalában nem kedvezett e nézetnek, melyet igen soká még a nemesség továbbélő maradványai hordoztak és mely a maga egészében mégiscsak a rendi nemesi korszak öröksége volt. Világosan látszik ez a magyarországi nemzetiségi kérdés történetéből a XIX. század utolsó harmadában. Nem a magyar nép tömegei állanak itt szemben a hasonlóképpen természeti életformát élő nemzetiségi parasztsággal, hanem az „intelligencia“ és a véle összeszőtt közigazgatás, a közigazgatással együtt eljáró és az egységes állameszmét hirdető közoktatás viszik előre a nemzetiségi nép között az állameszme ügyét. A kérdés e pillanatban, midőn még a nemzetiségi nép nagy tömegei nem öntuda-

tosak, elsősorban osztálykérdés, két középosztály küzdelmének kérdése két középosztály létharca. A nemzetiségi középosztályok még eléggé kisszámúak, de igen erős bennük az elhivatottság öntudata; a történeti magyar joggal szemben az etnográfiai természetjogra hivatkoznak és így követelnek népüknek és annak nyelvének érvényesülést, főként részesedést az államigazgatás, a közhatalom, a közoktatás funkcióiban. A kor nézetei szerint azonban ez egyet jelentett volna az egységes államiság felbomlásával. A nemzetiségi középosztály a népre, a nép hallgatag jelenlétére hivatkozik oly időben, mikor a népnek vagy nem volt alkalmja és lehetősége állami akaratkijelentés nyilvánítására, vagy pedig erre még teljesen éretlen is volt a maga primitív természeti állapotában. A nemzetiségi középosztály ezért emlegeti a történeti állammal szemben a „népet“, hogy ennek jogcímén existenciális érvényesülést találjon a magyar középosztály azon elemeivel szemben, melyek akár mint nemesi birtokosok, akár mint közigazgatási és közoktatási személyzet ott élték a nemzetiségi vidékeken az egységes állameszme védelmében és a budapesti központosítás szolgálatában. A nemzetiségi középosztály tehát ki akarta szorítani a magyar középosztályt és át akarta venni funkcióit. Mivel azonban erre nem volt lehetőség, a gazdasági és gyakorlati tevékenységben talált gyümölcöző érvényesülést. Ha visszatekintünk az 1867—1918 közötti korszak magyarországi nemzetiségi történetére, rögtön szembe tűnik, hogy a nemzetiségi területeken élő magyar középosztálytól mennyire idegen minden gazdasági és gyakorlati tevékenység; ezt a zsidóság vette át errefelé is, mely mindenképpen a magyar állameszmét szolgálta a nemzetiségi középosztályokkal szemben; a nemzetiségi középosztályok viszont annál jobban felkészülhettek e gyakorlati pályákon a társadalmi funkciók átvételére.

Ebben az ellentétben már benne van, hogy a történeti jog és a természeti jog ellentéte egyáltalában nem volt formalizmus, hanem igen mélyreható társadalmi és világszemléleti kérdés. A természeti jog uralma a nemzetiségi vezetők, nemzetiségi középosztály körében azt jelentette, hogy teljesen szabadok voltak minden hagyománytól, mely ránehezedett a nemzetiségekkel szemben álló magyar középosztályra: mivel a régi birtokos nemességtől s általában a történeti magyar társadalom formáitól eléggé idegen volt a szabad gazdasági, polgári és ipari tevékenység, hát a nemesség szerepét 1867 után átvállaló középrétegek ebben is utánozták a példaadó nemességet, nem is tudtak megállni aztán a nemzetiségekkel szemben, miután a központi magyar állam elhanyagolt, mind „állami“ pályán éltek s menekültek Budapestre, a megmaradt Magyarországra. A természeti jog hitvallói viszont azzal a felbecsülhetetlen előnnyel rendelkeztek, hogy nem feszélyezték őket hagyományok és közvetlenül odafordulhattak Nyugat-Európa modem polgári és iparos társadalma felé, másfelől meg erre szorította őket az 1867-es államiság tendenciája is, mely a tudatos nemzetiségi középosztályi elemeket kizárta az állami pályákról. A modem polgári, ipari és kereskedelmi individualizmus tehát gazdagon kivirágozhatott a nemzetiségek középrétegeiben.

Természetesen a modem polgárisodás, az általános emberi egyenlőség következményeivel a történeti államnak és nemzetnek is számolnia kellett. Ez így is volt rendjén, nem hiába vette át a magyar reformkor a nyugateurópai fejlődés valamennyi eszközét. A rendi-nemesi történeti állam elfogadta a nyugati nemzetállam összes kellékeit. De itt új kategorizálás érvényesült. A nemesség elhanyagolt és helyébe odalépett — felékitve a történeti hagyomány összes díszeivel, bár közben nagyon is modem társadalmi képződmény volt — az új középréteg s az új nemzeti közösség, melynek többé nem is annyira a társadalmi és gazdasági helyzet, mint inkább a nyelvi értelemben vett elhatárolódás az ismertetőjele. Az államnyelv hordozói és öntudatos hitvallói elkülönítik magukat a nemzetiségi középosztályoktól, melyek természetjogi alapon kívánják népi területükön saját nyelvük érvényesülését. Az államhoz való tartozás, lojalitás és hűség kifejezője, egyszóval az egész állampolgári kötelék meghatározója most már az államnyelv külsőleges fel-

vétele. Az államnyelvhez való csatlakozás egészen könnyű s a korszak nem is keres mélyebb érzelmi és társadalmi momentumokat; a régi patriotizmus őszinte élményei, melyek különben a nemesi korszak örökségéből valók, sorra elfakulnak s a magát annyira organikus képződménynek valló történeti államiság most a mechanikus állami és társadalmi fejlődés útjára lép, mert közigazgatási és közoktatási úton folytatja ezt az asszimilációt, melynek végcélja: a kevert, poliglott keletközépeurópai területen a nyugati nemzetállami elv megvalósítása. Ebben a korszakban a magyar álláspont képviseli a „modern“ Európát és az Európával való ily értelemben vett hasonlóságot, míg a hagyományérző nemzetiségek arra hivatkoznak, — nézzük csak meg a parlamenti naplókban a szerb és román képviselők felszólalásait — hogy hiszen Magyarország „nem nyugati“ állam, hanem keleti állam és viszonyai egészen mások, mint Nyugat-Európa egységes nemzetállami állapotai.

Ez az öntudat már kezdettől fogva ott élt a nemzetiségi középosztályokban, melyek az 1830—40-es évek irodalmi és nyelvi reformjai során igen hamar elérkeztek odáig, hogy szellemi és kulturális fejlődésük magával hozza a politikai öntudatosodást és a néprajzi és területi elkülönülést. Az összes szlovák, szerb, román nyelvi és irodalmi törekvések mögött ott áll ez a konok nemzetállami akarat, mely előbb a történeti Magyarországon belül, majd meg netán azon kívül akar teremteni külön nemzeti közösségeket. A magyar álláspont itt nem nézte meg a dolgok társadalmi természetét: a hivatalos magyar nézetek állandóan gondosan különböztettek a derék és jó nemzetiségi nép és a nemzetiségi „izgatok“, azaz a heves és elszánt politikai agitációt folytató középrétegek között. Holott ez a folyamat egészen természetes volt: a nemzeti tudatot nem az öntudatlan nép képviseli, de műveltebb középrétege; így volt ez a magyar ébredés esetében is. A keletközépeurópai politikai és nemzetiségi fejlődés tehát nem a derék és jó, szelíd és alázatos nemzetiségi nép érzelmei után igazodott, mely a fennálló keretek közt még szükségszerűen tovább őrizte ősi életformái közt a riagyar nemesi birtokosok iránti patriarkális érzelmeit. A nemzetiségi fejlődés ellenben azoknak a középrétegeknek útján haladt, melyek ekkor még nem férhettek hozzá a néphez, de melyek már 1848-ban teljesen készen állottak azzal a természetjogi-néprajzi-nemzetiségi programmal, mely utóbb Magyarország 1918-as tragédiájához vezetett, miután a történeti és egységes nemzetállami elvet nem sikerült semmiképpen sem összeegyeztetni a nemzetiségi középosztályok eszméivel, melyek egyre több kapcsolatot találtak a nyugati társadalmi magatartással.

A modern magyar nemzetállam megvalósítói tisztában is voltak ezekkel a nehézségekkel. Fenn akarták tartani a történeti magyar államot, de az modern európai tartalommal is akarták telíteni. Nem ismerték el a területi-etnográfiai nemzetiségi politikai elvet, nem vettek tudomást a nemzetiségek ilyen igényeiről. De úgy vélekedtek mégis, hogy a nemzetiség min. természetjogi jelenség egyéni és természetes járuléka az embernek s a XIX század mozgalmainak középpontjában az ember, az egyén állott... Deák és Eötvös 1868: 44. nemzetiségi törvénye a történeti magyar állam elvét kombinálta az egyéni elvvel akkor, midőn már a nemzetiségek vezetőrétegei régen lekötötték magukat a kollektív-területi elvhez s népüknek és népük lakóhelyének közjogi-teritoriális személyiséget követeltek, ami gyakorlatilag az egységes magyar nemzetállam felbontásával lett volna egyenlő. A magyar álláspont e tekintetben is „modern“ volt: az individuumra tekintettel volt, de az egységes államon belül nem akart tudni a valamely természeti sajátossággal, tehát nemzetiséggel rendelkező egyéniségek nyilvánjogi tömörüléséről. A magánjogi társulást megengedte, aminthogy a nemzetiségek egyéni alapon alkottak is társulatokat. De mindez nem oldhatta meg a középeurópai és nemzetiségi kérdést, mert hiszen a nemzetiségek már 1848-ban, utóbb meg

1861-ben határozottan lekötötték magukat az autonómista-területi megoldás mellett és a modern nemzetállam gondolatát az egységes történeti magyar állam rovására akarták saját szűkebb etnográfiai-anyanyelvi közösségükön belül megvalósítani.

Az 1868:44. törvénynek nemcsak az volt a végzete, hogy nem volt szankciója és hogy a nem sokkal utána következő korszak kiépítette azt a sajátos magyar centralizációt, mely éppen a liberalizmus korában (!) bízott minden tevékenységet az államra s sorra megsemmisítette az önkormányzati testületeket, illetve azok modern továbbfejlesztésének lehetőségét, de az is baja volt, hogy a szembenálló felek más és más elvi alapon szemlélték egymást. Az állam terjedő hatalma nem adott módot arra, amit Mocsáry Lajos annyira fájlalt, hogy a megyei önkormányzatokon belül, tehát az egyéni elv értelmében érvényesüljön egy-egy megye lakosságának nyelve; ám ugyanekkor a nemzetiségek nem viseltettek lojalitással a központi magyar állam iránt. Később ugyan szívesen és gyakran hivatkoztak a nemzetiségi törvényre, mikor már az 1867-es magyar államiság megerősödött és a Bismarck—Andrássy-féle diplomácia eltávoztatta a monarchia felől az orosz-nagyszláv veszélyt. De különben a nemzetiségi politika már ekkor tele volt oly gondolatokkal, melyek a határon túl kerestek népük számára boldogulást, állami integrációt, műveltséget. Vagyis, miután nem valósulhattak meg az ország határain belül a nemzetiségi autonómiák, a nemzetiségi középrétegek a szomszédos új, fiatal nemzetállamoknál kerestek és találtak segítséget. A magyarországi nemzetiségi kérdés így vált általános középeurópai kérdéssé és ezt a jellegét megtartotta azóta is. A történeti magyar állam problémája nem szűkebb magyar probléma, de elsődrendű külpolitikai kérdés, mely az autonómiák azóta részben méltányolt elvével el nem szigetelhető többé. Az ország határain belül nem tehetek szert a nemzetiségek arra a kor államgondolata és nyugati nemzetállami koncepciója értelmében, hogy megvalósíthassák saját, kisebb autonóm nemzetállami eszményüket, mely ott volt 1848-as programújukban. A tervezett autonóm és „országos“ politikai gondolatok most kifelé kerestek kapcsolatokat; a nemzetiségi autonómiák kérdése nem magyar ügy, hanem a szomszéd kis, új nemzetállamok dolga is. Mikor Deák és Eötvös megalkotják a nemzetiségi törvényt s mikor ennek individualisztikus álláspontja nem talált megvalósulást az ország határai között, a magyarországi nemzetiségi kérdés lelép az eddigi „országos“ alapról, a nemzetiségek többé nem is akarják már, hogy „országos és bevett“, közjogilag elismert és területileg körülhatárolt „nemzetek“ legyenek: nemzeti és állami igényeik odaborulnak határon túli testvéreik ölére, akik éppen az 1860—70-es években élik állami integrációjuk ifjonti korszakát. A magyarországi nemzetiségi természetjogi álláspont egyszerre nem tagadó jellegű már, de igenis pozitív értelmű akkor, mikor a szomszéd népekkel való egységet és egyesülést emlegeti; a természetjog így érkezik el az állami megvalósuláshoz s 1918 végzete csak betetőzi ezt a tragikus fejlődést, mely 1848-ban veszi kezdetét a nemzetiségi középrétegek soraiban.

Ezzel eleve elvész a lehetősége annak, hogy bárki olyasféle megoldást találjon, mely az 1914 előtti skémák szerint különböztet nemzet és nemzet között. A nemzetiségi küzdelmek lényege nemcsak a középrétegek ellentéte, de az egyenjogúságra való törekvés és az emancipáció. A nemzetiségek nem akartak „nemzetiségek“ maradni és államnemzetté akartak emelkedni; emancipációs törekvéseik lényege pedig, hogy egyenrangúak akarnak lenni az egyetemes Európa népeivel s nem ismernek maguk fölött sem történeti jogot, sem pedig nem tűrik más nemzet kiválóságát és uralmát, még ha azt „úri“ és történeti jogcímek igazolnák is. Az 1830-as években elindult fejlődés tetőpontjára ér: a nyelvi és irodalmi mozgalmak kezdeti stádiumától a volt magyarországi nemzetiségek és határokon túli testvéreik elérkeztek az állam-nemzet rangjához. Államgondolatuk viszont mindenképpen ellentétes a történeti elvvel, mert az hierarchikus és lépcsőzetes, különböztet a nemzetek között.

Ezzel a realitással ridegen és pontosan szembe kell néznie annak a magyar gondolkozásnak, mely őszinte tisztulást akar Közép-Európában. Új

államgondolataik birtokában az új államnemzetek nem ismerik el az „Új Hungária“ hierarchiáját és a szentistváni gondolatot, mert bennök 1914 előtti reminiscenciákat keresnek s a történeti örökség felélesztését mindenképpen ellenzik, mert ez az azóta igen megnövekedett nemzeti középosztályok emancipációs öntudatával ellentétes s úgy érzik róla, hogy nemesi-történeti eredetű. S itt nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy a mai magyarországi közvélemény korántsem értelmezi tárgyilagos történeti és tudományos értelemben a szentistváni gondolatot, hanem annak oly értelmet tulajdonít, hogy azt 1914 állapotaival azonosítja. A szentistváni gondolat hiteles értelmével kevesen törődnek s miközben pusztá frazeológiává vált ez az eszmény, a környező államnemzetek úgy tekintenek rá, mint amelynek éle ellenük irányozott.

Holott itt határozottan különböztetnünk kell a szentistváni gondolat aktuális és hiteles értelmezése közt s akkor rögtön nem oly nagy az ellentét a nemzetiségi és magyar álláspont között. A nemzetiségi vezetők 1848-ban, 1867-ben és 1868-ban a területi autonómiát kívánták s azt kérték, hogy számukra is oly területek hasíttassanak ki, mint a székelyek, jászok, kunok, szászok területei. Vagyis a középkori területi-táji-nemzeti autonómiák rendszerére gondoltak abban az időben, mely a nyugati eszmék értelmében — nézzük csak a nagy francia forradalmat, mint valósítja meg a privilégiumok és tartományi különbségek romjain az állam egységét — a teljes állami centralizációra és a külön közjogi korpuszok kiküszöbölésére törekedett. Álláspontjuk ebben a centralista-individualista korban „reakciónak“ is tetszhetett. A mai magyar történeti állásfoglalás viszont nem fordul oly idegenkedéssel szembe a középkor berendezkedésével, mint a XIX. század tette volt, sőt a hagyományos magyar politikai bölcsesség ragyogó példáit szemléli a nemzetiségi csoportok ekkori kezelésében. Ahogy Szekfű Gyula „Állam és nemzet“ című kötetéből megtanulhatjuk, a középkori — tehát szentistváni — magyar politikai módszer az volt, hogy meghagyott minden népet a saját vezetősége alatt, saját életkörülményei közepette s külön, zárt territóriumot rendelt nekik, ahol az ország törvényei és saját szokásaik szerint élhettek. Ma úgy tekintünk erre a módszerre, mint a tiszta magyar türelem és politikai bölcsesség nemes példájára. Ha pedig összehasonlítjuk ezt a középkori magyar módszert a XIX. századi nemzetiségi vezetők óhajaival, a két megoldás közt nem is oly nagy a különbség. Bár itt igenis közbe lehet vetni, hogy hiszen a XIX. században a nemzetiségek nagyon is túltekingettek a határokon s gondolataik, eszményeik alapján véve nem voltak többé „országos“ formájúak. S valóban, a magyarországi nemzetiségek gondolkozását ekkor már határon túli erők formálják és államgondolatuk, nem úgy, mint a középkorban, más, mint a magyar államgondolat.

Ily nehézségekkel, ily gondokkal kell szembenéznie annak, aki a középeurópai nemzetiségi kérdés roppant szövevényével foglalkozik. Mindenfelől ellentétek, rossz érzelmek tornyosulnak a békés megoldás elé. De nekünk, kik a középeurópai kérdés békés és emberséges megoldásán gondolkozunk, mégis utat kell találnunk ebből a zürzavarból egy jobbik világosság felé. Mily elvek nyomán közelíthetjük meg ezt az eszmei tisztázódást, melyre mindnyájan annyira vágyakozunk?

Mindenesetre tekintettel kell lennünk a konkrét viszonyokra és ezen belül kell közelednünk a kérdéshez. A magyar terület és a magyar állameszme konkrét állaga most a mérték és határ, melyen belül ez az ország elfogadhatja azt a középeurópai platformot, mely felől annyit vitatkoztak és melynek lényege éppen Magyarország és népei, illetve Magyarország és a népeivel rokon környező nemzetek viszonya volt. S itt újra

felmerül a feledésből az a nagy alapelv, melyet a tragikus Mocsáry Lajos, az egyéni és nemzetiségi szabadság e megnemértett hőroza hangoztatott: a magyarországi nemzetiségek egyéni és nemzeti szabadsága egyben közeledést jelent a szomszédokhoz, hiszen ha ezek látják, hogy testvéreik itt jól és szabadon élnek, másként gondolnak már eleve Magyarországra. Mocsáry Lajos, is az oszthatatlan magyar integritás alapján állott, miközben a szomszéd nemzetek felemelték igényeiket, hogy magyarországi rokaikkal kikerekítsék nemzeti állagukat.

A magyarországi népek és a szomszéd államok közti e kapcsolat különben megfordítható is volna: de az ottani magyarok már eleve „államnépnek“, leszakított többségnek és nem kisebbségnek érzik magukat, aminthogy viszont a magyarországi népek is az államnép rangjáról kezelik a kérdéseket, — államnépnek a szomszéd rokonsághoz való vonzalmuk szerint... Szubordinációról tehát itt szó sem lehet, szó sincs, a modern nemzeti eszme csak egyenrangú nemzeteket ismer s éppen azáltal veszít feszültségéből, ha a legteljesebb szabadság és érvényesülés légkörében kifejlődés felé növekedhetik. A nemzeti eszme pszichózisához hozzátartozik az ellentét, a feszültség, a küzdelem, — rögtön értelmét veszti azonban, ha követelményei megvalósultak.

Az 1868: XLIV. törvény létrehozói valami ilyesfélére gondolhattak. Mivel pedig a jelenlegi helyzetben nem lehet szó a nemzetiség kollektív értelmezéséről, hogy az ellentéteket csökkentsük, vissza kell fordulnunk a hajdani individualisztikus megoldás felé. Hiszen az emberiség manapság úgy sincsen túlságos bővében az egyéni szabadság, az egyéni elv követelményeinek ... Az egyéni elv, a nemzetiségi szabadság gondolata így is nagy és konkrét igényeket hordoz szívében. Semmi másról nincs itt szó, mint hogy élethez segítsük a mai viszonyok és lehetőségek között azt az 1868: XLIV. törvényt, mely az egyéni szabadságjogok alapján rendezti a nemzetiségi kérdést. Nem végső eszmény és cél ma már, a nagy kollektív nemzetiségi csoportosulások között, ez a törvény, de a fejlődés útjelzője lehet. Tartalma a polgári szabadság. A magyar törvények uralmát vallja, de ezeken belül teljes módot ad a nemzetiségi rétegek, a nemzetiségi nyelvek közigazgatási, közoktatási és társulati érvényesítésére, a nemzetiségek társulati szervezkedésére. Akik a nemzetiségi és közép-európai kérdésen gondolkoznak, azoknak arra kell törekedniök, hogy minél jobban megértessék a magyar társadalommal e törvény szellemét. A nemzetiség természeti és emberi tulajdonság, elemi jog, — ez legyen az egyik alapelv. A másik: a nemzetek közti viszonylatokban többé nem lehet szó szupremáciáról, egyenlőtlenségről, hatalmi és uralmi elvről. Mindez pedig a konkrét viszonyok közt is a szabadság és emberiség érvényesítését jelentheti.

Az 1868: XLIV. törvény különben folytatása 1848 szellemének. 1848 a kezdete a nemzetiségek elszakadási törekvéseinek, ám ugyanakkor magában rejti a szabadság és emberiség alapján történő közeledés lehetőségeit is. A kérdés egyszerűen eszmei és emberi: itt különböző természeti (nemzetiségi) tulajdonságokkal rendelkező emberek együttműködéséről volna szó. A magyar 1848, a magyar reformkor tartalma különben is a polgári szabadság. A reformkor a magyar kérdést állami értelemben gondolta megoldhatónak s a kor terminológiájában állam egyet jelentett nemzettel; így tartotta ezt Kossuth Lajos is. A reformkor szerint pedig a magyar kérdés lényege a szabadság és a jog. A magyarság létének és törekvéseinek ekkor magas eszmei tartalmat tulajdonított: a szabadság és a polgári jogok megvalósítását. A magyarországi nemzetiségek viszont a terjedő magyarosítás ellenében a reakciónál találtak szövetséget, holott tevékenységük tartalma — a népiesség — valóban demokratikus volt. A probléma ma

is a régi, amin összeütköztek 1848 ellentétei: a nemzetiség önmagában mit sem ér, ha nem segítik nagy emberi ideák; a megoldás felé vezető út pedig a kölcsönös jóakarat és egyéni szabadság útjelzőin halad keresztül: ne az uralom elve vezessen, hanem hogy e nagy emberi kérdésben természetjogi értelemben egyenlő mértékkel mérjünk mindenkinek. Az egyéniség, az ember megbecsülése, az emberben rejlő természeti elemek és tulajdonságok méltánylása tehát kezdete a nemzetiségi kérdés megoldásának is.

GOGOLÁK LAJOS

A NÉMET SZELLEM ÚTJA ROMÁNIÁBAN

EGY NAGYON CÉLTUDATOS, merész és következetes propaganda eredményeként Romániát félévszázad óta latin kultúrájú országnak ismerik. A francia kultúra kizárólagosságát minden Kelet-Európában utazó idegen Románia legsajátosabb ismertetőjelének tekintette s az első világháború után senki sem csodálkozott azon, ha a rohamosan városiasodó Bukarest utcáin sokszor hallott francia beszédet. Az antant segítségével megnagyobbodott Románia minden téren hódolt a nyugati szellemnek, művelt ember nem lehetett meg francia vagy angol nyelvtudás nélkül s alig múlt el hét, hogy Bukarest színpadain, előadótermeiben vagy szalonjaiban ne ünnepeltek volna valami nyugati szellemi nagyságot. A tájékozatlan idegent el is kápráztatta ez a minden téren megnyilvánuló, egyetemes franciáskodó hangulat, de a beavatottak tudták, hogy a kifelé fordított kép korántsem hű s a mélyben más, hatalmas erő munkálkodik: a hagyomány ereje.

Kelet-Európában a politikai érdek nem mindig haladt párhuzamosan a külföldről jövő kulturális áramlatokkal s Románia esetében is az történt, hogy az ortodox egyházban megtestesülő ónacionalista életszemlélet irtózva fordult el a hangos, lármás nyugati világtól s a maga területeit makacsul elzárta a külvilág, a hivatalos tényezők és a politikai divat elől. Így lassú, észrevétlen hasadás állt be s a kissé frivol, franciáskodó szellemi és politikai irányzattal szemben mereven és engesztelhetetlenül ott álltak a hagyománytisztelő, katolikusellenes és miszticizmusra hajló ortodox körök s a velük rokonszenvező költők, írók, gondolkodók. Így történt aztán, hogy a francia kultúra természetes ellenhatásaként a hagyományok hívei a német kultúra oltalma alá menekültek. Eminescu óta nagy és tiszteletreméltó tradíciók őrzik a román szellemtörténetben a német irányzatot, csak éppen Európa mitsem tudott erről, pontosabban: az első világháború előtti hivatalos tényezőknek nem állt érdekükben, hogy ez nyilvánosságra kerüljön. Viszont most, amikor Románia visszatért az I. Károly által kezdeményezett németbarát politikához s maga a kormányzat is támogatja e tényezőket, mindenki elámulva látta, milyen mély nyomokat hagyott Romániában a német kultúra és politikai gondolkodás.

Messze vezetne, ha évszázadokra mennénk vissza, meg kell elégednünk a múlt század dereka óta történt események ismertetésével s csak futólag említhetjük meg a német romantika hatását Romániában. Ami tanulmányunk szempontjából kimagaslóan fontos Eminescu Mihaiu, a lánglelkű román költő ragaszkodása, sőt rajongása a német kultúra iránt. Eminescu nyitja meg a német kultúra emlőin felnőtt írók hosszú sorát

s ez rendkívül lényeges, ha meggondoljuk, hogy Eminescu nemcsak nagy költő, de kora legkitűnőbb újságírója, sőt politikai gondolkodója volt, aki tulajdonképpen a román nacionalista szemlélet úttörőjének tekinthető. Codreanu és a Vasgárda ideológusai mind Eminescuból merítették s műveit ma is a román szélsőjobboldal evangéliumának tekinthetjük. A költő német műveltségéről így vall egyik életrajzírója, D. Murárasu:

Már Eminescu első írásain is látszik, hogy milyen hatással volt rá a német gondolkodás. Eminescu ismerte a német romantikát, e mozgalom előfutárjait, s természetesen ismerte a romantikusok politikai és művészeti elveit is. Maga Eminescu vallott arról, hogy milyen hatással volt rá Schopenhauer politikai gondolkodása, Herdertől vette a népies irodalom iránti rajongását, Fichte és Kant is mély nyomokat hagyott benne, nem is szólva Hegelről.

Eminescu tájékozott volt a külföldi antiszemita mozgalmak felől is. A Timpul című lapban gyakran jelennek meg a zsidó kérdéssel foglalkozó oldalas cikkek, melyeket német vagy belga lapokból fordított. Ideggyülöletének, szélsőséges nacionalizmusának forrásait pedig valószínűleg a korabeli porosz társadalom faji teóriáiban kell keresnünk.

Eminescu korántsem állt egyedül a német szellem iránti rajongásával. A híres Junimea-kör tagjai szinte valamennyien német egyetemeken szerzték képesítésüket s életük végéig szolgálták a német kultúrát. Mármost tudnunk kell, hogy a múlt század hatvanas éveiben alakult Junimea nemcsak irodalmi, hanem politikai téren is érvényesítette roppant befolyását, olyannyira, hogy három vezető tagja: Maiorescu Titu, Carp Petre és Rosetti Theodor miniszterelnöki székben is ült. Maiorescu német nőt vett feleségül, levelezőtárgya volt Berlińi Filozófiai Akadémiának s diáktársai már a berlińi egyetemen is azt állították róla, hogy „elnémetesedett”.¹ Ez a hatalmas műveltségű politikus, író és kritikus, kinek életműve csak Iorgáéval hasonlítható össze, 1917-ben hal meg 77 éves korában s az 6 keze alól kerül ki a legtöbb ma is élő tudós, író, egyetemi tanár. Simion Mehedinși, Bratescu-Voinești, Radulescu Motru vagy Constantin Meissner mind tanítványainak vallotta magát s Maiorescu volt az, aki Eminescu, Slavici, Carageala, majd később Sadoveanu Mihail és Goga Oktavián számára megszerzi az akadémiai elismerést. Ha Goga későbbi politikai szerepére gondolunk, akkor megérthetjük e pártfogás jelentőségét.

A szellemi élet alakulására természetesen serkentőleg hatott az, hogy a trónon német herceg, Hohenzollern Károly ült, kora egyik legnemesebb és lepuritánabb uralkodója, s azon sem csodálkozhatunk, ha a király szíve egész melegével Poroszországhoz húzott. Udvartartása tele volt német emberekkel, a hadsereget porosz mintára, porosz tisztek segítségével szervezte át s minden fontos államügyben kikérte apja, Antal herceg vagy Bismarck tanácsát. Sigmaringen, illetve Berlin befolyása oly nagy volt a román politikára, hogy, ha egy politikus uralomra akart kerülni, jónak látta előbb Berlin, vagy a porosz király barátságát megszerezni. Bacalbașa Constantin, a múlt századi román élet egyik legszínesebb tollú krónikása, érdekesen meséli el, hogy Take Ionescu, a későbbi franciabarát politikus hogyan látogat el pénzügyminiszter korában Vilmos császárhoz, rajta keresztül miképpen próbálja befolyásolni I. Károlyt miniszterelnöki kinevezése érdekében.

Persze a francia utánzás már e korban is dívik, de szinte valamennyi román író, gondolkodó heves, sőt szenvedélyes harcot hirdet elfajzásai ellen, A század elején pedig maga Iorga Nicolae vezeti a francia színelőadások ellen tüntető, majd romboló diákokat.

¹ V. ö. George Juvara Din corespondenja lui Titu Maiorescu, 43. o.

Így festett tehát Romániában a francia kultúra helyzete s ezek alapján érthetjük meg, hogy a néphez húzó újkeletű román nacionalizmus miért nevezi szellemi őseinek Eminescut s miért érzi felszínesnek és hibridnek az egész nyugatiaskodó bukaresti világot.

A jelenlegi események megértése szempontjából még csak azt kell elmondanunk, hogy I. Károly korántsem vezette politikusai akaratával szemben németbarát irányba Romániát, mert 1914-ben még az úgynevezett antantbarát politikusok is sajnálatos kényszerűségnek nevezték a Németországgal való szakítást. Pontosan kitűnik ez egy memorandum-ból, melyet Stelian Popescu, az *Universul* című lap nagyhatalmú főszerkesztője intézett 1918 novemberében Mackensenhez a Romániát meg szálló német csapatok főparancsnokához:

Amikor a világháborúba való beavatkozás és a nemzetiségi kérdés időszerű lett — hangzik Stelian Popescu memorandumja — az *Universul* mint független napilap támogatta a román követeléseket, de sohasem viseltetett ellenséges indulatokkal a Németbirodalommal szemben, sőt ellenkezőleg, a lap olyan cikkeket közölt, melyekben kimutattuk, hogy Romániának nincs semmi ellentéte Németországgal, hanem csak Magyarországgal és amaz államokkal, melyek románokat tartanak uralmuk alatt s üldözik őket.¹

Ezek után aztán megérthetjük azt is, hogy a jelenlegi világháborúban, amikor Románia szakított a nyugati demokratikus hatalmakkal, milyen könnyű volt a hagyományos németbarát politika fonalát felvenni és továbbszőni. A román irodalom reprezentánsai már korábban is meleg rokonszenvvel fordultak Németország és az új német nacionalizmus felé. Goga Oktavián személyes kapcsolatban állt Hitler Adolf-fal, a korszakos jelentőségű költő-filozófus Nichifor Crainic a fasizmus, majd a hitlerizmus lelkes hívéül szegődött, Blaga Lucian, Bratescu-Voinești, Cotrus Áron, Gregorian, Radu Gyr, Sulupu Octav titokban vagy nyíltan Codreanu hívének vallották magukat, s az sem volt titok, hogy a gárdizmust már a huszas évek dereka táján temérdek egyetemi tanár, nyugalmazott tábornok, magasrangú hivatalnok s szinte az egész tisztikar támogatta. Ha II. Károly, aki a Goga-Cuza kormány kinevezésével (1937 december) maga is bizonytalan lépést tett a németekkel való megegyezésre, erőszakkal vérbe nem fojtja a gárdizmust s le nem gyilkoltatja Codreanu egész vezérkarát, akkor Európa már 1937-ben meggyőződhetett volna a román néptömegek igazi érzelmei felől. Mert a mai események megértése szempontjából nem szabad mellőzni azt a körülményt, hogy Codreanu parlamentáris úton is magához ragadta volna a hatalmat, pedig ország-világ előtt kijelentette, hogy uralomrajutása után legkésőbb 48 órával szövetséget köt a tengely-államokkal...

II. Károly diktatúrája három évvel kitolta a románság németbarát érzelmeinek megnyilvánulását, de 1940 szeptemberében, a gyűlölt önkényuralom bukása után annál őszintébben fordult az immár vasgárdista Románia Németország felé. Az országba érkező német újságírók maguk is ámulva állapították meg, milyen szívből fakadó a vasgárdista Románia érzelmi kitörése s tisztelettel emlékeztek meg a 80 éves A. C. Cuzáról, az európai antiszemitizmus legöregebb harcosáról, aki már 1934-ben követeli, hogy Románia lépjen szövetségre Németországgal. Cuza már ekkor így beszél:

— Azt mondták, hogy mi lemásoltuk Hitler Adolfot, hogy csupán Hitler visszhangja vagyunk. Ezzel kapcsolatban csak egy tényre szeretnék rámutatni, nevezetesen arra, hogy az én első tanulmányom 1889

¹ Lumea Românească 1937 okt. 30.

februárjában jelent meg, míg Hitler ugyanebben az esztendőben, csakhogy áprilisban született. Így hát feltételezhetően nem kölcsönözhettem tőle eszméket. Nem, uraim, mi Hitler Adolf előfutárjai vagyunk, mert 1889-ben kezdtük tevékenységünket, amikor ő született.¹

Ez a törekvés, mely a román nacionalizmus eredeti, úttörő jellegének kimutatását célozza, a németek részéről megértésre is talál s a Junges Europa című berlini szemle 1943 márciusában Eminescut az európai nacionalizmus nagy programadó alakjának nevezi.

Az új román államvezető, Antonescu Ion tábornok vaskezű ember s villámgyors elhatározásokkal lepi meg a világot. Német tancsapatokat hív be, drákói zsidóellenes intézkedéseket foganatosít, s megvalósítja Codreanu tervét: szívvel-lélekkel Németország mellé áll.

— Románia, a balkáni angol beavatkozási politika egykori pillére — állapítja meg a Danziger Vorposten — hála a trónváltásnak és az új államvezető Antonescu realiztikus és okos politikájának, ma a tengelyhez csatlakozott államok s ama európai kis népek sorába lép, amelyek belátták, hogy nem szégyen egy nagyobb és hatalmasabb állam védelme és irányítása alatt élni.²

A román hadsereg átképzésének nehéz munkája közben a német katonák mindenütt a románság őszinte rokonszenvével találkoznak s Bukarestben egy katonai parádé alkalmával százezres tömeg ünnepli a Reichswehr felvonuló alakulatait. A vasgárdista forradalom leverése után a viszony még jobban elmélyül, hogy aztán az orosz háború kitörésével beteljesedjék. A marsalli rangra emelt Antonescu Ionnak Hitler kancellár személyesen nyújtja át a német vaskereszt lovagkeresztjét, melyet a történelem során először érdemelt ki idegen államfő s a német lapok így írnak:

— Románia az egész világnak bebizonyította, hogy most az új és forradalmi népek közé tartozik. Az első háború után történt bekapcsolódása a demokratikus világhatalmak frontjába tévedés volt, — történelmi és kulturális tévedés egyidőben. Viszont a teljes összeomlás külpolitikai nyomására volt szükség ahhoz, hogy a tévedést felismerjék és a következtetést levonják. De az a mód, ahogy a likvidálást végrehajtották, az egyedülálló!“

Ugyanekkor Románia háborús gazdasági jelentőségét ilyen szavakkal méltányolják:

Majd csak a háború után derül ki a maga részleteiben az, hogy milyen mértékben segítette elő az új rend győzelmét Románia gazdasági hozzájárulása.⁴

Míg Antonescu tábornagy szinte szakadatlanul a bukovinai fronton tartózkodik — s az a megtiszteltetés éri, hogy reáruhazzák az itt küzdő német-román csapatok főparancsnokságát — a kormányzat ügyeit Antonescu Mihály helyettes miniszterelnök irányítja. (A két Antonescu semmiféle rokonságban sincs egymással.) A fiatal, alig negyvenéves politikust a bukaresti e gyetem nemzetközi jogi tanszékéről szólítja el a kötelesség. Energikus, nagyszerűen képzett ember, aki már az új nemzedékhez tartozik.

¹ A. C. Cuza: Indrumári de politics extemá, 147. o.

² Danziger Vorposten, 1940 okt. 15.

³ Der Führer, 1941 nov. 19.

⁴ Nationalsozialistisches Westmark, 1941 dec. 24.

Antonescu Mihály — írja róla később a Münchener Neueste Nachrichten — aki most 37 éves, gondolkodásban teljesen beleilleszkedett az új világba, melyben Románia is kivívja a maga helyét. Beszéd közben az ember mindig meglepődik, hogy milyen okos és élesesű megjegyzéseket tesz ez a politikus, aki a nemzeti szocializmus és a fasizmus rendszerét a legalaposabban tanulmányozta és felfogta. Az ő feladata Romániát sajátosságainak figyelembevételével az új idők szellemében átalakítani.

Valóban a fiatal politikus befolyása s jelentősége nőttön-nő s ezt rendkívüli tevékenységével ki is érdemli. A német-román viszony ápolására fáradtságot nem kímélő munkát fejt ki s könyvalakban is megjeleneteti Hitler Adolf vezérkancellár születésnapja alkalmából elmondott, nagy feltűnést keltő rádióbeszédét. Ez a beszéd, mely kisebb fajta tanulmány-nak is felér, így jellemzi a német államfőt:

A német mitológia és történelem évszázados hősi kibontakozásában számos rendkívüli és nagyszerű jelenséget iktatott történelme évkönyveibe, hagyományába és legendáiba; hősokeket és gondolkodókat, lángelméket és alkotókat, államférfiakat és hadvezéreket, akik indulatos felemelő erejükkel a harcok özönét, diadalmas feltámadásokat, az erő zuhatagait szabadították fel. Soha azonban a német történelmet s magát a német legendát, soha semmi oly erővel és határozottsággal meg nem rázta, fel nem építette s nem uralta, mint napjainkban Hitler Adolf páratlan és gondviselésszerű lény; a legnagyobb alkotó és legnagyobb vezéré, aki a német népből sarjadt. Amit Metternich és Bismarck, a Hohenzollernek és a Habsburgok együttvéve nem adhattak meg Németországnak, azzal ő megajándékozta nemzetét. Amit Hegel és Fichte, Treitschke és a heidelbergi iskola, List és Neumann megálmódtak, azt a Führer megvalósította.¹

A szívélyesség minden térre kiterjed, Manfred von Killinger német követ több ízben kifejezi a Führer föltétien bizalmát Antonescu Ion tábornagy személye iránt s maga már 1941 áprilisában így nyilatkozik arBerliner Börsenzeitung munkatársának:

Románia és a Reich baráti kapcsolatai nemzedékek hagyományaira épülnek. A két ország viszonya ma, bizonyos kipróbált barátok és különösen Antonescu tábornok államvezető ténykedése után oly szoros lett, hogy minden térre kiterjedő együttműködésük úgy tekinthető, mint kontinensünk újjáépítésének egyik talpköve.

A román sajtó viszont teljes mértékben méltányolja Killinger baráti érzelmeit s a lapok melegen ünneplik a követet:

Noha Manfred von Killinger báró őexcellenciája csak rövid idő óta tartózkodik nálunk — írja az Unirea — mégis kitűnően ismeri az itteni állapotokat. Ugyanekkor őszinte barátja Romániának, aminthogy általában valamennyi német az, még olyanok is, akik csak kevéssé ismernek bennünket. Von Killingert személyes barátság fűzi a Führerhez s ezért a román közvélemény őszintén örült, amikor Németország képviselőjeként Romániába érkezett, mert e küldetésben rendkívüli és hízegő megtiszteltetést láttak, melyben a német államfő részesítette Romániát. Hazánk egy hibás politika katasztrófális tanulsága után visszatért I. Károly régi hagyományos, bölcs és egészséges politikájához.²

A szovjet hadjárat fegyverbarátsága során a német-román bajtársiaság is kifejlődik, a román főparancsnokság Soldatul című lapját német nyelven is kiadják s a német lapok szinte naponta számolnak be a román hadsereg haditéteiről. Szebasztopol elestekor Mannstein tábornok külön, Antonescu tábornagyhoz intézett sürgönyben emeli ki a román katonák hősiességét s 1942 márciusában az egész román sajtó büszkén

¹ Unirea c. lap, 1941 ápr. 23.

² Unirea, 1941 jún. 5.

emlékszik meg arról, hogy a Bukarester Tageblatt kimutatása szerint 1941 június 22-től 1942 márciusáig a német főparancsnokság 59 alkalommal tüntette ki dicséző elismeréssel a román hadsereget. Ugyanekkor a finn hadsereg csak 29, az olasz csak 25, a magyar csak 21 s a szlovák pedig mindössze 17 elismerést kapott.

Az új év elején különben a Führer egy Mercedes-autóval ajándékozta meg Antonescu államvezetőt, majd a román télisegélyakcióra negyven szétszedhető házat küld. Nem sokkal később Killinger követet Románia díszállampolgárává választják.

A politikától függetlenül a két ország között megindul a kulturális és irodalmi kapcsolatok újrafelvétele is. Bukarestben egymásután jönnek előadást tartani a német szellemi élet képviselői, egyetemi tanárok, technikusok, orvosok, szakemberek és a román szellemi és tudományos élet reprezentánsai is sűrűn látogatnak el Németországba. A propagandaminiszteri székben egyideig Crainic Nichifor ül, aki lelkes beszédekben ápolja a két nép közötti kapcsolatot. Rebreanu, a legkiválóbb román regényíró, a Nemzeti Színház igazgatója, Göbbels meghívására a Kameradschaftshaus der Deutschen Künstler-ben tart előadást; Lupas egyetemi tanár, Lucian Blaga, a költő és sokan mások indulnak el felolvasókörrúra és a Frankfurter Zeitung elégtétellel jegyzi meg, hogy Romániában erősen emelkedett a németül tanulók száma. Berlin nagynevű romanistáját, Gamillschegget küldi vendégtanárnak Bukarestbe, ki aztán új elméletet állít fel az erdélyi dákorumán folytonosság bizonyítására. A bukaresti Német Intézet nyelvtanfolyamait 1400 ember hallgatja és Petrovici Ion kultuszminiszter, a kiváló tudós, a Neues Wiener Tageblatt munkatársának adott nyilatkozatában közölheti: 6 az első román miniszter, aki lehetővé tette, hogy román gyermekek német oktatási nyelvű iskolába is beiratkozhasanak.

Bukarestben megalakul a Román-Német Társaság s az alakuló ülésen maga Antonescu Mihály mond beszédet. Az ünnepélyen megjelenik a kormány valamennyi tagja, Killinger követ, Vaida-Voevod egykori miniszterelnök s a román közélet számos előkelősége.

A román-német barátság a földrajzi ösztönösségnek a kifejezője — mondja Antonescu. A román nép nem felületes külpolitikai játékból közeledett a német néphez, hanem a sors parancsából és a földrajzi realitások törvényéből. Németországgal való barátságunk nem szavakon alapuló barátság. Egész lelkünkkel és nemzeti tudatunkkal ajánljuk fel magunkat. Vagy egészben elfogadnak bennünket, vagy pedig sehogy, mert a román népnek egyetlen tudata van.

Majd Killinger követ felé fordulva így folytatta szavait:

Amikor látogatást tettem a követségen, ön a bukaresti német újságírók jelenlétében ezzel a kijelentéssel tisztelt meg: „Lojalitást lojalitásért“, ön megismerte és megértette népünket és népünk szenvedéseit, valamint jogait. Képviselője és tolmácsolója volt nemcsak a nagy Führernek, hanem a társadalmi és nemzeti igazságon nyugvó nemzeti szocializmusnak is. Ezekre a szavakra: lojalitást lojalitásért, Antonescu tábornok azt válaszolja önnek és azt felelik mindazok, akik itt jelen vannak, valamint a román hadsereg, amely a német hadsereggel közösen ontotta véré: „Vért a vérért!“ Ezzel a hittel és ebben a szellemben alakul meg a német-román társaság. Éljen Románia! Éljen Mihály király! Éljen Antonescu tábornagy! Éljen a nemzeti szocialista Németország! Éljen Hitler Adolf Führer!¹

Antonescu után Crainic tart előadást és azt fejtegeti, hogy Németország befolyása a román szellemre már igen korán megkezdődött. A társaságnak az a célja, hogy minden téren kimélyítse a román-német barát-

¹ 1942 július 28, Orient Radio.

ságot és tetteivel dicsőítse Hitler Adolf újjáépítő zsenijét. Az egyesület elnökéül Antonescu Mihályt választották, díszelnökké Antonescu tábornagy lett.

Augusztusban alakulnak meg a bukaresti egyetem jogikarának épületében a Társaság szakosztályai s ez alkalommal Antonescu Mihály arról beszél, hogy „soha Németországban, sem Romániában nem történhet olyasmi, ami lemoshatja az együtt kiontott vért.“ Novemberben aláírják Bukarestben a német-román kulturális egyezményt, Bukarestben német-nyelvű állami főgimnáziumot állítanak fel, ahová román diákok is beiratkozhatnak s az összes román középiskolákba kötelező tantárgyként bevezetik a német nyelvet. Ezzel régi mulasztást pótolnak s a román lapok elégtétellel számolnak be az eseményről.

1943 első napjaiban Antonescu tábornagy a Führer főhadiszállására megy s Porunca Vremii című lap ebből az alkalomból megállapítja, hogy:

Mi nem vagyunk többféle magatartást tanúsító kétszínű nép — a hozzánk nem méltó kettős játékot másra bizzuk. Elindultunk egy úton s arról nem térünk le a végcélig. Vagy győzünk Németországgal, vagy vele együtt, de természetesen egész Európával együtt, elveszünk.

A Timpul pedig — Grigore Gafencu volt külügyminiszter lapja — így ír:

A holnapi nap is Németország mellett találja Romániát, úgy katonai, mint politikai téren, bármit hozzon is a jövő.

Január végén felavatják a román-német társaság székházát s ez alkalommal Radu Budisteanu a szoros német-román viszonyról, cikkezik:

Ezeket az erős kötelékeket, — írja — bármilyen legyen is a sorsfordulat, eltépni sohasem lehet. Nem kis áldozatokkal valósult ez meg és nem kis áldozat kell további fenntartásához. Én hiszek a német-román barátságban, amint hogy hiszek a napfényben.

Az év folyamán a német-román társaság megkezdi üléseit, áprilisban Bukarestben német közlekedési kiállítás nyílik s július elején Berlinben — Petrovici kultuszminiszter jelenlétében — ratifikálják a német-román kulturális egyezményt.

Így folytathatók szinte a végtelenségig a tények felsorolását, de az újabb adatok aligha tennék tökéletesebbé a képet. Az utóbbi három év eseményei mindenki előtt bebizonyították, hogy Romániában a német kultúra és a politikai gondolkodás igen mély nyomokat hagyott és a románok képesek is azt felszínre hozni. Az újkeletű román nacionalizmus elképzelhetetlen a német szellemi áramlatok hatása nélkül, a vasgárda roppant sikere pedig azt bizonyítja, hogy a románok lelkük mélyén mindig elutasították a nyugati irányzatot. A román vezetőrétegek talán vonzódtak a francia és angol kultúrához, de a románság széles tömegei a maguk ösztönös útján mégis a német szellemtől átitatott gárdizmusban találtak lelki megnyugvást. A vasgárdista kormány helyettes miniszterelnöke, Horia Sima egyéni becsvágyból szembeszállt ugyan Antonescuval s polgárháborúba sodorta a légionáriusokat, de ez a dolgok lényegén mitsem változtat. Eminescutól Cuzán és Zelea-Codreanun át egyenes út vezet Antonescu Mihályig s ezt senkinek sem szabad szem elől tévesztenie, aki meg akarja érteni a mai Románia lelkületét.

KADA BARNABÁS

SZÉKELY KONGRESSZUS

TAVALY AUGUSZTUSBAN volt 40. évfordulója annak, hogy Csík-tusnádon tanácskozásra ültek össze a székely kérdés megvitatása érdekében az akkori székely kérdés iránt érdeklődő magyar vezető emberek. Ezt a tanácskozást nevezték székely kongresszusnak, mivel a tanácskozásokat, előadásokat és vitákat mintegy 350 résztvevő jelenlétében rendezték. A kongresszust az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) kezdeményezte és a rendezést a Székely Társaságokkal, valamint más szervezetekkel karöltve vállalta. Az első ülést az OMGE elnöke, gróf Dessewffy Aurél mint díszelnök nyitotta meg s a tárgyalások anyagát összefoglaló közel 700 lapos könyv is az OMGE kiadásában látott napvilágot. A székely kérdéseket öt szakosztály ülésein tárgyalták meg, rengeteg hozzászólás és mindvégig feszült érdeklődés közepette. A kérdéseket előre felkért előadók ismertették, akik az előadás és a hozzászólások befejeztével a kérdésről kialakult többségi véleményt határozati javaslatokban foglalták össze. A megszavazott javaslatokat eljuttatták az illetékesekhez, akiket a kongresszus nevében felkértek a határozatok végrehajtására.

Részleteiben még nincs pontosan felderítve, mennyi valósult meg a székely kongresszus jószándékú határozataiból. Általában, úgy látszik, nagyon kevés. Az ú. n. marosvásárhelyi kirendeltség munkája, egyes állatfajták székelyföldi meghonosítása, székely gazdakörök felállítása és támogatása, a székely „akció“ kétségkívül jó hatással voltak a székelység egyes rétegeinek — inkább azonban a szűk vezető rétegnek — sorsára. Mivel azonban a legfontosabb kérdések: a székely megyéknek a vasúthálózatba való szerves bekapcsolása, a birtokviszonyok országos megváltoztatása, egy földreformmal kapcsolatos telepítés még csak előkészületi állapotba sem jutottak, természetszerűleg minden más akció és intézkedés tüneti kezelésnek bizonyult. A székely kérdés lényegében megoldatlan maradt s ebben a helyzetben érte a székelységet az 1918. évi román megszállás.

És ekkor látta meg minden magyar először: mit jelent a székelység Erdély és az egész ország magyarságára nézve. A fegyverszüneti hírek, a belső forradalom és arcvonalösszeomlás idején a legtöbb magyar társadalmi réteg elveszítette nyugalmát és tanácstalanul állott a rárohanó események közepette. A magyarság legnagyobb része nem tudta, mit csináljon; nem ismerte fel sem a világ, sem a belső események logikáját és esetleges következményeit. Csak egyetlen réteg érezte világosan, hogy ha bátran és keményen kiáll, fegyverrel a kezében, még megvédheti szülőföldjét és magyarságát. Ez a réteg a székelység volt. A székely hadosztály hősies küzdelme, a székely katonák elszánt harcai bebizonyították a székelység nagy nemzeti értékét. Sajnos, a székelyek igen kevesen voltak s az akkori kormányzat sem támogatta őket eléggé. Így a nemzetiségek csakhamar fölényes helyzetbe kerültek, ők tudták mit akarnak s azt is, mit kell cselekedniük terveik megvalósítása érdekében.

Következett a román uralom 22 esztendeje. Ha a magyar állam annak idején nem ismerte fel eléggé a székelység jelentőségét, a román állam ugyancsak tisztában volt vele. Meg is tett mindent a legnagyobb erdélyi magyar terület legyengítésére. Gazdaságilag különleges adóztatással, szellemileg pedig a hírhedt Anghelescu-féle kultúrzonával próbálta anyagi és leki erőit megtörni. Célját részben el is érte. A székelység iszonyúan leszegényedett, lerongyolódott anyagi állapotban és lelkileg súlyos sebektől borítva került vissza a magyar állam védőszárnyai alá.

A visszatérés után a Székelyföldön is azonnal megindult a magyar kormányzat szeretettől és felelősségtől áthatott újjáépítő munkája. Az idő azonban félelmetesen rohant. Alig lehetett az újjászervezés munkájának alapjait lerakni, midőn 1941-ben máris belesodrótunk a háborúba. Emiatt magától értetődően módosultak a tervek és megkisebbedtek a lehetőségek a

Székelyföld felvirágoztatására. A szellem viszont nem pihent. Ha már a háború következtében a nagyobb szabású újjáépítő munka lehetetlenné vált is, a székelység kérdései iránt érdeklődők egyre-másra készítették terveiket e végvári nép sorsának megjavítására. Így kezdték egyre többen emlegetni egy új székely kongresszus megtartásának időszerűségét és szükségességét.

Az új székely kongresszus eszméje ez év tavaszán merült fel először, midőn a háromszéki gazdasági élet vezetői összegyűltek a székelyföldi gazdasági lehetőségek megvitatására. Már ekkor világosan látszott, hogy a kérdés egyetemes jelentőségű, mert hiszen a székely megyék gazdasági lehetőségeinek fokozása csak az egész Székelyföldre érvényes munkaterv alapján lehetséges, sőt ennek a munkatervnek, a dolog természeténél fogva, szoros összefüggésben kell lennie az egész ország gazdasági életével. Ugyanerre a megállapításra jutott az az értekezlet is, melyet május közepén Váró György, Udvarhely megyei képviselő hívott össze. Az első tanácskozások tehát már kidomborították a székely kérdés egyetemes magyar jelentőségét.

Ez csak a beavatatlanok előtt látszik furcsának és különösnek. De akik ismerik az erdélyi helyzetet, azok jól tudják, mennyire igaz. Jól tudják, mennyire nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az erdélyi magyarság sorsa és jövője teljesen a székelységtől függ. Ha a székelység erős, egészséges, jó módú, akkor az erdélyi magyarság is bizakodva nézhet a jövő felé. Ha a székelység gyenge, fejlődésre képtelen és egyre súlyosbodó anyagi nyomorúságban vergődik, akkor az erdélyi magyarság jövőjére az egyre jobban közeledő katasztrófa sötét árnyékai vetődnek. Akkor a magyar Erdély sorsa rendül meg s ezzel az egész magyar életet fenyegeti a pótolhatatlan erdélyi értékek elvesztésének veszedelme.

Az új székely kongresszus egyetemes magyar jelentőségének felismeréséről már a tavasszal több erdélyi magyar lap cikkezett. A kérdésben Marosvásárhely és Sepsiszentgyörgy, a székely sajtó e két központja egyaránt leszögezte álláspontját. A sajtó után következett az Erdélyi Párt állásfoglalása. Ez az állásfoglalás a párt július 2—4. napjain Marosvásárhelyen tartott nagygyűlésén, illetőleg az ezt befejező nagyválasztmányi gyűlésén történt meg. Az Erdélyi Párt elnöke az új székely kongresszus kérdéséről szószerint a következőket mondotta:

„Székely kongresszust akarunk, hogy a székely kérdés megoldására vonuljon fel Erdély, az ország minden erkölcsi, szellemi és gazdasági értéke. Az Erdélyi Párt a helyzet ismerete, a kérdés alapos tanulmányozása után megállapítja, hogy szükség van a székely kongresszus megrendezésére. De a kongresszus megrendezése nem a párt feladata, — ez nem pártkérdés — mint ahogy az egy téves sajtójelentés nyomán napvilágot látott. Mert miként pénteki beszédemben is hangoztattam, az Erdélyi Párt egyik legfőbb törekvése, hogy Erdély gazdasági újjáépítésének parlamenti támasza legyen és hangot adjon az erdélyi gazdasági intézmények és szervezetek kialakult nézetének. A másik legfőbb törekvés viszont az, hogy Erdély gazdasági újjáépítésének nagy kérdését nemzeti programmá tegye. Mert Erdély gazdasági talpraállítása csak egyetemes magyar szempontból ítéhető meg.“

A székely kongresszust tehát Erdély gazdasági, művelődési és jóléti intézményei, szervezetei, továbbá a kérdés legkiválóbb szellemi és gyakorlati munkásai kell véghezvigyék a minisztérium és hatóságok szoros együttműködésével.

A székely kongresszus egyben szimbólum is. Az egész országnak példázni akarja, „hogy miként a székely kérdés megoldásához szükség van Erdély minden alkotó értékére és a kormányzat segítő támogatására, a nagy magyar sorskérdések megoldásához is szükség van az egész magyarság erkölcsi és anyagi javainak minden erkölcsi és anyagi értékére.“ (Esti Lap 1943 július 5, 3. lap.)

A nyilatkozat elhangzott és széles körökben nagy érdeklődést váltott ki. A székely kérdés iránt érdeklődők országszerte felfigyeltek rá. Magánbeszélgetésekben, társaságokban, cikkekben egyaránt gyakori téma volt az új székely kongresszus. A nyilatkozat elhangzása után két hónap múlva azonban a Keleti Újság 1943 szeptember 8-i száma rövid tudósítást közölt „Megkezdték az új székely kongresszus előkészíti ő munkálatait“ címen. E hivatalosnak látszó közlemény szerint gróf Teleki Béla, az Erdélyi Párt elnöke összehívta a székely kongresszus alakuló értekezletét s azt megnyitva ismertette a kongresszus célkitűzéseit. Az értekezleten résztvettek az egyházak vezetői, a hadtestparancsnok, a székely megyék főispánjai, az EMKE és EMGE képviselői, Marosvásárhely polgármestere, a gondolatot eredetileg felvető Váró György és Mikó Imre országgyűlési képviselők, továbbá Venczel József, a tervezett kongresszus munkatervének előkészítője.

Ha a kérdésre vonatkozó júliusi nyilatkozatot és a szeptemberi közleményt egybevetjük, ezek tartalmában kétségkívül ellentmondást állapíthatunk meg. Gróf Teleki Béla, az Erdélyi Párt elnöke júliusi nyilatkozatában egy határozott alapelvet szegezett le. E szerint „a kongresszus megrendezése nem a párt feladata, — ez nem pártkérdés —“. A nagyon lényeges alapelvvel szemben szeptember 6-án a marosvásárhelyi alakuló értekezletet a megjelent közlemény szerint mégis ugyancsak ő, az Erdélyi Párt elnöke hívta össze és nyitotta meg, s a továbbiakban is ő ismertette az új székely kongresszus célkitűzéseit. Az alapelv és az alakuló értekezlet összehívásában megnyilvánult magatartás ellentéte kétségkívül megvan és olyan gondolatokat ébreszt, melyeknek tárgyilagos megvizsgálása az ügy érdekében feltétlenül szükségesnek látszik.

Mit jelenthet az az alapelv, mely szerint „a kongresszus megrendezése nem a párt feladata?“ Nyilvánvalóan egy igen lényeges igazság felismerését. Ez az igazság az, hogy a székely kérdés megoldása hosszú ideig esetleg egy-két évtizedig tartó szerves újjáépítő és áldozatos munkát kíván. A sikeres munka ilyen hosszú idő alatt is csak úgy lehetséges, ha a mindenkori kormányok és a megyei, valamint a különféle társadalmi intézmények egyformán kitaró jóakaratot tanúsítanak az ügy érdekében. Azt most még élő ember nem tudhatja, műyen kormányok és intézmények vezetnek néhány esztendő vagy évtized múlva országunkat. Esetleg olyan pártok lesznek uralmon, melyek a mai pártok magatartását nem egészen helyeslik. Megtörténhetik tehát, hogy éppen azért néznek majd gyanakvással és bizalmatlansággal valamilyen ügyet, mert azt egy nekik valami okból nem rokonszenves párt kezdeményezte annakidején. Ebből következik, hogy olyan ügyet, melynek elintézése országos magyar érdek, minden pártszemponttól függetlenül kell elindítani, azaz nem szabad azt semmiféle párthoz kötni. Az ilyen kérdéseket pártszemponttól függetlenül kell minősíteni. A politikai pártok nem állandók; azokat a mindenkori bel- és külpolitikai helyzetnek, valamint az általános emberi és sajátos nemzeti világnézetnek megfelelően alapítják, szervezik vagy oszlatják fel. Jaj annak az ügynek, mely országos jellegénél fogva nem tudna politikai pártok fölé emelkedni! Az ilyen ügy csak egészen kivételes esetekben hosszas békekorszak idején és hosszú ideig uralmon lévő párt segítségével nyerhet kedvező elintézést. A székely kérdés azonban nem tartozik ezek közé az ügyek közé.

A székely kongresszus megrendezésére vonatkozó idézett alapelv tehát minden bizonnyal az itt kifejezett igazság felismeréséből származott. A kérdés szeptemberi fejleménye ezek után minden érdeklődőre meglepetésképpen hatott. A székely kongresszust előkészítő „alakuló értekezletének az Erdélyi Párt elnöke részéről történt összehívása mindenesetre legalább is félreértésekre adhat alkalmat. Azt a feltételezést segíti elő, mintha a júliusi nyilatkozattal ellentétben a székely kongresszust mégis az Erdélyi Párt szeretné megrendezni. Márpedig az imént felsorolt okok miatt ez az állásfoglalás semmiképpen sem tekinthető szerencsésnek. Még abban az esetben

sem, ha az értekezletet gróf Teleki Béla nem az Erdélyi Párt elnöki minőségében, hanem mint az EMGE elnöke hívta volna össze. A két intézménynek ő lévén egy és ugyanazon elnöke, akaratlanul is az Erdélyi Párthoz köti a székely kongresszus rendezését és a székely kérdés megoldásának ügyét.

Márpedig, amint minden párt alá van vetve a fent kifejtett törvényszerűség eshetőségeinek, így az Erdélyi Párt sem lehet kivétel. Bármennyire népszerű is ma az erdélyi magyarság többsége előtt, azt senki sem tudhatja, miképpen alakul az erdélyi magyarság holt napi közvéleménye. Mint minden párt, az Erdélyi Párt is kénytelen hordozni azokat a következményeket, melyeket némely képviselőjének, sőt egyik-másik nem túlságosan népszerű hivatalosának tevékenysége idéz elő. Gondoljunk csak a párttal oly szoros viszonyban lévő és olyan sajtóságos vegyes érzelmeket kiváltó szervére, az ú. n. „Erdélyi Kör“-re, melyről sokan azt állítják, hogy tulajdonképpen ott határozzák meg a párt magatartását. Gondoljunk arra, hogy a párt zömét alkotó képviselők behívása milyen különböző szempontok és befolyások hatása alatt történt s hogy emiatt mennyire különféle gondolkozású emberek vannak a képviselők között. Mindezek alaposan teszik azt az aggodalmat, hogy valóban az Erdélyi Párt minden politikai párt hátrányával is rendelkezik s éppen ezért nem szabad az országos jelentőségű székely kongresszus elindítását szorosan a párthoz kötni. Ennek még a látszata is csak ártana a székely kérdés minden párt feletti való fontosságának, amit pedig bizonyára az Erdélyi Párt érdemes elnöke akarna legkevésbé. A kongresszus további előkészítésében és megrendezésében tehát valamiképpen el kell oszlatni a vásárhelyi alakuló értekezlet összehívása körüli félreértést és az ügy pártfeletti politikamentes jellegét minden körülmények között biztosítani kell.

Az értekezlet alakuló gyűléséről kiadott közlemény még egy megdölgöztató mondatot tartalmaz. Eszerint az értekezlet elhatározta, hogy az 1902. évi csíktusnádi székely kongresszus mintájára alkalmas helyen és időben az új székely kongresszust megrendezi. Ami más szóval azt jelenti, hogy az új székely kongresszus előkészítői az 1902. évi csíktusnádi kongresszust tartják követendő mintának. Erre enged következtetni a közlemény ama része, mely bejelenti, hogy a kongresszuson való részvételre felkéri a székelyföldi kérdésekkel foglalkozó összes közhatalóságokat, társadalmi intézményeket s a kérdések anyagát a székely törvényhatóságok illetékeseivel és szakembereivel letárgyalva a kongresszus elé terjeszti.

A csíktusnádi székely kongresszust valóban üyenyformán készítették elő. A gondolatot egypár fanatikus, lelkes ifjú vetette fel. Ezeknek élén László Gyula, a marosvásárhelyi Ipar- és Kereskedelmi Kamara másodtitkára állott. Mellette Barabás Endre, akkor marosvásárhelyi polgári iskolai tanár, jelenleg nyugalmazott főigazgató tevékenykedett. Cikkekben, tanulmányokban, előadásokban próbálták a magyar közvéleményt felrázni és pártfogását az ügy érdekében megszerezni. Tervük sikerült is. Sajnos, túlságosan jól. A végén felette megsokasodtak ugyanis a pártfogó testületek s amilyen mértékben nőtt az ő szavuk, olyan arányban halkult el a kezdeményezők ideális elképzelése. Az OMGE, EMKE, továbbá a sok súlyos közéleti és társadalmi egyéniség „pártfogása“, e pártfogók ellentétes szándékai, féltékenységük és nem utolsó sorban bizonyos messzeágazó érdekek óvatos féltése idézték elő azt a szomorú fejleményt, hogy az első székely kongresszus célkitűzéseiből végeredményben olyan kevés valósult meg.

Rossz önen tehát az új székely kongresszusnak a csíktusnádi minta szerint való elképzelése és megrendezése. A viszonyok azóta megváltoztak. A megváltozott viszonyokkal számolni kell s ezért ma az új székely kongresszust nem szabad a régihez hasonlóan rendezni meg.

Mi lehet egy kongresszus célja? Rendszerint az, hogy már a kialakult igazságokat és megfogalmazott terveket némi megvitatás után nagyobb tömegek előtt népszerűsítsen s a szőnyegen lévő kérdésekben lehetőleg egységes állásfoglalást alakítson ki. Minden jól rendezett kongresszuson az előkészí-

tők már kész anyaggal és pontosan meghatározott javaslatokkal jelennek meg. A nagyközönség jelenlétében megtartott gyűlések résztvevői már nem igen szoktak változtatni az előre elkészített javaslatokon és terveken. Bármennyi hozzászólás legyen is, bármennyit beszéljenek — egyik előnye a kongresszusoknak éppen az, hogy sok ember kedvére kibeszéli magát — ez rendszerint nagyon keveset változtat az előre elkészített javaslatok lényegén, így történt ez az első székely kongresszuson is, ahol pl. Molnár Józsiás és társai hiába akarták a székely nyomorúság egyik legmélyebb okát, az arányosítást megvitatni, — a vezetőség ellenállásán minden hősies szándékuk megtörtött. Kétségtelen tehát, hogy a kongresszus eredményét már az előmunkálatok és előkészületek, valamint a rendezők eleve meghatározzák. Ennek következtében döntő fontosságú az anyag előkészítése és a kongresszus megrendezése.

Az anyag előkészítésében legnagyobb szerepet természetesen a kérdés szakembereinek kell juttatni. A Székelyföld sokféle kérdésében egyformán járatos, amolyan egyetemes szakértő jelenleg nincs. A dolog természeténél fogva nem is lehet. Mert hiszen igaz ugyan, hogy az egész Székelyföld gazdasági és kulturális szempontból egy nagyobb egység — mindazonáltal az egyes megyék, sőt a megyék, sőt a megyéken belüli vidékek is nagyon határozott sajátosságokkal és különleges adottságokkal rendelkeznek. A Székelyföldön megyék szerint változik az egyházi, kulturális és gazdasági helyzet, sőt a megyékben is vidékenként más-más tényezők határozzák meg az életformát, a gazdasági és kulturális lehetőségeket. Meg kell keresni tehát az egyes székely megyéket jól ismerő szakembereket — ilyenek már vannak — s azután az egyes vidékek sajátos viszonyainak ismerőit. Ezek egy közös értekezleten állapítsák meg, milyen kérdésekben kell és lehet a Székelyföld jelenlegi helyzetét adatszerűen ismertetni (megélhetési viszonyok, gazdasági lehetőségek, élettani tényezők állapota, lelki és szellemi kép, stb.). Azután e kérdések adatszerű feldolgozásával megyék szerint meg kell bízni a szakembereket, akiknek bizonyára a hatóságok is szívesebben segítenek, mint hogy ők maguk dolgozzák fel és tárgyalják le ezeket a kérdéseket. Ha az anyag már együtt van, akkor a szakértők minden külső tényezőre való tekintet nélkül írják meg a kendőzetlen igazságot, valamint azt a javaslatot, melynek megvalósításával legjobb lelkiismeretük szerint megoldódnék a Székelyföld szóbanforgó kérdése. Ezután a helyzettel már tisztában lévő szakértők szakértekezleten egységesítenék felfogásukat a további teendőkre nézve. Tulajdonképpen itt kellene véglegesen meghatározni azt: van-e szükség kongresszusra s egyáltalán lehetséges-e a valóságos székely helyzetet őszintén feltáró kérdésekben ma a nagy nyilvánosság előtt vitázni. Lehetnek olyan kényes kérdések, olyan megdöbbentő megállapítások, melyeknek nyilvános megvitatását a mai idők nemcsak nem engedik meg, de amelyeket közvéleményünk sem bírna el nagyobb megrázkódtatás nélkül. Ezzel szemben a szakértők szűk értekezlete őszintén tárgyalhatná a legkényesebb kérdéseket s javasolhatná a legjobb megoldásokat anélkül, hogy fölösleges szószaporítással a legnagyobb nyilvánosság elé vinne olyan kérdéseket, melyeknek megoldása csak szakértelemmel, csöndben és a legszívósabb kitartással biztosítható.

Az új székely kongresszus előkészítőinek vállán tehát nagy felelősség van. Vigyázniuk kell a kérdésnek pártszempontoktól független beállítására, a kongresszus anyagának igazi szakértőkkel való összegyűjtése és külső tényezők hatásától mentes feldolgozására, valamint a javaslatok szempontjainak összeegyeztetésére. Alaposan meg kell fontolnunk: lehet-e ma egyáltalán komoly és eredményekkel biztató kongresszust tartani? Mert sok résztvevővel és csak felszínen mozgó viták lehetőségével ma nem érdemes székely kongresszust rendezni. Ezzel csak alaptalan reményeket ébresztünk és

olyanok figyelmét is felhívjuk a kérdés súlyos voltára, akik a székely kérdés jövőjére nézve kedvezőtlen tevékenységbe foghatnak. A kérdés vonatkozásai-
val tisztában lévő szakemberek alapos tanulmányozás utáni bizalmas értekez-
letén kell majd eldönteni az új székely kongresszus megtartását, vagy béké-
sebb korszakra való elhalasztását. Minél előbb fognak hozzá munkájukhoz a
szakemberek, annál jobb. Az új székely kongresszus anyagát minden körül-
mények között mielőbb össze kell gyűjteni és a javaslatban meg kell állapodni.
Magának a kongresszusnak megtartása és a kormányzat megvalósító tevé-
kenysége már a megoldásra váró feladatok tisztázásától, a javaslatok termé-
szetétől, valamint a jelenlegi helyzettől függ. Hogy ez miképpen fog alakulni,
ezt ma még senki sem tudja megmondani. Az előkészítő munkát azzal az
erős meggyőződéssel kell elkezdni és folytatni, hogy a székely kérdés meg-
nyugtató megoldásától függ a magyar Erdély élete és az egész magyarság
megerősödése. Ez pedig minden jó magyarnak legforróbb vágya és törekvése.

BÍRÓ SÁNDOR

NÉPGYARAPODÁSUNK KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

HARMINC ÉVEN BELÜL már másodszor világháborúk kataklizmái
között élünk és pusztá létünk védelme közben százezreknek kell
életüket áldozni a szebb és boldogabb jövő érdekében.

A népesség széles rétegeit minden háború sokszorosan megtizedeli.
Amíg azonban általában csak a frontok elesettjeire szokás ezzel kapcsolatban
gondolni, addig sokkal nagyobb a veszteség abban a negatívumban, amelyet
a háború következtében elmaradt születések hatalmas száma jelent. Ez a
veszteség, még ha számbelileg nem éri is el a hősi halottak számát,
akkor is többet jelent annál, mert hosszabb időn keresztül fognak ezek
hiányozni a nemzet egészéből és ezért háború idején a néperőmérleg alakulá-
sával foglalkozni ugyancsak nem lehet érdektelen.

Magyarország az első világháború következtében súlyos veszteségeket
szenvedett a nagyszámban elmaradt születések miatt. Csak a trianoni területre
vonatkoztatott adatok szerint 1911 és 1914 között évenként átlagban 260.000
születés történt, amivel Szemben már 1915-ben mindössze 188.000, 1916-ban
135.000, 1917-ben 131.000 és a háború utolsó negyedik évében csak 128.000
élveszületést lehet kimutatni. A születések száma négy év alatt felére zuhant
vissza és kerekszámban a négy év alatt elmaradt születéseket félmillióra lehet
becsülni. Ha tekintetbe is vesszük a csecsemőkor pusztításait, akkor is ez azt
jelentette, hogy 1924-ben már 400.000 gyerekek kevesebb járt az elemi
iskolákba, 1930-ban ennyivel kevesebb került tanoncsorba és 1941-ben közel
ennyivel kevesebb volt az állításkötelesek száma, de ennyivel kevesebben
alapíthatnak a mostani időkben családot és ennyivel kevesebb új otthonra,
lakberendezésre van már szükség, de ennyivel kevesebben is tesznek eleget
már mint új házasok a nemzetszaporító legszentebb kötelességnek.

Ez a néhány számadat és összevetés világosan mutatja a háborúk másod-
lagos hatását és a népmozgalmi eredmények átütő kihatását a gazdasági élet
egészére, úgyhogy ezek után már csak fokozottabb érdeklődéssel tekint-
hetünk hazánk népmozgalmának a két háború közötti alakulására is.

Az első világháború eredménye tehát kereken félmillió fönyi születés-
kiesés volt. A frontokról visszatért katonák tömegei annyira-amennyire

pótolták e hiányt és ennek eredményeként 1919-ben a trianoni területen 217.000 újszülött volt, 1920-ban 250.000 és 1921-ben 255.000, 1922-ben ismét 250.000. Látható, hogy a nagy mulasztás pótlása sem tudott azonban teljes eredményt elérni és még a világháború előtti évek születési átlagát sem lehetett többé megközelíteni. A születések száma azonban a háború utáni 255.000-es csúcstól kezdve a további években még fokozottabban csökkent, amint erről éppen most kívánunk részletesebben beszámolni.

A születések száma a trianoni területen a huszas években többé nem tudta megközelíteni, illetve elérni a világháború előtti eredményeket, sőt a kiesés mind jobban növekedett. A születések számát abszolút értékek helyett viszonyszámokban is közölhetjük. A leginkább használt viszonyszám e tekintetben a lélekszámhoz való arányítás. Ebben a viszonyításban a születések számának ritkulása talán még jobban kifejeződik, amit fokozhatunk azzal, hogy ötéves átlagokra adjuk meg a legfontosabb értékeket. Ezek szerint:

1911—1915	években	ezer	lakosra	átlagosan	még	32:1	születés
1916—1920	„	„	„	„	„	21.8	„
1921—1925	„	„	„	„	„	29.4	„
1926—1930	„	„	„	„	„	26.0	„
1931—1935	„	„	„	„	„	22.4	„
1936—1940	„	„	„	„	„	20.0	„

jutott csak, ami azt bizonyítja, hogy a harmincas évek második felében a trianoni területek népessége még annyival sem járult a nemzet erőinek szaporításához, mint az első világháború hosszú öt esztendeje alatt.

A huszas és harmincas évek alatt a születések arányszámában végbe ment változás végeredményében azt jelentette, hogy 1923 és 1943 között kerekén egymillió születés maradt el, ami a korábban megállapított félmillióval együtt most már 1.5 milliós — a csecsemőhalandóság következtében elhaltak leszámítása után is — 12 milliós hiányt jelent, ami a trianoni országterület lakosságának 10%-ával egyenlő. A Trianonban reánk mért gazdasági megpróbáltatások illetően módon végeredményében még évtizedek múlva is súlyosan kiható megtizedelésben jutottak kifejezésre és nyilvánultak meg.

A születések számának ez a borzalmas arányú csökkenése kifejezésre jut akkor is, ha a születések számát a házasságkötések számához hasonlítjuk, hiszen e szerint is 1911—1915 években egy házasságkötésre 4.3 élveszülés jutott, szemben a világháborús lusztrum 2.2 élveszülésével, majd az ezt követő periódusok 2.9, 2.8, 2.6 és végül 2.4 élveszületési arányszámával.

A születések nagyobb arányú elmaradása a trianoni országterületen elsősorban gazdasági okokra volt visszavezethető. A trianoni megcsönkített-ságban vergődő ország talpraállítása olyan súlyos áldozatokat követelt, hogy komolyabb nép- és családi politikára gondolni sem lehetett. A népesség szociális és gazdasági helyzete annyira a mélypontra jutott, hogy a születések számának ilyen arányú ritkulása egyáltalán nem volt meglepő, annak ellenére, hogy ugyanebben az időszakban a házasságkötések számában visszaesés egyáltalán nem mutatkozott.

A probléma első felét már felvetettük és rámutattunk arra, hogy az első világháborút követő húsz évben a magyar népmozgalmi mérleget az élveszülések száma milyen jelentős mértékben rontotta meg és hogy az első világháború a hősi halottakon kívül másfél millió meg sem született magyart kívánt áldozatul.

Jogos a kérdés a nagy veszteséggel szemben, hogy kik voltak abban részesek és minő okok kényszerítették a magyar anyákat vagy apákat arra, hogy a gyermekáldással járó örömökről lemondjanak.

Ha azt keressük, hogy a csökkenő gyermekáldásban kik részesek inkább, az anyák vagy az apák, akkor megállapíthatjuk, hogy az apákra nehezedik inkább a csökkenő gyermekáldás oka, mint az anyákra. Kissé meglepőnek látszik, hogy a statisztika nyers adataival ilyen határozott feleletet adunk erre a kérdésre, de levezetésünk után egészen világos lesz ennek okszerűsége, hiszen csak azt kell vizsgálnunk, hogy az újszülöttek szüleinek milyen életkora volt és az életkor szempontjából milyen változások mentek végbe az utolsó húsz év alatt.

Az anyáknál, ha eltekintünk a húsz éven aluli és ötven éven felüli anyáktól, azt tapasztalhatjuk, hogy a születéscsökkenés meglehetősen egyformán jelentkezik minden korosztálynál. A 40—49 éves anyák csoportjában 17.0%-kal csökkent a születések száma, a 20—24 éves anyáknál 15.7%-kal, a 34—39 éves anyáknál 14.3%-kal, a 25—29 éves anyáknál 12.4%-kal volt kevesebb a születek száma a vizsgált időszak végén mint elején.

Az apáknál egészen más a helyzet, itt igen jelentős eltolódások figyelhetők meg. A születések csökkenése 16.3%-nak felel meg átlagban, de amíg a fiatal apáknál nagyobb a csökkenés, addig bizonyos magasabb korokban kisebb arányú ritkulás figyelhető meg. A 20 éven aluli apák száma húsz év alatt 55.1%-kal csökkent, a 20—24 éves apák száma 34.3%-kal, a 25—29 éves apák száma 12.5%-kal, a 30—39 éves apák száma 77%-kal, a 40—49 éves apák száma 27.7%-kal és az ötvenen felüli apák száma 31.5%-kal.

Ezekből az adatokból egészen világosan látszik, hogy a férfiak késői házasságának van a legnagyobb része a születések számszerű kiesésében. A férfiak későn házasodnak, vagy ha korábban, akkor sem mernek fiatalabb korokban családot alapítani és a gyermekek felneveltetésével járó terheket vállalni. Az anyák megtesznek a maguk részéről mindent, hiszen magasabb korban is vállalják a gyermek szülésének a korral növekvő terhét, de az apák nem akarnak gyereket, mert fiatal korukban nincs meg a hozzá szükséges mód, idősebb korban pedig az élet megszerzett apró előnyeiről nem akarnak már lemondani a sok gyermek kedvéért. Vagy az idősebb korral járó fiziológiai kisebbértékűség is mutatkozik a kiesési számban?

A trianoni korszak nyomorúságos állatalansága klasszikus módon jut ezekben a számokban kifejezésre és egyben indokolja azt, hogy miért vagyunk másfélmillióval kevesebben. Nem morális okok játszottak közre a nemzet életfájának sorvadásában, hanem szigorúan kenyér- és lakás gondok, az apák kényszerültek arra, hogy a gyermek utáni vágyukat lefékezzék és számvetést téve lemondjanak a legszentebb örömökről is, mert nem volt mivel táplálni az újszülöttet.

Trianon bilincsei azonban lehullottak és jogosan vetődhetik fel a kérdés, mennyiben volt a felszabadulásnak befolyása a születések számának alakulására?

Bármennyire rövid idő telt is el a trianoni béklyók leszakadása óta, a hatás már látszik, sőt mérhető is. Az élveszületések arányszáma már 1941-ben 2II, 1942-ben pedig 20*8. Egyik sem sok, de ne feledjük azt, hogy a harmincas évek második felében a legmagasabb élveszületési arányszámot 1936-ban 20*4-gyel mértük és hogy az 1941-es és 1942-es élveszületési arányszámra a háborúnak már komoly behatása kellett hogy legyen. Ha eltekintünk is attól, hogy 1940-ben több hónapon keresztül mozgósítva volt haderőnk és 1941-ben az orosz elleni küzdelem is megkezdődött, ami kétségenkívül az apák nagy tömegét vette igénybe és vonta ki a családalapítás, a fajfenntartás parancsa alól.

A születések számbeli fejlődését nem érdektelen ismét a megkötött házasságok számával arányba hozni. Az 1942-ben megkötött házasságokhoz mérve már 2.94 újszülöttel számolhatunk, ami már csaknem olyan jelentős,

mint az első világháborút követő lusztrumban volt, amikor a népesség pótolni igyekezett éppen a háború következtében elmaradt születések számát.

Az 1941. és 1942. évi adatok azt bizonyítják, hogy újra háromgyerekes nép vagyunk, vagyis minden családban átlag három gyerekkel számolhatunk. Ennek fontosságát csak akkor látjuk elég világosan, ha megmondjuk azt is, hogy a kétgyermekes rendszer mellett éppen háromszáz év alatt a nemzet teljesen kipusztult volna.

Az élveszületések számának fejlődésében van egy különösen örvendős jelenség. Az élveszületések száma elsősorban az ország fővárosában indult fejlődésnek. Köztudatban van az, hogy a városokban a gyermekáldás mindig kisebb, mint a vidéken. Okát ennek ugyancsak morális tényezőkkel magyarázzák, bár kétségtelen, hogy ezek mellett gazdaságiak, főként lakásproblémák játszanak inkább szerepet. Az a körülmény tehát, hogy Budapesten az élveszületési indexszám erőteljesebb fejlődésnek indult, mint a vidéken, azt bizonyítja, hogy elsősorban a fővárosban szűntek meg azok az okok, amelyek a fiatalabb korban való családalapítást eddig megnehezítették, sőt lehetetlenné tették.

Természetesen a budapesti arányszámok tiszta számok, vagyis a nem budapesti anyáknak itt történt szülési eseteit nem vettük figyelembe. A budapesti fejlődés akkor szembeszökő, ha az országos adatokkal egybevetjük. Az országos adatoknál természetesen csak a trianoni területre vonatkozó számokra voltunk tekintettel, mert különben az összehasonlítás nem lehetne egységes.

	Budapesten	Vidéken	Magyarországon
1938-ban	11.328	165.405	176.733
1939-ben	11.739	160.899	172.628
1940-ben	13.076	165.050	178.126
1941-ben	14.208	157.768	171.976
1942-ben	16.245	165.805	182.050

Az abszolút számok is világosan mutatják a fejlődést és azt az éles különbséget, ami a fővárosi és vidéki irányzat között van. Az ország trianoni területe Budapest nélkül 1942-ben is alig több újszülöttnel szolgált, mint 1938-ban, akkor amikor Budapest élveszületései már csaknem ötven százalékkal múlták felül az öt év előtti eredményeket.

A számoknak illetően alakulásában a legjelentősebb szerepe kétségkívül annak a gazdasági átalakulásnak volt, amely 1938 után fokozatosan kezdődött meg és talán lassan már tetőpontját el is érte. A gazdasági élet ezernyi fiatal új munkaerőt tudott egyszerre felvenni és ezek megfelelő élet-színvonalat elérve, azonnal eleget tettek nemzetszaporító kötelességüknek. A vidékre ez a fejlődés még nem érhetett el, de kétségenkívül odafelé is kihat már. Egyelőre a magyarság nagyobb arányú szaporulatát a visszatért területek szolgáltatják, amelyek az élveszületési arányszámokban természetesen egészen vezető értékeket is fel tudnak mutatni.

A visszatért területek általában sokkal inkább tesznek eleget a nemzetszaporításnak, mint maga a trianoni rész. Különösen áll ez a visszatért erdélyi területekre. Az élveszületési arányszám országos átlaga 20.6 volt 1942-ben. Ebből a vezető helyet azonban Máramaros viszi 26.6-tal, az utolsó helyen pedig Baranya vármegye áll 16.4 születési indexszel. Magas élveszületési arányánál fogva kiemelkednek Csík, Udvarhely és Maros-Torda vármegyék, alacsony indexszel Arad-Csanád-Torontál, Bars, Hont, Ung és Pest vármegyék.

A születések megerősödése különben nemcsak Budapestre vezethető vissza, hanem összes városainkban általában fejlődés tapasztalható, aminek eredményeként a törvényhatósági jogú városok élveszületési aránya magasabb (20.9), mint az országos átlag.

A születések száma a népmozgalmi mérlegnek csak egyik oldalát jelenti. A másik serpenyőben a halálozási értékek szerepelnek, amelyek csökkentik a népi erők fejlődését.

A halálozások száma az első világháborút megelőző lusztrumban évenként átlagosan 180.000 körül mozgott. Ez azt jelentette, hogy ezer lakosra évenként kerekén 23*0 halálessettel kellett számolni. Maga a háború nem volt különösebb hatással a halálozások számának emelkedésére, amit két tényező egybejárása indokol. Az egyik az, hogy a hősi halottak nagyrésze nem lett anyakönyvelve és így nem vehető figyelembe. Azok viszont, akik anyakönyvbe kerültek, kiegyensúlyozták az elmaradt születések következtében megcsappant csecsemőhalottak számát és így végeredményben inkább apadás mutatkozott. Az 1916-1920-as lusztrumban csak 171.000 az évi halálesetek átlagos száma, ami ezer lélekre számítva 21.7 halálesetet jelentett még a trianoni területen is.

A világháború után egy érdekes jelenség vált megfigyelhetővé. Ezt a jelenséget általában az emberi életkor átlagos meghosszabodásának nevezték, valójában azonban ez a népmozgalmi mérlegben jutott leginkább kifejezésre olyaténképpen, hogy rohamosan csökkent a halálesetek száma és úgy abszolút értékben, mint viszonyszámokban egészen újszerű helyzet elé kerültünk. Az évi halálesetek átlaga már 1921—1925 között is 162.000 csupán, 1926—1930 között pedig 145.000, 1931—1935 között 140.000 és 1936—1940 között már 130.000-etisaiig ér el. A viszonyszámokban a csökkenés még inkább szembetűnő. Amíg 1921—1925 között 19.9, addig a következő lusztrumban már csak 17.0, majd 15.8 és végül 14.1 haláleset jutott ezer élőre. A halálesetek számszerű csökkenésénél természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni elsősorban azt a tényt, hogy kevesebb újszülött lévén, abszolút értékben jelentősen csökkent a csecsemőhalandóság, aminek pedig a halálozásra mindig jelentős kihatása szokott lenni.

De ettől függetlenül is emelkedett hazánkban az általános közegészségügyi helyzet és a halálesetek számát ez is csökkentően befolyásolta. Az első világháború után a magyarság súlyos problémái között, ha aktív család- és népvédelemmel nem foglalkozhatott is kellő mértékben, fokozottan arra törekedett, hogy kiépítse a közegészségügyi hálózatot és ezen keresztül az általános közegészségügyet fejlessze, aminek első következményként a halálesetek index-száma valóban számottevően csökkent is.

A halálesetek számszerű csökkenésének okát könnyű megállapítani. A statisztika részletes adatokat gyűjt a halálokok alakulásáról is. Csak a főbb halálokokat figyelembevéve is megállapítható, hogy a csecsemőhalálozás jelentős mértékben csökkent, de megszűntek a fertőző betegségek következtében előállott nagyobb számú halálesetek is, bár egyes fertőző bajokkal szemben nem teljes mértékben sikerült a védelem. Itt elsősorban a gümőkórra gondolunk.

A csecsemőhalandóság és gümőkór számottevő szerepét misem bizonyítja jobban, mint a következő néhány adat: 1942-ben Magyarország területén elhaltak összesen 225.700[^], ebből csecsemőhalott volt 46.343 és gümőkór következtében elhalt 23.319. Ez a két halálokok egyedül egyharmadát jelentette az összes halálozásnak, a csecsemőhalálozás még mindig 21%-át. A gümőkórhalálozás pedig 10.8%-át jelentette az összes halálozásnak. Tíz évvel előbb a csecsemőhalandóság ötéves lusztrumra vonatkozó értéke 25.0% volt még, a gümőkór pedig az összes halottak 13.2%-nál szerepelt okként.

Ez a pár adat már világosan mutatja, hogy mindkét halálokok ellen lehet védekezni és a közegészségügyi kormányzat által létesített szervezetek eredményes védekezést is fejtettek ki.

Elsősorban is a községi orvosi hálózat bővült ki hatalmas méretekben és a betegellátás kérdése javult meg számottevő mértékben. A statisztika hatalmas számoszlopai ezt is teljes mértékben igazolni tudják, annál is inkább, mert az elhaltakról adatok vannak, hogy közvetlen elhalálozásuk előtt részesültek-e orvosi kezelésben. Amíg 1928-ban is még száz hét éven aluli halott közül is csak 81.6 részesült orvosi kezelésben, a hét éven felüliek közül pedig csak 77.6, addig már az 1940. évi adatok számottevő hatalmas fejlődésről tesznek tanúságot, mert orvosi kezelésben részesült az elhaltak 94.8%-a, ha ezek hét évnél fiatalabbak voltak és 92.3%-a, ha hét évnél idősebb halott-ról volt szó.

Ez adatok szerint különösen a csecsemőgondozás ért el igen fejlett fokot és ennek tudható be elsősorban, hogy a halálesetek száma csökkent. Természetesen, ennek következtében javult meg az átlagos emberi életkor is számottevő módon, mert a nagyszámú csecsemőhalott elmaradása sokat lendíthet ennek értékén.

A gümőkór pusztítása azonban igen jelentős és vele szemben nem sikerült a küzdelmet teljes egészében felvenni. Pedig e betegség megelőzése és gyógykezelése is jelentős eredményekre számíthat. Erről számottevő budapesti adatok tanúskodnak.

Az első világháború éveiben Budapesten ugyanis a gümőkór rohamos mértékben terjedt. Oka ennek jórészt a háborús viszonyok okozta élelmezési helyzetre volt visszavezethető, de a főváros már 1916-ban kénytelen volt a tüdőgondozás rendszeres kiépítésének gondolatával foglalkozni, úgyhogy 1917-ben megindult a tüdőbetegek rendszeres gondozása. Hogy a gümőkórhalandóság milyen veszélyes értéket mutatott ebben az időben, arra elegendő, ha csak annyit közlünk, hogy 10.000 előre számítva a főváros egyesítésének évében még 81 gümőkór haláleset jutott, a századforduló évében 44.7, 1910-ben csak 30.8, de 1917-ben ismét 64.0 haláleset volt kimutatható. A gümőkórhalandóság rohamos emelkedésével szemben valóban sürgős szükség mutatkozott a kellő szervezet felállítására, de ez 1917-ben meg is történt. Hogy milyen eredménnyel, azt a következő számok bizonyítják. Az intézet első ötévi működése után a gümőkórhalandóság Budapesten 37.4-re, a tizedik évben 27.6-ra csökkent, majd 1939-ben Budapesten 10.000 élőnél mindössze 15.0 gümőkór haláleset fordult elő. A gümőkórhalandóság csökkenésében kétségenkívül jelentős része volt a tüdőgondozás rendszeres megszervezésének, mert aminő arányban csökkent a halandóság, olyan mértékben emelkedett a tüdőgondozóban jelentkező betegek és a gyógykezelések száma, illetve, bizonyára a betegek jelentkezésének számával arányban csökkent a halálesetek száma.

A budapesti adatokból megállapítható, hogy a szervezett tüdőgondozás a milliós fővárosban kereken 5.000 embert ment meg évenként a korai haláltól és egy-egy ember megmentése átlagosan száz pengő kiadást jelentett a fővárosra nézve. Igen természetes, hogy ezt a költséget sokszorosan visszafizeti a megmentett ember, aki újra a főváros hasznos polgára lehet, ha rendszeres orvosi kezelés és megfigyelés alatt áll.

Országos viszonylatban a tüdőgondozás nincs még a budapesti minta szerint megszervezve, ezzel szemben azonban a néhány év óta rendszeresített szűrővizsgálatok révén sikerülni fog országos viszonylatban is elérni azokat az eredményeket, amelyeket a főváros huszonöt éves munka eredményeivel igazolni is tud.

Eddig beszéltünk a születések és halálozások számának alakulásáról. Ezek külön-külön is érdekes képet festenek népünk erőmozgalmáról, de természetesen, hogy a két eredmény kölcsönhatása érdekelhet minket leginkább, mert abból következtethetünk népi erőink gyarapodására vagy csökkenésére.

Születés és halálozás mérlege egymással szemben a következő képet nyújtja a vizsgált időszakban:

	Születések arányzáma ezer	Halálozások lélekre	Természetes népszaporodás
1911—1915	32·1	22·9	9·2
1916—1920	21·8	21·7	0·1
1921—1925	29·4	19·9	9·5
1926—1930	26·0	17·0	9·0
1931—1935	22·4	15·8	6·6
1936	20·4	14·3	6·1
1937	20·2	14·2	6·0
1938	20·1	14·4	5·7
1939 ¹	19·9	13·7	6·2
1940	21·2	14·5	6·7
1941	21·1	14·1	7·0
1942	20·8	15·3	5·6

Ez az adatsor kétségenkívül azt bizonyítja, hogy a fejlett közegészségügyi kultúra, a teljes mértékben kiépített orvosi és egészségvédelmi szervezet, az emberi kor átlagos tartalmának megnövekedése mind nem elegendő és nem eléggé alkalmas arra, hogy néperőmérlegünket megjavítsa. A születések számának csökkenése mellett a javuló közegészségügyi helyzet legfeljebb csak azt tudja elérni, hogy a halálozások száma annyira csökken, hogy nem keletkezik kiesés, de a néperőmérleg javítását soha sem lehet a halálozások számának egyoldalú csökkentésével elérni.

Az alapvető munkának tehát a népi erők megmentésénél és megtartásánál az alapos szociális rendszerben kiépített családpolitikából kell kiindulnia. Ha biztosítva van a korai családalapítás lehetősége, ha a megszületett gyermekek felnevelése eleve nem ütközik áttörhetetlen akadályokba, ha megfelelő lakáspolitikát folytatunk, akkor a magasabb gyermekszámnak nincs akadálya. A fiatal, tetterős egyének házasságából született gyermekek általában erősebbek és ellenállóbbak minden betegséggel szemben, tehát önmagukban biztosítják a kisebb mérvű csecsemőhalandóságot is. Ha ezek mellett természetesen a mai mértékű egészségvédelmi szervezet is minden munkáját kifejti és tudását hasznosítja, akkor a jövő magyarságának életútja biztosítva lehet és a háborús vérveszteségeket is könnyen ki tudja heverni. Az üresen maradt bölcsők azonban a nemzet pusztulását jelentik, ami tekintettel arra, hogy körülöttünk erősen szaporodó népek élnek, rövid időn belül súlyos válsághoz is vezethet. Éppen ezért örvendetesek azok a jelek, amelyek azt mutatják, hogy a céltudatos politika eredményei már-már kifejezésre jutnak, az újszülöttek száma lassan-lassan emelkedni kezd és jobb, boldogabb magyar jövőt ígérnek a síró-nevető apróemberek ezrei.

RUISZ REZSŐ

¹ A mindenkori megnagyobbodott országterület adatai.

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az orosz támadás. — Német-orosz különbéke? — A finn dilemma. — A három-hatalmi egyezmény évfordulója. — Németország és Európa: a franciaországi és dániai viszonyok. — A fasizmus feléléde. — Az olaszországi hadjárat és a Badoglio-kormány magatartásai olasz hadüzenet Németországnak. — Az AMGOT és a Szovjetunió. — Angolszász államférjak a háborúról. — Az orosz kérdés; Anglia és Amerika a moszkvai értekezlet előtt. — Portugália kilép semlegességéből. — A balkáni állapotok.

AZ OROSZ TÁMADÁS a keleti fronton változatlanul tovább tart és a német hadvezetés Ukrajna mind nyugatibb területein koncentrálja erőit, megjegyezvén, hogy a roppant ember- és hadianyag bevetése ellenére sem sikerült a Szovjetunióknak sehol sem döntő áttörést elérnie. A német hadvezetést az ember- és hadianyag kímélése jellemzi; a Szovjetnek általában nem adnak módot döntő összeütközésre; ugyanakkor pedig minden módon kárt tesznek a visszavonulás folyamán a Szovjet lehetőségeiben. A nagy nyersanyag-csata nyilvánvalóan azzal függ össze, hogy Oroszország e hadjárat által oly hatást akar gyakorolni nyugati szövetségeseire, hogy majd ennek eredményeit politikai tekintetben is élvezhesse.

A német politikai felvilágosítás most azonban nem is annyira az orosz fronttal foglalkozik, hanem a déli frontra tereli a német közvélemény figyelmét. Az oroszországi frontszakasz szükségzerű megrövidítése tartalékokat szabadít fel a gazdaságilag és hadászatiilag egykor oly fontosnak jellemzett keleti területről, hogy délen és nyugaton vessék harcba őket, így gyakorolván nyomást az angolszászokra. Így terjedtek el aztán azok a híresztelések, hogy Németország teljes erejével felveszi a harcot az angolszászok ellen s az orosz frontrövidítés értelme az, hogy „szabad kezett” nyerjen nyugaton, tehát inkább megegyezik a Szovjetunióval. Német részről természetesen hamar megcáfolták ezeket a híreket, melyekben az is benne foglaltatott, hogy az orosz-német békeközvetítés terhét Japán vállalta magára.

Ugyanakkor azonban e különbéke-hírekkel együtt felmerült annak lehetősége is, hogy Oroszország sem áll netán idegenül szemben ezzel a felfogással. Német részről különösen sokat foglalkoznak Oroszország és a második front viszonyával. Oroszország kétségtelenül erőteljesen sürgeti a nyugati második front felállítását s az olaszországi hadműveleteket nem tekinti ezzel egyenértékűnek. Oroszország nézete szerint a nyugati második front jelentős erőket vonna el az orosz frontról s az orosz előretörés Varsó és Berlin irányában feltartóztathatatlan volna. A Szovjetunió tudatosan foglalkozik a német kérdéssel, a moszkvai szabad német bizottság megalakítása, valamint egy fogoly tisztekből alakult katonatiszti bizottságról szóló hírek publikálása mind erre vall. Német részről úgy vélik, hogy a különbékéről szóló tervezetek híresztelése Moszkvának nincs is egészen ellenére, így akarván hatást gyakorolni nyugati partnereire.

Közben a német vezetők — Hitler, Ribbentrop, Göbbels — megnyilatkozásai arról tanúskodnak, hogy Németország kitart eddigi háborús magatartása mellett. A hármashatalmi paktum évfordulóján, szeptember végén Ribbentrop külügyminiszter nagy beszédet mondott s nyomában a Németországgal szövetséges kisebb államok vezetői is ünnepi beszédekkel köszöntötték e paktumot. Mindezekből a német megnyilatkozásokból kiderül, mily értelmezést tulajdonít a háborúnak Németország a küzdelem mostani szakaszában. Németország a háborút valósággal szabadságharcnak látja, melyet minden németnek saját személyi érdekében is tántoríthatatlanul kell folytatnia. A német vezetők részletesen ecsetelik, mily

lehetőségek várnának a német népre a háború elvesztése esetén. Pozitívként könyvelik el, hogy a háború messze Németország határain kívül folyik. A meg-megújuló angolszász légitámadásokkal kapcsolatban pedig kifejtik, hogy Németország adott esetben teljes súllyal viszonzozza azokat. A német közlemények egyébként az angolszász légitámadásokkal kapcsolatban beszámolnak a lakosság nyugodt, rendíthetetlen és hősieles magatartásáról.

A keleti front eseményei érthető érdeklődést keltenek a legközvetlenebbül érdekelt államban, Finnországban, mely közben igen nagy figyelemmel fordult az olaszországi változások felé is. Finnországban az utóbbi hetekben jelentős mozgalom indult a béke érdekében. Konzervatív körökben elítélték az elnöknek benyújtott béke-memorandumot s Mannerheim tábornok környezete, Nagy-Finnország hívei rámutatnak a békemozgalom kényes természetére. Ugyanekkor viszont tagadhatatlan, hogy az egész finn politikai élet oly arányban a béketervek hatása alá kerül, amely mértékben nyugat felé tolódnak az orosz front eseményei, bár egyébként a finn-orosz frontszakaszon hosszabb idő óta nem történt különösebb cselekmény és változás. Szovjet-orosz részről természetesen kitaranak azok mellett az orosz területi és politikai igények mellett, melyek a háború elején jellemezték a két ország viszonyát; Finnország felől meg azt hangsúlyoztatják, hogy szeretnék ugyan a békét, de nem a mindenáron való békét. Tanner finn pénzügyminiszter és szociáldemokrata pártvezér, akinek az 1939–40-es finn-orosz ellentétekben nagy szerepe volt, szeptember végén fontos beszédet tartott, melyben kifejtette a finn álláspontot. Tanner szerint Finnország külpolitikája különösen kényes helyzetben van, a Szovjetuniót katonailag nem lehet legyőzni és Finnországnak fel kell készülnie reá, hogy egy erős Oroszország szomszédságában kell folytatnia életét.

A háborús kezdeményezés keleten és nyugaton az ellenkező tábor kezébe került. Tanner kifejtette, hogy Finnországnak magának kell rendelkeznie a háborúban való megmaradás és kilépés felől, mint „hadviselő semleges államnak“. Csupán arról van szó Tanner szerint, milyen béke az ajánlatos és becsületes, továbbá, hogy mily megállapodás nyújthat kellő biztonságot a finn népnek. Nem állanak azok a nézetek, melyek szerint é háborúban Finnország „rossz lóra tett volna“. Finnország nem foglalkozott soha avval a kérdéssel, hogy melyik oldal győz. Midőn kiderült, hogy a keleti szomszédokkal nem élhetnek nyugodtan, fegyverhez kellett nyúlnia* Ellene fordult a bizonyos körökből kiinduló propagandának, mely „Nagy-Finnországról“ beszélt; a finn dolgozórétegek tudatában voltak mindenkor a finn háborús célok korlátolt lehetőségeinek, mondotta, s Finnországnak most bizonyos mértékig szenvednie kell az extremisták szertelen vágyaiért. Tanner elismerte, hogy Finnország nem egykönnyen léphet ki a háborúból. De tudnia kell, mit is hozhat neki a béke. A Finnországban oly általános békeakarát még nem szavatol az eredmény felől. Tanner itt utalt Olaszország példájára; hiába kapituláltak az olaszok, területük mégis harctérre változott. De ha a Szovjetunió megfelelő nyilatkozatot tesz, Finnországban e szándék mindig visszhangra talál. Ám a Kreml hallgat, mint a szfinksz, mondja Tanner, aki nyilván tudta, újabban a Szovjetunió mennyit szerepelteti Kuusinent, a finn kommunisták vezérét és mily propagandát fejt ki Kelet-Karélia érdekében. Tanner beszédében állást foglalt a svéd sajtó irányában is: a svéd sajtó ártott Finnország érdekeinek, mert beleavatkozott, mondotta Tanner, az ország belső viszonyaiba. Finnországban is jobban tennék, ha nem tárgyalnák oly nyilvánossággal és akkora részletességgel a békelehetőségeket, hagyják csak a kormányra a teendőket. Svédországban ez utóbbi szavak nagy visszatzetsést keltettek

s a finn békíthetlenség jelének vették; a finn politikában nem él igazi szándék a béke iránt, írták a svéd lapok; Finnország nincsen tisztában a Szovjetunió új külpolitikai irányával, vetik a svédek a finnek szemére ...

Közben Németország azzal foglalkozott, hogy továbbra is fenntartsa a kívülről szervezett idegháború ellenében Európa mostani rendjét. Az olasz eseményekkel együtt bizonyos nyugtalanság volt érezhető Franciaországban; szabotázs-cselekmények, vonatkísiklások, orvgyilkosságok történtek s ezek erélyes fellépésre készítették a német hatóságokat. Ugyanezzel az eréllyel szállott szembe Németország a dániai mozalmakkal, bár itt a helyzet bizonyos mértékig enyhült. A felelősséget a történelemért főleg a dániai zsidóságnak kell viselnie, a német vezetés ugyanis elsősorban a zsidókat okolja a különféle szabotázs-cselekményekért. A dániai zsidókérdésben hallatta szavát Svédország is, mely késznek nyilatkozott a dániai zsidók befogadására, a részletesebb kivitelre azonban nem volt lehetőség. A dán lakosság egyértelműen megünnepelte Krisztián király születésnapját, aki most a Sorgenfrei kastélyban tölti napjait német felügyelet alatt.

Említettük: a német figyelem most elsősorban Dél-Európa felé fordul, az itteni harcoknak olyan nagy jelentőséget tulajdonítanak, mely felülmúlja az oroszországi küzdelmekét. Badoglio tábornagy kormánya Dél-Itáliába távozott és a barii rádió ismételten kifejtette, mennyire egygyé vált Németország fellépése következtében e kormány ügye az angolszász szövetségesekével. Ugyanekkor az északolaszországi német fellépés következtében újjáéledt a fasizmus is, mely most a teljes német irányzat szimbóluma. Az északolaszországi német vezetés fasiszta csoportokat szervez s a fogságából kiszabadított Mussolini is a németekkel való teljes együttműködésre hívja fel hívei figyelmét. A fasizmus teljesen szakított a királysággal s magát köztársasági nemzeti pártnak nevezi. A német sajtó osztja az olasz fasiszták álláspontját az olasz király ellenében; német lapokban heves és felháborodott támadások jelennek meg a király személye ellen, akit Badoglioval együtt a világtörténet legnagyobb árulásával vádolnak. Közben Mussolini rádióbeszédeket intéz a fasiszta olaszokhoz, megszervezi a fasiszta igazgatást és milíciát. A fasizmus feléledése nagy hatást tett Észak-Olaszországban, aminek következtében rendkívüli fokra emelkedett a svájci-olasz határforgalom; mintegy 20.000 olasz lépte át eddig a helvét köztársaság határát, nem beszélve itt a Szavojából teljes fegyverzettel Svájcba átvonuló olasz csapatokról. A fasiszta köztársasági kormányzat proklamációi természetesen a németek támogatására szólítják fel az olaszokat és a Badoglio-kormány alatti cselekmények megtorlásáról beszélnek; különös szigorral fordulnak most a hűtlen fasiszták ellen. Azonban nagyon figyelemreméltó, hogy a közhangulatra való tekintettel a fasizmus rendeleti is fenntartják a visszaélések elleni vizsgálatokra vonatkozó rendelkezéseket.

A Badoglio-kormány közben teljesen azonosította ügyét a nyugati szövetségesek felléptével s az olasz népet a németek elleni harcra tüzei. Amilyen mértékben növekedett a békét és a fegyverletételt tömegdemonstrációkkal üdvözlő Észak-Olaszországban az ellenőrizhetetlen, mélyről feltörő erővel szemben a németek erélyes és határozott fellépte, oly mértékben eltolódott a Badoglio-kormány helyzete is az angolszászok felé. Maga Badoglio tábornagy jár elől most már, hogy az olasz ügyet az angolszászok küzdelmével azonosítsa. Badoglio a barii rádióban elhangzott beszédeiben többször figyelmeztette arra az olaszokat, hogy a viszonyok megváltoztak és a feltétlen kapitulációra vonatkozó súlyos feltételek a németek fellépte nyomán módosulást szenvedtek. Az olasz lakoságnak támogatnia kell a nyugati szövetségeseket, mondják e megnyilatkozások; sőt oly hangok is hallat-

szottak, melyek szerint Olaszország most már ott küzdhet természetes régi szövetségei oldalán. Badoglio ily politikája aztán odáig vezetett, hogy október elején az olasz királyi kormány deklarálta a Németországnak szóló hadüzenetet, melyet a madridi olasz ügyvivőnek kellett volna az ottani német követnek átadnia, ez utóbbi azonban nem vette át a nyilatkozatot és kiutasította Badoglio meghatalmazottját.

A Badoglio-kormány helyzete élénk eszmecsere adott alkalmat Angliában. Mindenekelőtt egyre több hang kívánta, hogy Badoglio vegye be kormányába a demokratikus erőket is. A tábornagy erre vonatkozólag kötelező nyilatkozatot tett, s az emigrációban élő Carlo Sforza gróf, a hajdani olasz külügyminiszter New-Yorkból Londonba érkezett, hogy az olasz átalakulás rendelkezésére bocsássa magát. Sforza Londonban Churchilllel tárgyalt s a demokratikus olasz fejlődés szükségességéről beszélt. Badoglio egyetért ezekkel az angol óhajokkal és kifejti, hogy az új olasz kormánynak széles népszerű és demokratikus alapon kell együttműködést találnia az összes pártokkal és csoportokkal. Arról is sokat vitatkoztak Angliában, milyen címek illetik meg az olasz királyt. A kérdésnek elvi jelentősége van. Angliában azt tartják, hogy Abesszínia tényleges függetlenítése és a névus visszatérése után az ellenséges politika emléke csupán a király abesszín császári címe. Azt is rossz néven veszik a barii rádióknak, hogy albán királynak is nevezte az olasz királyt. Kifejtik, hogy Anglia nemcsak Abesszínia függetlenségéért harcolt, de harcol Albánia függetlenségéért is, nem kevesebb eréllyel. Olaszországnak tehát le kell vonnia a helyzet következményeit. Badoglio nyíltan hangoztatta most már, hogy Olaszországot legyőzték és alkalmazkodnia kell az új helyzethez. Anglia nyilvánvalóan oly Olaszországgal tárgyal majd, mely visszatér szűkebb értelemben vett nemzeti területére.

Az olasz kérdésben tanúsított német politika újra felhívta a figyelmet a Balkán kérdéseire. Olaszország helyére Dalmáciában is bekövetkezett a német megszállás s ha akadtak oly osztagok, melyek Németország mellé állottak, voltak olyan csoportok is, melyek a szerb partizánokhoz csatlakoztak. A németek rendkívüli következetességgel léptek fel eddigi szövetségeikkel szemben s éles világitásba helyezték azt, hogy hogyan játszottak össze egyes olasz tábornokok a partizánokkal a német hadvezetőség ellen. Dalmáciában heves harcokra került a sor az olasz megszállás elmúltával; a német erőket olasz és szerb csoportok támadták meg; ugyanily módon küzdöttek a Badoglio-párti csapatok Észak-Olaszországban is a németek ellen. Isztriában és Görzben pedig szlovén felkelésre került a sor. A német vezetés igyekezett úrrá lenni ezeken a mozgalmakon, melyek meg akarták zavarni a Németországgal való közvetlen összeköttetést.

Mialatt Németország Észak-Olaszországban nagy eréllyel lép fel az olasz-szlovén partizánok, valamint a szocialista törekvések ellen, tovább folytatódtak a délolaszországi harcok, melyek immár elérték Nápolyt is. Az angol-szász csapatok közeledtére a városban ellenőrizhetetlen elemek részéről zendülés tört ki, a német jelentések kommunista lázadásról beszéltek. A német hadseregnek tehát a város belsejében is harcolnia kellett, hogy letörje az angol-szászok melletti ellenállást, mely veszélyeztette a német csapatok helyzetét. A délolaszországi német küzdelem főcélja kétségtelenül az időnyerés. Az ellenállás központja nyilvánvalóan Észak-Olaszország lesz s angol részről is sokan rossz néven veszik a katonai előrehaladás lassúságát. Kiváltképpen sokat beszélnek most Róma kényes helyzetéről, mely nemcsak abban nyílnul meg, hogy a város lakosságát előkészítik a közelgő harcokra, hanem a pápa helyzete körüli diszkussziókban is. Német és fasiszta jelentések tiltakoznak az oly híresztelések ellen, melyek szerint a pápát mozgási szabadságában korlátozták volna vagy netán egyéb inzultusok is történtek volna. A fasiszta kormány

mindenesetre elköltöztette Rómából az összes hivatalokat s a német-olasz együttműködés mértékére mi sem jellemzőbb, mint hogy Mussolininek újra előtérbe helyezett személye a teljes fasiszta-német együttműködést jelenti. A német vezetés igyekszik a fasiszta-német kooperációt mind szélesebb bázisokra helyezni s hirdetményekben hívják az olaszokat a német hadsereg szolgálatába.

Külön figyelmet érdemel a szövetségesek közigazgatásának, az AMGOT-nak délitáliei szerepe. Az AMGOT a szövetséges katonai hatóságok mellett működik s szerepe a lakosság élelmezési és szociális helyzetének normális lábra állítására is kiterjed. Ennek következtében mindjobban igénybe veszi a helyi erőket és az olasz hivatalnokokat. Funkciója azonban bizonyos mértékig visszaszorult, mióta a Badoglio-kormány mind szorosabb együttműködésre lépett a nyugati szövetségesekkel. Az AMGOT ellen különben panaszokkal élt a Szovjetunió. Egyes orosz lapok kifogásolták, hogy az AMGOT szolgálatába fogadja a régi rendszer embereit, sokszor ismert fasisztákat és minden módon gátolni igyekszik a demokratikus és szocialista mozgalmak kibontakozását.

Ezután nézzük, mint vélekednek az angolszász vezetők a háború további fejlődéséről. Roosevelt elnök legújabb kongresszusi üzenetében méltatta a nápolyi harcok jelentőségét és további partraszállásokat helyezett kilátásba. Kifejtette, hogy Olaszországban feléledt a szabadság szeretete és a lakosság szívesen fogadta a nyugati szövetségeseket; reméli, másutt, hol a németek uralkodnak, hasonló szeretettel fogadják őket. Az elnök további partraszállásokat helyezett kilátásba adott időpontban Nyugat-Európa egyéb tájain és méltatta az oroszok sikereit. Churchill alsóházi beszéde a levegő még teljesebb meghódítáról beszélt, miközben visszatekintett háború eddigi korszakaira. A beszéden kizárólag katonai szempontok uralkodtak, már csak azért is, hogy az angol miniszterelnök szabadon hagyja a politikai elhatározások lehetőségeit. Az olasz háborút — mondotta Churchill — még Casablancában határozták el Roosevelttel együtt, s ez a hadjárat semmiképpen sem jelentheti a második front valamilyen pótlékát, csupán annak egyik előfeltételét. Churchill beszédében nagy szerepet foglalt el a jövő évre tervezett teljes légi uralom emlegetése is, valamint a tengeralattjáró veszély elleni küzdelem. A beszéd lényege az angol-amerikai háborús organizáció fejlődésének bemutatása volt. Különleges fontosságot tulajdonítottak a beszéd azon részeinek is, ahol Churchill a Sztálinnál való teljes egyetértésről beszélt. A németellenes háború érdekében a Badoglio-kormányt minden eszközzel támogatni kell, ez is benne volt Churchill beszédében, melynek e része kivívta a baloldali körök kritikáját. Fontosságot tulajdonítottak a francia nemzeti bizottságról szóló szavainak is. Főként azonban a második front és a légi-háború pozitív ígéretét tartották döntő jelentőségűnek. Hasonló értelemben beszélt legutóbb Bevin munkaügyi miniszter is az angol ipar és munkaerők mozgósításáról. Eden külügyminiszter is a Badoglio-kormánnyal és ennek hadseregével való együttműködést emlegette s elismeréssel szólt az olasz csapatok korzikai magatartásáról, melyek együttműködtek ott De Gaulle és a francia nemzeti bizottság előre küldött meghatalmazottaival, majd partraszállott osztagaival.

A nyugati hatalmak politikájában természetesen nagy szerepet játszik az orosz kérdés. Moszkva változatlanul sürgeti a második frontot és az angol és amerikai államférfiak el is ismerik ennek szükségességét, bár nyilvánvaló, hogy az időpont és az adott helyzet tekintetében még nem értenek egyet a partnerek. Angolszász részről mindenesetre szükségesnek érzik, hogy eloszlassák azt a bizalmatlanságot, melyet annyit emlegetnek sokfelé az orosz-angolszász viszonytal kapcsolatban. Eden szerint az orosz-angol viszony-

ban teljes „nyíltság“ uralkodik — ily értelemben akarják tehát megbeszélni a kérdéseket. Az angol-amerikai politika körei mindenestre tartózkodóan viselkednek az oroszok nyílt és követelő sürgetéseivel szemben, melyeknek egyben propagandisztikus jelentőségük is van. Ugyanakkor azonban Anglia igen határozottan lép fel bizonyos kérdésekben. Itt van mindjárt az orosz-csehszlovák paktum ügye. Angol részről mindent elkövettek, hogy az orosz-csehszlovák megegyezést beilleszték az általános európai rendezésbe. Ez azt jelenti, hogy a külön akciót folytató Benes csehszlovák elnök moszkvai útját el kellett halasztani. A csehszlovák politika ugyanis osztja az oroszoknak azt az álláspontját, mely szerint Kelet-Középeurópában nem is annyira federatív és szövetségi rendszerekre van szükség, melyeket úgy sürget az angol-amerikai politika s melyek megvalósításában Oroszország maga ellen irányuló biztonsági övezetet látna, hanem itt külön paktumok kellene, melyek egyenként, egyenként rendeznék az illető kis államok és a Szovjetunió viszonyát. Az angol politika ezzel szemben egyetemes rendezést kíván s hogy ezt közvetlen együttműködéssel megvalósítsák, ezért tervezik a moszkvai hármastételetet.

Az angol baloldali politika, de maga a kormányzati politika is, rendkívüli súlyt helyez az Oroszországgal való megegyezésre. Az orosz álláspont már előre meg akarja teremteni a háború utáni területi rendezés alapjait. A kérdés tehát nemcsak a keletközépeurópai federáció kérdése, hanem egyben a Szovjet-orosz határok problémája is. Az angol diplomácia nagy feladata lesz, hogy a leügyel kérdést közös nevezőre hozza az orosz megoldással. Oroszország nyíltan körvonalazza igényeit: kívánja Bukovinát, Besarábiát és Kelet-Lengyelországot, egészen a Curzon-vonalig.

A háromhatalmi értekezletnek tehát az lesz a szerepe, hogy szilárd alapra helyezze a „béke oszthatatlanságának“ értelmében az angol-amerikai-orosz együttműködést. A Szovjetunióval való jövődöntés feltétlenül egyik legfontosabb ügye az angolszász világnak, mely mindent e szempont szerint értékeli. Az angol-amerikai egyetértés már biztos alapokon nyugszik, mondják Londonban, ugyanerre van szükség az angolszászok és oroszok között. Az Amerikához fűző barátság már régen a brit külpolitika alappillére. A Szovjetunió nélkül pedig nem bírják rendezni Európa kérdéseit. Churchill diplomáciája és Roosevelt—Cordell Hull külpolitikája elhárította azokat az akadályokat, melyek Amerikát arra készítették, hogy tartózkodjék a távolabbi világ ügyeiben való részvételtől. Amilyen mértékben vállalja Anglia a Távolkelet dolgaiban való együttműködést, ugyanilyen arányban vesz részt Amerika is az európai kontinens dolgaiban. Angliának különben mintha sikerült volna leküzdenie az amerikaiakban a határozottan körülírt szerződések iránti ellenszenvet. Márpedig a Szovjetunióval szemben egyfelől ily határozott és biztos szerződésre, másfelől pedig konkrét szövetségi kapcsolatra van szükség, annál is inkább, mert a háború jelenlegi szakaszában Angliában és Amerikában egyforma lehetetlenségnek tartják, hogy a Szovjetunió ne vegyen részt az európai viszonyok rendezésében. Ennek az együttműködésnek megteremtése lesz a moszkvai értekezlet feladata. Itt megjelennek a brit és az amerikai külügyminiszterek katonai szakértőik társaságában, hogy véglegesen körvonalazzák a háború legújabb szakaszában szükséges tennivalókat.

A háború újabb szakaszát pedig az jellemzi, hogy mindkét angolszász hatalom fokozott figyelmet tanúsít Európa belső ügyei iránt. Nemcsak abban nyilvánul ez, hogy az angol, amerikai és orosz kormányok elismerték a németeknek hadat üzenő Badoglio-kormányt egyenrangú szövetségesnek és Hadviselő félnek (természetesen egy realisztikus értékelés szerint és a szűkebb olasz nemzeti terület határai közt), hanem abban is, hogy már elérkezettnek

látják az időt az Ibér-félsziget ügyeiben való állásfoglalásra is. A spanyol falangista politika iránti bizalmatlanság egyre növekszik Londonban, bármi-ként tartja is távol magát Franco kormánya a többi európai rendszerektől. Spanyolországnál sokkal többet törődnek azonban Portugáliával. S mintha Salazar kormánya is elérkezettnek látta volna az időt, hogy bizonyos határig levonja az országát évszázadok óta Angliához kapcsoló szerződések következményeit. Két eseményben jelentkezett Salazar rendszerének új állásfoglalása, ahogy a portugál kormányfő elfordult azoktól az európai kormányformáktól, melyeknek Portugália mostani alkotmányával való strukturális rokonságáról az elmúlt években propagatív szándékokkal annyit beszéltek az emberek. Az egyik tény Portugália állásfoglalása az ellen a Japán ellen, mely mindjobban odakerül a lassú, de következetes távolkeleti hadviselés célpontjai közé. Annak-idején Japán tudvalóleg elfoglalta Timor szigetének portugál felét is, miután már előbb a holland-japán háború következtében a holland rész japán kézre került. Portugália akkor is tiltakozott, most azonban megújította ezt a tiltakozást annyira, hogy már-már a portugál-japán hadiállapot bekövetkezéséről beszéltek. A másik ilyen eseményt jelentős katonai előkészületek, csapatszállítások, légvédelmi készültségi állapot, fokozott rendszabályok keretezték. Ez pedig a portugál birtokban való Azori-szigeteknek brit-amerikai légi- és tengeri támaszponttá való átengedése volt, melyet Salazar a százados portugál-angol kapcsolattal indokolt. Az új támaszpontnak az Európa felé irányuló katonaszállítások, valamint a légierők útvonala szempontjából van nagy jelentősége, amennyiben megrövidíti az Európa és Amerika közti távolságot. Német részről tiltakozást jelentettek be az angol-portugál egyezmény ellen, melyet a semlegesség megsértésének tekintenek. Portugália magát közben „nemhadviselő állam”-ként jellemezte.

A „nemhadviselés” állapota Portugálián kívül fokozottabban illik arra a Törökországra, melyről amerikai részről — gondoljunk itt Steinhardt moszkvai amerikai nagykövet nyilatkozatára — azt tartják, hogy rövidesen, azaz tavasszal, belép a háborúba ... Törökországot kétségtelenül közelről érdeklik a partjai előtt lejátszódott események. Az olasz kapituláció hírére német osztagok sorra birtokukba vették a Dodekanézosz szigeteit és olasz menekültek érkeztek Törökországba. Vagyis a német térfoglalás megvetette lábát a török partok előtt is, ami Anglia számára sem lehet közömbös. Törökország határai tehát a háború közvetlen közelébe kerültek, e tengerpartok most sokkal inkább ott vannak a háború vonzásában, mint a balkáni határvonalak. Holott Törökország ezek iránt sem lehet közömbös. A bolgár kérdés újra erősen foglalkoztatja azt a török politikát, mely a balkáni ügyek egyetlen kielégítő rendezésének ma is a balkán-antantot tartja s nagy figyelemmel kíséri az emigráns jugoszláv és görög kormányok tevékenységét. A balkán-antant terveivel a török politika azért foglalkozik, mert egy ily szövetség semlegesíthetné a határaitra bolgár részről ránehezedő nyomást. Törökországban ugyanis attól tartanak, hogy a mostani politikai állapotok elmúltával Bulgáriában jelentős fordulat következhetik és az ország újra az orosz-szláv irányzat hatása alá kerül. Ez az oka különben annak a nyugtalanságnak, amivel Törökország az orosz határ bémely jelenségeit figyeli. A határmenti kurd kisebbség mozgalmi példái közvetlen kapcsolatban állanak az orosz politikával. Oroszország, mely éles kritikával illeti az emigráns jugoszláv és görög kormányok politikáját, hatékony befolyást fejt ki a török határok közelében s egyáltalában nem híve a balkán-antantnak, amint nem híve a keletközépeurópai federációnak sem; balkáni vonatkozásban is a külön-külön való megegyezés elvét hangoztatja, tehát nem hallja szívesen a Balkán-antanttról szóló híreszteléseket sem. Törökország e vonatkozásban tehát hasonló magatartást követ, mint Anglia a maga federációs gondolataival

Kelet-Középeurópában. Ez az aggodalom a magyarázata, miért fordul akkora figyelemmel Törökország Anglia felé. A mai török-orosz viszony kielégítő, korrekt, sőt barátságos; ám ugyanekkor a török politikának számolnia kell bizonyos eshetőségekkel és fordulatokkal. Az Angliával való szoros kapcsolatnak itt az a szerepe, hogy semlegesítse a balkáni orosz érdekeltséget, melyről éppen német körökben annyit beszélnek a fel-fellángoló partizánháború nyomán.

BASIC ENGLISH ÉS TÁRSAI

A KULTÚRPROPAGANDA gondolatának megteremtése a franciák érdeme. Már az ancien régime idején is ők voltak a humanizmus és a szellemi kifinomultság európaszerte elismert szóvivői. A tizenkilencedik században is, politikai versengések ellenére, Párizs maradt a kultúra középpontja, az a szellemi fényforrás, mely felé az egész világról fototróp szomjúsággal fordult az intellektuális gazdagodásra vágyó lélek. Az első világháborúig nem is volt Franciaországnak számottevő versenytársa kulturális nagyhatalmi szerepkörében. A felsőbbrendűsége következtében nagyobb erőfeszítések nélkül jelentős eredményeket elérő francia nyelv- és civilizáció-terjesztés mellett elenyészett az amerikaiak szerény méretű igyekezete az ő eszményeik és nyelvük propagálására néhány balkáni és közélkeleti iskola alakjában. Az arisztokratikus elvű francia propagandával szemben ezek az amerikai kísérletek demokratikus és morális színezetűek voltak, politikai vagy gazdasági szempontok azonban egyik nemzet ilyenirányú tevékenységében sem jutottak komolyan szóhoz.

Századunk elején azután a franciáknak és az alig észrevett amerikaiaknak igen számottevő, de némileg eltérő eszközü és célkitűzésű versenytársa jelentkezett előbb a németek, majd az olaszok személyében. Elemi- és középiskolák szaporodtak e kettő valamelyikének nyelvén és pártfogása alatt (jobbára Kelet-Európában), olcsó vagy ingyenes nyelvtanfolyamok gombamódra nőttek ki a földből s a főiskolás ifjúságnak egyre több alkalma nyílt tanulmányait német (és sokkal kisebb arányban olasz) egyetemeken folytatni és befejezni. Századunkban, napjainkban Európa nagy nemzetei udvarolni kezdtek egymásnak, de legalább a kisebb nemzeteknek és atyai bőkezűségű pártfogóként kínálták nekik a maguk kultúrájának eszközeit és eredményeit.

Az angolok bocsátkoztak legutolsónak ebbe a versenyfutásba. Évszázadokon át megelégedtek kétségbevonhatatlan pénzügyi, gazdasági és tengerészeti fölényükkel. Eszükbe sem jutott kulturális propagandát csinálni. Aki velük érintkezni akart, az úgyis sietett megtanulni angolul. A nép és vezetőinek inzuláris gondolkodása, a birodalmi glóbusz eszméje pedig a többivel nem törődött. Nem érezték semmi szükségét sem annak, hogy szellemük jó borának cégéreket akasszanak ki, már csak azért sem, mert Angliában kulturális ügyek irányítása, befolyásolása vagy támogatása a nemzet individualisztikus hatalma és az állami befolyástól való iszonyodása következtében nem volt az államhatalom feladata vagy hatásköre. Magánintézmények, mint az egész világot behálózó bibliaterjesztő társaságok sem tettek semmit az angol nyelvnek vagy kultúrájának terjesztésére, hímem megelégedtek a helyi nyelveken kiadott szent könyvek forgalombahozatalával.

Az első világháború vége óta azonban az angol külképviseltek és nyíltszemű magán-megfigyelők egyre gyakrabban és nyomatékosabban

figyelmeztették a hazai közvéleményt arra, hogy Nagybritannia presztízse Sokhelyütt gyengülőben van. Anglia lemarad, kicsúszik az ébredező kisebb nemzetek kultúra-tudatából, ahová más, előzékenyebb és mozgékonyabb nemzetek már megtalálták az utat, melyet előbb-utóbb monopolizálni fognak. Az ismétlődő figyelmeztetéseknek azután lassacskán fogantja is lett. Angliában kezdett kialakulni az a meggyőződés, hogy érdemes lehet megkísérelni a politikától független kulturális propagandát, ha más nemzetek ilyen komolyan veszik és fontosnak találják. Így aztán, a példák sürgetésére, hosszú habozás után Angliában is megalakult egy megfelelő intézmény, az 1935-ben létesített British Council. Ez a később egyre nagyobb állami támogatásban részesített magánjellegű intézmény, fennállásának rövid pár éve alatt nagy energiával látott hozzá ahhoz, hogy évtizedek mulasztásait messze elágazó és sokoldalú munkával pótolja. Működésére a német illetékes körök is felfigyeltek és összehasonlítva a British Council eszközeit és célkitűzéseit a sajátjukéval, 1940-ben félhivatalos formában az angol intézmény működését kulturális imperializmusnak bélyegezték és magát az intézményt Németország szellemi bekerítésének eszközeként emlegették. Akárhogy áll is a dolog, az Észak- és Délkelet-Európában 1935 és 1940 között kifejtett angol kultúrpropagandával, nyelvkurzusok szervezésével, kulturális intézményeknek juttatott tudományos, jellegű könyvajándékokkal, főiskolások angolai ösztöndíjával, disztíngvált közéleti kitűnőségek és tudósok előadásaival, angol színtársulatok vendégszereplésével, illetve mindezek politikai hátsógondolataival, kétségtelen tény az, — s bennünket ezen cikkben csak ez érdekel — hogy a British Councilnak az alapítólevelében is lefektetett főcélja az, hogy az angol kultúra széles körökben való megismerését és értékelését az angol nyelv használatának támogatásával segítse elő.

Így az angol kultúrpropaganda legelső és legsürgősebb feladata az angol nyelv terjesztése lett. Ezen a téren egy történelmileg kialakult helyzet előnyeit kellett felhasználni és hátrányait leküzdeni. Az előnyök között ott szerepelt az a körülmény, hogy az angol nyelv ma mintegy 200 millió ember anyanyelve, — s ilyen szempontból messze megelőz minden más kultúrnyelvet — azonkívül pedig hivatalos kormányzati nyelve még legalább ugyanennyi léleknek, s ez az óriási tömeg minden kontinensre elvitte és meggyökerezett az angol idiómát. Nagyjából tehát ezen a földkerekségen minden ötödik ember tud vagy ért valamit angolul. (Pedig még négyszáz évvel ezelőtt körülbelül csak ugyanannyian beszéltek angolul mint magyarul.) Nem szabad azonban azt hinni, hogy a nyelv elterjedtségének kizárólag hatalmi vagy külső célszerűségi okai vannak. Vannak belső okok is, amiket igen ügyesen használ ki az újabb angol nyelvpropaganda. Az angol nyelv ugyanis történelmi fejlődése folyamán sókkal messzebbmenően leegyszerűsödött, mint bármely más művelt nyelv. A szavak megrövidültek, nagyrésztük tőszótagjára lekopott. A szókincsből kiküszöbölődött a másutt annyi gondot okozó három nyelvtani nem, s a nyelvtanból szinte nyomtalanul eltűnt a főnév-, melléknév- és igeragozás tömérdek alakja. Azonkívül a mondat szerkezetek egyszerűsödésével a nyelv rendkívül tömörre is vált. Ezzel egyidejűleg a szavak bizonyos fokig megszabadultak nyelvtani szerep-kötöttségeiktől, úgyhogy ugyanazt a szót minden alakváltozás nélkül számos esetben lehet hol főnévként, hol igeiként, sőt némely esetben még más mondattani szerepben is használni. Ezen egyedülálló előnyök következtében az angol nyelvtanulásban a mai modern módszerek mellett igen nagy a kezdősebesség, azaz rövid idő alatt és aránylag csekély erőfeszítéssel lehet oda eljutni, hogy az angolul tanuló a saját lábán is megálljon és „ne tudja eladni“.

Az előnyökkel szemben azonban hátrányok is állanak. Mindenekelőtt a helyesírás bonyolultsága. Az angol helyesírás ma is még nagyjából a tizenötödik század elejének kiejtését jelöli és alig alkalmas a mai hangértékek megrögzítésére. Eme fő, de nem elháríthatatlan nehézség mellett számba jön még — s ennyiben az angol nyelv helyzete valamennyi többi művelt nyelvvel azonos — a nyelv tökéletes elsajátítását gátló né-

hány egyéb körülmény is, mint a szókincs rendkívüli gazdagsága, az idiomatikus szerkezetek egyre szaporodó roppant bősége és általában a kifejezési eszközök olyan nagyszabású változatossága, minek következtében a kezdő fokon olyan könnyűnek bizonyuló angol nyelv valójában a legnehezebbek közé tartozik, s ezért „perfekt“ tudása úgyszólván elérhetetlen.

A világháború utáni évek angol nyelvpedagógusai számára elsőrendű feladat lett az angol nyelv adottságának keretein belül az angol nyelvtanítás problémáját a külföldiekre való tekintettel rendezni. Mindenekelőtt azt akarták elkerülni, hogy az angol nyelv is úgy járjon, mint az összes, középiskolákban tanított modern nyelvek, melyeket általában úgy tanítanak, mintha nem élő, hanem félig-halott nyelvek volnának. A stúdium életregeralizálása felé a lélektanon át vezetett az út. A pedagógiai közvéleményben kialakult az a meggyőződés, hogy egyáltalán nem mindegy, hogy milyen terjedelmű és milyen egyedekből áll az a szókincs, amit a kezdőnek mint nélkülözhetlent el kell sajátítania.

Legelőször a newyorki Columbia-egyetem lélektan-professzora, E. L. Thorndike foglalkozott ezzel a kérdéssel. Több mint száz könyvet végigolvasott minden lehető típusból, a bibliától a szakácskönyvig és minden egyes szót kicédulázott belőlük. Ilyenmódon mintegy ötmilliónyi szóból álló halmazt nyert, amiből megállapította, hogy melyik a leggyakrabban előforduló tízezer szó. Ezt a tízezer előfordulásuk gyakoriságának sorrendjébe szedte, hogy megállapíthassa, hogy mi a könyvekben rögzített angol szókincs alaprétege. Tanulmányai eredményét „The Teacher's Word Book“ címen tette közzé (New-York, 1921.). Rövidesen ezután egy másik amerikai pszichológus, E. Horn állított össze hasonló szó-sűrűségi listát, de míg Thorndike átvizsgálta anyaga nyomtatott, azaz irodalmi nevezhető jelgű volt, addig Horn ötmillió szót kitevő üzleti és magánlevelet, tehát nem-irodalmi, hanem mai élő nyelvet dolgozott fel „A Basic Writin Vocabulary“ c. könyvében (Iowa, 1926.). A két listát azután egy angol és egy keletázsiai nyelvpedagógus, L. Faucett és I. Maki kombinálták és egységesítették „A Study in English Word Values“ c. könyvükben (Oxford, 1932.). Eme listáknak pedagógiai célra való eredményes kihasználását biztosítandó a Carnegie Corporation 1934 októberében a nevezett és más kiváló pszichológusokat, pedagógusokat és nyelvészeket New-Yorkba értekezletre hívta össze. A konferencia körvonalazott bizonyos alapelveket és consensust hozott létre az idegenek számára írott angol nyelvkönyvek szókincsére és bizonyos felépítésbeli elveire vonatkozólag, majd kiküldött egy bizottságot a részletkérdések megbeszélésére. Ez a bizottság Londonban ült össze 1935 júniusában s munkálkodása eredményeképpen kiadott egy ideiglenes szójegyzéket „Interim Report on Vocabulary Selection for the teaching of English as a foreign language“ címen (London, 1936-)5 amely gondos mérlegelés után a pedagógiai szempontok előtérbe helyezésével 1500 angol szót és szókapcsolatot jelöl meg, mint az angol nyelvben igen gyakran előforduló olyan szót, melynek megtanítására és minden lehető kapcsolatban való kihasználására az angol nyelvtanítást a kezdő fokon felépíteni kell, ha hasznos és aránylag széleskörű, megbízható nyelvkincset akar a nyelvmester nyújtani. Az ideiglenes Interim Report közzétételével az összeállítók anyagot kívántak adni a világ angol nyelvtanítóinak, kérve kooperációjukat és tapasztalataik közlését egy többé-kevésbé végleges és általános érvényű alapszójegyzék összeállításához.

A nyelvtanítás kérdése persze ezen alapvető kérdés tisztázása után még sok egyéb szemponttal is bonyolódik. Így pl. nehéz dűlőre vinni a rokonértelmű szavak (szinonimák) kérdését is, mert választani kell a pontos, árnyalatilag hű kifejezőmód vagy a szintelenebb, csak a végső

lényegét fedő fogalmazás között. Minden szótár-szűkítés természetesen az utóbbi mellett dönt, de döntése nyilvánvalóan csak átmeneti értékű lehet. Ilyenféle kérdéseket csak a gyakorlat juttat nyugvópontra. Az utóbbi évek folyamán láttunk is számos tiszteletreméltó kísérletet angol részről e problémák gyakorlati megoldására. Rendelkezésre áll s a használat tűzpróbáját már kiállotta néhány nyelvkönyv-sorozat, melyeknek a jövőben bizonyára fontos szerepük lesz az angol nyelv tanításában. Így már az Interim Report anyagának felhasználásával állították össze H. E. Palmer és A. S. Homby a Londonban 1937-ben megjelent igen ötletes „Thousand-Word English, what it is and what can be done with it” című, jórészt Japánban szerzett tapasztalatokra épített könyvüket. Ugyanezen, illetve még ennél is valamivel szűkebb szóanyaggal állította össze C. E. Eckersley ismert londoni nyelvtanár ötletes sorozatát „Essential English” címen (London, 1938.).

Van azonban még egynéhány bevált, idegen gyermekek számára készült, gondos fokozatossággal felépített, erősen, de helyes pedagógiai és lélektani megfontolások alapján körülhatárolt szókincsű nyelvkönyv-sorozat, melyeknek az angol nyelvtanítás fellendülésével kapcsolatban bizonyára az eddiginél is nagyobb jövője lesz. Ezek között nevezetes a 2500 szóra épített Oxford English Course, melyet Laurence Faucett szerkesztett elsősorban ázsiaiak számára, akik között a szerző hosszú éveken működött. Mint minden korlátozott szókincsű sorozat általában, ez is az ú. n. direkt nyelvtanító módszert hangsúlyozza, azaz a grammatizálást háttérbe szorítja és?z élőbeszédet állítja előtérbe. Hozzá hasonló elgondolású és ugyancsak exotikus gyermekek számára készült az igen jelentékeny sikereket felmutató The New Method Course is, melynek felépítése Michael West érdeme. A sorozat elrendezése tökéletesnek nevezhető. Minden előre tett lépés figyelembe veszi az angolul tanuló elemista szellemi fejlettségi fokát, érdeklődési körét. Igen ügyesen oldja meg a szókincs kibővítésének, szakadatlan ismétlésének és megszilárdításának és az anyanyelv kikapcsolásának olyan sok hagyományos tankönyvben rosszul vagy sehogy meg nem oldott kérdését. Természetesen West kurzusa is erősen korlátozza a megtanítandó szókincset, több fokozatban jutva el az első év 500 szavas szillabusától későbbi években 2500 és még több szóig.

Mindezen nyelvkönyv-sorozatok főcélja a nyelvi bázis lélektani alapon történő szilárd kiépítése, amit olyan eredményesen érnek el (elsősorban a szókincs megsűkítésével, másodsorban ennek változatos forgatása által történő bevezetésével), ami a modem francia és német nyelvpedagógusok kritikája szerint a maga nemében példa nélkül áll. A sorozatok szerzői azonban koránt sem érték be kitűnő nyelvkönyvek szerkesztésével, hanem a megszerzett nyelvtudás ébrentartására és továbbfejlesztésére is gondoltak, így pl. a New Method Magazine c. folyóirat 10—15 éves gyermekek szellemi igényeire épül a West-féle könyvek nyelvkincse alapján. A West, Faucett és Palmer-féle nyelvkönyv-sorozatok mindegyikéhez azonkívül még számos olvasmány-kötet, regény, útleírás, mesék, ismeretterjesztő mű stb. csatlakozik, melyek a nyelvkönyvek egyes fokozataiban megszabott szókincs határain belül maradva ír át egyszerűbb angolságba már meglévő angol könyveket. Az egyszerűsítés végrehajtásakor abból az elvből indultak ki, hogy minden szépirodalmi műben szükségszerűleg sok olyan ritkább szó, szokatlan idiomatikus kifejezés, homályos célzás, nyelvtani kuriózum, tájszólási töredék, stilisztikai modorosság dead, ami lényegesen megnehezíti a kezdő olvasó haladását és el is kedvetleníti a folytonos szótározási kényszerrel. Az ilyesféle bökkenők ügyes kikerülésével, feloldásával, egyszerűsítésével, körülírásával a gondolati tartalom semmit sem veszít s — mint e sorok írója magyar középiskolában eme olvasmányokkal végzett kísérleteivel maga is tapasztalta — a kezdőnek nagy kedvet csinál és számára kitűnő alkalmat teremt az angolul „könnyek nélkül” való olvasáshoz. Ma már mintegy száz kis kötetre való nyelvileg egyszerűsített olvasmány jelent meg, a jó üzleti lehetőségeket joggal szimatoló nagy angol kiadó-

vállalatok ügyes üzleti politikája alapján, közöttük az utolsó 200 év angol prózairódmánának nem egy jeles alkotása.

A szókincset és az olvasmányokat egyszerűsítő szerzők azonban tudják, hogy evés közben jön meg az étvágy s a nyelvben egy bizonyos fokot elérő egyén mint szabadúszó kívánja folytatni kalandozásait az új nyelv tengerében. Továbbtanulásához elsősorban jó szótárakra van szükség. Az angol nyelv igen gazdag kis-Larousse-szerű szótárakban, melyek a fogalmakat angol nyelven írják körül. West és Thorndike azonban egymástól függetlenül úgy találták, hogy a közhasználatban rendkívül elterjedt anyanyelvi magyarázó szótárak körülíró-megértető szókincse és ismertető módja meghaladja az átlagos serdülő nem-angol gyermekek nyelvismeretét és absztraháló képességét. Ezért mindketten egy-egy új szótárt is szerkesztettek, a *New Method English Dictionary*-t (London, 1935.) illetve az illusztrált és gazdagabb *Thorndike—Century Junior Dictionary*-t (Chicago, 1935.), melyek erősen körülhatárolt szókincssel (a West-féle pl. mindössze 1500 szóval) és igen világosan, érthetően és ötletesen írják körül a szavak és fogalmak értelmét, a helyes kiejtés megjelölésével.

Persze az angol nyelv könnyű terjesztésének kérdése a legtökéletesebb nyelvkönyvsorozat megalkotásával és a legjobb tanerők által történő felhasználásával sincs a nagy tömegek szempontjából teljesen megoldva mindaddig, amíg a nehézkes angol helyesírást meg nem reformálják. Az angolban a kiejtéshez az ortográfia csak kevés támaszpontot nyújt, mivel a mai helyesírás a XV. századi kiejtést rögzíti. Évtizedek, sőt évszázadok óta küzdenek e visszás állapot megszüntetéséért, mely nemcsak az angolul tanuló idegennek, hanem magának az angol anyanyelvűeknek is (főleg iskolázásuk első éveiben) tömérdek vesződséget jelent. Az angolok azonban a rájuk jellemző szentimentális konzervativizmussal ragaszkodnak helyesírásukhoz, akárcsak kényelmetlen és régimódi hosszúság-, terület- és ürmértékeikhez. A két háború közötti években azonban a különböző intézmények helyesírást egyszerűsítő sürgetései annyira megerősödtek, hogy 1939 nyarán az illetékes kormányhatóság is elhatározta, hogy a kérdéssel érdemben foglalkozni fog. A közbejött események azonban ezt az elhatározást is áthúzták. Remélni lehet, hogy a második világháború után újra előveszik ezt a kérdést, márcsak a külföldi nyelvpropaganda érdekében is. Kívánatos volna, ha a sok helyesírás-egyszerűsítő javaslat közül az uppsalai R. E. Zachrisson angol filológus *Anglic-ját* fogadnák el alapul, mely az angol szavak 60%-nál megtartja a ma használatos helyesírást, 15%-ban kisebb és 25%-ban nagyobb módosításokat eszközöl, anélkül azonban, hogy új betűk bevezetésére szorulna.

Utolsónak említjük meg azt az angol nyelvet egyszerűsítő kísérletet, melyet Churchill miniszterelnöknek a Harvard-egyetemen nemrég mondott beszéde alapján nálunk is egyre többen emlegetnek, a *Basic English*-t. Ennek az érdekes kísérletnek elvi alapja, valamint célkitűzése eltér az ismertetett nyelvtanító módszerekétől, habár sok vonása közös velük. A *Basic* angol nyelv szerkesztősege nem is vett részt a fentemlített nyelvpedagógiai alapvetés megteremtésére irányuló kooperációban. Mai formájában a *Basic* nagy energiával terjesztett világnyelv-kísérlet, egy újabb próbálkozás, hogy a volapük, eszperantó, idő és még annyi többé-kevésbé múltó jelentőségű mesterséges nyelv mellé, illetve helyett egy újat állítson. De ez az új világnyelv nem mesterséges készítmény, hanem egy már meglévő, páratlan elterjedtségű nyelv tömény párlata, egy végletekig egyszerűsített angol nyelv. Tehát nem újabb adalék Babelhez, hanem ellenkezőleg: út, mely kivezet a Babelből.

A *Basic* angolság megszerkesztői, a cambridgei C. K. Ogden pszi-

chológus professzor, az Orthological Institute for the Promotion of Research into the Science of Language igazgatója és I. A. Richards nyelvész és irodalomtörténész 1918-ban kezdődő és, mintegy tíz éven át folytatott vizsgálódásai folyamán eredetileg nem egy új világnyelvet, vagy az egyszerűsített angolság szótárát akarták megszerkeszteni, hanem jelentéstani kérdésekkel foglalkoztak. Számos európai és exotikus nyelvet vizsgáltak meg, hogy alapvető következtetéseket vonhassanak le a nyelvi kifejező eszközök ökonómiájára vonatkozólag. Tanulmányozták azokat a lelki folyamatokat, melyek eredményeképpen az érzések és gondolatok bonyolult szövődése a beszéd sablonos jelrendszerébe átültetődve közléssé válik. Mellest azután megállapították, hogy mi az a minimális szókészlet és kapcsolási mód, valamint kifejezést szerkesztő lelki mechanizmus, amely a maximális közlési lehetőséget nyújtja. Egyáltalán nem voltak tekintettel arra, hogy az ilymódon kiválasztott szavak a leggyakrabban előforduló szavak-e vagy sem, őket rostálásuk alkalmával nem az előfordulás sűrűsége érdekelte, hanem egyedül a funkcionális hasznosság.

Ogden azután 1919-től fogva teljes energiával fogott neki a csontjaira lemeztelenített, igen csekély szókincsű, de annál nagyobb kifejezési lehetőséget nyújtó nyelvi anyag pedagógiai feldolgozásához és sikerre juttatásához. Mint maga a szójátékos ötlettel választott „Basic“ szó is mutatja (ahol a következő szavak kezdőbetűi adják ki az új nyelv-esszencia nevét: British, American, scientific, international, commercial), Ogden szándéka ekkor már nemzetközi segédnyelv megalkotása volt, főleg a kereskedelmi és tudományos érintkezés és utazgatás céljaira. Az egész világnak, de leginkább az angolokat sok szempontból mindig annyira érdeklő Keletnek akart egy új lingua franca-t nyújtani, tehát a legkülönbözőbb nyelvek és nemzetiségek egymás közötti érintkezésére használt semleges segédnyelvet, amilyen a Levantében a francia, vagy a Duna-medencében a német s India nagy részében a hindusztáni.

A Basic szerkesztői úgy találták, hogy 850 gondosan kiválasztott angol szóval minden átlagos gondolati és szellemi tartalmat ki tudnak átlagos műveltségű emberek fejteni, tekintet nélkül nemzetiségi különbségeikre. E szókészlet összeállításánál a tárgyi szemlélet uralkodott, amennyiben a 850-ből 600 szó főnév. A legfeltűnőbb lépés azonban az angol nyelvben igen gazdag változatosságban előforduló igék számának könyörtelen lefaragása volt 16 alapvető „cselekvést jelentő szóra“, azaz igére. Ogden ugyanis Jeremy Bentham nyomain haladva megállapította, hogy a nagy ige-gazdagság, mint általában minden stilisztikai figura, minden érzelm-árnyalatot kifejező szó, a szemléletnek, az objektív gondolatnak elhomályosítására vezethet. Szerinte minden ige voltaképp egy cselekvést és annak irányát vagy tárgyát jelöli. Felhasználva tehát az angol nyelvben a szótár gazdagodásával évszázadok óta párhuzamosan jelentkező hajlamot arra, hogy a cselekvést alapértelmüket lassankint elvesztő, elszíntelenedő igék (get, let, do, take, put, have, make, come, stb.) és prepozíciók vagy adverbiumok kapcsolatával perifrasztikusan, körülírással fejezze ki. Ogden kiválasztotta azon legfontosabb cselekvést jelentő szokat és velük használható irányt jelentő szokat (névmások, elöljárók, határozószók), melyek kombinálásával két vagy három szóban majdnem minden igei cselekvés kifejezhető. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a Basic English használója, akár angol, akár idegen, anyanyelve fogalmait az új világnyelvbe átültetve arra kényszerül, hogy gondos logikai munkával összetevőire szételemezve és felbontva fejezze ki őket. A Basic angolság tehát voltaképpen egy nyelvi koordináta-rendszer, s nem annyira egy teljes szókincsű világnyelv, hanem szellemi fegyelmet kívánó verbalisztikus gondolkodásmód.

A Basic, amit bírálói szeretnek kilúgozott nyelvnek, mellénysebangolságnak titulálni, nem elégedett meg a nyelvkincs egyszerűsítésével, hanem óvatosan nekifogott az amúgy sem túl bonyolult angol nyelvtan megreformálásához is. Figyelembe véve a hétköznapi beszéd tendenciáit, elejtette a „shall“ és „will“ megkülönböztetését (a „will“ javára), megszüntette és körülírásokkal helyettesítette a „should“ és „would“-ot, kiindulva azon elvből, hogy inkább kövessen el a Basic használója egy kisebb szolecizmust, mint hogy eggyel több nyelvtani szabályt kelljen megtanulnia. A lényeg az, hogy kevés a ragozott alak (habár a főnevek száma képzők felhasználásával még szaporítható), mert ugyanaz a szó többféle nyelvtani kategóriában is elhelyezhető. Persze az eszközök korlátozottsága (mivel a szerzők minden angol szót elimináltak, amit tiznél kevesebb szóval meg lehet határozni) sok körülírást eredményez, aminek következtében a Basic angolságú szöveg mindig hosszabb, mint az eredeti angol szöveg, habár gyakran egyszerűbb és világosabb, mint az eredeti. Kétségtelen azonban, hogy naivabb ember szájában a Basic veszedelmesen közeljuthat a csendesóceáni szigetlakó bennszülöttek Pidgin English néven ismert korcs angolságához, mely az angol szó-kincset (portugál és maláji morzsákkal tarkítva) a ragozás teljes kiküszöbölésével a kínai nyelv mellérendelő szerkezeteinek kaptafájára húzza rá, néha komikus, néha azonban meglepően logikus, ac mindenképpen egyhangú hatást eredményezve.

Amikor Ogden 1935-ben a Basic angol nyelv alaposan átgondolt nyelvkönyvét közreadta („Basic Step by Step“), hangsúlyozta rendszere utilitarisztikus jellegét. A napi két órai munkával egy hónap alatt megtanulható angol alap-nyelv nem kíván egyebet, mint sokoldalúan használható minimális angol nyelvtudást nyújtani azoknak, akik megelégszenek ennyivel. Tekinthető azonban nyelvtanulási kiinduló alapnak is azoknál, akik a Basic-ből óhajtják az egész angol nyelvet megtanulni. Ogden rendkívül nagy propagandát fejtett és fejt ki s minden pedagógiai eszközt megragadott a Basic meggyökereztetéséhez. Nemcsak gyermekek és felnőttek, európaiak és exotikusok számára állított össze gondosan gradált külön nyelvkönyveket, francia, spanyol és német kiadásokban is, hanem szerkesztett West és Thorndike mintájára Basic magyarázó szótárt, készítet a nyelvtanulást elősegítő képeskönyveket, filmeket, hanglemezeket, sőt mondatszerkesztést gyakoroltató gépeket is. Azonkívül nagy számban fordíttatott Basic angolságra különböző könyveket, tudományos műveket és szépirodalmi alkotásokat, gyerekek és felnőttek számára, Pinokkiótól Gulliveren és Robinsonon át Tolsztojig és Shawig, beleértve még egy Basiere átirrt új szövetségi szentírást is.

Végző elemzésben persze a Basic sem oldja meg azt a problémát, hogy hogyan lehetne az angol tanulást gyermekjátékká tenni, az angol nyelvet legalább mint második nyelvet, nemzetközi érintkező-eszközt kiterjeszteni, ami pedig, mint láttuk, a British Council, s minden egyéb hasonló célkitűzésű intézmény legfőbb szándéka. Már csak azért sem teheti ezt, mert hiszen sohasem lehet elvileg eldönteni, hogy milyen fokig és milyen célból tanítsunk meg angolra egy kezdőt, hogy milyen jellegű nyelvtudást nyújtsunk neki. Vájjon az angol irodalom nagy mesterműveiben akar majd elmerülni? Avagy csupán annyit akar tudni, hogy Londonban megkérdezhesse, hogyan jut el a Hyde-parkba és tudjon rendelni egy csésze teát? Vagy meg óhajtja ismerni az angol civilizáció mai képét újságolvasáson át és szaktársakkal folytatott beszélgetésből, levelezésből? Avagy azért tanul angolul, hogy a legkevesebb idő- és energia-vesztéssel tudjon más, nem-angol nemzetek fiaival eszmét cserélni magas színvonalú témákról, pl. egy tudományos kongresszuson? A célok határozzák meg esetről esetre az eszközt, mely egy személyben nem tehet eleget minden cél-igénynek.

Könnyű volna a Basic szemére más egyebet is vetni még, mint azt, hogy nem oldott meg egy megoldhatatlan kérdést és ennek érdekében túl nagy áldozatot hozott. Fel lehetne róni, hogy nem-angolnak és angolnak Basic English-sel történtő érinkezésében súlyos feladatot ró az angolra, aki beidegzett gazdag szókincsét erős logikai munkával kénytelen más nyelvi síkba transzponálni, ha azt akarja, hogy a csak* Basic-ül tud megértse. Nyilvánvaló az is, hogy gyakran lényeges különbség van egy-egy szó általános és speciális jelentése között, hiszen más-más kapcsolatban ugyanaz a szó más és más fogalmat jelöl. Ezért a legtöbb Basic szó megtanulása nem is egy, hanem többféle értelem megtanulását jelenti, ami már a 850 szó keretén lényegesen túlvezet. Azután figyelembe veendő az a tény is, hogy a legszemélyesebben megszerkesztett kis szójegyzék is elszűrki és sablonizálja a gondolatot és megtagadja a nyelvi ön-kifejezés lehetőségét. Ezenkívül pedig ki fog fejleszteni egy második angol nyelvet a tényleges mellé. Mert ha pl. Basic angolsággal akarom ezt a magyar fogalmat, hogy „önéletrajz“ kifejezni, akkor nem használhatom a bevett angol „autobiography“ szót, mert a Basic-ben ezen összetétel egyik tagja sem szerepel, hanem hosszas vergődés után kénytelen leszek valami körülírással szükségmegoldással megelégedni. Ez még önmagában nem volna b^a)j egy kis gondolkodási fegyelem végtére is senkinek sem árt. A baj ott van, hogy az elkészítendő magyar-basic kétnyelvű szótárban majd a magyar önéletrajz szó mellett a Basic körülírás fog szerepelni és nem a helyes angol szó. Aki tehát a Basic után, a Basic alapján tanulja meg az „igazi“ angolt, annak előbb el kell majd felejtetni számos Basic-fogalmat és megtanulni helyébe mást.

Amíg ezek a problémák meg nem oldódnak, — s nem igen lehet hinni, hogy egyáltalán megoldhatók — addig azonban a merészen, de logikusan megszerkesztett Basic English marad minden kifogás ellenére a józanabb, angolosabb, kissé talán nehezebb egyéb társait némileg maga mögött hagyva felnőttek számára a jelenleg még mindig legeredményesebbnek nevezhető módszer az angol nyelv alapjainak szerény végcélkép vagy közbeeső fokozatkép történő elsajátítására. Az angol nyelvtanítás történetében fontos határkö, forradalmi újítás marad, de olyan reform, mely más nyelvekre aligha alkalmazható, mert feltételezi az analitikus hajlamú angol nyelv aránylagos külső, szerkezeti egyszerűségét. Valószínűleg ezek voltak azok a megfontolások, melyek az illetékes angol köröket ismételt kísérletek, körkérdések és konferenciázások után arra bírták, hogy a jövő angol nyelvpropagandát a British Council keretein belül a Basic Englishre építsék. E határozat következtében elmondhatjuk Ogdenről, a pszichológusról, hogy körülbelül úgy járt, mint a bibliabéli Saul, Kishnek fia, aki elméne hazulról, hogy apja kecskéit megkeresse és egy királyságot talált.

ORSZÁGH LÁSZLÓ

A NYOLCVANÉVES HERCZEG FERENC

A MAGYAR irodalmi és közélet október elején egyik legnépszerűbb és legtekintélyesebb írónk, Herczeg Ferenc nyolcvanadik születésnapjáról emlékezett meg.

Az államfő elismerését az egész nemzet követte. Négy visszatért város díszpolgárának választotta, születésnapját megünnepelte a rádió és a sajtó egyaránt. Kiadója ünnepi sorozatban adta ki műveit, és egy a legszebb békeidőre emlékeztető, képekkel gazdagon ellátott vaskos tanulmánykötettel hódolt. A pompás kiállításához méltó a jubileumi kötet tartalma is. A szerkesztő Kornis Gyula a mai tanulmányírók legjobbjai közül válogatta ki munkatársait.

A Kormányzó Úr üdvözlő sorainak hasonmásban való közlése után Kornis Gyula magvas tanulmányban tekinti át Herczeg Ferenc életművét. Hét tanulmány műfajok szerint csoportosítva foglalkozik Herczeg alkotásával. Elbeszéléseit Schöpflin Aladár, társadalmi regényeit Tóth László, történelmi regényeit Brisits Frigyes, színműveit Voinovich Géza, tanulmányait Márai Sándor, meséit Szabó Lőrinc, publicisztikai és politikai munkásságát Bethlen István gróf méltatja. Cs. Szabó László elvhűségéről és az irodalmi életben elfoglalt helyéről ír, Halasy-Nagy József életbölcsejét foglalja össze. Hat értekezés a Herczeg-ceuvre különféle irodalmi vonatkozásait tárgyalja. Balogh Jenő a Magyar Tudományos Akadémiával, Kéky Lajos a Kisfaludy-Társasággal, Gáspár Jenő a Petőfi-Társasággal, Csathó Kálmán a színművészekkel, Galamb Sándor a kritikusokkal, Fekete István az állatokkal való kapcsolatait ismerteti. 82 egészoldalas kép után 114 lapot foglal el a Fitz József által összeállított Herczeg bibliográfia.

Az első világháború okozta megrázkódtatás irodalmi életünket is átalakította. Felébresztette vagy fokozta jobbaink felelősségérzését, mélyítette jőzanságukat, tisztította ízlésüket: joggal beszélhetünk a két háború közötti irodalom új klasszicismusáról a századforduló romantikus törekvései után. Herczeg Ferenc előrelátását, okosságát igazolja, hogy ez az átalakulás az ő lelki életében már a század első éveiben (1901—1902) lezajlott. Tisza István környezetében előre érezték a közeledő vihar veszélyes lehetőségeit és igyekeztek elhárítani. A „Bizánc“ komor jóslatait a kortársak költői túlzásnak érezték, de később az elemi erővel ránk törő katasztrófa minden jobb érzésű ember lelkében felébresztette a „Bizánc“ hangulatát. Azonban, amire a valóság utolérte Herczeg aggodalmait, gondolatvilága már újabb területet hódított.

A Gyurkovicsok és Bizánc Herczeg Ferencét a világháború után egy újabb író váltotta fel, aki már nem gyönyörködött a lehulló magyar középosztály néha kedves könnyedségében és minden kicsinyességtől mentés életörömeiben. S már nem kutatta belső bajainkat, az örökös torzsalkodást, az atomjaira bomló magyar társadalom súlyosodó betegségének egyéb tüneteit, hanem a magyarság helyzetét a világban, Európa népei között kezdte vizsgálni. A trianoni országcsenkítés irgalmatlansága nem állott arányban belső

bajainkkal, tehát a külső okokat kereste. Ez a harmadik Herczeg Ferenc, „Az élet kapuja“ című remek kisregény szerzője és a revízióért küzdő publicista. „Az élet kapuja“ jelentőségére Horváth János mutatott rá egy tanulmányban, amellyel a Magyar Tudományos Akadémia Nobel-díjra ajánlotta az író. A regény nem fedez fel magyar gyűlöletet külföldön (mert a renaissance-Itália a mai Európa szimbóluma), hiszen szeretik az olaszok a különös és heves magyar lovagokat, csak nem törődnek velük túlságosan. Nem jelentenek többet, mint egy érdekes idegen társaságot, akik egy kis bonyodalmat okoznak ugyan, de naiv hiszékenységük miatt könnyen kijátszhatók. Európa csak ásta a márványszobrokat és építette tovább a Szent Péter-templomot, Bakócz Tamás pedig tessék-lássék segítséget kapott a török ellen.

A revízió érdekében folytatott munkásságát a legilletékesebb tényező, Bethlen István gróf az akkori miniszterelnök méltatja a kötetben: „Herczeg a revízióért valóban a legnagyobb buzgalommal, oroszlánszívvvel és rendkívüli tárgyi felkészültséggel harcolt. Azt, hogy tíz év alatt a trianoni szerződés revíziójának elkerülhetetlen szüksége többé-kevésbé európai köztudattá vált, a nemzet jórészt Herczeg Ferencnek és munkatársainak köszönheti és nemzetünk ama külföldi barátainak, akiket a magyar ügy számára meg tudtak nyerni.“

Megrendítő és tiszteletreméltó látvány egy ilyen hosszú emberélet, amelyet állhatatos, okos ember él meg viharos, színét gyakran változtató korunkban. Bámulatos, hogy a töretlen életerő a legnehezebb helyzetekben is talpra segíti hordozóját, és a világos értelem a megismert igazságot a legellentétebb kordivatok ellenére is érvényesíti. A szellem él, az értelem villog, de a test megmutatja a változó időt. Régebbi arcképein egy nyugodt, fegyelmezett tekintetű férfi néz a világba, az újabbakon azonban már feltűnik néhány ránc a szem körül, megerősödik egy-két vonás a száj mellett. Emberibb, kifejezőbb, talán így is mondhatom — szenvedőbb lesz az arc. Kisfaludi-Stróbl Zsigmond is ezeket a vonásokat domborította ki szobrán. Élesen, szinte gyanakvón tekint a világba a szem s a szobron tükröződik, amit lát: kiábrándult, kesernyés az arc. Az „Emlékezések“ Herczeg Ferenchez, aki látta a tüntető diákokat ujjongani, amikor a miniszter Bécsből a zsidó emancipációs törvény szentesítésével tért haza, s aki ma is látja a tüntető diákokat. Nemcsak a tömegből, az emberekből ábrándult ki, önmagáról is erős kritikával, fölényes könnyedséggel ír emlékiratainak több helyén.

Az elegánsan könnyed, szórakoztató író mögött aggódó hazafi lappang. Legsikerültebb műveiben (Ocskay brigadéros, Pogányok, Bizánc, Az élet kapuja, A híd) egyesül, de gyakran külön úton jár a kettő. Saját maga többre becsüli önmagában az aggódó magyart, mint a sok sikert arató íróművészt, s talán onnan ered kiábrándultsága, hogy éppen az értékesebbnek tartott rész erőfeszítéseit koronázza néha félsiker vagy itt-ott kudarc, míg a másik elem világhírt szerzett tulajdonságának. Bethlen István gróf idézi emlékezéseiből azt a részt, amikor rezignáltan emlegeti a kettő viszonyát: „Minket, a sokat szapult Tisza-gárda tagjait, azzal gyanúsítottak, hogy különböző, homályos természetű előnyök reményében, vagy legjobb esetben is/szolgalelkűségből, ragaszkodunk a Bécsnek tetsző politikához. Csak én tudom, hogy, magyar író létemre, milyen nagy erkölcsi árat fizettem a meggyőződésemért, mikor másfél évtizeden át szemben állottam minden népszerű politikai áramlattal.“ A tanulmányíró hozzátézi: „Tizenöt éven keresztül Herczeg a népszerűtlen oldalon állt és a radikálisokat senki nálánál keményebb vesszőfuttatásban nem részesítette. Ennek köszönhetette, hogy 1918—19-ben a forradalom idején személyes veszélybe került, a vörösök pedig a gyűjtőfogházba zárták.“

A kötet egy másik tanulmánya — Cs. Szabó Lászlóé — szellemesen sorakoztatja fel azokat a szerepeket, amelyeket a közvélemény szemében

játszott. Elmondja, hogy egy időben irodalmi Metternichnek tekintették, akire úgy gondoltak, „mint azokra a hatalmas egyiptomi papokra, akik a fáraókat is megfélemlítették. Amíg Herczeg, hatalmon van, — gondoltuk — az új irodalom a nádasban bujdosik.“ A látszat ellenére azonban „a maga korának enfant terrible-je volt“. Legszellemesebben mai helyzetét rajzolja Cs. Szabó: „hogy mennyire őszinte és független volt azokban az arany időkben, csak a legutolsó években derült ki igazán. Csak mai helyzetéből tudunk visszakövetkeztetni egykori magatartására. Herczeg Ferenc helyzete ugyanis a mai világtörténelmi bomlásban láthatóan és elég lényegesen megváltozott, ő maradt az, aki volt. S közben mégis átkerült ellenzéki oldalra; természetesen nem politikai, hanem magasabb szellemi szempontból. Ne kerüljessük a szót: Herczegből baloldali író lett. Tudom, hogy szörnyű komikusán hangzik ez róla, magam is mosolyogva írom le. De éppen elégszer olvastam, hogy leírom. Baloldali író lett belőle, vagyis a mai zavaros szóhasználat szerint azok között a „fegyelmetlen“, makacs írók közt a helye, akik még mindig a teljes szólásszabadság gondolatát képviselik. Ma ugyanazt a magatartást nevezik benne baloldalinak, amit a liberális kor tisztelettudóan elfogadott és ünnepelet.“

„Metternich“, „enfant terrible“, „baloldali“: egyik jelző sem jelent népszerűséget. Azonban annyi nagy emberünk állt a népszerűtlen oldalon Szent Istvántól kezdve Széchenyi Istvánig, hogy a szellemi nagyság, az erkölcsi függetlenség égjük ismertetőjelének kezdjük tartani. Népszerűtlennek lenni azt jelenti, hogy a tömeg hiúságának legyezgetése helyett feladatokat emlegetnek, hogy a divatos szólamok helyett örök igazságokra ügyelnek. Bethlen István a rokonlélek biztonságával ezt a népszerűtlenséget ismerte fel Herczeg Ferencben.

Mai népszerűtlenségének egyik legerősebb ható oka, hogy némelyek a századforduló túlzott beolvasztó törekvései miatt és külföldi eszmék hatására az egész asszimilációt károsnak tartják s eredményeit igyekeznek megsemmisíteni. A hazai németiség népi öntudata is felébresztetett. Ezekben a körökben Herczeg Ferencet renegátnak tartják, a mi túlzóink pedig magyarságát tagadják meg. Bethlen István tanulmányában erre a kérdésre is kitér. A hagyományos magyar felfogásból nem enged a divatos jelszavak kedvéért s megállapítja, hogy a verseci származású író „magyarabb, mint nagyon sok magyar, kinek őse Árpáddal jött be az országba“. Bethlen tanulmányát a sok frappáns idézet jellemzi. Erről a kérdéstről is közli Herczeg jellemző, a század elejéről való nyilatkozatát: „Az egyén csakis a nemzet közvetítésével vehet részt az emberiség munkájában. Ami becses és nagyot az ember alkotott, az mind a nemzeti érzés kohójából került ki. Hasznos ember csak az lehet, aki a nemzeti szervezet tagja. A fájától messzire elszakadt svábság magában sohasem lehet nemzet, legfeljebb csak úgynevezett nemzetiség. A jövőjét illetőleg két lehetőség képzelhető el. Vagy eggyé lesz a magyarsággal és akkor beleviheti speciális faji tulajdonságait a nemzeti, állami és kulturális életébe, értékesítheti nagy munkaerejét a maga és az emberiség javára, szóval nemzeti életet élhet. Vagy elzárkózik a nemzettől, átalakul a nagynémetiség platonikus gyarmatává és akkor az ellenséges földön magára hagyottan tengődő kolónia meddő és szomorú életét éli. A nagy életerő és életkedv, mely a svábokat az erdélyi szászok elvénhedt fájától megkülönbözteti, az előbbi útra tereli őket.“

Bizonyos, hogy Herczeg Ferenc a magyarság asszimiláló erejének egyik legszebb bizonyítéka, méltó követője a Zrínyiek és Petőfik díszes sorának. Politikai nyilatkozataira figyelniünk kell, ahogyan Zrínyi és Petőfi több megnyilatkozását is a magyar lélek hű tükrének tartjuk s figyelmeztetését elfogadjuk, mert érezzük, hogy értünk dobogó szív és értünk égő agyvelő ter-

melte őket. Azonban nemcsak gondolatai térnek vissza minduntalan a magyar sors nehéz kérdéseire, hanem észjárása is magyar. Józansága néha talán merev, eleganciája itt-ott talán túlságosan öntudatos, de mindkét vonás irodalmunk sajátja és művészetének alapvető jelleméhez tartozik. S eljutott a lelkiélet mélységének arra a fokára, az éber lelkiismeret, a kényes erkölcsi érzék világába, amely legjobbjainkra emlékeztet. A jubileumi kötet tanulmányírói sorra bizonyítják, hogy mennyire felületes az a vád, amely Herczeg Ferencben csak a könnyelmű, léha gentry-világ magasztalóját akarja látni. A századforduló csillogó könnyedsége, néha cinizmusig fokozódó szellemeskedése hatott műveire, hiszen korának gyermeke. De éppen az bizonyítja az asszimiláció befejeződését, teljes sikerét, hogy milyen korán sűrűsödnek a különleges magyar gondok a kordivat által kívánt külső alatt. S amikor az asszimiláció befejeződött, akkor érett nagy íróvá, irodalmunk egyik klasszikusává Herczeg Ferenc.

A jubileumi kötet tanulmányai is szép bizonyítást szolgáltatnak arról, hogy mennyire a magyar problémák, sorsunk szinte örök kérdéseinek levegője csapja meg és ejti rabul azokat, akik Herczeg gondolatvilágába mélyednek el. A tanulmányírókat a tárgy arra kényszeríti, hogy a legnagyobb magyar kérdések ünnepi, komoly hangján szóljanak. Sorra idézhetnénk Kornis Gyulától Brisits Frigyesen keresztül Halasy-Nagy Józsefíg izgalmasan érdekes részleteket, de mint legérdekesebbnél, Bethlen István gróf nyilatkozatánál állapodjunk meg, amelyben a tapasztalt államférfi világos helyzetismerete egyesül a józan konzervativizmus bölcsességével és a nemzetért aggódó magyar férfi prófétikus hevületével: „Kis nép vagyunk, és lehet, hogy az államok belső életében a mai világban a létért való küzdelmet lefaragta, letompította és kirívó eredményeit kiegyenlíteni igyekszik az újkori állam messzemenő szociális érzéke, gondossága és tevékenysége, de mintha minden csak azért történnék, hogy a létért való küzdelem a népek között, mint a történelem alanyai közt, még kegyetlenebbé váljék és olyan élet-halálharccá változzék át, amely eszközeinek kegyetlenségében felülmúl minden eddigi tapasztalatot és egész népek teljes kiirtását is eredményezheti. Ilyen időkben, különösen olyan csekély számú népnek, mint mi vagyunk magyarok, és a népek országútjának azon az exponált pontjain, ahol mi élünk, kerülnünk kell minden felesleges kockázatot. Politikusainknak ezért nem ideológiák után kell futniok, hanem a nemzet reális érdekét okosan, körültekintéssel és szorgalommal kell szolgálniok. Ez a tanítás hangzik ki Széchenyi István halhatatlan példaadásából, ez hangzik ki Tisza István életének áldozatából és ez csendül ki Herczeg Ferenc minden publicisztikai sorából és politikai cselekedetéből is. Mindkettőnek igaz lelkű és hű tanítványaképp él a mai generáció szemei előtt.“

Bethlen István tanulmányában, de a kötet többi értekezésében is feltűnő, hogy a szerzők mily gyakran idézik Herczeg Ferencet. Érthető, hiszen az idézet a humanista bókolásnak egyik finom formája, de a gyakori idézés önkéntelen hódolat Herczeg Ferenc szellemes, könnyedén világos stílusa előtt is. A tanulmányíró néha azért is idéz, mert érzi, hogy elvontabb stílusa kevesebbet fejez ki, mint a művész szabadabban szárnyaló mondatai.

A magyar elbeszélő stílus nagy ismerője, Schöpflin Aladár egyik legszellemesebb művét írta a kötetbe. Az író stílusában nemcsak az egyéniséget ismeri fel, hanem a mögötte álló társadalmi osztályt, irodalmi múltat és világnézetet is: „Egész újnak tűnt fel az a hang, melyen Herczeg megszólalt. Előtte a magyar novella az anekdótából sarjadt ki. A novellaíró magatartása az anekdótamondóé volt, aki derűs hangulatban felkap egy alakot, egy élethelyzetet, lehetőleg furcsát, különlegeset, tipikusát, addig forgatja, amíg kihozza belőle az érdekességet és a jellemző vonásokat, amíg plasztikussá

formálódik ki, aztán kihagyja egy minél csattanósabb pointere és úgy adja elő a kedvére való társaság mulattatására. Az elbeszélésnek ez a módja egyszerű, kevesebb elemből összetevődött hangot kíván, közelállóbbat a népese hangjához. Herczeg Ferenc elbeszélő hangja a jó társaságban élő ember hangja, aki fejlettebb társalgási kultúrát, a hang árnyalatai iránt több fogékonyságot tesz fel hallgatóiról, többet dolgozik jelzésekkel, utalásokkal, célzásokkal, gyakrabban sző bele előadásába elmés mondásokat, aperszűket, epigrammatikus fordulatokat, diszkrétül, hangoskodást kerülve, inkább a hangsúlyokkal törődve, fesztelenül és közvetlenül, póz és színészkedés nélkül beszél, a pointeket okosan, feltűnés nélkül készíti elő. Míg az anekdotamondó a csattanókat úgy csapja ki, mint a kártyázó az adut, diadalmas nyomatékai, ez a szalonias elbeszélő nem emeli fel egy pillanatra sem a hangját, a hallgatóitól elvárja, hogy külön hangsúly nélkül is megértsék a pointebe elrejtett elmésséget. A hangja összetettebb, lehet benne némi meghatottság, ironia, póz, diszkrétül kifejezett felháborodás is, egy kis malícia vagy kajánság is, egy kis jóízű emberszólás, de mindenképp okos mértéktartás, óvakodás mindennemű közönségességtől, a hatások erőszakolásától. Művelt, jó társaságban otthonos ember hangja ez, olyané, aki jó társasághoz szól, amely érteni tud a hang modulálásából, reagál a közvetett célzásokkal való beszédre, nem szeret semilyen nyersséget, nem szereti a hangos beszédet, a heves taglejtéseket, legszívesebben veszi, ha gesztusok nélkül, sallangok nélkül, egyszerűen és természetesen szólnak hozzá.“

A kötetnek még egy szembetűnő vonása van, amely majdnem minden tanulmányon megfigyelhető. Nemcsak Bethlen István gróf foglalkozik terjedelmes értekezésben a publicista Herczeg Ferencel, hanem szinte minden szerző kiemeli politikai nézeteinek józanságát és jelentőségét. Aligha véletlen ez. Mindig szükségünk van a józanságra, a világos látásra, az erőnkhez mért célokra, a tisztán megfogalmazott gondolatokra, de ma talán megmaradásunk dől el azon, hogy a kellő pillanatban gőzöktől és révületektől mentesen lássuk a magunk és a világ helyzetét. Adja Isten, hogy még sokáig hallhassuk a magyar józanság szavát Herczeg Ferenc világos fogalmazásában és adja Isten, hogy mennél többen hallgassanak is rá.

FÁBIÁN ISTVÁN

A HÁBORÚS KÖZÉPISKOLA¹

AZ EMBERI LÉLEKNEK a tudás, a művelődés utáni vágya és vele a nevelés örök s ezért legyőzi a háborút is, amely minden borzalmasága, minden pusztítása és megpróbáltatása mellett is csak ideiglenes. Sőt a háborús idők nyereségyoldalán akár örömmel lehet megállapítani, hogy a sorsdöntő mérkőzés a nevelés gondolatának már eddig is jelentékeny térnyerését hozta magával. Az egymással ellentétes rendszerek, az egymásnak ellentmondó világnézeti csoportok, a szembenálló ellenséges nemzetek mindegyike új gazdasági és társadalmi, ennek megfelelően új nevelési irányelvekkel is kísérleteznek, hogy segítségükkel népeiket még nagyobb szellemi és anyagi erő kifejtésre ösztönözhesék, mindegyik a saját nevelési rendszerét

¹ Ez a tanulmány a múlt tanév évkönyveinek átnézése nyomán készült. Tehát a benne található gondolatok, adatok jobbra az évkönyvekből valók. Egyrészt helykimélés végett, másrészt mivel a tanulmánynak a célja ugyanaz, ami az évkönyveké: képet adni a középiskola háborús tanévi munkájáról, azért az évkönyvekre való utalásokat csak a tanulókra vonatkozó konkrét adatoknál tartottuk szükségesnek. *Szerző.*

tartja helyesnek, tökéletesnek, az ellenségét pedig mindenképpen károsnak és veszedelmesnek, amit győzelem esetén el kell pusztítani, hiszen a háború oka is, számos vélemény szerint, az ellenfél nevelési rendszerében keresendő. Wesselényi Miklós báró megállapítása: „Valamely nemzetnek a maga védelmében nagyra és halhatatlanná tételére a legnagyobb rész nevelése a feltétel“, soha nem volt igazabb, mint ma. A tanári testület tudatában volt ennek és, jóllehet a nevelői és oktatói munka külső és belső, lelki és anyagi feltételeinek biztosítását a háborús zavarok nyomában alakuló általános helyzet sok tekintetben kedvezőtlenül befolyásolta és így számos nehézség gördült munkája elé, mégis hivatásszeretettel, nagy munkakészséggel végezte felelősségteljes munkáját, a magyar ifjúság nevelését.

A nehézségek, mikkel a középiskolának a lezárt iskolaévben meg kellett küzdenie, részint anyagi, részint lelki természetűek voltak. Látszólag talán nyugodtan folyt az iskolákban a munka, mégis a háború következtében megváltozott életfeltételek, a nagyok és kicsinyek lelkét egyaránt érintő események szüntelenül feszültségben tartották az iskola életét. A gimnázium épületének hadikórház vagy más katonai célra történő igénybevétele több helyen felborította a tanítás rendjét. A tanítói munka folytatását vagy már a megkezdését is nem egy esetben megfélelő hely hiányában csak nagy nehézségek árán lehetett biztosítani. Egyes intézetek a tanév kezdetétől fogva otthont adtak más iskola növendékeinek, kiknek épületét magasabb célra lefoglalták. Hiába igyekezett az új tanítási otthont nyújtó intézet tanári kara, élén az igazgatóval, a legnagyobb készséggel segítségére lenni az otthon nélkül maradt iskolának, a nehézségeket nem mindig sikerült kiküszöbölni. Az ilyenképpen két iskola növendékeit befogadó intézetben egyik gimnázium tanulói számára délelőtt, a másikéi számára délután folyt a tanítás. Megállapodás szerint azután hetenként vagy havonként megcserélődött a sorrend olyképpen, hogy akik egyik héten vagy hónapban délelőtt látogatták az iskolát, azok a következőben délután jártak iskolába. Ez az időpont-eltolódás, a cserélgetés, az új környezethez való hozzászokás felforgatta az iskolai életet és megzavarta a fiúk tervszerű munkáját. Még inkább áll ez azokra az intézetekre, melyek kilakoltatásuk után csak úgy tudták megkezdeni és folytatni működésüket, hogy egyszerre több különböző helyen indult meg az iskolai életük, azaz diákjaikat két-három csoportra szakítva és elosztva tudták csak más-más intézetek épületében összehozni és tanítani.

Nem is kell külön hangsúlyozni, hogy az oktatás annyira fontos része és segítő eszköze, a szemléltetés ilyen körülmények között több helyen nagy csorbát szenvedett. Az igénybevétel folytán különböző szertárakba egyáltalán nem lehetett bejutni, másutt a kilakoltatott, különböző szertáraknak egy helyen való összezsúfolása miatt nem lehetett a szemléltető eszközökhöz hozzáférni. Sok nehézséget okozott ezen a téren a külső hatóságok megbízottainak megnevezése is. Ezekről a nehézségektől eltekintve, a középiskola más oldalról is kényszerült meghozni ezen a téren a maga háborús áldozatát. A szemléltetés sok békebeli eszköze az anyagihiány és különféle beszerzési nehézségek folytán hozzáférhetlenné vált.

Más természetű nehézséget jelentett a tanév folyamán az egyes intézetek tanári karában mutatkozó nagymérvű változás és hiány, ami annak a következménye volt, hogy a tisztán női tanerővel dolgozó középiskolákat leszámítva, alig akadt iskola, melynek tanárai közül a helyzet követelte szükségletnek megfelelően valaki — néhol egyszerre 2—3, sőt több is — ne teljesített volna harctéri vagy hátországi katonai szolgálatot. A behívások következtében bizony gyakran megesett, hogy egyik-másik tantárgy az amúgy is megcsonkult iskolaévben két-három szaktanár kezén is átment. Természetes, hogy a változások az oktatás rovására mentek. Különösen a

felső osztályokban és főképp a nyolcadikosok számára jelentett nehézséget nem egy helyen, hogy tanárukat, aki több éven keresztül tanította őket, s akinek így oktatási eljárását megismerték és megszokták, az utolsó évben, sőt az érettségi vizsgák előtt elveszítették. A tanárhiány és a szaki aránytalanság hozta magával, hogy egyes osztályokban némelyik tantárgyat csak csökkentett óraszámban lehetett ellátni annak ellenére, hogy a katonai szolgálatra bevonult tanárok óráinak és munkáinak átvállalásában a helyükön maradt kartársak elismerésre méltó készséget mutattak.

A hosszú karácsonyi kényszer-szünet, a diákság nagy részének a rendszeresen irányított munkából való öthetes kikapcsolódása csak növelte a nehézségeket. Több helyről hallatszott a panasz, hogy a tanulók — különösen az elsőosztályosok — szinte elfelejtették négyhavi tanulásuk alatt szerzett ismereteiket. Olyan tanulók jöttek vissza a tanítás újrafelvételekor, aminőket nagyvakáció végén szokott visszakapni az iskola. Mit tehetett volna mást a tanár, előiról kellett kezdeni sok mindent.

Az eredményes munkában való haladásnak újabb akadályt jelentett az iskolaév váratlan és hirtelen befejezése. Az így különösen megrövidült második félév nem engedte meg egyrészt a tanmenetek előirányzatához való ragaszkodásomért nem jutott elég idő az elmélyítő munka lefolytatására, az ismétlésekre, másrészt az idő rövidségét az összefoglalások sínylették meg legérzékenyebben. Mégis, hogy a tanítás anyaga alapjaiban és leglényegesebb részeiben nem szenvedett sérülést, annak az a legfőbb oka, hogy a tanárok lényegtelenebb részek elhagyásával, áthidalásokkal, anyagösszevonással igyekeztek célt érni, ügyelve mindenkor arra, hogy a tanulóifjúság ne érezze meg nagyon az anyag felhalmozódásával járó nehézségeket, másrészt azonban vigyázva arra is, hogy a fenti eljárásuk a diákok továbbhaladásában ne okozzon káros hiányokat.

A honi légoltalmi készültség elrendelésekor a felsős diákok közül a beosztottakra kötelező külső légoltalmi szolgálaton kívül egyes iskolák cserkész- és leventecsapatának képzett híradósai több helyen átvették az őrhelyeket a központok és telefonok mellett. Az évkönyvek bizonyos számából az világlik ki, hogy az iskolai nevelő és oktató munka szempontjából az egyhónapos szénszünetnél is nagyobb nehézséget hozott a tanulók légoltalmi szolgálata. A panaszok szerint egyrészt a környezet, ahol gyakran éjjeli szolgálatot is teljesítettek, nem volt a legjobb hatással a tanulókra, másrészt pedig nem egyszer olyan természetű alantas munkákat végeztek velük egyes helyen, amik teljesen kívül estek azon a feladaton, amire igénybe vették őket. Az oktatás is kárát látta a szolgáltatnak: a nyomában járó munkafegyelem meglazulását fájdalmasan kellett tapasztalnia az iskolának. Nem csupán az jelentett nehézséget, hogy a szolgálatban álló diák nem tudott elkészülni a másnapi leckéjével, de a többórás, gyakran fárasztó éjjeli beosztást követő napon az iskolában is használhatatlan volt az álmoságtól és fáradtságtól, ha egyáltalán eljött. Sajnos, akadtak természetesen olyanok is a szolgálatra kirendelték között, akik ebben nagyszerű alkalmat láttak a mulasztásra és exkuzálásra, sőt az a gondolkodás is felbukkant, mely éppen a háborús időkre számítva hanyagságának és kötelességmulasztásának enyhébb elbírálását és elnézését várta. Az ilyeneknek azután, akik a „légó“-t „lógás“-nak tekintették, igyekezett az intézet vezetősége és a tanári kar hathatósan értécsükre adni, hogy a háború a diákoktól is fokozott munkát és kötelességteljesítést kíván, mert különben az a megvetés jut nekik osztályrészül, ami a háborús haszonlesőknek és a háború nyereszkeskedőinek kijár. Vigasztaló volt ezzel szemben, hogy a tanulók többsége az idő követelte kötelességteljesítésnek fogta fel a szolgálatot, elvitte könyveit is őrhelyére és nem egy olyan diák is akadt, aki fárasztó éjjeli szolgálat után is eljött az előadásokra. Végered-

ményben azonban mind nevelési mind pedig oktatási szempontból nagyon kívánatos volt a középiskolás tanulóknak a külső légmentesített szolgálat alóli felmentése.

A magyar iskola és a harctér mindig szomszédos területek voltak, diákság és hősiesség gyakran voltak egyazon fogalmak, századokon keresztül ragyogtak egymás mellett. Éppen ezért a középiskola ma sem engedheti meg, hogy a nemzet egységét biztosító nemzetvédelem és nemzetnevelés nagy egyetemességében a második helyre szoruljon (Cisztt. rend, Bpesti Szt. Imre gimn. évk.). A múlt tanévben felsőbb rendelkezés folytán a középiskolások leventeintézményének irányítása az igazgatók kezébe került és a leventefűjség az intézet vezetése alatt maradt. Ezzel az intékezéssel nagy mértékben haladt előre a leventeintézmény beleépítése a gimnázium életébe.

A leventetörvénynek az egyetemes magyar nemzetnevelés célzatával történt bevezetésével a középiskola új nevelési eszményt és vele új feladatot kapott az eddigi mellé: a közösségi szellemtől áthatott katonaeszményt. És egyúttal a nemzetnevelés munkája a levente mellett újabb külön keretet is kapott a honvédelmi ismeretek tanításában.

Mindez újabb terheket rótt a középiskolára, de a tanári kar és a tanulóifűjség készséggel vállalták a többletmunkát, mert átéreztek, hogy a nemzet érdekeiről van szó. Bizonyos szempontból jótékony hatása is érezhető volt, a katonás fegyelem és magatartás talán erősbödött kissé, szociális szempontú hatása is megmutatkozott. Az oktatói munkára gyakorolt hatása azonban — sajnos — le nem tagadható hátrányokkal járt. A tanulóknak a heti magas óraszám okozta nagy részben, hogy egyre kevesebben tudtak foglalkozni mással, mint a kötelező tárgyakkal s ezekkel is csak kisebb mértékben. Az ifűvezetői rendszer kifejlesztése céljából a felsőbb osztályok nem egyszer letehetségesebb tanulóit le kellett adni az intézetnek, ezek azután egy időre kiestek az iskola egységes nevelési rendszeréből és a bizonyos fokig élvezetes vezetés elsodorta őket a más szükséges tanulmányoktól. Továbbá az ifűvezetői munka, ha önként vállalták is a fiúk ezt a többletmunkát, mégis túlterhelést jelentett számukra. Ügyelni kell ezzel kapcsolatban arra, hogy a túlterhelés folytán a tavalyi évben még újdonságánál fogva szívesen vállalt ifűvezetői feladatokkal szemben ellenérzés ne fogja el a diákságot.

Ámbár a leventeképzés és a középiskolai oktató munka összhangjának biztosítása tökéletesen még nem oldódott meg a múlt évben, a terhek és áldozatvállalás, mik velük jártak, sok esetben örvendetes eredményt jeleztek, és a megoldás csak azon az úton remélhető leghamarabb és legsikeresebben, melyre a múlt tanévben lépett a középiskolai leventeoktatás. Ezeknél az anyagi és más természetű nehézségeknél is nagyobb akadályt jelentett az iskola nevelő és oktató munkájára annak az egyetemes hullámnak a hatása, mely ma nyugtalanságban tartja az egész szellemi életet, behatol az iskolába, a nevelés területére is. A háború valóságához odatapadó állandósulásból tagadhatatlanul fájó, a gyermek világa előtt eddig idegen visszahatások fakadtak. A háborúnak felénk csapó áramából megérzik diákjaink, hogy valami nagy esemény készül körülöttünk, hogy új világ hasadása előtt állnak. Mindez zavart, hasadást idéz elő a fiatalság lelkében, amit fokoz még az is, hogy sivárabb, fakóbb lett a diákélet egykori gondtalan pompája. A rendkívüli idők hatása erősen megérzódött a tanítványokon: egyrészt igénytelenebbek lettek, de másrészt ingerlékenyebbek is. Ez egyébként nemcsak a diákokon figyelhető meg, jellemző számalmas vonása ez az egész magyar életnek. A mai lázas, ideges élet káros kinövésai, fogyatkozásai fokozott mértékben megsaporodtak, lépten-nyomon beléjük ütözött a gyermek, és így nemcsak, ha nyomot hagytak lelkén. Innen a nagy száma azoknak a sajnálatos utcai fogyatkozásoknak, fegyelmezetlenségeknek, jellembeli és egyéb hiányoknak, melyek az év folyamán elharapódtak nem csupán a fiú-, de a leánytanulók körében is. A diákokat talán nem is

lehet teljes egészében felelőssé tenni ezekért a sajnálatos jelenségekért. Hiszen csak akarva nem akarva átveszik azt, amit kívül maguk előtt látnak. Elég egy röpke pillantást vetni kifelé, a körülöttünk hullámzó élet szálnalmas pontjai rögtön megmutatkoznak szemünk előtt. Régi, híres udvariasságunk, lovagiasságunk, előzékenységünk ma már csak visszásírt emlék. Helyettük utcán, üzletben, hivatalban, villamoson, vonaton, otthon és künn tombol az erőszakosság, a durvaság, az ingerült hang, az önző udvariatlanság, hogy ne is említsük a közellátással kapcsolatos családságok számtalan fekete útját. Csoda-e, ha minden átragad az erre amúgyis hajlamos fiatalságra? Hol van az a tanári egyéniség, hol van az az iskolai fegyelem, ha még oly szigorú is, amelyik sikerrel léphetne fel ezekkel a külső hatásokkal szemben és elnyomhatná azokat?

A tanári kar megértette, hogy a háborús ütközések bizonytalan napjaiban az iskola lett az újabb években betört és elszaporodott s ma már látzólag polgárjogot nyert és az emberi közös élet vonzóerejét s szépségét elpusztítással fenyegető hibákkal és hiányokkal szemben az utolsó menedékvár, ahol a nyugodtabb és mélyebb lelkiségű életformának azokat az alapköveit kell lerakni a tanulók lelkébe, melyek biztosítják a társadalmi életnek, az egymással való érintkezésnek emberhez méltóbb formáit. Becsületére válik az a lelkület, mellyel a háború hatásainak közvetlenül megrázó ütközései és a nyomában járó eltorzulások között is felfrissítette idealizmusát, megerősödött hazafias és nemzeti érzületében, anyagi küzködéseken, megszegényedésen, leromlott életkörülményeken keresztül megőrizte hivatásába és újszerű feladatainak hatékonyságába vetett hitét. Annak a finn közmondásnak a szellemében: „Ahogy ma az ifjúság gondolkodik, úgy cselekszik holnap a nemzet“, tartotta, rendületlen hűséggel gondozta, nevelte, oktatta a magyarság jövőjének letéteményesét, az ifjúságot.

„Aki a haza megmaradását és szabadságát óhajtja, annak arra kell törekednie, hogy az ifjúság nevelése tökéletes legyen“ — figyelmeztet báró Wesselényi Miklós. Különösen igaz ez a kijelentés ma, amikor a nemzet jövőjének alakulása fordul meg a küzdelemben, amikor nem egy esetben alighogy kilépnek a diákok az iskola védőszárnyai alól, máris a legnagyobb erőfeszítéssel és áldozattal, életük kockára tevésével kell biztonságát adni annak a hazaszeretnek és kötelességteljesítésnek, minnek szellemét az iskola van hivatva beléjük oltani. A magyar középiskolának ma a művelődési javak lehetséges átszármaztatásával csak egyetlen és legfőbb feladatot lehet szolgálni: a keresztény erkölcsiségtől megvüágított hazafias érzésnek, történelmi tudatnak és közösségi lelkületnek minél mélyebb és rendületlenebb kinevelését. Így értelmezte a tanári kar a múlt évben a rá váró feladatokat amaz irányító gondolat szerint, hogy a nevelésnek mindenkor a nemzet helyzetéhez, mindig a megfelelő helyzetben felismerhető szükségletekhez kell alkalmazkodnia. Ezért egyrészt az iskola nemzetvédelmi munkásságának hiányait akarta pótolni, amikor a honvédelmi ismeretek rendszeres tanításával, a levontén keresztül és minden más eszközzel a régi magyar katona-eszményhez méltó katona szellemi és testi előképzsét segítette elő a fiúk között, ugyanakkor pedig gondoskodott arról, hogy a lánynövendékek is megtalálják a nekik való eszményt a 300 év távlatából is lelkesedéssel aggódo magyar hősnőnek, Zrínyi Ilonának alakjában, kinek nemrégiben ünnepelt jubileuma megfelelő keretet és indítást adott erre, másrészt igyekezett tudatosítani diákságunk lelkében, hogy a jövő magyarságának az lesz a legértékesebb tagja, aki mintegy szociális tettként saját érdekeit a nemzeti közösség érdekeinek tudja és akarja alárendelni. Nem elégedett meg csupán az eszei neveléssel, a hála- és nagyobb felelősségtudatnak az ifjú Telkekbe való beleoltásával s ezzel együtt élő és elhunyt hőseink iránti mélységes tisztelet kifejlesztésével, hanem a háború teremtette helyzetnek megfelelően az eszmék gyakorlati megvalósítását, tettekre váltását szorgalmazta a magyarság legnagyobb nevelőjének, Széchenyinek szellemében állandóan hangoztatván: „neked akarnod kell mindég kifejezésre juttatnod cselekedeteidben nem a nyelveddel, hogy érzed ezzel a nemzettel való közösségedet és akarsz ennek a közösségérzésnek következtében jól cselekedni a nemzet javára s a magad példájával így kell hatnod mindenkire, akivel érintkezel“.

A háború önmagában nem pedagógiai ideál, a pusztulás és romlás sötét szellemével van tele. De azért értékteremtő és eszményavató képessége van, azonkívül az ilyen háborús idő már önmagában is súlyos tanulságokat rejt magában mindenki számára, és nagyon alkalmas arra, hogy a atalság fogékony és táguló lelke előtt kézzelfoghatóvá, valósággá legyen sok olyan tény, amit különben csak hosszadalmas és fárasztó tanulmányok eredményeként szűrhetne le magának. A legjobb nevelő azonban most is a példa volt, az az áldozatos példaadás, amit a harcoló magyar katona nyújtott, akivel a lelki kapcsolatot a nagy távolságok ellenére sem szakította meg egy pillanatra sem az iskola. Avagy adhat-e az ifjúság számára valaki hathatósabb, áldozatosabb tanítást a hazaszeretetre, mint a „bajtársának önfeláldozó megsegítése közben a keleti fronton hősihalált halt“ alig 23 éves fiatal tanárunknak példaadása és üzenete. Lehet-e lélekalakítás szempontjából hatásosabb valami, mint azok a nemes példák, miket a harctéren legáldozatosabb hazafias kötelességüket teljesítő és azt vérükkel is megpecsételő volt diákok nyújtanak, amint azt az egyik intézetben felállított hősök emlékművének felirata nemes egyszerűséggel vési tanuló szívébe: „Hősi halált haltak hónukért nagy harcban ez ifjak, példát adva nekünk, mily nagy a honszeretet.“

Hogy a példák útmutatása nyomán miképpen emelkedik fel a középiskolás diákságunk a nehéz küzdelmek, megpróbáltatások tiizében hössé magasztosult harcoló magyar honvédekhez, az főkép akkor bontakozott ki, amikor nem egy gimnáziumban az iskolapadokat fehér kórházi ágyakkal cserélték fel és diáksereg helyett csonkakezű, béna harcosok népesítették be a termeket. De ezenkívül diákjaink hazaszeretetének és áldozatkészségének tettekre váltására a háborús esztendő sok más alkalmat is nyújtott, akár harctéren küzdő hőseinkről vagy éppen hősi halottainkról, a sebesültek szenvedéseiről és hozzátartozóik fájdalmas áldozatairól volt szó. Itt nem szólunk arról, micsoda segítséget nyújtottak a középiskola növendékei anyagi és erkölcsi téren a harcoló honvédségnek, —erről alább még esik szó — csak azt említjük meg, hogy sebesült vitézeink iránti tiszteletből a diákok elhatározása alapján katonás tiszteletadással köszöntik a honvédség bármilyen állományú sebesült katonáit. A harctereken küzdő katonáinkra való állandó emlékeztést szolgálta a tanulóknak honvédeink életére Isten oltalmát, fegyvereikre pedig Isten áldását kérő napi imája a déli harangszókor, továbbá az irántuk élő hálás szeretetet az a tiszteletadás és fohász, melyet az óraközi szünetek végét jelző csengőszóra egyperces néma vigyázzállásban csendben mondtak el katonáinkért.

Hazánk védelméért folytatott nehéz küzdelem azt a régi tapasztalatot is igazolta, hogy nagy áldozatokra és szenvedésekre a vallásos meggyőződésre épített kemény jellem képes leginkább. Ezért a középiskola vallás-erkölcsi nevelése főkép arra irányult, hogy a tanulóifjúság minél jobban megismerje, szeresse és élje is a krisztusi életet. A háború hullámai meg rázták a tanulók lelkét, hatása érezhető volt lelkiéletükön is, de ez a vallásos elmélyülést, hitben való megkomolyodást eredményezte. A lelkigyakorlatok és csendesnapok alatti magukbaszállásra a háború viharai és szomorú vonatkozásai különösen alkalmas keretet biztosítottak, hogy a szónokok a háború szolgáltatta példákön és tanulságos eseteken keresztül a diákok elé állítsák a vallásnak és hitnek a legnagyobb megpróbáltatások közt is biztos vigaszt nyújtó erejét. De ezenkívül a középiskola a vallás-erkölcsi nevelésben is — ahol csak mód nyílt rá — megtartotta a lelki kapcsolatot a harcolókkal és felhasználta a háború nyújtotta nevelőerejét, gyakran fájdalmas, de ugyanakkor felemelő, tisztító hatású eseteket. Így a legtöbb intézetben a növendékek kegyeletes érzését növelték az iskola hősi halált halt volt tanulóinak lelkiüdvéért bemutatott gyászmisék, miken mindnyájan résztvettek. Fiúk közt is, de különösen leánytanulók körében sokan akadtak, akik reggeli szentmishallgatás felajánlásával, imakilencedekkel, szentség-

imádással siettek a legválságosabb napokban a harcolók segítségére, bebizonyítva ezzel, hogy Krisztus szelleme tölti el őket, és nem csupán szóval de cselekedetekkel is kimutatják a felebaráti szeretet és irgalmasság erényeit. Az első helyet az év folyamán a valláserkölcsei gyakorlatokban magyar testvéreink lelki megsegítése foglalta el, az iskola még arra is gondolt, hogy az ifjúsági vallásos egyesületek más irányban is folytathassák az apostolkodó munkát. A serkentés jótékonyan hatott, különösen kisebb diákok foglalkoztak nagy lelkesedéssel a missziós kérdéssel és siettek lapárusítással, gyűjtéssel anyagi téren is támogatni a missziókat.

A nagy küzdelembé belekapcsolódó honvédségünk hősi küzdelmei, nemzetünk mindenirányú erőfeszítései figyelmeztetőleg hatottak a tanulóifjúságra, hogy az európai kultúmepek súlyos harcai mindannyiunk jelenét, de különösen az ifjúság jövőjét döngetik átforgató erejükkel.

A tanulóifjúság nagy része megértette a figyelmeztetést és ifjúságunk eme nagyobbik részének tanulmányainak végzésében mutatott szorgalma, kitartása, becsületes törekvése és általában a felmutatott tanulmányi eredménye kielégítő, a rendes tanulmányainak végzése mellett a mai idők parancsát megértő magatartása és ennek nyomán az év folyamán végzett sokoldalú munkája elismerésre méltó. Elismerésünkkel egyidejűleg azonban nem hallgathatjuk el az irányú aggodalmunkat, hogy tanulmányainak végzése és a sokféle szolgálatnak, kötelezettségnek való elégtétel a felnőtt ember erőt is meghaladó mértékben tesz próbára diákságunkat. A mai idők diákjának túlterheltsége eddig is közismert volt, ez a megterhelés a múlt iskolai évben a háború okozta viszonyok következtében a tanulóifjúsággal szemben támasztott igények folytán még túlzottabbá vált. Olyan feladatok és kötelességek, melyeknek fontosságát egyébként sem, de háború idején meg egyáltalán nem lehet kétségbevonni, nagy mértékben számítottak a tanulók segítségére. A háború ejtette sebek, szenvedések gyógyítását és enyhítését szolgáló társadalmi egyesületek, jótékonykodást, segítséget célzó alkalmi megmozdulások, az iskolai ifjúsági intézmények hasonló irányú mozgalmi, nem egyszer pedig egyéni vállalkozások tagadhatatlanul nemes szándékuk ellenére is hatványozott, nem egyszer túlzott mértékben támaszkodtak a diákságra. Sőt több esetben kizárólag csak a tanulók közreműködésével tudták szervezeteik és kezdeményezéseik működését fenntartani. A szegedi m. kir. áll. Gyakorló gimnázium igazgatójának szavaival élve: „védeni kellett a diákságot a különféle irányból jövő kívánság-rohamok ellen és nagy tapintatot és erőfeszítést igényelt a tanári kar részéről eredeti hivatásukban való megtartása.“

Ezek figyelembe vételével az évkönyvekből kivilágító tanulmányi eredményt, amit a diákok e sok nehézség ellenére is felmutattak a múlt évben, összevetve a megelőző évek eredményeivel, általában megnyugtónak, kielégítőnek kell mondanunk, ha el is marad talán egy kissé mögöttük.

A napi élet ütemével való lázas versenyfutás, mely ma a diákságnak kijut, nem kedvezett a tanulmányokba való elmélyedésnek, az iskolán kívüli öntevékeny munkának, a rendes tantárgyak mellett helyet találó külön tárgyak folytatásának és az ifjúsági intézmények, egyesületek, szakosztályok törekvéseinek. Annak a szép, nyugodt diákéletnek, mely a nagy háborúk előtti nemzedék ifjúságának legszebb éveit foglalta magában, ma már nyoma sincs. Manapság a diákélet csak első és második osztályban mondható szépnek és nyugodtnak, azontúl már csupa zaklatás, nyugtalan iram, rohanás egyik elfoglaltságból a másikba. Arra már nem jut ideje, nincs alkalmá, csendje, magánya, hogy az iskolában tanultakon elgondolkozzék, belsőleg gazdagodjék. És ha ideje a hosszú kényszer-szünetekben még lett is volna a múlt évben, a légkör, a napi helyzet, a háború nyomasztó súlya, melybe állandóan beleütközött minden oldalon a diák, éppen nem jelentettek a szellemi munka számára kívánatos feltételeket. Ez a magyarázata annak, hogy az ifjúság külön munkásságát, képességeinek öntevékeny kibontakozását célzó intézeti és az ifjúsági egyesületek, szakosztályok által

kitűzött pályatételek — a tetszetős jutalomdíjak ellenére is sok helyütt kidolgozatlanok maradtak, továbbá, hogy ezekben az egyesületekben szokásos szellemi munka nem volt oly élénk, mint más években. A külön nyelv i tanulmányokat folytatók száma is megcsappant; sok diák, akinek pedig mind szellemi mind anyagi tehetsége megengedte volna a külön nyelvtanulást, annak ellenére, hogy a megfontolás is arra ösztönzi a szülőket, hogy az eredményes nyelvtanulást ebben a korban kell elvégeztetni és az ország érdeke is megkívánná ezt a saját érdekük mellett, — nyelveket beszélő tisztekre igen nagy szüksége van a honvédségnek — mégsem tanult, mert erre már nem volt ideje és kedve. A debreceni piarista gimnázium igazgatója ezzel kapcsolatban egy másik hiányosságra hívja fel a figyelmet, mely a magyar élet és honvédelem kárára az életpályákra való helytelen felkészülés folytán áll elő. Az új háború meglepetéseivel és sokoldalú kívánságaival megmutatta, hogy a magyar honvédségnek is szüksége van a magyar életen kívül kiváló orvosokra, mérnökökre, kémikusokra, tanárookra, nyelveket beszélő vezetőkre. Nem a középiskola feladata, hogy ezekre a hiyatási ágakra kiképezzen, de ott jegyzi el magát hivatásával az ifjú és már a gimnázium falain belül kellene érdeklődnie iránta és arra való készülését, kiképzését megkezdeni. De mikor? Erre ideje és alkalma nem nyílt.

A mutatkozó hiányok ellenére is az az igyekezet és jóakarát, mellyel az akadályokkal szemben a rendes tanulmányok végzése mellett ezeken a területeken is találkoztunk a tehetségesebbek részéről nagyobb, a kisebb tehetségűek részéről mérsékeltebb arányokban, megérdemli, hogy szeretetünk és megértésünk az idő követelményeit átérző tanulóifjúságunké legyen. A szellemi téren érezhető esetleges hiányokért pedig kárpótlást nyújt a más irányban végzett munka és felkészülés: így amit nemzetvédelmi szempontból katonai előképzésben nyert az ifjúság. Márpedig azt senki nem tagadhatja, hogy napjainkban a katonai előképzés még akkor is elvitathatatlanul szükséges, ha esetleg a tanulás szenvedni miatt.

Ismeretes, hogy a küzdelemben álló nemzeteknél már nem egy diáknak tűztek a mellére hasznos szolgálataiért magas katonai kitüntetést és nem könnyelheti-e jogos büszkeséggel a kassai premontrei gimnázium mint a kötelességteljesítés méltó jutalmát azt a két hadtestparancsnoki dicséző okiratot, melyet az intézet két diákja kapott, akik a nyert értesítés alapján légmentes ügyeletes minőségükben, minden külön parancs nélkül a legjobb pillanatban riasztották a várost.

Nem kisebb elismerést érdemel és más cédiról nyújt kárpótlást az a munkatöbblet, az a teljesítmény, amit a háború kellős közepén hazafias és szociális téren mutathatott fel a középiskola. A diákok legnagyobb része megértette, hogy a háború mindenkitől többet, mindenkitől áldozatot kíván, legyen az öreg vagy fiatal, férfi vagy nő. A háborús viszonyok követelte munkatöbblet felvételén kívül most is vállalták a szokásos szociális feladatokat: szegény családok, gyermekek gondozását, szegénynapok rendezését, zöldkeresztes munkák elvégzését, továbbá a nemzetvédelmet célzó áldozatos népgondozást, „szórványmunkát“, amit nemzetiségi vidékeken élő magyar testvéreink körében fejtettek ki. Arra itt nincsen tér, hogy részleteiben is felsorolhatnák azokat a szolgálatokat, miket különféle segítőakciókban való részvételével, gyűjtések lefolytatásával az iskolán kívüli szervezetek nyújtott, nem tudjuk összegezni azokat a pénzadományokat, azt a rengeteg ruhaneműt, szeretetsomagot, könyvet, folyóiratot, amikkel segíteni igyekeztek honvédeinknek súlyos harcaikban. Csak néhány jellemző esetet hozunk elő, melyeknek nevelőértéke leginkább kézenfekvő.

Az első, ami megállapítható: ha az év folyamán bármily mozgalom keletkezett, ami a legcsekélyebb anyagi eredményt ígérte, a tanulók első

gondolata mindenkor az volt: fordítsuk a fronton küzdő honvédeink vagy hozzátartozóik javára. Ezzel megmutatták, hogy az iskolai élet egész évi munkáját átható szociális érzék szociális lelkületté fejlődött bennük. Ez a lelkület *vezette* azokat a nyolcadikos nagy diákokat, akik az érettségi vizsgálatok előtt szokásos nagy osztályfényképről lemondtak, hogy annak költségeit egy hadiárva nevelésére fordíthassák (Bpesti érseki kat. gimn. évkönyve) és azokat a hetedikeseket, akik a meg nem rendezett tánc-tanfolyamra szánt összeget a honvédcsaládok megsegítésére ajánlották fel (Székesfehérvári m. kir. kat. gimn. évkönyve), hasonló lelkület hatotta át azokat a második és harmadikos kis gimnazistákat, akik csillogó szemmel, lelkes elhatározással ajánlották meg és adták össze az évi 2000 pengőt egy-egy hadiárva felnevelésére (Szolnoki m. kir. Versegly F. gimn. évk.). A bőkezű adakozás és leleményes gondoskodás szép példája volt az, mellyel a Cisztercita rend budapesti Szt. Imre-gimnáziumának növendékei karácsonykor nem kevesebb, mint 400 sebesült hőst — tiszteket és honvédeket — hívtak meg intézetükbe, ahol tiszteletükre először ünnepélyt rendeztek, hogy emlékezésük felüljúló sebeit némileg enyhítsék, azután megvendégelték és végül megajándékozták őket 400 drb szeretetsomag kiosztásával; felhasználásra került még 25.000 cigaretta, 115 kg alma, 2000 drb sütemény, 420 drb szendvics, 5 liter rum, 36 liter csemege bor, 12 liter likőr, többszáz kötet vagy darab imakönyv, más természetű szórakoztatókönyv és folyóirat, képeslapok, társasjátékok. Jóformán minden intézet értesítőjében hasonló példáit találjuk az áldozatos szeretetnek és részvétnek, nem kevésbé a találékonyoknak: több iskolában akadtak kis- és nagydiákok, akik lelkesedésükben különböző címek alatt Diákújságot szerkesztettek, csak azért, hogy az így kapott jövedelmet elküldhessék a Vöröskereszt részére.

A soproni 7. tüzérezred tán sohasem fogja elfelejteni azt a sok jótéteményt, amiben a soproni Szt. Orsolya rendi kat. leánygimnázium tanulói részesítették őket, akik az ezredet különösen pártfogásukba fogadták, és nem egy vitéz tüzért mentettek meg küldeményeikkel a haláltól, amint azt az egyik visszatért tüzér hálás szavakkal kifejezte: „... a rum éppen a legnagyobb hidegben mentett meg minket.“ Általában a leányifjúság csendben, hivalkodás és újságreklám nélkül végezte a nehéz idők parancsolta női munkát: segíteni ott, ahol arra legnagyobb a szükség. A harcoló hősök megbecsülésének éppen olyan felemelő példáját mutatta a szegedi m. kir. áll. Árpádhazi Szt. Erzsébet leánygimnázium hetedikosztályos volt növendéke, aki áldozatos szeretéből feleségül ment egy sebesült honvédhez, mint az a harmadikos kis diáklány, aki egész évi megtakarított pénzecskéjét: 20 pengőjét adta a haza oltárára. Felső diáklányok közül többen szép eredménnyel elvégezték a Vöröskereszt Házi Betegápoló tanfolyamot és lelkesedéssel vettek részt a Vöröskeresztes önkéntes Ápolónői tanfolyamon. Nem lehet szó nélkül hagyni azt a szinte költeménybe illő munkát, amit a hazafias és egymásiránti kötelességteljesítésben a Knézich-utcai Szt. Margit nevelőintézet leányai nyújtottak. Amíg lehetett, a tanulók bőven küldték a csomagokat „katona fivéreiknek“, sőt nemcsak a lányok, hanem az édesanyák is, akik fiúkká fogadták azokat az ismeretlen magyar hősokeket, akikkel lányaik leveleztek. Arra törekedtek, hogy szeretetük, hálájuk tettekre váltásával bizalmat, erőt és bátorságot öntsenek az értük küzdőkbe, hogy megérezzék velük: az otthon féltő szeretettel és aggodással kíséri lépteiket. Az a sok hálával és köszönettel teli zöld tábori lap élő bizonyosság arra, hogy jó volt az elgondolás: nemcsak az anyagi küldemények vittek vigaszt, erősítést a harcterek poklában küzdőknek, hanem a sok-sok szerető testvéri sor is, „mert ez a jóleső megemlékezés új erőt ad nekünk a további harchoz“ — olvassuk az egyik táborilapon: „így a küzdés, a lemondás, a nélkülözés sokkal enyhébb“ — írja egy másik honvéd. Diákságunk lelkületére jellemző az a segíteni akaró készség és szeretet, mivel azoknak a diáktársaiknak siettek támogatására anyagiakban éppúgy, mint a tanulásban, akiknek édesapját a kötelesség a frontra szólította.

Ha mármost összehasonlítást próbálnánk vonni az újabb évek fiatal-sága és a múlt világháborút megelőző nemzedék diáksága között, rögtön feltűnik, hogy a mai középiskolás nemzedék, melynek kialakulásában az új világháborút megelőző évek nagy lelki átalakulása, a megváltozott gondolkodás, megváltozott gazdasági, társadalmi viszonyok, a háborúval együtt betört rázkódások nagy szerepet játszottak, sok tekintetben különbözik a háborúkat megelőző boldog békevilág fiatalságától.

Az akkori fiatalság számára — főképp ha középiskolás volt — a politika teljesen idegen, távoli területet alkotott, amire egyáltalán nem kíváncsi volt. Akkoriban az iskola és veje az ifjúság egy kialakult és megszilárdult szellemi rendszeré volt, a tanuló mással sem találkozott, mint az igazság eszméjével, minek érvényességét az iskola, a katedrán szinte korlátlan hatalommal és tekintéllyel rendelkező tanár képviselte, és megvalósulását a szellemi és erkölcsi világrendben látta. Ma a politika — akármennyire tilos is — benyomul a fiatalság közé. Lehetnek ugyan szigorú törvények, amik a nyílt pártállást, színvallást megtiltják, de a diákság lelkében nem lehet tiltó korlátokat felállítani, a belső pártállást megakadályozni. És meg-esik, sajnos, ami a megelőző korok iskoláiban szinte lehetetlen volt, hogy a diák hangzatos jelszavak, törekvések áldozata lesz és szembehelyezkedik nevelőivel, továbbá az a folytonos kritika és elégedetlenség, mellyel otthonról, az utcáról, a társadalomból telítve jön, elsorvasztja fogékonyságát és önkéntelenségét az iskola művelődési anyagának elfogadása irányában, kritikus állapotba hozza vele szemben.

Az a nemzedék a háborút megelőző években új szellemi és szociális formák utáni kutatás állapotában találta magát. Így a szellemi kutatáshoz, kísérletezéshez, a tudományos munkához a fiatalság nagyobb kedvet érzett; persze ahhoz a formájához a szellemi ténykedéseknek, amit akkor egy kétségbevonhatatlannak tartott hatalmi tényező, a humanisztikus színezetű művelődési eszményen alapuló, hagyományos és elismert szellemi rend meghatározott. Az eszmény a tudós volt, hiszen a tudást igen nagyra értékelték. Az elméletekért lelkesedtek, a pályaválasztásnál a szellemi hivatásokat kedvelték, a tudományos életpályát mindennél nagyobbra tartották és értékelték, míg a gazdasági, ipari, kereskedelmi, általában gyakorlati pályákat mint nem magyar embernek valókat, nem becsülték és nem is keresték. Hibái voltak annak az ifjúságnak is, tudjuk, blázírtnak, dekadensnek is szokták nevezni, lehet, hogy helyes a megállapítás, azt azonban el kell ismerni: az akkori diákok tudtak szellemi értékekért lelkesedni és értük keményen dolgozni.¹

Az új diáknemzedék ezzel ellentétben már olyan légkörben dajkálódik fel, melyből a régi, hagyományos szellemi formáknak, tanoknak megtámadhatatlannak látszó érvénye hiányzott. Az iskola hagyományos rendjébe az újító törekvések lázas áradata ömlik, aminek révén megrendül a tanulóinak a szilárdságba és a bizonyosságba vetett hite és így irányulásuknak, állásfoglalásuknak útja nincs úgy előre meghatározva, mint volt a háború előtti társaiké. Az iskola és a szülői ház többé nem azok a döntő erejű tényezők, amelyek a jövőre, a fejlődés mikéntjére kizárólagos joggal támaszthatnak igényt, hanem a közösségi formák is egyre érezhetőbb módon kezdik megmutatni hatásukat a politikai és társadalmi életben és ezen keresztül az ifjúság nevelésében is.

Az ifjúság, mely bizalmatlan lett a múlttal szemben és valami újat vár, az így eléje táruló lehetőségeknek és választásoknak sorából — mi van ennél természetesebb — a saját lelkiületének megfelelőt ragadta meg és

¹ Borbély Kamil: Középiskolás diákjaink a két világháború között. Bpesti bencés gimn. évkönyve.

tette magáévá, ellenben keresztülnézett azon, amit lelke idegennek érzetté. Kerüli tehát a szellemileg elvont kérdéseket és a velük való bíbelődést, szinte ellenséges magatartást tanúsít az intellektualizmussal szemben, viszont kitárul azok előtt a jelenségek előtt, melyekben — úgy véli — a jelen élet kérdései öltenek testet. Nem lelkesedik az elméletekért, tetteket óhajt, nem a tudós az eszménye, nem annyira a gondolkodó, mint inkább a gyakorlati, az építő ember. Ezért van az, hogy nem tudja úgy értékelni az irodalomnak és a tudományoknak bizonyos részét, amiért a múlt évtizedek ifjúsága lelkesedett, inkább szeret gyönyörködni az emberi elme gyakorlati alkotásaiban, a technika csodáiban, mint a képzelet elvont munkájában. Nem szereti a filozófiát, de szívesen vállalja magára, ami életszerű, ami gyakorlati, tett és valóság. Ezt pedig főképp két területen látja megvalósíthatónak: a technikai-gazdasági téren és a katonáskodásban. A pályaválasztások alakulásában jelentkező eltolódás, ami az ifjúság átalakulását a régivel szemben talán legkézzelfoghatóbban jellemzi, innen eredezik. Annál a fiatalságnál az ideális alapon történő pályaválasztás nagyon gyakori volt, ott nem annyira az anyagi érdekek, mint inkább a szellemi értékek irányították a hivatást választó diákot. Ma az anyagiak kérdése lett a döntő a választásban: a minél jobb kereseti lehetőség, minél előbb való érvényesülés az irányító elvek, ezért fordul a figyelmük — a jelen idők szükségleteinek megfelelően helyesen — a gazdasági, gyakorlati pályák felé. Ennek megfelelően a mai tanulóifjúságnak a szellemi és tudományos kérdésekhez való viszonya manapság sokkal halványabb formában jelentkezik, mint azt várni lehetne. Nem lehet biztosan kimondani, vajjon a szellemi értékek iránti fogékonyság vagy a tudás iránti vágy lett-e kisebb benne. Az azonban máris bizonyos, hogy szívesebben lép a vitathatatlan, a problémákat nélkülöző jelenségek útjára, mint az elvont és nagy szellemi erőfeszítést kívánó kérdések útvesztőjére.

Az új fiatalság körében sokan akadnak, akik a mai életnek valóságai, az elvontabb szellemi munkát nem kívánó formái felé fordultak, azonban nem az egész fiatalság. És ez itt a fontos. Ma is találunk olyan ifjakat, akik a legteljesebb szellemi életre határozzák el magukat olyan lelkesedéssel, mint a megelőző nemzedék tette. De különbség azért itt is van. A mai fiatalok bizalmatlanok többé-kevésbé a múlttal szemben, nem engedik magukat átszarmaztatott tanoktól, megmerevedett szabályoktól vezetetni, hanem elsősorban saját spontaneitásuktól. Nem foglalnak előre állást az eléjük táruló kérdésekkel szemben, elfogulatlanabb lélekkel lépnek a tudás, a szellemi élet talajára. Ilyen tanítványok voltak az eszményei a pedagógia mesterének, Sokratesnek. Ezért, ha összehasonlítják a háborúelőtti évek fiatalságának szilárd szellemi képzettségét a mostaniéval, az utóbbié közelről vizsgálva olybá tűnik fel, mintha valamiképpen rögtönözve, spontán módon szerezte volna.¹

Míndezeneknek a vizsgálata nyomán talán a mai idők diákságának képe kissé szintelennek látszik, és arra gondolhatnánk, hogy szellemileg értéktelenebb, mint amaz volt. Ismeretes, hogy ezt az összehasonlítást elvégezték és annak eredményeképpen a rövidebbet a mai ifjúság húzta. Mi azonban nem mernénk így döntenit, mert bizonyos látszat ellenére is úgy gondoljuk, hogy a legújabb középiskolás diáktípus, mely valójában csak a kialakulás útján van e pillanatban, talán nem lesz kisebb értékű, mint a békeidők diákja volt.

Nem szabad elfelejteni, hogy azok, akiknek részéről a szellem- és tudományellenes új fiatalságról az elmarasztaló bírálat származik, szintén nem vonták kétségbe az új diáktípus szellemi és emberi értékeit, nem kételkedtek jellembeli jó tulajdonságaiban, csupán a tudás iránti vonzalom gyengülését hangoztatták, mert úgy látták, hogy ez a fiatalság nem hisz többé vakon a tudományos érvényesülésben. Ha kisebb is lett benne a

¹ Terestyéni F.: Szellemellenes-e a mai fiatalság? Magyar Paedagógia LI. évf., 332—234.1.

tudás hatalmában való hit, viszont a lelke mélyén olyan kincseket őriz, melyek megfelelő vezetés mellett szárba szökkenve a legszebb termést hozhatják. A vallásos érzés erősödik diákságunkban, erkölcsi felfogása határozott tisztulást, nemesedést jelez. Érdekli az ifjakat a lelki élet, az emberi élet titokzatos világa, van bennük vallásos meggyőződés, van eszményük; tudják, érzik, hogy Isten és a vallás az egyetlen biztos támasz a nagy világégésben. Különös, de megfigyelhető, hogy a legtöbb fiatal diák nem várja már annyira a kívülről feléje integető szabadabb életet, mint amennyire fél tőle. Tudják, hogy a világ hideg lehelete, mely oly korán megérintette őket, ott az életben végzetes is lehet számukra.

A hazafias és szociális érzék soha nem volt erősebb és lángolóbb, mint a mai diákságban, a közösségi lelküit pedig, mely ma eltölti, melynek annyi megható példáját adták a háború nehézségei közepette, a nemzet életébe vágó, komoly összetartó erő. A haza- és fajszeretet elevenen lüktet diákjaink szívében, a magyarság sorskérdései fogékony talajra találnak lelkükben.

„Jaj, százsorta jaj azoknak a fiataloknak, kiknek lelke testében megfért” — szól a magyarság nagy nevelőmesterének, Széchenyi István grófnak intelme a ma diákja felé is. Az elmúlt iskolaév nehéz és bizonytalan napjai megmutatták, hogy a ma diákjainak lelke áttörte a test szűk korlátait, hogy az új, háborús középiskolás-diák, ha a hazáról, a szebb jövőről, magyar testvéreiről van szó, tud csüggedés nélkül lelkesedni, áldozatot hozni merészen és újszerűen. Azt is megmutatta a múlt év, hogy a mai iskolás nemzedéknek az a jobb és értékesebb rétege, melyre a jövő hordozásában számítani lehet, ma is töretlen kapcsolatot érez és őriz a szellemiek iránt, bár az tagadhatatlan, hogy ez a kapcsolat nem jelentkezik külsőleg szembeötlő formában. Az is való, hogy a tudásnak azt a búskomorságát és súlyát, mely alatt oly sokan összetörtek, nem ismeri, de igenis ismeri a szellemi értékekkel való foglalkozás tiszta örömét és azt is tudja, hogy azok számára nagy kincset jelentenek, amiket bármikor gyümölcsöztethet.

TERESTYÉNI FERENC

TRANSNISTRIA

ROMANIA számára mindig tragikus formában jelentkezett az „orosz kérdés”. Tragikus formában nemcsak azért, mert szüntelenül szembe kell kellett szállnia a hatalmas keleti szomszéd terjeszkedési törekvéseivel, hanem azért is, mert az orosz kérdést lelkileg nem tudta megemészteni, feldolgozni, nyugvópontra helyezni. Ez a megoldatlanság pedig azt eredményezte, hogy az orosz komplexum beleivódott a románság lelkületébe és szubjektív visszahatásokra ingerelte. Napjainkban éppúgy, mint a múlt század elején...

Még meg sem alakul az önálló Románia, amikor a roppant cári birodalom már nyújtogatja feléje veszélyes csápjait s mindent elkövet, hogy a hanyatló porta helyett a vajdaságok feletti hűbéruralom örökébe lépjen.

Az európai nagyhatalmak minduntalan elgáncsolják e szándékot, de az akkermani szerződéssel (1826) az oroszok mégis elérik, hogy konzuljaik szóhoz jutnak kormányzati kérdésekben s a cár döntőbírói jogot kap a fejedelmek kinevezése esetén. Nem sokkal később — az orosz-török háború zűrzavarában — a cári csapatok megszállják Moldvát és Havaselvét s nem is mozdulnak onnan 1834-ig. A drinápolyi béke jogi alapot is ad erre, mert a tízmillió arany hadisarc megfizetéséig a Porta átengedi az oroszoknak a vajdaságokat, de a cári csapatok alaposan visszaélnék a helyzettel. A románok — a törökök után — felszabadítóként ünnepezték a „legkeresztényibb cár“ csapatait, de hamarosan meggyőződtek róla, hogy gyakorlatban mit is jelent ez a „kereszténység“.

Az első orosz kormányzó — Pahlen gróf — lágyszívű, európai gondolkodású arisztokrata, akit hamarosan elcsapnak. Utóda Soltuhin tábornok kegyetlen cári pribék, aki ökrök és lovak helyett szekér, ültetve eke elé fogatja a román parasztokat és a pópákat. A románság krónikásai elszömyedve emlékeznek erre az orosz Karaffára s neve egybekapcsolódik a románok oroszgyűlöletével.

A vad Soltuhin uralmát nem feledteti Kiseleff gróf nagylelkűsége. (A népek nehezebben felejtik a rosszat, mint a jót!) Pedig Kiseleff valóban áldásos tevékenységet fejt ki. A francia felvilágosodás eszméi alapján rendezi az ország közigazgatását, megreformálja egészségügyi berendezéseit s szinte megveti a modern Románia alapjait. Barabás Miklós, akit vándorösztöne Bukarestig elsodort, emlékirataiban nagy elismeréssel beszél Kiseleff grófról, a „Párizsban nevelkedett, finom modorú, tudományt és művészetet kedvelő, jeles diplomatáról“ s a románok is hálával emlékeznek rá. Nevét ma is Bukarest egyik legszebb sétánya őrzi, de végső fokon az orosz megszállás mégis a legvadabb gyűlöletet hagyja a románság szívében.

A cári politika azonban ügyet sem vet a vajdaság lakóinak érzelmeire. Szentpétervár számára sokkal fontosabb Bulgária, mint a kis Románia és hiába menti meg Plevnánál I. Károly hadserege a legesúfósabb kudarcától a cári hadakat, a berlini kongresszuson az oroszok — történelmi jogaikra hivatkozva — visszaveszik a gazdag és termékeny Beszarábiát. A román szívekben a berlini kongresszus sebei sohasem gyógyulnak be és Beszarábia kérdése egészen napjainkig kísért. Amikor pedig 1914 után az antant tárgyalni kezd a románokkal, szinte felborul az egyezség az orosz-román ellentéteken. Nagy nehezen mégis megszületik a titkos szerződés, a románok ideiglenesen véka alá rejtik érzelmeiket és szövetséget kötnek a cári birodalommal. Poklevski Köziéi, a mozgékony orosz diplomata befolyásos személy a román fővárosban s a háború alatt a két ország viszonya látszólag kielégítő. Sőt, amikor 1916 végén a román kormány menedékjogot kér az oroszoktól, a szentpétervári kormány nagy készségesen megnyitja határait a román parlament tagjai előtt.

A cári kormány Cherson városát jelöli meg tartózkodási helyül és 1917 januárjában különvonatok szállítják Ukrajnába a román parlament tagjait. A román képviselők és közéleti férfiak azonban nem akarnak olyan messze eltávolodni hazájuktól és sokan Odesszában telepednek meg a cári hatóságok nagy bosszúságára. Odesszában lakik egyideig Goga Oktavián, a költő-politikus, Onisifor Ghibu egyetemi tanár és sokan mások. A román parlamenterek ukrainai emigrációjáról számtalan munka jelent meg s ezekből kiderül, hogy a románok milyen ellentétes érzések közben vették igénybe a cári birodalom vendégbarátságát. Az egyik emlékirat szerzője, Gr. Procopiu, így számol be arról az érzésről, amikor vonatuk az orosz határra ér: „Bizonyos önkéntelen szívszorongással és lelki kinnal vettem a hírt, hogy a határra értünk és moszkovita területre léptünk. Mint egy demokratikus berendezésű állam szabad polgára indokolatlan, de megmagyarázható félelmet éreztem. Nemcsak

a bujdosás gondolata szorongatott, hanem egy megnevezhetetlen lelki-állapot, „une espèce de malaise”. Valami hasonlós ahhoz, amit az ideg-orvosok főbiának neveznek s amit a magam részéről bátran neveznék oroszgyűlöletnek. Nem volt ez azonban tulajdonképpen fobia, hanem inkább irtózás. Hasonló ahhoz, amit túlérzékeny emberek éreznek egy hulló hideg és nyirkos bőrnek érintésére.“

Ez a vallomás igen jellemző a románság lelki beállítottságára s kellőképp megvilágítja a további eseményeket. Az orosz összeomlás ugyanis lehetővé teszi Romániának, hogy megszerezze Besarábiát s 1918 elején Besarábiában megalakul a román nemzeti tanács, mely kimondja a Romániához való csatlakozást. Szovjet-Oroszország sohasem ismerte el ezt az aktust, érvelése szerint a besarábiai nemzeti tanács a benyomult román katonák fegyvereinek védelme alatt mondta ki a csatlakozást és a túlnyomóan orosz többségű tartomány lakosságára rákényszerítette a román uralmat.

A békekötés után a román politikusok hosszú ideig elhanyagolható mennyiségként kezelték Szovjet-Oroszországot s alig akadt felelős államférfi, aki felismerte volna a besarábiai probléma horderejét. Szórványos és nehézkes tárgyalások tarkítják az orosz-román viszonyt. 1921-ben az Avarescu-kormány, 1924-ben a Brátianu-kormány ül le tárgyalni Moszkva uraival, — az előbbi tárgyalás színhelye Varsó, az utóbbié Bécs — de az eredmény mindkét esetben a nullával egyenlő. Az oroszok szerint Besarábia bekebelezése alkotmányellenes s döntést csak népszavazás hozhat. A románok szerint a csatlakozás alkotmányos s Szovjet-Oroszországnak tudomásul kell vennie a status quo-t. Nincs tárgyalási alap, a diplomaták — a sajtó kölcsönös gorombáskodása és fenyegetései mellett — szétmennek; Oroszország nem ismeri el Besarábia bekebelezését, de azért Romániával együtt aláírja a híres Rellog-paktumot. Néhány meddő esztendő után feltűnik a román külpolitika egén Titulescu, aki sietve elismeri a Szovjet-Úniót s minden tőle telhetőt elkövet az orosz-román viszony megjavítására. II. Károly diktatúrájág a kapcsolatok eléggé szívélyesek, de aztán jön a Goga—Cuza kormány, jön Butenko orosz ügyvivő eltűnése és 1940 június 26-án pedig az orosz ultimátum. Franciaország elvázott, Anglia szigetbirodalmába visszahúzódva készíti elő további terveit, Románia egyedül áll szemben a keleti kolossal. A koronatanács elfogadja az orosz ultimátumot s a román csapatok kiűrtik Besarábiát és Észak-Bukovinát. Egyéves vihar szünet következik, a két ország viszonya a lehető legrosszabb, majd amikor 1941 nyarán megindul a szovjethadjárát, Antonescu tábornok hadai a németek oldalán beavatkoznak az oroszországi hadműveletekbe. Besarábiát és Észak-Bukovinát hamarosan kiűrtik az oroszok, a románok elérik a régi határokat, a Dnyesztert átlépve folytatják nagy szövetségesük oldalán az orosz csapatok üldözését, majd amikor a Dnyesztér (románul Nistru) és a Bug közötti területről is visszaszorítják a vörös hadsereget, román közigazgatási tisztviselők jelennek meg és lázas ütemben hozzák kezdenek az úgynevezett „Transnistria“ újjáépítéséhez.

Az első időkben Transnistria sűrűn szerepel a bukaresti sajtóban, a lapok bőségesen beszámolnak a transznistriai állapotokról s a történészek pedig igyekeznek történelmi szempontból megvilágítani e tartomány múltját s a románsággal való kapcsolatait. Román vajdák és hetmanok nevei bukkannak fel, akik Transnistria múltjában szerepeltek, a lapok megállapítják, hogy a Dnyesztér és a Bug közötti tartomány lakosságának többsége román vagy román származású, s emlékeztetnek arra, hogy a Szovjetunió is „moldovai köztársaság**” név alatt bizonyos autonómiát engedélyezett e területnek. A felszínre bukkoló történelmi adatok azonban nyilván nem elégségesek és nem is meggyőzőek, mert Bukarestben pályázatot hirdetnek Transnistria román kapcsolataira vonatkozólag és hatvanezer lejjel kecségtetik azt, aki legsikeresebben oldja meg feladatát.

Antonescu tábornagy már az első perctől kezdve aggályos gondot fordít Transnistriára és ő adja ki az utasításokat a tartomány megszervezésére, ő szemeli ki Gheorghe Alexianu professzort az új tartomány kormányzójául. Alexianu nevét a királyi diktatúra alatt ismerte meg az ország közvéleménye, amikor a Calinescu-féle közigazgatási törvény életbeléptetése után az egyik új beosztású „tartomány” kormányzója lett s feltűnt erélyességével és célratörő szigorával!

Antonescu tábornok teljhatalommal ruházta fel Alexianu professzort, aki 1941 augusztus 22-én érkezik néhány munkatársával az újonnan meghódított tartományba és Tiraspolban üti fel székhelyét. (Transnistria román közigazgatásának megszervezésére Antonescu tábornagy 1941 augusztus 19-én adja ki az utasítást a tighinai román főhadiszálláson.) Alexianu kormányzó a katonai hatóságok felett is rendelkezik s engedelmével semmi sem történhet. Munkatársaival tizenhárom megyére osztja az új tartományt, melynek területe körülbelül 40.000 km², lakosainak száma 2,236.226 s két törvényhatósági joggal felruházott városa mellett 15 városa, 1261 községe, 2468 falva és 72 kisközsége van. Transnistria földje rendkívül termékeny és Ukrajnával együtt a világ egyik leggazdagabb gabonatermő vidéke — a Misszisszipi völgye és Dél-Amerika után. Területéből 2,783.711 hektár termőföld, 46.844 hektár rét, 290.183 hektár legelő, 42.094 hektár szőlő, 219.254 hektár erdő és 157.473 hektár halastó.

A tartomány gazdasági megszervezésére vonatkozó rendeletet 1941 szeptember 7-én adja ki Alexianu kormányzó, de a bukaresti lapok csak 1941 október 4-i számukban közlik a kormányzó utasításait. Alexianu rendeletének első bekezdésében úgy intézkedik, hogy az agrárreform végrehajtásáig a kolhozok és a szovhozok fennmaradnak és folytatják tevékenységüket. A községi bírák haladéktalanul összehívják a kolhoz-gyűlést s ott, ahol nincs, választanak új kolhoz főnököt. Mindazok a gazdászok, akik bármilyeít formában tisztséget viseltek a kolhozokban vagy szovhozokban, kötelesek a községházán tevékenységük folytatása érdekében jelentkezni.

Mindezekből látszik, hogy Alexianu kormányzó már az első perctől kezdve alkalmazkodott a realitásokhoz. Másfél évig az orosz gazdasági rendszer alapján irányította Transnistria gazdasági életét s az új tartomány csak 1943 júniusában kapott önálló státútumot, amelyben a többi között a parasztság helyzetét is szabályozták. De addig még sok minden történt.

Miután a román közigazgatás mindenekelőtt a román kultúrát és nyelvet akarta terjeszteni, a kormányzó legsürgősebb tevékenysége az odesszai iskolák megnyitása volt. Amikor Antonescu tábornok kiadta az utasítást Transnistria román közigazgatásának felállítására, Odesszában még makacsul védekeztek a szovjet csapatok s így a nagy kikötőváros bekebelezéséről csak annak eleste után, 1941 október 17-én intézkedhetett.

Odessza elfoglalása különben országos ünnepekre adott alkalmat, s mikor híre jött, hogy a román csapatok elfoglalták a fontos fekete* tengeri kikötőt s egyben Transnistria új fővárosát, Románia valamennyi városában fáklýásmennettel ünnepelték a nagy eseményt, a templomokban Te Deumokat tartottak s a lapok elragadtatott hangú cikkeket írtak.

A vidéki városok ünnepi szónokai természetesen őszintébb és közvetlenebb hangot ütöttek meg, mint a főváros szónokai s e beszédek világítják meg leginkább a román közvélemény akkori hangulatát.

A brassói ünnepek során Jinga Victor kereskedelmi akadémiai tanár így beszélt: „Odessza elesett. Vitéz hadseregünk elfoglalta a világ egyik legjobban megerősített várát. Hogy mit keresünk Odesszában? A jövőnköt keressük, melyet az elmúlt év eseményei elhomályosítottak. Nem vagyunk imperialista nép, de tisztában kell lennünk saját erőnkkel és kiterjedésünkkel. A román élettér széles s okos politikával egybe kell gyűjtenünk az összes románokat. Antonescu marsall megnyitotta a nagy történelem lapjait.”

Ugyancsak a brassói ünnepek során hangzik el Dixnitru Craiu ezredes-megye főnök beszéde.

— Az volt a kötelességünk, — mondja — hogy elfoglaljuk Odesszát, s bármilyen nagy áldozatot követelt ez a küldetés, habozás nélkül teljesítettük. A románság határai ismét elérték a Bug-folyó kék vizét s ma a Dnyeszter és a Bug között már semmisen áll szemben a Kereszttel és semmisen gátolja a román nyelvet.¹

Valóban Transnistria kormányzója nagy súlyt fektet a román nyelv terjesztésére, az odesszai egyetemet 600 transnistriai román ifjú látogatja, románnyelvű gimnáziumokat, valamint líceumokat létesítenek s a vallási étellel együtt igyekeznek felébreszteni a románság nemzeti öntudatát is. Az új tartományt elzárják a külvilág elől, polgári személyek csak különleges engedéllyel utazhatnak Transnistriába s Antonescu tábornagy utasítására itt rendezik be a román intemálótáborokat is. Alexianu igazán érti a mesteriségét, gyakorlott közigazgatási férfiú s mint egyetemi tanár a pedagógiában is jártas. Mindenre nézve kötelező jelleggel bevezeti a köszöntésnél a jobbkar levegőbe való lendítését s megszervezi az úgynevezett „munka-hadsereget” * (Armata muncii), mely tulajdonképpen egy általános jellegű munkaszolgálat. A szervezési szabályzat értelmében minden húsz évet betöltött transnistriai férfi tagja a „munka-hadseregnek”, melynek célja „az ifjak hozzáidomítása egy új, patriarchális élethez s az új Európa eszményeinek megismertetése.”

A besorozott ifjak katonai fegyelem alatt állnak s erkölcsi, vallási és fizikai oktatásban részesülnek. Egyenruhájuk bamaszínű, hozzá baszk sapkát és antantszját viselnek.

A román közigazgatás első évfordulója alkalmából Transnistria kormányzója vendégül látja a bukaresti diplomáciai kar képviselőit, valamint a kormány tagjait s a román propaganda-minisztérium különvonatokon szállítja az új tartomány fővárosába az előkelő vendégeket. Killinger német, Scoppa olasz, Kiyoshi Tsutsui japán, Jose y Moreno spanyol, Milecz szlovák, Benzon horvát követen kívül ott van szinte valamennyi Bukarestben akkreditált külföldi újságíró, több román miniszter és a román propagandaügyi minisztérium egész vezetősége. Az előkelő vendégek egyhetes tartózkodásuk alatt meglátogatták Tiraspol, Dubașari, Rabnija, Tiilcin és Moghilau megyéket, valamint Odessza városát. Számtalan farmot, kórházat, gyárat és közintézményt láttak s amikor Dubafari megyeközpontban kijönnek a templomból, a transnistriai nép virágokat szór a lábuk elé s azt kiabálja: „Éljen a Felszabadító Marsall.”²

Rabnica megyében Popescu Corbul ezredes fogadja az érkezőket mintegy 15 ezer transnistriaival együtt, akik lelkes éljenzésben törnek ki, amikor a vonat befut. Miután a vendégek ellátogatnak a helybeli szappangyárba, a postára és a moldvai iskolákba, résztvesznek a räbnipii park megnyitó ünnepségén is. Az egykori räbnitai zsidónegyed helyén ugyanis a román hatóságok egy parkot emeltek s a park közepére felállították a Felszabadító Marsall szobrát.

A vendégek tiszteletére rendezett ünnepségen transnistriai román gyermekek táncolnak és dalokat adnak elő, majd az ezredes-prefektus beszédet mond:

A Marsall megbízásából el vagyunk szánva arra, hangoztatja, hogy Transnistria tartományában tovább folytassuk közigazgatási munkánkat s bebizonyítsuk szövetségeseinknek, miszerint a román népnek joga van az élethez.³

¹ Universul, 1941 okt. 20. Manifestable dela Brașov prilejuite de căderea Odesei.

² Universul, 1942 aug. 31. O călătorie de studii și documentare în Transnistria.

³ Idem.

Nemsokkal később, október 2-án, amikor végre megnyílik az odesszai egyetem, a lapok így számolnak be az eseményről:

Azok a területek, melyeket I. Mihály király hadseregének ön-feláldozása folytán meghódítottunk, közigazgatásunk irányítása alatt mindinkább megtalálják egyensúlyukat. Azok, akiknek alkalmuk volt a helyszínen megszemlélni a minden térre kiterjedő grandiózus teljesítményeket, nagyon jól megértik, hogy a román szervező erő legyőzte a leghetetlenebb akadályokat és hogy ma a Dnyeszter és a Bug közötti tartomány egész rendkívüli kilátások mellett fejlődik tovább és szerencsésen beilleszkedik a mi biztonsági és életterünkbe.¹

Ez a félreérthetetlen kifejezés nagyon jól rávilágít arra, hogy milyen fontosságot tulajdonítanak Bukarestben Transnistriának és milyen szerepet szántak Románia állami életében ennek az új és gazdag tartománynak. Államjogilag Transnistriát nem csatolják Romániához, de elég sokat mond az, hogy az új terület „beilleszkedik az állam biztonsági és életterébe.” A Lebensraum kifejezés geopolitikai értelmével Romániában mindenki tisztában volt s a cenzúrái korlátozások alatt megjelenő román lapok nyilván szándékosan fogalmazták meg ilyen elegáns formában Transnistria államjogi helyzetét.

1942 október 16-án Bukarestben megnyílik a „Transnistria Kiállítás”. A diplomáciai kar, a sajtó és a román közélet tényezőit Antonescu Mihail helyettesminiszterelnök és Alexianu kormányzó fogadja. Transnistria kormányzója végigvezeti a vendégeket a termeken s bemutatja a román közigazgatás munkálkodásának eredményét. A lapok beszámolóiból kitűnik, hogy Alexianu formailag megszüntette már a kolkhozokat, de lényegileg minden maradt a régiben, csak a kolkhozok helyett más elnevezést használnak. A parasztok úgynevezett „közösségek”-ben dolgoznak családonként csoportosítva s e csoportok neve „munkabrigád”. A sajtó képviselői megállapítják, hogy Transnistria tisztviselőkara „ifjúi lendülettel és szenvedéllyel tett eleget küldetésének, hogy szolgálhassa a Haza egy nagy eszményét.”

November 9-én Alexianu kormányzó utasítására megalakul az első román pénzügyi intézet, a „Banca Transnistriei”, melynek székhelye Odessza s szerepe, hogy végrehajtsa és ellenőrizze az összes állami jellegű pénzügyi műveleteket. A bank Transnistria 13 megyeszékhelyén fiókokat létesít s teljes egészében a kormányzó felügyelete alatt áll. Az intézetre nyilván Szükség van, mert Transnistria rohamosan fejlődik és a bukaresti piacon megjelennek az első transznistriai termékek. Transnistria kormányzósága a különböző vásárcsarnokokban külön elosztószervet állít fel, ahol — a zsidókat kivéve — bárki vásárolhat transznistriai gyümölcsöt. Ha egy zsidót rajtakapnak, hogy ilyen üzletben vásárol, akkor — Transznistriaiba internálják. A vásárlásoknál s az ellátásnál köztisztviselők és nyugdíjasok előnybe részesülnek. Szabályozzák a Transznistriai export és import kérdését is s lassanként a meghódított tartományt szervesen bekapcsolják a román állam életébe. Megszervezik a jogszolgáltatást, a közbiztonságot, a vallási életet és az ortodox egyház Visarion Puiu püspök vezetésével Ortodox Missziót indít meg Transznistriaiban. Iskolák s különböző testületek sűrűn látogatnak el az új tartomány városaiba, N. P. Smochina, a transznistriai románok egyik vezetője hosszú cikkben boncolgatja Odessza román múltját s már arra is jut idő, hogy emléktáblával jelöljék meg azt a helyet, ahol 1917-ben Goga Oktavián, a költő lakott, mikor Oroszországba menekült.

1943-ban a Transznistria-ra vonatkozó hírek megfogyatkoznak, de azért Öntudatos megnyilatkozásokban nincs hiány. Május elsejei számában a Curentul című lap így ír:

¹ Curentul 1942 okt. 2. Reinvierea universităţii din Odesa.

Jelenlétünk a Dnyeszter és a Bug közötti országban román kötelesség s az ütem egyre gyorsul. Nem szabad elfelednünk, hogy (mint azt Brátianu György, a történész mondta) Oroszország Csak húsz évvel Beszarábia bekebelezése előtt lett a mai Transnistria ura, ahol a moszkoviták semmiféle jogra vagy hagyományra sem hivatkozhatnak. Számunkra a bugmenti és bugontúli román falvak a vlach életerő viharos megnyilatkozásai s azért építünk ma Transnistriában a romanizmusnak egy előretolt bástyát, hogy ellenálljunk a moszkvai hidrának, mely annyi szenvedést hozott ránk.¹

Pár nappal később május tizediké dinasztikus ünnepét üli az ország. A Curentul vezércikkírója, Romulus Seișanu, így emlékezik meg a közelmúlt eseményeiről:

1941 június 22-ének napja emlékezetes dátuma lesz az utánunk következő nemzedékeknek, mert e nap hajnalán kelt fel a román hadsereg a hatalmas keleti ellenség ellen, hogy harc és áldozatok árán visszacserezze Beszarábia és Észak-Bukovina ősi földjét, hogy felszabadítsa a szovjet elnyomó uralma alól a Pruton és a Dnyeszteren túl élő testvéreinket s végül, hogy megvédje az egész román nemzet jogait.

Antonescu marsall viszont beszarábiai beszédében „Románia ezeréves dvilizatorikus missziójáról“ beszélt s hangoztatta, hogy a román hadsereg nem visel Keleten hódító háborút. Az év folyamán elkészül Transnistria statútuma, melyet a román sajtó vezéregyénisége, Pamfil Seicaru vezércikkben ünnepel s társaival együtt „Nagy Történeti Aktus“-nak nevez. Ezzel egyelőre ki is merül Transnistriára vonatkozó ismeretünk, noha az elmúlt esztendőben napvilágot látott román szakirodalom feltárása még sok érdekes részletet világíthat meg. Az minden esetre e rövid tanulmány során is kiderült, hogy a román közigazgatási tisztviselők élükön a fáradhatatlan, erélyes és ambiciózus Alexianu Gheorghe kormányzásával milyen széleskörű munkát fejtettek ki s milyen sikeresen átültették a román közigazgatás és kultúra ismert hagyományait a dnyeszterentúli új tartomány földjébe.

KADA BARNABÁS

A TÉL KÜSZÖBÉN

NOVEMBERBEN beállt az orosz tél. Mikor ezeket a sorokat leírjuk, még nem bírálható el, vajjon a tél beállta a nyáron megkezdett és azóta szakadatlanul tartó német-szovjet mozgó háborúnak végét jelenti-e, illetve hogy a szovjet arcvonal képes-e a nyáron megindított támadó hadműveletét a télen át is mozgásban tartani?

A szovjet hadaknak ezt a nagyarányú nyári támadását megelőzte a német arcvonalnak Kurszk irányában Bjelgorod és Orel felől a szovjet arcvonal támadó előkészületeinek megzavarása céljából július 5-én megindított előretörése. Az ekként keletkezett kettős csatát a német arcvonal nem fejezte be. Az igen szívós ellenállásnak, majd ellentámadásnak hatása alatt a német hadvezetés nagyarányú arcvonalrövidítést határozott el, ennek megfelelően augusztus 5-én kiürítette Bjelgorodot és Öreit s megkezdte hosszantartó „elszakadó“ hadmozdulatát. Ennek során a szovjet arcvonal ellentámadása kiterjeszkedett balról az Azovi-tengerig, jobbról Neveiiig. A megtámadott német arcvonalrész október folyamán megállapodni látszott. Elhelyezkedett

¹ Curentul 1943 máj. 1. Pozipa de rezistentá inaintati a romftnismului (8. o.).

közepével a Dnyepr felső és középső folyása mögött Orsától Zaporozsjéig, hídfőkkel a keleti parton Kievnél, Kremencsugnál, Dnyepropetrovszknál és Zaporozsjénél, a balszárny megállt Vitebszk vidékén, a jobbszánya a Dnyepr előtt, Zaporozsje—Melitopol vonalában, hogy megtartsa kapcsolatát a Krím-félszigeten lévő — oda a kubáni német hídfőből visszament — német erőekkel.

Ekkor az volt az általános vélemény, hogy a hadműveleteket félber szakítja a szokásos őszi esőzés, amely októberben rendszerint beáll. Az orosz őszi szeptemberben kezdődik, de már októberben eső mellett hó és fagy is váltakozik benne. A terep és a karban nem tartott utak ilyenkor járhatatlanokká válnak. Az idén azonban — akárcsak nálunk — elmaradt az őszi esőzés. A szovjet hadvezetés kihasználta a kedvező időjárást és megtámadta a Kiev és az Azovi-lenger között települt német vonalakat. A német hadvezetés most már nem tért ki a mérkőzés elől. Ebben a hadiszerencse a szovjet arcvonalnak kedvezett. Sikerült neki nemcsak felszámolni a német Dnyepr-hídfőket, hanem magának több hídfőállást szerezni' a folyam jobbpartján, így a Pripiet-torkolatánál, Kievtől kétoldalt, Kremencsugtól délre, majd később Dnyepropetrovszknál is. A kremencsugi hídfőből indult meg aztán a főtámadás Krivojrog irányában. Mikor pedig ez megrekedt az említett város előtt, a szovjet hadvezetés hirtelen fordulattal megkaparintotta Kievet és onnan nagyarányú támadást indított el északnyugatra, nyugatra, délnyugatra és dél felé. Még ezt megelőzően szovjet csapatok megtámadták az alsó Dnyepr előtt elhelyezkedett német arcvonal- részt is és azt elkeseredett harcokban visszazorították a folyam jobbpartjára, s ezzel elvágták a földi összeköttetést a német arcvonal és a Krím-félszigeten lévő német haderők között.

A szovjet arcvonal tehát a déli szárnyon mindenütt tért nyert.

De az ilyen nagyarányú védőcsata, mint aminőt most a német arcvonal folytat, már az első világháborúban sem ment anélkül, hogy a védő ne lényeztetett volna területfeladásra. Ez a tény egészen természetesen következett a kölesönös erőviszonyokból. A védő ugyanis azért védekezik, mert nincs elég ereje a támadáshoz. A támadó kezében van az a nagy előny, hogy általános erőfölényéből a támadásra kiválasztott helyeken nyomasztó túlerőt halmozhat fel. Ezzel szemben a védőnek is van bizonyos előnye, ha ellenséges földön harcol. Ott könnyen adhat fel területet, rombolhat szét kiüríteni szándékolt városokat, ha mindez nem bír reá döntő jelentőséggel. Ezért kialakult az a nézet, hogy a védő nem veszít csatát, ha az ellenség támadását eredeti állásainál hátrább eső vonalban vagy térségben megállítja. A fődolog az, hogy megakadályozza az ellenséges terv megvalósulását, ami rendszerint a védő hadsereg megsemmisítését, vagy legalább is a magáénál nagyobb mértékű elhasználását tűzi ki célul. Régen a csatátér elhagyása vereségnek számított. Ma az a vélemény, hogy a védő már megoldotta feladatát, ha keresztezi az ellenség tervét anélkül, hogy ebben elpusztult vagy túlságos károsodást szenvedett volna. A lényeg az, hogy harcképes maradjon. Ennek megfelelően az első világháború alatt egész sora volt a „védelemben aratott győzelmeknek“. Az valóban.tény, hogy a támadó a totális háborúban nem sokra megy azzal, ha felörlő munkával hátrazorítja a védőarcvonalat; a háború sorsát döntően befolyásoló — valódi — győzelmet csak akkor arat, ha áttöri — helyrehozhatatlanul — az ellenség arcvonalát és ekként messze-menő üldözéshez nyit magának utat.

Régebben, mikor a hadviselő felek teljes ereje, vagy legalább főereje aránylag szűk téren csapott össze, mint például 1813-ban Lipszénél, 1815-ben Waterloónál, 1866-ban északon Königrätznél, délen Custozsánál, 1870-ben Sedannál, az ilyen csata valóban döntő volt, mert vagy eldöntötte az egész

háború, vagy valamely hadjárat sorsát. Ha a megvert fél mégis folytatta a háborút, csak kára volt belőle. Most azonban nem szűk téren szorosan együttartott hadseregek, hanem a nemzetek teljes hadviselési erői ütköznek meg és milliós haderők a kilométerek százaira, sőt Európa keletén már ezreire terjedő arcvonalon állanak egymással szemben. A régi értelemben vett egyetlen döntő csatáról tehát nem beszélhetünk. Valóban döntő a háború -végén vívott csatákból az utolsó vagy az utolsók egyike, mint például az első világháborúban 1918 augusztus 8-án angol támadásból bekövetkezett áttörése a német frontnak.

A jelen Dnyepr-csatában a Melitopolnál elért szovjet áttörés eldöntötte a nogaji síkság sorsát, a Krivojrogig hatolt áttörés eldöntötte volna a szűkebb Dnyepr-könyök (a Kremencsug—Krivojrog—Nikopol vonal és a Dnyepr által határolt terület) birtokat. Itt azonban bizonyos erőegyensúlyi állapot jött létre és így a csata holtpontra jutott. A Kiev felől megindult szovjet támadás — ha megfelelően tért nyert volna — dönthetett volna az egész Dnyepr-könyök (a Kiev—Cherson vonal és a Dnyepr által határolt) sorsa fölött. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha a Kiev felől előretört szovjet haderőcsoport eljutott volna Zsitomir—Berdicsev—Vinnica területébe, akkor a Dnyepr-könyökben lévő német erők ott nem maradhattak volna meg. Ki kellett volna térniük idejében a Bug, esetleg a Dnyeszter mögé.

Megjegyzendő azonban, hogy minden olyan áttörés, mint amilyen Kievnél is történt, a támadó számára azzal az elkerülhetetlen hátránnyal jár, hogy az áttörő csoport az oldalbiztosítás miatt legyezőszerűen szétágazik, arcvonala mindjobban kiszélesedik és ekként állandóan veszít erejéből és lendületéből. A gyengülést jelen esetben csak azzal lehet kiegyensúlyozni, ha a támadást állandóan táplálják a Dnyepr keleti partjáról átvont erők, ehhez pedig szükséges, hogy ilyen erők rendelkezésre álljanak.

Az áttörő támadásnak ilyen, legalább is átmeneti gyengülése, a kedvező időszak a védő számára, hogy tartalékaival — ha ilyenek még vannak — a legyező legfenyegetőbb szárnya ellen támadást intézzen. Az adott esetben ilyen támadás történt Faszto, majd Zsitomir irányában. Az utóbbi város már visszakerült német kézre. Ha sikerül a támadást Kievig kiterjeszteni, akkor a szovjet áttörő csoport jut igen kényes helyzetbe.

Ami a Krim-félszigetet illeti, ennek földi elszigetelődése még nem jelenti feladásának feltétlen szükségességét. Könnyen megvédhető. Északon csak a keskeny perekopi és a szintén keskeny genicsenszki földszoros kapcsolja össze a szárazfölddel. A tenger felől való támadásra csak a keresi tengersizoros nyújt kedvező lehetőséget. Más irányból való támadáshoz csapatszállító gőzökre volna szükség, de ilyenel elegendő számban a Szovjetunió nem rendelkezik. Itt inkább az a kérdés, hogy van-e a németeknek a Krimre szükségük?

1941-ben, mikor a támadó német arcvonal a Dnyeprt maga mögött hagyta és továbbnyomult a Don felé, meg kellett szállani a Krímet, nehogy onnan a szovjet haderők oldalba kapják az arcvonalat.

1942-ben, mikor a német arcvonal a Dont átlépte és a Kaukázusba nyomult, igen nagy előnyt nyújtott a Krim mint ugródeszka a keresi szoroson át irányult támadáshoz, a kaukázusi Maikop felé.

1943 elején, mikor a német arcvonal kiürítette a Kaukázust, a Krímből ájtott erők megmaradtak a Kaukázus torkolatvidékén, állandóan fenyegetve a Kaukázust és oda jelentős szovjet erőket rögzítve.

Most azonban, hogy a német arcvonal a Dnyepr mögé ment vissza s már korábban a Kubán mentén lévő erők is hátrajöttek a Krímbe, ennek a félszigetnek vázolt hadászati jelentősége megszűnt, illetve csak akkor emelkednék jelentőségre, ha német részről még szándékoltak a jövőben

egy előnyomulás a Donig vagy még tovább kelet felé. Ebben az esetben érdemes volna a Krímet tartani, de egyébként nem. A közel jövő megmutatja, hogy a német hadvezetés ebben a kérdésben miként döntött.

A keleti arcvonal eddigi harcaiból különösen két körülmény domborodik ki.

Az egyik a német hadvezetés nagyvonalúsága, ami megnyilvánul abban, hogy a kilométerek százaira rúgó mélységű területsávot felad, hogy rövidebb arcvonalban kevesebb erővel állíthassa meg a szovjet arcvonal támadását és egyben az olasz fegyverletétel okozta erőkiesést kiegyensúlyozza a keleten megtakarított erőkkel az olasz félszigeti arcvonalon, a Balkánon és mindenütt, ahol eddig olasz haderők álltak.

A másik pedig a szovjet arcvonal egészen rendkívüli életképessége. Tudjuk, hogy ez az arcvonal 1941-ben egyenesen szédítő arányú személyi és anyagi veszteségek elszenvedése után szinte darabokra töredezve ment vissza északi szárnyával Leningrádra, közepével Moszkva közelébe, déli szárnyával a Donec mögé. Mégis még a télen képes volt támadásba átmenni és Moszkva tágabb körzetét a német megszállás alól felszabadítani, ami méltán keltett az egész világon feltűnést. 1942-ben azonban a szovjet arcvonalnak újból számos vereséget kellett elkönyvelnie. Igen súlyos veszteséggel végződött tavasszal egy a keresi félszigetről szándékolt előtörés, azután egy Charkov irányában végzett támadás. Nyáron a szovjet arcvonalnak megtámadott déli fele már nagyobb harc nélkül tért ki a Don középső folyása mögé, ettől délre elvesztette a Kaukázus legtermékenyebb részét és Sztálingrádnál a Volgáig volt kénytelen visszamenni. Senki sem gondolta volna, hogy 1942—43 telén forduljon a kocka s hogy a szovjetarcvonal déli szárnya valaha is átléphesse a Dnyepert. Szovjet offenzívával ugyan számolni lehetett, mikor angolszász haderők jelentek meg Francia-Észak-Afrikában, különösen pedig, mikor támadásba mentek át Tunisz, majd ennek elfoglalása után Olaszország ellen, ami tudvalevőleg előidézte az olasz fegyverletételt. Ez az utóbbi tény a keleti arcvonalon is létrehozhatott egy olyan eltolódást az erőviszonyban, amellyel a szovjet haderő a sikerre való reménnyel kihasználhatta a támadásra Mindez a hadászat körébe vág és nem szorul részletesebb magyarázatra. Felderítésre szorul azonban az, hogy miként volt képes a szovjet arcvonal a hadviselés nézőszögéből legértékesebb területeinek 1941—1942-ben történt elvesztése után magát támadás elvégzésére szükséges mennyiségű és minőségű hadianyaggal ellátni és hogy miként volt képes a németek által elpusztított területen is előremozgásban maradni, utánszállítását rendezni, anélkül, hogy hadműveleti szünet közbeiktatására lett volna szüksége. Ilyen hadműveleti teljesítményre az újabkori hadtörténelemben nincs példa. Az inkább megérthető, hogy a szovjet hadsereg jó tábormókkal rendelkezik, mikor ilyenek kiválasztásához egy közel 200 milliós néptömegben, tekintet nélkül a származásra, válogathat. Gondoljunk csak Napoleon tábornagyaira. A 25 közül 7 (Brune, Lannes, Monier, Victor, Suchet, St. Cyr, Bessiéres) mint önkéntes lépett be a forradalmi hadseregbe, 9 (Oudinot, Murat, Jourdan, JSoult, Ney, Lefébre, Massena, Augerau, Bernadotte) a forradalom kitörésekor a régi — királyi — hadseregből altiszt volt. Mint tiszt csak 9 szolgált abban a hadseregben (Berthier, Moncey, Davoust, Kellermann, Pérignon, Serrurier, Mac-Donald, Marmont, Grouchy), A tábornagyi rangot elérte Davoust 34, Soult, Lannes és Ney 35, Murat és Bessiéres 38, Victor 40, Bernadotte 41 éves korában, stb. Vitéz katonák voltak valamennyien: Lannes és Bessiéres hősi halált halt, Oudinot hatszor sebesült meg, Ney alól 3 lovat lőttek ki a Waterloo-i csatában.

* *
*

Az olasz félsziget! arcvonalon — nem számítva az Észak-Olaszországot megszállva tartó német csapatokat — az erőviszony 1:2 az angolszászok javára.

Az eddig elért angolszász hadi sikerek azonban nem állanak arányban az erőviszonnyal. Szeptember 8-a, t. i. az amerikai 5. hadseregnek salemoi partraszállása óta november közepéig számított 10 hét alatt ez a hadsereg légvonalban mért 120 km-t, vagyis átlagosan napi 2 km-t haladt előre. A tőle jobbra álló angol 8. hadsereg tényeresége ugyan nagyobb volt, de nyilván csak azért, mert előnyomulása Reggio di Calabria és Tarento felől nem ütközött egészen Foggia vidékéig komolyabb ellenállásra. Ugyanekkor a szovjet arcvonal napi tényeresége felülmúlta az 5 km-t.

Az előnyomulás viszonylagos lassúságának oka abban rejlik, hogy az angolszász arcvonal csak arcban tudja magát előredolgozni a keskeny, most 120 km-es arcvonalon és hogy a vele szemben álló német erők jó védőállásokat találnak mind az Appenninek gerincén, mind az ettől a tengerig vonuló mély folyóvölgyeket kísérő magaslatokon, miközben szárnyaikat szilárdan támasztják a tengerre. A főlényes angolszász hajóhad ugyan biztosítani látszik azt a lehetőséget, hogy a német szárnyak mögé angolszász földi haderők hajóztassanak ki. Kisebb erőkkel ilyen megkerülés már végrehajthatott, de nem tudni, hogy az angolszász hadvezetés miért nem tett kísérletet nagyobb — több hadosztályra rügő — erő hasonló megkerülő alkalmazására. Az erő rendelkezésre állana a tuniszi és szicíliai harcokban szerepelt angol 1. és amerikai 7. hadseregben (amelyek közelebbi holléte ismeretlen), aztán a Giraud-féle francia hadseregben. Az ilyen vállalkozás ugyan kockázattal jár, ahogyan ezt a salernoi partraszállás tanúsítja, amikor német ellentámadás válságos helyzetbe sodorta az amerikai csapatokat. Lehet, hogy az angolszász hadvezetés nem akar sem embervért, sem hajótért kockáztatni, mikor a déli arcvonalat nem tekinti döntőnek. Ez az arcvonal fegyverletételre bírta Olaszországot, de hasonló hatást Németországgal szemben tőle már a földrajzi viszonyoknál fogva sem vár. Akkor már hatásosabbnak ígérkeznek egy a Balkánon keresztül irányított támadás, mert ez megkerülné nemcsak a jelenlegi olasz félszigeti arcvonalat, hanem azt is, amelyet az Alpések gerince mentén képzelhetünk el. Ugyan a Balkán is nehéz hadműveleti terep, de nagy előnyt jelenthet az angolszászokra az a támogatás, amelyben a balkáni partizánok részesítenék és ami talán teljesen kiegyenlítené a terennehézségeket.

Egyelőre azonban csak azokat a nehézségeket látjuk, amelyeket a partizánok a megszálló csapatoknak okoznak. A partizánbandák működési területe a mai megnagyobbodott Horvátország, a megcsonkult Szerbia, Albánia és Görögország. A Horvátországban működő bandák katonai vezetés — Tito tábornok — alatt állnak és angolszász-szovjet irányítás szerint dolgoznak. Létszámukról nincs hivatalos adat. Német részről időnként közölt adatokból lehet következtetni, hogy időnként sokezernyi partizán garázdálkodik; rajtaütésekkel károsítja a megszálló csapatokat, hidakat és vasutakat robbant, stb. Működésük hatására bizonyos következtetést enged az osztrák-magyar haderőnek 1878. évi, Bosznia—Hercegovina megszállása céljából végzett hadjárata. A terep azonos a maival és most is azok az elemek — az 1878-as fölkelők unokái — szállanak szemben a megszálló csapatokkal. Akkor néhány török zászlóalj támogatta a 90.000 főre becsült fölkelőket, most a partizánok angol és szovjet támogatásban részesülnek, ami nyilvánul pénz és mindenféle fegyver, sőt harcikocsik szállításában, valamint a megszállók ellen intézett légi támadásokban.

1878-ban az osztrák-magyar hadvezetés azt hitte, hogy néhány hadosztállyal elnyomhatja a felkelőket. Ennek megfelelően Bosznia ellen a zágrábi

XIII. hadtestet (3 gyaloghadosztály, 1 lovasdandár), Hercegovina ellen egy önálló gyaloghadosztályt, azaz összesen 59 zászlóaljba és 14 lovasszázadba és 112 ágyút számláló tüzérségbe összefoglalt 75.000 főnyi haderőt, vonultatott. Számos ütközetre került a sor. Nagyobb ütközetek voltak Zepcenél (7000—8000 fölkelő ellen), Jajcénél (5000—6000 fölkelő ellen), Dolnja Tuzlánál, ahonnan egyik hadosztályunk több erős fölkelő banda elől a Boszna Völgyébe kitérni kényszerült, a 6000 fölkelő által védett Szarajevónál, aztán Hercegovinában Citluknál és Stolacnál (egyenként 5000 fölkelő ellen), stb.

A kezdetben mozgósított haderő nem is volt elégséges a fölkelés gyors elfojtására, Szarajevó bevétele után még két hadtestet kellett mozgósítani. Az így ii hadosztályra növekedett, 159 zászlóaljat, 30 lovasszázadot és 292 ágyút felölő hadsereg (ebben magyar 104 zászlóalj és 2 huszárezred) rövidesen teljes eredménnyel befejezte a megszállást. Az egész hadjárat 3 hónapot vett igénybe. A teljes veszteség 4800 fő volt és ebben magyar 2766 (485 halott, 2152 sebesült, 129 eltűnt). Az utolsó nagy ütközet színhelye Senkovic-Bandin volt, ahol egy hadosztályunk 7000 főnyi fölkelő bandát ugrasztott szét.

Az 1878-as eseményekből persze csak bizonyos tág korlátok között lehet a jelenlegi partizán tevékenység hatásaira és a leküzdésére szükséges erőfifetésre következtetni. Mindenekelőtt mások az útviszonyok. 1878-ban a fölkelők területén egyetlen épített utat sem lehet találni, míg ma a Balkánnak a partizánmozgalom által érintett (az 1878-asnál jóval nagyobb) területét vasutak és műutak szelik át, ami megkönnyíti a partizánok ellen latbavetett csapatok munkáját. Egy további lényeges különbség abban van, hogy míg annak idején a monarchia a gyors megszállás érdekében, valamint presztízs okokból is nagy erő latbavetését látta célszerűnek és az inzurgensek cselekedeteinek megtorlása általában enyhe volt, mert a monarchia a két tartományt véglegesen bekebelezni óhajtotta és ezért a lakosság megbékéltetését sem mellőzhette, addig ma ilyen megfontolások nem korlátozzák a partizánok ellen való eljárást. Igaz, hogy ennek is megvan a messzejövőre kiható hátránya, de pillanatnyilag a partizánmozgalom teljes elfojtása nem igényelne annyi erőt, mint 1878-ban.

Most már a legkomolyabban lehet számolni azzal, hogy az angolszászok 1944 elején komoly kísérletet tesznek Európa nyugati részén — a La Manche-szatorna déli partvidékén — az „igazi“ második arcvonala megalakítására. Ez a kísérlet előreláthatólag súlyos véráldozatokkal fog járni. A legkorszerűbben megerősített, igen jó csapatok által védett partvidékén való kiszállást csak valóban elsőrangú harci csapatok erőszakolhatják ki; igen nagy tengeri és légi fölény, erődítések megostromlásában kiválóan képzett műszaki alakulatok és mindezek felül még bőséges haditapasztalat szükséges az ilyen kivételesen nehéz támadás megkockáztatásához.

Több angol és amerikai tábornok és hadosztály már tapasztalatokat szerzett ilyen hadműveletek végrehajtásában. A múlt év vége felé történt az áthajózás Angliából és Amerikából Észak-Afrikába, majd onnan a folyó évben Szicíliába s aztán az olasz félszigetre. Ezekben a harcokban két angol (az 1. és 8.) és két amerikai (az 5. és 7.) hadsereg szerepelt részben olasz, részben német csapatokkal szemben. A most az olasz félszigeten küzdő angol 8. és amerikai 5. hadsereg bizonyára a legjobban ismeri a német csapatokat és tudja, hogy miként lehet velük szemben boldogulni. Feltehető, hogy az angol szigetországból tervezett inváziós támadáshoz ezeknek a hadseregeknek bizonyos kötelékei beosztatnak, mert elképzelhetetlen volna, hogy az angol-

szász hadvezetés újonc hadseregeket szándékoznék Európa minden hadszínterét megjáró veterán csapatokkal szembeállítani.

Itt említjük meg, hogy Anglia miniszterelnöke a német haderőt 400 hadosztályra becsülte. Fel kell tételeznünk, hogy a jó angol kémiszolgálat a hadosztályok számát helyesen állapította meg, vagy legalább is keveset tévedett. Kár, hogy a miniszterelnök nem nyilatkozott ennek az erőnek elosztásáról, mert ebből kitűnt volna, hogy az angol vezérkar miként ítéli meg az egyes német arcvonalak erejét: mennyit vél keleten, az olasz félszigeten, a Balkánon, aztán nyugaton mint a leendő angolszász arcvonallal szembeállítandó tartalékot és mennyire becsüli a meghódított országok megszállóit. Abból azonban, hogy az 1944-es európai hadjáratot jósolja a legnagyobb véráldozatot követelőnek, arra a véleményére kell következtetnünk, hogy az angolszász második arcvonal ellen fellépő német erőket igen jelentékenynek tartja.

400 hadosztály igen nagy erő (hozzávetőleg 8 millió ember) és juthat belőle mindenhová és minden célra.

összehasonlításként szolgáljon, hogy Németország 1914 augusztusában 65 millió lélekre rúgó néperejéből 124 hadosztályegységet állított talpra egyenként 12 zászlóaljnyi gyalogsággal. 1917 tavaszán a német haderő 233½ hadosztályt számlált, egyenként 9 zászlóaljnyi gyalogsággal. Ebből volt a keleti arcvonalon 82, a nyugatin 151½ hadosztály. 1918 tavaszáig a hadosztályok száma 253-ra szaporodott. Az elosztásban alapvető változás állt be: a nyugati arcvonalon volt 193 hadosztály (szemben 173 entente-hadosztállyal); a keleti arcvonalon megmaradt — az oroszokkal szemben — 46 hadosztály; Romániában és Macedóniában volt 14 hadosztály.

A Németbirodalom lakossága ma — a bekebelezett területekkel — 96 millió, s ebből tiszta német mintegy 80 millió. Minthogy a néperő kihasználása most szervezettebb és alaposabb, mint volt az első világháború alatt, a birodalom kétségtelenül kiállíthat 400 hadosztályt, még ha az idegen (cseh, lengyel stb.) anyanyelvű lakosságot fegyveres szolgálatra nem veszi is igénybe. Churchill ezért szükségesnek látta az angol népet figyelmeztetni arra, hogy a legvéresebb csaták még csak ezután következnek.

A helyzetképhez tartozik az is, hogy az angolszász hajótér ellen viselt küzdelemben a búvárnaszád a folyó év során elvesztette vezetőszerepét. Helyébe a repülőgép, valamint a német haditengerészet egyéb egységei léptek. Íme néhány tájékoztató adat!

1943 első negyedében német hatás elpusztított 2,024.000 tonna hajótér — a német hivatalos hadijelentés szerint. A búvárnaszádok ebben még 1.834.000 tonnával részesedtek, ami megfelel 90%-os részesedésnek.

A folyó év júliusától szeptemberig terjedő negyedév alatt elért együttes 1.242.000 tonnás eredményből a búvárnaszádok része csak 582.000 tonna (46%). Az egyes hónapok búvárnaszád eredménye így alakult: július 351.200, augusztus 142.000, szeptember 88.700 tonna.

Ezekből a hivatalos adatokból, valamint a búvárnaszád ellen vívott harc eredményeiből angolszász részen azt következtetik, hogy a búvárnaszádok már nem jelentenek valóban komoly veszedelmet az angolszász hajózásra.

A tény az, hogy a búvárnaszád több okból sem olyan fejlődésképes fegyver, mint a repülőgép. Hasonlóan ahhoz, mint a kormányozható léghajó és a repülőgép versenyében az utóbbi került ki győztesként, most a búvárnaszád és a repülőgép versenyében az utóbbi került az első helyre.

Az angolszászok tehát a maguk repülőgépeivel a második helyre szorították a búvárnaszádót, de hajóforgalmuk védelmében a német repülőgépek ellen még nem találták meg a kellő ellenszert. Bizonyítja ezt egy angolszász csapatszállító hajókaraván ellen november első hetében a Földközi-tenger nyugati medencéjében intézett német légi támadás, amelynek 22 hajójából 13 esett áldozatul (elsüllyedt és súlyosan megrongálódott). Egy november második hetében végrehajtott légitámadás pedig 23 szállítóhajót részben elsüllyesztett, részben erősen megrongált. Mindenképpen figyelemreméltó, hogy Pantelleria, Szicília, Szardínia, Korzika és az olasz félsziget déli részének (és repülőtereinek) elfoglalása, aztán Malta és Gibraltár birtoka, továbbá fölényes angolszász légi haderők jelenléte az említett helyeken, valamint Észak-Afrikában nem biztosítják a Földközi-tenger nyugati medencéjében sem az angolszász hajózás zavartalanságát. Ezt a körülményt is számításba kell vennünk, ha egy angolszász invázió esélyeit mérlegeljük.

JULIER FERENC

A FRANCIA KIÁLLÍTÁS BÚCSÚZTATÓJA

AZ ÉVAD művészeti eseményei közül legelsővé nőtt a franciák kiállítása. Nem a bemutatott anyag kivételes szépsége tette azzá, hanem a művészet-szerető közönség várakozása és a kritikusok hallgatólagos jóindulatú megegyezése. A közönség szélesebb rétegei előtt, de még a fiatalabb szakmabeliek számára is, titokzatos, eddig hozzáférhetetlen jelenséggé nőtt a tárlat. Épp azokat vonultatta föl, akiről a legkevesebbet lehetett tudni, akik eddig titkon főztek a francia boszorkánykonyhán, akik visszavonultan, némán szemlélték az olasz és német művészet sokszor propagatív nagy fölvonulásait s akiről a közönség hallgatva is sejtette, hogy biztosan, megingathatatlanul az élen haladnak. Erre gondolt mindenki, amikor a nagy elődök munkáját figyelte. Nem szabadultak a varázslat alól a bírálók, esztétikusok sem, s hogy valami baj mégis akadt a tárlat körül, azt a sok Cézannenak, Matissenak, az impresszionistáknak szegzett dicséret bizonyítja. Majd több szó esett a dicső múlttól, mint a kiállító művészekről. Mindenki megragadta a jó alkalmat, hogy beszélhessen, de a termék között járva elfogyott jól kigondolt sok mondanivalója. Vagy előfordult az is, hogy a legkevesebb és bevallott hozzánemértéssel politikai nemzet-karakterológiát kovácsoljon valaki az ártatlan művészek munkájából. A cikk karakterológiának vagy bölcselkedésnek még rosszabb volt, mint bírálatnak. Ahogy az egyik kritikus elvétette a múlt és jelen közti helyes mértéket, úgy a másik magyar módi szerint azt latolgatta előbb titkon: vajjon a hadviselő felek melyik csoportjának hajt nagyobb hasznot a francia nemzet? Fölöslegessé válik a kérdés: a sok intelem, meggyőzés után is még mindig a politikusnak van igaz joga művészek és műtárgyak fölött bírálatot mondani? Hiábavaló volt az írók és kritikusok nemrég lezajlott hosszú vitája, mellyel a bírálatot igyekeztek fölemelni elesettségéből és megtisztítani? Vagy átmeneti tünet csupán s a különös jelenség elmúltával tovább zajlik a megszokott élet?

Egy néhány szempont talán nem vésődött elég erősen a jó- és rosszindulatú ítélezők figyelmébe. A kiállítást három évvel ezelőtt állították össze és három éven át vándorolt a Balkán országain keresztül. Hozzánk véletlenül, utolsó állomásként jutott. Az anyag összeválogatásánál egykor minden biztonnal figyeltek arra is, hogy azt küldjék délre, ami a legtöbbet mondhat a törököknek vagy bolgároknak. Nekünk esetleg mást, vagy más-képpen válogattak volna össze. Ha — félretéve minden sovinizmust — nem is kultúránk magasabb foka, de legalább más színezete miatt. A művelődéspolitikai él sohasem küszöbölhető ki a különböző tárlatok magatartásából. Még azokéból sem, amelyek egy egész nemzet és egy nemzedék művészetét mutatják be. Sőt, ez első mozgatójuk. Csak a szemlélővel lehet baj, aki a kultúrpolitikát a mindennapok kis küzdelmeivel téveszti össze. Aki a hasonló megjelenésű, de különböző értelmű két fogalom között nem ismer különbséget. Határozott szempontokat figyelhetett tehát a válogatás már legelőször és ezt az elsőt követte három éven át olyan, mely biztos elvek helyett a legkülönbözőbb egyéni ízlések szerint alakította a tárlat képét. Kétségtelen, hogy az egységesen és lehető teljesen megszerkesztett kiállítás sok csorbát szenvedett hosszú útja alatt. Hozzánk talán csak az érkezett, amit az előző vásárlók meghagytak, s valószerű, hogy épp a legjobb alkotások maradtak le a három év során. Ilyen megfontolások készítenek egy bevezető ítéltre: hogy e tárlat nem lehet méltó képviselője a jelenkori francia festészetnek s bírálat is csak módosított elvekkel mondható fölötte. Francois Gachot írja a kalauz előszavában:

„Az ilyfajta kiállítás, több okból, amelyek közt anyagi okok is szerepelnek, nem tűzheti ki céljául, hogy mindenkép teljes legyen. Nem titkoljuk, hogy több olyan művész hiányzik a kiállítók közt, aki több szempontból megérdemelné, hogy külföldön is ismerjék. Minden olyan képkedvelő, aki követhette kissé az 1939 előtti Párizs kiállításait és árveréseit, elsősorban bizonyosan Maurice Brianchonra gondol, aki 1899-ben született, 1924-ben a Blumenthal-díj nyertese lett; ő festette meg többek közt a Palais de Chaillotnak (Az új Trocadéro) egyik nagy freskóját, a „Szimfóniát“ s egyike e nemzedék legragyogóbb, legfinomabb koloristáinak. Említsük meg vele együtt művésztársát, Raymond Legueult-t, az Iparművészeti Iskolából, azután Kremegne-t, Pougny-t, Saint-Maur-t, Chastel-t és még René Jean Clot-t, aki 1937-ben a Paul Guillaume-díjat kapta: ők is mind tanúskodhattak volna azokról a változatos keresésekről és szándékokról, amelyek oly jellemzők a fiatal francia festészetre.“

A tárlat valóban nagy eseményt jelentett. Érezte és tudta a közönség és a kritika egyaránt. Szokatlanul sokat foglalkoztak vele, de nem lett volna szabad oly fölkészültséggel közeledni hozzá, amilyennel a Múcsarnok tárlatairól mond véleményt egy szabad délelőttön a közönség vagy a bíráló. Vagy megfordítva az egészet, nem lett volna szabad oly áhítattal és várakozással közeledni feléje, amely fátyolt von szemünk elé. Aki természetes, egyszerű kíváncsisággal járt a képek előtt, nem jöhetett zavarba, mert jó hasonlatokért a legnyugodtabban a magyar mesterekhez fordulhatott. Ha tisztán művészi értékét tekintve el is marasztalta a bírálat, az egyes művészek említésénél több gonddal vázolhatott volna általános képet. Olyat, amilyen az elvek tisztulását is elősegíti és amilyen előkészítheti az olvasót, hogy majd egy idő múlva fölkészültebben és magabiztosabban ismerhesse meg töretlenül a jelenkori francia festőművészetet. Gondolkodóbb, filozófusabb lélekkel való közeledés a tárlathoz mélyebb és szövevényesebb kapcsolatokat árult volna el a vendég és vendéglátó művészet között. Sokan helyes irányban tapogatóztak, de egypár név említése után nem jutottak tovább egy-két szűkszavú hasznos ötlet fölvetésénél. A tárlat valami hasonló gondoskodást érdemelt volna, nem pedig méltatlan, jóindulatú dicséreteket és ellenségeskedő gáncs-

vetést. Ha nem is közvetlen érdemeik miatt, de múltukért, mestereikért szélesebb körben lehetett volna megjelölni az egyes festők helyét; azután fölfedni a sok hibát, ami csalódást okozott a szemlélőben.

A tárlat ad részben választ arra is, hogy milyen környezet nevelte a fiatal franciákat. A kritikusok amúgyis többet foglalkoztak az elődökkel, mint a kortársakkal. Ki vállalkozott a legnehezebb föladatra: a fogalmak vizsgálatára? Hogyan kapcsolódnak, vagy hogyan válnak el a szomszédoktól a fiatal franciák? Mi köztük lehet az újklasszicizmushoz, melynek köre alig terjed túl két ország határán? Ha valaki érteni akarja klasszicizáló kísérleteiket, ismernie kell az olasz és német eredményeket is. Még úgy tűnik, hogy ami Itálián és Németországon kívül klasszicizmusként jelentkezik: művésziskola munkája, de távolról sem egyetlen és minden műfajra érvényes jegye a nemzet művészetének. A francia fiatalok is logikus rendben alakították képzőművészetüket — utolsó jelentős forradalmuk Manet-ékkal zárult. Újabb forradalmaik inkább helyi jellegűek voltak, vagy egy-egy kivételes egyéniség tehetségéhez fűződtek. Nem tévesztet meg senkit a Parisba zárandókló forradalmárok hangja, — Marinetti is visszaköltözik az Appenin-félszigetre — aki pedig a francia sorsot vállalja, félig-meddig akaratlanul is franciává lesz. Formája szerint alig lehet újklasszikus a mai francia festészet, de a más forma alatt könnyen elemezhető a klasszikus nyugalom, a bölcsekedő önmérséklet, az epikus hajlandóság. A mai francia gondolkodás főképviselői az ötven-hatvan évesek, az ő indulásuk jellemezte már a század első évtizedeit is. A jelen nagy mesterei még mindig Matisse, Picasso, Bonnard, Vlaminck, Maillol, Vuillard és kortársaik. Klasszikus külsőség Picasso egy-egy korszakán át tapasztalható, de az általános szellemi fölkészültségre jellemzőbb az expresszív realizmus, mely máig is emészti a huszas évek forradalmait. A francia műveltség nem tesz le egykönnyen egyszer elért eredményeiről.

Merre járhatnak a fiatal franciák, amikor a művészettörténet nagyjából már elkönnyvelte, hogy az expresszionizmus a németek sajátja lett? Az egykor megvalósított álmokat pedig bizton óvják valamifajta jól őrzött rejtkehelyen. A franciák sohasem tisztelték oly meggyőződéssel expresszív hajlandóságukat, mint ahogy a németek tették. Többen váltak hozzá hűtlenné és a kubizmust teremtő Picasso is túl gyakran váltogatta külső köntösét. Klasszikus és naturalista volt több ízben, hogy megtalálja azt, amit mindig időszerűnek, európainak és a jövőre nézve érvényesnek ítélt. Ahogy a látottakból és a távoli hírekből ítélni lehet, a franciák újfajta naturalizmus felé fordulnak. Körükben az expresszív hajlandóság rég elvesztette önálló jogait. Klasszicizmusuk a naturalizmus mellett fejlődő, vele összejátszó jelenség, érzésbelileg, irodalmi érték szempontjából, vagy minőségileg nehezen választhatók el egymástól. Különös összefoglaló tehetséggel válogatják a különböző stílusokból a számukra legmegfelelőbb jegyeket.

A rendező Gachot így véli legjobban jellemezni a kiállítókat: „Azt a festőnemzedéket, amellyel most foglalkozunk, legjobban s legáltalánosabban a valósághoz s az emberhez való visszatérés jellemzi, ellentétben azzal a határozott elvontsággal, amely 1908-tól kezdve mintegy tizenöt évig uralkodott, vagyis attól az időtől fogva, amikor Braque és Picasso kubista ízű stílusa már egész teljességében megjelenik. Mindjárt azt is hozzátehetjük, hogy ez a valósághoz való visszatérés már a kubistakorszak javaidejében kezdődik, az 1914-es világháború előtt... A mindig új és friss eredetiség, az egyre bátrabb keresések s a vakmerőnek vélt kísérletek után, amelyeket sem a vádak, sem a csúfolódások nem csüggesztettek, eljött a bölcs és azonnali megvalósítások uralma, az óvatos újralfedezések s a szükségesnek vélt eredmények komoly és mérsékletes átszűréséé. Az ízlés, a harmónia, a nyugodt derű, e klasszikus eszmény annál jobban és sűrűbben szállta meg a lelkeket, minél durvábbak voltak a tények, minél szorongatóbbak a problémák. Ez a végső rend után való, nem egyszer kétségbeesett vágyakozás, valamint a másik szomjúság, amely annál erősebben ragaszkodik a valósághoz, minél messzebbre távolodik ugyanez a valóság, vetíti visszfényét a mai francia festészet tükörképére: nem az egész francia festészet ez, inkább csak e festészetnek egy bizonyos korhoz kötött s meglehetősen hű képe.“

Az egyes kiállítók részben igazat adnak e mondatoknak, részben ellenkeznek velük. Elsőnek a naturalizmus uralmáról kell vallani. Arról az átfogó és legáltalánosabban jellemző vonásról, mely rokonságot, francia közösséget teremt a különböző ízlésű kiállítók között. A széles területeket felölelő fogalom azután a legkülönbözőbb változatokra nyújt lehetőséget anélkül, hogy bárki is megtagadhatná származását és szomszédját. De nem értékeiről van szó, mert az értékeket vizsgálva rosszabb eredményre kell jutni a legtöbb kritikusknál, hanem arról a lelki magatartásról, mely a legnagyobbakat küldheti bármikor az élvonalba s mely a modern francia festészet második évszázadát is biztosítani fogja. A látottaknál fontosabb a meggyőződés és a hit. Számos különbség olvasható a kiállítás lapjai között. A fogalmi meghatározások is inkább irányt jelölnek és keretet vonnak az egyes kiállítók köré, távolról sem adhatnak pontos terminus technikusokkal biztos stílus-meghatározásokat. A franciák biztosabban ítélnék közöttük, de az idegen kétkedve kérdezi: vajjon a rokonság vagy a különbség az erősebb? Nem lehet érthetetlen, ha a távolállónak elsősorban a közös szellemi jegy tűnik szemébe s a ritkán látható fiatal mesterekből éppen azt igyekezik megragadni, amit franciának érez bennük. Azután visszagondol a mi művészeinkre és azt összehasonlítás alapján igyekezik ítéletet hozni. A kubista, vagy az impresszionista megjelölés csak a különbséget érezteti köztük, de nem állítja határozottan, hogy a festő egyenes örököse Picassónak, vagy Manetnak. Így példaként pár név említésével a legváltozatosabb új művészeti irányok egész területét lehet bejárni. A maradibb, naturalista Aujame Jean, Malvaux Henri, Moreau Jean, Salvat François Martin mellett a francia klasszicizáló szándékot képviseli Lasne Jean, Peugniez Pauline vagy Rohner Georges. Majd nehéz dönteni Coutaud Lucien esetében, vajjon nincs-e több köze a kubizmushoz, vagy a színes Desnoyer Françoisnál, hogy vajjon nem izgatja-e jobban a klasszicizmusnál az olasz táj? A kubizmus felé hajlik Bazaine Jean, Courmes Alfred, a primitívekhez Planson André, vagy Walch Charles. Expresszív szándékaival nehezebb meghatározni Masson André-t vagy Prax Valentint. Akad olyan is, akinél először magyar rokonuk jut a látogató eszébe, így a súlyosabb Bezombes Rogemél s az élettelelenebb Cavailles Julesnél Vaszary, többükénél Csók, Vérité Pierrénél Bemáth, Dionisi Perrenél Bartha és a legfiatalabbak. Fölösleges fölsorolni azokat, akik szemmel láthatóan nagy elődeikhez kapcsolódnak. E pár név csak kiragadott példa. Bizonyításul annak, amire a tárlat bezárása után jó időre már nincs szükség. Ha egyénenként állítók az ítélőszék elé a művészeket, megbuknának, mert gazdagabbnak tünne mellettük Bernáth, természetesebbnek Szőnyi, finomabbnak Hincz, változatosabbnak Ilosvai-Varga, gondolkodóbbnak Bartha, logikusabbnak Barcsay. Csak a vendéglátó udvariassága mormolna érdekükben egypár jó szót, vagy a kishitű külföldtisztelő vétené el öntudatlanul is a helyes mértéket. Egyénenként méltatlan örököseiül mutatkoztak be a francia hatvan—hetven éveseknek és félretéve minden lokálpatriotizmust is, gyengébb versenytársaiul a magyar mestereknek. E vélemény nem ejtethet csorbát művészetükön, mert a tisztának vélt igazság csak az őszinte szándékot bizonyíthatja. A tárlat nem teljes, többen hiányoznak a fiatal francia művészet képviselői közül, de ha következtetés vonható le a résztvevők szerepléséből, úgy az első meglepetés közös pártállásukat fogadja. Ellentétek sokkal sekélyebbek a mieinkénél. Nem látható közöttük oly merev válaszfal, mint nálunk a maradiak, naturalisták, franciások, újklasszikusok, népiesek között: a közös nagy múlt amennyi béklyót ver kezükre, annyi erős közös szálát is fűz közöttük. Ha vitáznak írásban vagy szóban, inkább az elmélet területén maradnak — mihelyt művészi munkára kerül a sor, akaratlanul egymáshoz hangolódnak. Nem tudni erény-e ez a közös pártállás, vagy hátrány? A mi

művészetünket talán jobban serkenti a sokszínű éles ellentét. De jóleső bizonyosság a kiállítás; akik közülünk Párizst választották mesterüknek, oly tehetséggel vállalták *a munkát*, amilyen tehetséggel tanítóink körében is megállják helyüket. Erre az egy biztos eredményre juthat a bíráló, aki időnként oldalt is vet egy-két pillantást, amerre a magyar művészek állnak. A kiállítás értéke is ebben rejlik. Ha nem ejtett is bámulatba, ha nem mutatott is elérhetetlen magasságokat, hanem okított is különleges raffineriára — az önbizalmat nevelte. Módot nyújtott, hogy mindenki biztos képet nyerjen arról, amiről túlzott divat volt a fiatalok körében félhallomások után biztosan itélni.

RADOCSAY DÉNES

AZ ÉLET MŰHELYE

A BIOLÓGIA CÉLJA hogy az életet egységes természettudományi alapra vezesse vissza. E feladat megoldására az első komoly törekvéseket az összehasonlító alaktanban, helyesebben szervtanban találjuk. Például a gerinces állatok szerveinek összehasonlító tanulmányozása alapján jutott el a biológia ahhoz az eredményhez, hogy az emlősök mellső végtagjait, a madarak szárnyát, a hüllők és kétlélűek mellső végtagjait és a halak mellső oldalúszóit egyazon alapszervre vezethette vissza, amelynek a felsorolt végtagok különböző módosulatai. A növények körében legfeljebb példa a virág szervtani magyarázata, amely a harasztok spóralevelei és a virágok porzóit és termőit összehasonlító tanulmányozása alapján ezek azonosságát állapította meg. Különösen termékenynek bizonyult az összehasonlító szervtani irány, mikor sikerült fejlődéstani alapokkal alátámasztani és a szervek fejlődésének útját a csirán mutatkozó szervezdeményekig nyomozni.

A biológia céljának elérésére még fontosabb eredményeket hozott az összehasonlító szövettan. A szövetek közt a különbségek semmivel sem kisebbek mint a szervek közt. Gondoljunk például a csontok, izmok, idegek szöveteire, vagy a növények körében a levelek, fatörzsek és gyökerek szöveteire. Mégis mindezeket sikerült egyszerű alkotású csiraszövetekre visszavezetni, amelyeknek a kifejlett állat vagy növény szövetei éppúgy módosulatai, mint a kifejlett szervek a csiraszervek fejleményei.

Végül a biológia az élet alapját a sejtben találta meg. A sejtben igen kezdetleges alapokból fejlődött azzá az alapvető tudománnyá, amely a biológiában mai osztályrésze. Mint a sejt neve ma is mutatja, hajdanában sejtben olyanféle kamrácskákát értettek, mint a lép sejtjei. Akkoriban még nem ismerték a vegytan jelentőségét, az egyszerű mechanikai gépek lebegtek az életkutatók szemei előtt, tehát azt hitték, hogy ezek a kamrácskák is elegendők az élet alapjának. Ma bizony megmosolyogjuk azokat a kezdetleges elképzeléseket, amelyek a sejtben hajnalán a kutatókat foglalkoztatták.

Idővel azonban jobb méhészek lettek a biológusok; már nemcsak az üres lépet vették szemügyre, hanem sikerült betekinteniök a kasban lévő, megtöltött és életcsirákat rejtő sejtekbe is. Ennek korunkban körülbelül száz éve. És akkor kiderült, hogy a sejtnek nevezett élőkamrácskák fala, hártájára éppen olyan jelentéktelen, mint a lép sejtfa, de fontos, amit a sejtfa falak rejtnek: egy nyálkaszerű, szinte víztiszta anyagrögöcske vagy anyag-

cseppecske, amelyet protoplazmának, ősnyaljának neveztek el és amelyet a múlt század hatvanas évei óta elemi élőszervezetnek, az élet műhelyének tekintünk.

Mikor most a látogatónak ebben a műhelyben vezetőül vállalkozom, nem hallgathatom el, hogy nehéz feladat áll előttünk. Mikor u. i. napjaink embere először néz mikroszkópba s ott először látja meg a protoplazmát, megilletődése éppúgy csalódásba vált át, mint azoké a régi életkutatóké csalódott, akik régmódi mechanikai gépekről vett hasonlatok alapján keresték a földi élet magyarázatát, amelynek szemléltetésére csikorgó és otrombán mozgó embergépeket szerkesztettek, és mindennek semmi nyomát sem találták a mikroszkóp lencséjével nagyított protoplazmaképpen. És amit ezek helyett mutat a mikroszkóp, az bizony nagyon egyhangú és nagyon megfoghatatlan.

Eleinte nem is tudtak tovább jutni a különböző oldatokkal megölt, vagy a magasabb hőfokon elhamvasztott protoplazmahulla elemzésénél, ami természetesen rendkívül kezdetleges és sok tekintetben hamis képet adott az élőanyag szerkezetéről. Az oldatokkal vattaltott protoplazmahullában sikerült ugyan különféle, hol habos, hol rostos szerkezetet kimutatni, de ezekről mindig kiderült, hogy nem az élőanyag szerkezetei. Az elhamvasztás pedig csak annyit árult el, amit már amúgy is tudunk az élőlényekről, hogy az élőanyagban nincs különleges élőelem, hanem főként négy közismert elem, szén, oxigén, hidrogén alkotja, amelyeken kívül azonban még sok más elem is kihatatható benne.

Ez után a csalódás után idővel vigasztalóbb részletek következtek. Az utóbbi évtizedekben a fizikai és kémiai vizsgálati módszerek olyan óriási mértékben fejlődtek, hogy ma már gazdagabb képet rajzolhatunk a protoplazmáról, nem többé a protoplazmahulláról, hanem magáról az élőanyagról. Nem merném ugyan állítani, hogy az élet műhelyének és az életnek az a biológiai képe olyan színes, mint amelyet az életről a teológus, filozófus vagy a költő festhet, akiknek hihetetlenül változatos és, ami még fontosabb, a képzeletben jól megfogant és gazdagon kiépített képzetek állnak rendelkezésre, de azért bizonyára mégis elég érdekes és fontos ahhoz, hogy némi fáradság árán megismerkedjünk vele, mert a mai embert az élet biológiai oldala sem hagyhatja közömbösen.

Az élőanyag szerkezetét ugyan napjainkban sem lehet valamely nagyítóval eredetiben vászonra vetíteni, mint ezt mozihoz szokott képzeletünk kívánja, bár a mikroszkóp után eljött az ultraibolyasugarakkal dolgozó ultramikroszkóp, sőt legújában az elektromikroszkóp, amely a fényfotonokat elektronoldal, az üveglencsét elektromágneses mezővel helyettesíti s így eléri, hogy a nagyítás többszörös méretű lehet, ami alkalmas arra, hogy az óriásmolekulák körvonala is megjelenjen szemünk előtt. De ez még mindig nem az élőanyag szerkezete. A vegytanban az utóbbi évtizedekben diadalmas utat járt meg a szerkezeti kémia, amely élénk tárta, hogy a vegyületek ismerete nemcsak a vegyi elemek mennyiségén alapszik, hanem éppen olyan fontos a molekulákban az atomok elhelyezkedése, tehát a molekulák szerkezete is. Ennek eredménye a szerves kémia fellendülése, amely olyan színvonalú, hogy nagyon bonyolult szerves molekulák szerkezetének megrajzolására is vállalkozhatunk. Mindezeknek az eredményeknek felső határa lehetővé teszi, hogy elég részletes és elég valóságos képet festhessünk a protoplazmáról.

Már fentebb mondtuk, hogy a protoplazma a sejtet képviselő, parányi nyálkaszerű cseppecske vagy anyagrögöcske. Ez a bizonytalan halmazállapotmeghatározás eleve mutatja, hogy közhasználatú kifejezésekkel nem tudjuk a protoplazma halmazállapotát meghatározni. Folyékony vagy szilárd? Ez itt a kérdés. A felelet pedig úgy hangzik, hogy mindkettő. Bizonyos tekintetben szilárd, hiszen alakja van. Ez annál érdekesebb, mert a protoplazma néha rendkívül sok vizet tartalmaz, egyes élőlények testének 97%-a víz.

Gondoljunk pl. a tengerben lebegő csodálatos medúzákra. Máskor azonban folyékonynak látszik, mert valósággal áramlik, mint pl. egyes növényi és állati sejtekben bemutatni szokták.

A protoplazmának ez a kettős és két véglet közt változó halmazállapot csak úgy érthető meg, ha feltesszük, hogy folyadéktartalmát valamely rugalmas váz tartja össze, amely átszövi az egész protoplazmatestet mint valami gummiszálból készült hálózat. A szilárd plazmában sűrűbb a váz, kevesebb a vizes oldat. Egyes növények és állatok csodálatos mértékben kiszáradhatnak, életműködéseik hosszú ideig szunnyadhatnak, s amint vízhez jutnak, nyomban újra folytatják rendes életüket. Még a virágosnövények közt is ismerünk ilyen fajokat. A gerinces állatok nem viselnek el ekkora mértékű kiszáradást, de egyes szöveteik képesek erre, 50—70%-os vízvesztésig sem pusztítja el protoplazmájukat.

Fentebbi hasonlatunk, amely oldatban elhelyezkedő rugalmas hálózat rendszerének mutatja be a protoplazmát, egy lényeges tekintetben hiányos. A protoplazma váza és vize közt ugyanis nem olyan laza a kapcsolat, mint a hasonlatban, hanem eléggé szoros. Pontosabban meghatározva, a rugalmas váz és a folyadék közt valamilyen kémiai kapcsolat van, amint ezt a protoplazma egysége a két véglet közt mozgó halmazállapot ellenére is élenken szemlélteti. Ismerünk olyan anyagrendszereket, amelyekben kétféle anyag szoros kapcsolatban van, ilyen pl. az emulzió. Emulzió pl. a tej és a vaj. Az előbbinek összefüggő váza a vizes folyadék, amelyben zsírcseppek oszlanak el, utóbbi a vaj zsírja, amelyben a folyadékcseppek foglalnak helyet. A tej és a vaj a protoplazma halmazállapotának két végletét szemlélteti. De a protoplazmában másféle a két alkotórész kapcsolata, kétségtelenül vegyileg függ össze a váz a folyadék és a folyadék a váz molekuláival.

Ha tehát pontosabban meg akarjuk határozni az élőanyag szerkezetét, meg kell ismerkednünk a protoplazma újabb kémiájával. Ez nem nehéz feladat. A protoplazma legfontosabb szerves vegyületei fehérjék, zsírszerű anyagok, amelyeket tudományosan lipoidoknak nevezünk, és foszfatidok, az utóbbiak legismertebb tagja a lecitin. Szervetlen anyagai a víz és többnyire a vízben oldott sók. Ezek közt az anyagok közt kétségtelenül különleges hely illeti meg a fehérjéket. Ha áttekintjük a protoplazmát alkotó vegyületek molekuláris szerkezetének rajzait, mondjuk pl. valamely kémiai tankönyvben, különösebb kémiai tudomány nélkül is kitaláljuk, hogy a protoplazma váza nem lehet más, mint fehérje, minden más alkatrésze u. i. aránylag egyszerű szerkezetű; csak a fehérjemolekula elég gazdag ahhoz, hogy azokat a különféle vegyületeket és elemeket valami módon magához kapcsolhassa, amelyek még a protoplazmában találhatóak.

A protoplazma szerkezeti rejtélye tehát párhuzamosan jutott a megfejtés állapotába a fehérjék molekuláris szerkezetének megismerésével. Ezt a körülményes kifejezést azért kell használnunk, mert a fehérjék molekuláris szerkezetének megismerése még nem teljes és végleges. De annyira már jutottunk, hogy valamennyire hű képzetet alkothatunk a fehérjemolekulák szerkezetéről, s ehhez hozzákapcsolhatjuk a protoplazma valószínű szerkezetének képét is.

A fehérjék abból a négy elemből állanak, amelyeket mint a protoplazma legfontosabb elemeit már fentebb kiemeltük, tehát szénből, oxigénből, hidrogénből és nitrogénből. Ezekről az elemektől azonban hosszú az út a fehérjékhez és még hosszabb a plazmavázhoz. A fehérjéket sikerült egyszerűbb alkatrészekre felbontani, s a fehérjéket alkotó vegyületeket aminosavakként meghatározni. Az aminosavak csupa tudományos nevet viselnek, ilyen pl. az alanin, valin, tirozin, triptofán, aszparaginsav, lizin, hisztidin stb., ami mutatja, hogy külön-külön nem akadnak az ember útjába. A természetben is a fehérje lebontási termékei.

Az aminosavak természetesen szintén a már említett négy vegyi elemből állanak. Ezek az elemek azonban négy csoportban építik fel az aminosavakat. A négyből három atomcsoport úgy helyezkedik el, hogy egy vízszintes helyzetbe döntött V-betű csúcsán és két szárvégén foglal helyet, a negyedik pedig a V csúcsán lévő atomcsoporthoz kapcsolódik. Ennek ismeretében nem nehéz felépíteni a fehérjemolekulát. Az olvasót arra kérem, tegyen maga elé egy szelet papírt és vegyen a kezébe ceruzát s húzzon apapíron egy zezugos vonalat, vagyis vízszintesen fekvő V-betűk láncolatát. Az egyes V-betűk ebben a láncban is aminosavakat képviselnek, a zezugos vonal pedig a fehérjemolekula fővegyérték lánc, amelyet a kémiában polipeptialáncnak nevezünk.

A fővegyérték-láncban természetesen mindig ugyanaz a három atomcsoport ismétlődik, amelyek az aminosavak V-betűjében találhatóak. S miként az aminosavak V-betűjének csúcsához egy negyedik atomcsoport kapcsolódott, amely minden aminosavban más és más összetételű, tehát az aminosav jellegét meghatározza, azonképpen a fehérje-fővegyérték-láncban is minden második — vagyis a V-betű csúcsának megfelelő — szögön egy-egy különleges atomcsoport nyúlik ki, t. i. a jellegzetes negyedik atomcsoportok, amelyeket ebben a helyzetben oldalláncoknak nevezünk. Ezzel előttünk van a fehérjemolekula, legfeljebb még annyit tehetünk a fentiekhez, hogy a fehérjéket felépítő aminosavak száma különböző, de minden esetben periódusosan ismétlődik a főláncban minden aminosav vagy aminosavcsoport. Ez a magyarázata, hogy a fehérjék vegyileg jellegzetes és mégis hihetetlenül gazdag vegyületcsoportot alkotnak. A 26 aminosav, amely fehérjét alkothat, ilyenmódon olyan mértékre emeli a lehetséges fehérjék számát, amely csillagászati számokat idéz az emberben.

A fehérjemolekula szerkezete arra tanít, hogy a főlánc a váz tekintetében fontos, ellenben a fehérjék sokféle tulajdonságának az oldalláncokban kell magyarázatát keresni. A sokféle közül egyetlen egyet ragadok ki. Mindenki ismeri a víz és az olaj vegyi ellentétét. Nos, a protoplazmában a legnagyobb békességben fér meg a víz is, meg az olaj is. Egymással természetesen az élőanyagban sem vegyülnek, de mégis együtt nélkülözhetetlenek az élethez. A fehérje mindkettőt magához kapcsolja, mert egyes oldalláncai vízkötő, mint tudományosan mondjuk, hidrofíl természetűek, mások zsírkötő természetűek, vagyis lipofílok. A lecitin nem ilyen kényes, molekulája hangvillához hasonlít, amelynek nyele vízkötő, két ága pedig zsírkötő. A fehérje oldalláncai tehát könnyen megragadhatják.

A fentiek alapján mostmár könnyen megrajzolhatjuk a protoplazma jellegzetes szerkezetét. Nyilvánvaló, hogy a rugalmas váz nem más, mint a fehérjemolekulák hálózata, s nyilvánvaló az is, hogy a váz által közrefogott vizes oldatokat és zsírszerű vegyületeket az oldalláncok kapcsolják a vázhoz. Azokat a pontokat, ahol a hálózat fő- és oldalláncai kapcsolódnak egymással és a közrefogott vegyületekkel, a váz tapadópontjának nevezzük. Mentői szilárdabb a protoplazma, annál több tapadóponttal függ össze az anyaga, mentői folyékonyabb, annál több tapadópont hull szét. A tapadópontok tehát nem véglegesek, folyton változnak, ez teszi lehetővé az élőanyag hazállapotának állandó módosulását a pillanatnyi szükségletekhez.

A protoplazma molekuláris szerkezetében megismertük az élet műhelyének vázlatát, s ez a szerkezet talán kielégíti azokat, akik régi hagyományokon csüngve mindenáron mechanikai gépeket keresnek az élet műhelyében. Ámde a műhelynek ez a képe kétségtelenül nagyon változatos, mert a műhelynek csak mozdulatlan berendezését s azt is bizonyára hiányosan mutatja be. Műhelyt csak akkor ismerünk meg helyesen, kivált életműhelyt, ha munkában látjuk. Amit tehát eddig elmondottunk, csak bevezetés lehet a munkában álló műhely megismeréséhez.

A kémia újabb eredményei azt is lehetővé tették, hogy az élet működő műhelyének intézőit, fenntartóit, munkásait megismerjük. Ezek is a protoplazma alkotórészei, de a vázanyagoktól abban különböznek, hogy rendkívül hatékonyak, kémiai bontásokat és építéseket, anyagalakulásokat és más

életfolyamatokat keltenek, irányítanak. Ilyenek az élet műhelyében az enzimek, vitaminok, hormonok, antigének és antianyagok. Nagyfokú hatékonyságúik abban mutatkozik, hogy rendkívül kis mennyiségben igen nagy hatást fejtenek ki, gyakran egyetlen molekulájuk elegendő az egész sejt számára.

Legjellegzetesebbek e hatóanyagok közt az enzimek, más nevükön fermentek. Ismeretük alapjait mindennapi kenyérünknek köszönjük, vagy még inkább a szeszes italoknak. A musteredésében, a kenyértészta kelésében mutatkozott meg u. i. leelőször az ember számára valami olyan életfolyamat következménye, amely idővel az élesztőgombák, majd az enzimek képzetéhez elvezetett. Ma már természetesen nemcsak az élesztő enzimjeit sikerült elkülöníteni és tanulmányozni, hanem egész sereg más enzimet is, és tudjuk, hogy nincs sejt, nincs protoplazma, nincs élet enzimek nélkül. Minden sejtben, minden életjelenségben alapvető a szerepük és maguk mégis szinte elhasználatlanok. A fehérjék közé tartoznak, de valószínűleg csak az egyszerűbbek pusztán fehérjék, a bonyolultabbakban a fehérjelánchoz különleges hatóanyag, a prosztetikus atomcsoport, vagy más néven koferment kapcsolódik.

Az enzimek munkájára jellemző, hogy rendkívül differenciált. Szinte minden legkisebb életvegyfolyamatnak más és más fermentuma van. Látványosan igen egyszerű életfolyamatot is az enzimek egész sora végez el. És mégis, az enzimek minden munkája pontos rendszerben, egymást követő és egymástól függő sorrendben folyik le. Természetesen csak az élet műhelyében. Amint onnan kiszakítja a fermentumot, nyomban szabadon, azt mondhatnánk, céltalanul dolgozik. Hogy az enzimek rendszeres és életintéző munkáját megismerjük, vizsgáljuk meg az élet energiagazdálkodását.

Mindenki tudja, hogy az élőlény az élethez szükséges energiát a tápanyagok elégetésével termeli, és hogy az égés oxidáció. Az életet már ősrégi időkben égéshez hasonlították, és régóta halljuk a hasonlatot az élet lángjáról. A halál az élet kialakása, éppen ezért ősidők óta lefelé fordított fáklyával jelképezik síremlékeken. Ezt a hasonlatot a biológia is helyesnek tartja. Valóban minden élőlényben lobog az élet lángja, de láthatatlanul, irányítva, szabályozva, a protoplazma szolgálatában, enzimektől kézben tartva. Oxidáció a durranógáz oxidációja is, ilyesmivel azonban az élet semmit sem érne el. Sőt még a fáklya és gyertya lobogása is túlságosan heves oxidációs folyamat lenne az élethez. Az élet energiaforrásai közé tehát nem való sem a durranógáz, sem a benzin, hanem azok a tápanyagok, amelyeket mindnyájan ismerünk.

Hogy égnek el a tápanyagok az élet lángjában? Az újabb időkig azt tartották, hogy az élet lángját a tápanyagok szene táplálja. A tápanyagok elégetése után, kilégzéskor ugyanis szénoxid távozik a szervezetből. A legújabb kutatások alapján azonban kétségtelen, hogy a tápanyag szenének oxidációja a legtöbb esetben lényegtelen, mert nagyon kevés energiát nyújt a szervezetnek. Sokkal jobb energiaforrás a hidrogén elégetése, mert mikor két atom hidrogén egy atom oxigénnel vízzé ég el, 68.000 grammkalória szabadul fel. Az élet lángjáról alkotott újabb elméletek tehát energetikai tekintetben a tápanyagokat hidrogénforrásnak tekintik és azt igyekeznek megvilágítani, miként oxidálódik a sejtben a tápanyagok hidrogénje.

Ez a folyamat önmagában sohasem menne végbe a protoplazmában, mert a molekuláris oxigén sohasem különíthetné el a tápanyagok hidrogénjét és nem egyesülne vele. De a protoplazma üzemében működnek a megfelelő enzimek, s az élet szükségletei szerint fenntartják azt a láthatatlan lángot, amelyben a tápanyagok hidrogénje egyesül a levegőből felvett oxigénnel. Mint már ebből az egyszerű bevezetésből is látjuk, e láng fenntartásában kétirányú munka nyilatkozik meg, egyes enzimek kihatják a tápanyagok-

ból a hidrogént, ugyanekkor más enzimek lekötik a levegő oxigénjét és a hidrogénhez szállítják. Ahol találkozik a két elem, egyesül és ilyenmódon felszabadul az élethez szükséges energia.

Az elégetéshez legalkalmasabb hidrogénforrás a cukor, a protoplazma bizonyos enzimjei tehát minden tápanyagból először cukrot készítenek a hidrogénaktiváló enzimek részére. A hidrogént kihaladó enzimeket dehidrázoknak nevezzük. Ilyenek pl. a piridinproteidok, amelyek összetett felmentek, s koenzimjük a nikotínsavamid. A dehidrázoktól a sárga enzimek, tudományos nevükön alloxazinproteidok és savrendszerek, a növényekben pedig valószínűleg antociánfestékek veszik át a hidrogént és mindjárt tovább is adják fémtartalmú enzimeknek, fémproteidoknak, amelyek a levegőből felveszik az oxigént és egyesítik a dehidrázoktól átvett hidrogénnel. A fémproteidok közt csak közvetítő szerep jut a citokrómoknak, mert csak más fémproteidoktól tudják átvenni az oxigént, ellenben a vastartalmú, más szervezetekben réztartalmú lélegzési enzimek közvetlenül a levegőből képesek felvenni az oxigént, amelyet továbbadnak a hidrogénhordó előbb említett enzimeknek. Ezzel azonban még nem fejeztük be az oxidációban szereplő enzimek sorát. A hidrogénhordó enzimektől és az oxigénhordó enzimektől egyesített hidrogén és oxigén u. i. hidrogénszuperoxidá egyesül, amelyet továbbá enzimek, a katalázok és peroxidázok bontanak szét vízzé és oxigénné. Utóbbit átveszik az enzimek, a víz pedig elhagyja a szervezetet.

A fontiekben megismerkedtünk a protoplazma kémiai vázának és kemodinamikai üzemének alapelveivel. Az élet műhelyének ismerete azonban ezzel még nem teljes. A protoplazma önmagát is folyton gyarapítja, növekedik, sőt osztódik, vagyis szaporodik. Az a szerkezet és kemodinamikai rendszer, amely annyi mindenféle vegyületet foglal össze és alakít, magamagát is újra meg újra felépíti. Fehérjéket és enzimeket épít és oszt szét fiókrendszerekbe, amelyekben megújul az élet műhelye.

A sejtkutatások folyamán az élőanyag képződésének különleges központját sikerült felfedezni, a sejtmagot, amely a protoplazmában elkülönül s így azt két részre osztja, sejtmagra és sejtplazmára. A sejtplazma bizonyos mértékig függ a sejtmagtól, ha u. i. a protoplazmából kioperáljuk a sejtmagot, a sejtplazma rövidebb vagy hosszabb idő múlva elpusztul, tehát önmagában nem képes életüzemét fenntartani. Ez azt mutatja, hogy a protoplazmaképzés székhelyét, a fehérjék és enzimek szerveződésének központját a sejtmagban kell keresnünk. Tudjuk továbbá, hogy a sejtoszlás is a sejtmag igen bonyolult folyamatokkal járó oszlásával indul meg, amelyek a legérdekesebb mikroszkópi látványban gyönyörködtetik a szemlélőt, nem kérdés tehát, hogy a szaporodás központját is a sejtmag képviseli.

A sejtmag szerkezetéről és működéséről ma már elég sokat tudunk. Mint általában a protoplazma, a sejtmag is két részből áll, vázból és nedvből, amely utóbbi csak a váz fészke. A sejtmag vázát fonalszerű darabok, a kromoszómák alkotják, amelyek erős festődésükkel tűnnek ki, mint alább látni fogjuk timonukleinsav-tartalmuknál fogva. Nevüket is festődő képességükről kapták. A kromoszómákban megkülönböztetünk hüvelyanyagot, a mátrixot vagy kalimmát és a festődő központi fonalat, a kromonemát, amely spirálisan megcsavarodva foglal helyet a hüvelyanyagban.

Legújabban sikerült a kromonema mikroszkópi szerkezetéről is képet alkotni. A kromonema u. i. korongszerű részek füzére, e korongokat kromomereknek nevezzük, s az egyes kromomereket fibrillák kötik össze a kromonema füzérévé. Ezen kívül a kromonemában bizonyos egymásra következő szakaszokat különböztetünk meg, amelyek festődési viszonyaikban különböznek egymástól, az eukromatin és a heterokromatin szakaszokat, amelyekben bizonyos számú kromomer és fibrília foglal helyet. A kromonema és részei kémiai összetételére az anyagok

ama tulajdonságaiból sikerült következtetni, hogy különböző anyagok különböző mértékben nyelik el az ultraibolyafényt. Ilyenmódon három anyag, a bonyolult összetételű albumin- és globulintípusú fehérjék, az egyszerűbb hisztonszerű fehérjék és a timonukleinsav eloszlását sikerült tisztázni a kromonemában. A timonukleinsav nevét a timusz-vagyis szegymirigyről kapta, amelynek sejtmagjaiban először ismerték meg.

A fibrillákban csupán albumin- és globulintípusú fehérjék vannak, ellenben a kromomerekben mindhárom vegyületet megtaláljuk. Az eukromatin és a heterokromatin abban különbözik, hogy a heterokromatin timonukleinsavban és hisztonfehérjékben gazdagabb, mint az eukromatin. E kutatási eredmények alapján feltehető, hogy a timonukleinsav lényeges kelléke a fehérjeképződésnek és a fehérjemolekulák felépítésének a kromomerek a székhelyei. Az eukromatin kromomerjei építik fel a bonyolultabb albumin- és globulintípusú fehérjéket, ellenben a heterokromatin kromomerjei az egyszerűbb hisztonfehérjéket, utóbbiakat azután a kromonema. tovább juttatja a citoplazmának s a citoplazma ezekből rakja össze a maga fehérjéit és enzimeit.

Az eukromatin kromomerjei fentebb említett tulajdonságukon kívül azzal tűnnek ki, hogy az öröklési tényezőket, a géneket rejtik magukban. Valószínű, hogy a fehérjefelépítés központjaiban a géneknek különleges szerep jut. A legújabb vizsgálatok szerint a gének valószínűleg egydimenziós kristályú molekulák s ezen a jellegzetes szerkezetükön alapszik, hogy egydimenziósán gyarapodnak, kettőződnek meg és hasadással, kettéválással oszlanak, szaporodnak, amiben a sejtmag osztódásakor követi őket az egész kromonemafonál.

Ezekben sikerült bizonyos magyarázatot találni a protoplazma legkülönlegesebb sajátására, a maga anyagának gyarapítására, valamint a növekedésre és az osztódásra is. E tekintetben azonban a sejttaggal rendelkező protoplazma különleges helyet foglal el az élővilágban, kétségtelenül magasfokú differenciálódással tűnik ki. A legegyszerűbb élőlények, a baktériumok és kékmoszatok protoplazmájában u. i. nincs elkülönült sejttag, ezekben tehát a fehérjeképződés diffúz-rendszerű. Még egyszerűbb alkotásúak e tekintetben a vírusok, amelyek középső helyet foglalnak el a fehérjemolekulák és a protoplazma önmagát gyarapító, növekedő és osztódó elemi szervei, a gének közt. Tanulmányozásuk éppen ezért most a biológia legintenzívebb tárgya. Az élet legegyszerűbb, bár kétségtelenül az élősködéshez módosult műhelyei, amelyekben eloszlik a határ a biológia és a biokémia fogalmai közt.

RAPAICS RAYMUND

SZENTELEKY KORNÉL IRODALMI LEVELEI (1927—1933)

BISZTRAY GYULA és Csuka Zoltán azzal, hogy összegyűjtötték és egy 394 oldalas kötetben, a Szenteleky Társaság kiadásában, megjelentették a korán elhunyt délvidéki írónak a „vajdasági“ magyar irodalom megszervezése, megalapozása és fejlesztése érdekében írt leveleinek javarésztét, számszerint 454-et, rendkívül érdemes munkát végeztek. Elismeréreméltó vállalkozásukkal maradandó emléket állítottak a magyar szellemiség egy olyan nemes és önzetlen képviselőjének, aki a legsúlyosabb viszonyok között példás odaadással az ugartörés és a magvetés nehéz és testi erejét felőrlő munkáját végezte.

A levélgyűjtemény — sajna — nem teljes; hiányzanak belőle a Kuncz Aladárhoz intézett Szenteleky-levelek, melyekben a vezetése alatt alig sár jádásnak indult és máris létében veszélyeztetett délvidéki magyar irodalomnak az Erdélyi Helikon hasábjain igyekezett némi teret biztosítani. De hiányzanak azok a levelek is, melyekben a zágrábi magyar egyetemi hallgatók érdeklődését iparkodott felkelteni a magyar irodalom iránt és közülök azokat, akik maguk is írni szerettek volna, az idősebb testvér megértő szeretetével oktattatta és szárnypróbálgatásaikban bölcs tanácsaival támogatta. Nem válik éppen dicséretére a Szenteleky részéről oly lelkesen és nagy jóindulattal felkarolt fiataloknak, hogy ezeket az irodalmilag is értékes leveleket — már hálából is — nem őrizték meg. Elkallódásuk már azért is veszteséget jelent, mert Csuka Zoltán, a jó barát és lankadatlanul kezdeményező küzdőtárs találó megjegyzései szerint „sok színt adtak volna Szenteleky emberi és írói portréjához“.

Hogy mennyire a szívén viselte ezeknek az ifjaknak a sorsát és a magyar szellemi életbe való bekapcsolódását, arról a Fekete Lajos költő-társának írt egyik leveléből vett alábbi sorok tanúskodnak: „Érdeklődésem homlokterében most a minden vezetés nélkül álló magyar ifjúság áll. A nemzetiségi alapon való szervezkedést nem engedélyezik, más egyesületbe pedig nem akarnak belépni. Sokat levelezek ezekkel a fiatalokkal és némi optimizmussal kell megállapítanom, hogy minden nyomornak és szervezetlenségnek ellenére lankadatlanul él szívükben a magyarságuk, a tiszta, mélyeséges szeretet a mostoha magyar nyelv és magyar kultúra iránt. A Magyar írásban közvetlenül teret kapnak ezek az árva fiatalok; legközelebb cikkben is foglalkozunk problémáikkal, szerintem ugyanis ez a legfontosabb problémánk, melynek megoldása egyedül tőlünk függ.“. Ezért a meleg érdeklődésért és szeretettel teljes pártfogásért a fiataloktól legalább azt érdemelte volna meg, hogy drága kincsként megőrizték hozzájuk intézett leveleit.

De ha a fenti okokból nem is lehetett teljes ez a levélgyűjtemény, mégis hű képet ad arról a szívós és önfeláldozó munkáról, melyet a már 1925 óta betegeskedő Szenteleky a délvidéki magyar irodalom megszervezésére, irányítására és fejlesztésére 1928-tól 1933 augusztus 20-án bekövetkezett haláláig, tehát nem egészen hat év alatt végzett.

Ezt a már ismert írotársaknak egy közös munkaprogramm alapján való összefogására és a jelentkező vagy általa felfedezett, új tehetségek kioktatására és nevelésére irányuló működést és az irodalmi mozgalom helyes útra terelésére irányuló fáradhatatlan tevékenységet annál többre kell értékelni, mert ennek az átfogó szervező munkálkodásnak a közös cél érdekében voltaképpen feláldozta a saját írói becsvágyát, terveit, alkotási készségét. Ez volt tehát a legnagyobb áldozat, amit hivatott író egyáltalán hozhat.

Hogy Szenteleky, amióta Csuka Zoltán hívására és nógatására mint szerkesztő az első délvidéki magyar irodalmi folyóiratnak: a „Képes Vasárnap“ mellékleteként kiadott „Vajdasági írásnak“ az élére került, miben látta az irodalmi mozgalom elvi alapját és kitűzött célját, azt egyik levelében maga Szenteleky a következőképpen formulázta meg: „Én sohasem törekedtem vezéri szerepre, az események, a körülmények állítottak élére annak a mozgalomnak, mely az irodalom önálló életéért folyik lankadatlan lelkesedéssel. Az én irodalompolitikám az volt, hogy minden értéket összefogjak és az irodalomnak egy közös alapot teremtsék. A harc, a tagozódás, a táborokra szakadás, szerintem, csak egy többségi irodalomban engedhető meg... A helyes és becsületes irodalompolitika nálunk okvetlenül és csakis szintetikus, kollektív irányú lehet. Minden kisebbség politikai helyzeténél fogva nemzeti, következőleg irodalma is nemzeti jellegű. A mi esetünkben első sorban a magyar nyelv, a magyar kultúra, a magyar nép szeretete determi-

nálja irodalmunkat. De ezt a nemzeti jelleget teljesen friss, mai szociális tartalommal kell kitölteni. Az én irodalompolitikám mindig ebben az irányban haladt“. (1932 XI. 4.)

Egy másik levelében ezeket írja: „Irodalmunknak csakis úgy lehet holnapja és létjogosultsága, ha szoros kapcsolatot keresünk népünkkel, a kisebbségi lélekkel, sajátos csüggedő és reménykedős életünkkel.“

Az 1929 január 6-án bevezetett parancsuralom alatt, amikor szinte kibírhatatlan nyomás nehezedett a jugoszláviai magyar kisebbségre, akár csak az uralomváltás első napjától 1926 végéig terjedő időben, újabb hitvallást tesz a kisebbségi magyar íróra áramló kötelességek megalkuvás nélküli teljesítése mellett: „Azt hiszem, Európában mi vagyunk a legvigasztalhatóbb sorsban... Megérjük még azt is, hogy rendeletileg eltiltják a magyar szót, a magyar gondolatot. Legkényelmesebb persze az lenne: elmenekülni s itthagyni ezt a fojtót, facsaró levegőt, de így nem lehet megoldani egy kisebbség életét és jövőjét... Ma már nem lehet és semmiképpen sem szabad laboratóriumi esztétizálást űzni és abszolút mértéket felállítani a fojtogató, vigasztalan sorsban élő kisebbségek művészi megnyilvánulásainál.“ (1930 VII. 14.)

Ez a komoly figyelmeztetés és elvi megállapítás azoknak a délvidéki íróknak szólt, akik a gyökeresen megváltozott viszonyok ellenére továbbra is csökönnyösen ragaszkodtak a nyugatias irányhoz és nem akarták vállalni az új helyzet és a magyar kisebbségi sorsközösség szabta új feladatokat.

„írói felelősségünk“ c. tanulmányában pedig emígy elmélkedik a kisebbségi író különleges szerepéről és feladatáról: „Az erdélyi igazság a mi igazságunk is... Vallani és vállalni a kisebbségi sorsot, a kisebbségi problémákat, az eszményi kötelességet: jobb, tökéletesebb népet nevelni és ezzel hozzájárulni az új és jobb világ felépítésének munkájához... Itt most nem külsőségekről van szó, helyi színekről, bácskai tájképekről és hasonló felszínes színhatásokról. Itt arról van szó, hogy a kisebbségi író átérzi-e írói felelősségét, mely reá fokozottabb súllyal nehezedik, átérzi-e, hogy csak hittel, mélyen átértett és fel-feltörő igazságérzéssel lehet és szabad írnia?“

Mindez Szenteleky-nél nem volt csupán hangzatos és szépen kicirkalmazott ígírdetés, hanem mélységes meggyőződés, az embert és írókat átható igaz hitvallás, etikai elv és valóságos kategorikus imperatívus.

A „vajdasági“ magyar írók hivatását azonban nemcsak a tiszta szépirodalmi alkotásban látta, hanem azt egy ennél jóval tágabb körű munkaprogramban állapította meg. Amikor Kende Ferenc 1933 elején elindította a — sajna — szintén csak rövidéletű „Jugoszláviai Magyar Könyvtárt“, melynek az lett volna a rendeltetése, hogy a délvidéki magyar és magyar fordításban nevesebb szerb költők és írók műveiből évente legalább 10 kötetre valót jelentessen meg a magyar-szerb kultúrközeledés jegyében, Szenteleky mint irodalmi tanácsadó így vélekedett az új vállalkozás feladatáról: „Roppant fontos lenne legalább minden évben egy-két olyan kötetet kiadni, amely földünkkel, népünkkel foglalkozik. Nem éppen szigorú tudományos munkákra gondolok, hanem jól megírt, élvezetes és hézagpótló kötetekre, amelyek Bácska és Bánát történelmével, néprajzi érdekességével, etnikai kölcsönhatásával, tiszamenti magyar folklóréval, magyar néplélekkel, népművészetével, milliőhatásával foglalkoznának... Erdély népéről már több ezer kötetes könyvtárt írtak össze... A Felvidéken is már megírták a magyarság népművészetéről szóló nagy gyűjteményes munkát, nemrég a Csallóköz magyarságáról jelent meg egy alapos és élvezetes biográfia. Csak mi írunk folyton verseket és novellákat. Hiszen erre is szükség van, de csak ebből nem élhetünk. Kötelességünk, hogy törődjünk népünkkel, hogy megismerjük annak lelkét és rejtett értékeit... Panaszkodnak, hogy nincsen „tudományosan képzett“ ember. Hát nevelni kell! És dolgozni kell!“

Ez a kereteket tágító, új munkaterületet kijelölő és mindenkép helyes elgondolás azonban nem talált visszhangra, mint ahogy a magyar-szerb kulturális együttműködést célzó törekvése is megfeneklett a délvidéki szerb írók vonakodásán és fölényeskedésén. Az óbecsei Magyar Népkör jubiláris díszgyűlése alkalmából, melyre néhány „vajdaság“ szerb író is meghívtak, Szenteleky ezeket írta Leszkovac Mladen szerb író barátjához, a kultúrközeledés őszinte hívéhez intézett levelében: „Arról van szó, hogy a magyar-szerb kultúrközeledést megszervezzük, akár a Matica keretében, akár egy különálló társaság formájában és ez a társaság irányítaná a két nép szellemi termékeinek a kicserélését, a fordítások megjelentetését, illetve kiadását, közös kultúresték megszervezését, stb. Azt hiszem, a vajdasági magyar írók ellenvélemény nélkül elfogadják ezt a tervet, és hiszem, hogy a Matica is rokonszenvvel fogadja, hiszen ez magasabb politikai érdek is, hogy az itt élő magyarságnak önálló kultúrélete legyen.“ (1928 XII. 23.)

Ennek a lelkes és jószándékú felhívásnak azonban nem volt fogantatja és meddőnek bizonyult egy későbbi, 1931. évi próbálkozása is, amikor a zombori születésű Petrovity Velykót, a Délvidékről származó szerb írók egyik legkiválóbbját igyekezett a kulturális közeledés ügyének megnyerni. A vele folytatott tárgyalásról Szenteleky a következőképpen emlékezik meg egyik levelében: (1931 április 28.) „Belgrádban felkerestem Petrovity Velykót s hosszú órákon át vitatkoztam vele a magyar problémáról, a kisebbségi dolgokról, a politikai ellentétekről. Sajnos, semmiféle közeledés sem támadt közöttünk — Tisztán éreztem, hogy a kultúrközeledés kérdése semmivel sem jutott közelebb a megoldás felé.“

Ilyen nem várt kellemetlen meglepetések és fájó kudarcok érték az idealista Szentelekyt más vonatkozásban is. Különösen azok a nehézségek bántották érzékeny lelkét, melyeket többnyire meg nem értésből és nemtörődomségből, néha azonban rosszindulatból is éppen magyar részről támasztottak. Nagy csalódást okozott neki a többi közt az a feltűnő tartózkodás és az a szinte megmagyarázhatatlan közöny is, melyet a jugoszláviai magyarság vezetői — alig néhány kivétellel — tanúsítottak az általa irányított irodalmi mozgalommal szemben. Márpedig éppen a mozgalom kezdetén, 1928 nyarán, amikor a délvidéki magyarságnak a községi képviselőtestületekben, a tartománygyűléseken és a Szkupstinában is megvoltak a maga választott képviselői és emellett bizonyos mozgási lehetőséggel rendelkezett, a vezetőség egy kis jóakarattal és kellő megértéssel megfelelő erkölcsi és anyagi támogatásban részesíthette volna már pártszervezetei és az aránylag igen jól és eléggé harcias szellemben szerkesztett lapjai, a szabadkai Hírlap, az újvidéki Délbácska és a nagybecskereki Torontál révén is Szenteleky és író-társai küzdelmes akcióját. S ezt a szükséges anyagi támogatást a délvidéki magyarság politikai vezetői később, a parancsuralmi rendszer bevezetése, a Magyar Párt és a választott önkormányzati testületek feloszlása, valamint a kisebbségi sajtónak az előzetes cenzúrával való gúzsbakötése után is biztosíthatták volna az anyagiakban állandóan szűkülő irodalmi mozgalomnak és egyedüli folyóiratának, az 1928 szeptemberében alapított »Vajdasági írásnak«. S mert ez a nélkülözhetetlen erkölcsi, de főleg az anyagi támogatás—mellyel mindössze havi 4.300 dináryi hiányt kellett volna fedezni — elmaradt, a Vajdasági írás 1929 végén, tehát csupán 16 havi fennállás után megszűnt.

Szenteleky elkeseredésében így parentálta el a jobb sorsra érdemes folyóiratot, kipellengérezve egyszersmind a tehetősebb fajtestvérek áldozatkészségének a hiányát: „Hosszú megfontolás, keserű tépelődés után végre lemondtam a Vajdasági írás szerkesztéséről... Szomorú, gyáva, lelketlen dolgok történtek az írás körül, majdnem mindenki cserben hagyta, a híres mecénások csak papoltak, de még zsebükhöz sem nyúltak.“

Hasonló sors érte, szintén pénzügyi zavarok miatt, a „Vajdasági írás“ pótlására főleg Koráni Elemér újvidéki-rókusi plébános hatékony támogatásával, az újvidéki Reggeli Újság irodalmi mellékleteként kéthetenkint 6—8 oldalnyi terjedelemben „A Mi Irodalmunk“ címmel 1930 karácsonyától kezdve megjelent és ugyancsak Szenteleky szerkesztette folyóiratot is. Ezúttal azonban a pénzügyi válság nem annyira a folyóiratot, mint inkább az ezt fenntartó napilapot sújtotta, aminek aztán az volt a következménye, hogy az irodalmi mellékletet 1933 áprilisában be kellett szüntetni.

Hogy milyen küzködéssel járt ezeknek a folyóiratoknak a szerkesztése és kiadása és mekkora önzetlenséget és lemondást követelt a többnyire szűkös viszonyok közt vergődő munkatársaktól, az kitérünk a többi közt abból is, hogy egy vers maximális tiszteletdíja 50—60 dinár, egy-egy cikknek, elbeszélésnek vagy tanulmánynak a legmagasabb tiszteletdíja pedig 80—100 dinár volt. De még ezeket a csekélyke összegeket sem kapták meg rendszeren a délvidéki magyar irodalomnak ezek a Lázárjai. Így pl. előfordult egy esetben az is, hogy a Mi Irodalmunk munkatársai „több, mint fél éve nem kaptak pénzt a kiadóhivaltaltól“. (1932 dec. 27.)

Az anyagi bajok egyik kútforrása kétségtelenül az előfizetők kis száma volt. Ez viszont részben annak volt a következménye, hogy 1919-től 1921 július 26-ig több, mint 8.000 volt magyar állami és önkormányzati tisztviselőt utasítottak ki a Délvidékről, ami e terület magyar értelmisége tetemes részének az elvesztését jelentette,

A cenzúrának a magyar szellemi termékekkel szemben alkalmazott rendkívüli szigora a postai szállításoknál és főleg a magyaroknak szóló levelek, újságok és könyvek kézbesítésénél előfordult szándékos mulasztások, az állandó nyomdamizériák és nem utolsósorban a Bács megyei Naplóval való viaskodás szinte leküzdhetetlen akadályok voltak, melyek a legkeményebb próbára tették a szerkesztő türelmét és kitartását.

A helyállásnak és meg nem torpanásnak valóban felemelő példáját szolgáltatott a Szenteleky köré csoportosult délvidéki írók azzal, hogy ennyi akadály és gáncsvetés ellenére a Reggeli Újság néhány vezető emberének a támogatásával 1932 áprilisában lehetővé tudták tenni a magyar összefogást jelképező „Kalangya“ cím alatt az első, nem mellékletes, hanem immár önálló magyar irodalmi szemle alapítását. Ez volt a Szenteleky által szerkesztett három irodalmi folyóirat közül az egyedüli, mely az összes válságokat átvészelt és Szenteleky halála után előbb Szirmai Károly, majd Szenteleky egyik legtehetségesebb neveltje és igaz híve: Herceg János szerkesztése alatt, mind a mai napig megmaradt s a Szenteleky Társaság megalakulása után, most már szilárd anyagi alapon, biztató fejlődésnek indult.

Ha Szenteleky működésének vázlatos ismertetésénél figyelembe vesszük még azt is, hogy idegőrlő szerkesztői és szervezői munkáját községi orvosi teendőinek napi 10—12 órán át lelkiismeretes ellátása mellett, beteg testtel, sokszor 39—40° lázban, éveken át úgyszólván a halál árnyékában, de azért zokszó nélkül és mindvégiglen példás odaadással végezte, akkor teljes fényben áll előttünk ennek a nemeslelkű férfiúnak és írónak kristálytisztá jelleme és tiszteletet parancsoló alakja.

Nem lehet meghatottság nélkül olvasni pl. alábbi vallomását: „Én szívesen csinálom tovább a dolgomat, a kritikát, a buzdítást, az útmutatást, a tervek és elgondolások felvázolását, ezt a szívós kazincziskodó szerepet, de ismétlem, nem hiúságból,— munkám legnagyobb részéről úgysem lehet tudomást szerezni — hanem tisztán kötelességérzetből.“ Vagy azt a levelét, melyben az irodalommal sáfarkodóknak üzeni: csinálják ők csak tovább a boltjukat, „én megyek azon az úton, amelyre az élet, a szükségesség és Kisfaludy-őseim (anyai ágon) vére parancsolt.“ Vagy azt a levelét, melyből elő-

tör a sokáig lefojtott panasz szava: „Ha nem látnék tovább az egyéni hiúság, a jelen pillanat látókörén, már rég otthagytam volna a vajdasági irodalmat. De így magyartalan kéziratokat javítok, biztatgató leveleket írok, lelkesíteni próbálok és néha fáradt, köhögős éjszakáimban hiszem is, hogy nem hiába lelkesítek. Csak az fáj legjobban, hogy mindenki elhagy, hogy nagyon egyedül állok a herakleszi munkák előtt“. És milyen megértő és jóságos például abban a levelében, melyben kritikusi szerepéről elmélkedik: „Többször érzem annak a vádnak az igazságát, hogy dilettánsokat nevelek, de másrészt a felelősség igen nagy: nem riasztok-e el keményebb kritikámmal egy olyan — talán kezdetben nehezen kibontakozó — tehetséget, aki később értékes munkása lenne nyelvünknek és kultúránknak? Nyugodtan állíthatom, hogy akiben csak a tehetség egy morzsáját véltem felfedezni, annak biztatást, lelkesítést, nyilvánosságot adtam“. A halált sztoikus nyugalommal várja. „Nem vádolhatom magam, a sorsot, vagy az Istent—írja egyik levelében. — A búcsú a munkától, az élettől épp olyan természetes és egyszerű függvénye a Nagy Törvénynek, mint a tenger apálya vagy a levelek hullása.“

Szeressük, ami a miénk és mindent a közért, a magyar ügyért, a magyar irodalomért! Ez volt ennek az apai ágon szerb származású férfiúnak és magyar írónak a jelszava és ennek a jegyében lett a magyar hivatásérzet és kötelességtudat önfeláldozó hőse.

PROKOPY IMRE

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Németország belső helyzete. — Az orosz és olasz front. — A neofasizmus. — Az olasz válság és a demokratikus politika. — Németország és a Balkán. — A moszkvai konferencia. — Oroszország és a Balkán. — Törökország és a semlegesség.

AHÁBORÚ fejlődése Németországot mind nagyobb erő kifejtésre készíteti. Hitler legutóbbi beszéde éppen úgy erről tanúskodik, mint Göbbels miniszter számos cikke és megnyilatkozása. A német vezetők arról beszélnek, hogy nem következhetik be többé 1918 katasztrófája, a német nép végsőikig kitart. Egész Németország a háborús készültség állapotában él s a meg-megújuló angolszász légitámadások, melyeket a németek viszonznak s melyek még hatásosabb viszonzását is megígérik Angliának, a polgári lakossággal is érzékeltetik a háború jelentőségét.

Az orosz front ezalatt állandó mozgásban van. A front nyugat felé tolódásáról a német megnyilatkozások kifejtik, hogy mindez tervszerűen történik. A német jelentések egyáltalában nem tagadják, hogy a Szovjet-unió rendkívüli erővel támad, ugyanekkor azonban megmagyarázzák, hogy az új állásokat elfoglaló német csapatok változatlanul kezükben tartják a kezdeményezést s hadi szempontból teljesen értéktelenné teszik a szükség-szerűen kiürített területeket. Az orosz hadvezetőség most nyilván a déli frontszakaszon akar eredményeket elérni, ami természetesen közélről érinti Romániát is, mely sorra felszámolja transznisztriai érdekeltségeit s gondoskodik arról, hogy a királyi udvar Dél-Erdélyben, Vajdahunyad várában, a minisztériumok pedig Brassóban találjanak meghitt otthonra. A román bérlők, középosztályiak, földművesek, telepések, birtokosok sorra visszahúzódnak Odessza környékéről s a vagyonos román rétegek közt fellendült a Törökország felé irányuló turisztika. Az orosz haderőről szóló nyugati

beszámolók elmondják, hogy a Szovjetunió főként új, hatalmas méretű és igen gyors páncélosokat vetett harcba, ezeké az oroszánrész az Ukrajna síkságain öldöklő roppant csatában, melyet az oroszok mind közelebb akarnak vinni egyfelől a balti államokhoz, másrészt a történelmi, 1938-as lengyel határokhoz. A háború e fejlődése Németországot, beszélnek a német jelentések, nem érinti közelebről s helyenként a német ellenlendület újra kezébe ragadja a kezdeményezést; az oroszoknak a német jelentések szerint még mindig nem sikerült elérniök, hogy a tél beállta előtt megvívják a háború végleges, döntő csatáját.

Ugyanilyen értelemben pozitív beszámolókat közölnek a németek Olaszországból is. Az olasz front jelentősége az, hogy távolartsák a nyugati szövetségeseket attól a területtől, honnét közelebről érhetnék Dél-Németországot, másfelől pedig, hogy a neofasizmus révén Németország hű szövetségestársra tett szert, melyet szembe tud állítani a németellenes táborba átmenő Dél-Olaszországgal. Az olaszországi csatatereken, hol a szövetségesek előrehaladása meglassult és elmélyült, Németország rendkívüli eréllyel képviseli a maga szempontjait s ugyanazokat a módszereket alkalmazza a belső rend és béke biztosításában a különféle egyéni akciókkal szemben, melyek nagy sikerre és eredményre tettek szert például a megszállott Franciaország rendjének fenntartásában. Így német osztagok megtisztították a Badoglio-csoportoktól Aosta vagy Isztria, Görz stb. falvait és eldugott völgyeit. A német megszállás pozitív eredménye a feltámadt fasizmussal való tevékeny együttműködés. Mussolini és Pavolini vezetése mellett most már Farinacci ismert személye is megjelent a neofasizmus homlokterében. A neofasizmus köztársasági alapon szervezkedik, a németekkel való teljes együttműködést követeli s egyik főgondja, mint büntesse meg a nagy változás bűnöseit. E célra rendkívüli törvényszékeket állítottak fel. Az északolasz területeken teljes a fasizmus és a németek együttműködése; azonban a külpolitikai és katonai hangsúly mégis a német hadsereg erejére esik, mivel a fasizmusnak egészen újonnan kell szervezkednie s így addig is elsősorban belpolitikával foglalkozik.

Ezalatt a nyugati szövetségesek uralma alá került Dél-Olaszországban jelentős változások készülnek. Említsük meg itt, hogy Németország mind nagyobb kritikával figyeli a szövetségesek földközi-tengeri politikáját, főleg annak szovjetbarát vonatkozásait. Németország felhívja a figyelmet arra, hogy Visinszkij szovjet orosz külügyi helyettes népbiztosnak az algíri szövetségközi bizottságban való megjelenése mutatja a Szovjet fokozatos befolyását, melynek az angolszászok nem tudnak ellenállni. Németország kiterjedt hírhálózata tehát figyelmeztette a világot arra, hogy a Szovjet fokozott érdeklődést tanúsít a Földközi-tenger iránt. Az angolszászok külpolitikája viszont kerülni kíván mindennemű összeütközést és ellentétet a Szovjetunióval s a fennálló vitás kérdések közepette inkább a közös motívumokat emeli ki. Így fejtegetik ezt oly teoretikusok, mint Harold J. Laski, vagy R. W. Seton-Watson. A Badoglio-kormány egyelőre nem került még szembe a Szovjetunióval, csupán a délolaszországi olasz pártok közt természetesen ott vannak a kommunisták is. A délolaszországi politika vezetése azonban most azoké a polgári demokratikus és köztársasági elemeké, akik eddig is vezeték a fasizmus elleni küzdelmet és akik nagy bizalommal fordulnak az angolszász intézmények felé, ahogy az angolszászok is őket tekintik az új olasz fejlődés úttörőinek. Hosszú száműzetés után visszatért hazájába gróf Sforza, egykori olasz külügyminiszter, de demokratikus-köztársasági politikai irányával nem tud együttműködést találni a királlyal és Badoglioval. Szívesen áll ugyan Badoglio rendelkezésére, de nem akar semmiféle együttműködést a királlyal és a trónörökösrel, akik húsz éven át a fasizmust pártolták, vagy legalább is

akceptálták azt s magatartásukkal nagy részük volt abban, hogy a fasizmus így kifejlődhetett és maga mellé állíthatta a királyi tekintélyt. Sforza most élén áll az olasz politikai életnek és a hat párttal egyetértésben azt követeli, hogy a király és a trónörökös vonuljon egészen vissza, Itália alakuljon át köztársasággá. Benedetto Croce, a nagy tudós, aki felé Dél-Olaszország népe és az angolszász világ akkora figyelemmel fordul, és aki Sforza mellett az olasz politika másik nagy tekintélye, talán nem megy ilyen messzire dinasztiaellenes magatartásában, mivel méltányolja a királyi ház egykori érdemeit az olasz egység megteremtésében és fenntartásában. De Croce is azt kívánja, hogy a király és a fia vonuljon vissza és régenstanács vegye át az ország vezetését. Az angolszász igazgatás, mely közben szívesen kezére jár Badoglio kormányának, szabad teret enged ennek a politikai agitációnak, mondván, hogy meg kell adni az olasz népnek a jogot, hogy szabadon dönthessen belső állapotairól. Az olasz alkotmányválság ilymódon egyre nagyobb teret hódít s Észak és Dél különböző politikája jól megmutatja a nagy hasadást, mely Itália Ferületét és nemzeti életét oly ellentétes táborokra szakította. Badoglio természetesen a maga piemonti és katonai becsületével a királyi ház mellett tett hitet s fenn akarja tartani, ameddig lehet, kormánya folytonosságát. Így hangoztatja, hogy a királlyal együtt ő maga is visszavonulna és így alakította át, miután a hat szövetkezett demokratikus párttal megegyezni nem tudott, kormányát hivatalnokkormányra.

Külön nevezetessége a mostani olasz politikának a területi kérdésben elfoglalt álláspontja. Badoglio mellett nagy szerepet játszott két tábornok: Ambrosio és Roatta, akik a balkáni okkupációs hadsereget irányították és akiket most a német szemrehányások azzal vádolnak, hogy a németek és horvátok kárára tetteleg együttműködtek a csetnikekkel és a partizánokkal. Ugyanakkor a két generális ellen jugoszláv és angolszász oldalról is kifogások emelkedtek, úgy hogy Badoglionak meg kellett tőlük válnia. Mindezt csak azért említettük, hogy utaljunk az olasz politikának a Balkánnal kapcsolatos állásfoglalására. Badoglio egy nyilatkozatában ugyanis teljes tudatossággal említette, hogy az ott rekedt olasz csapatok átmentek a csetnikek és partizánok táborába s minden módon együttműködnek a szövetségesekkel és a délszlávokkal a megszálló németek és horvátok ellenében. Ezzel kapcsolatban Badoglio azt is elmondotta, hogy az új Olaszország nem vállal semmiféle közösséget a fasizmus területi politikájával és hódításaival. Még határozottabban nyilatkozott a kérdéstről Sforza gróf, aki kijelentette, hogy Olaszország felajánlja a vitás területeket és gyarmatait az egykor ellenséges népeknek, illetve az új európai szervezetnek, önmagának csak saját nemzeti területét akarja. Mindezt nyilván azért volt szükséges az új olasz politikai irány vezetőinek megemlíteniök, mert jugoszláv és görög emigráns politikai körökben nagy aggodalom s rossz utóézés támadt a szövetségesek elhatározása után, hogy a Badoglio-kormányt egyenrangú hadviselő félként ismerték el.

A Balkán helyzete egyébként nagy feladatok elé állítja azt a Németországot, mely most rendkívül éles kritikával fordul a szavojai ház ellen. Az új helyzet Németországot arra készítette, hogy átvegye Olaszország balkáni érdekeltségeit, illetve méltányolja a dalmáciai horvát igényeket és az albán függetlenségek óhajait. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az illető kormányokkal most már nem az olaszok, de a németek működnek együtt. A szerb Nedics-kormány szempontjából különlegesen érdekes és fontos Montenegro kérdése, mely a konzervatív Mihajloviics-csoport fellegvára volt. Német részről most utalnak arra, hogy Szerbia és Montenegro kérdését immár egészen új alapokon lehetne rendezni. Ez a szerb lehetőség bizonyos aggodalommal töltötte el a Poglavnik kormányát, Horvátországban egyébként érdekes alkotmányos mozgalmak történtek. A belpolitikai helyzet arra kész-

tette a Poglavnik miniszterelnökét, hogy közeledést keressen a konfinált Macsek vezetése alatt változatlanul kitartó parasztpárt felé. Itt számos nehéz kérdés merült fel. A parasztpártiak ugyanis egyáltalában nem vonakodtak attól, hogy a Szlavóniában mindinkább nyugatra húzódó és a Szlovéniában lappangó felkelőkkel is kapcsolatot tartó partizánokkal szorosabb kapcsolatba lépjenek. A partizánok uralmának terjeszkedése és a parasztpárt együttműködése most már arra a belátásra készítette a Poglavniknak eddig kizárólagosan a német megszállásra támaszkodó kormányzatát, hogy régi horvát nemzeti alapon összeköttetést keressen a haza és a nemzet érdekében a parasztpárttal. Macsek és pártja, melyek éppen a klasszikus horvát nemzeti álláspontot képviselik s melynek gondolataiból sokat vett át a Poglavnik rendszere, nem ért egyet ezekkel a ma oly szükségesnek tetsző együttműködési gondolatokkal. Macsek és hívei elutasítanak minden ilyen kísérletet, de ugyanilyen mértékben jelentősen érdeklődnek az iránt, hogy a horvát parasztpárt kapcsolatban álljon a politikai tényezőként fellépő, sok helyütt közigazgatási és bírói hatalmat gyakorló, kormányzati tevékenységet kifejtő partizánmozgalommal. A Poglavnik rendszere viszont ma nem látja alkalmasnak az időt arra, hogy fellépjen a parasztpárt ily érdekeltsége ellenében. Macsek tehát elutasít minden koalíciót és azt hangoztatja a hírek szerint, hogy a parasztpárt csakis oly politikával találhat együttműködést, mely respektálja a béke, igazságosság és emberiség szempontjait.

Olaszország hatalmának felbomlásával tehát újra feltámadt a balkáni probléma minden gondja és változata. A német felfogás, mely kitar a neofasizmus mellett, a balkáni népeknek elmagyarázza, hogy nem is annyira a fasizmus folytatta és akarta a balkáni hódító politikát, hanem az olasz király és a dinasztia területi és uralmi éhsége — és itt utalnak Aimone spoletoi herceg horvát királyjelöltiségére, melyet akkoriban a dinasztia annyi aggodalommal vállalt. A neofasizmus most kizárólag belpolitikai kérdésekkel foglalkozik és a balkáni olasz csapatok, amennyiben nem csatlakoztak a körülmények közt a németekhez, vagy nem szerelték le őket, a partizánok oldalán állanak. A német politika most rendezni akarja a balkáni viszonyokat s ez elemi érdeke is. Nagy figyelemmel fordult Bulgária felé, melynek régensei újólág Németországba siettek. Bulgária jelentősége a közeli török-olasz viszonylatok közt egyre emelkedik. A mai kormányzat természetesen a balkáni német hegemonia híve s az angolszász repülőátadások Bulgária felett nyilván nem is annyira maguknak a bolgároknak, mint inkább Németország ottani érdeklődésének szólnak. Németország egyébként tevékenyen közreműködik abban, hogy a szövetségei közti feszültségeket szelítse. Így nyilvánvalóan német kezdeményezésre született meg a már hónapok óta tartó bolgár-román közeledés, melyet azután maguk az érdekelt népek, melyek egykor annyira szembenállónak, maguk is továbbfejlesztettek. Bolgár és román értelmiségiek kölcsönös látogatásai, kiállítások, koncertek, tudományos és irodalmi előadások stb. szerepelnek a bolgár-román érintkezések megélénekült programjában. A románok minden alkalmat megragadnak, hogy a bolgároknak bemutassák a délerdélyi kérdést is és megismertessék őket közép-európai politikájuk irányvonalával. Bulgária tehát a mai balkáni politikai érdeklődés középpontjában áll. Németország is rendkívüli jelentőséget tulajdonít Bulgáriának, mely területi gyarapodásai és diplomáciai-katonai kapcsolatai révén rendkívül szoros közösséget tart a mai német politikával. Ennek a közösségnek adtak kifejezést Neubacher német követ szófiai tárgyalásai. Neubacher a nemzeti szocialista Ausztria életében játszott jelentős szerepet, majd Bécs első német polgármestere lett, azután Bukarestbe kapott diplomáciai és gazdasági beosztást és a balkáni gazdasági és politikai viszonyok elsőrendű ismerőjének számít. A német koncepció az volt, hogy a balkáni

államokat egyetlen védekező és gazdasági szövetségbe tömörítsék. Közelebbi részletek e tervezetről még nem ismeretesek; nyilván az volt a tárgyalások lényege, hogy legalizálódjanak a mai állapotok és kormányzatok és az illető népek közti feszültségek enyhülése után határozott állásfoglalás történjék az angolszászok balkáni tervei ellenében. Ez a koncepció elsősorban Bulgáriát érdekli, míg a többi balkáni nemzetek konkrét érdeklődése ellenkező területek felé utal. Így például Görögországban terjed a partizánok mozgalma és a felkelők heves vitában állanak a Kairóban székelő királyi kormánnyal; egyébként azonban nem igen akad görög politikai irány, mely a status quo mai alapján egyezkednék. A német tárgyalások tehát jelenleg kiváltképpen Bulgáriát érintik, melynek valósággal kulcspozíció jutott osztályrészül Németország, Oroszország és az angolszászok balkáni tervei közepette. Németország azért fordul oly figyelemmel a bolgár politika és a mai rendszer felé, mert ismerni véli az oroszok balkáni terveit. Mind angol, mind német találgatásokban és megnyilatkozásokban világosan előttünk áll ez az orosz politika. Oroszország jelenleg délnyugati irányba tereli az események fejlődését. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy egy adott időpontban Románia dunai tájékainál megjelenhetnének az oroszok, ha a német ellentámadások nem lassítanák ezt az iramot. Az oroszok nyíltan is utalnak arra, hogy Romániától nemcsak Bukovinát és Besarábiát követelik vissza, hanem követelik a dunai—feketetengeri partvidéket is, hogy ilymódon korridorba lépjenek Bulgáriával. A Szovjetunió ismerni véli a bolgár lakosság helyzetét s egy ily nemzetközi politikai és területi változás nem hagyhatja érintetlenül a Szovjetunió szerint az orosz viszonyokra rendkívül reagáló bolgárokat. A német és angolszász politika tehát ismeri az orosz terjeszkedés tendenciáját, melyet a szovjet diplomácia már eddig is világosan körvonalazott. Oroszország nem erőszakolja a tengerszorosok megszerzésének romantikus programját, de Bulgárián át igenis kijárást keres a Földközi-tengerre — ez az a lehetőség, melyet elrettentésül a német propaganda és diplomácia annyiszor figyelmébe ajánlott az oroszokkal szoros kapcsolatot tartó angolszászoknak.

Német részről közben sejtetni engedik, hogy a Balkán kérdései tekintetében fokozódó ellentét uralkodott az oroszok és az angolszászok között. Ez az ellentét nyilvánosan vagy a diplomáciában nem nyert ugyan megnyilatkozást, de annál többet beszéltek és beszélnek róla azok, akik ismerni vélik mind a Szovjet, mind az angol diplomácia tendenciáit. Vitathatatlan, hogy a Szovjet és az angolszászok közt bizonyos módszerbeli különbségek uralkodtak; <le csalódnunk kellett mindig azoknak, akik azt hitték, hogy ezek döntő és elhatározó jelentőségűek. Az angolszász diplomácia iránya és tartalma ma éppen az, hogy kiküszöbölje ezeket az ellentéteket és előkészítse a talajt az USA, Anglia és a Szovjetunió háború utáni együttműködésére. A Szovjetunió viszont mintha abban foglalná össze a maga szándékait, hogy nyugaton is részt akar a háborús és diplomáciai fejleményekben: erre vonatkozott Visinszkij algíri megbízatása. A Szovjetunió emellett gyorsítani akarja a háború menetét, minél előbb szeretné befejezni a háborút, nyugatról is hasonló szándékokat vár és saját ütemére hivatkozik.

Az angolszász—szovjet egyetértésnek és diszkusszióknak tehát ez az együttműködés a tartalma, mely kiterjed a háború menetére és a háború utánra is. Az október—november fordulóján tartott többhetes moszkvai konferenciának nyilván ily háttére volt. A konferencián résztvett Eden angol és Hull amerikai külügyi államtitkár is s a tanácskozások befejeztével Sztálin nagy elismeréssel nyilatkozott a nyugati szövetségesek háborús erőfeszítéséről, az olasz hadjáratról stb. Egy másik beszédében részletesen körvonalazta Oroszország igényeit: Besarábia és Bukovina visszaszerzését, a Baltikum

visszaszerzését, a fehérorosz és az ukrán szovjetköztársaságok teljes területi állagának visszakebelezését; együtt említette Finnországot, Romániát és Magyarországot; megemlítette, hogy független és szabad Lengyelországot akar. Bár voltak oly hírek eleinte, hogy nem is beszélt Lengyelországról. A konferenciáról részletes és pontos tudósításaink nincsenek, soká nem is tudhatjuk meg, az összegyűlt államférfiak mit határoztak. Annyi bizonyos, hogy foglalkoztak a közös hadvezetés és a nyugati háború kérdéseivel, kiváltképpen azonban a háborútáni rendezéssel. Az azonban bizonytalannak látszik, hogyan és mily mértékben beszéltek a területi kérdésekről és a határok megvonásáról. Mintha az angolszász diplomácia, melynek vezetői, például Rooseveltt is, oly elismeréssel és lelkesedéssel beszéltek a konferencia nagy eredményeiről, tartózkodott volna a határmegvonások kérdésének felvetésétől és pedig Lengyelország és a Szovjetunió változatlanul tovább tartó vitája miatt. Rooseveltt és az angol vezetők többször méltánylóan beszéltek Lengyelországról és Moszkvában is, majd meg a konferencia után is híre járt, hogy a lengyel-orosz viszonyban közeledés jön létre; Eden moszkvai útja előtt megbeszélést folytatott Römer lengyel külügyminiszterrel. Egyébként azonban angol részről kritikailag azt állítják, hogy a területi kérdésekben a lengyelek túlságosan merevek; ugyanakkor azonban angol és lengyel körökben egyre több teret hódít az a meggondolás, hogy a különben is nyugati műveltségű és politikai érdekelttségű Lengyelország esetleges jövőendő határvonalait nem lehetne-e nyugatabbra terelni s a különben is ukrán és nagybirtokos jellegű, valamint civilizálatlan területek feladásával nyugati súlypontot adni annak a Lengyelországnak, melynek hosszú tengeri kijáratot és szi árd területi alapot akarnak biztosítani?

A moszkvai konferenciának külön érdekes és fontos pontja volt az osztrák kérdés emlegetése. A konferencián ugyanis kinyilvánították, hogy vissza akarják állítani a régi Ausztria függetlenségét s véle kapcsolatban rendezni kívánják a szomszéd országok ügyeit is. A német kommentárok hevesen elhárították az ezzel a ponttal összefüggő angol propagandát. Az angolszász rádiók ugyanis osztrák partizánharcokról és szabadcsapatokról beszéltek abban az Ostmarkban, mely ellen többször indult mostanában légitámadás. Azt állították, hogy Karinthiában és Steierországban oly partizánharcok vannak, melyek összefüggenek a kiterjedt szlovén, horvát és görzi küzdelmekkel. Német részről cáfolják és nevetségesnek mondják az ilyen feltételezéseket.

Nyilvánvaló az is, hogy a Balkán kérdéseiről is sokat beszélhettek a konferencián. Legalább is erre vall, hogy Eden Moszkva után szükségesnek látta, hogy Kairóban találkozzék a török külügyek vezetőivel. Német részről úgy tudják, hogy az angolszászok mindent megtesznek, hogy Törökországot bevonják a háborúba, de Törökország kitar semlegessége mellett. Viszont az angolszász kommentárok szerint Törökország mindjobban megbarátkozik a hadbalépés gondolatával. Törökországgal szemben a Szovjetunió köreiből különben meglehetősen kedvezőtlen hangulat uralkodott. Ez elsősorban is Törökország tartózkodó magatartásának szólt; Moszkva mostmár nem értékeli a török semlegességet és Törökországnak is figyelemmel kell lennie a határain és a Fekete-tenger északi partjain kialakult és megváltozott hadászati helyzetre. Minden esetre Németország balkáni jelenléte és a német csapatok harcai az Égei-tenger görög-olasz szigetein Törökországot fokozatos figyelemre serkentik; bár mostanáig Törökország aggályosan hangoztatta, hogy semmi oka sincsen nézeteltérésre Bulgáriával szemben.

A bolgár ügyekről már előbb beszéltünk; de Moszkva balkáni érdeklődésével kapcsolatban lehetetlen nem említenünk újra a horvátországi partizánháború kérdését. Az angolszász figyelők úgy látják, hogy a kezdetben sze-

repet vállaló Mihajlovics tábornok délszerbiai és montenegrói tevékenysége szűkebb térre szorult. Ugyanekkor Szlavóniában, Boszniában, sőt Szlovéniában is a kommunista színezetű partizánok jutottak vezetéshez s a horvát kormányzatnak, mely nem egyszer érintkezést keresett Nedics hozzá hasonló elkötelezettségű rendszerével, most már a partizánokkal komolyan számolnia kell, mint ezt a parasztpárt körüli tárgyalások is megmutatták. A Poglavnik rendszere ugyanis a parasztpártot akarta megnyerni a partizánok ellen. A partizánok élén rejtélyes és érdekes személyiség áll, bizonyos Tito tábornok, akiről tudni vélik, hogy nem is él, csupán egy komité gyűjtőneve. Moszkva mind nagyobb érdeklődéssel fordul Tito működése felé, ugyanekkor meg elítélőleg nyilatkozik a dinasztia mellett kitartó Mihajlovicsról és vannak hírek, melyek szerint a horvát-szerb partizánok rendkívül hevesen szembenállanak a Karagyorgyevics dinasztiával. A balkáni kérdések ismerői tudni vélik, hogy mind a görög, mind a horvátországi partizánok jelentős eszközként számítanak Moszkva kezében a balkáni ügyek rendezésénél.

Ami a moszkvai konferencia általános jellegét illeti: nem tudjuk, vajjon mily eredményre jutottak a nagy újjárendezési kérdésekben. Az orosz álláspont azt vallotta, hogy a Szovjetunió külön-külön akar szerződni az egyes kis államokkal s ehhez a nézethez csatlakozott az a csehszlovák politika is, mely most nagy jelentőséget tulajdonít a konferencia Ausztria visszaállítását illető határozatának. Benes moszkvai utazásáról újra beszélnek s híre jár, hogy a konferencia megállapodásainak keretében mégis sor kerülhet a soká tervezett orosz-csehszlovák szerződés aláírására, melynek kötelező erőt tulajdonítanak a háború utánra s precedensül tekintenek. Az angolszász körökben működő csehszlovák politika igen sokat beszél az osztrák kérdést érintő határozatról s benne a középeurópai rendezés elvét üdvözlí; míg lengyel részről változatlanul emlegetik a csehszlovák-lengyel összefogás gondolatát, mely sem Sikorskitól, sem Benestől nem volt idegen. Amerikai cseh politikai körök különleges tekintettel vannak a mai Szlovákia külpolitikai irányára is és azt hangoztatják: az osztrák kérdéssel kapcsolatos középeurópai rendezés módot adna a magyar-cseh megértésre is, amennyiben a háború után Magyarországnál kell hagyni az 1918-as Csehszlovákia 1938/39-ben visszaadott területeit. Mármost vitás, hogy itt nem egyedül a kizárólagosan magyar etnográfiai területekről van-e szó?

Az angol álláspont, mint emlékszünk a külön-külön szerződési elvvel szemben a kollektív rendezés, a federáció elvét hangoztatta. Mintha az Ausztriát érintő tételben ez az elv érvényesült volna, hiszen itt említést nyertek a szomszéd államok is. A konferenciát követő angol kommentárok itt kifejtették, hogy felesleges egyes kérdésekkel, határrendezési ügyekkel nem foglalkoztak és a tárgyalások csupán az általános elveket tisztázták. Nyilvánvaló, hogy a Szovjet, mind az angol-amerikai diplomácia került minden oly problémát, mely nem vezetett volna teljes egyetértésre, illetve oly formulákat kerestek és találtak, melyek ezt az egyetértést dokumentálták.

Szemlénk zártakor érkeznek a libanoni konfliktusról szóló hírek. A gaulista francia hatóságok konfliktusba kerültek a libanoni arab politikai réteggel, az arabok pedig élénk kapcsolatban állanak azzal a pánarab mozgalommal, melyet az angol és amerikai diplomácia oly rokonszenwel figyel. Ilymódon a gaulista franciák kitartanak a szíriai-libanoni népszövetségi mandátum rendszere mellett, az angolok viszont az arab követeléseket támogatják. Német kommentárok úgy látják, hogy De Gaulle ellen fellépett az angolok keleti hatalma és Franciaországot meg akarja fosztani ettől a gyarmati területétől. Az algíri felszabadítást bizottság tiltakozott az angol-amerikai arabbarát magatartás ellen.

AZ ISMERETLEN BALASSI BÁLINT

MAGYAR XVI. századnak egyik legérdekesebb alakja Balassi Bálint. A magyar szellem története úgy tartja számon, mint a magyar virág-ig ének irodalmi megalapítóját, mint a végvárok életének leghívebb dalnokát, mint a személyes természetű vallásos líra megszólaltatóját. A szerelemben az állhatatosság küzd benne az állhatatlansággal; de hosszú időn át csak Losonczy Anna bolygójának tartotta az irodalomtörténet, őszinte vallomásnak véván egyik dalának ezt a mondatát: „Szerettem-e többet? Tudod, kedveltelek egyedül tégedet.“ Ezért a Coeliához írt dalokat is Losonczy Anna személyéhez kötötték. Széchy Károly viszont éppen a szerelem kalandjainak hőseit színezte ki Balassi-életrajzában. A szép Sommerné és Zamariáné esete ugyancsak felajzotta életrajzírójának képzeletét. Megoldhatatlan problémának látszott e szerelmi költészet viszonya a régi magyar virágénekhez. Már Szilády utalt a neolatin poéták hatására; majd Eckhardt Sándor mutatta ki Balassi szerelmi lírájának nyugati elemeit. Úgy látszott, hogy ez a nyugati szerelmi líra először Balassinál jelentkezik magyar nyelven. Amde Szabolcsi Bence egy magyar szerelmi dal olasz fordítására hívta fel a figyelmet a XVI. századból, s ez arra látszott igazolásnak, hogy a szerelmi lírának ez a hangja már Balassi előtt meghonosult a humanista egyetemek magyar hallgatóinak ajkán. Az bizonyos, hogy Balassi maga is nagyon jól ismerte ennek a lírának latin, olasz, francia, német s egyéb nyelvű termékeit. De honnan? — vetődött fel a kérdés. Előbb a Báthory-udvar hatását gondoltuk e szempontból a legjelentősebbnek; de Schulek Tibor megállapította, hogy Balassi Bálint 1565-ben Nürnbergben tanult, sőt költőnk humanista műveltségének egyik forrására is rábukkant az esztergomi főszékesegyházi könyvtár Volaterranus-kötetében. Mégis meglepő márcsak az a nyelvi készség is, amellyel az olasz Castelletti „Amarilli“ című pásztor játékát magyarra átülteti! Nem láttuk Balassi virágénekeinek elődjét, hogy annál jobban meglepjen Colloquium című versének nyolc dalnokában az a valóságos költői iskola, amely köréje csoportosul.

De ugyanilyen meglepő újság Balassi, a végvárok költője. Hol van ettől a Goedeke—Tittmann-gyűjtemény daloló zsoldoskatonája (CVIII. ének), akinek legemlegettebb problémája a zsold, s amikor a halálra gondol, akkor is a zenekar sirató éneke csendül feléje. Balassinál a végvári élet sürgés-
"forgását látjuk, a kikelet idején nekilendülő zsongást, a felbuzduló harc-
vágyat, amely szinte céltalanul, csak energia-túltengésből viszi a vitézt halálos próbára! A büszkeség azon, hogy maga is közéjük tartozik, a szeretet azokhoz, akik ezt az életet élik, sőt maga a tavaszi vérpezsdülés is kiéreződik a magyar poéta verséből.

Még legerősebb a kapcsolat ismert magyar előzőivel istenes énekeiben. De van a hangban itt is valami egyéni, a dallamban valami líraibb, az érzésben valami személyesebb természetű. És ezt nem magyarázza meg az, hogy az ősi bibliai zoltáron kívül annak már költői feldolgozásaiból is merít, Buchanból, Bézából; az sem, hogy a cseh egyházi ének és annak lengyel továbbélése is hatott rá. A műfaji sablon keretein át-átüt az élmény aktualitása; a tanítói tendencia alapján elnémul az érzés megnyilatkozásának vágya nyomán; a megnyilatkozás könnyedebb és szabadabban formálódó: poéta szól hozzánk itt is, akinek ihlető erejű élménye és gyakorlatban kifejtett stílus-készsége van!

Meglepő költői egyéniség a XVI. század magyar világában, az első igazi költő irodalmunkban. És mégis a problémák megoldatlan sora kavargó élete és poézisének értékelése körül.

Balassi Bálint életének kronológiáját utoljára Dézsi Lajos állította össze 1923 novemberében Balassi-kiadásában. Azóta Zákonyi Mihály és Schulek Tibor közlései hoztak jelentős adatokat, költészetének helyes értékeléséhez pedig Waldapfel József néhány megállapítása adott új szint. De emberi és költői egyéniségének megrajzolásában erős végleteket mutatott irodalomtörténetírásunk. Ennek a tisztázása volt Eckhardt Sándornak célja, amikor a Franklin-társulat „Magyar írók“ sorozatában megírta Balassiról 225 lapos szép tanulmányát. Az életrajz kapcsán azonban új és új problémák vetődtek elébe, egyben új fonalakat látott meg, amelyek a költő életének egyes mozzanataira világosabb adatokhoz segíthetik. Így jött létre ez év tavaszán a Magyar Szemle Társaság kiadásában megjelent hatalmas kötete: Az ismeretlen Balassi Bálint.

A dm valóban igazat mond: nemcsak teljesebb egészében látjuk könyvből Balassi életét, hanem magát az embert is több oldalról s ezért újnak látjuk. Ismertetésünk első feladatának érezzük, hogy Eckhardt két Balassikönyvének azokat az adatait és megállapításait szedjük füzérbe; amelyek az új Balassi-képen legfontosabbak.

Véglegesen tisztázódik a költő születésének évszáma; Balassi András családi bibliájának bejegyzését a szerző Balassi János önvédelmének vallomásával igazolja: az apa 1570-ben fiát tizenhat évesnek mondja. Ezzel elesik a gyulai végházi lajstromra épített gondolat, hogy Bá int Gyulán kezdte volna a hadi életet. De megdől az a feltevés is, hogy Bálintnak két bátyja lett volna; Eckhardt kideríti, hogy a szklabonyai Balassi János fiait tulajdonították egyes életrajzírók költőnk apja, a gyarmati Balassi János fiainak. Újszínűvé válik a törzs, amelyből költőnk ered. A kasztíliai lovaggal támadt lovagias kaland nemcsak az apa lelkületét világítja meg, hanem arra is figyelmeztet, hogy Balassi Jánosnak olasz kapcsolatai is voltak; a fiú előtt tehát könnyen megnyilhattak az olasz kultúra zárjai. Látjuk azt is, hogy a Balassicsaládban erős protestáns szellem uralkodott. Az apát a svájci Simler Józsiás az orthodox hit védelmezőjeként ünnepli és megdicséri, hogy több tudományt tanuló fiatal embert neveltet a külföldi főiskolákon. Így még jobban megértjük Schulek adatát, hogy saját fiát is Nürnbergbe küldi tanulni. Eckhardt még azt is sejteti, hogy a gyerek Bálintot ki tanította zólyomi otthonában német nyelvre. Sikerül megállapítania Zsigának kilétét, aki Nürnbergben Bálinttal együtt tanult, sőt arra is talált adatot, hogy az apa később, 16 esztendőskorában meg akarta ismételtetni fiával nürnbergi útját. Már a Frankünkötetben pompásan felhasználja az esztergomi érseki könyvtárban talált Volaterranus-könyvet — Bornemisza egykori példányát — annak szemléltetésére, mit és hogyan tanult a gyermek Balassi Bornemisza oldalán, sőt még a későbbi versekben is nem egy nyomára akad e gyermeki olvasmánynak; most két egykori nyilatkozat idézésével világítja meg, hogyan nevelődött annak a kornak előkelő nemesi gyermeke. Balassinak Batthyány Boldizsárhoz írt védekező levelét nemcsak teljes, hiteles szövegében hozza, hanem mégis dönti ennek kapcsán a Takáts felvetette gondolatot, hogy Bálint valaha a Batthyány-udvarban szolgált. Határozottan a mellett foglal állást, hogy a Füves Kertecskét maga Bálint fordította, és a fordítás szövegét mindjárt fel is használja a gyermek lelkületének és írói készségének bemutatására. Viszont a „puer“ szó helyes értelmezésével eloszlatja azt a felfogást, hogy az apával a fiú is fogságba került; ellenben sikeresen nyomon követi a menekülő anyát.

Az új kegybe jutott Balassi János oldalán Bálint a bécsi aulába juthatott; erre vonatkoztatja Eckhardt a „diuturnus aulae usus“-t a költő selmecii levelében. Az ifjúnak kékkői tartózkodása idejéből nemes példaadó egyéniségnek ismerjük meg Romhányi Péter kapitányt, és megértjük azt is, hogy kerül

Bálint a Békés-vállalkozásba. A kudarcot követő évek és élmények rajza mind a két kötetben sok új szintet kap. Látjuk az igazi magyar udvari életet Gyulafehérváron, annak olasz ízlését; majd a lengyel Báthory-udvar forgalmas világát. Az apró, de jelentős helyreigazító adatok során megmagyarázza Eckhardt a költőnek feje szédelésére vonatkozó vallomását: a zseni veleszületett ingerlékenységét, az idegrendszer túlfinomultságát érti rajta. Ugyanígy az akrosztichonokként élénk kerülő erdélyi női nevek közül Bebek Judit kilétét könnyen elfogadhatóvá teszi és megfejtí Hagymásiné szerepét is, Kerecsenyi Judittal azonosítván, az egyévi házasság után 1577 börtönben özvegyen maradt fiatal asszonnyal, aki tehát valóban házassági lehetőség volt Bálint szemében, amikor bátyja biztatására inkább a gazdag Krusith Ilonánál tesz próbát. Sőt szerepet juttat az özvegyisége első heteiben már Bálintot levéllel felkereső asszonynak abban a gyűlöletben is, amely Dobó Ferencet állítja Bálinttal szembe, amikor tisztázza, hogy Judit éppen ennek lett később a felesége.

Balassi egri tartózkodása is új színeket kap Eckhardt kutatásaiban. Első sorban az egri vitézek életének egyik nagy baját ismerjük meg, a fizetlenséget; másrészt megértjük, mi volt az az infámia, amellyel egri tartózkodásából Bálintot vádolják. Ismerteti ugyanis Rédey Bonaventura pörét, aki egri házában rosszerkölcű nőket tartott és az egyik tanú vallomását, hogy Balassi Bálint egy jó járású lovat ígért Rédeynek, ha a nála lakó három leányt elviszi hozzá. Rendkívül érdekes, ahogy levelei alapján megrajzolja az egri Múzsának, Losonczy Annának egyéniségét; ez után a kép után megértjük Eckhardt feltevését, hogy az ifjú daliának első szerelmi rohama nem maradt sikertelen. De megértjük azt is, miért kellett az özvegyiségre jutott Annától kosarat kapnia. Balassi szerelmi kalandjainak sorából tisztázza Eckhardt a Zamariáné személyét: Lucia Scheuhenstuelin gebome Zandeggerinvolt ez. A levelek és vallomások becses sorával világítja meg szerzőnk Balassi házasságának történetét is; legbecsesebb, valósággal irodalmi értékű Bálint dialógusa a véglesi pörben. Rámutat arra is, hogy Krisztina szerepe sem mutat jóindulatot e házassági pörben, viszont adatai vannak arra is, hogy amint a könnyelmű pataki foglalásban is nem csekély része volt az asszonynak, a váláskor az asszony részéről is valami súlyosan kompromittáló dolognak kellett szerepelnie. Szerzőnk megfejtí az 1589-ben megénekelte Zsófia rejtélyét is: Perényi Zsófia, Dobó Ferenc gazdag gyámleánya volt ez. A legérdekesebb azonban a Coelia-dalok Múzsájának meghatározása. A dalok vallomásaiból és a felkutatott történeti adatokból megállapítja, hogy Bálintunk Coelia néven Wesselényi Ferencné Szarkándy Anna alakját ünnepli.

Maga a Balassi életét záró esztergomi vállalkozás is jelentősebbé válik Eckhardt kutatásai nyomán: nem az étellel immár leszámolt vitéznek utolsó kalandja ez, hanem az egész magyarság reménykedésétől kísért hadi vállalkozás, amelyről így írtak a résztvevni készülő: „Az egész keresztyénség mindenfelől megindult segítségére az pogány ellen.“

Ez a szemelgető áttekintésünk eléggé szdmlélteti, mennyi érdekes kor- és életrajzi adattal gazdagította Eckhardt két dolgozata a XVI. század és Balassi életének ismeretét. Az ismeretlen Balassi Bálint nem is egyszerű életrajzi adat-gyűjtemény: pompásan megírt had- és pörtörténet, élesen megfestett arcképek, nagyszerű magyarsággal szóló egykorú okmányok, színesen megírt társadalmi és finom költői elemzések vannak ennek az érdekes sorsú költőnek életfonalára ráfűzve. Még azok az okmányok is, amelyeketismert az irodalomtörténet, még azok is megújulnak, mert teljes, beszédes egészükben kerülnek végre élénk; és gazdagon gyarapszanak is új, most előkerült írásokkal, amelyek nemcsak megvilágítják, hanem — Balassi élete szempontjából — el is mélyítik az életrajzi adatokat.

A költő azonban itt sem választható el az embertől. Az ismeretlen Balassi is mindig egységben látja a kettőt, bár ebben a könyvben a történeti adatok bősége a fontosabb. Eckhardt másik könyve viszont a költő megvilágításában új. Ugyanaz az Eckhardt, aki 1913-ban először mutatta ki a humanista hagyományt Balassiban, itt legpompásabb fejezetét arról írja, hogyan és milyen magyar hagyomány érvényesült Balassiban; mi az, ami a XVI. század öt megelőző költészetéből benne tovább élt. Maga ez a fejezet az eddig észre nem vett irodalomtörténeti adatok Balassihoz kapcsolásával olyan éles irodalomtörténet-szemre vall, amilyent csak Horváth János tanulmányaiban találunk. A végek sem állnak olyan árván Balassi költészetében, mint eddig állottak; a Gyulavárról szóló *cantio* pedig az észrevétlenség ködéből emelkedik itt irodalmi jelentőségre. Mesteri finomsággal emeli ki Eckhardt Balassi poéziséből a magyar táj vonásait, érteti meg az idegen dal hatásának meglepő mértékét, mutat reá költőnk szerelmi költészetének értékelésében ennek *ars amatoria* jellegére. És végül az eddig érthetetlenül odafűzött Campianus-fordítás is szerves hajtássá válik szerzőnk bemutatásában: egy utolsó hitvallás, amely éppúgy odatarozik Balassi lelki fejlődésébe, mint a pályáját megnyitó Füves Kertecske.

Bemutatásom — szándékosan — tartalmi ismertetés; de azt hiszem, éppen ez a tartalmi bemutatás a legmeggyőzőbb méltatás is erről a két Balassikönyvről. Ez az érdekes sorsú végvári úr regényérdekességű élettörténet hőségé válik; a szerelmes poéta a magyar énekhagyomány humanista továbbfejlesztőjeként jelenik meg; a végvári költő a magyar végek költészetének lírai magasságba emelője; a vallásos lélek két erős vallásos mágnes vonzatában látszik: Bornemiszáéban és a Campianus-fordítás vallomása szerint a harcossal jezsuitarendében. Pezsgő vérének forrása a Balassi-család hagyománya, az, amely éppúgy kiütött a drámai ostromzásban megörökített Balassi Menyhártban, mint magában a költő atyjában, Jánosban. És mégis, személyes sorsa és őseinek ráhagyományozott vérsége ellenére a XVI. század tipikus magyar főura, csak a költő finomultabb idegrendszerével erényeiben és hibáiban jellegzetesebbé formálódva. Szent Dávid király képét teszi zászlajára az esztergomi csatamezőn: annak bűneit és bűnbánatát maga is elkísérte az istenes megtérés örök nyugalmaig. A költő és harcossal, szerelmes és bűnbánó a hősi halálban magasztosul fel. Érdekes sors, érdekes ember és értékes poéta: ez az az „Ismeretlen Balassi“, aki Eckhardt két könyvében ismerősünké válik.

ALSZEGHY ZSOLT